

วะสะฎียะฮฺ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจาก
ความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้
Wasatiyyah: Its Necessity and Approach to Managing Conflicts
Resulting from Disagreement in Thai Muslim Society
in Three Southern Border Provinces

มนูศักดิ์ โต๊ะเถื่อน
Manoosak Touthern

วิทยานิพนธ์นี้สำหรับการศึกษิตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาอิสลามศึกษา
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

A Thesis Submitted in Fulfillment of the Requirements for the Degree of
Doctor of Philosophy in Islamic Studies
Prince of Songkla University

2566

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

“ด้วยพระนามของอัลลอฮ์ ผู้ทรงกรุณาปรานี ผู้ทรงเมตตาเสมอ”

วะสะฎียะฮฺ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจาก
ความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้
Wasatiyyah: Its Necessity and Approach to Managing Conflicts
Resulting from Disagreement in Thai Muslim Society
in Three Southern Border Provinces

มนูศักดิ์ โต๊ะเถื่อน
Manoosak Touthern

วิทยานิพนธ์นี้สำหรับการศึกษาดำเนินการตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาอิสลามศึกษา
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

A Thesis Submitted in Fulfillment of the Requirements for the Degree of
Doctor of Philosophy in Islamic Studies
Prince of Songkla University

2566

ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ชื่อวิทยานิพนธ์ วัตถุประสงค์ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

ผู้เขียน นายมนูศักดิ์ โต๊ะเถื่อน

สาขาวิชา อิสลามศึกษา

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

คณะกรรมการสอบ

.....ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อิสมาแอ กาเต๊ะ) (ศาสตราจารย์ ดร.ชากาเรีย หะมะ)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อิสมาแอ กาเต๊ะ)

.....กรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.อิบรอฮีม ณรงค์รักษาเขต)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อับดุลรอหนิง สือแต)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุสมาน ยูนู)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยฉบับนี้
สำหรับการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาอิสลามศึกษา

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.เกกิง วงศ์ศิริโชติ)

รักษาการแทนคณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(3)

ขอรับรองว่า ผลงานวิจัยนี้มาจากการศึกษาวิจัยของนักศึกษาเอง และได้แสดงความขอบคุณบุคคล
ที่มีส่วนช่วยเหลือแล้ว

ลงชื่อ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อิสมาแอ กาเต๊ะ)

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ลงชื่อ

(นายมนูศักดิ์ โต๊ะเถื่อน)

นักศึกษา

(4)

ข้าพเจ้าขอรับรองว่า ผลงานวิจัยนี้ไม่เคยเป็นส่วนหนึ่งในการอนุมัติปริญญาในระดับใดมาก่อน และ
ไม่ได้ถูกใช้ในการยื่นขออนุมัติปริญญาในขณะนี้

ลงชื่อ

(นายมนูศักดิ์ โต๊ะเถื่อน)

นักศึกษา

ชื่อวิทยานิพนธ์	วะสะฎียะฮฺ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้
ผู้เขียน	นายมนูศักดิ์ โตะเถื่อน
สาขาวิชา	อิสลามศึกษา
ปีการศึกษา	2565

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแนวคิดและความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในความเห็นต่างในอิสลาม 2) ศึกษาสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และ 3) ศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพจากการศึกษาข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องและการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 27 คน จาก 9 กลุ่ม ๆ ละ 3 คน ประกอบด้วย ผู้ทรงคุณวุฒิจุฬาราชมนตรี คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด คณะกรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม และวิทยากรอิสลามศึกษาแบบเข้ม และจัดประชุมอิงผู้ทรงคุณวุฒิ โดยใช้วิธีการแบบเจาะจงและเป็นตัวแทนจากกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลการสัมภาษณ์ จำนวน 9 คน เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาเป็นแบบสัมภาษณ์แบบกึ่งมาตรฐาน วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ได้แก่ วิธีการนับจำนวน วิเคราะห์เชิงพรรณนา วิเคราะห์แบบอุปนัย การเชื่อมโยงเชิงตรรกะ การให้ความหมาย และการเปรียบเทียบข้อมูล โดยนำข้อมูลที่ได้มาสร้างเป็นข้อสรุปและนำเสนอในรูปแบบตารางประกอบความเรียงและการจัดกลุ่มข้อมูลที่ได้สรุปตามประเด็น ซึ่งผลการวิจัยพบว่า

1. แนวคิดและความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในความเห็นต่างในอิสลาม คือ แนวคิดในการขับเคลื่อนความเชื่อและความคิดของผู้นำเสนอคำสอนอิสลามให้อยู่บนแนวทางอิสลามสายกลาง ซึ่งปลอดภัยจากความสุดโต่งและความหย่อนยาน เป็นแนวคิดที่ตระหนักรู้และเข้าใจวิธีการนำเสนออิสลาม โดยให้ความสำคัญต่อหลักฐานและยอมรับการใช้สติปัญญา ยึดมั่นในอุดมการณ์ ความถูกต้อง และคำนึงถึงสภาพความเป็นจริงโดยสามารถจัดลำดับความสำคัญก่อนหลัง มีความยืดหยุ่นในการสร้างแรงจูงใจและการสําทบอย่างเหมาะสม ให้ความสำคัญต่อเนื้อหาและสาระที่ครอบคลุมมิติต่าง ๆ ของชีวิต รวมถึงให้ความใส่ใจต่อเรื่องบุคลิกภาพและมีมารยาทในการเคารพความเห็นต่างในหลักคำสอนของอิสลาม

2. สาเหตุความเห็นต่างเกี่ยวกับหลักการศาสนาในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เกิดขึ้นจาก 3 สาเหตุ คือ 1) ความแตกต่างด้านตัวบุคคล 2) ความแตกต่างด้านหลักฐาน และ 3) ความแตกต่างด้านการแสดงความเห็น ขณะที่สภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างได้ส่งผลกระทบต่อสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ 2 ด้านสำคัญ คือ ด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนาและด้านความเป็นเอกภาพของสังคม

3. แนวทางการเสริมสร้างใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ จำแนกเป็น 6 ด้าน คือ 1) ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสังคมจากความเห็นต่าง 2) ด้านการมีทัศนคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง 3) ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม 4) ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง 5) ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทัศนคติ และ 6) ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม

Thesis Title	Wasatiyyah: Its Necessity and Approach to Managing Conflicts Resulting from Disagreement in Thai Muslim Society in Three Southern Border Provinces
Author	Mr. Manoosak Touthern
Major Program	Islamic Studies
Academic Year	2022

ABSTRACT

The objectives of this study were: 1) to study the concepts and the necessity of applying Wasatiyyah to differing opinions in Islam; 2) to study the causes and conditions of conflicts resulting from the differences in Thai-Muslim society in the three southern border provinces and 3) to study the ways to promote the application of Wasatiyyah for managing the conflicts from the disagreement in Thai Muslim society in the three southern border provinces. For such purposes, the qualitative methods were used by studying relevant documents and data and conducting in-depth interviews on the causes and conditions of conflict stemming from the disagreement in Muslim-Thai society in the three southernmost provinces. The 27 key informants from nine groups, with three members each, are represented by members of the Advisory Panel of the Shiekul Islam of Thailand, members of Islamic Committee of Thailand, members of Provincial Islamic Committee, members of Islamic Committee of masjids, executive members of Wasatiyyah institutions or centers, Muslim scholars in higher education institutions, instructors or proprietor of pondok educational institutions, administrators of private Islamic schools, intensive Islamic Studies lecturers and seminar speakers. The recruited informants were derived from a purposive method and nine participants were included for interviews. The instrument for data collection was semi-structured interviews. The qualitative data analysis procedures included counting methods, descriptive analysis, analytic induction, logical inference, defining and data comparison. The obtained data were summarised, presented in tables with accompanying explanations and categorized by issues.

The results indicate that:

1) The concept and necessity of applying Wasatiyyah to managing the disagreement in Islam is the idea of driving the beliefs and thoughts of the Islamic preachers to be on a moderate Islamic approach, which is secure from extremism and slackness. It is a concept that recognizes and understands how to present Islam by focusing on evidence and accepting the use of reasoning, adhering to ideology and propriety, and considering reality with the ability to prioritize. It also concerns the flexibility in motivating and cautioning appropriately, emphasising on contents and matters, which cover various dimensions of life and attention to manners and etiquettes of respecting dissimilar views on Islamic principles.

2) The reasons for the differences of opinions about religious principles in Thai-Muslim society in the three southern border provinces arise from 3 main causes: 1) personal differences 2) evidential differences; and 3) differences in expressing opinions. Meanwhile, the conflicts resulting from such disagreements have affected Thai-Muslim society in the three southernmost provinces in two important areas, namely, the practice of religious principles and the unity of society.

3) Approaches to promoting the use of Wasatiyyah in the management of conflicts resulting from the disagreements in Thai-Muslim society in the three southern border provinces can be classified into 6 areas as follows: 1) Having sincerity and anticipating truth from different opinions, 2) Having a positive attitude towards dissenters, 3) Expressing different opinions with good manners, 4) Studying and reviewing the issues of disputes, 5) Being fair to oneself and not clinging to a particular view, and 6) Considering the proprieties and common interests.

موضوع البحث	وسطية وضرورة ومبادئ توجيهية لإدارة النزاعات الناتجة عن القضايا الخلافية في المجتمع التايلاندي الإسلامي في المقاطعات الحدودية الجنوبية الثلاثة
الباحث	مأنوساك توتيان
التخصص	الدراسات الإسلامية
العام الدراسي	1444 هـ

مستخلص البحث

يستهدف البحث (إلى 1) دراسة مفاهيم وضرورة تطبيق الوسطية على اختلاف الآراء في الإسلام. و (2) دراسة أسباب وظروف النزاعات الناتجة عن القضايا الخلافية في المجتمع التايلاندي الإسلامي في المقاطعات الحدودية الجنوبية الثلاثة. و (3) دراسة سبل تعزيز تطبيق الوسطية في إدارة النزاعات الناتجة عن القضايا الخلافية في المجتمع التايلاندي الإسلامي في المقاطعات الحدودية الجنوبية الثلاثة. واستخدم الباحث أسلوب البحث النوعي لدراسة بيانات الوثائق ذات الصلة والمقابلات المتعمقة حول أسباب وظروف النزاعات الناتجة عن القضايا الخلافية في المجتمع التايلاندي الإسلامي في المقاطعات الحدودية الجنوبية الثلاثة من مجموعة من المخبرين الرئيسيين، تتكون من 27 شخصاً من 9 مجموعات، وفي كل مجموعة 3 أشخاص، تتكون كل منها من مجموعة مستشاري شيخ الإسلام بتايلاند، واللجنة الإسلامية المركزية في تايلاند، واللجنة الإسلامية الإقليمية، واللجنة الإسلامية للمساجد، وأعضاء مؤسسات أو مراكز الوسطية، وخبراء أو محاضري الجامعات، وشيوخ المعاهد أو أصحاب مؤسسات العلوم الدينية، ومديري المدارس الإسلامية الأهلية، ومحاضري الدراسات الإسلامية في المدارس الحكومية. ثم نظم الباحث اجتماع ولقاء بعض المؤهلين باستخدام طريقة هادفة وتمثيل عينة من 9 أشخاص من تلك المجموعات، وكانت أداة الدراسة عبارة عن مقابلة شبه قياسية. وتم تحليل البيانات النوعية بما في ذلك طرق العد والتحليل الوصفي والتحليل الاستقرائي والاستدلال المنطقي وتحديد ومقارنة البيانات ومن خلال إحضار البيانات التي تم الحصول عليها لإنشاء استنتاج، وتقديمها في شكل جداول، وتجميع البيانات الملخصة وفقاً للأهداف، توصل الباحث إلى النتائج التالية:

1. إن مفهوم وضرورة تطبيق الوسطية على آداب الاختلاف في الإسلام هو فكرة دفع عقيدة صافية وأفكار دعاة الإسلام إلى نهج إسلامي معتدل، آمناً من التطرف والتراخي. إنه مفهوم يعترف ويفهم كيفية تقديم الإسلام عن طريق التركيز على الأدلة وقبول استخدام الذكاء ويلتزم بالمثل والدقة

ويراعي الواقع مع القدرة على تحديد الأولويات والمرونة في التحفيز والملاحظات المناسبة ويتم التركيز على المحتوى والموضوع الذي يغطي مختلف أبعاد الحياة، والاهتمام بالشخصية وآداب الاختلاف في الإسلام.

2. تنشأ أسباب الاختلافات في الآراء حول المبادئ الدينية في المجتمع التايلاندي الإسلامي في المقاطعات الحدودية الجنوبية الثلاثة من 3 أسباب: 1) الاختلافات في الشخصيات 2) الاختلافات في استشهاد الأدلة و 3) الاختلافات في أسلوب عرض الآراء، وأما ظروف النزاعات الناتجة عن القضايا الخلافية في المجتمع التايلاندي الإسلامي في المقاطعات الحدودية الجنوبية الثلاثة تؤثر في جانبين مهمين، هما الالتزام بمبادئ الدين الإسلامي والوحدة الاجتماعية.

3) تتكون سبل تعزيز تطبيق الوسطية في إدارة النزاعات الناتجة عن القضايا الخلافية في المجتمع التايلاندي الإسلامي في المقاطعات الحدودية الجنوبية الثلاثة من 6 جوانب: 1) الإخلاص وتحري الصدق في الآراء المختلفة، و 2) الاتجاه الإيجابي نحو المعارضين، و 3) التأدب في التعبير عن الآراء المختلفة، و 4) دراسة ومراجعة الآراء المختلف فيها، و 5) إضفاء الإنصاف على الذات وعدم التشبث برأي معين، و 6) مراعاة الصواب والمصالح العامة.

กิตติกรรมประกาศ

การสรรเสริญทั้งหมดเป็นเอกสิทธิ์แห่งอัลลอฮ์ ﷻ ผู้ทรงอภิบาลแห่งสากลจักรวาล ผู้ทรงประทานความเมตตาให้วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดี และขอการประสพพร และความสันติจงประสบแด่ท่านเราะฮูล ﷺ ผู้ทรงเปี่ยมด้วยแบบอย่างอันดีงามแก่มวลมนุษย์

ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อิสมาแอ กาเต๊ะ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ประสิทธิประสาทวิชา ความรู้ คำแนะนำ และเทคนิคต่างๆ ทำให้ผู้วิจัยสามารถทำวิจัยจนเสร็จสมบูรณ์ ขอขอบคุณ ศาสตราจารย์ ดร.ซากาเรีย หะมะ รองศาสตราจารย์ ดร.อิบรอฮีม ณรงค์รักษาเขต ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อับลอรอนิง ลือแต ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุสมาน ยูนู และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ซาฟีอี อาดำ คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์และโครงร่างวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ ดร.อานิส พัฒนปรีชาวงศ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มะรอนิง สาแลมิง และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ฆอซาลี เบ็ญหมัด ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือ ผู้ให้คำแนะนำและพิจารณา การสร้างเครื่องมือสำหรับการวิจัย

ขอขอบคุณกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักและผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลการวิจัย ตลอดจนคณะผู้บริหาร อาจารย์ บุคลากรสายสนับสนุน เพื่อน และพี่น้องนักศึกษาทั้งในระดับบัณฑิตศึกษาและระดับปริญญาตรี ครอบครัวคณะวิทยาการอิสลามทุกท่าน ที่อำนวยความสะดวกในการศึกษา ให้ความช่วยเหลือ ให้คำแนะนำ และเป็นกำลังใจให้ผู้วิจัยด้วยดีเสมอมา

ขอขอบคุณ บิดา มารดา โตะ กี่ ครูอาจารย์ทุกท่าน ทั้งในอดีตและปัจจุบันที่ได้ประสิทธิ์ประสาทความรู้ อบรมคุณธรรมจริยธรรมให้แก่ผู้วิจัย จนได้มีโอกาสศึกษาในระดับปริญญาตรีบัณฑิต และทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้สำเร็จ ซึ่งเป็นต้นทุนสำคัญให้ผู้วิจัยได้มีความมานะ อดทน และสามารถเผชิญปัญหาต่าง ๆ ขอขอบคุณกำลังใจจากพี่น้องของผู้วิจัย ขอขอบคุณนางสาวอาอิชะห์ โช๊ะโซ ภรรยาของผู้วิจัยที่อยู่เคียงข้างผู้วิจัย รวมทั้งเด็กชายมุฮัมมัดอัซฮัร โตะเถื่อน เด็กหญิงฮะดีล โตะเถื่อน บุตรชาย และบุตรสาวที่เป็นทั้งกำลังใจและแรงผลักดันให้ผู้วิจัยได้บรรลุถึงความสำเร็จในครั้งนี้

ขอพรจากเอกอัลลอฮ์ ﷻ ทรงโปรดประทานความรัก ความเมตตา ความสำเร็จ และความบะรอกะฮ์แก่ทุกท่านที่มีส่วนร่วมทำให้วิจัยเล่มนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี อามีน

มนูศักดิ์ โตะเถื่อน

ตารางเปรียบเทียบอักษรอาหรับ-ไทย
วิทยาลัยอิสลามศึกษา ฉบับปรับปรุง 2558

พยัญชนะอาหรับ	คำอ่าน	พยัญชนะไทย
ا	อลีฟ	อ
ب	บอ	บ
ع	ฮัมซะฮฺ	อ. (อในกรณีเป็นตัวสะกดสุดท้าย)
ت	ตอ	ต
ث	ซอ	ซ
ج	ญีม	ญ (จญ ในกรณีเป็นตัวสะกด)
ح	ฮอ	ห มีข้อยกเว้น เช่น มุฮัมมัด รอฮีม
خ	คอ	ค
د	ดอล	ด
ذ	ซาล	ซ
ر	รอ	ร
ز	ซาย	ซ
س	ซีน	ส มีข้อยกเว้น เช่น มูซา อีซา เป็นต้น
ش	ชีน	ช
ص	ศอด	ศ
ض	ฎอด	ฎ
ط	ฏอ	ฏ
ظ	ซอ	ซ
ع	อัยน	อ
غ	ฆอยน	ฆ
ف	ฟา	ฟ
ق	กอฟ	ก
ك	กาฟ	ก

พยัญชนะอาหรับ	คำอ่าน	พยัญชนะไทย
ل	ลาม	ล
م	มีม	ม
ن	นูน	น
هـ	ฮาอ	ฮ (ในกรณีเป็นตัวสะกดใช้ ฮ)
و	วาว	ว
ي	ยาอ์	ย
(الفتحة)		ะ (ในกรณีมีตัวสะกด เช่น มัรวาน อาดัม ฯ) ะ , -าะ (อี ในกรณีมีตัวสะกด) ละสระในบาง กรณี เช่น อลี บนี ฯ
(الكسرة)		็
(الضمة)		้
(الفتحة الممدودة)		า (อ ในกรณีมีตัวสะกด เช่น อัลฟา ร็อบ ฯ)
(الكسرة الممدودة)		้า
(الضمة الممدودة)		ำ
ال-الشمسية		อั-ตามด้วยพยัญชนะตัวแรกของคำต่อไป เช่น อัตตีน อักกี๊นฯ
ال-القمرية		อัล ตามด้วยคำต่อไป โดยไม่ต้องเว้นวรรค เช่น อัลกูราน อัลลอฮ อัลอิสลามฯ

ตารางเปรียบเทียบอักษรอาหรับ-อังกฤษ
ของห้องสมุดรัฐสภาอเมริกา

พยัญชนะอาหรับ	คำอ่าน	พยัญชนะอังกฤษ
ا	ออีฟ	a
ب	บอ์	b
ء	ฮัมชะฮฺ	'a, 'i, 'u
ت	ตอ์	t
ث	ซอ์	th
ج	จีม	j
ح	ฮอ์	h
خ	คอ์	kh
د	ดอล	d
ذ	ซาล	dh
ر	ร่อ	r
ز	ซาย	z
س	ซีน	s
ش	ชีน	sh
ص	ศอด	s
ض	ฎอด	d
ط	ฏอ์	t
ظ	ซอ์	z
ع	อัยนุ	'a , 'i, 'u
غ	ฆอยนุ	gh
ف	ฟา์	f
ق	กอฟ	q
ك	กาฟ	k

พยัญชนะอาหรับ	คำอ่าน	พยัญชนะอังกฤษ
ل	ลาม	l
م	มีม	m
ن	นูน	n
هـ	ฮ่าฮ์	h
و	วาว	w
ي	ย่าฮ์	y
ة، ة	ตาฮ์	h,t
(الفتحة)	_ا , اِ , اَ	a ,ay, aw
(الفتحة الممدودة)	_ا	ā
(الكسرة)	ِ	i
(الكسرة الممدودة)	ِ	ī
(الضمة)	ُ	u
(الضمة الممدودة)	ُ	ū
ال-الشمسية		al-_ (al-Tirmidhiy)
ال-القمرية		al-_ (al-'Islāmiyah)
الكسرة المشددة		iyy
الضمة المشددة		uww

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อ	(5)
ABSTRACT	(7)
مستخلص البحث	(9)
กิตติกรรมประกาศ	(11)
ตารางปริวรรตอักษรอาหรับ-ไทย	(12)
ตารางปริวรรตอักษรอาหรับ-อังกฤษ	(14)
สารบัญ	(16)
สารบัญตาราง	(19)
สารบัญแผนภูมิ	(21)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ	1
1.2 อัลกุรอาน อัลหะดีษ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	9
1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย	51
1.4 คำถามในการวิจัย	51
1.5 ความสำคัญและประโยชน์การวิจัย	51
1.6 ขอบเขตการวิจัย	51
1.7 ข้อตกลงเบื้องต้น	52
1.8 สัญลักษณ์ที่ใช้ในการวิจัย	52
1.9 นิยามศัพท์เฉพาะ	53
1.10 กรอบแนวคิดในการวิจัย	54
1.11 วิธีดำเนินการวิจัย	55
บทที่ 2 หลักการ แนวคิด ทฤษฎี และความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลาม	67
2.1 วะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลาม	67
2.1.1 นิยามวะสะฎียะฮ์	67
2.1.2 คุณลักษณะพิเศษของวะสะฎียะฮ์	74
2.1.3 วะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลาม	83

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
2.1.4 ความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในสังคมมุสลิม	94
2.2 ความเห็นต่างในอิสลาม	102
2.2.1 นิยามความเห็นต่างในอิสลาม	102
2.2.2 ประเภทความเห็นต่างในอิสลาม	107
2.2.3 สาเหตุของความเห็นต่างในอิสลาม	126
2.2.3.1 ความเห็นต่างในยุคของท่านเราะฮูล <small>ﷺ</small>	127
2.2.3.2 ความเห็นต่างในยุคของเศาะฮาบะฮฺและตาบิอิน	135
2.2.3.3 ความเห็นต่างในยุคของฟูเคาะฮฺฮฺ	149
2.2.3.4 ความเห็นต่างในยุคของนักวิชาการอิสลามร่วมสมัย	156
2.2.4 ผลลัพธ์และข้อขัดขวางทางศาสนาอิสลามเกี่ยวกับความเห็นต่าง	172
2.2.5 มารยาทความเห็นต่างในอิสลาม	183
2.3 วิเคราะห์กรอบแนวคิดความจำเป็นในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺใน ความเห็นต่างในอิสลาม	193
บทที่ 3 สาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมใน สามจังหวัดชายแดนภาคใต้	196
3.1 สถานภาพของผู้ให้ข้อมูลหลัก	196
3.2 ความคิดเห็นเกี่ยวกับสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็น ต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้	197
3.2.1 การอ่านดุอาอ์กุนูตในละหมาดศุบฮฺ	197
3.2.2 การอ่านบิสมิลลาฮฺเสียงดังหรือค่อยในการละหมาด	205
3.2.3 การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด	212
3.2.4 การยึดถือจำนวนเราะกะอะฮฺในละหมาดตะรอเวียะห์	219
3.2.5 การกำหนดวันอีตอัลฟิฏริและอีตอัลอฎฮา	224
3.2.6 การจัดงานเมาลิดนบี	232
บทที่ 4 แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมา จากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้	241
4.1 แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็น ผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การอ่านดุอาอ์กุนูตในละหมาดศุบฮฺ”	242

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
4.2 แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะก๊วยะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงดังหรือค่อยในการละหมาด”	247
4.3 แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะก๊วยะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด”	251
4.4 แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะก๊วยะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การยึดถือจำนวนเราะกะอะฮ์ในละหมาดตะรอเวียะห์”	257
4.5 แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะก๊วยะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การกำหนดวันอีตอัลฟิฏริและอีตอัลอฎฮา”	263
4.6 แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะก๊วยะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การจัดงานเมาลิดนบี”	268
4.7 ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม	273
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	284
5.1 วัตถุประสงค์การวิจัย	284
5.2 ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย	284
5.3 สรุปผลการวิจัย	285
5.4 อภิปรายผลการวิจัย	287
5.5 ข้อเสนอแนะ	310
5.5.1 ข้อเสนอแนะในการผลวิจัยไปใช้	310
5.5.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป	311
บรรณานุกรม	313
ภาคผนวก	320
ประวัติผู้เขียน	369

สารบัญตาราง

		หน้า
ตารางที่ 1	แสดงข้อมูลกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก	57
ตารางที่ 2	แสดงสถานภาพของผู้ให้ข้อมูลหลัก	196
ตารางที่ 3	แสดงผลการศึกษาสาเหตุความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การอ่านคุดอ์กนูตในละหมาดศุบห์”	198
ตารางที่ 4	แสดงผลการศึกษาสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การอ่านคุดอ์กนูตในละหมาดศุบห์”	202
ตารางที่ 5	แสดงผลการศึกษาสาเหตุความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การอ่านบิสมิลลาฮฺเสียงดังหรือเสียงเบาในการละหมาด”	205
ตารางที่ 6	แสดงผลการศึกษาสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การอ่านบิสมิลลาฮฺเสียงดังหรือเสียงเบาในการละหมาด”	209
ตารางที่ 7	แสดงผลการศึกษาสาเหตุความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด”	212
ตารางที่ 8	แสดงผลการศึกษาสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด”	216
ตารางที่ 9	แสดงผลการศึกษาสาเหตุความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การยึดถือจำนวนเราะกะอัตในละหมาดตะรอเวียะฮฺ”	219
ตารางที่ 10	แสดงผลการศึกษาสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การยึดถือจำนวนเราะกะอัตในละหมาดตะรอเวียะฮฺ”	222
ตารางที่ 11	แสดงผลการศึกษาสาเหตุความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การกำหนดวันอีตอัลฟิฏริและอีตอัลอฎฮา”	224
ตารางที่ 12	แสดงผลการศึกษาสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การกำหนดวันอีตอัลฟิฏริและอีตอัลอฎฮา”	229
ตารางที่ 13	แสดงผลการศึกษาสาเหตุความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การจัดงานเมาลิดนบี”	232
ตารางที่ 14	แสดงผลการศึกษาสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การจัดงานเมาลิดนบี”	237

สารบัญตาราง (ต่อ)

	หน้า
ตารางที่ 15 แสดงผลการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะถึยะฮในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การอ่านดูอาฮ์กุนุตในละหมาดศุบห์”	242
ตารางที่ 16 แสดงผลการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะถึยะฮในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงดังหรือเสียงเบาในการละหมาด”	247
ตารางที่ 17 แสดงผลการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะถึยะฮในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การลูบหน้าหลังเสร็จจึลันจากการให้สลามในละหมาด”	251
ตารางที่ 18 แสดงผลการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะถึยะฮในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การยึดถือจำนวนเราะกะอัตในละหมาดตะรอเวียะฮ์”	257
ตารางที่ 19 แสดงผลการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะถึยะฮในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การกำหนดวันอีตอัลฟิฎริและอีตอัลอฎฐา”	263
ตารางที่ 20 แสดงผลการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะถึยะฮในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การจัดงานเมาลิตนปี”	268

สารบัญแผนภูมิ

		หน้า
แผนภูมิที่ 1	กรอบแนวคิดในการวิจัยเรื่องวะสะฎียะฮฺ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้	54
แผนภูมิที่ 2	แสดงขั้นตอนการดำเนินการวิจัย	64
แผนภูมิที่ 3	แสดงองค์ประกอบรายด้านของวะสะฎียะฮฺในการนำเสนออิสลาม	93
แผนภูมิที่ 4	ประเภทความเห็นต่างโดยจำแนกตามการแบ่งของนักวิชาการมุสลิม	124
แผนภูมิที่ 5	ประเภทความเห็นต่างโดยพิจารณาในแง่ของผลกระทบต่อสังคมมุสลิม	125
แผนภูมิที่ 6	แสดงการจัดกลุ่มข้อมูลสาเหตุของความเห็นต่างในอิสลาม	170
แผนภูมิที่ 7	แนวทางทางการเสริมสร้างการใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมมุสลิม	190
แผนภูมิที่ 8	กรอบแนวคิดความจำเป็นในการเสริมสร้างการใช้วะสะฎียะฮฺในความเห็นต่างในอิสลาม	194

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญ

การให้ความสนใจในเรื่องการศึกษาและการนำวะสะฎียะฮฺมาปรับใช้ในสังคมมุสลิมประเทศไทย ท่ามกลางการเผชิญหน้ากับความเห็นต่างในเรื่องการนำเสนอหลักฐานและความคิดเห็น ถือเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่า อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงเตือนผู้ศรัทธาให้ระวังพฤติกรรมสุดโต่ง พฤติกรรมหย่อนยานในเรื่องหลักการศาสนา และทรงห้ามการสร้างความแตกแยกในสังคม เห็นได้จากตัวอย่างอายะฮฺที่ 111 สุเราะฮฺอัลบะเกาะเราะฮฺ และอายะฮฺที่ 64 สุเราะฮฺอันนัมลฺ พระองค์ได้ตรัสย้ำความสำคัญเกี่ยวกับการนำเสนอหลักฐานว่า

﴿قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ﴾ (البقرة: 111، النمل: 64)

ความว่า “จงกล่าวเถิด (มุฮัมมัด) “จงนำหลักฐานของพวกท่านมา หากพวกท่านเป็นผู้สัตย์จริง”” (อัลบะเกาะเราะฮฺ: 111, อันนัมลฺ: 64)

และทรงกำชับในเรื่องการใช้สติปัญญาและการพิจารณาความถูกต้อง เพื่อป้องกันความเชื่อและพฤติกรรมที่ออกห่างจากหลักการอันเที่ยงตรง

﴿وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ﴾ (البقرة: 170)

ความว่า “และเมื่อได้ถูกกล่าวแก่พวกเขาว่าจงปฏิบัติตามสิ่งที่อัลลอฮ์ได้ทรงประทานลงมาเถิด พวกเขาก็กล่าวว่า มิได้ เราจะปฏิบัติสิ่งที่เราได้พบบรรดาบรรพบุรุษของเราเคยปฏิบัติมาเท่านั้นและแม้ได้ปรากฏว่า บรรพบุรุษของพวกเขาไม่เข้าใจสิ่งใด และทั้งไม่ได้รับแนวทางอันถูกต้องก็ตามกระนั้นหรือ” (อัลบะเกาะเราะฮฺ: 170)

Yūsuf al-Qardāwiy (2009: 101) กล่าวว่า จากสองอายะฮฺข้างต้นแสดงให้เห็นว่า อิสลามให้ความสำคัญในเรื่องการนำเสนอหลักฐานและการใช้สติปัญญาพิจารณาใคร่ครวญความถูกต้อง โดยถือเป็นอิบาตะฮฺและเป็นหน้าที่ของมุสลิมทุกคนที่จะต้องนำทั้งสองเรื่องมาปรับใช้ในการนำเสนอหลักการอิสลาม กล่าวคือ มุสลิมจะต้องนำเสนอหลักฐานที่ถูกต้องและปฏิเสธการลอกเลียนแบบอย่างไม่มีสัมหุลิมตาควบคุไปด้วยกัน เนื่องจากการใช้สติปัญญา คือ วิธีการเข้าถึงความเข้าใจในตัวบทคำสอนจากอัลกุรอานและอัลหะดีษ และจะทำให้ผู้ศรัทธาได้รับความรู้ที่เป็นประโยชน์ทั้งโลกนี้และโลกหน้า

เมื่อผู้นำเสนอหลักการอิสลามมีความเข้าใจในตัวบทคำสอนอิสลามอย่างแท้จริง เขาก็จะสามารถยอมรับความเห็นต่างทั้งในเรื่องหลักฐานและความคิดเห็นของผู้อื่นด้วยมารยาทที่ดีงามและใช้อิกมะฮฺ (วิทย์ปัญญา) ในการนำเสนอความเห็นของตนเอง โดยเฉพาะปัจจัยสำคัญที่มักจะทำให้เกิดความเห็นต่างตั้งที่นักวิชาการและนักวิจัยได้สรุปไว้มี 2 ปัจจัย คือ 1) ปัจจัยด้านวิชาการ ได้แก่ ความเห็นต่างกันในเรื่องคำจำกัดความหรือการอธิบายความหมายคำศัพท์ และการอ้างอิงหลักฐานที่แตกต่างกัน เช่น ความแตกต่างในเรื่องสายรายงานหะดีษ การให้ความเชื่อถือและการยอมรับหลักฐาน หลักการอิจญฺติฮาด (การวินิจฉัยตัวบท) การกียาส (การเทียบเคียง) การปฏิบัติตามมัซฮับ (สำนักกฎหมาย) การยึดหลักอูศูลุลฟิฮฺย (หลักมูลฐานทางกฎหมายอิสลาม) และยึดถือคำประกาศข้อชี้ขาดด้านศาสนาในประเด็นต่างๆ และ 2) ปัจจัยด้านศักยภาพทางวิชาการของตัวบุคคล ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สังคมเกิดความแตกแยก เช่น ผู้นำเสนอหลักการศาสนาขาดความเข้าใจหลักฐานอย่างแท้จริง ซึ่งบางครั้งอาจเกิดจากการหลงลืม หรือขาดความมั่นใจในการยืนยันความถูกต้อง หรือละเลยความสำคัญของหลักฐานที่มีน้ำหนักและมีความน่าเชื่อถือมากกว่าทั้งที่ทราบข้อแตกต่างแล้ว รวมถึงการยึดติดตื้อพ้องของตนเอง เป็นต้น (Sālah Nājīb al-Dīq, n.d.: 8-11; ‘Āqil Muhammad al-Maqtariy, 1993: 17-24; Muhammad ‘Aawwāmah, 2007: 21-27; Tāhā Jābir Fayyād al-‘Alwaniy, 2017: 46-55)

การนำเสนอหลักฐานและการแสดงความคิดเห็นบนพื้นฐานของวะสะฎียะฮฺ จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้สังคมมุสลิมเกิดความเข้มแข็งและมีความเป็นเอกภาพในฐานะประชาชาติแห่งวะสะฎียะฮฺ ดังที่อัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا ۗ﴾

(البقرة: 143)

ความว่า" และในทำนองเดียวกัน เราได้ให้พวกเจ้าเป็นประชาชาติที่เป็นกลาง เพื่อพวกเจ้าจะได้เป็นสักขีพยานแก่มนุษยทั้งหลาย และเราะฮ์สุล (มุฮัมมัด) ก็จะเป็นสักขีพยานแต่พวกเจ้า" (อัลบะเกาะเราะฮ์: 143)

‘Abd al-Rahmān Hasan Hanbakat al-Maydaniy (1996: 11) กล่าวว่า วะสะฎียะฮฺของประชาชาติอิสลามเห็นได้จากหลักความศรัทธา (อะกีดะฮฺ) หลักพื้นฐานอิสลาม แหล่งมูลฐานที่มาของศาสนา (อูศูลุลฟิฮฺย) หลักความเข้าใจ หลักคุณธรรมจริยธรรม (อัคลาภ) หลักการปฏิบัติศาสนกิจ (อิบาดะฮฺ) หลักศาสนบัญญัติ (ชะรีอะฮฺ) และข้อชี้ขาดต่างๆ ในอิสลามบนแนวทางอันเที่ยงตรงซึ่งผู้ยึดถือหลักการจะประสบความสำเร็จทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เนื่องจากเป็นแนวทางของอัลลอฮฺ ﷻ ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ (الأنعام: 153)

ความว่า “และแท้จริง นี่คือนทางอันเที่ยงตรงของข้า พวกเจ้าจงปฏิบัติตามมันเถิด และอย่าปฏิบัติตามหลายๆ ทาง เพราะมันจะทำให้พวกเจ้าแยกออกไปจากทางของพระองค์ นั่นแหละที่พระองค์ได้สั่งเสียมันไว้แก่พวกเจ้า เพื่อว่าพวกเจ้าจะยำเกรง” (อัลอันอาม: 153)

ท่านเราะสูล ﷺ ก็ได้กำชับผู้ศรัทธาให้ดำเนินชีวิตอยู่บนทางสายกลางและอย่าทำให้หลักการศาสนาเป็นเรื่องยากลำบาก และได้กล่าวถึงในเรื่องนี้ว่า

((إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ، وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ، فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا، وَأَبْشِرُوا، وَاسْتَعِينُوا بِالْعَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّجَى))¹

ความว่า “แท้จริงหลักการศาสนานั้นง่ายตาย และจะไม่มีคนใดที่จะทำให้เรื่องศาสนานั้นยุ่งยาก นอกจากเขาผู้นั้น จะต้องยอมพ่ายแพ้ในที่สุด ดังนั้น ท่านทั้งหลายจงปฏิบัติให้ถูกต้อง (สุดเท่าที่จะมีความสามารถ) หรือจงทำให้มันใกล้เคียง (ความสมบูรณ์มากที่สุด) จงแจ้งข่าวดี (เกี่ยวกับภาคผลความดีงาม) และจงขอความช่วยเหลือในช่วงเวลารุ่งอรุณ ช่วงเวลาเย็น และช่วงเวลาท้ายของกลางคืน”

จึงกล่าวได้ว่า ประชาชาติอิสลามเป็นประชาชาติที่มีความเป็นคุณุศลภาพและคุณุศลธรรม มีหลักคำสอนที่ปลอดภัยจากการใช้อารมณ์ใฝ่ต่ำและห้ามการแสดงพฤติกรรมสุดโต่งหรือหย่อนยาน มุสลิมทุกคนจะต้องควบคุมตนเองให้มีสติและห่างไกลจากการใช้อารมณ์ ทั้งในเรื่องการแสดงความคิดเห็นและการตัดสินใจ (Sālih ‘Abd al-‘Azīz Muhammad Ibrāhīm Āl al-Shīkh, 2018: 11) โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้ทำหน้าที่นำเสนอหลักการอิสลามจะต้องเข้าใจประเภทความเห็นต่างที่เกิดขึ้นในสังคม ซึ่งอาจจำแนกเป็น 3 ประเภทได้แก่ 1) ความเห็นต่างระหว่างศาสนา เช่น อิสลาม ยิว คริสต์ และลัทธิความเชื่อ 2) ความเห็นต่างระหว่างกลุ่ม เช่น กลุ่มอัลกัอ์ดริยะฮฺ กลุ่มอัลญะฮ์ริยะฮฺ กลุ่มอัลญะฮ์มิยะฮฺ กลุ่มอัลเคาะวาริจญ์ และอื่นๆ และ 3) ความเห็นต่างระหว่างสำนักฟิควฺ ซึ่งเกิดจากการนำเสนอหลักฐานและทฤษฎีที่มีความต่างกันเกี่ยวกับประเด็นปลีกย่อยในเรื่องการปฏิบัติศาสนกิจ (Muhammad ‘Aawwāmah, 2007:17)

‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy (1993: 143) กล่าวว่า แท้จริงอัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงสร้างมนุษย์ให้มีความแตกต่างและเชื่อมล้าระหว่างกัน ทั้งในด้านโครงสร้างร่างกายและด้านศักยภาพทาง

¹ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 39

ความคิด ด้วยเหตุนี้ จึงไม่อาจมีความเหมือนกันอย่างสมบูรณ์ระหว่างพวกเขา แต่พระองค์ได้ส่งแต่งตั้งท่านเราะสูล ﷺ ทำหน้าที่ชี้ไปสู่สัจธรรมเพื่อสร้างความเป็นเอกภาพและห้ามปรามไม่ให้เกิดความแตกแยกระหว่างพวกเขา ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿ وَمَا أَرْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ إِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي اخْتَلَفُوا فِيهِ ۖ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِّقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴾
(النحل: 64)

ความว่า “และเรามีได้ให้คัมภีร์นี้ลงมาแก่เจ้า เพื่ออื่นใด เว้นแต่เพื่อให้เจ้าชี้แจงแก่พวกเขาในสิ่งที่พวกเขาขัดแย้งกัน และเพื่อเป็นทางนำและความเมตตาแก่หมู่ชนผู้ศรัทธา” (อัลนะห์ลี: 64)

﴿ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ ۗ وَاللَّهُ يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴾ (البقرة: 213)

ความว่า “แล้วอัลลอฮ์ ก็ทรงแนะนำแก่บรรดาผู้ศรัทธา ซึ่งความจริงที่พวกเขาขัดแย้งกัน ด้วยอนุมัติของพระองค์ และอัลลอฮ์ นั้น ทรงแนะนำผู้ที่พระองค์ทรงประสงค์ไปสู่ทางอันเที่ยงตรง” (อัลบะเกาะเราะฮ์: 213)

การแสดงความเห็นต่างกันโดยไร้มารยาท อันเป็นเหตุที่จะนำไปสู่ความแตกแยกในประชาชาติอิสลามและสังคมนั้น จึงเป็นเรื่องต้องห้ามในอิสลาม ดังที่พระองค์ตรัสว่า

﴿ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِن بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ ۚ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ (آل عمران: 105)

ความว่า “และพวกเจ้าจงอย่าเป็นเช่นบรรดาผู้ที่แตกแยกกัน และขัดแย้งกันหลังจากที่บรรดาหลักฐานอันชัดแจ้งได้มายังพวกเขาแล้ว และชนเหล่านี้แหละสำหรับพวกเขา คือการลงโทษอันใหญ่หลวง” (อาลิอิมรอน: 105)

ความจริงแล้ว ความเห็นต่างหรือการมีทัศนคติต่างกันในเรื่องการนำเสนอหลักการอิสลามถือเป็นเรื่องที่เคยเกิดขึ้นนับตั้งแต่ในยุคของท่านเราะสูล ﷺ และบรรดาเศาะฮาบะฮ์ ﷺ ตลอดจนยุคต่างๆ เรื่อยมา โดยมีปัจจัยด้านบริบท สถานการณ์ บุคคลหรือกลุ่มในแต่ละช่วงเวลาที่แตกต่างกัน (‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993: 144) เช่นเดียวกับความเห็นต่างซึ่งเกิดขึ้นในโลกปัจจุบัน เนื่องจากมีปัจจัยความก้าวหน้าด้านสื่อสารมวลชนและเทคโนโลยีเข้ามามีบทบาทในการนำเสนอหลักการอิสลาม ตลอดจนบริบททางสังคมไทย ดังจะเห็นได้ว่า อาจารย์และนักวิชาการมุสลิมจำนวนมากในประเทศไทย สามารถนำเสนอหลักการอิสลามและแสดงความคิดเห็นในประเด็นศาสนาให้

ผู้สนใจอิสลามได้รับข้อมูลข่าวสารได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว โดยข้อมูลที่ถูกนำมาเสนอมีทั้งที่เห็นพ้องกันหรือสนับสนุนความคิดเห็นในประเด็นเดียวกัน ขณะที่บางประเด็นก็มีความเห็นต่างกัน อันเป็นผลทำให้ผู้รับข้อมูลมีตัวเลือกในการตัดสินใจ หากความเห็นต่างนั้นยังคงตั้งอยู่รักษาความเป็นเอกภาพในทางตรงกันข้าม ความเห็นต่างก็อาจเป็นต้นเหตุที่ทำให้เกิดความแตกแยกในสังคม หากพวกเขาใช้วิธีการลักษณะเสียสติและใช้คำพูดรุนแรง จนกระทั่งเกิดความแตกแยกในองค์กร และเกิดการจัดตั้งกลุ่มอิสระของตนเองขึ้นใหม่เพื่อทำหน้าที่วินิจฉัยข้อขัดแย้งในหลักการศาสนาตามความคิดเห็นและแนวทางที่ตนยึดถือปฏิบัติ โดยไม่คำนึงว่าบางข้อวินิจฉัยจะทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างบุคคล กลุ่มหรือขัดแย้งกับข้อวินิจฉัยขององค์กรสูงสุดด้านการบริหารกิจการศาสนาอิสลามของประเทศไทย

ขออาลี เบ็ญหมัด (2555: 21-22) กล่าวว่า ในประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นโต๊ะครูหรือนักวิชาการอิสลาม ผู้รู้ศาสนาอิสลามเหล่านั้นจะทำหน้าที่ที่พัวพันปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมในรูปแบบต่างๆ รูปแบบการพัวพันที่แพร่หลายในประเทศไทยในปัจจุบัน ได้แก่ การพัวพันทางสื่ออินเทอร์เน็ต การเผยแพร่เอกสาร การพัวพันทางสื่อวิทยุ หรือโทรทัศน์ การทำหน้าที่วินิจฉัยของผู้รู้เหล่านั้น ไม่มีลักษณะของความเป็นทางการ ไม่มีการจำกัดขอบเขตว่าจะเหมือนหรือขัดแย้งกับพัวพันของจุฬาราชมนตรีซึ่งมีฐานะเป็นผู้มีมุสลิมหรือไม่ แม้ว่าจะเป็นเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับศาสนบัญญัติตามบทบัญญัติรัฐธรรมนูญ เมื่อเป็นเช่นนี้ ปัญหาหนึ่งๆ อาจมีหลายคำตอบตามการวินิจฉัยของผู้รู้แต่ละท่าน ที่มีพื้นพทางความรู้ที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคโลกาภิวัตน์ที่ผู้คนสามารถสื่อสารกันทั่วโลก ในบางครั้งผู้ขอพัวพัน ก็อาจขอคำพัวพันจากบุคคล หน่วยงาน หรือองค์กรมุสลิมในต่างประเทศ เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงทำให้เกิดการขัดแย้ง การละเมิดอำนาจหน้าที่ของจุฬาราชมนตรี เพราะต่างก็อ้างความถูกต้องตามทัศนะที่ตนเห็นพ้อง

โดยเฉพาะจากผลการสัมภาษณ์ความคิดเห็นของกรรมการอิสลามประจำมัสยิด กรรมการอิสลามประจำจังหวัด กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย และผู้ทรงคุณวุฒิจุฬาราชมนตรี ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้² เกี่ยวกับประเด็นความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ พบว่า ปัจจัยสำคัญเกิดจากการขาดความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้อง ขาดมารยาทในการแสดงความเห็นต่าง มีการแสวงหาผลประโยชน์ให้ตนเอง รวมถึงผู้นำเสนอหลักการศาสนามีพฤติกรรมสุดโต่งและมีพฤติกรรมสร้างความสนใจและจุดเด่นในสังคม และการยึดติดกลุ่ม (ตะฮักศุบ) จนเป็นเหตุให้ปิดกั้นการรับฟังความคิดเห็นและไม่เปิดใจรับฟังความเห็นต่างหรือถึงขั้นแตกกลุ่ม ยิ่งไปกว่านั้นในบางพื้นที่ถึงขั้นมีการสร้างมัสยิดขึ้นใหม่และออกข้อวินิจฉัยที่ขัดแย้งต่อหลักการอิสลาม ซึ่งตัวอย่างความเห็นต่างที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้แก่

² กรรมการอิสลามประจำมัสยิด, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 มกราคม 2564; กรรมการอิสลามประจำจังหวัด, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 มกราคม 2564; กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 มกราคม 2564; และผู้ทรงคุณวุฒิจุฬาราชมนตรี, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 มกราคม 2564.

ความเห็นต่างในเรื่องหลักศรัทธาและเรื่องการปฏิบัติศาสนกิจ เช่น เรื่องการอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงดัง หรือเสียงค่อย การอ่านดุอาอ์กุนุตในละหมาดศุบห์ การยึดถือจำนวนเราะกะอะฮ์ในละหมาดตะรอเวียะห์ การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด การอ่านดุอาอ์และวิร็ดพร้อมกับญะมาอะฮ์หลังเสร็จสิ้นจากการละหมาด การกำหนดวันอีตอัลฟิฏริ์และอีตอัลอฎฮา การดุอาอ์หลังจากการละหมาดญะนาซะฮ์ การละหมาดขออิบ การทำบุญให้คนตาย การจัดงานเมาลิดนบี และอื่นๆ ดังที่บางท่านกล่าวว่า

“ปัญหาที่ยังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง คือ การไม่ปฏิบัติตามสำนักจุฬาราชมนตรี เช่น การออกอีต การบวช มีการขัดแย้งอยู่เรื่อยๆ เช่น จำนวนละหมาดตะเราะเวียะฮ์ ที่เวลาก่อนเราะมะฎอนก็จะมึ่นำมาเป็นประเด็นบรรยายและอ้างว่าอันไหนดีอันไหนไม่ดี นอกจากนี้ ในบางพื้นที่ก็มีอ่านกุนุตกับไม่อ่านกุนุต อ่านบิสมิลลาฮ์ดังกับไม่ดัง การลูบหน้ากับไม่ลูบหน้า และบางพื้นที่ก็มีการขัดแย้งระหว่างดุอาอ์กับไม่ดุอาอ์ญะมาอะฮ์ อะไรทำนองนี้” (กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 มกราคม 2564)

“ในเรื่องความขัดแย้งนี้ก็มีปัญหาที่พูดกันอยู่เสมอ เช่น ในเรื่องการทำบุญให้คนตาย บางคนบอกว่าไม่มี บางคนว่ามี หรือแม้กระทั่งการละหมาดศุบห์ก็เหมือนกัน บางคนก็แบบเดิมมีดุอาอ์ บางคนบอกว่าไม่มีเพราะการละหมาดเป็นดุอาอ์อยู่แล้ว ให้ยกมายัดไปฝังได้เลย” (กรรมการกลางอิสลามประจำจังหวัด, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 มกราคม 2564)

และบางท่านกล่าวว่า

“ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในพื้นที่ บางครั้งเพราะความตะอะศุบ การยึดติดมัสฮับ และบางครั้งก็ไปว่าอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งไม่ถูกต้อง โดยไม่อ้างหลักฐาน ปัญหาส่วนใหญ่เป็นเรื่องคิลาฟียาต (ความเห็นต่าง) การอ่านบิสมิลลาฮ์เบา การอ่านค่อยหรือไม่อ่านเลย ซึ่งในสามจังหวัดก็มีการทำมัสยิด ทำที่ละหมาดใหม่แยกกันเลย และบางครั้งก็ต้องการทำตัวเด่นก็มี” (กรรมการอิสลามประจำมัสยิด, ผู้ให้สัมภาษณ์, 25 มกราคม 2564)

หากแต่ไม่มีการศึกษาในรายละเอียดถึงแหล่งที่มาและลักษณะความต่างระหว่างความคิดเห็น เพราะความเห็นต่างมีทั้งลักษณะที่สามารถยอมรับได้และไม่สามารถยอมรับได้ ซึ่งอาจจะเป็นผลมา

จากความแตกต่างในเรื่องสายรายงานของหลักฐานหรือการตีความหลักฐานแตกต่างกัน หรืออาจมีสาเหตุมาจากผลประโยชน์ส่วนตัว ดังที่เคยเกิดขึ้นในอดีต ตามที่ผู้ให้สัมภาษณ์บางท่านกล่าวว่า

“ความจริงแล้ว หากไม่มีการเมืองอยู่เบื้องหลังก็ไม่มีปัญหาความขัดแย้งเกิดขึ้น เพราะทุกกลุ่มต่างก็มีมวชนหรือการแย่งมวชนกันในแต่ละกลุ่มก็ถือเป็นปัญหาหนึ่ง เพราะฉะนั้นทฤษฎีการจัดการความเห็นต่างนี้สำคัญ เพราะสาเหตุอาจเกิดจากผลประโยชน์ใหม่ เพราะหากใช้หลักการวิเคราะห์ปัญหาแล้ว การแก้ปัญหาจะต้องดูว่ามันเป็นลักษณะความเห็นต่างแบบใด ยอมรับได้หรือยอมรับไม่ได้ ซึ่งหากมันสามารถยอมรับได้ เราก็ต้องจัดสิ่งที่เป็นผลประโยชน์ เพราะความเห็นต่างมีทั้งที่เกิดจากผลประโยชน์ หรืออุดมคติ หรืออื่นๆ เราก็ต้องนำหลักการมานำเสนอให้เห็นก่อน มันก็จะเป็นการศึกษาเชิงวิชาการต่างจากการศึกษาที่ผ่านมา” (ผู้ทรงคุณวุฒิ จุฬาราชมนตรี, ผู้ให้สัมภาษณ์, 27 มกราคม 2564)

จากปรากฏการณ์ดังกล่าว ส่งผลให้ผู้ปฏิบัติตามเกิดความสับสนและทำให้สังคมมุสลิมขาดความเป็นเอกภาพ ถึงแม้บางประเด็นปัญหาที่มีความเห็นต่างนั้นจะเริ่มจากปัญหาเล็กๆ ก็ตาม และถึงแม้ว่าปัญหาเหล่านั้นได้เคยถูกกล่าวถึงก่อนหน้านี้ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2554 เป็นต้นมา³ มีการเรียกร้องให้ทุกฝ่ายทบทวนและหาทางแก้ไขปัญหาดังกล่าว สนับสนุนการนำเสนออะสะฎียะฮ์และมารยาทความเห็นต่างในอิสลามมาปรับใช้ในสังคมไทยให้เป็นรูปธรรม กระแสความเคลื่อนไหวและการเรียกร้องนำอะสะฎียะฮ์เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพในสังคมมุสลิมประเทศไทยได้เริ่มเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เห็นได้จากการจัดตั้งสถาบันหรือศูนย์อะสะฎียะฮ์ การจัดกิจกรรมประชุมสัมมนาทางวิชาการ การจัดอบรม และการรณรงค์สร้างความร่วมมือจากหน่วยงานต่างๆ ทั้งในและต่างประเทศ เช่น รัฐบาล กรมศาสนา องค์การบริหารกิจการศาสนาอิสลาม สถาบันทางการศึกษา และสถาบันพัฒนาสังคม รวมไปถึงภาคสื่อสารมวลชนซึ่งแสดงให้เห็นถึงการมีส่วนร่วมในการนำเสนออะสะฎียะฮ์ในประเทศไทย เช่น การก่อตั้งสถาบันและศูนย์อะสะฎียะฮ์ศึกษาในประเทศไทย ได้แก่ สถาบันอัลอะสะฎียะฮ์เพื่อสันติภาพและการพัฒนา สำนักจุฬาราชมนตรี ศูนย์อะสะฎียะฮ์ มหาวิทยาลัยฟาฏอนี และศูนย์อะสะฎียะฮ์ศึกษา คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เป็นต้น

นอกจากนี้ ยังได้มีการจัดกิจกรรมประชุมสัมมนาทางวิชาการเกี่ยวกับการนำเสนออะสะฎียะฮ์ในหลายๆ ครั้ง ทั้งในระดับชาติและนานาชาติ เช่น การจัดสัมมนาวิชาการระดับชาติ เรื่อง “อัลอะสะฎียะฮ์: จากหลักการสู่การปฏิบัติในสังคมพหุวัฒนธรรม” เมื่อวันที่ 18 สิงหาคม 2557 ณ คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ การจัดประชุมวิชาการระดับนานาชาติ เรื่อง

³ สถาบันอะสะฎียะฮ์เพื่อสันติภาพและการพัฒนา สำนักจุฬาราชมนตรี. 2558. เกี่ยวกับสถาบันอะสะฎียะฮ์เพื่อสันติภาพและการพัฒนา สำนักจุฬาราชมนตรี. ออนไลน์. สืบค้นจาก: https://www.facebook.com/wasatiyyahthai/info?tab=page_info

“แนวทางสายกลาง (วะสะฎฎียะฮฺ) แนวทางของประชาชาติที่ดีเลิศสู่สังคมสันติสุขและประชาคมอาเซียน” ระหว่างวันที่ 7-9 กันยายน 2557 ณ มหาวิทยาลัยฟาฏอนี การจัดสัมมนานานาชาติ อิสลามศึกษาครั้งที่ 3 เรื่อง “คุณค่าของอิสลามในโลกที่เปลี่ยนแปลงเรื่อง เพื่อนำเสนอความสำคัญ ของค่านิยมอิสลามและวิธีการประยุกต์ใช้วะสะฎฎียะฮฺสู่การสร้างสันติภาพและความสมานฉันท์ใน สังคม” ระหว่างวันที่ 23-25 มีนาคม 2558 ณ คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ การจัดประชุมเสวนาทางวิชาการระดับชาติ เรื่อง “จรรยาบรรณและคุณภาพในการตะอวะฮฺ” เมื่อ วันที่ 27 เมษายน 2562 และการจัดประชุมสัมมนาทางวิชาการ “อิสลามศึกษาและมุสลิมศึกษา” เมื่อวันที่ 15 เดือนกรกฎาคม 2562 และระหว่างวันที่ 31 สิงหาคม – 4 กันยายน 2562 ณ คณะ วิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ เป็นต้น

ทั้งนี้ จากผลการประชุมเสวนาทางวิชาการ เรื่อง “จรรยาบรรณและคุณภาพในการตะอวะฮฺ” เมื่อวันที่ 27 เมษายน 2562 ณ ห้องประชุมอัลอัยยูบีย ชั้น 5 อาคารวิทยอิสลามนานาชาติ คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี⁴ ได้ข้อสรุปสำคัญว่า วะสะฎฎียะฮฺ คือ สำนัแห่งคุณภาพ สำนัแห่งศาสนาที่ตั้งอยู่บนหลักฐานอันชัดเจน บริสุทธิ์และห่างไกล จากความสุดโต่งและหย่อนยาน เป็นสำนัที่มีผลในเชิงบวกเพื่อการเผยแพร่หลักธรรมอิสลาม สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์ ทำให้มนุษย์ดำเนินชีวิตบนหลักการที่ถูกต้อง และมีวิถีชีวิตอิสลามที่ สมบูรณ์ ซึ่งปัจจัยสำคัญที่จะทำให้สำนันี้สำเร็จได้ ผู้เผยแพร่อิสลามจะต้องมีความรอบรู้เกี่ยวกับ หลักการและเจตนารมณ์ของบทบัญญัติอิสลาม เข้าใจวิหยปัญญาในการบัญญัติห้ามและหลักการ จัดลำดับความสำคัญก่อนหลัง นอกจากนี้ ผู้เผยแพร่อิสลามจะต้องแสดงความเคารพและให้เกียรติต่อผู้ อาวุโสหรือผู้นำในสังคม หลีกเลี่ยงการตำหนิหรือเหน็บแนม และต้องมีความพร้อมที่จะให้อภัยใน ความผิดพลาดของผู้อื่น เผยแผ่อิสลามโดยคำนึงถึงระดับสติปัญญาและความสามารถในการเข้าใจของ ผู้รับการเชิญชวน ไม่ใช่ความรุนแรงหรือการขู่เข็ญ แต่เลือกใช้สำนวนที่ดี ไม่หยาบคาย สบประชัน หรือ การจับผิด มีความเข้าใจบริบทสังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี และเข้าใจสถานการณ์ของสังคม ยอมรับความหลากหลาย เคารพคุณธรรมจริยธรรมของมนุษย์และระเบียบทางสังคม วะสะฎฎียะฮฺจึงมี ความเป็นคุณภาพซึ่งสามารถจัดความสุดโต่งในสังคม สร้างความเป็นเอกภาพในประชาชาติ เกิด การร่วมมือที่ดี ห่างไกลจากการมีอคติ สร้างสังคมสันติสุข สร้างบรรยากาศการให้อภัยและความ ยืดหยุ่น เคารพหลักการอยู่ร่วมกันแบบพหุวัฒนธรรมตลอดจนก่อให้เกิดความเที่ยงธรรมและการให้ เกียรติซึ่งกันและกันระหว่างวิชาการ และร่วมกันนำเสนอแนวทางแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม

⁴ คณะวิทยาการอิสลาม (วิทยาลัยอิสลามศึกษา) มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี. 2562, 27 เมษายน. ข้อสรุปการ เสวนาทางวิชาการ เรื่อง จรรยาบรรณและคุณภาพในการตะอวะฮฺ. ในการประชุมเสวนาทางวิชาการ เรื่อง จรรยาบรรณและคุณภาพ ในการตะอวะฮฺ.วิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี. ปัตตานี

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาเกี่ยวกับวะสะฎียะฮฺ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้ง ที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ จึงเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะนอกจากจะเป็นการช่วยลดความขัดแย้งและสร้างความเป็นเอกภาพในสังคมแล้ว ผู้วิจัยพบว่า จากผลการจัดประชุมสัมมนาทางวิชาการ งานเสวนาทางวิชาการ การจัดอบรมหรือการบรรยายเพื่อสนับสนุนแนวคิดการนำวะสะฎียะฮฺมาปรับใช้ในสังคมไทยดังที่กล่าวข้างต้น ยังไม่มีการศึกษาเรื่องนี้ในลักษณะงานวิจัยเชิงรูปธรรม ทั้งที่ความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ตลอดจนความเห็นต่างในลักษณะสุดโต่งหรือการใช้คำพูดเสียดสีระหว่างนักวิชาการมุสลิมยังคงมีอยู่อย่างต่อเนื่อง ทั้งนี้ เพื่อให้ทราบถึงแนวคิดความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในความเห็นต่าง ความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลักต่อสาเหตุ สภาพความขัดแย้ง และนำเสนอแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

1.2 อัลกุรอาน อัลหะดีษ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1.2.1 อัลกุรอาน อัลหะดีษ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวะสะฎียะฮฺในการนำเสนอหลักการอิสลาม

1.2.1.1 อัลกุรอานที่เกี่ยวข้องกับวะสะฎียะฮฺในการนำเสนอหลักการอิสลาม

ผู้วิจัยได้รวบรวมตัวอย่างอายะฮฺอัลกุรอานในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับวะสะฎียะฮฺในการนำเสนอหลักการอิสลาม ดังนี้ (Muhammad bin ‘Umar Bazmūl, 2008: 16-25; Yusuf al-Qardawiy, 2009: 48-56)

1) อัลลอฮฺ ﷻ ตรัสใช้ให้ผู้ศรัทธาขอพรต่อพระองค์เพื่อให้พวกเขาสามารถยืนหยัดอยู่บนหนทางอันเที่ยงตรง ซึ่งมีความเป็นวะสะฎียะฮฺและเป็นสายกลางอยู่ระหว่างความสุดโต่งและการหย่อนยานในศาสนา ดังที่ปรากฏในสุเราะฮฺอัลฟาติหะฮฺ อายะฮฺที่ 6-7 ว่า

﴿اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ * صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ﴾ (الفاتحة: 6-7)

ความว่า “ขอพระองค์ทรงแนะนำพวกข้าพระองค์ซึ่งทางอันเที่ยงตรง * (คือ) ทางของบรรดาผู้ที่พระองค์ได้ทรงโปรดปรานแก่พวกเขา มิใช่ในทางของพวกที่ถูกกริ้ว และมิใช่ทางของพวกที่หลงผิด” (อัลฟาติหะฮฺ: 6-7)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 1/138) อธิบายอายะฮฺนี้ว่า อัชเชารีย์ จาก มันศูร จากอะบี วาอิล จาก अबดุลลอฮฺ กล่าวว่า คำว่า “الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ” หมายถึง คัมภีร์ของอัลลอฮฺ ﷻ และบางคนกล่าวว่า หมายถึง อิสลาม และ อัญญาฮาก กล่าวว่า จาก

อิบนุ อับบาส رضي الله عنه กล่าวว่า อุบัยรฺ رضي الله عنه ได้กล่าวแก่ท่านเราะสูล ﷺ จงอ่านเถิดมุหัมมัด “ اِهْدِنَا ” เขากล่าวว่า หมายถึง “ اِهْدِنَا الطَّرِيقَ الْهَادِي ” ขอพระองค์ทรงโปรดชี้นำทางนำแก่เรา คือ ชี้นำศาสนาของพระองค์ซึ่งไม่มีบิดเบี้ยว Sayyid Qutub (Tafsir fi Zilal al-Quran:1/26) กล่าวว่า หมายถึง โอ้อัลลอฮ ﷻ ได้โปรดให้เราอยู่บนทางที่เที่ยงตรงและมีความมั่นคงบนทางนี้ หลังจากที่พระองค์ได้ทรงให้เราได้รับรู้จักมัน เขากล่าวว่า การรู้จักพระองค์และการยืนหยัดบนหลักศรัทธาที่ถูกต้องนี้ คือ ผลลัพธ์ที่เกิดจากทางนำและความเมตตาที่พระองค์ทรงประทานให้ และเป็นหลักคำประกันความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

Muhammad bin ‘Umar Bazmūl (2008: 16) กล่าวว่า ทั้งสองอายะฮ์ข้างต้นเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า พระองค์ได้อธิบายเกี่ยวกับคุณลักษณะของทางอันเที่ยงตรงว่า ไม่ใช่ทางของผู้ที่ถูกกริ้วโกรธ ซึ่งหมายถึงกลุ่มยิว อันเนื่องจากความสุดโต่งและการมีพฤติกรรมเกินความเป็นจริงของพวกเขา และไม่ใช่ทางของกลุ่มอันนะศอรอหรือคริสเตียน อันเนื่องจากพฤติกรรมที่เลยเถิดในการแสดงออกถึงความรักและการอวดเย่อเยินเหมือนกับผู้จำต้องถือศีล (อรัธนะฮ์บะยานียะฮ์) จนกระทั่งละเมิดขอบเขตในเรื่องหลักการศาสนาและการยึดถือศรัทธา ดังที่พระองค์ได้ทรงห้ามความสุดโต่งและการเลยเถิดในเรื่องหลักการศาสนาของบรรดาชาวคัมภีร์ ปรากฏในอายะฮ์ที่ 171 สูเราะฮ์อันนิสาอ์ ว่า

﴿ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ ۚ إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ أَلْقَاهَا إِلَىٰ مَرْيَمَ وَرُوحٌ مِنْهُ ۖ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ۚ وَلَا تَقُولُوا ثَلَاثَةٌ ۚ انْتَهُوا خَيْرًا لَّكُمْ ۚ إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ ۚ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ ۚ لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ ۚ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا ﴾ (النساء: 171)

ความว่า “อะฮ์ลุลกุตาบทั้งหลาย จงอย่าปฏิบัติให้เกินขอบเขตในศาสนาของพวกเขา และจงอย่ากล่าวเกี่ยวกับอัลลอฮ์ นอกจากสิ่งที่เป็นจริงเท่านั้น แท้จริง อัลมะซีฮ์ อีซา ﷺ บุตรของมัรยัมนั้น เป็นเพียงเราะสูลของอัลลอฮ์ และเป็นเพียงดาร์สของพระองค์ที่ได้ทรงกล่าวมั่นแก่มัรยัม และเป็นเพียงวิญญาณหนึ่งจากพระองค์ เท่านั้น ดังนั้นจงศรัทธาต่ออัลลอฮ์ และบรรดาเราะสูลของพระองค์เถิด และจงอย่ากล่าวว่ามีสามองค์เลย จงหยุดยั้งเสียเถิด มันเป็นสิ่งดียิ่งแก่พวกเขา แท้จริงอัลลอฮ์ คือ ผู้ควรได้รับการเคารพสักการะแต่เพียงองค์เดียวเท่านั้น พระองค์ทรงบริสุทธิ์จากการที่จะทรงมีพระบุตร สิ่งที่อยู่ในบรรดาชั้นฟ้า และสิ่งที่อยู่ในแผ่นดินนั้นเป็นสิทธิของพระองค์ทั้งสิ้น และเพียงพอแล้วที่อัลลอฮ์เป็นผู้ได้รับมอบหมายให้คุ้มครองรักษา”

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 2/477) กล่าวว่า อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงห้ามบรรดาชาวคัมภีร์จากพฤติกรรมสุดโต่งและหย่อนยาน เนื่องจากพวกเขาส่วนใหญ่มีพฤติกรรมที่เลยเถิดในเรื่องการศรัทธา ยกย่องและเกิดทูนท่านนบีอิซา ﷺ มีสถานะภาพเทียบเท่าหรือสูงกว่าที่อัลลอฮ์ ﷻ ทรงได้แต่งตั้ง และสูงกว่าสถานะของศาสนทูต ด้วยความเชื่อว่าเป็นพระเจ้าที่พวกเขาต้องเคารพภักดีร่วมกับอัลลอฮ์ ﷻ เนื่องจากความหลงผิดและการโกหกของพวกเขา

และในอายะฮ์อายะฮ์ที่ 77 สุเราะฮ์อัลมาอิดะฮ์ พระองค์ตรัสว่า

﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَا تَغْلُوا فِي دِينِكُمْ غَيْرَ الْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعُوا أَهْوَاءَ قَوْمٍ قَدْ ضَلُّوا مِنْ قَبْلُ وَأَضَلُّوا كَثِيرًا وَضَلُّوا عَنْ سَوَاءِ السَّبِيلِ﴾ (المائدة: 77)

ความว่า “จงกล่าวเถิด (มุฮัมมัด) ว่าบรรดาผู้ได้รับคัมภีร์ทั้งหลาย! จงอย่าปฏิบัติให้เกินขอบเขตในศาสนาของพวกท่าน โดยปราศจากความเป็นจริง และจงอย่าปฏิบัติตามความใคร่ใฝ่ต่ำของพวกหนึ่งพวกใดที่พวกเขาได้หลงผิดมาก่อนแล้ว และได้ทำให้ผู้คนมากมายหลงผิดด้วย และพวกเขาก็ได้หลงผิดไปจากทางอันเที่ยงตรง” (อัลมาอิดะฮ์: 77)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 3/159) ได้อธิบายว่า เป็นการห้ามพวกเขาอย่าได้ละเมิดขอบเขตหลักศรัทธาและความจริง ห้ามพฤติกรรมที่สุดโต่งของพวกเขา และย้ำเตือนสถานะของนบีอิซา ﷺ นั้น คือ ศาสนทูตที่ถูกแต่งตั้งเหมือนคนอื่นๆ หากแต่พวกเขากลับยกสถานะให้เป็นพระเจ้าอีกองค์หนึ่งและตั้งภาคีต่ออัลลอฮ์ ﷻ ทำให้พวกเขาหันเหออกจากความศรัทธาที่ต้องสู่ความสุดโต่งและหลงผิด

ดังกล่าวข้างต้น ผู้วิจัยจึงมีความเห็นว่า ทางอันเที่ยงตรงตามที่ถูกศรัทธาได้รับคำสั่งใช้ให้วิงวอนขออยู่เป็นประจำตลอดทุกการละหมาด จึงถือเป็นทางที่ถูกต้องและอยู่ระหว่างทางของกลุ่มคนที่สุดโต่งและกลุ่มคนที่หย่อนยานในหลักการศาสนา เนื่องจากพวกเขาประพฤติดนเกินความเป็นจริง ซึ่งการมีหลักศรัทธาอยู่ในกรอบแนวทางสายกลางนี้ ถือได้ว่าสอดคล้องกับวะสะฎียะฮ์ในอิสลาม ดังจะเห็นได้ว่าการขอพรให้คงอยู่บนทางอันเที่ยงตรงและการระวังตนเองของผู้ศรัทธาไม่ให้ประพฤดิเลยเถิดในเรื่องศาสนานั้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะผู้ทำหน้าที่เผยแผ่อิสลามจะต้องไม่ปล่อยให้ตนเองตกอยู่ในสภาพของบุคคลที่ปฏิบัติตนตามอารมณ์ใฝ่ต่ำ ไม่คำนึงถึงหลักการศาสนาหรือละเลยการไตร่ตรองหลักฐานและเหตุผลที่ถูกต้อง เพราะพฤติกรรมเหล่านั้นถือเป็นพฤติกรรมที่หลงผิด อีกทั้งจะทำให้ผู้อื่นหลงผิดและปฏิบัติตาม เช่นเดียวกับบรรดาชาวคัมภีร์ที่พวกเขาได้ทำให้ผู้คนมากมายหลงผิดไปด้วย

2) อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงอธิบายถึงคุณลักษณะของแนวทางอันเที่ยงตรงว่าเป็นคู่มือในการดำเนินชีวิตของมนุษยชาติและมีคุณลักษณะของความเป็นวะสะฎียะฮฺ โดยพระองค์ได้ทรงประทานเป็นทางนำผ่านบรรดาศาสนทูตของพระองค์ และมอบหมายให้พวกเขาทำหน้าที่เผยแผ่และเป็นแบบอย่างแก่ประชาชาติทั้งหลาย ดังปรากฏหลักฐานในอายะฮฺที่ 213 สูเราะฮฺอัลบะเกาะเราะฮฺ พระองค์ตรัสว่า

﴿كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ ۗ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمْ
الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۗ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ ۗ وَاللَّهُ يَهْدِي
مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ﴾ (البقرة: 213)

ความว่า “มนุษยชนนั้นเคยเป็นประชาชาติเดียวกัน ภายหลังจากอัลลอฮ์ได้ส่งบรรดานบีมาในฐานะผู้แจ้งข่าวดีและผู้ตักเตือน และได้ทรงประทานคัมภีร์อันกอปรไปด้วยความจริงลงมากับพวกเขา เพื่อว่าคัมภีร์นั้นจะได้ตัดสินระหว่างมนุษย์ในสิ่งที่พวกเขาขัดแย้งกัน และไม่มีใครที่ขัดแย้งในคัมภีร์นั้น นอกจากบรรดาผู้ที่ได้รับคัมภีร์นั้นมา ซึ่งภายหลังจากที่บรรดาหลักฐานอันชัดแจ้งได้มายังพวกเขาแล้ว ด้วยเหตุจากความอิจฉาริษยาในระหว่างพวกเขา ดังนั้นอัลลอฮ์ก็ได้ทรงประทานทางนำแก่บรรดาผู้ศรัทธาสำหรับความจริงที่พวกเขาขัดแย้งกันด้วยอนุมัติของพระองค์ และอัลลอฮ์นั้นจะทรงชี้แนะทางนำแก่ผู้ที่พระองค์ทรงประสงค์ไปสู่ทางอันเที่ยงตรง” (อัลบะเกาะเราะฮฺ: 213)

Ibn Jarir (Tafsir al-Tabri, 2/347) กล่าวว่า มุฮัมมัด บิน บัซซาร์ ได้เล่าให้เราฟังว่า อะบูดาอูด ได้บอกพวกเราว่า ฮัมมาม จากเกาะตาเดฮฺ จากอิกริมะฮฺ และจากอิบนุ อับบาส رضي الله عنه กล่าวว่า “ประชาชาติของท่านนบีนุสกับท่านนบิอาดัม عليهما السلام นั้น มีระยะเวลาห่างระหว่างกัน 10 ศตวรรษ โดยที่พวกเขาทั้งหมดยึดถืออบทบัญญัติหนึ่งซึ่งตั้งอยู่บนสัจธรรมและความถูกต้อง แต่ภายหลังจากพวกเขาเกิดความขัดแย้งกัน อัลลอฮ์ ﷻ จึงได้ทรงแต่งตั้งบรรดานบีมาทำหน้าที่แจ้งข่าวดีและตักเตือนพวกเขา อิกริมะฮฺ กล่าวว่า ด้วยเหตุนี้เอง ในการอ่านของอับดุลลอฮฺ อิบนุ อับบาส رضي الله عنه จะอ่านว่า (كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا) ความว่า “พวกมนุษยชนนั้นเคยเป็นประชาชาติเดียวกัน แล้วพวกเขาได้ขัดแย้งกัน”

จากอายะฮฺข้างต้น จึงเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่าพระองค์ได้ทรงมีความเมตตาให้แก่ปวงบ่าวผู้ศรัทธา โดยได้ประทานทางนำอันเที่ยงตรงแก่พวกเขาผ่านบรรดานบี

เช่นเดียวกับที่ได้ประทานทางนำดังกล่าวแก่ท่านเราะสูล ﷺ และผู้ปฏิบัติตามแนวทางของท่าน ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ ۖ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَن سَبِيلِهِ ۚ ذَٰلِكُمْ وَصَّاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ﴾ (الأنعام: 153)

ความว่า “และแท้จริงนี้ คือทางของข้าอันเที่ยงตรง พวกเจ้าจงปฏิบัติตามมันเถิด และอย่าปฏิบัติตามหลายๆ ทาง เพราะมันจะทำให้พวกเจ้าแยกออกไปจากทางของพระองค์ นั่นแหละที่พระองค์ได้สั่งเสียมันไว้แก่พวกเจ้า เพื่อว่าพวกเจ้าจะยำเกรง” (อัลอันอาม: 153)

al-Tabriy M’aruf al-Hirsataniy (Tafsir al-Tabriy: 12/230) อธิบายอายะฮ์นี้ว่า อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงสั่งใช้ให้ผู้ศรัทธารักษาความเป็นญะมาอะฮ์ และทรงห้ามพวกเขาจากการแตกแยกหรือแตกกลุ่ม และพระองค์ทรงแจ้งให้พวกเขาทราบถึงความหายนะที่เคยเกิดขึ้นในกลุ่มชนก่อนหน้านั้น อันเนื่องจากพวกเขาคัดแย้งและโต้เถียงกันไปมาในเรื่องหลักการศาสนา และ Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 3/366) ได้กล่าวถึงอายะฮ์นี้ว่า ในบันทึกหะดีษเลขที่ 1527 ของอิหม่ามอะหฺมัด และหะดีษของอิบนุมาญะฮ์ เลขที่ 11 เกี่ยวกับสายรายงานจากญาบิร เล่าว่า ครั้งหนึ่งพวกเขาได้อยู่กับท่านเราะสูล ﷺ ต่อมาท่านเราะสูล ﷺ ได้ขีดเส้นลงบนพื้นเส้นหนึ่งตรงหน้าท่าน และกล่าวว่า นี่คือ เส้นทางของฉัน และขีดสองเส้นทางขวา และสองเส้นทางซ้าย และท่านกล่าวว่า เส้นทางเหล่านั้นคือเส้นทางของมารร้าย จากนั้นก็ชี้ไปที่เส้นที่อยู่ตรงกลางแล้วอ่านอายะฮ์นี้

ยิ่งไปกว่านั้น พระองค์ได้ทรงรับรองการแต่งตั้งบรรดาศาสนทูตให้ทำหน้าที่เชิญชวนสู่ลัทธิธรรมโดยใช้วะสฎียะฮ์เป็นแนวทางในการดำเนินการ ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ ۗ﴾ (الحديد: بعض من الآية 25)

ความว่า “โดยแน่นอนเราได้ส่งบรรดาเราะสูลของเราพร้อมด้วยหลักฐานทั้งหลาย อันชัดแจ้งและเราได้ประทานคัมภีร์และความยุติธรรมลงมาพร้อมกับพวกเขาเพื่อมนุษย์จะได้ดำรงอยู่บนความเที่ยงธรรม” (อัลหะดีด: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 25)

Sayyid Qutub (Tafsir fi Zilal al-Quran: 6/3494) ได้อธิบายอายะฮ์นี้ว่า พระองค์ได้ทรงประทานคัมภีร์เป็นหลักฐานหนึ่งเดียว ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเป็นเอกภาพในความศรัทธา และเป็นมาตรฐานชี้ชัดว่า บรรดาคัมภีร์ต่างๆ ที่ถูกประทานลงมาเป็นแนวทาง คู่มือและ

ธรรมเนียมในการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั้น เพื่อสร้างความสันติสุขในสังคม และป้องกันความสับสน วุ่นวายในหมู่พวกเขา

และพบว่าในอายะฮ์ที่ 86 สุเราะฮ์อัลอะอรอฟ พระองค์ทรงอธิบายเกี่ยวกับ คุณลักษณะของแนวทางอื่นว่า เป็นแนวทางที่หลงผิดและบิดเบือนจากสัจธรรมและความถูกต้อง ดังที่ได้ตรัสไว้ว่า

﴿وَلَا تَقْعُدُوا بِكُلِّ صِرَاطٍ تُوعِدُونَ وَتَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِهِ وَتَبَعُوهَا عَوجًا ۚ

وَادْكُرُوا إِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَرْتُمْ ۗ وَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُفْسِدِينَ﴾ (الأعراف: 86)

ความว่า “และพวกท่านอย่านั่งในทุกหนทาง โดยทำการขู่และสกัดกั้นให้ออกจากทาง ของอัลลอฮ์ผู้ซึ่งศรัทธาต่อพระองค์ และพวกท่านยังปรารถนาให้ทางของอัลลอฮ์คด และจงรำลึกถึงขณะที่พวกท่านมีจำนวนน้อย แล้วพระองค์ได้ทรงให้พวกท่านมี จำนวนมากขึ้น และพวกท่านจงดูเถิดว่าผลสุดท้ายของบรรดาผู้ก่อความเสียหายนั้น เป็นอย่างไร” (อัลอะอรอฟ: 86)

Sayyid Qutub (Tafsir fi Zilal al-Quran: 3/1317) ได้กล่าวถึงกลุ่มชน ของนบีซุอัยบ عليه السلام ซึ่งเคยเป็นกลุ่มชนผู้ตั้งภาคีต่อพระองค์ บุชาสิ่งอื่นเทียบเท่ากับอัลลอฮ์ ﷻ และ พวกเขาใช้อารมณ์ในการปฏิสัมพันธ์กัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการซื้อขาย และการสร้างความเสียหายบน หน้าแผ่นดิน พวกเขาขู่และสกัดกั้นทางสัจจร ปฏิเสธและต่อต้านการเรียกร้องสู่แนวทางที่ถูกต้องซึ่ง เป็นแนวทางของอัลลอฮ์ ﷻ และยึดถือเอาแนวทางอันบิดเบี้ยว

และในอายะฮ์ที่ 99 สุเราะฮ์ฮออลิมรอน พระองค์ได้ทรงตรัสถึง พฤติกรรมของชาวคัมภีร์ว่า

﴿قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَنِ سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبَعُوهَا عَوجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ ۗ وَمَا

اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾ (آل عمران: 99)

ความว่า “จงกล่าวเถิด (มุฮัมมัด) ว่าโอ้ผู้ที่ได้รับคัมภีร์ทั้งหลาย เพราะเหตุใดพวกท่าน จึงขัดขวางผู้ศรัทธาจากแนวทางของอัลลอฮ์ โดยที่พวกท่านปรารถนาจะให้แนวทาง ของอัลลอฮ์คด ทั้งๆ ที่พวกท่านก็เป็นพยานยืนยันอยู่ และอัลลอฮ์นั้นมิใช่เป็นผู้ทรง ละเลยในสิ่งที่พวกท่านกระทำกันอย่างแนบเนียน” (ฮออลิมรอน: 99)

ดังกล่าวจึงถือได้ว่า แนวทางซึ่งผู้ศรัทธาได้ยึดถือกันเป็นแนวทางอันเที่ยงตรง และมีความถูกต้อง ดังที่พระองค์ได้ตรัสอีกว่า

﴿سَأَصْرِفُ عَنْ آيَاتِيَ الَّذِينَ يَتَكَبَّرُونَ فِي الْأَرْضِ بِعَجْرِ الْحَقِّ وَإِن يَرَوْا كَلَّ آيَةٍ لَا يُؤْمِنُوا بِهَا وَإِن يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَإِن يَرَوْا سَبِيلَ الْعِجْيِ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا ۚ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا وَكَانُوا عَنْهَا غَافِلِينَ﴾ (الأعراف: 146)

ความว่า “ข้าจะทำให้หันเหออกจากบรรดาโองการของข้า ซึ่งบรรดาผู้ที่ยะโสในแผ่นดินโดยไม่บังควร และแม้ว่าพวกเขาจะให้เห็นสัญญาณทุกอย่าง พวกเขาก็จะไม่ศรัทธาต่อสัญญาณนั้น และหากพวกเขาเห็นทางแห่งความถูกต้อง พวกเขาก็จะไม่ถือว่ามีนเป็นทาง (ที่ถูกต้อง) และหากพวกเขาเห็นทางแห่งความผิด พวกเขาก็ยึดถือมีนเป็นทาง (ยึดถือ) นั่นก็เพราะว่า พวกเขาปฏิเสธบรรดาโองการของเรา และพวกเขาจึงได้เป็นผู้ละเลยโองการเหล่านั้น” (อัลอะออรอฟ: 146)

Sayyid Qutub (Tafsir fi Zilal al-Quran: 3/1317) ได้อธิบายอายะฮ์นี้ว่า แท้จริงอัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงประกาศถึงพระประสงค์ของพระองค์ในเรื่องความหยิ่งยะโสและอวดดีของพวกเขา เมื่อได้เห็นหลักฐานอันชัดเจนแล้ว แต่พวกเขากลับไม่ศรัทธา หรือเมื่อเห็นความถูกต้องแล้ว แต่พวกเขากลับไม่ยอมยึดถือ แต่กลับยึดถือแนวทางที่ละเมิดจากหลักการและออกห่างจากทางอันถูกต้องที่พระองค์ได้ทรงประทานให้แก่พวกเขา ด้วยทำที่ปฏิเสธและละเลยต่อสัจธรรม

﴿وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرُّشْدِ﴾ (غافر: 38)

ความว่า “และผู้ศรัทธากล่าวว่า โอ้หมู่ชนของฉันเอ๋ย จงปฏิบัติตามฉัน ฉันจะชี้แนะทางแก่พวกท่านสู่ทางแห่งสัจธรรม” (ขอฟิร: 38)

Sayyid Qutub (Tafsir fi Zilal al-Quran: 21/389) กล่าวว่า อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงแจ้งผู้ศรัทธาให้ทราบถึงเรื่องราวของกลุ่มชนของฟิรอุณ ซึ่งพวกเขาได้เคยปฏิเสธที่จะตอบรับสัจธรรมและทางอันถูกต้องจากการเรียกร้องเชิญชวนของท่านนบีมุซา عليه السلام

จากอายะฮ์ต่างๆ ข้างต้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่า แนวทางอันเที่ยงตรง คือแนวทางที่อยู่บนความถูกต้องและมีคุณลักษณะของความเป็นวะสะฎียะฮ์ โดยตั้งอยู่ท่ามกลางแนวทางอื่นๆ ที่หลงผิด ตามที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงสั่งใช้ให้ผู้ศรัทธายึดถือ และเตือนผู้ศรัทธาให้ระวังจากแนวทางที่หันเหและบิดเบือนจากสัจธรรม

3) นักอรรถาธิบายอัลกุรอานหลายท่านได้ให้ความสำคัญในการอธิบายคุณลักษณะวะสะฎียะฮ์ในประชาชาติของท่านเราะสูล ﷺ ตามที่ปรากฏคำว่า (أمة وسطا) หมายถึง

ประชาชาติที่มีคุณลักษณะวะสะฎียะฮฺ ในอายะฮฺที่ 143 สุเราะฮฺอัลบะเกาะเราะฮฺ ในหลายทรรศนะ ซึ่งอัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสไว้ว่า

﴿وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا﴾

(البقرة: بعض من الآية 143)

ความว่า “และในทำนองเดียวกัน เราได้ให้พวกเจ้าเป็นประชาชาติที่เป็นกลาง เพื่อพวกเจ้าจะได้เป็นสักขีพยานแก่มนุษย์ทั้งหลาย และเราะฮฺสุล ก็จะเป็นสักขีพยานต่อพวกเจ้า” (อัลบะเกาะเราะฮฺ: ส่วนหนึ่งจากอายะฮฺ 143)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 5/457) กล่าวว่า คือ พระองค์ได้ทรงทำให้ประชาชาตินี้เป็นประชาชาติแห่งความยุติธรรมและตั้งอยู่บนแนวทางสายกลาง ซึ่งเป็นที่ประจักษ์และเป็นที่ยอมรับจากประชาชาติอื่นๆ ในวันกิยามะฮฺ จึงทำให้ประชาชาตินี้มีสถานะภาพเป็นสักขีพยานแก่มนุษย์ทั้งหลาย และท่านเราะฮฺสุล ﷺ ก็จะเป็นผู้รับรองความยุติธรรมและความดีงามของประชาชาตินี้

Muhammad bin ‘Umar Bazmūl (2008: 18) กล่าวว่า จากอายะฮฺนี้เอง นักวิชาการและนักอรรถาธิบายอัลกุรอานหลายท่าน อธิบายความหมายคำว่า (أمة وسطا) หมายถึงประชาชาติที่มีความยุติธรรม (عدولا) และเป็นประชาชาติที่ดีที่สุด (خيارا) โดยมีอายะฮฺอัลกุรอานและอัลหะดีษที่มาสันนิษฐานความหมายดังกล่าวไว้ ดังนี้

3.1) อัลลอฮฺ ﷻ ทรงแจ้งคุณลักษณะของประชาชาตินี้ว่า เป็นประชาชาติที่ดีเลิศ (Adwaa al-Bayan al-Madaniy: 1/75) พระองค์ตรัสว่า

﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾

(آل عمران: بعض من الآية 110)

ความว่า “พวกเจ้านั้น เป็นประชาชาติที่ดีเลิศซึ่งถูกให้อุบัติขึ้นสำหรับมนุษยชาติ โดยที่พวกเจ้าใช้ให้ปฏิบัติสิ่งที่ชอบและห้ามมิให้ปฏิบัติสิ่งที่มิชอบ และศรัทธาต่ออัลลอฮฺ” (อาลิอิมรอน: ส่วนหนึ่งจากอายะฮฺ 110)

3.2) ท่านเราะฮฺสุล ﷺ ได้อธิบายอายะฮฺที่ 143 สุเราะฮฺอัลบะเกาะเราะฮฺ ตามที่ปรากฏในหะดีษเศาะเหียะห์ โดยให้ความหมายคำว่า (أمة وسطا) หมายถึง ประชาชาติที่มีความยุติธรรม ดังรายงานจากอะบี ซะอีด อัลคุดรีย์ กล่าวว่า ท่านเราะฮฺสุล ﷺ กล่าวว่า

((يَحْيَىٰ نُوحٌ وَأُمَّتُهُ، فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى، هَلْ بَلَغْتَ؟ فَيَقُولُ نَعَمْ أَيُّ رَبِّ، فَيَقُولُ لِأُمَّتِهِ: هَلْ بَلَغْتُمْ؟ فَيَقُولُونَ لَا مَا جَاءَنَا مِنْ نَبِيِّ، فَيَقُولُ لِنُوحٍ: مَنْ يَشْهَدُ لَكَ؟ فَيَقُولُ: مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأُمَّتُهُ، فَتَشْهَدُ أَنَّهُ قَدْ بَلَغَ، وَهُوَ قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَالْوَسْطُ الْعَدْلُ))⁵ (البخاري: 3339)

ความว่า “ท่านเราะสูล ﷺ เล่าว่า ท่านนบีนูห์ عليه السلام และอุมมะฮฺของเขาจะถูกนำมาเข้าเฝ้าอัลลอฮฺ ﷻ ในวันกิยามะฮฺ และพระองค์ก็จะตรัสถามเขาว่า ท่านได้ทำหน้าที่เผยแพร่ศาสนาหรือไม่ ท่านนบีนูห์ عليه السلام ตอบว่า ครับ ผมได้ทำหน้าที่เผยแพร่ศาสนาแล้ว โอล้ผู้ทรงอภิบาล และพระองค์ก็ตรัสถามอุมมะฮฺของเขาต่อว่า เขาได้ทำหน้าที่เผยแพร่ศาสนาแก่พวกท่านแล้วใช่ไหม บรรดาอุมมะฮฺของเขาก็จะตอบว่า ไม่ ไม่มีศาสนทูตท่านใดถูกส่งมายังพวกเราเลย พระองค์ก็ตรัสถามท่านนบีนูห์ عليه السلام อีกครั้งว่า ใครจะเป็นพยานให้แก่ท่าน เขาก็ตอบว่า มุหัมมัด ﷺ และอุมมะฮฺของเขา ท่านเราะสูล ﷺ กล่าวต่อว่า ด้วยเหตุนี้เอง พวกเราจะเป็นพยานว่าท่านนบีนูห์ عليه السلام ได้ทำการเผยแพร่ศาสนาแล้ว เป็นไปตามพระดำรัสในอายะฮฺที่ว่า “และในทำนองเดียวกัน เราได้ให้พวกเจ้าเป็นประชาชาติที่เป็นกลาง เพื่อพวกเจ้าจะได้เป็นสักขีพยานแก่มนุษย์ทั้งหลาย” (อัลบะเกาะเราะฮฺ: ส่วนหนึ่งจากอายะฮฺ 143) “الْوَسْطُ” หรือ ความเป็นกลาง ณ ที่นี้ จึงมีความหมายว่า “الْعَدْلُ” ซึ่งหมายถึง ความยุติธรรม”

3.3) การให้ความหมายคำ “الْوَسْطُ” ในอายะฮฺข้างต้น โดยอธิบายว่า หมายถึง มีความยุติธรรมและมีความเป็นประชาชาติที่ดีเลิศ ถือได้ว่าเป็นการให้ความหมายที่มีความเหมาะสมกับคุณลักษณะดังกล่าว ดังที่อัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสไว้ว่า

((لَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ)) (البقرة: بعض من الآية 143)

ความว่า “เพื่อพวกเจ้าจะได้เป็นสักขีพยานแก่มนุษย์ทั้งหลาย” (อัลบะเกาะเราะฮฺ: ส่วนหนึ่งจากอายะฮฺ 143)

ประชาชาติอิสลามจึงเป็นประชาชาติที่มีความยุติธรรม ความเที่ยงธรรม และความดีเลิศ ซึ่งตั้งอยู่บนทางสายกลางระหว่างความสุดโต่งกับความหย่อนยาน ดังที่ al-Tabriy (Tafsir al-Tabriy, 3/626-627) กล่าวว่า แท้จริงอัลลอฮฺ ﷻ ได้อธิบายคุณลักษณะของประชาชาติอิสลามว่า พวกเขาเป็นประชาชาติวะสฎียะฮฺ อันเนื่องจากการตั้งมั่นอยู่บนทางสายกลาง

⁵ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 3339

ไม่ใช่กลุ่มชนที่ประพาดิตนเกินขอบเขตในหลักการศาสนา เช่น ความสุดโต่งของชาวอันนะศอรอ (คริสเตียน) ในเรื่องการแสดงความจงรักภักดีต่ออัลลอฮ์ ﷻ อันเนื่องจากการประพาดิตนเป็นนักบวช และพวกเขามีความเชื่อเกี่ยวกับท่านนบิซา ﷺ อย่างไม่ถูกต้อง เช่นเดียวกันกับที่ประชาชาติอิสลาม ไม่ใช่กลุ่มชนที่มักง่ายต่อหลักการศาสนา เช่น ความมักง่ายของพวกยิวในเรื่องการบิดเบือนคัมภีร์ พวกเขาฆ่าบรรดานบิซาของพวกเขา และปฏิเสธต่อความเป็นพระเจ้าของอัลลอฮ์ ﷻ ด้วยเหตุนี้ ประชาชาติอิสลามจึงเป็นประชาชาติที่อยู่ในทางสายกลางและมีความวะสะฎียะฮ์

อย่างไรก็ตาม ก็มีนักอรรถาธิบายอัลกุรอานบางท่าน เช่น al-Tabriy M'aruf al-Hirsataniy (Tafsir al-Tabriy: 21/336) ได้อธิบายว่า คำ (الشُّهَدَاءِ) อ่านว่า “อัสซุฮะดาอ์” ในที่นี้ หมายถึง บรรดาผู้ที่ออกสงครามศาสนาหรือผู้ที่ร่วมสงครามกับบรรดาศาสนทูตของอัลลอฮ์ ﷻ เนื่องจากเป็นพหูพจน์มาจากคำว่า คำ (شَهِيدٌ) อ่านว่า “ชะฮีดุน” ซึ่งนับเป็นการตีความหมายจาก อายะฮ์นี้อีกความหมายหนึ่ง

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า บทเรียนสำคัญที่สามารถถอดความได้จากอายะฮ์ที่ 110 สุเราะฮ์อาลี อิมรอน คือ อายะฮ์นี้แสดงให้เห็นว่า ความดีงามทั้งหลายนั้นจะยังคุณประโยชน์ให้กับมนุษย์ เนื่องจากอัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงสั่งใช้ให้ปฏิบัติความดีต่างๆ และทรงห้ามปรามความชั่วทั้งหลาย โดยทรงสั่งใช้ให้ออกห่างและละทิ้งจากความชั่วทั้งหลาย ดังกล่าวสอดคล้องกับการที่พระองค์ได้ทรงขนานนามประชาชาตินี้ว่าเป็นประชาชาติที่ดีเลิศ

4) อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงห้ามพฤติกรรมที่สุดโต่ง (الْغُلُوُّ) อ่านว่า อัลญุลูวฺ หรือพฤติกรรมที่เกินขอบเขตในการตัดสินระหว่างมนุษย์ ดังจะเห็นได้ว่าพระองค์ได้ทรงสั่งใช้ให้มีความยุติธรรมต่อเพื่อนมนุษย์ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ความอธรรมหรือความฉ้อฉลนั้น คือ คุณลักษณะตรงกันข้ามกับความยุติธรรม กล่าวคือ เป็นพฤติกรรมที่มีความลำเอียงหรือเลือกปฏิบัติเข้าข้างฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿ إِنَّ اللَّهَ يُأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ ۗ إِنَّ اللَّهَ نِعِمَّا يَعِظُكُمْ بِهِ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا ﴾ (النساء: 58)

ความว่า “แท้จริงอัลลอฮ์ทรงใช้พวกเจ้าให้มอบคืนบรรดาของฝากแก่เจ้าของของมัน และเมื่อพวกเจ้าตัดสินระหว่างผู้คน พวกเจ้าก็จะต้องตัดสินด้วยความยุติธรรม แท้จริงอัลลอฮ์ทรงแนะนำพวกเจ้าด้วยสิ่งซึ่งดีจริง ๆ แท้จริงอัลลอฮ์เป็นผู้ทรงได้ยินและได้เห็น” (อันนิสาอ์: 58)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 2/338) ได้อธิบายอายะฮ์นี้ว่า อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงสั่งใช้ผู้ศรัทธาให้รักษาความซื่อสัตย์และปฏิบัติตามอะมานะฮ์ที่ตนได้รับมอบหมาย ดังหะดีษเศาะหีหะห์บันทึกโดยอบูดาวูด เลขที่ 3534 รายงานจาก สัมเราะฮ์ กล่าวถึงคำสั่งของท่านเราะฮ์สุล ﷺ ให้ผู้ศรัทธารักษาอะมานะฮ์กับผู้ที่ฝากอะมานะฮ์ไว้กับเขา โดยอย่าได้บิดพลิ้วในอะมานะฮ์ ถึงแม้ผู้ที่ฝากอะมานะฮ์นั้น จะเคยทำให้ผู้ศรัทธาคนนั้นหมดความไว้วางใจ

และในอายะฮ์อื่น พระองค์ตรัสว่า

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ ۚ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا ۚ اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۚ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴾ (المائدة: 8)

ความว่า “ผู้ศรัทธาทั้งหลาย จงเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ด้วยดีเพื่ออัลลอฮ์ เป็นพยานด้วยความเที่ยงธรรมและจงอย่าให้การเกลียดชังพวกหนึ่งพวกใด ทำให้พวกเจ้าไม่ยุติธรรม จงยุติธรรมเถิด มันเป็นเรื่องที่ใกล้กับความยำเกรงยิ่งกว่า และพึงยำเกรงอัลลอฮ์เถิด แท้จริงอัลลอฮ์ เป็นผู้ทรงรอบรู้อย่างละเอียดในสิ่งที่พวกเจ้ากระทำการ” (อัลมาอิดะฮ์: 8)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 2/12) กล่าวว่า หมายถึง ไม่เป็นเรื่องที่ถูกต้องที่ท่านทั้งหลายจะนำเอาความโกรธนั้นมาทำให้ความยุติธรรมต้องหมดไป เพราะการตัดสินด้วยความยุติธรรมนั้นเป็นหน้าที่ของทุกคนและต้องพึงปฏิบัติต่อทุกคน โดยห้ามเลือกปฏิบัติไม่ว่าจะอยู่สภาวะใดก็ตาม

และในอายะฮ์ที่ 7-9 สุเราะฮ์ฮัจญะฮ์มาน ในเรื่องการชั่งตวงและการดำรงความยุติธรรม พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿ وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ * أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ * وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ ﴾ (الرحمن: 7-9)

ความว่า “และชั้นฟ้าขึ้นพระองค์ทรงยกมันไว้สูง และทรงวางความสมดุลไว้ * เพื่อพวกเจ้าจะได้ไม่ฝ่าฝืนในเรื่องการชั่งตวงวัด * และจงดำรงไว้ซึ่งการชั่งด้วยความเที่ยงธรรม และอย่าให้ขาดหรือหย่อนตาชั่ง” (ฮัจญะฮ์มาน: 7-9)

al-Tabriy M’aruf al-Hirsataniy (Tafsir al-Tabriy: 22/14) ได้อธิบายอายะฮ์นี้ว่า คือ พระองค์ทรงห้ามการอธรรมและห้ามการละเลยความยุติธรรม ดังรายงานคำอธิบายจาก เกาะตาเดฮ์ ว่า จงให้ความยุติธรรมแก่เพื่อนมนุษย์เพื่อผดุงรักษาสีทธิประโยชน์ของเพื่อนมนุษย์ เช่นเดียวกับที่ท่านเองก็ต้องการได้รับความยุติธรรมจากพวกเขา

จากอายะฮ์ต่างๆ ข้างต้นนี้เอง ถือว่าเป็นการยืนยันคุณลักษณะวะสะฎียะฮ์ของประชาชาติอิสลาม ซึ่งหมายถึงถูกกำชับใช้ให้ดำรงอยู่บนความยุติธรรม ซึ่งไม่ใช่ความยุติธรรมที่จะเลือกปฏิบัติต่อบุคคลใดเฉพาะ แต่ต้องปฏิบัติเช่นเดียวกันนี้กับทุกคน ถึงแม้ว่าจะเป็นคู่อริหรือศัตรูกันก็ตาม

5) อัลลอฮ์ ﷻ ทรงห้ามพฤติกรรมที่เกินขอบเขตหรือเกินความพอดี ถึงแม้จะเป็นเรื่องการอวดดีก็ตาม พระองค์ก็จะทรงสั่งใช้ให้ผู้ศรัทธาปฏิบัติด้วยความพอดี ไม่สุดโต่งหรือมากเกินไปจนกระทั่งเป็นเหตุให้เกิดความลำบากและความยุ่งยากในหลักการศาสนา เช่น ในเรื่องการขอดุอาอ์ พระองค์ก็ได้ทรงสั่งใช้ให้ผู้ศรัทธาใช้เสียงในการขอดุอาอ์ด้วยความเหมาะสม ทรงห้ามการใช้เสียงที่ตั้งเกินไปหรือค่อยจนเกินไป ดังที่พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า

﴿ قُلِ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيُّهَا مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ وَلَا تَجْهَرُوا بِصَلَاتِكُمْ وَلَا تَخَافُتُمْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا ﴾ (الإسراء: 110)

ความว่า “จงกล่าวเถิดมุฮัมมัด “พวกท่านจงเรียกอัลลอฮ์หรือจงเรียกอ้อเราะหฺมาน (ผู้ทรงเมตตา)เถิด อันใดก็ตามที่เจ้าเรียก สำหรับพระองค์นั้นทรงมีพระนามอันสวยงามยิ่ง และอย่ายกเสียงดังในเวลาละหมาดของเจ้า และอย่าลดให้ค่อยเกินไปเช่นกัน แต่จงแสวงหาทางระหว่างนั้น (ปานกลาง)”” (อัลอิสรอ์: 110)

Sayyid Qutub (Tafsir fi Zilal al-Quran: 4/2254) อธิบายว่า เป็นการสั่งใช้ให้ท่านเราะฮ์ลุล   รักษาความพอดีในการปฏิบัติละหมาด โดยได้อย่าได้ส่งเสียงดังเกินไปหรือค่อยเกินไป เนื่องจากบรรดามุซริกีนในช่วงเวลานั้นจะเยาะเย้ยและทำร้ายท่านและผู้ศรัทธา และกำชับให้ศรัทธามั่นว่า ผู้ศรัทธาทุกคนได้อยู่ต่อหน้าอัลลอฮ์ ﷻ ในขณะที่พวกเขาทำการละหมาด และจากอายะฮ์นี้ Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 5/110) ได้อธิบายโดยอ้างถึงรายงานของ อิบน์ อับบาส   กล่าวว่า คือ การสั่งห้ามการละหมาดที่มีเจตนาเพื่อโอ้อวดต่อหน้าเพื่อนมนุษย์ และกำชับว่า ผู้ศรัทธาอย่าได้ทิ้งการละหมาดอันเนื่องจากความกลัวและเกรงใจพวกเขา

และพระองค์ได้ทรงแนะนำในเรื่องการขอดุอาอ์ซึ่งผู้ศรัทธาจะต้องคาดหวังความดีงามทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เพื่อให้บ่าวยึดมั่นอยู่บนสายกลาง พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า

﴿ وَمِنْهُمْ مَّنْ يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴾ (البقرة: 201)

ความว่า “และในหมู่พวกเขานั้น มีผู้ที่กล่าวว่า โอ้พระเจ้าของเรา โปรดประทานให้แก่พวกเรา ซึ่งดั่งามในโลกนี้ และสิ่งดั่งามในปรโลกและโปรดคุ้มครองพวกเราให้พ้นจากลงโทษแห่งไฟนรกด้วยเถิด” (อัลบะเกาะเราะฮฺ: 201)

al-Tabriy M’aruf al-Hirsataniy (Tafsir al-Tabriy: 4/201) กล่าวว่า อะบู ญะฮัฟรฺ กล่าวว่า เมื่อเสร็จสิ้นจากการปฏิบัติศาสนกิจพิธีฮัจญ์แล้ว ผู้ศรัทธาทั้งหลายจะต้องระลึกถึงอัลลอฮฺ ﷻ ให้มากๆ และจงขอพรจากอัลลอฮฺ โดยอ่านดุอาอ์บทนี้ เพื่อให้ได้รับสิ่งดั่งามทั้งในโลกนี้และโลกหน้า และจงปฏิบัติอามัลความดั่งามเพื่อแสวงหาความโปรดปรานจากพระองค์

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ทางที่มีความพอดีซึ่งมีความเป็นกลางระหว่างการใช้เสียงที่ดั่งเกินไปกับการใช้เสียงที่ค่อยเกินไปนั้น คือ การขอดุอาอ์ด้วยความสำรวมและใช้น้ำเสียงปานกลาง ซึ่งถือเป็นการแสดงออกถึงความเป็นวะสะฎียะฮฺในเรื่องการอิวาดะฮฺนี้

เช่นเดียวกับในเรื่องการบริจาคทาน พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า

﴿وَلَا يَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَّحْسُورًا﴾

(الإسراء: 29)

ความว่า “และอย่าให้มือของเจ้าถูกตรึงอยู่ที่คอของเจ้า และอย่าแบมันจนหมดสิ้น มิฉะนั้นเจ้าจะกลายเป็นผู้ถูกประณาม เศร้าโศกเสียใจ” (อัลอิสรอ์: 29)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 3/146) อธิบายว่า หมายถึง อัลลอฮฺ ﷻ ทรงห้ามการมีพฤติกรรมตระหนี่ และความสุร่ยสุร่าย ซึ่งถือเป็นการใช้จ่ายที่เกินความจำเป็นและหมดไปในเรื่องที่ไม่สมควร ซึ่งอายะฮฺนี้เป็นเปรียบเทียบพฤติกรรมความตระหนี่นั้น เหมือนกับผู้ที่ตรึงมือของตนเองไว้ที่คอของเขา

6) อัลลอฮฺ ﷻ ทรงแนะนำผู้ศรัทธาในเรื่องแนวทางการใช้ชีวิตในโลกนี้ จะต้องอยู่บนสายกลาง ทรงห้ามจากพฤติกรรมสุดโต่งและห้ามการหมกมุ่นกับกิจการต่างๆ ในโลกนี้ จนกระทั่งละเลยต่อชีวิตหลังความตาย และทรงเตือนให้ผู้ศรัทธาตระหนักเสมอว่าชีวิตในโลกนี้ คือ โลกแห่งการทดสอบและเป็นทางผ่านของชีวิตเพื่อชีวิตที่ดีในโลกหน้าที่นิรันดร เช่น พระองค์ทรงสนับสนุนให้แสวงหาปัจจัยยังชีพที่จำเป็นและเป็นที่ยอมรับเพื่อดำรงชีวิตในโลกนี้ และเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ศรัทธาในการปฏิบัติความดั่งาม ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنَ كَمَا أَحْسَنَ اللَّهُ

إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ﴾ (القصص: 77)

ความว่า “และจงแสวงหาสิ่งที่อัลลอฮ์ได้ประทานแก่เจ้าเพื่อปรโลก และอย่าลืมนส่วนของเจ้าแห่งโลกนี้ และจงทำความดี เสมือนกับที่อัลลอฮ์ได้ทรงทำความดีแก่เจ้า และอย่าแสวงหาความเสียหายในแผ่นดิน แท้จริง อัลลอฮ์ไม่ทรงโปรดปรานต่อบรรดาผู้บ่อนทำลาย” (อัลเกาะศอศ: 77)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 6/228) ได้กล่าวให้การอธิบายอายะฮ์นี้ว่า หมายถึง จงใช้ประโยชน์จากสิ่งที่พระองค์ได้ทรงประทานให้ในโลกนี้ และจงขอบคุณด้วยการสำนึกและภักดีต่ออัลลอฮ์ ﷻ ด้วยการปฏิบัติอามัลความดีงามต่างๆ เพื่อสร้างความใกล้ชิดต่อพระองค์ และให้ได้รับผลตอบแทนความดีทั้งในโลกนี้และโลกหน้า และจงอย่าละเลยต่อความโปรดปรานที่พระองค์ทรงประทานให้ในโลกนี้ เพราะทุกสิ่งต่างมีสิทธิที่จะต้องได้รับการดูแลเอาใจใส่ และอย่าได้สร้างความเสียหายในหน้าแผ่นดิน

ดังจะเห็นได้ว่าในอายะฮ์นี้ พระองค์ทรงห้ามการเลยเถิดในการใช้ชีวิต ห้ามการสร้าง ความเสียหายในหน้าแผ่นดิน รวมถึงห้ามการปล่อยปะละเลยเรื่องสิทธิหน้าที่ที่ตนได้รับ นอกจากนี้ ในเรื่องการดำเนินชีวิต พระองค์ทรงสั่งใช้ให้ผู้ศรัทธาใช้จ่ายจากปัจจัยต่างๆ ที่พระองค์ทรงประทานให้ด้วยความพอดี มุ่งหวังความเมตตาจากพระองค์ และทรงห้ามการสุรุ่ยสุร่าย ดังที่พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า

﴿وَالَّذِينَ إِذَا أَنْفَقُوا لَمْ يُسْرِفُوا وَلَمْ يَقْتُرُوا وَكَانَ بَيْنَ ذَلِكَ قَوَامًا﴾ (الفرقان: 67)

ความว่า “และบรรดาผู้ที่เมื่อพวกเขาใช้จ่าย พวกเขาก็ไม่สุรุ่ยสุร่าย และไม่ตระหนี่ และระหว่างทั้งสองสภาพนั้น พวกเขาอยู่สายกลาง” (อัลฟุรกอน: 67)

al-Tabriy M’aruf al-Hirsataniy (Tafsir al-Tabriy: 13/72) ได้อธิบายอายะฮ์นี้ว่า บรรดานักอรรถาธิบายอัลกุรอานได้เห็นต่างในเรื่องการอธิบายอายะฮ์นี้ ส่วนหนึ่ง คือ อับดุลฮาส ได้กล่าวว่า การใช้จ่ายทรัพย์สินที่ไม่ได้อยู่ในหนทางของอัลลอฮ์ ﷻ หรือการใช้จ่ายที่ไม่ได้มีวัตถุประสงค์เพื่อแสดงออกถึงการภักดีต่อพระองค์นั้น ถือเป็น การสุรุ่ยสุร่าย และใครก็ตามที่การใช้จ่ายของเขาเป็นไปเพื่ออัลลอฮ์ ﷻ จะถือได้ว่าเขาเป็นผู้ปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้อง

﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾ (الأعراف: 31)

ความว่า “และจงกินและจงดื่มน้ำ และจงอย่าฟุ่มเฟือย แท้จริงพระองค์ไม่ชอบบรรดาผู้ที่ฟุ่มเฟือย” (อัลอะออรอฟ: 31)

Sayyid Qutub (Tafsir fi Zilal al-Quran: 3/1286) กล่าวว่า จากอายะฮ์นี้แสดงให้เห็นถึงประเด็นหลักการศรัทธาและการตั้งภาคีต่ออัลลอฮ์ ﷻ เนื่องจากทั้งสอง คือ ตัวชี้วัดความศรัทธาของบุคคล และ Abu ‘Abdullah Muhammad bin Ahmad al-Ansariy al-Qurtubiy (Tafsir al-Qurtubiy: 7/191) กล่าวว่า อิบนุ อับบาส رضي الله عنه เคยกล่าวว่า หมายถึง อัลลอฮ์ ﷻ ทรงอนุมัติเรื่องการกินและการดื่ม ตราบใดที่ไม่มีการใช้จ่ายไปอย่างสุรุ่ยสุร่าย หรือมีพฤติกรรมละเมิดหลักการศาสนา

ยิ่งไปกว่านั้น พระองค์ได้ทรงห้ามการสุตโต่งในเรื่องการยับยั้งตนเองจากชีวิตความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายและความสวยงามเพื่อปลีกวิเวกตนเองอย่างสุตโต่งและสละทิ้งการดำเนินชีวิตในโลกนี้ ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ ۗ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۗ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ* قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ﴾ (الأعراف: 32-33)

ความว่า “จงกล่าวเถิด (มุฮัมมัด) ว่าผู้ใดเล่าที่ให้เป็นที่ต้องห้ามซึ่งเครื่องประดับร่างกายจากอัลลอฮ์ ที่พระองค์ได้ทรงให้ให้ออกมาสำหรับปวงบ่าวของพระองค์ และบรรดาสิ่งดีๆ จากปัจจัยยังชีพ จงกล่าวเถิด (มุฮัมมัด) ว่า สิ่งเหล่านั้นสำหรับบรรดาผู้ที่ศรัทธาในชีวิตความเป็นอยู่แห่งโลกนี้ (และสำหรับพวกเขา) โดยเฉพาะ ในวันกิยามะฮ์ ในทำนองนั้นแหละเราจะแจกแจงโองการทั้งหลายแก่ผู้รู้ * จงกล่าวเถิด (มุฮัมมัด) ว่า แท้จริงสิ่งที่พระเจ้าของฉันทรงห้ามนั้น คือ บรรดาสิ่งที่ชั่วช้าน่ารังเกียจ ทั้งที่เปิดเผยจากมันและสิ่งที่ปกปิด และสิ่งที่เป็นบาป และการข่มเหงรังแกโดยไม่เป็นธรรม และการที่พวกเขาให้เป็นภาคีแก่อัลลอฮ์ซึ่งสิ่งที่พระองค์มิได้ทรงประทานหลักฐานใดๆ ลงมาแก่สิ่งนั้น และการที่พวกเขาเจ้ากล่าวพาดพิงต่ออัลลอฮ์ในสิ่งที่พวกเขาไม่รู้” (อัลอะอฺรอฟ: 32-33)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 3/367) ได้อธิบายอายะฮ์นี้ว่า อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตอบโต้บรรดาผู้ที่ห้ามตนเองจาก อาหาร เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม สิ่งอำนวยความสะดวก และปัจจัยยังชีพที่พระองค์ได้ทรงประทานให้แก่พวกเขา โดยกล่าวอ้างว่าเป็นสิ่งต้องห้าม และพระองค์ได้เปิดเผยให้เห็นถึงความคิดที่หลงผิดของพวกเขา ซึ่งสิ่งที่พวกเขาได้รับนั้นถูกจำกัดเฉพาะโลกนี้เท่านั้น

7) อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงยืนยันว่า บทบัญญัติของพระองค์ตั้งอยู่บนวะสะฎียะฮ์หรือทางสายกลาง กล่าวคือ เป็นหลักการที่มีความยืดหยุ่นและง่ายตายและมีคำสั่งใช้บนพื้นฐานของ

ความไม่สุตโถ่งและไม่หย่อนยาน มีความสอดคล้องกับวิถีชีวิตของมนุษย์และพร้อมที่จะปรับตามความเหมาะสมในสถานการณ์ต่างๆ จึงเป็นคำสอนที่ทำให้ผู้ศรัทธาไม่รู้สึกลำบากใจหรือมีความยุ่งยากในการยึดถือปฏิบัติ ดังที่ปรากฏในอัลกุรอานหลายอายะฮฺ เช่น ในเรื่องบัญญัติว่าด้วยการตะยัมมุมนหรือการทำความสะอาดโดยใช้ดินฝุ่นทดแทนน้ำ

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ ۚ وَإِن كُنتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا ۚ وَإِن كُنتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِّنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ ۚ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾ (المائدة: 6)

ความว่า “ผู้ศรัทธาทั้งหลาย เมื่อพวกเจ้ายืนขึ้นจะไปละหมาด ก็จงล้างหน้าของพวกเจ้า และมือของพวกเจ้าถึงข้อศอก และจงลูบศีรษะของพวกเจ้า และล้างเท้าของพวกเจ้าถึงตาตุ่มทั้งสอง และหากพวกเจ้ามีเงาบาบะฮฺ ก็จงชำระร่างกายให้สะอาด และหากพวกเจ้าป่วย หรืออยู่ในการเดินทาง หรือคนใดในหมู่พวกท่านมาจากการถ่ายทุกข์ หรือได้สัมผัสหญิงมา แล้วพวกเจ้าไม่พบน้ำก็จงมุ่งสู่ดินที่ดี แล้วลูบใบหน้าของพวกเจ้า และมือของพวกเจ้า จากดินนั้น อัลลอฮ์นั้นไม่ทรงประสงค์เพื่อจะให้ความลำบากใดๆ แก่พวกเจ้า แต่ทว่าทรงประสงค์ที่จะให้พวกเจ้าสะอาด และเพื่อความกรุณาเมตตาของพระองค์ครบถ้วนแก่พวกเจ้า เพื่อว่าพวกเจ้าจักขอบคุณ” (อัลมาอิดะฮฺ: 6)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 3/53) อธิบายว่า ด้วยเหตุนี้เอง อัลลอฮ์ ﷻ ทรงทำให้ข้อปฏิบัติในหลักการศาสนาเป็นเรื่องง่ายและไม่มีความยุ่งยาก โดยอนุโลมให้ผู้ป่วยหรือผู้ที่ขาดแคลนน้ำในการเอาน้ำละหมาดหรืออาบนั้นว่าญิบสามารถทำตะยัมมุมนทดแทนจากการใช้น้ำ ซึ่งถือเป็นความเมตตาที่พระองค์ทรงมีให้แก่บ่าวของพระองค์

และพระองค์ได้ทรงบัญญัติข้อผ่อนผันในเรื่องการถือศีลอดแก่ผู้ศรัทธา กรณีที่มีความจำเป็นต่างๆ เพื่อไม่ทำให้หลักการศาสนาเป็นเรื่องยากลำบาก ดังอายะฮฺที่ 185 อัลบะเกาะเราะฮฺ ว่า

﴿ شَهْرَ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ ۚ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ ۖ وَمَنْ كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ ۗ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴾ (البقرة: 185)

ความว่า “เดือนเราะมะฎอนนั้น เป็นเดือนที่อัลลอฮ์ทรงประทานลงมาในฐานะเป็น
 ข้อแนะนำสำหรับมนุษย์ และเป็นหลักฐานอันชัดเจนเกี่ยวกับข้อแนะนำนั้น และเกี่ยวกับ
 สิ่งที่ยืนยันระหว่างความจริงกับความเท็จ ดังนั้นผู้ใดในหมู่พวกเจ้าเข้าอยู่ในเดือนนั้น
 แล้ว ก็จงถือศีลอดในเดือนนั้น และผู้ใดป่วย หรืออยู่ในการเดินทาง ก็จงถือใช้ในวันอื่น
 แทน อัลลอฮ์ทรงประสงค์ให้มีความสะดวกแก่พวกเจ้า และไม่ทรงให้มีความลำบากแก่
 พวกเจ้าและเพื่อที่พวกเจ้าจะได้ให้ครบถ้วน ซึ่งจำนวนวัน (ของเดือนเราะมะฎอน) และ
 เพื่อพวกเจ้าจะได้ให้ความเกรียงไกรแต่อัลลอฮ์ในสิ่งที่พระองค์ทรงแนะนำแก่พวกเจ้า
 และเพื่อพวกเจ้าจะชอบคุณ” (อัลบะเกาะเราะฮ์: 185)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 5/398) อธิบายว่า พระองค์ไม่
 ทรงประสงค์ให้การปฏิบัติศาสนกิจเป็นเรื่องยากลำบากและไม่ให้ผู้ศรัทธาปฏิบัติในสิ่งที่เกิน
 ความสามารถของเขา เช่น ในเรื่องการอนุโลมให้ละหมาดย่อได้ในกรณีเดินทางจากสี่เราะกะอะฮ์เป็น
 สองเราะกะอะฮ์ หรือบางกรณีให้ความเห็นว่าสามารถละหมาดย่อเหลือหนึ่งเราะกะอะฮ์
 เช่นเดียวกับการนั่งละหมาด การนอนละหมาด กรณีของผู้ป่วยที่ไม่สามารถยืนได้ หรือการหันหน้าไป
 ทางกิบละฮ์ กรณีที่อยู่ระหว่างการเดินทาง ซึ่งนับว่าเป็นข้อผ่อนผันในหลักการศาสนาเหล่านี้ได้ถูก
 กำหนดขึ้นเพื่อให้การปฏิบัติศาสนกิจกลายเป็นเรื่องที่ไม่สะดวกง่ายดาย เช่นเดียวกับที่ Sayyid Qutub
 (Tafsir fi Zilal al-Quran: 1/168) กล่าวว่า นี่คือนิยามที่แสดงให้เห็นถึงเจตนารมณ์อิสลามใน
 เรื่องการปฏิบัติศาสนกิจของผู้ป่วยเพื่อป้องกันไม่เกิดอันตรายแก่ผู้ศรัทธา รวมถึงให้ความสำคัญต่อผู้
 เดินทางเพื่อไม่ให้เกิดความยากลำบาก

และได้ตรัสถึงเหตุผลสำคัญในการผ่อนผันข้อบังคับศาสนาแก่ผู้ศรัทธาว่า

﴿يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ ۖ وَخُلِقَ الْإِنْسَانُ ضَعِيفًا﴾ (النساء: 28)

ความว่า “อัลลอฮ์ ทรงปรารถนาที่จะผ่อนผันให้แก่พวกเจ้า และมนุษย์นั้นถูกบังเกิดขึ้น
 ในสภาพที่อ่อนแอ” (อันนิสาอ์: 28)

นอกจากนี้ พระองค์ยังได้ตรัสยืนยันความเมตตาที่พระองค์ทรงมีให้แก่ผู้
 ศรัทธาในเรื่องความยืดหยุ่นในหลักการศาสนาว่า พระองค์ไม่ทรงประสงค์ให้เป็นเรื่องยากลำบากแก่ผู้
 ศรัทธา

﴿وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ ۚ هُوَ اجْتَبَاكُمْ ۚ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ۚ مَلَأَ
 أَيْبُكُمْ إِبْرَاهِيمَ ۚ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ
 وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ ۚ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ ۖ فَنِعْمَ
 الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ﴾ (الحج: 78)

ความว่า “และจงต่อสู้เพื่ออัลลอฮ์ ซึ่งเป็นการต่อสู้ที่แท้จริงเพื่อพระองค์ พระองค์ทรงคัดเลือกพวกเจ้า และพระองค์มิได้ทรงทำให้เป็นการลำบากแก่พวกเจ้าในเรื่องของศาสนา ศาสนา (ที่ไม่ลำบาก) คือ ศาสนาของอิบรอฮีม บรรพบุรุษของพวกเจ้า พระองค์ทรงเรียกชื่อพวกเจ้าว่ามุสลิมิน ในคัมภีร์ก่อนๆ และในอัลกุรอานเพื่อเราะฮ์สูลจะได้เป็นพยานต่อพวกเจ้า และพวกเจ้าจะได้เป็นพยานต่อมนุษย์ทั่วไป ดังนั้นพวกเจ้าจงดำรงการละหมาด และบริจาคซะกาต และจงยึดมั่นต่ออัลลอฮ์ พระองค์เป็นผู้คุ้มครองพวกเจ้า เพราะพระองค์ คือ ผู้คุ้มครองที่ดีเลิศ และผู้ทรงช่วยเหลือที่ดีเยี่ยม” (อัลหัจญ์: 78)

al-Tabriy M'aruf al-Hirsataniy (Tafsir al-Tabriy: 18/689) ได้อธิบายอายะฮ์นี้ว่า พระองค์ไม่ทรงทำให้การปฏิบัติศาสนกิจในศาสนาเป็นเรื่องที่ยากลำบากแก่ผู้ศรัทธา หากแต่ทรงกำหนดให้มีข้อผ่อนปรน และทางออกในกรณีที่เกิดผู้ศรัทธาได้กระทำความผิด โดยกำหนดให้มีแนวทางในการสำนึกผิด การไถ่โทษ การลงโทษโดยใช้วิธีเอาคืน (การกิศอศ) เพื่อให้ผู้ศรัทธาได้รับการให้อภัยในความผิด และแสดงให้เห็นว่าอิสลามมีทางออกให้สำหรับพวกเขา

จากหลักฐานต่างๆ ข้างต้น แสดงให้เห็นถึงว่า อัลลอฮ์ ﷻ ทรงอธิบายถึงคุณลักษณะพิเศษของหลักการศาสนาอิสลามในเรื่องการยืดหยุ่นและมีการบัญญัติข้อผ่อนปรนต่างๆ โดยพระองค์ทรงประสงค์ให้ผู้ศรัทธาเกิดความง่ายตาย และทรงปรารถนาที่จะผ่อนปรนข้อบัญญัติศาสนาในกรณีที่มีความจำเป็นต่างๆ ดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นว่า หลักการอิสลามเป็นหลักการที่ไม่มีความสุดโต่ง แต่ตั้งอยู่บนสายกลางระหว่างความสุดโต่งกับความหย่อนยาน

1.2.1.2 อัลหะดีษที่เกี่ยวข้องกับวะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลาม

ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาอัลหะดีษที่เกี่ยวข้องกับวะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลาม พบว่า ท่านเราะฮ์สูล ﷺ ได้อธิบายให้ผู้ศรัทธาได้ทราบถึงความสำคัญของวะสะฎียะฮ์และแนวทางในการยึดถือปฏิบัติผ่านการอธิบายและการเป็นแบบอย่างซึ่งมีความครอบคลุมมิติต่างๆ ของชีวิต ทั้งในมิติปัจเจกบุคคล ครอบครัว สังคม และการเมือง ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงรับรองคุณลักษณะอันดีงามของท่านเราะฮ์สูล ﷺ ในเรื่องวะสะฎียะฮ์ในสภาพ อ่อนโยน และมีจิตใจเมตตาแก่ประชาชาติของท่าน พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِّنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ﴾ (التوبة: 128)

ความว่า “แท้จริงมีเราะฮ์สูลคนหนึ่งจากพวกท่านเองได้มาหาพวกท่านแล้ว เป็นที่ลำบากใจแก่เขาในสิ่งที่พวกท่านได้รับความทุกข์ยาก เป็นผู้ห่วงใยพวกท่าน เป็นผู้เมตตา ผู้กรุณาสงสารต่อบรรดาผู้ศรัทธา” (อัตเตาบะฮ์: 128)

ท่านญาบิร บิน अबดุลลอฮฺ กล่าวว่า ท่านเราะฮ์ลุส ﷺ ได้เคยกล่าวไว้ว่า

((إِنَّ اللَّهَ لَمْ يَبْعَثْنِي مُعْتَبًا، وَلَا مُتَعْتَبًا، وَلَكِنْ بَعَثَنِي مُعَلِّمًا مُبْسِرًا))⁶

ความว่า “แท้จริงอัลลอฮ์ ไม่ได้ทรงแต่งตั้งฉันให้เป็นผู้สร้างความลำบาก และแสวงหาความลำบาก แต่พระองค์ทรงแต่งตั้งฉันทำหน้าที่ผู้ให้ความรู้ชี้แนะแนวทางที่ง่ายตาย”

ผู้วิจัยขอนำเสนอตัวอย่างอัลหะดีษดังต่อไปนี้ (Muhammad bin ‘Umar Bazmūl, 2008: 26-40; Yusuf al-Qardawiy, 2009: 55)

1) अबดุลเลาะฮฺ บิน มัสอูด ﷺ ได้เล่าว่า

((حَطَّ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَطًّا، ثُمَّ قَالَ: هَذَا سَبِيلُ اللَّهِ، ثُمَّ حَطَّ حُطُوطًا عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ، ثُمَّ قَالَ: هَذِهِ سُبُلٌ - قَالَ يَزِيدُ: مُتَفَرِّقَةٌ -، عَلَى كُلِّ سَبِيلٍ مِنْهَا شَيْطَانٌ يَدْعُو إِلَيْهِ، ثُمَّ قَرَأَ: وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ (الأنعام: 153))⁷

ความว่า “ท่านเราะฮ์ลุส ﷺ ได้ขีดเส้นหนึ่งเส้นให้พวกเราดู หลังจากนั้นท่านก็กล่าวว่า “นี่คือทางของอัลลอฮ์” หลังจากนั้นท่านก็ได้ขีดอีกหลายๆ เส้นแยกออกจากทางขวาและทางซ้ายมือของท่าน จากนั้นท่านก็กล่าวว่า “นี่คือแนวทางที่หลากหลาย” ยะซีด บิน มุอาวียะฮฺ ﷺ กล่าวอธิบายว่า “ทางดังกล่าวนั้นแตกแยกกันออกไป” ซึ่งบนทุกๆ เส้นทางที่หลากหลายนั้นจะมีชัยฏอนเชิญชวนให้เข้าหามัน” หลังจากนั้นท่าน เราะฮ์ลุส ﷺ ก็อ่านอายะฮ์ที่ 153 สูเราะฮ์อัลอันอาม ความว่า “และแท้จริงนี่คือทางของข้าอันเที่ยงตรงพวกเจ้าจงปฏิบัติตามมันเถิด และอย่าปฏิบัติตามหลาย ๆ ทาง เพราะมันจะทำให้พวกเจ้าแยกออกไปจากทางของพระองค์ นั่นแหละที่พระองค์ได้สั่งเสียมันไว้แก่พวกเจ้า เพื่อว่าพวกเจ้าจะยำเกรง” (อัลอันอาม: 153)

จากหะดีษข้างต้น Muhammad bin ‘Umar Bazmūl (2008: 26-27) กล่าวว่า การนำเสนอหลักฐานเกี่ยวกับคุณลักษณะของหนทางซึ่งท่านเราะฮ์ลุส ﷺ ได้กำชับผู้ศรัทธาให้ยึดถือ นั้นเป็นทางอันเที่ยงตรง ทางที่ดีที่สุด และมีความเป็นสายกลางซึ่งอยู่ระหว่างความหย่อนยานและความสุดโต่ง นอกจากนี้ การที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสถึงบรรดากลุ่มชนที่ตั้งภาคี (มุชริกีน) ก็เพื่อเป็นการตำหนิพวกเขา อันเนื่องจากพวกเขาหักห้ามตนเองในสิ่งที่พระองค์ไม่ได้ทรงมีคำสั่งห้าม และกล่าวอ้าง

⁶ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 1478

⁷ หะดีษบันทึกโดย Ahmad หะดีษหมายเลข 4142, al-Nasa'iy: 11174, al-Darimi: 202 อัลอัลบานีย์ กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะหีหะห์

ว่าพระองค์อนุญาตในเรื่องที่มีบัญญัติห้ามชัดเจน เช่น การฆ่าชีวิตผู้อื่น โดยที่พวกเขาได้กำหนดศาสนาขึ้นมาเพื่อพวกเขาเองขึ้น ดังที่พระองค์ตรัสไว้ว่า

﴿أَمْ لَهُمْ شُرَكَاءُ شَرَعُوا لَهُمْ مِنَ الدِّينِ مَا لَمْ يَأْذَنْ بِهِ اللَّهُ﴾ (الشورى: بعض من الآية 21)

ความว่า “หรือว่าพวกเขามีภาคีต่าง ๆ ที่ได้กำหนดศาสนาแก่พวกเขา ซึ่งอัลลอฮ์มิได้ทรงอนุมัติ” (อิซซุรอ: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 21)

2) ท่านอะบู ฮุร็อยเราะฮฺ رضي الله عنه กล่าวว่า ท่านเราะฮ์ลุล رضي الله عنه กล่าวว่า

((إِنَّمَا بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ صَالِحَ الْأَخْلَاقِ))⁸

ความว่า “แท้จริงแล้วข้าได้ถูกส่งมา เพื่อเสริมสร้างอัคลาqidงามให้มีความสมบูรณ์”

จากหะดีษบทนี้ สามารถสรุปได้ว่า วัตถุประสงค์ของอะฮ์ลุลบัยอฮ์ คือ อัลลอฮ์ยริยะฮ์ หมายถึง ดีที่สุด มารยาทที่งดงามซึ่งอยู่ตรงกลางระหว่างความสุดโต่งและหย่อนยาน และหมายถึงทุกเรื่องที่ยุคอิสลามได้เชิญชวนผู้ศรัทธาประพฤติปฏิบัติ⁹ ซึ่งไม่มีใครปฏิเสธว่า การสุดโต่งและการหย่อนยานนั้นคือ คุณลักษณะที่ตรงกันข้ามกับมารยาทอันดีงาม

3) จากท่านอะนะซ บิน มาลิก رضي الله عنه เล่าว่า

((جَاءَ ثَلَاثَةٌ رَهْطٍ إِلَى بُيُوتِ أَزْوَاجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَسْأَلُونَ عَنِ عِبَادَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا أُخْبِرُوا كَأَنَّهُمْ تَقَالُوهَا، فَقَالُوا: وَأَيْنَ نَحْنُ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَدْ غُفِرَ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَمَا تَأَخَّرَ، قَالَ أَحَدُهُمْ: أَمَا أَنَا فَإِنِّي أَصَلِّي اللَّيْلَ أَبَدًا، وَقَالَ آخَرُ: أَنَا أَصُومُ الدَّهْرَ وَلَا أَفْطِرُ، وَقَالَ آخَرُ: أَنَا أَعْتَرِلُ النِّسَاءَ فَلَا أَتَزَوَّجُ أَبَدًا، فَجَاءَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْهِمْ، فَقَالَ: أَنْتُمْ الَّذِينَ قُلْتُمْ كَذَا وَكَذَا، أَمَا وَاللَّهِ إِنِّي لَأُحْشَاكُمُ لِلَّهِ وَأَتَقَاكُمُ لَهُ، لِكَيْتِي أَصُومُ وَأُفْطِرُ، وَأُصَلِّي وَأُزْفِدُ، وَأَتَزَوَّجُ النِّسَاءَ، فَمَنْ رَغِبَ عَن سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي))¹⁰

ความว่า “ได้มีชาย 3 กลุ่ม มาบ้านภรรยาของท่านเราะฮ์ลุล رضي الله عنه แล้วถามเกี่ยวกับการปฏิบัติอิบาดะฮ์ของท่านเราะฮ์ลุล رضي الله عنه ครั้นเมื่อพวกเขาได้รับทราบเรื่องดังกล่าว ก็คล้ายกับว่าพวกเขาเห็นว่าการปฏิบัติอิบาดะฮ์ของพวกเขายังน้อยเกินไป จึงกล่าวว่า “พวกเราอยู่ที่ไหนหากเทียบกับท่านเราะฮ์ลุล رضي الله عنه ซึ่งแท้จริงท่านเราะฮ์ลุล رضي الله عنه ได้รับการให้อภัยในความผิดทั้งก่อนหน้านี้อะและหลังจากนี้” คนหนึ่งในกลุ่มพวกเขา กล่าวว่า

⁸ หะดีษบันทึกโดย Ibn Hanbal หะดีษหมายเลข 8952 อิหม่ามอัลอัลบานีย์กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะเหียะห์

⁹ อิบน์ก๊อยอิม อัลญะฮียะฮ์ ได้ขยายความไว้ในหนังสือ “อิรรูห์ คารุฟิกร์” จัดพิมพ์ ณ ประเทศจอร์แดน หน้า 314

¹⁰ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 5063

“ฉันจะละหมาดยามตึก (กียามุลลัยล์) ตลอดไป” คนหนึ่งกล่าวว่า “ฉันจะถือศีลอดตลอดทั้งปี โดยไม่ละศีลอด” และอีกคนหนึ่งกล่าวว่า “ฉันจะปลีกตนเองออกจากบรรดาสตรีและฉันก็จะไม่แต่งงานตลอดไป” ต่อมา ท่านเราะฮ์ลุส رضي الله عنه ได้มาพบพวกเขา แล้วท่านก็กล่าวว่า “พวกท่านใช้ไหมที่เป็นคนพูดอย่างนั้นอย่างนี้ ฟังทราบเถิดว่าฉันขอสาบานต่ออัลลอฮ์ แท้จริงแล้ว ฉันเป็นผู้ที่มีความกลัวและยำเกรงต่อพระองค์มากกว่าพวกท่าน แต่ฉันก็ถือศีลอดและละศีลอด ฉันละหมาดยามตึก (กียามุลลัยล์) และฉันก็นอนพักผ่อน และฉันก็แต่งงานกับบรรดาสตรี ดังนั้นแล้วผู้ใดไม่ประสงค์ปฏิบัติตามแนวทางของฉัน เขาก็ไม่ใช่ส่วนหนึ่งจากกลุ่มชนของฉัน”

จากหะดีษนี้ เป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่า ท่านเราะฮ์ลุส رضي الله عنه ได้อธิบายแก่บรรดาเศาะฮาบะฮ์ทั้งสามท่านว่า พฤติกรรมสุดโต่งในเรื่องการปฏิบัติอิบาดะฮ์นั้น ไม่ถือเป็นส่วนหนึ่งจากแบบฉบับอันดีงามของท่าน ด้วยเหตุนี้เอง หากเมื่อความสุดโต่งได้ถูกห้ามในเรื่องอิบาดะฮ์แล้ว ในเรื่องทั่วไปจึงเป็นที่ต้องห้ามเช่นกันโดยไม่ต้องสงสัย

Ibn Hajar al-‘Asqalaniy (เสียชีวิตใน ฮ.ศ. 852) กล่าวว่า ในประโยค (**فَمَنْ** **رَغِبَ** **عَنْ** **سُنَّتِي** **فَلَيْسَ** **مِنِّي**) ความว่า “ดังนั้นแล้วผู้ใดไม่ประสงค์ปฏิบัติตามแนวทางของฉัน เขาก็ไม่ใช่ส่วนหนึ่งจากกลุ่มชนของฉัน” มีความหมายถึง วิธีการและแนวทางประพฤติกปฏิบัติของท่านเราะฮ์ลุส رضي الله عنه อันเป็นเรื่องส่งเสริมให้ปฏิบัติตาม (สุนนะฮ์) และตรงข้ามกับอิบาดะฮ์ที่เป็นภาคบังคับ (วาญิบ) ขณะที่จุดมุ่งหมายของคำว่า “ผู้ใดไม่ประสงค์ปฏิบัติตาม” ก็หมายถึง เขาคัดค้านที่จะเห็นชอบและยึดปฏิบัติเป็นอย่างอื่นจากแบบอย่างของท่านเราะฮ์ลุส رضي الله عنه นอกจากนี้ หากมีการวิเคราะห้คำว่า (**فَلَيْسَ** **مِنِّي**) ซึ่งหมายถึง เขาก็ไม่ใช่ส่วนหนึ่งจากกลุ่มชนของฉัน ก็จะมีนัยยะทางความหมายว่า เขาผู้นั้นไม่ถือปฏิบัติตามแนวทางของฉัน ซึ่งไม่จำเป็นจะต้องตีความว่า เขาผู้นั้นออกจากอิสลาม หรือตกศาสนา เว้นเสียแต่ว่า การประพฤติกปฏิบัติของเขาเลยเถิดจนกระทั่งถึงในระดับความเชื่อมั่นศรัทธา (อะกีดะฮ์) ก็จะถือว่า เขาจะอยู่ในกลุ่มหนึ่งของบรรดาผู้ปฏิเสธศรัทธา

4) ท่านอับดุลเลาะฮ์ บิน มัสอูด رضي الله عنه กล่าวว่า ท่านเราะฮ์ลุส رضي الله عنه กล่าวว่า

¹¹((هَلَكَ الْمُتَطَوُّونَ، فَالَهَا تَلَايَ))

ความว่า “บรรดาผู้ที่มีพฤติกรรมเกินขอบเขต (ทั้งในคำพูดและการกระทำ) ได้รับความหายนะแล้ว” ท่านกล่าวเช่นนี้เป็นจำนวนสามครั้ง

¹¹ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 2670

หะดีษบทนี้ได้แสดงให้เห็นว่าสภาพหรือลักษณะของผู้ที่มีพฤติกรรมเลวชอบเขตนั้นเป็นอย่างไร อีกทั้งแสดงให้เห็นว่า การห้ามมีพฤติกรรมเลวชอบเขตนั้น คือหลักฐานว่าอิสลามสั่งใช้ให้ผู้ศรัทธาปฏิบัติตนอยู่ในครรลองของวะสะฎีเยฮฺ ยึดหลักความถูกต้องและความเป็นสายกลาง เพื่อให้รอดพ้นจากนำตนเองสู่ความหายนะ

5) ท่านเราะฮฺสูล ﷺ ได้ห้ามปรามผู้ศรัทธาที่ปฏิเสธการนำข้อผ่อนปรนในศาสนา มาปฏิบัติใช้ เนื่องจากข้อผ่อนปรนในศาสนา ถือเป็นแนวทางที่แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะพิเศษของหลักศาสนบัญญัติอิสลามในเรื่องความง่ายตาย ดังรายงานจากท่านอะบูฮุร็อยเราะฮฺ رضي الله عنه กล่าวว่า ท่านเราะฮฺสูล ﷺ ได้กล่าวไว้ว่า

((إِنَّ الدِّينَ يُسْرٌ، وَلَنْ يُشَادَّ الدِّينَ أَحَدٌ إِلَّا غَلَبَهُ، فَسَدِّدُوا وَقَارِبُوا، وَأَبْشِرُوا، وَاسْتَعِينُوا بِالْعَدْوَةِ وَالرَّوْحَةِ وَشَيْءٍ مِنَ الدُّجَةِ))¹²

ความว่า “แท้จริงศาสนาอิสลามนั้นง่ายตาย และจะไม่มีใครทำให้กิจการของศาสนาเป็นเรื่องยาก เว้นแต่เขาจะต้องยอมจำนนในที่สุด ท่านทั้งหลายจงปฏิบัติให้ถูกต้องและจงทำให้ใกล้เคียงกับความสมบูรณ์มากที่สุด และจงแจ้งเกี่ยวกับผลตอบแทนความดี และจงฉกฉวยโอกาสในช่วงเช้า ช่วงเย็น และช่วงรุ่งอรุณ”

6) หะดีษจากท่านอิบนุ อับบาส رضي الله عنه กล่าวว่า

((قِيلَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : أَيُّ الأديانِ أَحَبُّ إلى اللَّهِ تعالى ؟ قَالَ : الحَنِيفِيَّةُ السَّمْحَةُ))¹³

เศาะฮาบะฮฺท่านหนึ่งกล่าวแก่ท่านเราะฮฺสูล ﷺ ว่า “ศาสนาใดซึ่งเป็นที่รัก ณ ที่อัลลอฮฺ ﷻ มากที่สุด” ท่านเราะฮฺสูล ﷺ กล่าวว่า “อัลหะนะฟียะฮฺ (ศาสนาที่มีสัจธรรม: ศาสนานบีอิบรอฮีม) อัศซัมหะฮฺ (ศาสนาที่มีความสะดวกง่ายตาย: ศาสนาอิสลาม)”

ท่านอะนัส บิน มาลิก رضي الله عنه กล่าวว่า ท่านเราะฮฺสูล ﷺ กล่าวว่า

((يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا، وَبَسِّرُوا، وَلَا تُنْقِرُوا))¹⁴

¹² หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 39

¹³ หะดีษบันทึกโดย Ahmad หะดีษหมายเลข 3107 อิหม่ามอัลอัลบานีย์กล่าวว่า เป็นหะดีษหะสัน เศาะหะเหียะห์ และปรากฏอีกสำนวนหนึ่งในบันทึกของ al-Bukhariy ในสายรายงานของ Ibn Hajar ใน Fat al-Bariy (1/94)

¹⁴ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 3107, Muslim: 1734

ความว่า “พวกท่านจงทำให้่ง่ายตาย อย่าทำให้เป็นเรื่องยาก และจงทำให้สบายใจ อย่าทำให้ตื่นตระหนก”

จากทั้งสองหะดีษข้างต้น แสดงให้เห็นความสำคัญของสัจธรรมและความง่ายตาย ซึ่งจะต้องอยู่ควบคู่กัน ดังที่ท่านเราะฮูส رضي الله عنه ได้ย้ำเตือนผู้ศรัทธา นั้น จะต้องเลือกในสิ่งที่สะดวกที่สุด ไม่ว่าจะอยู่ในสถานการณ์ใดๆ ครอบคลุมในทุกด้าน แม้กระทั่งในเรื่องการปฏิบัติอิบาดะฮ์ การทำธุรกรรมการเงิน การปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ หรือในทุกการงานของผู้ศรัทธา อันเป็นตามประประสงค์ของอัลลอฮ์ ﷻ ที่ทรงประสงค์ให้เกิดความสะดวกแก่พวกเขา

ด้วยเหตุนี้ การตักเตือนหรือการนำเสนอหลักการอิสลามจำเป็นจะต้องอยู่บนพื้นฐานของวะสะฎียะฮ์ กล่าวคือ อย่าได้กระทำมากเกินไปหรือน้อยเกินไป เพราะอาจทำให้ผู้รับฟังเกิดความกังวลและเกิดความตระหนกกับหลักการศาสนา ดังจะเห็นว่าท่านเราะฮูส رضي الله عنه ได้ปฏิบัติตนบนทางสายกลางและยึดวะสะฎียะฮ์ในทุกการงานของท่าน ไม่ว่าจะเป็ใน เรื่องการปฏิบัติอิบาดะฮ์ หรือการใช้ชีวิต ซึ่งเมื่อกกล่าวถึงการกำชับกันในเรื่องการแจ้งข่าวดี ก็ จะเห็นภาพการส่งเสริมการชักชวนกันให้เกิดความปรารถนาที่จะปฏิบัติความดี และการห้ามปรามกันจากการประพฤติชั่ว โดยลักษณะการแจ้งข่าวดีเกี่ยวกับเรื่องรางวัลและผลตอบแทน และทำให้ผู้ประพฤติผิดเกิดความสำนึก และต้องการปรับปรุงตนเอง

นอกจากนี้ จากความง่ายตายและความเป็นวะสะฎียะฮ์ในหลักการอิสลาม มีลักษณะที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้ศรัทธา ตลอดจนความสามารถของแต่ละบุคคล ดังที่ท่านเราะฮูส رضي الله عنه ได้กำชับผู้ศรัทธาว่า

15 ((إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ أَنْ تُؤْتَى رُحْمُهُ كَمَا يُحِبُّ أَنْ تُؤْتَى عَرَائِمُهُ))

ความว่า “แท้จริงแล้ว อัลลอฮ์ทรงรักที่จะให้ข้อผ่อนปรน (รुकเศาะฮ์) ของพระองค์ถูกนำไปใช้ เช่นเดียวกับที่พระองค์ทรงรักที่จะให้หลักข้อบังคับต่าง ๆ ของพระองค์ ถูกนำไปปฏิบัติ”

หะดีษบนี้ ได้อธิบายให้เห็นว่า พระองค์ทรงกำชับและสนับสนุนให้ผู้ศรัทธาปฏิบัติตามหลักการศาสนา ในขณะที่เดียวกันก็ทรงให้ข้อผ่อนปรนเพื่อไม่ให้เกิดความยากลำบากในสถานการณ์จำเป็นต่างๆ และทรงส่ำทับเตือนผู้ที่สุดโต่งในการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติตามข้อบัญญัติศาสนาว่าจะต้องน้อมนำข้อผ่อนปรนมาใช้ อย่าได้สร้างความลำบากแก่ตนเองและผู้อื่น เนื่องจากหลักศาสนามีความง่ายตายและเป็นการให้ความหวังแก่ผู้ที่ไม่มีความศักยภาพพอในการปฏิบัติตามหลักการให้รับทราบเรื่องข้อผ่อนปรน อันแสดงให้เห็นถึงวะสะฎียะฮ์ในเรื่องการปกป้องและรักษาเจตนารมณ์พื้นฐานในอิสลาม สอดคล้องกับอายะฮ์ที่ว่า

¹⁵ หะดีษบันทึกโดย Ibnu Hibban หะดีษหมายเลข 354 อิหม่ามอัลอัลบานีย์กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะหีหะห์

﴿يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ﴾ (البقرة: 185)

ความว่า “อัลลอฮ์ทรงประสงค์ให้มีความสะดวกแก่พวกเจ้า และไม่ทรงให้มีความลำบากแก่พวกเจ้า” (อัลบะเกาะเราะฮฺ: 185)

ดังตัวอย่าง คำแนะนำและการเชิญชวนของท่านเราะฮูล ﷺ ในเรื่องการปฏิบัติตามหลักการศาสนาบนพื้นฐานความเป็นวะสะฎียะฮฺ ไม่สุดโต่ง หรือหย่อนยาน คือ จะต้องตั้งอยู่บนฐานของความพอดีและตามกำลังศักยภาพของแต่ละบุคคล ดังที่ท่านหญิงอาอิชะฮฺ (เราะฎิยัลลอฮุอันฮา) กล่าวว่า

((كَانَ عِنْدَهَا امْرَأَةٌ مِنْ بَنِي أَسَدٍ، فَدَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: مَنْ هَذِهِ؟ قَالَتْ: هَذِهِ فُلَانَةٌ، لَا تَنَامُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَلَيْكُمْ بِمَا تُطِيقُونَ، فَوَاللَّهِ لَا يَمَلُكَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ حَتَّى تَمْلُؤُوا، أَحَبُّ الدِّينِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ الَّذِي يُدَاوِمُ عَلَيْهِ صَاحِبُهُ))¹⁶

ความว่า “นางได้เคยอยู่กับผู้หญิงคนหนึ่งจากเผ่าอะสัด ต่อมาท่านเราะฮูล ﷺ ก็ได้เข้ามาและพบนาง (ขณะที่นางอยู่กับท่านหญิงอาอิชะฮฺ) ท่านถามว่า “นางเป็นใคร” ท่านหญิงอาอิชะฮฺ ก็ตอบว่า “นางคือผู้หญิงที่ไม่ยอมนอน (ทำกียามุลลัยล์ทั้งคืน)” ท่านเราะฮูล ﷺ จึงกล่าวว่า “ท่านทั้งหลาย จงปฏิบัติอิบาดะฮฺตามกำลังความสามารถเกิดขอสาบานต่ออัลลอฮ์ พระองค์จะไม่ทรงเบื่อหน่าย (ไม่ทรงหยุดที่จะตอบแทนความดี) จนกว่าพวกท่านจะเบื่อหน่าย (ละทิ้ง) การปฏิบัติอามัลความดีงาม (พึงทราบเถิดว่า) การงานซึ่งเป็นที่รัก ณ ที่อัลลอฮ์ คือ การงานที่ผู้เป็นเจ้าของการงานปฏิบัติมันอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ”

1.2.1.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวะสะฎียะฮฺในการนำเสนอหลักการอิสลาม

1) ‘Aliy bin ‘Abd al-‘Aziz bin ‘Aliy al-Shabl (n.d.) ได้นำเสนองานวิจัยเรื่อง “หลักการวะสะฎียะฮฺกับผลลัพธ์ในการแก้ไขปัญหาคความสุดโต่ง” (Manhaj al-Wasatiyyah wa Athruhū fi ‘Ilaj al-Ghulū) โดยกล่าวถึงความพยายามในการนำเสนอแนวทางแก้ไขความความสุดโต่งในเรื่องหลักอะกิดะฮฺ และข้อขัดทางศาสนาซึ่งส่งผลกระทบต่อสังคม จุดยืนของชาวสลัฟศอลิฮฺในเรื่องการแก้ไขปัญหาคความความเลยเถิด โดยผู้วิจัยได้จำแนกผลการศึกษาออกเป็น 4 บท ได้แก่ เรื่องความเป็นดุลยภาพของอะฮฺลิสสุนนะฮฺ วัลญะมาอะฮฺ ความสุดโต่งกับผลกระทบทางวิชาการ การแก้ไขความความเลยเถิด และวิถีของชาวสลัฟศอลิฮฺในการแก้ไขความความเลยเถิดพร้อมกับตัวอย่างในอดีต

¹⁶ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 43, Muslim: 785

2) Nāsir al-‘Umar (n.d.) ได้เคยศึกษาเกี่ยวกับ “วะสะฎียะฮฺในกรอบของอัลกุรอาน” (al-Wasatiyyah fi Dawī al-Qurān al-Karīm) ผู้เขียนนำเสนอานิยาม หลักฐานในอัลกุรอานและอัลหะดีษ ลักษณะพิเศษ และคุณลักษณะที่ตรงกันข้ามกับความเข้าใจเรื่องวะสะฎียะฮฺ อธิบายสาระสำคัญเกี่ยวกับวะสะฎียะฮฺซึ่งระบุในอัลกุรอาน ครอบคลุมวะสะฎียะฮฺในด้านต่างๆ เช่น ด้านหลักอะกีดะฮฺ หลักชะรีอะฮฺ หลักอิบาดะฮฺ หลักการพิพากษา การสนับสนุนการทำความดี และห้ามปรามความชั่ว การญิฮาดในหนทางของอัลลอฮ์ ﷻ การปฏิสัมพันธ์และการมีมายาทที่ดึงดูดใจเพื่อนมนุษย์ การแสวงหาและการใช้จ่ายปัจจัยยังชีพ และวะสะฎียะฮฺในเรื่องจิตใจและอารมณ์ รวมถึงผู้วิจัยได้นำเสนอข้อสรุปเกี่ยวกับสาเหตุสำคัญที่ทำให้ผู้ทำหน้าที่เผยแผ่อิสลามไม่สามารถนำเสนอคำสอนอิสลามแก่เพื่อนมนุษย์ 2 สาเหตุ ได้แก่ ขาดความเข้าใจข้อเท็จจริงเรื่องวะสะฎียะฮฺ และขาดความต่อเนื่องในการนำวะสะฎียะฮฺมาปฏิบัติอย่างสม่ำเสมอ

3) ‘Abd al-Rahmān Hasan Hanbakat al-Maydaniy (1996) ได้ศึกษาเรื่อง “วะสะฎียะฮฺในอิสลาม” (al-Wasatiyyah fi al-Islām) โดยนำเสนอหลักการ และทรรศนะต่างๆ เกี่ยวกับวะสะฎียะฮฺ ในด้านต่างๆ เช่น ด้านการศรัทธา ด้านอัคลาก ด้านการใช้ชีวิตในสังคม ด้านกฎหมายอิสลาม รวมถึงด้านการนำเสนอหลักการอิสลาม ซึ่งผู้เขียนได้นำเสนอความเข้าใจที่ถูกต้องในการนำเสนออิสลาม อธิบายความแตกต่างระหว่างแนวทางการเผยแผ่ศาสนาอิสลามกับศาสนาอื่น ความโดดเด่นและคุณลักษณะพิเศษในการนำเสนอความเข้าใจเกี่ยวกับอิสลาม คำสอนและข้อชี้ขาดทางศาสนาซึ่งคำนึงถึงหลักการสร้างความสันติสุข ความปรองดอง และความสามัคคี รวมถึงการชี้แจงเกี่ยวกับประเด็นการบิดเบือนและความพยายามใส่ไคล้อิสลามของนักบูรพาคดีและนักประวัติศาสตร์บางกลุ่มในเรื่องการเผยแผ่ศาสนาอิสลามว่าใช้วิธีการรุนแรง การบังคับ และการข่มขู่ด้วยคมดาบ

4) Yūsuf al-Qardāwiyy (2009) ได้ศึกษาเรื่อง “ความเข้าใจวะสะฎียะฮฺในอิสลามกับการฟื้นฟู: จุดเด่นและคุณลักษณะเฉพาะ” (Fiqh al-Wasatiyyat al-Islamiyyah wa al-Tajdid. Maālim wa Manarāt) ประกอบด้วย 8 บท โดยบทที่ 1 ผู้เขียนนำเสนอมนทัศน์อิสลามในเรื่องความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นมา นิยามเชิงภาษาและวิชาการ หลักฐานในอัลกุรอานและอัลหะดีษ ความสำคัญ คุณลักษณะเด่นของวะสะฎียะฮฺ บทที่ 2 แนวคิดเกี่ยวกับวะสะฎียะฮฺในด้านต่างๆ เช่น วะสะฎียะฮฺในด้านหลักอะกีดะฮฺ ด้านหลักอิบาดะฮฺ ด้านอัคลาก ด้านหลักชะรีอะฮฺ และด้านการจัดระเบียบสังคม บทที่ 3 สถานะของวะสะฎียะฮฺในอิสลาม บทที่ 4 ความเข้าใจผิดเกี่ยวกับวะสะฎียะฮฺ บทที่ 5 วิธีการนำเสนอและการสร้างความเข้าใจแก่ประชาชาติอิสลามในเรื่องหลักการวะสะฎียะฮฺ เช่น วะสะฎียะฮฺในเรื่องการนำเสนอหลักการอิสลาม แนวทางการอบรมสั่งสอนอิสลาม การนำเสนอหลักอะกีดะฮฺ การเมืองการปกครอง การตัดสินพิพากษาคดี เป็นต้น บทที่ 6 ความต้องการวะ

สะก๊วยะฮฺของประชาชาติอิสลามในปัจจุบัน บทที่ 7 มโนทัศน์อิสลามว่าด้วยเรื่องการฟื้นฟู และบทที่ 8 จุดเด่น คุณลักษณะพิเศษ และความจำเป็นของวะสะก๊วยะฮฺเพื่อการฟื้นฟูสังคมอิสลาม

5) ‘Abd al-Azīz ‘Abd al-Rahmān ‘Aawdah (2010) ได้ศึกษาเรื่อง “อิสลาม ศาสนาแห่งความเป็นคุณธรรม” (al-Islām Din al-Wasatiyyah) ผู้วิจัยได้นำเสนอความเข้าใจและความสำคัญของวะสะก๊วยะฮฺเพื่อการเผยแผ่คำสอนอิสลามในฐานะที่เป็นศาสนาแห่งสันติสุของค์ประกอบสำคัญในการทำงานตะวะฮฺซึ่งต้องอาศัยวิทยปัญญา คำแนะนำที่ดี และความบริสุทธิ์ใจ ซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้ผู้รับคำเชิญชวนเกิดความรัก ความศรัทธา และมีความสนใจที่จะน้อมนำคำสอนอิสลามมาปฏิบัติเป็นวิถีชีวิต นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้อธิบายนิยามของคำวะสะก๊วยะฮฺในลักษณะของความเป็นคุณธรรมและมีความเป็นสายกลางไม่สุดโต่งหรือหย่อนยานโดยอาศัยทรรศนะของนักวิชาการในอดีต ตลอดจนนำเสนอจุดมุ่งหมายของการนำเสนอวะสะก๊วยะฮฺ ตัวยุทธหลักฐานจากอัลกุรอานและอัลหะดีษ พร้อมนำเสนอตัวอย่างในเรื่องความเป็นวะสะก๊วยะฮฺของอิสลามในด้านหลักอะกัตะฮฺ ชะรียะฮฺ และอัคลาฮฺ

6) Najbah Ghulam Nabi (2012) ได้ศึกษาเรื่อง “วะสะก๊วยะฮฺอิสลามในเรื่องการปฏิบัติอิบาดะฮฺและการปฏิสัมพันธ์ทางสังคม” (Wasatiyyat al-Islam fi al-‘Ibādāt wa al-‘Alaqāt al-‘Ijtimāiyyah) โดยนำเสนอผลการศึกษาออกเป็น 3 บท ประกอบด้วย นิยามของวะสะก๊วยะฮฺในเชิงภาษา เชิงวิชาการ และคำที่มีความหมายคล้ายคลึงกัน วะสะก๊วยะฮฺในเรื่องการปฏิบัติอิบาดะฮฺที่ต้องอาศัยร่างกายและทรัพย์สิน รวมถึงวะสะก๊วยะฮฺในเรื่องการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีทางสังคม

7) ‘Isām Sālih Ahmad Rājih (2016) ได้ศึกษาเรื่อง “วะสะก๊วยะฮฺกับคุณลักษณะต่างๆ ของวะสะก๊วยะฮฺที่ปรากฏในอัลกุรอาน” (al-Wasatiyyah wa Mazāhiruhā fi al-Qurān al-Karīm (Dirāsah Maedu‘iyyah) ผู้วิจัยนำเสนอผลการศึกษาเกี่ยวกับวะสะก๊วยะฮฺและคำที่มีคุณลักษณะคล้ายคลึงกันในอัลกุรอาน อธิบายความเข้าใจ จุดมุ่งหมาย หลักพื้นฐาน และตัวอย่างเกี่ยวกับวะสะก๊วยะฮฺในอัลกุรอาน อธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมในเรื่องความแตกต่างด้านความเชื่อและความคิดของบุคคลและกลุ่มต่างๆ ตลอดจนนำเสนอผลการวิเคราะห์เกี่ยวกับอุปสรรคในการนำวะสะก๊วยะฮฺมาปรับใช้ในสังคม ด้านหลักอะกัตะฮฺ หลักอิบาดะฮฺ อัคลาฮฺ และการปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ ตลอดจนนำเสนอผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการนำวะสะก๊วยะฮฺมาปรับใช้ในสังคม

สรุปจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวะสะก๊วยะฮฺในการนำเสนอหลักการอิสลาม ผู้วิจัยพบว่ามีการศึกษาเกี่ยวกับวะสะก๊วยะฮฺในกรอบของอัลกุรอาน โดยกล่าวถึงนิยาม ความเป็นมา อธิบายหลักฐานจากอัลกุรอานและอัลหะดีษ ลักษณะพิเศษ ลักษณะตรงกันข้าม ความสำคัญและสถานะของวะสะก๊วยะฮฺ และตัวอย่างเกี่ยวกับวะสะก๊วยะฮฺในอัลกุรอาน ขณะที่การศึกษาเชิงปรากฏการณ์ทางสังคมและการนำเสนอหลักการอิสลาม พบว่า มีการอธิบายวะ

สะฎีเยฮฺครอบคลุมในด้านหลักอะกิดะฮฺ หลักชะรีอะฮฺ หลักอิบาดะฮฺ การญิฮาด การเมืองการปกครอง การปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ การแสวงหาและการใช้จ่ายปัจจัยยังชีพ วัสะฎีเยฮฺในด้านจิตใจและอารมณ์ ตลอดจนด้านการนำเสนอหลักการอิสลาม องค์ประกอบสำคัญในการนำเสนอหลักการอิสลาม การสนับสนุนการทำความดีและห้ามปรามความชั่ว สาเหตุที่ทำให้การนำเสนอหลักการอิสลามไม่ประสบความสำเร็จ การศึกษาความแตกต่างด้านความเชื่อและความคิดระหว่างบุคคลและกลุ่ม และชี้แจงประเด็นความพยายามใส่คัลอ์อิสลามของนักบูรพาคดีและนักประวัติศาสตร์บางกลุ่มในเรื่องการเผยแผ่ศาสนา นอกจากนี้ ได้มีการศึกษาเกี่ยวกับวัสะฎีเยฮฺกับการฟื้นฟูสังคม แนวทางการนำเสนอวัสะฎีเยฮฺ วิเคราะห์ความต้องการ อุปสรรคในการนำวัสะฎีเยฮฺมาปรับใช้ในสังคม ผลกระทบทางวิชาการและสังคมที่ชาดวัสะฎีเยฮฺ ตลอดจนจุดยืนของชาวสลัฟศอลิฮฺในเรื่องการแก้ไขปัญหาความสุดโต่งและหย่อนยาน

1.2.2 อัลกุรอาน อัลหะดีษ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเห็นต่างและมารยาทความเห็นต่างในอิสลาม

1.2.2.1 อัลกุรอานที่เกี่ยวข้องกับความเห็นต่างและมารยาทความเห็นต่างในอิสลาม

ผู้วิจัยได้รวบรวมตัวอย่างอายะฮฺอัลกุรอานในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความเห็นต่างและมารยาทความเห็นต่างในอิสลามตามทีนักวิชาการหลายท่านได้นำเสนอไว้ดังนี้ (Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 1984; Sālih ‘Abdullāh Hāmid. 1992; ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993; Jabbār Dahshun al-Taiiy, 2007; Mustafā al-Bakriy al-Tayyib, 2014)

1) แท้จริงอัลลอฮฺ ﷻ ได้ทรงสร้างมนุษย์มากจากบรรพบุรุษเดียวกัน และทรงทำให้มีความหลากหลายด้วยความเมตตาของพระองค์เพื่อให้เกิดการพึ่งพากัน และทรงทดสอบพวกเขาเกี่ยวกับการน้อมนำวิถีการดำเนินชีวิตที่ถูกต้องซึ่งพระองค์ได้ทรงประทานให้แก่พวกเขา ดังที่พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً ۗ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾
(النساء: 1)

ความว่า “มนุษย์ชาติทั้งหลาย จงยำเกรงพระเจ้าของพวกเจ้าที่ได้บังเกิดพวกเจ้ามาจากชีวิตหนึ่ง และได้ทรงบังเกิดจากชีวิตนั้นซึ่งคู่ครองของเขา และได้ทรงให้แพร่สะพัดไปจากทั้งสองนั้น ซึ่งบรรดาชายและบรรดาหญิงอันมากมาย และจงยำเกรงอัลลอฮฺที่พวกเจ้าต่างขอกัน ด้วยพระองค์ และพึงรักษาเครือญาติ แท้จริงอัลลอฮฺทรงสอดส่องดูพวกเจ้าอยู่เสมอ” (อันนิสาอ์: 1)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 7/385) อธิบายว่า อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงแจ้งให้มนุษย์รู้ว่า พระองค์ได้สร้างพวกเขาจากชีวิตหนึ่งเดียวกัน และทำให้จากชีวิตนั้นมีคู่ครอง ซึ่งทั้งสอง คือ นปoadัฒม ﷺ กับ เหวาว์ จากนั้นได้ทำให้พวกเขามีจำนวนเพิ่มมากขึ้นเกิดเป็นกลุ่ม เผ่า และชาติพันธุ์

﴿وَمِنْ آيَاتِهِ خُلُقُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافُ أَلْسِنَتِكُمْ وَأَلْوَانِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّلْعَالَمِينَ﴾ (الروم: 22)

ความว่า “และหนึ่งจากสัญญาณทั้งหลายของพระองค์คือ การสร้างชั้นฟ้าทั้งหลายและแผ่นดิน และการแตกต่างของภาษาของพวกเขาและผิวพรรณของพวกเขา แท้จริงในการนี้แน่นอน ย่อมเป็นสัญญาณสำหรับบรรดาผู้มีความรู้” (อรรูม: 22)

Abu ‘Abdullah Muhammad bin Ahmad al-Ansariy al-Qurtubiy (Tafsir al-Qurtubiy: 14/18) อธิบายอายะฮ์นี้ว่า ความแตกต่างทางภาษาของพวกเขา ไม่ว่าจะเป็นคนอาหรับหรือไม่ใช่อาหรับ เป็นโรมันหรือตุรกี หรือความแตกต่างด้านสีผิว ไม่ว่าจะเป็นสีขาว ดำ หรือแดง เมื่อเราได้พิจารณาแล้วก็แทบจะไม่สามารถเห็นความแตกต่างระหว่างกัน และเป็นที่น่าอนว่า ความแตกต่างเหล่านี้ไม่ได้เกิดขึ้นจากสุจิหรือรังไข่โดยตัวของมันเอง หรือจากพ่อแม่ของพวกเขาเป็นผู้ทำให้เกิดเช่นนั้น จึงจำเป็นจะต้องมีผู้สร้าง และพึงทราบเถิดว่า พระองค์คืออัลลอฮ์ ﷻ ผู้ทรงยิ่งใหญ่และเกรียงไกร

2) คำสอนอิสลามสามารถสร้างความเป็นเอกภาพในท่ามกลางความแตกต่าง โดยสั่งใช้ให้มนุษย์ยึดหลักความศรัทธาเดียวกันและห้ามการแตกแยก และได้เตือนให้ผู้ศรัทธาสำนึกถึงความเมตตาและความโปรดปรานที่ทรงมีให้แก่พวกเขา ซึ่งไม่มีสิ่งใดสามารถมาทดแทนได้ ดังที่พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า

﴿وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا ۗ وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِّنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا ۗ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ﴾ (آل عمران: 103)

ความว่า “และพวกเขาจึงยึดสายเชือกของอัลลอฮ์โดยพร้อมกันทั้งหมดและจงอย่าแตกแยกกัน และจำรำลึกถึงความเมตตาของอัลลอฮ์ที่มีแต่พวกเขา ขณะที่พวกเขาเป็นศัตรูกัน แล้วพระองค์ได้ทรงให้สนิทสนมกันระหว่างหัวใจของพวกเขา แล้วพวกเขาก็กลายเป็นพี่น้องกันด้วย ความเมตตาของพระองค์ และพวกเขาเคยปรากฏอยู่บนปากหลุมแห่งไฟนรก แล้วพระองค์ก็ทรงช่วยพวกเขาให้พ้นจากปากหลุมแห่งนรกนั้น ใน

ทำนองนั้นแหละ อัลลอฮ์จะทรงแจกแจงแก่พวกเจ้าซึ่งบรรดาโองการของพระองค์เพื่อว่าพวกเจ้าจะได้รับแนวทางอันถูกต้อง” (อาลิอิมรอน: 103)

จากอายะฮ์นี้ Abu ‘Abdullah Muhammad bin Ahmad al-Ansariy al-Qurtubiy (Tafsir al-Qurtubiy: 4/164) กล่าวว่า อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงสั่งใช้ให้ระลึกถึงความโปรดปรานที่พระองค์ทรงประทานให้แก่พวกเขา โดยเฉพาะความโปรดปรานที่ได้เป็นมุสลิม และได้ปฏิบัติตามศาสนทูตของพระองค์ เพราะแท้จริงแล้ว ด้วยความโปรดปรานดังกล่าวได้ทำให้ความเป็นศัตรูและการแตกกลุ่มก่อนหน้านี้ได้สูญสิ้นไป และทำให้พวกเขามีความรักและความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน ซึ่งจุดมุ่งหมายของอายะฮ์ ได้กล่าวถึงเผ่าเอาส์และเผ่าค็อซร็อย์ และครอบคลุมถึงความเป็นพี่น้องกันอันเนื่องมาจากความศรัทธาในศาสนาเดียวกัน

﴿وَأَلَّفَ بَيْنَ فُلُوْجِهِمْ ؕ لَوْ أَنفَقْتُ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا مَّا أَلَّفْتُ بَيْنَ فُلُوْجِهِمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ أَلَّفَ بَيْنَهُمْ ؕ إِنَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ﴾ (الأنفال: 63)

ความว่า “และได้ทรงให้สนิทสนมระหว่างหัวใจของพวกเขา หากเจ้าได้จ่ายสิ่งที่อยู่ในแผ่นดินทั้งหมด เจ้าก็ไม่สามารถให้สนิทสนมระหว่างหัวใจของพวกเขา แต่ทว่าอัลลอฮ์นั้นได้ทรงให้สนิทสนมระหว่างพวกเขา และแท้จริงพระองค์นั้นคือผู้ทรงเดชานุภาพ ผู้ทรงปรีชาญาณ” (อัลอันฟา: 63)

Abu ‘Abdullah Muhammad bin Ahmad al-Ansariy al-Qurtubiy (Tafsir al-Qurtubiy: 14/15) กล่าวว่า อะบู ยะฮ์ยัร กล่าวว่า อัลลอฮ์ ﷻ ทรงต้องการแจ้งให้ทราบถึงเจตนารมณ์จากอายะฮ์ในเรื่องการสร้างความรักและการผูกมัดความสัมพันธ์ระหว่างหัวใจของบรรดาผู้ศรัทธาระหว่างเผ่าเอาส์และเผ่าค็อซร็อย์ หลังจากที่เคยขัดแย้งและบาดหมางระหว่างทั้งสองเผ่า จนกระทั่งพวกเขาได้มีศรัทธาและรักกันฉันท์พี่น้องบนพื้นฐานของสัจธรรมแห่งอิสลาม

3) อัลลอฮ์ ﷻ ทรงสั่งใช้ให้ผู้ศรัทธาภักดีต่อพระองค์และท่านเราะสูล ﷺ ซึ่งเป็นหนทางสู่การสร้างเอกภาพ และทรงห้ามการแตกแยกเพราะผลลัพธ์จากความแตกแยกกันนั้น จะทำให้ความเป็นเอกภาพและจิตวิญญาณของผู้ศรัทธาอ่อนแอ และทรงได้สำทับเตือนให้ระวังบทลงโทษซึ่งบรรดาชาวกัมีร์จะถูกต้องตอบแทนในโลกหน้า อันเนื่องจากการปฏิเสธสัจธรรมและความถูกต้องหลังจากที่พระองค์ได้ให้หลักฐานอันชัดเจนมายังพวกเขา ดังที่ตรัสไว้ว่า

﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ ؕ وَاصْبِرُوا ؕ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ (الأنفال: 46)

ความว่า “และจงเชื่อฟังอัลลอฮ์ และเราะสูลของพระองค์เถิด และจงอย่าขัดแย้งกัน
จำทำให้พวกเจ้าย่อท้อ และทำให้ความเข้มแข็งของพวกเจ้าหมดไป และจงอดทนเถิด
แท้จริงอัลลอฮ์นั้นทรงอยู่กับผู้ที่อดทนทั้งหลาย” (อัลอันฟาล: 46)

al-Tabriy M'aruf al-Hirsataniy (Tafsir al-Tabriy: 13/575) อธิบายว่า
อะบู ญะฮัร อัสซาดิ กล่าวไว้ว่า พระองค์ได้แจ้งแก่ผู้ศรัทธาให้พวกเขาเคารพภักดีต่อพระองค์ เชื่อฟังและ
ปฏิบัติตามคำสั่งใช้และออกห่างจากคำสั่งห้ามของพระองค์ โดยพระองค์ได้ห้ามปรามและระมัดระวัง
การแตกแยกระหว่างผู้ศรัทธา เพราะจะเป็นเหตุให้ความรักและสัมพันธ์ของพวกเขาเนือยลง

﴿وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ ۗ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ
عَظِيمٌ﴾ (آل عمران: 105)

ความว่า “และพวกเจ้าจงอย่าเป็นเช่นบรรดาผู้ที่แตกแยกกัน และขัดแย้งกันหลังจากที่
บรรดาหลักฐานอันชัดแจ้งได้มายังพวกเขาแล้วและชนเหล่านี้แหละสำหรับพวกเขา คือ
การลงโทษอันใหญ่หลวง” (อาลิอิมรอน: 105)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-'Azim: 2/91) กล่าวว่า อัลลอฮ์ ﷻ ทรง
ห้ามประชาชาตินี้ให้ระมัดระวังความขัดแย้งและความแตกแยกระหว่างพวกเขา เช่นเดียวกับที่เคย
ห้ามประชาชาติก่อนหน้านี้ โดยสั่งใช้ให้พวกเขาเชิญชวนกันในเรื่องความดีงาม และห้ามปรามกันจาก
ความประพฤติชั่วร้าย

﴿إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ ۗ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُننِّئُهُمْ بِمَا
كَانُوا يَفْعَلُونَ﴾ (الأنعام: 159)

ความว่า “แท้จริงบรรดาผู้ที่แบ่งแยกศาสนาของพวกเขา และพวกเขาได้กลายเป็น
นิกายต่าง ๆ นั้นเจ้า (มุหัมมัด) หาใช่อยู่ในพวกเขาแต่อย่างใดไม่แท้จริงเรื่องราวของ
พวกเขานั้น ย่อมไปสู่อัลลอฮ์แล้วพระองค์จะทรงแจ้งแก่พวกเขาในสิ่งที่พวกเขากระทำ
กัน” (อัลอันอาม: 159)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-'Azim: 3/377) ได้อธิบาย ความหมาย
อายะฮ์นี้ว่า ใครก็ตามที่ได้ทำให้เกิดการแตกแยกในศาสนาของอัลลอฮ์ ﷻ หรือฝ่าฝืนกับหลักการ
ปฏิบัติศาสนา แท้จริงอัลลอฮ์ ได้ทรงแต่งตั้งศาสนทูตของพระองค์เพื่อทำหน้าที่ชี้แนะทางที่ถูกต้องให้แก่
พวกเขาแล้ว ซึ่งบทบัญญัติของศาสนานั้นมีเพียงหนึ่งเดียว และไม่มีข้อแตกต่างเกิดขึ้นในบทบัญญัตินั้น

และแท้จริงพระองค์ทรงรับรองว่า ศาสนทูตของพระองค์นั้นบริสุทธิ์จากการตั้งภาคีและความหลงผิด ดังกล่าว และ al-Tabriy M'aruf al-Hirsataniy (Tafsir al-Tabriy: 12/271) ได้กล่าวว่า ท่านเราะสูล ﷺ ได้กล่าวว่า พวกเขาคือ กลุ่มคนที่อุตริกรรม กลุ่มคนที่หลงผิดในประชาชาตินี้

4) อัลลอฮฺ ﷻ ทรงแจ้งให้ผู้ศรัทธาทราบว่า การแสดงออกทางความคิดเห็น หรือการมีท่าทีเห็นต่างโดยขาดความเข้าใจเกี่ยวกับมารยาทในการนำเสนอ นั้น เป็นต้นเหตุสำคัญของการทำให้เกิดความแตกแยกในสังคม อันเนื่องมาจากความอิจฉาริษยาและความดื้อรั้น พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า

﴿وَمَا تَفَرَّقُوا إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعِيًا بَيْنَهُمْ ۚ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى لَّفُضِّبَ بَيْنَهُمْ ۚ وَإِنَّ الَّذِينَ أُورِثُوا الْكِتَابَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَفِي شَكٍّ مِّنْهُ مُرِيبٍ﴾
(الشورى: 14)

ความว่า “และพวกเขามีได้แตกแยกกันเว้นแต่หลังจากได้มีความรู้มายังพวกเขาแล้ว ทั้งนี้เพราะความริษยาระหว่างพวกเขาตนเอง และหากมิใช่ลิขิตได้บันทึกไว้ที่พระเจ้าของเจ้าจนถึงวาระที่กำหนดไว้แล้ว แน่นอนก็จะในระหว่างพวกเขาถูกตัดสิน และแท้จริงบรรดาผู้ได้รับมรดก คัมภีร์นี้หลังจากพวกเขานั้น อยู่ในการสงสัยวุ่นวายเกี่ยวกับคัมภีร์นั้น” (อัลซุรอ: 14)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 7/195) กล่าวว่า แท้จริงการฝ่าฝืนและความขัดแย้งของพวกเขาสู่ธรรมะนั้น ได้เกิดขึ้นหลังจากที่ได้มีธรรมะมาถึงพวกเขาแล้ว และพวกเขาก็ไม่ยอมรับต่อธรรมะดังกล่าว อีกทั้งพวกเขาได้แสดงพฤติกรรมดื้อดึงและต่อต้าน

﴿وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَةُ﴾ (البينة: 4)

ความว่า “และบรรดาผู้ที่ได้รับคัมภีร์ (อะฮฺลุลคิตาบ) นั้น มิได้แตกแยกกัน เว้นแต่หลังจากที่ได้มีหลักฐานอันชัดแจ้งมายังพวกเขาแล้ว” (อัลบัยยินะฮฺ: 4)

Jalal al-Din al-Mahalliy and Jalal al-Din al-Sayutiyy Fak al-Din Qabawah (Tafsir Jalalain: 1/816) ได้อธิบายอายะฮฺนี้ว่า หมายถึงพวกเขาได้แตกกลุ่มในเรื่องการศรัทธาต่อท่านเราะสูล ﷺ ภายหลังจากที่ได้มีการแต่งตั้งท่านเราะสูล ﷺ เป็นศาสนทูต หรือได้ประทานอัลกุรอานเป็นธรรมนูญชีวิตและเป็นสิ่งปาฏิหาริย์ (มูอญูชะฮฺ) ของท่านเราะสูล ﷺ ทั้งที่ก่อนหน้านี้การแต่งตั้งท่านเราะสูล ﷺ พวกเขาไม่เคยมีศรัทธาต่ออัลลอฮฺ ﷻ จนกระทั่งผู้ที่ปฏิเสธต่อท่านได้เกิดความอิจฉาริษยาในภายหลัง

5) อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงเตือนให้ระวังผลลัพธ์ที่อาจเกิดขึ้นเชิงลบ (อะซาบ) อันและความต้อร้นในการชักใช้ที่นำไปสู่ความเสียหายแก่ตนเอง อันเนื่องจากความเห็นต่างกันในเรื่องหลักการศาสนา และบางครั้งก็เกิดจากความต้อร้นในการนำเสนอความเห็นต่างอย่างสุดโต่ง ซึ่งเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกและการแบ่งกลุ่ม ดังที่พระองค์ได้ตรัสไว้ว่า

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءٍ إِن تَبَدَّلَ لَكُمْ تَسْوُؤُكُمْ وَإِن سَأَلُوا عَنْهَا حِينَ

بُنِيَ الْقُرْآنُ تَبَدَّلَ لَكُمْ عَنَّا اللَّهُ عَنَّا ۖ وَاللَّهُ عَفُورٌ حَلِيمٌ ﴾ (المائدة: 101)

ความว่า “ผู้ศรัทธาทั้งหลาย จงอย่าถามถึงสิ่งต่างๆ หากสิ่งเหล่านี้ถูกเปิดเผยขึ้น แล้วมันก็จะก่อให้เกิดความเลวร้ายแก่พวกเจ้า และถ้าพวกเจ้าถามถึงสิ่งเหล่านั้น ขณะที่อัลกรุอันถูกประทานลงมา มันก็จะถูกเปิดเผยขึ้นแก่พวกเจ้า อัลลอฮ์ได้ทรงอภัยสิ่งเหล่านั้นแล้ว และอัลลอฮ์เป็นผู้ทรงอภัย ผู้ทรงหนักแน่น” (อัลมาอิดะฮ์: 101)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 3/206) กล่าวว่า จากอายะฮ์นี้เป็นการแจ้งให้ทราบ ว่า พระองค์ทรงห้ามการถามในสิ่งที่หากผู้ถามได้รู้แล้วจะเป็นอันตรายหรือเป็นภัยต่อตนเอง ด้วยเหตุนี้ ผู้ศรัทธาควรหลีกเลี่ยงเรื่องดังกล่าวจะดีที่สุด นอกจากนี้ ‘Aliy bin Nayif al-Shuhud (23/1) กล่าวว่า อิหม่าม อิบน์ตุัยมียะฮ์ เราะฮิมะฮุลลอฮ์ กล่าวว่า ผลลัพธ์จากความเห็นต่างกันระหว่างนักวิชาการในเรื่องปลีกย่อยของศาสนานั้น อาจจะทำให้เป็น 2 ผลลัพธ์ คือ ผลลัพธ์เชิงบวก (เราะห์มะฮ์) ซึ่งหมายถึงเป็นเรื่องความโปรดปรานที่พระองค์อัลลอฮ์ ﷻ ทรงประทานให้แก่บ่าว และอาจเป็นผลลัพธ์เชิงลบ (อะซาบ) ซึ่งอาจจะทำให้เกิดความแตกแยกระหว่างผู้ศรัทธา อันเนื่องจากพวกเขาแสดงจุดยืนอย่างสุดโต่ง และมีท่าทีที่ไม่เหมาะสม ทั้งที่ความจริงก็ประจักษ์ชัดแล้ว ด้วยเหตุนี้เมื่อใดที่เกิดความเห็นต่าง ก็สมควรที่ผู้ศรัทธาจะต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างกันและมีมารยาทในการแสดงความคิดเห็น เพื่อให้ทุกฝ่ายสามารถยอมรับในข้อเท็จจริงหรือเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความแตกแยก

ผู้ศรัทธาจึงต้องตระหนักเสมอว่า การแสดงจุดยืนหรือความคิดเห็นที่แตกต่างกับผู้อื่นนั้น เป็นเรื่องที่พระองค์ทรงประสงค์ และกฎเกณฑ์ที่พระองค์ทรงกำหนดไว้ ซึ่งบุคคลใดได้รับความเมตตาจากพระองค์เขาก็จะอยู่ในหนทางที่ถูกต้อง ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً ۗ وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ * إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبُّكَ ۚ وَلِذَلِكَ

خَلَقَهُمْ ۗ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لِأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴾ (هود: 118-119)

ความว่า “และหากพระเจ้าของเจ้าทรงประสงค์แน่นอนพระองค์จะทรงทำให้ปวงมนุษย์เป็นประชาชาติเดียวกัน แต่พวกเขาก็ยังคงแตกแยกกัน* เว้นแต่ผู้ที่พระเจ้าของ

เจ้ามีเมตตา และเช่นนั้นแหละพระองค์ทรงบังเกิดพวกเขาและลิขิตของพระเจ้า ทรงกำหนดไว้สมบูรณ์แล้ว แน่نونข้าจะให้รบนั้นเต็มไปด้วยพวกญินและมนุษย์ทั้งหมด” (ฮุด: 118-119)

Jalal al-Din al-Mahalliy and Jalal al-Din al-Sayuti Fak al-Din Qabawah (Tafsir Jalalain: 1/302) ได้อธิบายว่า จากอายะฮ์ คำว่า “เว้นแต่ผู้ที่พระเจ้าของเจ้ามีเมตตา” นั้น หมายถึง นอกจากผู้ที่พระองค์ทรงประสงค์ความดีงามให้แก่พวกเขา ซึ่งพวกเขาจะไม่ขัดแย้งกัน ในขณะที่ al-Tabriy M’aruf al-Hirsataniy (Tafsir al-Tabriy: 15/536) อธิบายเพิ่มเติมคำว่า “และเช่นนั้นแหละพระองค์ทรงบังเกิดพวกเขา” นั้น หมายถึงพระองค์ได้ทรงสร้างและจำแนกพวกเขาออกเป็น 2 กลุ่ม ซึ่งกลุ่มที่ได้รับความเมตตาจะไม่ชอบความขัดแย้ง แต่ในกลุ่มที่พระองค์ไม่ทรงเมตตาพวกเขาก็จะชอบสร้างความขัดแย้ง ดังที่ปรากฏในสุเราะฮ์ ฮุด อายะฮ์ 105 ทรงได้ตรัสไว้ความว่า “ดังนั้นแล้ว จากพวกเขาก็มีกลุ่มชนที่ได้รับความสุขและกลุ่มชนที่ได้รับความยากลำบาก”

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในเรื่องดังกล่าวถือเป็นลักษณะเดียวกันกับที่อิสลามได้สนับสนุนและส่งเสริมให้ผู้ศรัทธายึดมั่นและรักษาความสัมพันธ์อันดีของพวกเขากับสายสัมพันธ์แห่งความศรัทธาที่มั่นคง

6) อัลลอฮ์ ﷻ ทรงสั่งใช้ให้ผู้ศรัทธานำหลักการศาสนาจากอัลกุรอานและอัลหะดีษเป็นบรรทัดฐานและเป็นแหล่งอ้างอิง เมื่อใดก็ตามที่มีความเห็นต่างกันเกิดขึ้นระหว่างพวกเขา พระองค์ตรัสว่า

﴿وَمَا اخْتَلَفْتُمْ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكُّهُ إِلَى اللَّهِ ۚ لِلَّهِ دَلِيلُكُمْ اللَّهُ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ﴾

(الشورى: 10)

ความว่า “และอันใดที่พวกเจ้าขัดแย้งกันในเรื่องนั้นๆ ดังนั้นการชี้ขาดตัดสินย่อมกลับไปหาอัลลอฮ์ นั่นคือ อัลลอฮ์ พระเจ้าของฉัน แต่พระองค์เท่านั้นฉันขอมอบหมายและยังพระองค์เท่านั้นฉันจะกลับไปหา” (อัลชุกรอ: 10)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 2/345) กล่าวว่า นี่คือการสั่งใช้ของอัลลอฮ์ ﷻ เนื่องจากมนุษย์มักจะได้แย้งกันในทุกเรื่อง ไม่ว่าจะเรื่องหลักการศาสนาและรายละเอียดปลีกย่อยต่างๆ ในการนำเสนอหลักฐานจากอัลกุรอานและสุนนะฮ์ ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสในอายะฮ์ที่ 59 สุเราะฮ์ อันนิสาอ์ ว่า

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۚ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا ﴾
(النساء: 59)

ความว่า “ผู้ศรัทธาทั้งหลาย จงเชื่อฟังอัลลอฮ์ และเชื่อฟังเราะสูลเถิด และผู้ปกครองในหมู่พวกเจ้าด้วย แต่ถ้าพวกเจ้าขัดแย้งกันในเรื่องใดก็จงนำสิ่งนั้นกลับไปยังอัลลอฮ์ และเราะสูล หากพวกเจ้าศรัทธาต่ออัลลอฮ์และวันปรโลก นั้นแหละเป็นสิ่งที่ดียิ่งและเป็นการกลับไปที่สวยงามยิ่ง” (อันนิสาอ์: 59)

Sayyid Qutub (Tafsir fi Zilal al-Quran: 2/687) กล่าวว่า ด้วยเหตุนี้หลักการอิสลามจึงถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติของมุสลิมในแก้ไขปัญหาและความขัดแย้งต่างๆ โดยนำหลักฐานจากอัลกุรอานและอัลหะดีษมาพิจารณาเมื่อเกิดความเห็นต่างในหลักการศาสนา

1.2.2.2 อัลหะดีษที่เกี่ยวข้องกับมารยาทความเห็นต่างในอิสลาม

1) ท่านเราะสูล ﷺ ได้สั่งเสียให้ผู้ศรัทธามีความยำเกรงต่ออัลลอฮ์ ﷻ และกำชับให้พวกเขายึดมั่นในแบบฉบับอันดีงามของท่าน และแจ้งเตือนให้ผู้ศรัทธาพึงระวังการฝ่าฝืนต่อผู้นำและการอุตริกรรมในศาสนา เพราะทั้งสองคือต้นเหตุสู่ความขัดแย้ง ดังรายงานจากอัลอิรยาฎ บินซาริยะฮฺ رضي الله عنه กล่าวว่า

((وَعَظَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا بَعْدَ صَلَاةِ الْعَدَاةِ مَوْعِظَةً بَلِيغَةً ذَرَفَتْ مِنْهَا الْعُيُونُ وَوَجِلَتْ مِنْهَا الْقُلُوبُ، فَقَالَ رَجُلٌ: إِنَّ هَذِهِ مَوْعِظَةٌ مُودِعَ فَمَاذَا تَعْهَدُ إِلَيْنَا يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «أَوْصِيكُمْ بِتَقْوَى اللَّهِ وَالسَّمْعِ وَالطَّاعَةِ، وَإِنْ عَبْدٌ حَبَشِيٌّ، فَإِنَّهُ مِنْ بَيْعِشٍ مِنْكُمْ يَرَى اخْتِلَافًا كَثِيرًا، وَإِيَّاكُمْ وَمُخَدَّاتِ الْأُمُورِ فَإِنَّهَا ضَلَالَةٌ فَمَنْ أَدْرَكَ ذَلِكَ مِنْكُمْ فَعَلَيْهِ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ الْخُلَفَاءِ الرَّاشِدِينَ الْمُهَدِّدِينَ، عَضُّوا عَلَيْهَا بِالنَّوَاجِدِ»))¹⁷

ความว่า “มีอยู่วันหนึ่ง หลังจากที่เราะสูลเราะสูล ﷺ ได้ให้คำตักเตือนแก่พวกเราด้วยคำตักเตือนที่จูงใจทำให้น้ำตาไหลออกมา มีคนชายหนึ่งกล่าวขึ้นมาว่า แท้จริงนี่คือการตักเตือนครั้งสุดท้ายของท่าน โอ้ ท่านเราะสูลลุลลอฮ์ ท่านจงสั่งเสียให้กับพวกเราด้วยเถิด ท่านนบีมุหัมมัด กล่าวว่า “จงยำเกรงต่ออัลลอฮ์ จงเชื่อฟังและปฏิบัติตาม แม้ว่า (ผู้นำ) เขาจะเป็นคนผิวดำจากหะบะชีย และแท้จริงใครในหมู่พวกท่านที่มีอายุยืนจะได้เห็นการแตกกลุ่มมากมาย ซึ่งเมื่อเป็นเช่นนั้นแล้ว พวกท่านพึง

¹⁷ หะดีษบันทึกโดย Tirmiziy หะดีษหมายเลข 2676 ใน Sunan al-Tirmiziy, Bab Jaaa fi al-Akhzi bi al-Sunnah wa Ijtina al-Bidai

ระวังและสิ่งอุตริกรรมทั้งหลาย เพราะแท้จริงสิ่งอุตริทั้งหลายนั้นคือสิ่งที่หลงผิด และใครในหมู่ของพวกเขาทำนพบเจอกับเรื่องดังกล่าว เขาจะต้องยึดมั่นกับสุนนะฮ์ของฉัน และสุนนะฮ์เคาะลีฟะฮ์ที่ได้รับทางนำ พวกเจ้าจงขมับมันด้วยฟันกราม”

และเพื่อเป็นการจัดการความเห็นต่างอย่างถูกวิธีและรักษาความเป็นเอกภาพของประชาชาติอิสลาม อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงส่งใช้ผู้ศรัทธานำเอาหลักการของพระองค์และแบบฉบับอันดีงามของท่านเราะฮ์ลุล ﷺ เป็นที่หลักยึดถือปฏิบัติ เมื่อใดก็ตามที่เกิดความเห็นต่างหรือมีความขัดเกิดขึ้นในหมู่ผู้ศรัทธา ดังตัวอย่างคำสั่งใช้ซึ่งปรากฏในสุเราะฮ์ อัซซุรอ อายะฮ์ที่ 10 และสุเราะฮ์ฮันนิสาอ์ อายะฮ์ที่ 59 ตามที่ผู้วิจัยได้นำเสนอก่อนหน้านี้

2) ท่านเราะฮ์ลุล ﷺ ได้กล่าวถึง จำนวนกลุ่มของบรรดาชาวคัมภีร์ และจำนวนกลุ่มของประชาชาติอิสลามซึ่งพวกเขาแตกแยกออกจากกันเป็นจำนวนมาก แต่จะมีกลุ่มเดียวเท่านั้นที่อยู่บนหนทางอันถูกต้องและได้เข้าสู่สรวงสวรรค์ของพระองค์ ดังรายงานจาก มุอาวียะฮ์ บินอะบีสุฟยาน ﷺ ได้กล่าวถึงคุตบะฮ์หนึ่งซึ่งท่านเราะฮ์ลุล ﷺ ได้เคยกล่าวไว้ว่า

((أَلَا إِنَّ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ افْتَرَقُوا عَلَى ثِنْتَيْنِ وَسَبْعِينَ مِلَّةً ، وَإِنَّ هَذِهِ الْمِلَّةُ سَفَّتِرُقٌ عَلَى ثَلَاثٍ وَسَبْعِينَ : ثِنْتَانِ وَسَبْعُونَ فِي النَّارِ ، وَوَاحِدَةٌ فِي الْجَنَّةِ ، وَهِيَ الْجَمَاعَةُ))¹⁸

ความว่า “พึงทราบเถิดว่า แท้จริงชนชาวคัมภีร์ก่อนหน้านี้พวกท่านพวกเขาแตกแยกกัน (ในเรื่องศาสนาของพวกเขา) ออกเป็น 72 กลุ่ม และแท้จริงประชาชาติ (อิสลาม) นี้ ก็จะแตกแยกออกเป็น 73 กลุ่ม ซึ่ง 72 กลุ่ม จะตกนรกและกลุ่มเดียวที่จะได้เข้าสู่สวรรค์ คือ กลุ่มอัลญะมาอะฮ์”

3) ท่านเราะฮ์ลุล ﷺ ได้ปลูกฝังความรัก สามัคคี และความเป็นเอกภาพในหมู่ผู้ศรัทธา ดังจะเห็นได้จากตัวอย่างคำสอนและการปฏิบัติเป็นแบบอย่างของท่านที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญในเรื่องดังกล่าว และได้เตือนให้ผู้ศรัทธาระวังการแตกแยก ซึ่งอาจมีต้นเหตุจากการละเลยความสำคัญในประเด็นรายละเอียดและความพิถีพิถันในการปฏิบัติศาสนกิจ เช่น ท่านได้กำชับให้ผู้ศรัทธาจัดแถวละหมาดให้เสมอกัน เพื่อให้หัวใจของพวกเขาเป็นน้ำหนึ่งเดียวกัน ท่านเราะฮ์ลุล ﷺ กล่าวไว้ว่า

¹⁸ Sunan Abi Dawud, Bab Sharah al-Sunnah: 4597, Juz 4 Page198 (Hadith Hasan)

((كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ مَنَاكِبَنَا فِي الصَّلَاةِ، وَيَقُولُ: اسْتَوْوَا، وَلَا تَخْتَلِفُوا، فَتَخْتَلِفَ قُلُوبُكُمْ))¹⁹

ความว่า “ท่านเราะสูล ﷺ ได้เคยจับไหล่ของพวกเราเพื่อจัดแถวในการละหมาด แล้วท่านก็กล่าวว่า ท่านทั้งหลายจงทำแถวให้เสมอกัน และอย่าแตกแถวกัน (เพราะการแตกแถวกันนั้น) จะทำให้หัวใจหรือความน้ำหนึ่งเดียวกันของท่านทั้งหลายออกจากกัน”

และตัวอย่างในเรื่องการอ่านอัลกุรอานของบรรดาเศาะฮาบะฮฺ ﷺ ซึ่งแต่ละคนต่างมีสำเนียงและภาษาที่แตกต่างกัน ท่านเราะสูล ﷺ จึงได้กำชับให้พวกเขารักษาความเป็นเอกภาพและความสัมพันธ์อันดีระหว่างพวกเขาเป็นหลัก และเตือนให้ระวังการจ้องจับผิดเมื่อพวกเขาพบความแตกต่าง เพราะมันอาจเป็นต้นเหตุสู่ความแตกแยก ท่านกล่าวว่า

((اِقْرُؤُوا الْقُرْآنَ مَا اتَّخَفْتُمْ عَلَيْهِ قُلُوبُكُمْ، فَإِذَا اخْتَلَفْتُمْ فَمُومُوا عَنْهُ))²⁰

ความว่า “ท่านทั้งหลายจงอ่านอัลกุรอานซึ่งหัวใจของท่านนั้นได้ผูกพันกับมัน ดังนั้นหากพวกท่าน (อ่านหรือมีความเข้าใจ) แตกต่างกัน ก็จงลุกขึ้นเถิด (จงมองข้ามความแตกต่างนั้น)”

ทั้งนี้ จากหะดีษในเรื่องการอ่านและการมีความเข้าใจที่แตกต่างกันของบรรดาเศาะฮาบะฮฺ ﷺ นั้น นักหะดีษหลายท่าน (Ibn al-Jawziy: 47/2; Fath al-Bariy: 101/9) ได้มีความเห็นว่า ให้พวกเขาหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้น และให้พวกเขาคำนึงถึงการรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างพวกเขาเป็นอันดับแรก เช่นเดียวกับที่อัลลอฮฺ ﷻ ได้เตือนผู้ศรัทธาว่า

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءٍ إِن تَبَدَّلَ لَكُمْ تَسْوُؤُكُمْ﴾ (المائدة: بعض من الآية)

(101)

ความว่า “ผู้ศรัทธาทั้งหลาย จงอย่าถามถึงสิ่งต่างๆ หากสิ่งเหล่านี้ถูกเปิดเผยขึ้นแล้ว มันก็จะก่อให้เกิดความเลวร้ายแก่พวกเจ้า” (อัลมาอิดะฮฺ: ส่วนหนึ่งจากอายะฮฺ 101)

4) ความเห็นต่างกันในเรื่องหลักการศาสนานั้น ได้เคยเกิดขึ้นกับกลุ่มของบรรดาเศาะฮาบะฮฺ ﷺ โดยเฉพาะในช่วงเวลาหลังจากท่านเราะสูล ﷺ ได้กลับคืนสู่ความเมตตาของอัลลอฮฺ ﷻ ดังที่ปรากฏในหลายเหตุการณ์ ซึ่งตัวอย่างหนึ่งได้แก่ เหตุการณ์ความเห็นต่างระหว่าง

¹⁹ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 25532

²⁰ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 5060; Muslim: 2267

อะบูบักร رضي الله عنه และอุมัร رضي الله عنه ในเรื่องการทำสงครามกับผู้ตกศาสนา (หุรุบ อัตติตตะฮฺ) อันเนื่องจากพวกเขาปฏิเสธที่จะจ่ายชะกาต ดังรายงานจาก อะบู ฮุร็อยเราะฮฺ رضي الله عنه ว่า

((لَمَّا تُوَيِّبُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاسْتُخْلِفَ أَبُو بَكْرٍ، وَكَفَرَ مَنْ كَفَرَ مِنَ الْعَرَبِ، قَالَ عُمَرُ: يَا أبا بَكْرٍ، كَيْفَ تُقَاتِلُ النَّاسَ، وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَمَرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَمَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَقَدْ عَصَمَ مِنِّي مَالَهُ وَنَفْسَهُ إِلَّا بِحَقِّهِ، وَحِسَابُهُ عَلَى اللَّهِ قَالَ أَبُو بَكْرٍ: وَاللَّهِ لَأُقَاتِلَنَّ مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ الصَّلَاةِ وَالرِّكَاتِ، فَإِنَّ الرِّكَاتَةَ حَقُّ الْمَالِ، وَاللَّهِ لَوْ مَنَعُونِي عَنَّا كَانُوا يُؤَدُّونَهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَقَاتَلْتُهُمْ عَلَى مَنَعِهَا قَالَ عُمَرُ: فَوَاللَّهِ مَا هُوَ إِلَّا أَنْ رَأَيْتُ أَنْ قَدْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَ أَبِي بَكْرٍ لِلْقِتَالِ، فَعَرَفْتُ أَنَّهُ الْحَقُّ))²¹

ความว่า “เมื่อท่านเราะฮ์ลุส رضي الله عنه ได้เสียชีวิต และอะบูบักร رضي الله عنه ได้ถูกแต่งตั้งให้ทำหน้าที่เป็นเคาะลีฟะฮฺ ได้มีชาวอาหรับปฏิเสธที่จะน้อมปฏิบัติตามหลักการอิสลาม (พวกเขาปฏิเสธในการออกชะกาต และอะบูบักร رضي الله عنه ก็มีคำสั่งให้ทำสงครามกับชาวอาหรับเหล่านั้น) ท่านอุมัร رضي الله عنه กล่าวว่า “โอ้อะบูบักร ท่านจะสั่งให้ทำสงครามกับกลุ่มชนเหล่านั้นได้อย่างไร ทั้งที่ท่านเราะฮ์ลุส رضي الله عنه ได้เคยกล่าวไว้ว่า “ฉันได้ถูกสั่งให้ทำการต่อสู้ (สงคราม) กับผู้เป็นศัตรูกับอิสลาม จนกว่าพวกเขาจะยอมรับและกล่าวปฏิญาณว่าไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮฺ ﷻ” ดังนั้นแล้วใครก็ตามที่กล่าวว่า “ไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮฺ ﷻ” เขาก็ได้รับการคุ้มครองทรัพย์สินและชีวิตชีวิตของเขา และการพิพากษาของเขาก็ขึ้นอยู่กับอัลลอฮฺ ﷻ” อะบูบักร رضي الله عنه กล่าวว่า ขอสาบานต่ออัลลอฮฺ ﷻ ฉันจะทำสงครามกับคนที่แยกหลักการศาสนา ระหว่างการละหมาตและการออกชะกาต เพราะแท้จริงชะกาตนั้นมันมี (ผู้สมควรรับ) สิทธิของมัน ขอสาบานต่ออัลลอฮฺ ﷻ หากการที่พวกเขาเคยมอบแพะตัวเมีย (บางรายงาน หมายถึง เชือกสำหรับผูกอูฐ) ให้แก่ท่านเราะฮ์ลุส จะเป็นข้ออ้างเพื่อไม่ต้องจ่ายชะกาตแล้ว แน่อนฉันก็จะทำสงครามกับพวกเขาอันเนื่องจากพวกเขาละเมิด (หลักการศาสนา) ในเรื่องปฏิเสธการออกชะกาต อุมัร رضي الله عنه กล่าวว่า ขอสาบานต่ออัลลอฮฺ ﷻ ไม่มีสิ่งใดที่ฉันจะห้ามให้ฉันยังคงความเห็นขัดแย้งเลย เว้นเสียแต่ว่าอัลลอฮฺ ﷻ ได้ทรงเปิดหัวใจของอะบูบักรให้เข้าใจในเรื่อง (ความจำเป็นใน) การทำสงครามนั้น แล้วฉันก็ได้เข้าใจว่า มันเป็นเรื่องที่สมควรแล้ว”

²¹ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 6924; Muslim: 20

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่ามียีกหลายเหตุการณ์ที่แสดงให้เห็นว่า บรรดาเศหาบะฮ์นั้นได้มีการแสดงทรรศนะเห็นต่างกัน เช่น เหตุการณ์การยอมรับต่อการเสียชีวิตของท่านเราะฮูล ﷺ เหตุการณ์การจัดการฝังศพท่านเราะฮูล ﷺ การแต่งตั้งผู้ทำหน้าที่แทนท่านเราะฮูล ﷺ (เคาะลีฟะฮ์) การรวบรวมอัลกุรอาน และเหตุการณ์อื่นๆ ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอในบทที่ 2 ต่อไป

5) ความเห็นต่างของบรรดาเศหาบะฮ์ ﷺ เกิดจากความพยายามอย่างบริสุทธิ์ใจในการวินิจฉัยข้อชี้ขาด (อิจญติฮาด) หลักการศาสนา จึงพบว่า เมื่อใดก็ตามที่พวกเขามีความเห็นและการปฏิบัติที่แตกต่างกัน พวกเขาจะนำเรื่องดังกล่าวแจ้งให้ท่านเราะฮูล ﷺ เพื่อขอคำตัดสิน หรือในบางครั้งเพื่อขอคำอธิบายหรือให้ความชัดเจนในเรื่องดังกล่าว ด้วยความสนใจและความห่วงใยในระหว่างพวกเขา จึงเป็นการแสดงออกด้วยมารยาทในความเห็นต่างและแนวทางในการหาทางออกร่วมกัน เช่นตัวอย่างหะดีษที่รายงานโดย अबดุลลอฮฺ บิน อุมร์ ﷺ กล่าวว่า

((قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ: لَا يُصَلِّيَنَّ أَحَدٌ الْعَصْرَ إِلَّا فِي بَنِي قُرَيْظَةَ فَأَذْرَكَ بَعْضُهُمُ الْعَصْرَ فِي الطَّرِيقِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: لَا نُصَلِّي حَتَّى نَأْتِيَهَا، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: بَلْ نُصَلِّي، لَمْ يُرِدْ مِنَّا ذَلِكَ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يُعَيِّفْ وَاحِدًا مِنْهُمْ))²²

ความว่า “ท่านเราะฮูล ﷺ กล่าวในวันอัลอะห์ซาบ (หลังเสร็จสิ้นจากสงครามอัลค็อนดัก) ว่า จะไม่มีคนใดละหมาดอัศรีเว้นแต่ว่า เขาจะเดินทางไปถึง บนี กุร็อยเซาะฮ์ ต่อมาเมื่อเข้าเวลาละหมาดอัศรีในขณะที่พวกเขาส่วนหนึ่งอยู่ระหว่างทาง พวกเขาบางคนจึงกล่าวว่า พวกเราจะไม่ละหมาดจนกว่าจะเดินทางถึง บนี กุร็อยเซาะฮ์ และอีกบางคนก็กล่าวว่า หากแต่พวกเราจะละหมาดก่อน เพราะพวกเรา (เข้าใจว่า) ท่านเราะฮูล ﷺ ไม่ได้ประสงค์เช่นนั้น ดังนั้น เรื่องดังกล่าวได้ถูกรายงานให้ท่านเราะฮูล ﷺ ทราบ และท่านก็ไม่ได้ตำหนิฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง”

จากหะดีษข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าในเหตุการณ์ดังกล่าว ท่านเราะฮูล ﷺ ไม่ได้ตำหนิบรรดาเศหาบะฮ์หรือแสดงออกถึงพฤติกรรมที่ไม่พอใจแต่อย่างใดต่อการตัดสินใจของพวกเขา หรือต่อกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง และท่านเข้าใจดีถึงเจตนาอันบริสุทธิ์ของกลุ่มผู้ปฏิบัติละหมาด อันเนื่องจากเข้าใจว่า คำสั่งดังกล่าวเป็นการกระตุ้นให้พวกเขารีบเร่งเดินทาง แต่ในขณะที่เดียวกันพวกเขาก็กลัวว่า จะหมดเวลาละหมาดอัศรี พวกเขาจึงต้องละหมาดในระหว่างทาง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเข้าใจในคำสั่งใช้ของท่านเราะฮูล ﷺ ที่แตกต่างกับกลุ่มที่ไม่ละหมาดในระหว่างทาง และเป็นเหตุให้มีการการ

²² หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 4119

ปฏิบัติของทั้งสองกลุ่มแตกต่างกัน โดยภายหลังพวกเขาให้ความสำคัญในการนำเรื่องดังกล่าวแจ้งให้ท่านเราะสูล ﷺ ทราบเพื่อพิจารณาและให้คำตัดสิน

6) ท่านเราะสูล ﷺ จะให้ความสนใจและพิจารณาเรื่องที่บรรดาเศาะฮาบะฮ์ ﷺ มีความเห็นต่างกันหรือมีแนวทางในการปฏิบัติศาสนกิจต่างกัน ด้วยมารยาทที่ดีและรับฟังความเห็นของพวกเขา รวมทั้งให้ทางออกโดยใช้วิหยปัญญาในการตัดสิน ดังหะดีษที่รายงานจาก สะอีด อัลคุดรีรีย์ ﷺ กล่าวว่า

((خَرَجَ رَجُلَانِ فِي سَفَرٍ، فَحَضَرَتِ الصَّلَاةَ وَلَيْسَ مَعَهُمَا مَاءٌ، فَتَيَمَّمَا صَعِيدًا طَيِّبًا فَصَلَّيَا، ثُمَّ وَجَدَا الْمَاءَ فِي الْوَقْتِ، فَأَعَادَ أَحَدُهُمَا الصَّلَاةَ وَالْوُضُوءَ وَلَمْ يُعِدِ الْآخَرُ، ثُمَّ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَا ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ لِلَّذِي لَمْ يُعِدْ: أَصَبْتَ السَّنَةَ، وَأَجْرُكَ صَلَاتُكَ. وَقَالَ لِلَّذِي تَوَضَّأَ وَأَعَادَ: لَكَ الْأَجْرُ مَرَّتَيْنِ))²³

ความว่า “ชายสองคนออกเดินทางไปด้วยกัน (ในระหว่างทาง) ได้ใช้เวลาละหมาด แต่ทั้งสองไม่มีน้ำพอสำหรับการเอาน้ำละหมาด จึงได้ทำตะยัมมุดด้วยฝุ่นดินที่สะอาด แล้วได้ละหมาด (จากการตะยัมมุดนั้น) ต่อมาชายทั้งสองคนได้พบน้ำในเวลาใกล้เคียงกันนั้น ชายคนหนึ่งจึงได้เอาน้ำละหมาดและได้ทำการละหมาดใหม่อีกครั้ง ขณะที่ชายอีกคนไม่ทำการละหมาดใหม่ ซึ่งในเวลาต่อมา ชายทั้งสองนั้นได้ไปหาท่านเราะสูล ﷺ และได้เล่าเหตุการณ์ดังกล่าว ท่านเราะสูล ﷺ กล่าวแก่ชายคนที่ไม่ทำการละหมาดใหม่อีกครั้งว่า ท่านนั้นได้ทำตามแบบฉบับ (สุนนะฮ์) ถูกต้องแล้ว และท่านก็ได้รับผลบุญจากการละหมาดนั้น และได้กล่าวแก่ชายคนที่เอาน้ำละหมาดและละหมาดใหม่อีกครั้งว่า สำหรับท่านได้รับผลบุญสองครั้งด้วยกัน”

จากหะดีษข้างต้น นอกจากจะแสดงให้เห็นถึงมารยาทในความเห็นต่างของชายทั้งสองคน และความใส่ใจในเรื่องการปฏิบัติศาสนกิจของตนเองแล้ว ผู้วิจัยพบว่า ท่านเราะสูล ﷺ ได้แสดงให้เห็นถึงแบบอย่างอันดีงามในการตัดสินชี้ขาดด้วยวิหยปัญญา โดยท่านไม่ตำหนิหรือติเตียนในทางตรงกันข้าม เหตุการณ์ความเห็นต่างของทั้งสองคน กลับเป็นหลักฐานสำคัญในแง่ของการกำหนดศาสนบัญญัติในเรื่องเกี่ยวกับผู้ใดก็ตามที่ทำการละหมาดเสร็จสิ้นแล้วด้วยการทำตะยัมมุดของเขาอันเนื่องจากไม่มีน้ำสำหรับการเอาน้ำละหมาด ถือว่าการละหมาดของเขานั้นใช้ได้ และไม่มีควมจำเป็นที่จะต้องทำการละหมาดใหม่อีกครั้ง หากเขาพบน้ำสำหรับการเอาน้ำละหมาดในภายหลัง ถึงแม้การพบน้ำจะยังอยู่ในช่วงเวลาของการละหมาดนั้นก็ตาม

²³ หะดีษบันทึกโดย Abu Dawud หะดีษหมายเลข 338 อัลอัลบานีย์ กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะหีหะห์

1.2.2.3 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับมารยาทความเห็นต่างในอิสลาม

1) Sālah Nājīb al-Dīq (n.d.) ได้ศึกษาเรื่อง “มารยาทความเห็นต่างในอิสลาม” (Adāb al-Ikhtilāf fī al-Islām) โดยนำเสนอเกี่ยวกับความสำคัญของมารยาทความเห็นต่างตามที่ยุคอิสลามได้กำหนดเป็นแนวทางให้มุสลิมทุกคนยึดถือปฏิบัติเพื่อการปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่นด้วยความเข้าใจในข้อเท็จจริงเกี่ยวกับธรรมชาติความเห็นต่างซึ่งอัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงกำหนดเป็นพิตรเราะฮ์ประจำตัวของมนุษย์ ผู้เขียนได้นำเสนอตัวอย่างความเห็นต่างของบรรดาเศาะฮาบะฮ์ในหลายสถานการณ์ ทั้งในช่วงเวลาที่ท่านเราะฮ์สูล ﷺ ยังมีชีวิตและหลังจากที่ท่านได้เสียชีวิต นอกจากนี้ผู้เขียนได้นำเสนอข้อสรุปเกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้บรรดานักกฎหมายอิสลามมีความเห็นต่างกัน เช่น ความเห็นต่างในเรื่องคำศัพท์ภาษาอาหรับ ความเห็นต่างเรื่องของแหล่งอ้างอิง หลักมูลฐานในการพิจารณาข้อกฎหมาย การเลือกให้น้ำหนักหลักฐาน รวมถึงการยอมรับสายรายงานหะดีษ เป็นต้น

2) ‘Abd al-Fattah Abū Ghaddah (1978) ได้ศึกษาวิเคราะห์หนังสือชื่อ “การวิเคราะห์เพื่ออธิบายสาเหตุที่ทำให้เกิดความเห็นต่าง” (al-Insāf fī Bayān Asbāb al-Ikhtilāf) โดยนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับการวิเคราะห์สาเหตุความเห็นต่างของบรรดาเศาะฮาบะฮ์และบรรดา تابعีอื่น สาเหตุความเห็นต่างระหว่างมัซฮับ และสาเหตุความเห็นต่างระหว่างนักหะดีษและนักคิด นอกจากนี้ได้กล่าวถึงสภาพสังคมมนุษย์ในช่วงเวลาหลังจากศตวรรษที่สี่ สาเหตุการเกิดความเห็นต่างในช่วงต้นและช่วงปลาย ตลอดจนเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นการลอกเลียนหรือการยึดติดมัซฮับ

3) Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy (1984) ได้นำเสนอเรื่อง “มารยาทความเห็นต่างในอิสลาม” (Adāb al-Ikhtilāf fī al-Islām) โดยจำแนกบทเป็น 6 บท ได้แก่ บทที่ 1 อธิบายเกี่ยวกับข้อเท็จจริงของความเห็นต่าง บทที่ 2 ประวัติศาสตร์อิสลามเกี่ยวกับเหตุการณ์ความเห็นต่างนับตั้งแต่ยุคของท่านเราะฮ์สูล ﷺ จนกระทั่งถึงยุคต่าบิอีน บทที่ 3 นำเสนอเกี่ยวกับความเห็นต่างทางหลักการของบรรดานักกฎหมายอิสลามระหว่างมัซฮับอิหม่ามฮันนะฟีฮ์ อิหม่ามมาลิกีฮ์ อิหม่ามอัชชาฟีอีฮ์ อิหม่ามอะหมัด และอิหม่ามอัชชอฮีรีฮ์ บทที่ 4 กล่าวถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดความเห็นต่าง บทที่ 5 หลักการและมารยาทในความเห็นต่างของบรรดาอุละมาอ์ในอดีต และบทที่ 6 สภาพความเห็นต่างในปัจจุบัน และแนวทางการป้องกันปัญหาและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง

4) Sālih ‘Abdullāh Hāmid (1992) เขียนหนังสือชื่อว่า “มารยาทความเห็นต่าง” (Adāb al-Ikhtilāf) โดยนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับนิยามของความเห็นต่าง สาเหตุที่ทำให้เกิดความเห็นต่าง ประเภทของความเห็นต่าง นำเสนอตัวอย่างความเห็นต่างในระหว่างเศาะฮาบะฮ์

มารยาทความเห็นต่างเพื่อป้องกันการเกิดความชั่ว (พิกฺวนะฮฺ) ในสังคมสืบเนื่องจากกรณีการขัดแย้งกันระหว่างเศาะฮาบะฮฺ เช่น กรณีระหว่างท่านหญิงอาอิชะฮฺ กับ อัมมาร บิน ยาซิด (เราะฎิยัลลอฮูอันฮูมา) ระหว่างท่านอะลี กับมูอาวิยะฮฺ (เราะฎิยัลลอฮูอันฮูมา) นอกจากนี้ ผู้เขียนได้เสนอตัวอย่างความเห็นต่างในยุคของสลัฟศอลิฮฺ หลังจากยุคเศาะฮาบะฮฺ ความเห็นต่างระหว่างมัซฮับ และแนวทางในการเผชิญหน้าและการจัดการความเห็นต่าง

5) ‘Āqil Muhammad al-Maqtāriy (1993) เขียนหนังสือชื่อว่า “มารยาทความเห็นต่าง” (Adāb al-Ikhtilāf) โดยนำเสนอผลการศึกษาศึกษาเกี่ยวกับนิยามและ ประเภทของความเห็นต่าง ข้อควรระวังจากความเห็นต่างและการแตกแยกตั้งปรากฏหลักฐานการเตือนในเรื่องนี้ในอัลกุรอานและอัลหะดีษ สาเหตุความเห็นต่าง ตัวอย่างมารยาทความเห็นต่างในยุคท่านเราะซูล ﷺ ยุคเศาะฮาบะฮฺ รวมถึงนำเสนอกรณีศึกษาคำความเห็นต่างระหว่างเศาะฮาบะฮฺรายบุคคล มารยาทความเห็นต่างเมื่อเกิดความชั่ว (พิกฺวนะฮฺ) ในสังคม มารยาทความเห็นต่างระหว่างมัซฮับ และให้ข้อเสนอแนะสำคัญในเรื่องการแสดงออกเมื่อเกิดกรณีความเห็นต่าง

6) ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy (1993) ได้ศึกษาเกี่ยวกับ “ความเห็นต่างกับมารยาทความเห็นต่าง” (al-Ikhtilāf wa Ādābihi) โดยจำแนกหัวข้อสำคัญในการศึกษาครั้งนี้ ประกอบด้วย แนวคิดทั่วไปเกี่ยวกับความเห็นต่าง นิยามความเห็นต่าง ความเห็นต่าง พัฒนาการความเห็นต่างของแต่ละยุค เช่น ความเห็นต่างในยุคเศาะฮาบะฮฺ ยุคตาบิอิน และยุคของอะฮฺลุลหะดีษ และมัซฮับต่างๆ และสาเหตุที่ทำให้เกิดความเห็นต่างระหว่างพวกเขา และมารยาทความเห็นต่างของพวกเขา

7) Muhammad ‘Aawwāmah (2007) ได้ศึกษาเรื่อง “มารยาทความเห็นต่างในประเด็นวิชาการและการศาสนา” (Adāb al-Ikhtilāf Fī Masāil al-‘il wa al-Dīn) จัดพิมพ์ครั้งที่ 3 ผู้เขียนได้นำเสนอผลการศึกษานี้เป็น 4 ส่วน โดยส่วนที่ 1 นำเสนอผลการศึกษาศึกษาเกี่ยวกับนิยามความเห็นต่าง ข้อแตกต่างระหว่างนิยามของคำว่า “คิลาฟ” กับ “อิกติลาฟ” ประเภทความเห็นต่าง สาเหตุที่ทำให้เกิดความเห็นต่าง ฮุกุมชี้ขาดทางศาสนาในกรณีเกิดความเห็นต่าง และเงื่อนไขความเห็นต่าง ส่วนที่ 2 ว่าด้วยเรื่องของมารยาทความเห็นต่าง นิยาม ความสำคัญ และสถานะของมารยาทในอิสลาม เงื่อนไขเกี่ยวกับมารยาทความเห็นต่าง และตัวอย่างมารยาทความเห็นต่างระหว่างบรรดามัซฮับ ส่วนที่ 3 นำเสนอเกี่ยวกับประเด็นคลุมเครือหรือข้อสงสัยต่างๆ “ซุบฮาท” เกี่ยวกับความเห็นต่าง เช่น ความเห็นต่างเป็นความเมตตาและเป็นการเปิดกว้างทางความคิดเห็น ข้อสงสัยเกี่ยวกับการยึดถือมัซฮับว่าของตนเองถูกต้องและมัซฮับของคนอื่นผิด รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องยึดหลักมารยาทตามที่บรรดาอิหม่ามต่างๆ ได้ยึดถือปฏิบัติ และส่วนที่ 4 เป็นการสรุปแนวทางจัดการความเห็นต่าง โดยยึดหลักการเรียนรู้ ศึกษา และแนวทางปฏิบัติของบรรดาอิหม่ามต่างๆ

8) Khālid al-Samādiy (2015) ได้เขียนหนังสือชื่อว่า “คู่มือพัฒนาความสามารถในการจัดการความเห็นต่าง: กรอบทฤษฎีและการประยุกต์ใช้” (Dalīl Tanmiyyat al-Qudrah ‘Alā Tadbīr al-Ikhtilāf: al-Tātīr al-Nazriy wa al-Tatbīqāt al-Ilmiyyah) โดยได้นำเสนอผลการศึกษาทฤษฎีและแนวคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับความเข้าใจเรื่องความเห็นต่าง เช่น ความหมาย ประเภท คุณค่า ความสำคัญ ทักษะการจัดการ ทักษะการจัดการความเห็นต่างผ่านการจัดเสวนาทางวิชาการ หลักการจัดการความเห็นต่าง เช่น ทักษะการใช้วาจาศิลป์ บุคลิกภาพของผู้แสดงความคิดเห็นต่าง ขั้นตอนการนำเสนอความคิดเห็น ตลอดจนอุปสรรคและแบบประเมินวัดทักษะการจัดการความเห็นต่าง นอกจากนี้ ผู้เขียนได้นำเสนอแนวทางการประยุกต์ใช้ผ่านการจัดเวทีเสวนาทางวิชาการ การฝึกทักษะและเทคนิคการจัดการปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากความเห็นต่าง

9) Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy (2017) ได้เขียนหนังสือชื่อ “จากมารยาทความเห็นต่างสู่การระงับข้อพิพาท” (Min Adāb al-Ikhtilāf ilā Nubz al-Khilāf) ผู้เขียนได้นำเสนอบทสรุปจากหนังสือเดิมของเขาที่มีชื่อว่า “มารยาทความเห็นต่าง” (Adāb al-Ikhtilāf) ในบทที่ 1 โดยนำเสนอเกี่ยวกับสาเหตุและที่มาของความเห็นต่าง หลักการจัดการความเห็นต่างของบรรดานักฟิกฮ์ บทที่ 2 อธิบายเกี่ยวกับบมโนทัศน์อิสลามในเรื่องความเป็นเอกภาพและความอ่อนแอของมนุษย์ บทที่ 3 การเกิดวิชาเทววิทยาและจุดเริ่มต้นของการแตกกลุ่มสำนักคิด บทที่ 4 การเกิดวิชาเทววิทยาในยุคใหม่ซึ่งมีอิสลามเป็นฐาน ภายใต้กรอบวิชาศาสนศาสตร์อิสลาม บทที่ 5 อธิบายเกี่ยวกับประเด็นความเห็นต่างคือความหลากหลายและความกว้างในเรื่องหลักฐาน แต่ไม่ใช่สาเหตุที่ทำให้เกิดความแตกแยก และบทที่ 6 แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างข้อตกลงเมื่อเกิดความเห็นต่างเพื่อการขับเคลื่อนอิสลาม

สรุปจากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับมารยาทความเห็นต่างในอิสลาม ผู้วิจัยพบว่า มีการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องความเห็นต่าง โดยนำเสนอานิยาม ข้อแตกต่างระหว่างนิยามของคำว่า “คิลาฟ” กับ “อิคติลาฟ” ความสำคัญ ประเภท สาเหตุที่ทำให้เกิดความเห็นต่างกัน เจือปนไขความเห็นต่าง ทักษะและเทคนิคการจัดการปัญหาและอุปสรรคที่เกิดขึ้นจากความเห็นต่าง สุกมชี้ขาดทางศาสนา ตัวอย่างเหตุการณ์ความเห็นต่างของท่านเราะฮูล ﷺ บรรดาเศาะฮาบะฮ์ บรรดาตาบิอีน ความเห็นต่างระหว่างมัซฮับ เช่น อิหม่ามฮะนะฟียฺ อิหม่ามมาลิกียฺ อิหม่ามอัชชาฟีอียฺ อิหม่ามอะหมัด และอิหม่ามอัชชอฮิรียฺ วิเคราะห์สภาพสังคมในช่วงก่อนและหลังจากศตวรรษที่สี่ การเกิดวิชาเทววิทยาและจุดเริ่มต้นของการแตกกลุ่มสำนักคิด และชี้แจงประเด็นข้อสงสัยต่างๆ “ซุบฮาท” ในเรื่องความเห็นต่าง ขณะที่การศึกษาเกี่ยวกับประเด็นมารยาทความเห็นต่างจะประกอบด้วย นิยาม ความสำคัญ และสถานะของมารยาทในอิสลาม การนำเสนอความเข้าใจเกี่ยวกับบมโนทัศน์อิสลามในเรื่องความเป็นเอกภาพและความอ่อนแอของมนุษย์ ตัวอย่างมารยาทความเห็นต่างในยุค

ต่างๆ ข้อเสนอแนะในเรื่องมารยาทเมื่อเกิดกรณีความเห็นต่าง แนวทางการป้องกันปัญหาและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นจากความเข้าใจและความคิดเห็นที่ไม่ถูกต้อง และแนวทางการจัดทำข้อตกลงเพื่อการขับเคลื่อนอิสลาม

1.3 วัตถุประสงค์การวิจัย

1.3.1 เพื่อศึกษาแนวคิดและความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลาม

1.3.2 เพื่อศึกษาสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

1.3.3 เพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

1.4 คำถามในการวิจัย

1.4.1 แนวคิดและความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลามเป็นอย่างไร

1.4.2 สาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เป็นอย่างไร

1.4.3 แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ควรเป็นอย่างไร

1.5 ความสำคัญและประโยชน์การวิจัย

1.5.1 ผลจากการวิจัยสามารถใช้เป็นแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

1.5.2 ผลจากการวิจัยสามารถใช้เป็นสารสนเทศให้ผู้เกี่ยวข้องใช้ในการศึกษาและป้องกันความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมมุสลิมสามจังหวัดชายแดนภาคใต้และพื้นที่อื่นในประเทศไทย

1.5.3 ข้อเสนอแนะแนวทางในการจัดการความขัดแย้งที่ได้จากการวิเคราะห์ นับเป็นองค์ความรู้พื้นฐานเพื่อการสร้างสังคมไทยมุสลิมที่ยึดหลักอิสลามสายกลางและพัฒนางานวิจัยต่อไป

1.6 ขอบเขตการวิจัย

1.6.1 ผู้วิจัยทำการศึกษาข้อมูลเชิงเอกสารในประเด็นเกี่ยวกับวะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลาม ประกอบด้วยหัวข้อ นิยามวะสะฎียะฮ์ ความสำคัญของวะสะฎียะฮ์ คุณลักษณะพิเศษของวะสะฎียะฮ์ และวะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลาม ตลอดจนทบทวนเอกสารเกี่ยวกับความเห็น

ต่างในอิสลาม นิยามความเห็นต่างในอิสลาม ความสำคัญของความเห็นต่างในอิสลาม ประเภทความเห็นต่างในอิสลาม สาเหตุที่ทำให้เกิดความเห็นต่างในทรรศนะอิสลาม ผลลัพธ์เชิงบวกและเชิงลบจากความเห็นต่าง มารยาทความเห็นต่าง และตัวอย่างมารยาทความเห็นต่างในประวัติศาสตร์อิสลาม เพื่อวิเคราะห์กรอบแนวคิดความจำเป็นในการปรับใช้วะสฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลาม

1.6.2 ผู้วิจัยศึกษาภาคสนามเกี่ยวกับสาเหตุ สภาพ และแนวทางปรับใช้วะสฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อนำความคิดเห็นจากการสัมภาษณ์แบบเจาะจงกลุ่มตัวอย่าง ประกอบด้วย ผู้ปฏิบัติหน้าที่นำเสนอหลักการอิสลามและผู้นำองค์กรศาสนาอิสลามในสังคมไทยมุสลิมพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อวิเคราะห์สาเหตุ สภาพความขัดแย้ง ความจำเป็น และแนวทางในการการใช้วะสฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมมุสลิมสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

1.7 ข้อตกลงเบื้องต้น

1.7.1 การอ้างอิงอัลกุรอาน ผู้วิจัยจะระบุอายะฮ์และซูเราะฮ์ เช่น (อัลมาอิดะฮ์: 22) หมายถึง ซูเราะฮ์ อัลมาอิดะฮ์ อายะฮ์ ที่ 22 ส่วนการอ้างอิงหะดีษ ผู้วิจัยจะระบุที่มาและหมายเลขหะดีษ เช่น (หะดีษบันทึกโดย al-Tirmidhiy หะดีษหมายเลข 2516)

1.7.2 การแปลและการอธิบายความหมายอายะฮ์อัลกุรอานเป็นภาษาไทย ผู้วิจัยจะยึดความหมายภาษาไทยที่แปลโดยสมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ ฉบับศูนย์กษัตริย์พะฮัดเป็นหลัก โดยผู้วิจัยอาจให้ความหมายบางส่วนตามความเหมาะสม

1.7.3 การแปลตำราหนังสือและเอกสารต่างๆ ที่เป็นภาษาต่างประเทศมาเป็นภาษาไทย ผู้วิจัยจะแปลความหมายโดยภาพรวม และจะคงรักษาความหมายของข้อความเดิมอย่างสมบูรณ์ที่สุด โดยผู้วิจัยจะทับศัพท์ภาษาอาหรับในกรณีศัพท์นั้นเป็นศัพท์เฉพาะ และจะมีการอธิบายนิยามศัพท์เหล่านั้นตามควรแก่กรณี

1.7.4 การปริวรรตอักษรอาหรับ – ไทย และ อาหรับ – อังกฤษ ผู้วิจัยจะใช้อักษรที่เทียบโดย คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี และตารางปริวรรตอักษรของ ห้องสมุดรัฐสภาอเมริกา

1.8 สัญลักษณ์ที่ใช้ในการวิจัย

1.8.1 สัญลักษณ์ เป็นภาษาอาหรับที่มาจากคำว่า “สุบหานะฮ์ วะตะอาลา” หมายถึง “มหาบริสุทธิ์แด่พระองค์และความสูงส่ง” เป็นคำที่ใช้กล่าวสรรเสริญและยกย่องอัลลอฮ์ หลังจากที่ได้เอนามของพระองค์

1.9.4 ความเห็นต่าง หมายถึง ทัศนคติ ความคิดเห็น หรือการแสดงออกทางความคิดเห็นที่แตกต่างจากบุคคลอื่นในประเด็นหลักการศาสนาอิสลาม โดยใช้วิธีการนำเสนอหลักฐานและการตีความเข้าใจที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นอายะฮ์อัลกุรอาน อัลหะดีษ อัลอิจญ์มาอ์ และแหล่งความรู้ที่อิสลามรับรองเพื่อสนับสนุนความคิดเห็น

1.9.5 การนำเสนอหลักการอิสลาม หมายถึง การนำเสนอหลักการศาสนาอิสลามบนแนวทางสายกลาง ด้วยความบริสุทธิ์ใจและยึดหลักความถูกต้องเพื่อให้ผู้สนใจอิสลามได้รับความรู้และนำไปเป็นวิถีปฏิบัติในชีวิต ตลอดจนสังคมเกิดความเป็นเอกภาพ

1.9.6 ผู้ให้ข้อมูลหลัก หมายถึง ผู้มีบทบาทในการนำเสนอหลักการอิสลามให้แก่สังคมมุสลิมไทยในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ได้แก่ ผู้ทรงคุณวุฒิจุฬาราชมนตรี คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด คณะกรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์ นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม และวิทยากรอิสลามศึกษาแบบเข้ม

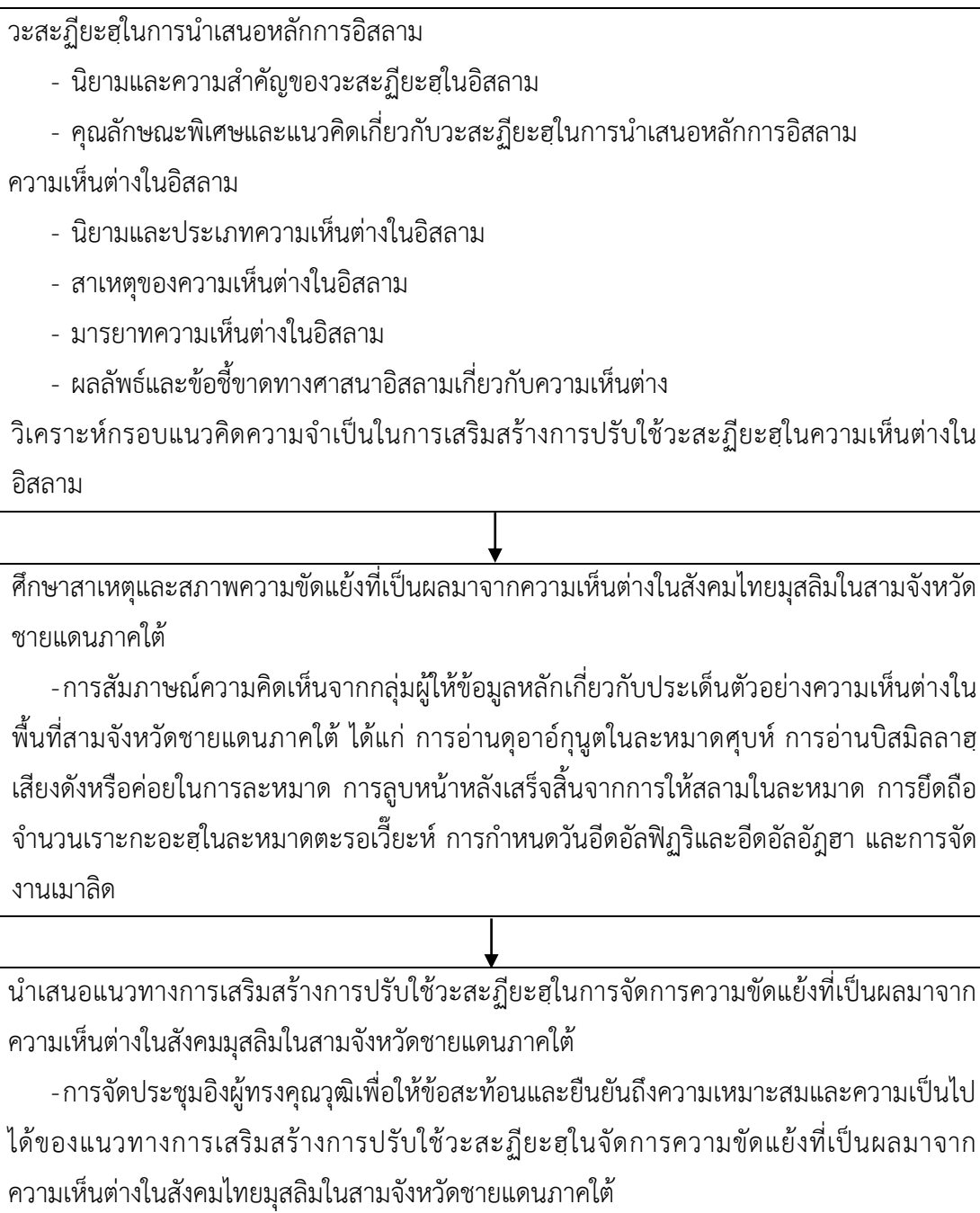
1.9.7 สังคมไทยมุสลิม หมายถึง คือ สังคมที่เกิดจากการรวมตัวของชาวไทยผู้มีความเชื่อและความศรัทธาต่อศาสนาอิสลาม เป็นสังคมที่มีโครงสร้างการบริการและการจัดการสังคม การกำหนดบทบาทสมาชิก การจัดกิจกรรม ประเพณี และวัฒนธรรมภายใต้กรอบศาสนาอิสลาม

1.9.8 สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ หมายถึง จังหวัดปัตตานี จังหวัดยะลา และจังหวัดนราธิวาส

1.10 กรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้ นำมาจากผลการศึกษาเอกสารและงานวิจัยเกี่ยวกับวะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลามและความเห็นต่างในอิสลาม เพื่อสร้างกรอบแนวคิดความจำเป็นในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลาม และการสัมภาษณ์ความคิดเห็นเกี่ยวกับสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ปรากฏดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 1 กรอบแนวคิดในการวิจัยเรื่องวะสะฎียะฮ์ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

1.11 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เพื่อศึกษาสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในหลักการอิสลาม และแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยวิธีการดำเนินการวิจัยประกอบด้วยผู้ให้ข้อมูลหลัก เครื่องมือในการวิจัย

การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และขั้นตอนในการดำเนินการวิจัย โดยรายละเอียดตามลำดับดังนี้

1.11.1 ผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant)

1.11.1.1 กลุ่มผู้ให้สัมภาษณ์

ในการวิจัยครั้งนี้ เน้นศึกษาเฉพาะกลุ่มตัวอย่างผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในเรื่องการนำเสนอหลักการอิสลามและการให้ความเข้าใจด้านหลักการศาสนาอิสลามในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยใช้เกณฑ์กำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างของ Nastasi and Schensul (2005: 117-195) ในการเก็บรวบรวมข้อมูลสัมภาษณ์ระดับลึก จำนวน 5 – 30 คน พิจารณาถึงความอิมตัวของข้อมูล ซึ่งในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดจำนวนผู้ให้ข้อมูลหลักรวมทั้งสิ้น 27 คน จาก 9 กลุ่ม และกำหนดเกณฑ์การคัดเลือกอาสาสมัครที่เข้าและออกจากกรวิจัย ดังนี้

1) ผู้ทรงคุณวุฒิจุฬาราชมนตรี จำนวน 3 คน โดยเจาะจงผู้มีประสบการณ์สอนและการทำงานภาคสังคมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ไม่น้อยกว่า 10 ปี จำแนกเป็นผู้ทรงคุณวุฒิจุฬาราชมนตรีในจังหวัดปัตตานี 1 คน จังหวัดยะลา 1 คน และจังหวัดนราธิวาส 1 คน

2) คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย จำนวน 3 คน โดยเจาะจงผู้มีประสบการณ์สอนและการทำงานภาคสังคมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ไม่น้อยกว่า 10 ปี จำแนกเป็นคณะกรรมการอิสลามแห่งประเทศไทยในจังหวัดปัตตานี 1 คน จังหวัดยะลา 1 คน และจังหวัดนราธิวาส 1 คน

3) คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด จำนวน 3 คน โดยเจาะจงผู้มีประสบการณ์สอนและการทำงานภาคสังคมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ไม่น้อยกว่า 10 ปี จำแนกเป็นคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดปัตตานี 1 คน จังหวัดยะลา 1 คน และจังหวัดนราธิวาส 1 คน

4) คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด จำนวน 3 คน โดยเจาะจงผู้มีประสบการณ์สอนและการทำงานภาคสังคมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ไม่น้อยกว่า 10 ปี จำแนกเป็นคณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด ซึ่งได้รับแต่งตั้งให้ปฏิบัติหน้าที่ในจังหวัดปัตตานี 1 คน จังหวัดยะลา 1 คน และจังหวัดนราธิวาส 1 คน

5) คณะกรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ จำนวน 3 คน โดยเจาะจงผู้บริหารองค์กรหรือกรรมการในสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺที่มีประสบการณ์สอนและการทำงานภาคสังคมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ไม่น้อยกว่า 10 ปี จำแนกเป็นจังหวัดปัตตานี 1 คน จังหวัดยะลา 1 คน และจังหวัดนราธิวาส 1 คน

6) นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา จำนวน 3 คน โดยเจาะจงอาจารย์ผู้สอนด้านชะรีอะฮฺ อุกูลุดดีน และอิสลามศึกษา หรือสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง โดยเป็นผู้มีประสบการณ์สอนและการทำงานภาคสังคมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ไม่น้อยกว่า 10 ปี ประกอบด้วย อาจารย์คณะ

วิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ จำนวน 1 คน อาจารย์มหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ จำนวน 1 คน อาจารย์มหาวิทยาลัยฟาฏอนี จำนวน 1 คน

7) โตะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ จำนวน 3 คน โดยเจาะจงโตะครูหรือเจ้าของสถาบันปอเนาะที่มีระยะเวลาการเปิดดำเนินการเรียนการสอนมากกว่า 10 ปี มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ จำแนกเป็นโตะครูสถาบันปอเนาะในจังหวัดปัตตานี 1 คน จังหวัดยะลา 1 คน และจังหวัดนราธิวาส 1 คน

8) ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม จำนวน 3 คน โดยเจาะจงโรงเรียนซึ่งมีระยะเวลาการเปิดดำเนินการเรียนการสอนมากกว่า 10 ปี มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ จำแนกเป็นผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลามในจังหวัดปัตตานี 1 คน จังหวัดยะลา 1 คน และจังหวัดนราธิวาส 1 คน

9) วิทยาการอิสลามศึกษาแบบเข้ม จำนวน 3 คน โดยเจาะจงผู้สำเร็จการศึกษาด้านอิสลามศึกษา หรือสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง และเป็นผู้มีประสบการณ์สอนและการทำงานภาคสังคมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ไม่น้อยกว่า 10 ปี จำแนกเป็นวิทยาการอิสลามศึกษาแบบเข้ม ในจังหวัดปัตตานี 1 คน จังหวัดยะลา 1 คน และจังหวัดนราธิวาส 1 คน

ผู้วิจัยจำแนกกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักในการสัมภาษณ์ ดังตารางที่ 1 ต่อไปนี้

ดังตารางที่ 1 แสดงข้อมูลกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก

ลำดับ	กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก	จำนวนตามจังหวัด (คน)			รวม (คน)
		ปัตตานี	ยะลา	นราธิวาส	
1)	ผู้ทรงคุณวุฒิจุฬาราชมนตรี	1	1	1	3
2)	คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย	1	1	1	3
3)	คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด	1	1	1	3
4)	คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด	1	1	1	3
5)	คณะกรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์	1	1	1	3
6)	นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา	1	1	1	3
7)	โตะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ	1	1	1	3
8)	ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม	1	1	1	3
9)	วิทยาการอิสลามศึกษาแบบเข้ม	1	1	1	3
	รวมทั้งสิ้น	9	9	9	27

1.11.1.2 กลุ่มผู้เข้าร่วมประชุมอิงผู้ทรงคุณวุฒิ

ในการจัดประชุมกลุ่มอิงผู้ทรงคุณวุฒิ (Connoisseurship) ผู้วิจัยกำหนดผู้เข้าร่วมประชุมจำนวน 9 คน โดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจงจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในการสัมภาษณ์ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ต้องการ (Krueger & Mary, 2000) โดยนำเสนอรูปแบบที่ยกร่างขึ้นและให้ผู้ทรงคุณวุฒิได้ร่วมแสดงความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพื่อนำไปสู่การพัฒนาแนวทางที่มีความเหมาะสม

1.11.2 เครื่องมือในการวิจัย

1.11.2.1 ลักษณะเครื่องมือ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยมี 2 ลักษณะ ดังนี้

- 1) การศึกษาข้อมูลเอกสารเกี่ยวกับวะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลาม
- 2) แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างที่ใช้ในการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) การให้คำอธิบายเกี่ยวกับสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในหลักการศาสนา และแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

1.11.2.2 ลักษณะแบบสัมภาษณ์

เป็นแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างของคำถามตามวัตถุประสงค์ โดยผู้สัมภาษณ์มีอิสระในการซักถามเจาะลึกนอกเหนือจากแนวคำถามที่กำหนดไว้แล้ว มีลักษณะเป็นการสัมภาษณ์แบบกึ่งมาตรฐาน (Semi Standardized Interview) มีทั้งคำถามปลายปิดและปลายเปิด ซึ่งคำถามปลายปิดสามารถเลือกตอบได้ วรรณดี สุทธินรากร (2556: 113) กล่าวว่า การสัมภาษณ์แบบกึ่งมาตรฐาน (Semi Standardized Interview) เป็นการสัมภาษณ์ที่นักวิจัยมีแนวคำถาม สร้างขึ้นจากกรอบแนวคิดในการวิจัยที่ได้จากแนวทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และจะมีประเด็นคำถามอย่างหลวมๆ ยืดหยุ่นในวิธีการถาม ลำดับสิ่งที่จะถาม และภาษาที่จะใช้ถาม (มนัส สุวรรณ. 2556: 82) ประกอบด้วย 4 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 คุณลักษณะส่วนตัว ได้แก่ ชื่อ ตำแหน่ง หน่วยงานที่สังกัด ประสบการณ์ทำงานด้านการนำเสนอหลักการอิสลาม

ตอนที่ 2 ความเห็นเกี่ยวกับสาเหตุ ความขัดแย้ง และแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมมุสลิมสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

1.11.2.3 การสร้างและการหาประสิทธิภาพเครื่องมือ

ผู้วิจัยดำเนินการสร้างและหาประสิทธิภาพของแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างตามลำดับดังนี้

ขั้นที่ 1 ผู้วิจัยออกแบบสัมภาษณ์จากการศึกษาตำราและเอกสารที่เกี่ยวข้องกับวะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลามและความเห็นต่างในอิสลาม เพื่อนำมาวิเคราะห์เป็นแนวทางในการสร้างแบบสัมภาษณ์โดยจำแนกตามวัตถุประสงค์

ขั้นที่ 2 นำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้นปรึกษาอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์เพื่อตรวจสอบความถูกต้องและความเที่ยงตรงของเนื้อหา (Content Validity) แล้วนำมาปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้มีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น

ขั้นที่ 3 นำแบบสัมภาษณ์ให้ผู้เชี่ยวชาญ 3 ท่าน พิจารณาความสอดคล้องระหว่างประเด็นคำถามในแบบสัมภาษณ์กับประเด็นหลักของวัตถุประสงค์การวิจัย และความแม่นยำตรงตามเนื้อหา (Content Validity) และนำข้อเสนอแนะมาแก้ไขปรับปรุงแบบสัมภาษณ์ให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น

ขั้นที่ 4 นำแบบสัมภาษณ์ที่ผ่านการปรับปรุงแล้ว จัดพิมพ์เพื่อนำไปเก็บข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูลหลักในการวิจัยต่อไป

1.11.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง โดยใช้วิธีการดังนี้

1.11.3.1 ข้อมูลเอกสาร

ผู้วิจัยใช้หลักเกณฑ์และแนวทางในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1) รวบรวมอายะฮ์อัลกุรอาน อัลหะดีษ และวรรณกรรมของนักวิชาการอิสลามที่เกี่ยวข้องกับนิยามวะสะฎียะฮ์ ความสำคัญของวะสะฎียะฮ์ คุณลักษณะพิเศษของวะสะฎียะฮ์ วะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลาม ความเห็นต่างในอิสลาม นิยามความเห็นต่างในอิสลาม ความสำคัญและประเภทความเห็นต่างในอิสลาม สาเหตุที่ทำให้เกิดความเห็นต่างในวรรณกรรมอิสลาม ผลลัพธ์เชิงบวกและเชิงลบจากความเห็นต่าง มารยาทความเห็นต่าง และตัวอย่างมารยาทความเห็นต่างในประวัติศาสตร์อิสลาม เพื่อวิเคราะห์กรอบแนวคิดและความจำเป็นในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลาม

2) รวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลามและความจำเป็นในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในอิสลาม เพื่อกำหนดร่างแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมมุสลิมสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

1.11.3.2 ข้อมูลภาคสนาม

ข้อมูลภาคสนาม เป็นข้อมูลความคิดเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในหลักการอิสลาม และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยผู้วิจัยมีวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1) การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) โดยนำหนังสือขอความร่วมมือในการวิจัยจากงานบัณฑิตศึกษา คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ไปยื่นต่อผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant) หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในเรื่องการนำเสนอและให้ความเข้าใจด้านหลักการศาสนาอิสลามในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ผู้วิจัยใช้เทคนิคการคัดเลือกตัวอย่างจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักแบบก้อนหิมะหรือแบบลูกโซ่ (Snow Ball or Chain Sampling) โดยเริ่มจากการค้นหาตัวอย่างที่ตรงกับเกณฑ์ในการวิจัยคล้าย ๆ กับการถามว่า “ใครมีความรู้ในเรื่องนี้มากที่สุด” เมื่อได้ข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยจึงสอบถามตัวอย่างถัดไป (ประไพพิมพ์ สุธีวสินธ์ และประสพชัย พสุนนท์, 2559: 37-38) จนกระทั่งได้กลุ่มตัวอย่างครบตามจำนวนที่ต้องการ จำแนกเป็นผู้ทรงคุณวุฒิ จุฬาราชมนตรี คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด คณะกรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์ นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม และวิทยาการอิสลามศึกษาแบบเข้ม ซึ่งผู้วิจัยจะใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบเผชิญหน้า (Face-to-face Contract) อาศัยการสนทนาซักถามระหว่างผู้วิจัยกับผู้ให้ข้อมูล (ณรงค์ โพธิ์พฤชานันท์, 2557: 198) และในบางกรณีที่ผู้ให้ข้อมูลไม่สะดวก ผู้วิจัยก็อาจใช้วิธีการสัมภาษณ์โดยไม่ต้องพบปะ เช่น การให้สัมภาษณ์ทางโทรศัพท์ (วรรณดี สุทธิสุนทร, 2556: 111) หรือสัมภาษณ์ผ่านแอปพลิเคชันที่เหมาะสมสำหรับใช้ในการติดต่อสัมภาษณ์ จากนั้นผู้วิจัยตรวจสอบความสมบูรณ์ของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และนำข้อมูลไปวิเคราะห์

2) การประชุมอิงผู้ทรงคุณวุฒิ (Connoisseurship) เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้ให้ข้อสะท้อนและยืนยันถึงความเหมาะสมและความเป็นไปได้ ผู้วิจัยนำหนังสือขอความร่วมมือในการวิจัยจากงานบัณฑิตศึกษา คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ไปยื่นต่อผู้ทรงคุณวุฒิ หรือผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งเลือกโดยใช้วิธีการแบบเจาะจงตัวแทนจากกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลการสัมภาษณ์ และใช้วิธีการประชุมกลุ่มโดยจะจัดเตรียมข้อเสนอแนวทางที่ยกสร้างขึ้น เพื่อให้ผู้ทรงคุณวุฒิได้ร่วมอภิปรายและให้ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปสู่การพัฒนาแนวทางที่มีความเหมาะสมยิ่งขึ้น จากนั้นนำข้อมูลไปวิเคราะห์เชิงเนื้อหา

การดำเนินการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยจะดำเนินการตามมาตรฐานจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ โดยส่งหนังสือขออนุญาตวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อแจ้งวัตถุประสงค์ของการวิจัย

พร้อมกับแบบชี้แจงข้อมูลสำหรับอาสาสมัครโครงการวิจัยและเอกสารแสดงความยินยอมเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักโดยได้รับการบอกกล่าว และให้ลงลายมือชื่อแสดงความยินยอมในการให้ข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม ซึ่งผู้วิจัยจะใช้เวลาประมาณ 1 – 2 ชั่วโมงต่อครั้ง พร้อมกับขออนุญาตบันทึกเสียงเพื่อความถูกต้องของเนื้อหา โดยใช้รหัสแทนชื่อและนามสกุลจริงของผู้ให้ข้อมูลหลักลงในแบบบันทึกข้อมูลแบบการสัมภาษณ์ ดำเนินการสรุปประเด็นเพื่อเสนอให้อาสาสมัครพิจารณาถึงความสมบูรณ์และความถูกต้องและจะทำลายข้อมูลเมื่อการศึกษาครั้งนี้สิ้นสุด โดยจะนำเสนอผลการวิจัยในภาพรวมเท่านั้น

นอกจากนี้ ในการชี้แจงการเข้าร่วมเป็นผู้ให้ข้อมูลหลักหรืออาสาสมัครของโครงการวิจัยครั้งนี้ ผู้ให้ข้อมูลหลักสามารถเข้าร่วมด้วยความสมัครใจและสามารถถอนตัวเมื่อใดก็ได้ หากมีความรู้สึกไม่สบายใจต่อการให้ข้อมูล โดยไม่เสียสิทธิ์ใด ๆ ทั้งสิ้น และจะไม่มีภาระระบุชื่อหรือข้อมูลส่วนตัวของผู้ให้ข้อมูลหลัก จึงไม่เกิดผลกระทบต่อการทำงานของผู้ให้ข้อมูลหลักแต่ประการใด ยิ่งไปกว่านั้น หากพบว่าการดำเนินการศึกษานี้มีความสุ่มเสี่ยงที่จะทำให้เกิดความแตกแยกในสังคมมุสลิม หรือเป็นอันตรายต่อผู้ให้ข้อมูลหลัก และมีความจำเป็นจะต้องยุติการวิจัย ผู้วิจัยจะดำเนินการขอคำแนะนำจากอาจารย์ที่ปรึกษาและดำเนินการยุติการวิจัยโดยทันที

1.11.4 การวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร

ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารตามขั้นตอน ดังนี้

1.11.4.1 แหล่งข้อมูลเอกสาร

การวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารเกี่ยวกับแนวคิดความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลาม เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีการศึกษาข้อมูลเชิงเอกสารจากแหล่งข้อมูลที่สำคัญ 2 แหล่ง คือ

1) เอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Sources) มีดังนี้

1.1) คัมภีร์อัลกุรอาน และหนังสือตีฟซีร์อัลกุรอาน เช่น Tafsīr al-Qurān al-Azīm ของ 'Abū al-Fidā' Ismā'īl ibn Kathīr และ Tafsīr al-Tabriy ของ Muhammad ibn Hajar al-Tabriy และ Tafsir al-Jalalin ของ Jalāluddin al-Mahalliy และ Jalāluddin al-Sayutiy เป็นต้น

1.2) หนังสืออัลหะดีษที่เป็นอัศเศาะหาหฺ เช่น Sahīh al-Bukhāriy ของ al-Bukhāriy, Muhammad Ibn Ismā'īl Sahīh Muslim ของ Muslim, Muslim ibn al-Hajjaj al-Qusyayriy ที่เป็น อัศ-สุนัน เช่น Sunan al-Tirmidhiy ของ al-Tirmidhiy, Muhammad ibn 'Iīsā และที่เป็นอัล-มะसानีด เช่น al-Imām 'Ahmad ibn Hanbal ของ 'Ahmad ibn Hanbal เป็นต้น

1.3) หนังสือต่างๆ ของบรรดานักวิชาการอิสลามที่กล่าวถึงวะสะฎียะฮฺในการนำเสนอหลักการอิสลาม เช่น al-Wasatiyyah ของ ‘Abd al-‘Azīz ‘Izt al-Khayyāt, 1989; al-Wasatiyyah fī al-Islām ของ ‘Abd al-Rahmān Hasan Hanbakat al-Maydaniy, 1996; al-Wasatiyyah wa al-I’itidāl ของ Usāmah Da’aas, 1997; Fiqh al-Wasatiyyat al-Islamiyyah wa al-Tajdid. Maālim wa Manarāt ของ Yūsuf al-Qardāwiy, 2009; al-Islām Din al-Wasatiyyah ของ ‘Abd al-Azīz ‘Abd al-Rahmān ‘Aawdah, 2010; al-Fatwā al-Wasatiyyah ของ ‘Abdullāh al-Madaniy, 2011; Ma’aālim al-Wasatiyyah ของ ‘Amru Khatir Wahdān, 2011 และความเห็นต่างในอิสลาม เช่น al-Insāf fī Bayān Asbāb al-Ikhtilāf ของ ‘Abd al-Fattah Abū Ghaddah, 1978; Adāb al-Ikhtilāf ของ Sālih ‘Abdullāh Hāmid, 1992; al-Ikhtilāf wa Ādābihī. ของ ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993; Adāb al-Ikhtilāf ของ ‘Āqil Muhammad al-Maqtāriy, 1993; Adāb al-Ikhtilāf ของ Jamāl al-Murākibiy, 2006; Adāb al-Ikhtilāf fī al-Islām: Ruyah Nahw al-Ikhtilāf. Majallah Thaqāfatūnā ของ Jabbār Dahshun al-Taiiy, 2007; Adāb al-Ikhtilāf Fī Masāil al-‘Iil wa al-Dīn ของ Muhammad ‘Aawwāmah, 2007; Asbāb Ikhtilāf al-Fuqahāa ของ ‘Abdullāh bin ‘Abd al-Musin al-Turakiy, 2010; Min Adāb al-Ikhtilāf ilā Nubz al-Khilāf ของ Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 2017 เป็นต้น

2) เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Sources) มีดังนี้

2.1) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวะสะฎียะฮฺและความเห็นต่างในอิสลาม เช่น หมอชาลี เบ็ญหมัด, (2555) ทิวากร แยมจังหวัด และอับดุลรอญิง สือแต, (2559) รุฮานา อับดุลอาซิส สาแมง, (2555) อิบบรอเฮง อาลฮูเซน, (2561) อิสมาแอ กาเต๊ะ, (2561) เป็นต้น

2.2) หนังสือพจนานุกรมอธิบายศัพท์ภาษาอาหรับทั้งที่เป็นภาษาอาหรับและภาษาไทย เช่น ปทานุกรม อาหรับ – ไทย ของมานพ วงศ์เสงี่ยม และ al-Qāmūs al-Muhīt ของ Majd al-Dīn Muhammad ibn ya‘aqūb al-Fayrūs al-Aābādiy

1.11.4.2 การจัดทำข้อมูล

ผู้วิจัยดำเนินการจัดทำข้อมูลจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิที่ได้ โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงพรรณนาและการเรียบเรียงข้อมูลประกอบการอธิบาย การให้ข้อสังเกต การวิจารณ์และการวิเคราะห์เชิงเปรียบเทียบ โดยรวบรวมข้อมูลในหัวข้อที่เกี่ยวข้องตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย พร้อมระบุแหล่งที่มา การอ้างอิงที่มาของทรศนะ ตลอดจนการอธิบายและการสร้างข้อสรุปตามประเด็น โดยแยกตามหัวข้อที่ได้กำหนด คือ

1) วะสะฎียะฮฺในการนำเสนอหลักการอิสลาม

- 1.1) นิยามวะสะฎีเยฮฺ
- 1.2) ความสำคัญของวะสะฎีเยฮฺ
- 1.3) คุณลักษณะพิเศษของวะสะฎีเยฮฺ
- 1.4) วะสะฎีเยฮฺในการนำเสนอหลักการอิสลาม
- 2) ความเห็นต่างในอิสลาม
 - 2.1) นิยามความเห็นต่างในอิสลาม
 - 2.2) ประเภทความเห็นต่างในอิสลาม
 - 2.3) สาเหตุของความเห็นต่างในอิสลาม
 - 2.3.1) ความเห็นต่างในยุคของท่านเราะฮฺสุล ﷺ
 - 2.3.2) ความเห็นต่างในยุคของเศาะฮาบะฮฺและตาบิอีน
 - 2.3.3) ความเห็นต่างในยุคของฟุเกาะฮฺฮฺ
 - 2.3.4) ความเห็นต่างในยุคของนักวิชาการร่วมสมัย
 - 2.4) มารยาทความเห็นต่างในอิสลาม
 - 2.5) ผลลัพธ์และข้อชี้ขาดทางศาสนาอิสลามเกี่ยวกับความเห็นต่าง
- 3) วิเคราะห์กรอบแนวคิดความจำเป็นในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎีเยฮฺในความเห็นต่างในอิสลาม

จากนั้นได้ทำการสังเคราะห์ออกเป็นกรอบแนวคิดการวิจัย

1.11.4.3 แหล่งศึกษาและค้นคว้าที่สำคัญ

- 1) หอสมุดจอห์นเอฟเคนเนดี มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
- 2) ห้องสมุดมหาวิทยาลัยฟาฏอนี
- 3) ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ เช่น **Maktab– Islamic Library, Maktabah al Waqfeya, Shabakat al-Alūka, Islamweb.net, Islamhouse.com, dorar.net, almaany.com**
- 4) เว็บไซต์ต่างๆ

1.11.5 การวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม

การวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 และ 3 ผู้วิจัยดำเนินการวิเคราะห์ตามขั้นตอนดังนี้

- 1) ตรวจสอบความถูกต้องสมบูรณ์ของข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการประชุม
อิงผู้ทรงคุณวุฒิ
- 2) วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพรูปแบบต่างๆ เช่น วิธีการนับจำนวน วิเคราะห์เชิงพรรณนา (Descriptive Analysis) การวิเคราะห์แบบอุปนัย (Analytic

Induction) โดยการจัดกลุ่มและแยกประเภทข้อมูล (Classification) การเชื่อมโยงเชิงตรรกะ (Logical Association) การให้ความหมาย (Interpretation) และการเปรียบเทียบข้อมูล (Constant Comparison) โดยนำข้อมูลมาเปรียบเทียบความเหมือนและความต่าง และสร้างเป็นข้อสรุป

1.11.6 ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยได้แบ่งขั้นตอนการวิจัยออกเป็น 5 ขั้นตอน ดังปรากฏในแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 2 แสดงขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

ขั้นตอน	กระบวนการ	ผลที่ได้รับ
ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดวาระสะก๊ยะฮในความเห็นต่างในอิสลาม	ศึกษาวิเคราะห์เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	กรอบแนวคิดวาระสะก๊ยะฮในความเห็นต่างในอิสลาม
ขั้นตอนที่ 2 การสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย	สังเคราะห์เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	กรอบแนวคิดความจำเป็นในการใช้วาระสะก๊ยะฮในความเห็นต่างในอิสลาม
ขั้นตอนที่ 3 การศึกษาภาคสนามเกี่ยวกับสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้	สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องและวิเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์	ข้อมูลเกี่ยวกับสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้
ขั้นตอนที่ 4 การสร้างแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วาระสะก๊ยะฮในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้	สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องและวิเคราะห์ข้อมูลจากการจัดประชุมอิงผู้ทรงคุณวุฒิ	แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วาระสะก๊ยะฮในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้
ขั้นตอนที่ 5 การสรุปและนำเสนอรายงานการวิจัย	สรุปและปรับปรุง	รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

จากแผนภูมิที่ 2 ผู้วิจัยสามารถสรุปขั้นตอนการวิจัยในการดำเนินการแต่ละขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดวะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลาม โดยการศึกษาข้อมูลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาเอกสารและการวิเคราะห์ข้อมูลเอกสารดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นในข้อ 1.11.3 และ 1.11.4

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย ผู้วิจัยนำผลที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดวะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลามและความเห็นต่างในอิสลาม มาสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัยและการจัดทำแบบสัมภาษณ์ พร้อมตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือดังที่ได้กล่าวไว้ในเรื่องเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ขั้นตอนที่ 3 การศึกษาภาคสนามเกี่ยวกับสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ผู้วิจัยดำเนินการศึกษาภาคสนามและใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก จำนวน 27 คน จาก 9 กลุ่ม ๆ ละ 3 คน ประกอบด้วย ผู้ทรงคุณวุฒิ จุฬาราชมนตรี คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด คณะกรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์ นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม และวิทยากรอิสลามศึกษาแบบเข้ม ดังนี้

- 1) ส่งหนังสือขอสัมภาษณ์พร้อมแบบสัมภาษณ์
- 2) ติดต่อขอนัดเวลาและสถานที่สัมภาษณ์หลังจากวันส่งแบบสัมภาษณ์
- 3) ดำเนินการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยขออนุญาตบันทึกเทปและจดสรุป

ขั้นตอนที่ 4 การสร้างแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งได้จากผลการศึกษาสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องและวิเคราะห์ข้อมูลจากการประชุมอิงผู้ทรงคุณวุฒิ (Connoisseurship) เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้ให้ข้อสะท้อน ยืนยันถึงความเหมาะสม และความเป็นไปได้ โดยมีรายละเอียดดังนี้

- 1) ผู้ทรงคุณวุฒิ

ผู้ทรงคุณวุฒิหรือผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 9 คน ซึ่งเลือกโดยใช้วิธีการแบบเจาะจงและเป็นตัวแทนจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลการสัมภาษณ์จาก 9 กลุ่มๆ ละ 1 คน

- 2) กระบวนการประชุม

ผู้วิจัยจะใช้วิธีการประชุมกลุ่มโดยจะจัดเตรียมข้อเสนอแนวทางที่ยกวางขึ้น เพื่อให้ผู้ทรงคุณวุฒิได้ร่วมอภิปรายและให้ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปสู่การพัฒนาแนวทางที่มีความเหมาะสมยิ่งขึ้น

- 3) การวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลจะใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา

ขั้นตอนที่ 5 การสรุปและนำเสนอรายงานการวิจัย ผู้วิจัยดำเนินการดังนี้

- 1) ปรับปรุงแก้ไขการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะกึยยะฮุในจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ตามข้อเสนอแนะของอาจารย์ที่ปรึกษา แล้วให้อาจารย์ที่ปรึกษาตรวจสอบ
- 2) สรุปผลและปรับปรุงแก้ไขขั้นสุดท้าย
- 3) เขียนรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

บทที่ 2

หลักการ แนวคิด ทฤษฎี และความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ ในความเห็นต่างในอิสลาม

การศึกษาหลักการ แนวคิด ทฤษฎี และความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลาม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์การศึกษาข้อที่ 1 ผู้วิจัยได้ศึกษาอัลกุรอาน อัลหะดีษ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องแต่ละประเด็น โดยนำเสนอตามลำดับสาระสำคัญดังนี้

2.1 วะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลาม

2.1.1 นิยามวะสะฎียะฮ์

2.1.2 คุณลักษณะพิเศษของวะสะฎียะฮ์

2.1.3 วะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลาม

2.1.4 ความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในสังคมมุสลิม

2.2 ความเห็นต่างในอิสลาม

2.2.1 นิยามความเห็นต่างในอิสลาม

2.2.2 ประเภทความเห็นต่างในอิสลาม

2.2.3 สาเหตุของความเห็นต่างในอิสลาม

2.2.3.1 ความเห็นต่างในยุคของท่านเราะสูล ﷺ

2.2.3.2 ความเห็นต่างในยุคของเศาะฮาบะฮ์และตาบิอิน

2.2.3.3 ความเห็นต่างในยุคของฟุเกาะฮ์

2.2.3.4 ความเห็นต่างในยุคของนักวิชาการร่วมสมัย

2.2.4 มารยาทความเห็นต่างในอิสลาม

2.2.5 ผลลัพธ์และข้อชี้ขาดทางศาสนาอิสลามเกี่ยวกับความเห็นต่าง

2.3 วิเคราะห์กรอบแนวคิดความจำเป็นในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลาม

2.1 วะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลาม

2.1.1 นิยามวะสะฎียะฮ์

นักวิชาการด้านภาษาศาสตร์และผู้รู้ทางศาสนาหลายท่านตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบันได้นิยามศัพท์คำว่า วะสะฎียะฮ์ หรือ وَسْطِيَّةٌ ซึ่งมีที่มาจากภาษาอาหรับไว้หลายคำนิยาม โดยจำแนกเป็นนิยามเชิงภาษาและนิยามเชิงวิชาการ ดังนี้

2.1.1.1 นิยามเชิงภาษา

คำว่า وَسَطِيَّةٌ อ่านว่า วะสะฎียะฮฺ ในหนังสือ อัลมูอญิม อัลวะชีฎ (المعجم الوسيط) (Ibrāhīm Anīs, ‘Abd al-Halām Muntasir, ‘Atiyyah al-Sawālihiy, Muhammad Khalaf Allah Ahmad, 2004: 1031) มีรากศัพท์มาจากสามอักษร คือ ط س و และมีความหมายคล้ายคลึงกับคำศัพท์อื่นๆ ที่มีรากศัพท์เดียวกันนี้ เช่น

وَسَطٌ - يَسِيطُ - سِيطٌ - وَسَطٌ - وَسِطَةٌ - واسط (أواسط) - وَسَاةٌ - موسوط - وَسَطٌ - يُوسِطُ - أَوْسَطٌ - وَسَطٌ - تَوَسَّطَ - أَوْسَطُ (ج أواسط) - وَسَطِيٌّ (ج. وَسَطِيٌّ) - وَسَطٌ - وَسِيطٌ (ج. وَسِيطَةٌ) - وَسِيطَةٌ - وَسِيطَةٌ

ผู้วิจัยพบว่า ตัวอย่างคำศัพท์ข้างต้นทั้งหมดได้ถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายลักษณะของสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ถูกกล่าวถึง โดยมีการให้ความหมายว่าสิ่งนั้นอยู่ตรงกลาง เช่น หมายถึง สิ่งของที่ถูกวางไว้ตรงกลาง อยู่ในตำแหน่งจุดกึ่งกลาง หรือการเลือกสิ่งที่อยู่ตรงกลาง หรือให้ความหมายถึงในเชิงคุณลักษณะนาม เช่น ความยุติธรรม ความถูกต้อง ความดีงาม ความเป็นเลิศ ความเป็นสายกลาง และการไม่โอนเอียงไปทางทิศใดทิศหนึ่ง เป็นต้น

2.1.1.2 นิยามเชิงวิชาการ

นักวิชาการหลายท่านได้นำเสนอความคิดเห็นเกี่ยวกับคำศัพท์นี้ โดยอ้างถึงคำนิยามที่ปรากฏในอายะฮฺอัลกุรอานหลายอายะฮฺและในหลายหะดีษ (Nasir ‘Abd al-Karīm al-‘Aql, 2008: 1-7; Yūsuf al-Qardāwiy, 2009: 26-32) ดังนี้

1) วะสะฎียะฮฺ หมายถึง الْعَدْلُ อ่านว่า อัลอัดลฺ หมายถึง ความยุติธรรม ความเสมอภาค ความเท่าเทียมกัน และเสมอกัน และหมายถึง อัลค็อยรียะฮฺ หรือ الْحَيْرِيَّةُ อ่านว่า อัลค็อยรียะฮฺ หมายถึง ความดีงามและความเมตตากรุณา ปรากฏในอายะฮฺที่ 143 สุเราะฮฺ อัลบะเกาะเราะฮฺ (وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا) ซึ่งคำ “وَسَطًا” อ่านว่า วะสะฎีฮฺ ในอายะฮฺนี้หมายถึง “عَدْلًا” อ่านว่า อัดลัน สอดคล้องกับคำนิยามที่ท่านเราะฮฺลุล ได้อธิบายไว้ ปรากฏในรายงานจากอะบู ซะอีด อัลคุดรีรียฺ رضي الله عنه ว่า

((قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "يَجِيءُ نُوحٌ وَأُمَّتُهُ، فَيَقُولُ اللَّهُ تَعَالَى، هَلْ بَلَّغْتُمْ؟ فَيَقُولُ نَعَمْ أَيُّ رَبِّ، فَيَقُولُ لِأُمَّتِهِ: هَلْ بَلَّغْتُمْ؟ فَيَقُولُونَ لَا مَا جَاءَنَا مِنْ نَبِيِّ، فَيَقُولُ لِنُوحٍ: مَنْ يَشْهَدُ لَكَ؟ فَيَقُولُ: مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأُمَّتُهُ، فَتَشْهَدُ أَنَّهُ قَدْ بَلَّغَ، وَهُوَ

قَوْلُهُ جَلَّ ذِكْرُهُ: وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَالْوَسْطُ
 الْعَدْلُ²⁴

ความว่า “ท่านเราะสูล ﷺ เล่าว่า ท่านนบีนุหฺ์ ﷺ และอุมมะฮฺของเขาจะถูกนำมา
 เข้าเฝ้าอัลลอฮฺ ﷻ ในวันกิยามะฮฺ และพระองค์ก็จะตรัสถามเขาว่า ท่านได้ทำหน้าที่
 เผยแผ่ศาสนาหรือไม่ ท่านนบีนุหฺ์ ﷺ ตอบว่า ครับ ผมได้ทำหน้าที่เผยแผ่ศาสนาแล้ว
 โอ้อูฐทรงอภิบาล และพระองค์ก็ตรัสถามอุมมะฮฺของเขาต่อว่า เขาได้ทำหน้าที่เผยแผ่
 ศาสนาแก่พวกท่านแล้วใช่ไหม บรรดาอุมมะฮฺของเขาก็จะตอบว่า ไม่ ไม่มีศาสนทูตท่าน
 ใดถูกส่งมายังพวกเราเลย พระองค์ก็ตรัสถามท่านนบีนุหฺ์ ﷺ อีกครั้งว่า ใครจะเป็น
 พยานให้แก่ท่าน เขาก็ตอบว่า มุหัมมัด ﷺ และอุมมะฮฺของเขา ท่านเราะสูล ﷺ กล่าว
 ต่อว่า ด้วยเหตุนี้ เราจะเป็นพยานว่า ท่านนบีนุหฺ์ ﷺ ได้ทำการเผยแผ่ศาสนาแล้ว อัน
 เป็นไปตามพระดำรัสในอายะฮฺที่ว่า “และในทำนองเดียวกัน เราได้ให้พวกเจ้าเป็น
 ประชาชาติที่เป็นกลาง เพื่อพวกเจ้าจะได้เป็นสักขีพยานแก่มนุษย์ทั้งหลาย” (ส่วนหนึ่ง
 จากอายะฮฺ 143: อัลบะเกาะเราะฮฺ) “الْوَسْطُ” อ่านว่า อัลวะสฏฺ์ หมายถึง ความเป็น
 กลาง ณ ที่นี้ จึงมีความว่า “الْعَدْلُ” อ่านว่า อัลอัดลฺ ซึ่งหมายถึง ความยุติธรรม”

Ibn Jarīr al-Tabriy (3/242) อธิบายความหมายคำว่า “وَسَطًا” อ่านว่า วะ
 สะฎฺ์อิน ในอายะฮฺ หมายถึง “التَّوَسُّطُ بَيْنَ الْإِفْرَاطِ وَالتَّفْرِيطِ” อ่านว่า อัตตะวะสฎฺ์ บัยนะ อัลอิฟร็อฎ
 วัตตัฟร็อฎ หมายถึง การทำให้อยู่ตรงกลางระหว่างการเกินความเหมาะสมกับความหย่อนยาน ในขณะที่
 Ibn Kathīr (1/275) กล่าวว่า “وَسَطًا” ในอายะฮฺดังกล่าวมีความหมายถึง “الْحَيْثُ الْأَجْوَدُ” อ่านว่า
 อัลคิฮฺฎาร อัลอญฺุวัต ซึ่งหมายถึง ตัวเล็กที่ดีที่สุด มีคุณภาพมากที่สุด ในขณะที่ Abū al-Fidāa
 Ismāīl ‘Umar Kathīr al-Qurayshiy (1998 :327) กล่าวว่า “وَسَطًا” อ่านว่า วะสะฎฺ์อิน หมายถึง
 ดีที่สุด ยุติธรรมที่สุด และมีความเป็นกลาง

Nasir ‘Abd al-Karīm al-‘Aql (2008: 1) กล่าวว่า ในสุเราะฮฺอัลบะเกาะ
 เราะฮฺ อายะฮฺ 143 นั้น อัลลอฮฺ ﷻ ได้ทรงทำให้ประชาชาตินี้เป็นประชาชาติที่มีความเป็นวะสะฎฺ์ยะฮฺ
 ซึ่งหมายถึง เป็นประชาชาติที่มีคุณธรรม ความยุติธรรม ความดีเลิศ และเป็นประชาชาติที่ดีที่สุด ดังที่
 ท่านเราะสูล ﷺ ได้อธิบายความโดดเด่นของกลุ่ม (ญะมาอะฮฺ) หนึ่งในประชาชาตินี้ไว้ว่า

((لَا تَزَالُ طَائِفَةٌ مِنْ أُمَّتِي ظَاهِرِينَ عَلَى الْحَقِّ))²⁵

²⁴ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 3339

²⁵ หะดีษบันทึกโดย al-Tirmidhiy หะดีษหมายเลข 2229 อัลอับบานียฺกล่าวว่า เป็นหะดีษญะอะฮฺ

ความว่า “กลุ่มหนึ่งจากประชาชาติของฉันจะยังคงยืนหยัดบนสัจธรรม”

Nasir ‘Abd al-Karīm al-‘Aql (2008: 1) กล่าวว่า พวกเขา คือ บรรดา ผู้รักษาแบบฉบับของท่านเราะสูล ﷺ (อะฮฺลุลสุนนะฮฺ) ดำรงมั่นบนหลักความถูกต้อง และมีความเป็น สายกลางในเรื่องการงานของศาสนา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการศรัทธา การปฏิบัติ ความรู้ คุณธรรม จริยธรรม และจุดยืนของพวกเขาที่ปลอดภัยจากความสุดโต่งและความหย่อนยานในเรื่องต่างๆ เช่นเดียวกับที่ Aliy Muhammad Muhammad al-Salābiy (2001: 5) กล่าวว่า อายะฮฺนี้ สอดคล้องกับอายะฮฺที่ 110 สูเราะฮฺอาลิอิมรอน ซึ่งพระองค์ได้อธิบายคุณลักษณะความเป็นเลิศของ ประชาชาตินี้ในอายะฮฺอื่นว่า

﴿كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ﴾
(آل عمران: بعض من الآية 110)

ความว่า” พวกเจ้านั้น (บรรดาผู้ที่ศรัทธาต่อท่านเราะสูล) เป็นประชาชาติที่ดียิ่งซึ่งถูกให้อุบัติขึ้นสำหรับมนุษยชาติ โดยที่พวกเจ้าใช้ให้ปฏิบัติสิ่งที่ชอบ และห้ามมิให้ปฏิบัติสิ่งที่มิชอบ และศรัทธาต่ออัลลอฮฺ” (อาลิอิมรอน: ส่วนหนึ่งจากอายะฮฺ 110)

2) วะสะฎียะฮฺ หมายถึง “الأوسط” อ่านว่า อัลเอาสฎฺ หมายถึง บนสุด และ “الأعلى” อ่านว่า อัลอะอลา หมายถึง ตำแหน่งที่สูงสุด ดังปรากฏในหะดีษที่ว่า

((إِنَّ فِي الْجَنَّةِ مِائَةَ دَرَجَةٍ، أَعَدَّهَا اللَّهُ لِلْمُجَاهِدِينَ فِي سَبِيلِهِ، كُلُّ دَرَجَتَيْنِ مَا بَيْنَهُمَا كَمَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، فَإِذَا سَأَلْتُمْ اللَّهَ فَسَأَلُوهُ الْفَرْدَوْسَ، فَإِنَّهُ أَوْسَطُ الْجَنَّةِ، وَأَعْلَى الْجَنَّةِ، وَفَوْقَهُ عَرْشُ الرَّحْمَنِ، وَمِنْهُ تَفَجَّرُ أَنْهَارُ الْجَنَّةِ))²⁶

ความว่า “แท้จริงในสรวงสวรรค์นั้นมีทั้งหมด 100 ชั้น ซึ่งอัลลอฮฺได้เตรียมมันไว้สำหรับ บรรดาผู้ที่ต่อสู้เสียสละในหนทางของพระองค์ โดยในระหว่างชั้นนั้นจะมีความห่างกัน เสมือนกับความห่างระหว่างฟ้าและแผ่นดิน ดังนั้นแล้ว เมื่อท่านทั้งหลายขอพรต่ออัลลอฮฺ ก็จงขอสวรรค์ชั้นฟิรดาวส์เถิด เพราะมันเป็นคือชั้นสูงสุด (ประเสริฐที่สุด) และ เบื้องบนสุดของมันคือบัลลังก์ของพระองค์ (ผู้ทรงเมตตา) และจากสวรรค์ชั้นนี้ มีต้นน้ำของแม่น้ำหลายสายไหลออกมา”

²⁶ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 7423

3) วรรษะฎียะฮฺ หมายถึง “اغْتَبَارُ الشَّيْءِ بَيْنَ الْجَيِّدِ وَالرَّذِيِّ” แปลว่า การพิจารณาสิ่งหนึ่งระหว่างดีกับไม่ดี ดังที่อิบนุ อับบาส رضي الله عنه ได้อธิบายถึงสาเหตุการประทานอายะฮฺที่ 89 สูเราะฮฺ อัลมาอิดะฮฺ ว่า

((كَانَ الرَّجُلُ يُفُوتُ أَهْلَهُ فُوتًا فِيهِ سَعَةٌ، وَكَانَ الرَّجُلُ يُفُوتُ أَهْلَهُ فُوتًا فِيهِ شِدَّةٌ، فَزَلَّتْ:

{ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ } (المائدة: 89))²⁷

ความว่า “(เนื่องจากเรื่องราวที่เคยเกิดขึ้น) ว่า มีชายคนหนึ่งได้เลี้ยงอาหาร (ดูแล) ครอบครัวของเขาเป็นอย่างดี เนื่องจากเขาเป็นผู้มีความร่ำรวย และชายอีกคนหนึ่งได้เลี้ยงอาหาร (ดูแล) ครอบครัวของเขาในสภาพที่แร้นแค้น เนื่องจากเขาเป็นผู้มีความลำบากเป็นอย่างมาก” จึงได้มีการประทานอายะฮฺ (مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ) (อัลมาอิดะฮฺ: 89) ความว่า “จากปานกลาง (ความพอดี) ของสิ่งที่พวกเจ้าให้เป็นอาหารแก่ครอบครัวของพวกเขา”

นักอรรถาธิบายอัลกุรอานบางท่านได้ให้ความหมายคำ “أَوْسَطٌ” อ่านว่า เอาสฎฺ ในอายะฮฺข้างต้น จึงหมายถึง การทำให้เกิดความยุติธรรมหรือทำให้ดีที่สุด ภายใต้ความหมายเดียวกับคำ “العدالة والخيار والأجود” อ่านว่า อัลอะดะละฮฺ วัล คิยาร วัลอัญญัด ซึ่งหมายถึง การให้ความยุติธรรม และการเลือกสิ่งที่ดีที่สุด

4) วรรษะฎียะฮฺ หมายถึง “مَا بَيْنَ طَرَفَيْ الشَّيْءِ وَحَافِيَّتَيْهِ” แปลว่า อยู่ระหว่างสองด้านของสิ่งหนึ่งหรืออยู่ในตำแหน่งระหว่างสองข้างของสิ่งนั้น ดังที่อัลลอฮฺ سُبْحَانَهُ ได้ตรัสว่า

﴿حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ﴾ (البقرة: 238)

ความว่า “พวกเจ้าจงรักษาบรรดาระหมาด และละหมาดที่อยู่กึ่งกลาง และจงยืนละหมาดเพื่ออัลลอฮฺโดยนอบน้อม” (อัลบะเกาะเราะฮฺ: 238)

Ibn Kathīr (1/268) กล่าวว่า จากอายะฮฺ คำว่า “الْوُسْطَىٰ” อ่านว่า อัลวุสฎฺ หมายถึงระหว่างกลาง ซึ่งอธิบายได้ว่า คือ ละหมาดอัคริ เพราะเป็นละหมาดที่มีช่วงเวลาอยู่ระหว่างกลางของละหมาดทั้ง 5 เวลา ถึงแม้ว่าบางกลุ่มจะมีทรรศนะเห็นต่างกันในเรื่องการอธิบายกำหนดเวลา เช่น มีทรรศนะว่า หมายถึง ละหมาดศุบหฺ โดยให้เหตุผลว่า ช่วงเวลาของการละหมาดศุบหฺนั้นเป็นช่วงเวลาที่อยู่ระหว่างการละหมาดในภาคกลางคืนภาคกลางวัน

²⁷ หะดีษบันทึกโดย Ibn Mājah หะดีษหมายเลข 2113 อัลอัลบานีย์ เราะฮิมะฮุลลอฮฺ กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะหีหะห์

เช่นเดียวกับการให้ความหมายในหะดีษซึ่งรายงานจากท่านอะบูฮุร็อยเราะฮฺ رضي الله عنه เกี่ยวกับท่านเราะฮ์ลุล رضي الله عنه ได้เคยกล่าวไว้ว่า

28 ((وَسَطُوا الْإِمَامَ ، وَسُدُّوا الْحَلَالَ))

ความว่า “ท่านทั้งหลายจงให้อิหม่ามอยู่กึ่งกลาง และจงปิดช่องว่าง (ในแถว)”

5) วะสะฎียะฮฺ หมายถึง “التوسط الظرفي” อ่านว่า อัตตะวะฮ์สุฎุ อัสศ็อรฟีย์ หมายถึง ใจกลาง ตรงกลาง หรือจุดกึ่งกลาง ดังที่ปรากฏในหะดีษที่ว่า

29 ((إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ لَعَنَ مَنْ جَلَسَ وَسَطَ الْحَلْفَةِ))

ความว่า “แท้จริงท่านเราะฮ์ลุล ได้สาปแช่งบุคคลที่นั่งในตำแหน่งกึ่งกลางของวงสนทนา (ทะเลาะเถาะฮ์)”

6) วะสะฎียะฮฺ หมายถึง “الاستقامة” อ่านว่า อัลอิสติกอมาฮฺ หมายถึง ความมั่นคงและความเสมอต้นเสมอปลายในหลักการศาสนา ไม่เอนเอียงหรือหันเหออกจากสัจธรรมที่ถูกต้อง (Yūsuf al-Qardāwiy, 2009: 27-28) เป็นการอธิบายอายะฮ์ที่ว่า (الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) หมายถึง ทางอันเที่ยงตรง และเป็นทางสายกลางที่มั่นคงอยู่ท่ามกลางแนวทางที่หลงผิด ซึ่งจากความหมายนี้เอง อิสลามได้สั่งใช้ให้ผู้ศรัทธาขอพรจากอัลลอฮ์ ﷻ ให้เขาอยู่ในหนทางที่เที่ยงตรงนี้ อย่างน้อยวันละ 17 ครั้ง ในทุกเราะกะอะฮ์ของละหมาด 5 เวลา ปรากฏในสุเราะฮ์อัลฟาติหะฮ์ ว่า

﴿ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ . صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴾

(الفاتحة: 6-7)

ความว่า “ขอพระองค์ทรงแนะนำพวกข้าพระองค์ซึ่งทางอันเที่ยงตรง. (คือ) ทางของบรรดาผู้ที่พระองค์ได้ทรงโปรดปรานแก่พวกเขา มิใช่ในทางของพวกที่ถูกกริ้ว และมิใช่ในทางของพวกที่หลงผิด” (อัลฟาติหะฮ์: 6-7)

นอกจากนี้ Nasir ‘Abd al-Karīm al-‘Aql (2008: 8-9) ได้กล่าวถึงตัวอย่าง คำภาษาอาหรับที่มีความหมายตรงข้ามกับคำวะสะฎียะฮ์หลายคำ เช่น

²⁸ หะดีษบันทึกโดย Abu Dāwud หะดีษหมายเลข 681 อัลอัลบานีย์ เราะฮิมะฮ์ฮุสลุส อกล่าวว่า เป็นหะดีษฎะอ์ฟ

²⁹ หะดีษบันทึกโดย al-Timiziyy หะดีษหมายเลข 2753; Abu Dawud หะดีษหมายเลข 4826 อัลอัลบานีย์ เราะฮิมะฮ์ฮุสลุส อกล่าวว่า เป็นหะดีษฎะอ์ฟ

1) “الْعُلُوُّ” อ่านว่า อัลฮุลูวฺ หมายถึง การสุตโตนง หรือการเกินความเป็นจริง เช่น ในสุเราะฮ อั้นนิสาฮ์ อายะฮที่ 171 และ สุเราะฮ อลมาอิตะฮ อายะฮที่ 77 ซึ่งอัลลอฮ ﷻ ได้ตรัสเตือนบรรดาชาวคัมภีร์ ว่า

﴿لَا تَعْلُوا فِي دِينِكُمْ﴾ (النساء: 171؛ المائدة: 77)

ความว่า “จงอย่าปฏิบัติให้เกินความเป็นจริงในศาสนาของพวกท่าน” (อัลนิสาฮ์: 171; อัลมาอิตะฮ: 77)

และหะดีษซึ่งรายงานจากอิบน์ อับบาส رضي الله عنه กล่าวว่า ท่านเราะฮูลุ رضي الله عنه กล่าวว่า
 30 ((يَا أَيُّهَا النَّاسُ يَا كُفْرًا وَالْعُلُوُّ فِي الدِّينِ، فَإِنَّهُ أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ الْعُلُوُّ فِي الدِّينِ))
 ความว่า “โอ้มนุษย์ทั้งหลาย พวกท่านจงระวังการเกินความเป็นจริงในเรื่องศาสนา เพราะแท้จริงแล้ว กลุ่มชนก่อนหน้าพวกท่านได้เคยประสบความหายนะมาแล้ว อันเนื่องจากพวกเขาปฏิบัติการเกินความเป็นจริงในเรื่องศาสนา”

2) “الْإِفْرَاطُ” อ่านว่า อัลอิฟรอฎ หมายถึง การทำเกินความเหมาะสม

3) “التَّفْرِيطُ” อ่านว่า อัตตฟริฎ หมายถึง การละเลย หรือการปล่อยโอกาส

4) “الْجَفَاءُ” อ่านว่า อัลญฟาอ หมายถึง ฟอง หรือของที่ไม่มีคุณค่า ดังในหะดีษ

เกี่ยวกับสิทธิของอัลกุรอาน ซึ่งท่านเราะฮูลุ رضي الله عنه กล่าวว่า

((افْرُؤُوا الْقُرْآنَ وَاَعْمَلُوا بِهِ، وَلَا جُحُوفًا عَنْهُ، وَلَا تَعْلُوا فِيهِ، وَلَا تَأْكُلُوا بِهِ، وَلَا تَسْتَكْبِرُوا بِهِ))
 31

ความว่า “ท่านทั้งหลาย จงอ่านอัลกุรอานเถิด จงถือนำอัลกุรอานมาปฏิบัติ และจงอย่าทำให้มันเป็นสิ่งที่ไม่มีคุณค่า อย่าปฏิบัติต่ออัลกุรอานเกินความเป็นจริง จงอย่าว่าจ้างกันเพื่อตัดทวงรายได้จากอัลกุรอาน และจงอย่าให้มากจนเกินไป”

5) “الظُّلْمُ” อ่านว่า อัซซุลมุ หมายถึง ความไม่ยุติธรรม หรือความผิดอย่างมหันต์ ด้วยเหตุนี้จึงมีการกล่าวถึง การตั้งภาคีต่ออัลลอฮ ﷻ ในอัลกุรอานว่า เป็นความไม่ยุติธรรม ดังที่พระองค์ตรัสว่า

﴿إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ﴾ (لقمان: 13)

³⁰ หะดีษบันทึกโดย Ibn Taymiyah หะดีษหมายเลข 3029 อัลอัลบานีย์ เราะฮิมะฮุลลอฮ กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะหีหะห์

³¹ หะดีษบันทึกโดย Ahmad หะดีษหมายเลข 15568; Abu Yula: 1518; al-Tahawiy: 4296 อัลอัลบานีย์ เราะฮิมะฮุลลอฮ กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะหีหะห์

ความว่า “แท้จริงการตั้งภาคนั้นเป็นความผิดอย่างมหันต์ โดยแน่นอน”
(ลูกมาน: 13)

ผู้วิจัยพบว่า การให้คำนิยาม คำว่า วะสะฎียะฮฺ (وسطية) และนำเสนอคำที่มีลักษณะความหมายตรงกันข้าม ดังที่ได้นำเสนอข้างต้นนั้น เมื่อแปลเป็นภาษาไทย ไม่ว่าจะให้ความหมายในรูปคำเดียว หรือคำประสม หรือคำเฉพาะเจาะจง ก็ไม่อาจให้ความหมายคำนี้ได้สมบูรณ์หรือครอบคลุมคำว่า วะสะฎียะฮฺ ได้ทั้งหมด ดังที่ อิบบรอเฮง อาลฮูเซน (2561: 209) กล่าวว่า การให้ความหมาย คำ วะสะฎียะฮฺ จากภาษาอาหรับเป็นภาษาไทยนั้น เหมือนอีกหลาย ๆ คำที่ใช้ในหลักคำสอนอิสลามซึ่งไม่สามารถใช้คำใดแทน แล้วจะมีความหมายครอบคลุมคำนั้นได้ทั้งหมด เช่น คำว่า ฟิตนะฮฺ มูอญิซะฮฺ เป็นต้น แต่อย่างไรก็ตาม นักวิชาการก็พยายามหาคำที่มีความหมายใกล้เคียงกันเพียงเพื่อให้เกิดความเข้าใจเมื่อพูดถึงเรื่องนี้ในภาษาอื่นๆ ที่มีใช้ภาษาอาหรับ โดยความหมายที่ใกล้เคียงมากที่สุดในภาษาไทย ควรจะใช้คำว่า สายกลาง หรือ แนวทางสายกลาง

ด้วยเหตุนี้ อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า วะสะฎียะฮฺ หมายถึง แนวทางอิสลามสายกลางที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความถูกต้อง ความดีงาม ความเที่ยงตรง ความยุติธรรม และความเสมอภาค เป็นแนวทางที่ดีที่สุดซึ่งอยู่ระหว่างความสุดโต่งกับความหย่อน หรือเป็นแนวทางในการพิจารณาตัดสินใจเลือกสิ่งที่ดีกว่า หรือเลือกสิ่งที่ดีจากสิ่งที่ไม่ดี ซึ่งนับเป็นคุณลักษณะหนึ่งของอิสลามที่แสดงให้เห็นว่าประชาชาติอิสลามนั้น เป็นประชาชาติที่มีคุณธรรมและเป็นประชาชาติที่ดีเลิศ สามารถรักษาความดีงาม และความมั่นคงในหลักการศาสนา ไม่เอนเอียงหรือหันเหออกจากสัจธรรม ถึงแม้จะอยู่ท่ามกลางแนวทางและความเห็นที่หลากหลาย

2.1.2 คุณลักษณะพิเศษของวะสะฎียะฮฺ

วะสะฎียะฮฺเป็นแนวทางอิสลามสายกลางที่มีคุณลักษณะครอบคลุมหลักการต่างๆ ในศาสนา ทั้งในด้านคำสอนและด้านการปฏิบัติของผู้ศรัทธา แสดงให้เห็นถึงความเป็นศาสตร์และศิลป์ในเวลาเดียวกัน ในส่วนนี้ผู้วิจัยขอนำเสนอบางตัวอย่างคุณลักษณะของวะสะฎียะฮฺในหลักการอิสลามด้านต่างๆ ได้แก่ ด้านหลักการศรัทธา (อะกีดะฮฺ) ด้านหลักการปฏิบัติศาสนกิจ (อิบาดะฮฺ) ด้านหลักคุณธรรมจริยธรรม (อัคลาจ) และด้านหลักการจัดระเบียบทางสังคม (‘Abd al-Rahmān Hasan Hanbakat al-Maydaniy, 1996: 23-61; Yūsuf al-Qardāwiy, 2009: 33-47; ‘Abd al-Azīz ‘Abd al-Rahmān ‘Aawdah, 2010: 4-7) ดังนี้

2.1.2.1 ด้านหลักการศรัทธา

คุณลักษณะพิเศษของวะสะฎียะฮฺในด้านหลักการศรัทธา คือ คุณลักษณะที่แสดงออกถึงแนวทางสายกลางซึ่งมีความปลอดภัยจากความเชื่อต่อสิ่งไร้สาระ ความเชื่อและความงมงาย

งายต่อเรื่องราวเล่าขานหรือตำนานสืบต่อ ไม่ผูกมัดศรัทธากับความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติหรือความเชื่อเรื่องปาฏิหาริย์ที่ไม่อาจพิสูจน์ความถูกต้องได้ เช่นเดียวกับคุณลักษณะความบริสุทธิ์จากหลักการศรัทธาที่อ้างความเชื่อเฉพาะเรื่องที่เป็นเหตุผลเชิงทฤษฎีหรือเฉพาะเรื่องที่ประสาทสัมผัสของมนุษย์สามารถพิสูจน์ได้ โดยไม่ยอมรับต่อสภาวะความเป็นธรรมชาติอันบริสุทธิ์ (พิกฎเราะฮ) ความปรารถนาของจิตใจ อารมณ์ สติปัญญา และความรู้สึกของมนุษย์ อิสลามจึงเป็นศาสนาที่มีหลักความศรัทธาตั้งอยู่บนความเป็นวะสะฎียะฮ โดยมียุทธศาสตร์ชัดเจนและปฏิเสธต่อข้อสงสัยหรือความแคลงใจทั้งหลาย

วะสะฎียะฮในด้านความศรัทธาของอิสลาม ได้แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะของความเชื่อที่ตั้งอยู่บนแนวทางสายกลางระหว่างการน้อมรับต่อคำวิวรรณ์ (วะหฺยู) ที่ทรงประทานเป็นทางนำผ่านบรรดาศาสนทูตและแบบอย่างของพวกเขา ควบคู่กับการสนับสนุนให้ผู้ศรัทธาได้ใช้สติปัญญาในการใคร่ครวญวิถีชีวิตเพื่อแสวงหาความถูกต้องและความโปรดปรานจากพระองค์ เช่นเดียวกับที่ ‘Abd al-Azīz ‘Abd al-Rahmān ‘Aawdah (2010: 4) กล่าวว่า หากสังเกตในเรื่องคุณลักษณะวะสะฎียะฮในด้านหลักความศรัทธาของอิสลามจะพบว่า อิสลามมีหลักความเชื่อมั่นที่เป็นสายกลางระหว่างความเชื่อที่มีต่อเรื่องตำนานเล่าขานซึ่งปราศจากหลักฐานและแหล่งอ้างอิงที่น่าเชื่อถือ กับความเชื่อที่มุ่งยึดหลักเหตุและผลทางสติปัญญาหรือสิ่งที่มนุษย์สามารถสัมผัสได้ โดยไม่สนใจต่อเรื่องเหนือธรรมชาติ ดังที่อัลลอฮฺ ﷻ ได้ทรงอธิบายลักษณะความเชื่อของบรรดาผู้ไม่ศรัทธาว่า

﴿ وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا أَنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا ﴾ (النجم: 28)

ความว่า “และพวกเขาไม่มีความรู้ในเรื่องนั้นเลย พวกเขาไม่ได้ปฏิบัติตามสิ่งใดนอกจากการคาดคะเน และแท้จริงการคาดคะเนนั้น จะไม่อำนวยประโยชน์อันใดแก่ความจริงได้” (อันนัจญ์ม: 28)

และดังที่พระองค์ตรัสว่า

﴿ وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَن كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ ۗ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ ۗ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ ۚ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴾ (البقرة: 111)

ความว่า “และพวกเขาบอกว่า จะไม่มีใครเข้าสวรรค์เลย นอกจากผู้ที่เป็นยิวหรือเป็นคริสเตียนเท่านั้น นั่นคือความเพ้อฝันของพวกเขา จงกล่าวเถิด (มุฮัมมัด) ว่า พวกท่านจงนำหลักฐานของพวกท่านมา ถ้าพวกท่านเป็นผู้พูดจริง” (อัลบะเกาะเราะฮ: 111)

﴿ وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَا يُخَلِّقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخَلَّفُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِأَنْفُسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَاةً وَلَا نُشُورًا ﴾ (الفرقان: 3)

ความว่า “พวกเขาได้เคารพบูชาพระเจ้าอื่นๆ จากพระองค์ โดยที่พระเจ้าเหล่านั้นมิได้สร้างสิ่งใดทั้ง ๆ ที่พวกเขาถูกสร้างขึ้นมา และพวกเขาไม่มีอำนาจที่จะให้โทษและให้คุณแก่ตัวเองได้ และพวกเขาไม่มีอำนาจควบคุมความตายและความเป็นและการฟื้นคืนชีพ” (อัลฟุรคอน: 3)

Yūsuf al-Qardāwi (2009: 34-35) กล่าวว่า หลักความศรัทธาในอิสลาม ได้มีความเป็นวะสะฎียะฮฺในเรื่องความเชื่อต่อเอกภาพหรือความเป็นหนึ่งเดียวของพระเจ้าผู้ทรงสร้าง ผู้ทรงบริหารจัดการ และทรงมีอำนาจเหนือทุกสรรพสิ่ง ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿ إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَبْصَارِ الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴾ (آل عمران: 190-191)

ความว่า “แท้จริงในการสร้างบรรดาชั้นฟ้าและแผ่นดิน และการที่กลางวันและกลางคืนตามหลังกันนั้น แน่แน่นอนมีหลายสัญญาณสำหรับผู้มีปัญญา. คือบรรดาผู้ที่รำลึกถึงอัลลอฮ์ ทั้งในสภาพยืน และนั่ง และในสภาพที่นอนตะแคง และพวกเขาพิจารณาพิจารณาในการสร้างบรรดาชั้นฟ้า และแผ่นดิน (โดยกล่าวว่า) โอ้พระเจ้าของพวกเขาเข้าพระองค์ พระองค์มิได้ทรงสร้างสิ่งนี้มาโดยไร้สาระ มหาบริสุทธิ์ที่พระองค์ท่านโปรดทรงคุ้มครองพวกข้าพระองค์ให้พ้นจากการลงโทษแห่งไฟนรกด้วยเถิด” (อาลิอิมรอน: 190-191)

2.1.2.2 ด้านหลักการปฏิบัติศาสนกิจ

คำสั่งใช้ในเรื่องการปฏิบัติศาสนกิจ (อิบาดะฮฺ) ในอิสลามได้แสดงออกถึงคุณลักษณะความเป็นวะสะฎียะฮฺ ดังจะเห็นได้ว่า คำสอนอิสลามได้กำชับให้ผู้ศรัทธาปฏิบัติตนและแสดงออกถึงความจงรักภักดีต่ออัลลอฮ์ ﷻ บนแนวทางสายกลาง แตกต่างจากความเชื่อและคำสอนของศาสนาอื่นๆ ซึ่งมีการบังคับผู้นับถือศาสนาให้ปฏิบัติตนเพื่อแสวงหาความสุขในโลกหน้าอย่างไร้ขอบเขต หรือในคำสอนที่บังคับให้มีการทรมานตนเองเพื่อตอบสนองต่อความเชื่อที่ตนนับถือ หรือบางศาสนาที่มีข้อบังคับเกี่ยวกับนักบวชหรือนักพรต ซึ่งต้องหักห้ามความต้องการของพวกเขาจากการแต่งงาน การร่วมหลับนอนระหว่างสามีภรรยา หรือคำสอนที่ขัดแย้งต่อความต้องการด้านจิตใจซึ่งผู้นับถือศาสนา

นั้นๆ จะต้องหักห้ามตนเองจากสิ่งสวยงามและความสะดวกสบาย ซึ่งแสดงให้เห็นว่า พวกเขาจะต้องยึดถือปฏิบัติด้วยความยากลำบากและต้องฝืนต่อธรรมชาติอันบริสุทธิ์ของมนุษย์

ความเป็นวะสะฎียะฮ์ในอิสลามได้ปรากฏเป็นคุณลักษณะพิเศษในเรื่องหลักการปฏิบัติศาสนกิจของอิสลามอย่างชัดเจน เช่นตัวอย่างในเรื่องการละหมาด อิสลามได้มีข้อบังคับให้มุสลิมปฏิบัติละหมาด 5 เวลา หรือในหนึ่งสัปดาห์จะมีการบังคับให้ชายมุสลิมต้องร่วมละหมาดวันศุกร์ 1 ครั้ง หรือในปีหนึ่งจะมีข้อบังคับในเรื่องการถือศีลอดหนึ่งเดือน หรือในเรื่องการประกอบพิธีฮัจญ์ 1 ครั้งในชีวิต หากเขามีความสามารถด้านทรัพย์สินและมีสุขภาพแข็งแรง หรือในเรื่องการบริจาคทาน บังคับ (ชะกาต) เมื่อมีทรัพย์สินหรือรายได้สะสมครบตามพิกัดและข้อบังคับที่ศาสนากำหนด ซึ่งข้อปฏิบัติต่างๆ ข้างต้น กลับไม่นับเป็นเรื่องที่สร้างความยุ่งยากและลำบากต่อผู้ศรัทธา เนื่องจากการปฏิบัติศาสนกิจดังกล่าวยึดหลักสายกลาง ซึ่งจะทำให้ผู้ศรัทธามีความรักและความรู้สึกผูกพันต่ออัลลอฮ์ ﷻ ในช่วงเวลาต่างๆ และเป็นความสัมพันธ์ที่มีความต่อเนื่องและมีความแนบแน่นระหว่างบ่าวกับพระเจ้า จนกระทั่งเขาได้กลับคืนสู่พระองค์ ยิ่งไปกว่านั้น ผู้ศรัทธาจะไม่ละเลยต่อโอกาสในการสร้างความดีงาม ถึงแม้ว่าเขาจะอยู่ในสถานการณ์ใดๆ เช่นหะดีษที่ท่านเราะฮ์ลุส ได้สั่งไว้ว่า

32((إِنْ قَامَتِ السَّاعَةُ وَبَيَدِ أَحَدِكُمْ فَسِيلَةٌ فَإِنْ اسْتَطَاعَ إِلَّا تَقَوَّمَ حَتَّى يَغْرَسَهَا، فَلْيَفْعَلْ))

ความว่า “หาก (สัญญาณ) วันกิยามะฮ์ได้เกิดขึ้น และในมือของคนใดในหมู่พวกท่านมีต้นกล้าต้นไม้ (ซึ่งเตรียมไว้สำหรับปลูก) แล้ว หากเขามีความสามารถที่จะปลูกมัน ขณะที่วันกิยามะฮ์ก็ยังไม่ทันเกิดขึ้น ก็จงปลูกต้นกล้านั้นเถิด”

ด้วยเหตุนี้ จากตัวอย่างหะดีษข้างต้น จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญในการสนับสนุนการตักตวงความดีงาม ในขณะที่ผู้ศรัทธาเองก็ต้องใช้ชีวิตตามปกติของตนเอง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการดำเนินชีวิตในโลกนี้และการปฏิบัติศาสนกิจและความดีงามที่ปรารถนา เพื่อให้ได้รับความใกล้ชิดจากพระเจ้าในโลกหน้า เช่นเดียวกับตัวอย่างในเรื่องการสั่งใช้ให้รีบเร่งมาปฏิบัติละหมาดวันศุกร์ (ญุมอะฮ์) และแยกย้ายกันไปบนหน้าแผ่นดินหรือกลับไปใช้ชีวิตตามปกติหลังจากที่ผู้ศรัทธาได้เสร็จสิ้นจากการปฏิบัติศาสนกิจ ซึ่งดังกล่าวก็นับว่าเป็นพื้นฐานในการรับชัยชนะและความสำเร็จทั้งชีวิตในโลกนี้และโลกหน้า อันเนื่องมาจากพวกเขามีการรำลึกถึงอัลลอฮ์ ﷻ อยู่ตลอดเวลา ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ۚ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ. فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ وَاذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَّعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴾ (الجمعة: 9-10)

³² หะดีษบันทึกโดย al-Albani หะดีษหมายเลข 371 เขากล่าวว่าเป็นหะดีษเศาะหีหะฮ์

ความว่า “โอบรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย เมื่อได้มีเสียงร้องเรียก (อะซาน) เพื่อทำละหมาดในวันศุกร์ก็จงรีบเร่งไปสู่การรำลึกถึงอัลลอฮ์ และจงละทิ้งการค้าขายเสีย นั่นเป็นการดีสำหรับพวกเจ้า หากพวกเจ้ารู้. ต่อเมื่อการละหมาดได้สิ้นสุดลงแล้ว ก็จงแยกย้ายกันไปตามแผ่นดิน และจงแสวงหาความโปรดปรานของอัลลอฮ์และจงรำลึกถึงอัลลอฮ์ให้มาก ๆ เพื่อว่าพวกเจ้าจะได้รับชัยชนะ” (อัลญุมอะฮ์: 9-10)

นอกจากการปฏิบัติศาสนกิจ (อิบาดะฮ์) ในอิสลามจะต้องควบคู่กับการดำเนินชีวิตแล้ว ผู้ศรัทธาเองก็ต้องปฏิบัติศาสนกิจหรือความดีงามต่าง ๆ โดยยึดแนวทางสายกลางและพิจารณาความเหมาะสม โดยจะต้องไม่ปฏิบัติอย่างสุดโต่งจนกระทั่งเกินขอบเขตหรือหย่อนยาน ดังที่ ‘Abd al-Azīz ‘Abd al-Rahmān ‘Aawdah (2010: 5) กล่าวว่า ผู้ศรัทธาได้ถูกสั่งใช้ให้ปฏิบัติศาสนกิจและความดีงามต่าง ๆ บนพื้นฐานของความพอดีและคำนึงถึงแนวทางสายกลาง เช่นตัวอย่างในเรื่องการอ่านกรุอาอันเสียงดังในเวลาละหมาด ซึ่งอัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ وَلَا تَجْهَرُ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافُتْ بِهَا وَابْتَغْ بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا ﴾ (الإسراء: بعض من الآية)

(110)

ความว่า “และอย่ายกเสียงดังในเวลาละหมาดของเจ้า และอย่าลดให้ค่อยเช่นกัน แต่จงแสวงหาทางระหว่างนั้น (ปานกลาง)” (อัลอิสรออ์: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 110)

อับดุลลอฮ์ อิบน์ อับบาส رضي الله عنه กล่าวว่า หมายถึง อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงสั่งใช้แก่ท่านเราะสูล ว่า อย่าได้อ่านอัลกรุอาอันจนเสียงดังเกินจนทำให้บรรดาผู้ปฏิเสธศรัทธา (มุชริกีน) ในมัสกัฮ์ที่ได้ยินอัลกรุอาอันเกิดความรู้สึกรำคาญและด่าทอต่ออัลกรุอาอัน (Tafsir Ibn Kathir: 5/128)

2.1.2.3 ด้านหลักคุณธรรมจริยธรรม

อิสลามให้ความสำคัญกับมนุษย์และยึดแนวทางสายกลางในการปฏิบัติตนและให้เกียรติต่อเพื่อนมนุษย์อย่างเหมาะสมและเท่าเทียมกันในฐานะที่พวกเขาต่างเป็นสิ่งที่ถูกสร้างขึ้น (มัลกุก) ที่มีความซับซ้อนและหลอมรวมเป็นชีวิตหนึ่ง ประกอบด้วยร่างกาย ความคิด สติปัญญา อารมณ์ ความรู้สึก และจิตวิญญาณ คำสอนอิสลามได้แสดงให้เห็นถึงความเป็นวะสะฎียะฮ์ในแง่ของคุณธรรมจริยธรรมที่พึงปฏิบัติต่อกัน แตกต่างจากกลุ่มแนวคิดที่สุดโต่ง ซึ่งพวกเขาให้เกียรติต่อมนุษย์บางกลุ่มมีสถานะสูงส่งและยกย่องให้กลุ่มคนเหล่านั้นมีสถานะภาพเสมือนเทวดาหรือเทพเจ้า หรือแตกต่างจากบางกลุ่มที่มีความเชื่อต่ำทรามและความคิดอคติต่อมนุษย์ด้วยกัน โดยมองว่ามนุษย์เป็นเสมือนสัตว์เดรัจฉาน และมีพฤติกรรมการใช้ชีวิตไม่ต่างจากสิ่งมีชีวิตอื่นๆ

หากแต่ในคำสอนอิสลาม ได้แสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะพิเศษของวะสะฎียะฮ์ในด้านคุณธรรมจริยธรรมนี้ โดยได้กล่าวถึงประเภทกลุ่มชนของมนุษย์ว่า พวกเขามีทั้งกลุ่มชนที่ยำเกรงต่อพระเจ้าด้วยการประพฤติตนเป็นคนดีและมีความพยายามในการเอาชนะอารมณ์ใฝ่ต่ำของตนเอง และมีกลุ่มชนที่ปฏิเสธศรัทธาซึ่งปล่อยปละละเลยต่อการประพฤติความดีและการขัดเกลาจิตใจตนเอง ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสไว้ว่า

﴿وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا . فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا . قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا . وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا﴾ (الشمس: 7-10)

ความว่า “และด้วยชีวิต และที่พระองค์ทรงทำให้มันสมบูรณ์. แล้วพระองค์ทรง دلใจมันให้รู้ทางชั่วของมันและทางสำรวมของมัน. แน่นอนผู้ขัดเกลาชีวิตย่อมได้รับความสำเร็จ. และแน่นอนผู้หมกมุ่นมัน (ด้วยการทำชั่ว) ย่อมล้มเหลว” (อัซซัมส์: 7-10)

นอกจากนี้ อิสลามได้ยึดแนวทางสายกลางในเรื่องการให้เกียรติต่อมนุษย์ในฐานะเป็นสิ่งมีชีวิตที่ถูกสร้างขึ้นมาประกอบด้วยจิตวิญญาณและร่างกายซึ่งต้องได้รับการให้ความสำคัญอย่างเท่าเทียมกัน เช่นเดียวกับเป้าหมายในการดำเนินชีวิตของพวกเขาที่จะต้องประพฤติตนอยู่ในหลักคุณธรรมและจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีในโลกนี้และโลกหน้า แตกต่างจากบางกลุ่มความเชื่อที่มุ่งใช้ชีวิตเพื่อโลกนี้โดยไม่สนใจชีวิตหลังความตาย หรือดำรงชีวิตอยู่เพื่อชีวิตหลังความตาย โดยไม่สนใจต่อการใช้ชีวิตในโลกนี้ คุณลักษณะพิเศษของวะสะฎียะฮ์ในหลักคุณธรรมและจริยธรรมนี้เอง จึงทำให้ผู้ศรัทธาใช้ชีวิตอยู่ในแนวทางสายกลาง และมีความแตกต่างจากผู้ปฏิเสธศรัทธาซึ่งพวกเขาจมปลักกับการยึดถือตามอารมณ์ (น้ำพุง) ของตนเอง ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสไว้ว่า

﴿وَقَالُوا إِن هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ﴾ (الأنعام: 29)

ความว่า “และพวกเขาบอกว่า มันมิใช่อะไรอื่นนอกจากชีวิตความเป็นอยู่ของเราในโลกนี้เท่านั้น และเรานั้นไซ้ว่าจะเป็นผู้ถูกให้ฟื้นคือชีพก็หาไม่” (อัลอันอาม: 29)

และตัวอย่างหะดีษเกี่ยวกับท่านเราะสูล ﷺ ซึ่งครั้งหนึ่งได้เคยเตือน अबดุลลอฮฺ บิน อัมร์ ﷺ ในเรื่องคุณธรรมและจริยธรรมและการใช้ชีวิตบนแนวทางสายกลาง เนื่องจากเขาเคยมุงมั่นปฏิบัติความดีงาม (อิบาดะฮฺ) จนกระทั่งไม่มีเวลาพักผ่อน และไม่มีเวลาใช้ชีวิตร่วมกับภรรยาได้อย่างปกติฉันท์สามีภรรยาทั่วไป เพราะหลังจากที่ทั้งสองได้แต่งงานกัน अबดุลลอฮฺ บิน อัมร์ ﷺ ก็ไม่เคยได้ร่วมหลับนอนกับภรรยา เขาใช้เวลาทุ่มเทในการทำละหมาด และจบ (เคาะตัม) อัลกุรอานในทุกคืน และถือศีลอดในทุกวัน จนเป็นเหตุให้ อัมร์ บิน อัลอาศ ﷺ พ่อของเขานำเรื่องดังกล่าวแจ้งต่อท่าน

เราะฮ์สูล ﷺ เพื่อขอให้ตักเตือน अबดุลลอฮฺ บิน อัมร์ ﷺ ลูกชายของเขา ท่านเราะฮ์สูล ﷺ จึงได้กล่าวแก่เขาว่า

((يَا عَبْدَ اللَّهِ، أَلَمْ أُحِبَّ أَنْتَ تَصُومَ النَّهَارَ وَتَقُومَ اللَّيْلَ؟ قُلْتُ: بَلَى يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: فَلَ تَفْعَلْ، صُمْ وَأَفْطِرْ، وَقُمْ وَتَمْ، فَإِنَّ لِحَسْبِكَ عَلَيْكَ حَقًّا، وَإِنَّ لِعَيْنِكَ عَلَيْكَ حَقًّا، وَإِنَّ لِرِزْوَجِكَ عَلَيْكَ حَقًّا))³³

ความว่า “ अबดุลลอฮฺเอ๋ย สนใจไหม ฉันจะบอกเจ้าเกี่ยวกับวิธีการ (ที่มีความพอดีและเหมาะสม) ในการถือศีลอดเวลากลางวันและลุกขึ้นละหมาดในยามค่ำคืน ” ฉันทัน (अबดุลลอฮฺ) กล่าวว่า “ สนใจครับ ” ท่านเราะฮ์สูล ﷺ กล่าวว่า “ แล้วเจ้าอย่าได้ทำแบบนั้นอีก เจ้าจงถือศีลอดและจงละศีลอด (อย่างน้อยเดือนละ 3 วัน หรือสัปดาห์ละ 3 วัน หรือถือศีลอดหนึ่งวันเว้นสองวัน หรืออย่างมากที่สุด ก็ให้ถือศีลอดวันเว้นวันเหมือนท่านนบิตาเวด ﷺ) และจงลุกขึ้นละหมาดยามค่ำคืน (และจงอัลกุรอาน สัปดาห์ละ 1 ครั้ง) และจงนอน (พักผ่อน) แท้จริงแล้วสำหรับร่างกายของเจ้านั้น ก็มีสิทธิพึงได้รับจากเจ้า และสำหรับดวงตาของเจ้า ก็มีสิทธิ (ได้รับการพักผ่อน) จากเจ้า และสำหรับภรรยาของเจ้า ก็มีสิทธิพึงได้รับ (การเอาใจใส่ดูแล) จากเจ้า ”

ด้วยเหตุนี้เอง การใช้ชีวิตของผู้ศรัทธาจึงต้องให้ความสนใจในเรื่องการปฏิบัติความดี และการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ในฐานะของผู้ที่มีหน้าที่ในการทำนุบำรุงและสร้างความดีงามบนหน้าแผ่นดิน และมุ่งหวังความสุขในโลกหน้า ดังบทขอพร (ดูอาอ์) ซึ่งท่านเราะฮ์สูล ﷺ ได้ขอพรเป็นประจำว่า

((اللَّهُمَّ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً، وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً، وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ))³⁴

ความว่า “ โอ้อัลลอฮฺ พระเจ้าของเรา ทรงโปรดประทานให้แก่พวกเรา ซึ่งสิ่งดีงามในโลกนี้ และสิ่งดีงามในโลก และทรงโปรดคุ้มครองพวกเราให้พ้นจากการลงโทษในไฟนรกด้วยเถิด ”

2.1.2.4 ด้านหลักการจัดระเบียบทางสังคม

คุณลักษณะพิเศษของวะสะฎียะฮ์ที่สำคัญอีกด้านหนึ่งในอิสลาม คือ การน้อมนำมาปรับใช้ในเรื่องหลักการจัดการระเบียบทางสังคม ทำให้สังคมเกิดความสงบสุขสันติ และมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ทั้งในเรื่องการจัดการระเบียบสังคมเกี่ยวกับคำสั่งใช้และคำสั่งห้าม ระเบียบเรื่องการ

³³ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 5199

³⁴ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 4522; Muslim: 2690

จัดการครอบครัว ระเบียบว่าด้วยภาวะสงครามหรือในยามสงบศึก รวมถึงระเบียบว่าด้วยเรื่องสิทธิส่วนบุคคลหรือกลุ่ม (Yūsuf al-Qardāwiy 2009: 34-47) รวมถึงแนวทางการปฏิบัติตนเพื่อการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมุสลิมด้วยกันหรือมุสลิมกับเพื่อนต่างศาสนา ตลอดจนการจัดระเบียบสังคมต่าง ๆ ซึ่งผู้ศรัทธาจะยึดหลักคำสอนอิสลามในการถือปฏิบัติตนในฐานะสมาชิกของสังคมที่จะต้องคำนึงถึงหลักการศาสนาในเรื่องที่ศาสนาอนุมัติ (ฮาลาล) และศาสนาห้าม (ฮารอม) ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสถึงคุณลักษณะของบรรดาผู้ศรัทธา ว่า

﴿يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ﴾ (الأعراف: بعض من الآية 157)

ความว่า “เขา (มุหัมมัด) จะใช้พวกเขา (บรรดาผู้ศรัทธา) กระทำในสิ่งที่ชอบและห้าม พวกเขามีให้กระทำในสิ่งที่ไม่ชอบ และจะอนุมัติให้แก่พวกเขาซึ่งสิ่งดี ๆ ทั้งหลาย และจะให้เป็นที่ต้องห้ามแก่พวกเขา ซึ่งสิ่งที่เลวทั้งหลาย และจะปลดเปลื้องออกจากพวกเขา ซึ่งภาระหนักของพวกเขาและห่วงคอ ที่เคยปรากฏอยู่บนพวกเขา” (อัลอะอ์รอฟ: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 157)

เช่นเดียวกับในเรื่องการจัดการครอบครัว ซึ่งอิสลามได้บัญญัติหลักการว่าด้วยแนวทางการในการใช้ชีวิตคู่ระหว่างสามีภรรยา หรือบัญญัติว่าด้วยการเพิ่มจำนวนภรรยาของสามีตามที่อิสลามได้อนุมัติเพื่อเป็นกรอบความเหมาะสม และกำหนดเงื่อนไขหรือคุณสมบัติของสามีที่อิสลามอนุญาตให้เขาสามารถมีภรรยาหลายคนได้ ทั้งนี้เพื่อคำนึงถึงความถูกต้องและความสงบสุขของสังคม เนื่องจากในสังคมก่อนอิสลามไม่เคยมีข้อกำหนดและเงื่อนไขในเรื่องดังกล่าว หากแต่อิสลามได้บัญญัติในเรื่องนี้ไว้อย่างชัดเจน ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสไว้ว่า

﴿وَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تُقْسِطُوا فِي الْيَتَامَىٰ فَانكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَىٰ وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ ۖ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ ۚ ذَٰلِكَ أَدْنَىٰ أَلَّا تَعُولُوا﴾ (النساء: 3)

ความว่า “และหากพวกเจ้าเกรงว่าจะไม่สามารถให้ความยุติธรรมในบรรดาเด็กกำพร้าได้ ก็จงแต่งงานกับผู้ที่ดีแก่พวกเจ้า ในหมู่สตรี สองคน หรือสามคน หรือสี่คน แต่ถ้าพวกเจ้าเกรงว่าพวกเจ้าจะให้ความยุติธรรมไม่ได้ ก็จงมีแต่หญิงเดียว หรือไม่มีหญิงที่มีขอวาของพวกเจ้าครอบครองอยู่ นั่นเป็นสิ่งที่ใกล้ยิ่งกว่าในการที่พวกเจ้าจะไม่ลำเอียง” (อันนิสาฮ์: 3)

และในเรื่องการข้อบัญญัติเกี่ยวกับแนวทางในการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน หรือแม้แต่ในเรื่องข้อบัญญัติเกี่ยวกับการหย่าร้าง ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวะสะฎียะฮ์ในเรื่องการจัดระเบียบสังคม โดยอิสลามได้ให้ทางออกแก่ทั้งสองฝ่ายในกรณีที่ไม่สามารถอยู่ร่วมกันได้ พระองค์ตรัสว่า

﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ ۖ فَإِمْسَاكَ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٍ بِإِحْسَانٍ ۗ وَلَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْنَاهُمْ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ ۗ لَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ ۗ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا ۚ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ﴾ (البقرة: 229)

ความว่า “การหย่านั้นมีสองครั้ง แล้วให้มีการยับยั้งไว้โดยชอบธรรม หรือไม่ก็ปล่อยให้ไปพร้อมด้วยการทำความดี และไม่อนุญาตแก่พวกเจ้าในการที่พวกเจ้าจะเอาสิ่งหนึ่งสิ่งใดจากสิ่งที่พวกเจ้าได้ให้แก่พวกนาง (มะฮัร) นอกจากทั้งทั้งสองเกรงว่าจะไม่สามารถดำรงไว้ซึ่งขอบเขตของอัลลอฮ์ได้เท่านั้น ถ้าหากพวกเจ้าเกรงว่า เขาทั้งสองจะไม่ดำรงไว้ซึ่งขอบเขตของอัลลอฮ์แล้วไซ้ร ก็ไม่มีบาปใด ๆ แก่เขาทั้งสองในสิ่งที่นางใช้มันไถ่ตัวนาง เหล่านั้นแหละคือขอบเขตของอัลลอฮ์ พวกเจ้าจงอย่าละเมิดมัน และผู้ใดละเมิดขอบเขตของอัลลอฮ์แล้ว คนเหล่านั้นแหละคือผู้ที่อธรรมแก่ตัวเอง” (อัลบะเกาะเราะฮะฮ์: 229)

นอกจากนี้ ตัวอย่างวะสะฎียะฮ์เกี่ยวกับการจัดระเบียบสังคมในภาวะสงครามและในยามสงบศึก เพื่อให้บรรดาผู้ศรัทธามีความเข้มแข็งในการเผชิญหน้าต่อศัตรูอย่างกล้าหาญ ปกป้องศาสนา ชีวิต และเกียรติของพวกเขา และสั่งใช้ให้ยึดหลักคุณธรรม โดยห้ามการฆ่าผู้หญิง เด็ก คนชรา นักบวช หรือคนที่ไม่ต้องการรบกับผู้ศรัทธา และให้พวกเขาปฏิบัติด้วยมารยาทที่ดีต่อเชลยศึก และรักความสันติเมื่ออยู่ในยามสงบศึก ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَكُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهُ لَكُمْ ۗ﴾ (البقرة: بعض من الآية 216)

ความว่า “การสู้รบนั้นได้ถูกกำหนดแก่พวกเจ้าแล้ว ทั้งๆ ที่มันเป็นที่รังเกียจแก่พวกเจ้า” (อัลบะเกาะเราะฮะฮ์: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 216)

และเมื่อเข้าสู่ภาวะของการพักรบหรือการสงบศึก พระองค์ก็ได้ตรัสว่า

﴿وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِغَيْظِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا ۚ وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ ۚ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيمًا﴾ (الأحزاب: 25)

ความว่า “และอัลลอฮ์ทรงให้พวกปฏิเสธศรัทธาถอยทัพกลับด้วยความเคียดแค้นของพวกเขาโดยที่พวกเขาไม่ได้ประสบความดีแต่อย่างใด และอัลลอฮ์ทรงพอเพียงแล้วแก่

บรรดาผู้ศรัทธาในการสู้รบ และอัลลอฮ์เป็นผู้ทรงพลัง ผู้ทรงอำนาจอย่างเหลือหลาย”
(อัลอะห์ซาบ: 25)

ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ว่า คุณลักษณะพิเศษของวะสะฎียะฮ์ในหลักการอิสลามด้านต่าง ๆ เช่น ด้านหลักการศรัทธา (อะกีดะฮ์) พบว่า คำสอนอิสลามสนับสนุนให้ศรัทธาต่อการใช้ของพระเจ้าองค์เดียว ด้วยการน้อมรับต่อคำสอนจากอัลกุรอานและอัลหะดีษพร้อมกับสนับสนุนการใคร่ครวญสิ่งต่าง ๆ รอบตัว เพื่อให้เกิดความศรัทธาที่ถูกต้องและปลอดภัยจากข้อสงสัยหรือความแคลงใจใด ๆ ขณะที่คุณลักษณะพิเศษในด้านหลักการปฏิบัติศาสนกิจ (อิบาดะฮ์) พบว่า อิสลามสนับสนุนให้ผู้ศรัทธาปฏิบัติศาสนกิจอย่างเหมาะสม โดยให้ความสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตในโลกนี้ควบคู่กับการปฏิบัติศาสนกิจเพื่อหวังผลตอบแทนความดีในโลกหน้า รวมทั้งห้ามการปฏิบัติที่เกินขอบเขตหรือหย่อนยาน ซึ่งในด้านหลักคุณธรรมจริยธรรม (อักลาภ) ซึ่งถือได้ว่าเป็นด้านการสร้างจิตสำนึกด้านคุณธรรมและควบคุมพฤติกรรมของมุสลิม พบว่า อิสลามมีคำสอนที่สนับสนุนให้มุสลิมรักและให้เกียรติต่อเพื่อนมนุษย์ในฐานะของบ่าวผู้ถูกสร้างขึ้น (มัลลูค) โดยพระเจ้าองค์เดียวกัน เป็นสิ่งมีชีวิต จิตวิญญาณ อารมณ์ ความรู้สึก สติปัญญาและร่างกาย มุสลิมต้องตระหนักตนในฐานะของผู้สร้างความดีงามและสันติภาพในโลกนี้โดยมุ่งหวังความสุขในโลกหน้า และห้ามพฤติกรรมสุดโต่งหรือความก้าวร้าวซึ่งจะก่อให้เกิดความเสียหาย เช่นเดียวกับในด้านหลักการจัดระเบียบทางสังคม พบว่า คำสอนอิสลามได้สั่งใช้ให้มุสลิมปฏิบัติตนในฐานะพลเมืองดี ยึดหลักการปฏิบัติในสิ่งที่อนุมัติ (ฮาลาล) และระมัดระวังตนจากสิ่งที่ศาสนาห้าม (ฮารอม) เพื่อให้สังคมเกิดความสงบสุขและมีความเป็นระเบียบเรียบร้อยทั้งในเรื่องส่วนบุคคล ครอบครัว สังคม และประเทศชาติ

2.1.3 วะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลาม

ความเข้าใจเกี่ยวกับวะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลามถือเป็นปัจจัยสำคัญในการป้องกันความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากความเห็นต่างเกี่ยวกับหลักการของศาสนา และถือเป็นภารกิจที่ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามทุกคนจะต้องเข้าใจและสามารถพิจารณาความเหมาะสมเพื่อการนำหลักหลักวะสะฎียะฮ์ไปปรับใช้ในการนำเสนออิสลาม ควบคู่กับความรู้ และมารยาทที่ดีงาม ซึ่งนอกจากจะเป็นการป้องกันความสุดโต่งและความหย่อนยานแล้ว จะช่วยทำให้ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามสามารถเปิดใจรับฟังความเห็นต่าง และเข้าใจวิธีการจัดการความขัดแย้งและความแตกแยกในสังคม ดังที่นักวิชาการหลายท่านได้นำเสนอไว้ (‘Abd Karīm Zaidān, 1976: 295-335; ‘Abd al-Rahmān Hasan Hanbakat al-Maydaniy, 1996: 64- 69; Yūsuf al-Qardāwiy, 2009: 101-113; Nāsir al-‘Umar. n.d.: 292-293) ซึ่งผู้วิจัยขอนำเสนอโดยสรุปประเด็นสำคัญ ดังนี้

2.1.3.1 ด้านการนำเสนอหลักฐานและยอมรับการใช้สติปัญญาใคร่ครวญ

อิสลามให้ความสำคัญต่อการใช้สติปัญญาและความคิด โดยถือเป็นเครื่องมือในการทำ ความเข้าใจบทบัญญัติและหลักฐานที่ปรากฏในอัลกุรอานและอัลหะดีษ และเป็นเครื่องมือในการ วิเคราะห์ความรู้ที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตของผู้ศรัทธา ทั้งในเรื่องหลักการศาสนาและ การงานต่างๆ ในโลกนี้ อิสลามจึงไม่สนับสนุนการลอกเลียนแบบอย่างไร้ความคิด โดยเฉพาะการหลับหู หลับตายึดถือความเชื่อและประเพณีที่ขัดแย้งต่อหลักการศาสนาซึ่งอาจเกิดจากการรับส่งต่อจาก บรรพบุรุษในอดีตหรือความคิดเห็นจากผู้ปกครอง

ผู้ทำหน้าที่นำเสนอหลักการอิสลามจะต้องยึดแนวทางสายกลางในการใช้สติปัญญา วิเคราะห์ความเข้าใจในหลักการศาสนาพร้อมทั้งนำเสนอด้วยบทหลักฐานควบคู่กับความเข้าใจดังกล่าว เพื่อให้เกิดการใคร่ครวญอย่างครอบคลุม และจะต้องไม่สุดโต่งหรือละเลยความสำคัญในการนำเสนอ หลักฐาน โดยยึดถือเพียงด้านใดด้านหนึ่ง ดังปรากฏในท้ายของอายะฮ์ที่ 111 สูเราะฮ์อัลบะเกาะ เราะฮ์ และอายะฮ์ที่ 64 สูเราะฮ์ อันนัมล์ ว่า

﴿ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴾ (البقرة: 111، النمل: 64)

ความว่า “จงกล่าวเถิด (มุฮัมมัด) “จงนำหลักฐานของพวกท่านมา หากพวกท่านเป็น ผู้สัตย์จริง” (อัลบะเกาะเราะฮ์: 111, อันนัมล์: 64)

และในอายะฮ์อื่น ซึ่งพระองค์ได้ตรัสถึงความสำคัญของการเรียกร้องให้ผู้รับการเชิญ ชวนใช้สติปัญญาในการทำความเข้าใจหลักการศาสนา และแจ้งให้ทราบเกี่ยวกับสาเหตุที่บรรดาผู้ ปฏิเสธศรัทธาไม่ตอบรับการเชิญชวน อันเนื่องจากพวกเขาไม่ต้องการที่จะใช้ความคิดในเรื่องเหตุและ ผล ดังที่พระองค์ตรัสว่า

﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَنْبَغُ مَا آَلَفِينَا عَلَيْهِ آبَاءُنَا ۖ أَوْلُو كَانُوا آبَائِهِمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ ﴾ (البقرة: 170)

ความว่า “และเมื่อได้ถูกกล่าวแก่พวกเขาว่า จงปฏิบัติตามสิ่งที่อัลลอฮ์ได้ทรงประทาน ลงมาเถิด พวกเขาก็กล่าวว่า มิได้ เราจะปฏิบัติสิ่งที่เราได้พบว่า บรรดาบรรพบุรุษของเรา เคยปฏิบัติมาเท่านั้น และแม้ได้ปรากฏว่า บรรพบุรุษของพวกเขาไม่เข้าใจสิ่งใด และทั้งไม่ได้รับแนวทางอันถูกต้องก็ตามกระนั้นหรือ?” (อัลบะเกาะเราะฮ์: 170)

จากอายะฮ์ข้างต้น อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสเกี่ยวกับคุณลักษณะของบรรดาบรรดาผู้ปฏิเสธ ว่า เมื่อพวกเขาได้รับการเชิญชวนให้ละทิ้งจากสิ่งที่พวกเขาหลงผิดหรือหยุดจากการดำเนินชีวิตที่โง่เขลา พวกเขาก็จะปฏิเสธการเชิญชวน และไม่ยอมที่จะใช้สติปัญญาในการทำความเข้าใจหรือ

ไต่ร่ตรงความถูกต้อง ถึงแม้บรรดาบรรพบุรุษของพวกเขาจะเคยยึดถือสิ่งที่ไม่ถูกต้องมาก่อนหน้าพวกเขา ก็ตาม (Ibn Kathir, Tafsir al-quran al-‘Azim: 1/480)

‘Abd Karīm Zaidān (1976: 315-318) กล่าวว่า ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามจะต้องมีความเข้าใจหลักฐานและคำสอนอิสลาม ทั้งด้วยคำพูด การปฏิบัติ และการละทิ้งของเขาจะต้องอยู่บนหลักการของศาสนบัญญัติ สามารถแยกแยะสิ่งที่ฮาลาลและฮารอม สิ่งใดอนุญาตและสิ่งใดเป็นเรื่องต้องห้าม โดยยึดหลักฐานจากอัลกุรอาน อัลหะดีษ หรือหลักฐานอื่น ๆ ที่ได้รับการรับรอง เพราะหากผู้นำเสนอคำสอนอิสลามขาดความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้องแล้ว ก็อาจทำให้ผู้อื่นหลงผิดและเข้าใจหลักการอิสลามบิดเบือนจากความถูกต้องได้

2.1.3.2 ด้านการยึดมั่นอุดมการณ์และการคำนึงถึงสภาพความเป็นจริง

ปัจจุบันการนำเสนอหลักการอิสลามจำเป็นจะต้องยึดแนวทางสายกลางในการประเมินความเหมาะสมระหว่างการยึดมั่นอุดมการณ์กับการคำนึงถึงสภาพความเป็นจริง เนื่องจากผู้รับการเชิญชวนมีสถานะแตกต่างกันไปทั้งที่มีจิตวิญญาณ สติปัญญา ร่างกาย และความต้องการในเรื่องต่างๆ แตกต่างกันไป และไม่เหมือนกับบรรดามะลาอิกะฮ์ซึ่งพวกเขาจะน้อมรับคำสั่งจากอัลลอฮ์ โดยไม่มีการฝ่าฝืน (Yūsuf al-Qardāwiy, 2009: 102) พวกเขาจึงมีความรู้สึก มีสัญชาติญาณ และมีความคิด และยังมีหวังที่จะได้รับการช่วยเหลือในด้านปัจจัยต่าง ๆ ตลอดจนแนวทางที่ถูกต้องเพื่อการใช้ชีวิตในโลกนี้ และเพื่อป้องกันตนเองจากการกระทำความผิดและรักษาความสงบสุขของสังคม

ผู้นำเสนอหลักการอิสลามจะต้องทำความเข้าใจสภาพความเป็นจริงดังกล่าว ดังที่ Abd al-Rahmān Hasan Hanbakat al-Maydaniy (1996: 64) กล่าวว่า สภาพความเป็นจริงของสังคมมนุษย์มักขึ้นอยู่กับศาสนา ความเชื่อ หรือลัทธิที่พวกเขายึดถือ ดังเห็นว่าแต่ละคนจะมีรูปแบบและวิธีการในการแสดงออกทางความเชื่อแตกต่างกัน เช่น การทรมานตนเองเพื่อการขัดเกลাজิตใจให้บริสุทธิ์ การหักห้ามตนเองจากการใช้สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ในชีวิต การกักขังตนเองหรือการปลีกวิเวกเพื่อค้นหาสัจธรรมที่ตนศรัทธา เป็นต้น

วะสะฎียะฮ์ในเรื่องการคำนึงถึงสภาพความเป็นจริงของอิสลาม ปรากฏเห็นได้จากการให้ความสำคัญต่อการนำเสนอคำสอนอิสลามอย่างเป็นขั้นตอน ความยืดหยุ่นของคำสอน การตระหนักถึงความแตกต่าง และการยอมรับความหลากหลาย ตลอดจนการคำนึงถึงธรรมชาติความเป็นมนุษย์ ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า

﴿ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ۗ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ ۗ ﴾ (البقرة: بعض)

(من الآية 286)

ความว่า “อัลลอฮ์จะไม่ทรงบังคับชีวิตหนึ่งชีวิตใดนอกจากตามความสามารถของชีวิตนั้นเท่านั้น” (อัลบะเกาะเราะฮฺ: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 286)

และในตัวอย่างอื่น พระองค์ตรัสว่า

﴿ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا مَا آتَاهَا ۚ سَيَجْعَلُ اللَّهُ بَعْدَ عُسْرٍ يُسْرًا ﴾ (الطلاق: بعض من الآية 7)

ความว่า “อัลลอฮ์มิได้ทรงให้เป็นที่ลำบากแก่ชีวิตใด เว้นแต่ตามที่พระองค์ทรงประทานมาแก่ชีวิตนั้น หลังจากความยากลำบาก อัลลอฮ์จะทรงทำให้เกิดความสะดวกสบาย” (อัลญะลาละ: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 7)

ด้วยเหตุนี้ การตระหนักถึงสภาพความจริงที่ปรากฏในสังคมจึงเป็นเรื่องจำเป็นที่ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามจะต้องให้ความสำคัญควบคู่กับการยึดมั่นอุดมการณ์ในการนำเสนอคำสอนอิสลามเพื่อเชิญชวนให้พวกเขาศรัทธาต่ออัลลอฮ์ ﷻ และปรารถนาที่จะปฏิบัติตามหลักการอิสลาม (al-Tayyib Barghūth, 1996: 65-66) ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ ۚ إِنَّكَ لَعَلىٰ هُدًى مُسْتَقِيمٍ ﴾ (الحج: بعض من الآية 67)

ความว่า “และจงเรียกร้องเชิญชวนไปสู่พระเจ้าของเจ้า แท้จริงเจ้านั้นอยู่บนแนวทางที่เที่ยงธรรม” (อัลหัจญ์: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 67)

อย่างไรก็ตาม การยึดมั่นในอุดมการณ์ก็ถือเป็นเรื่องสำคัญ ดังที่ท่านเราะฮ์ลุส ﷺ ได้เคยสอบถาม อะลี บิน อบี ฏอลิบ ﷺ เกี่ยวกับอุดมการณ์และจุดยืนของเขาในการทำหน้าที่เป็นผู้นำทัพในสงครามคือยบับ ซึ่งเขาได้ตอบท่านเราะฮ์ลุส ﷺ ว่า

((يا رَسُولَ اللَّهِ، أَفَأَتْلُهُمْ حَتَّىٰ يَكُونُوا مِثْلَنَا؟ فَقَالَ: انْفُذْ عَلَىٰ رِسْلِكَ حَتَّىٰ تَنْزِلَ بِسَاحَتِهِمْ، ثُمَّ ادْعُهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ، وَأَخْبِرْهُمْ بِمَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ مِنْ حَقِّ اللَّهِ فِيهِ؛ فَوَاللَّهِ لَأَنْ يَهْدِيَ اللَّهُ بِكَ رَجُلًا وَاحِدًا، خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ يَكُونَ لَكَ حُمْزُ النَّعَمِ))³⁵

ความว่า “โอ้ท่านศาสนทูตของอัลลอฮ์ ฉันจะทำสงครามกับพวกศัตรู จนกว่าพวกเขาจะเป็น (มุสลิม) เหมือนพวกเรา” ท่านเราะฮ์ลุส ﷺ กล่าวว่า “(อะลี) ท่านจงดำเนินการแบบค่อยเป็นค่อยไปเถิด (อย่าได้เร่งรีบ) จนกว่า พวกเขาได้มารวมตัวกันที่ลานบ้านของพวกเขา แล้วจงเชิญชวนพวกเขาสู่การยอมรับคำสอนอิสลาม และแจ้งให้พวกเขาทราบเกี่ยวกับหน้าที่ซึ่งถูกบัญญัติเหนือพวกเขาอันเป็นสิทธิของอัลลอฮ์ใน

³⁵ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 4210

หน้าทีนั้น ขอสาบานต่ออัลลอฮ์ ﷻ ว่า การที่พระองค์ได้ทรงให้ทางนำ (อิตายะฮฺ) แก่คนหนึ่งเนื่องจาก (การดำเนิการ) ของท่าน ถือเป็นความดีงาม (มีคุณค่า) ยิ่งกว่าการที่ท่านได้รับอูฐแดง (ที่หายาก) เสียอีก”

และเช่นเดียวกับคำสั่งเสียของท่านเราะฮูสูล ﷺ ในเรื่องการยึดมั่นอุดมการณ์และการคำนึงถึงสภาพความเป็นจริงในเรื่องการนำเสนอบทบัญญัติอิสลามแก่ มุอาซ บิน ญะบัล ﷺ ครั้นเมื่อเขาได้รับการแต่งตั้งให้ทำหน้าที่ปกครองเมืองเยเมน ท่านเราะฮูสูล ﷺ กล่าวว่า

((ادْعُهُمْ إِلَى شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لَذَلِكَ، فَأَعْلِمْتُهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدْ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لَذَلِكَ، فَأَعْلِمْتُهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً فِي أَمْوَالِهِمْ تُؤْخَذُ مِنْ أَعْيَانِهِمْ وَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ))³⁶

ความว่า “ท่านจงเชิญชวนพวกเขาสู่การกล่าวปฏิญาณตนว่า ไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮ์ และแท้จริงฉันนี่เป็นศาสนทูตของพระองค์ หากพวกเขายอมรับในคำเชิญชวนนั้น ท่านจงสอนพวกเขาว่า แท้จริงอัลลอฮ์ได้ทรงบัญญัติให้พวกเขาปฏิบัติละหมาด 5 เวลา ในวันหนึ่งและคืนหนึ่ง และหากพวกเขายอมรับในคำเชิญชวนนั้น ท่านจงสอนพวกเขาว่า แท้จริงอัลลอฮ์ได้ทรงบัญญัติให้พวกเขาบริจาคทานบังคับ (ชะกาต) จากส่วนหนึ่งของทรัพย์สินซึ่งถูกกำหนดให้เอามันจากคนรวยในหมู่พวกเขา มามอบให้แก่คนยากจนในหมู่พวกเขา”

2.1.3.3 ด้านการสร้างแรงจูงใจให้ปฏิบัติและการเตือนสำทับให้ระวังตัว

ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามที่ดีจะต้องยึดแนวทางสายกลางในการสร้างแรงจูงใจเพื่อให้ความหวังและการเตือนสำทับให้เกิดความตระหนักในความผิดอย่างสมดุล ไม่เน้นนำเสนอหลักการเพียงด้านใดด้านหนึ่งหรือเกินความเหมาะสม เพราะจะทำให้การนำเสนอหลักการอิสลามประสบความสำเร็จล้มเหลวได้ เนื่องจากจุดมุ่งหมายของการสร้างแรงจูงใจเพื่อให้ผู้รับการเชิญชวนมีความหวังและเกิดความปรารถนาในการตอบรับความถูกต้องและสามารถนำไปปฏิบัติได้ ขณะที่การเตือนสำทับมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้รับการเชิญชวนยุติจากพฤติกรรมที่ผิดต่อหลักการศาสนาและเกิดความกลัวที่จะกลับไปกระทำผิดอีก เช่น เมื่อนำเสนอเกี่ยวกับบทลงโทษก็จะต้องพิจารณาความเหมาะสม และไม่เน้นย้ำเตือนมากจนเกินไปซึ่งอาจทำให้ผู้ฟังหมดกำลังใจและหมดความหวังในการสำนึกผิด แต่จะต้องยึดวะสะฎียะฮฺในการนำเสนอ ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ใช้ให้ท่านเราะฮูสูล ﷺ แจ้งต่อบ่าวของพระองค์ว่า

³⁶ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 1395

﴿ قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمْ ۚ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ ۗ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ ۗ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴾ (الزمر: 10)

ความว่า “จงกล่าวเถิดมุฮัมมัด โอ้อปวงบ่าวผู้ศรัทธาทั้งหลายเอ๋ย จงยำเกรงพระเจ้าของพวกท่านเถิด สำหรับบรรดาผู้ทำความดีในโลกนี้ คือ (จะได้รับการตอบแทน) ความดีและแผ่นดินของอัลลอฮ์นั้นกว้างใหญ่ไพศาล แท้จริงบรรดาผู้อดทนนั้นจะได้รับการตอบแทนรางวัลของพวกเขาอย่างสมบูรณ์โดยไม่ต้องคำนวณ” (อชชูมร: 10)

﴿ قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ ۚ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا ۚ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴾ (الزمر: 53)

ความว่า “จงกล่าวเถิดมุฮัมมัด ปวงบ่าวของข้าเอ๋ย บรรดาผู้ละเมิดต่อตัวของพวกเขาเอง พวกท่านอย่าได้หมดหวังต่อพระเมตตาของอัลลอฮ์ แท้จริงอัลลอฮ์นั้นทรงอภัยความผิดทั้งหลายทั้งมวล แท้จริงพระองค์นั้นเป็นผู้ทรงอภัย ผู้ทรงเมตตาเสมอ” (อชชูมร: 53)

ทั้งนี้ หากใครก็ตามหมดความหวังในชีวิตอันเนื่องจากความกลัวและความท้อแท้ เขาก็จะกลายเป็นบุคคลที่ขาดทุนหรืออาจอยู่ในสภาพของผู้ปฏิเสธศรัทธา ดังเรื่องราวของท่านนบียะอุกุบ عليه السلام ที่ได้ตกเตือนพี่น้องของท่านนบียูซุฟ عليه السلام ในเรื่องการมีความหวังต่ออัลลอฮ์ ﷻ ว่า

﴿ يَا بَنِي إِدْرِيذَ أَذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِن يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَيَأْسُوا مِن رُّوحِ اللَّهِ ۗ إِنَّهُ لَا يَبِئْسُ مِنَ رُّوحِ اللَّهِ إِلَّا الْكَافِرُونَ ﴾ (يوسف: 87)

ความว่า “โอ้อูกรัก พวกเจ้าจงไปสืบข่าวของยูซุฟ และน้องของเขา และพวกเจ้าอย่าเบื่อหน่ายต่อความเมตตาของอัลลอฮ์ แท้จริงไม่มีผู้ใดเบื่อหน่ายต่อความเมตตาของอัลลอฮ์ นอกจากหมู่ชนผู้ปฏิเสธ” (อชชูมร: 10)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 4/406) ได้อธิบายอายะฮ์นี้ว่า คือเรื่องราวเกี่ยวกับท่านนบียะอุกุบ عليه السلام ครั้นเมื่อเขาได้กล่าวสนับสนุนให้ลูกๆ ของเขาออกตามหาข่าวคราวเกี่ยวกับ ท่านนบียูซุฟ عليه السلام และได้เตือนบรรดาพี่น้องของเขาว่า อย่าได้สิ้นหวังหรือหมดกำลังใจจากความช่วยเหลือของอัลลอฮ์ ﷻ เพราะแท้จริงพระองค์จะทรงอยู่ในความหวังของพวกเรา และจะไม่มีการสิ้นหวังต่อพระองค์นอกจากบรรดาผู้ปฏิเสธศรัทธา

‘Abd Karīm Zaidān (1976: 423-424) กล่าวว่า การสร้างแรงจูงใจและการเตือน สำนัทำให้เกิดความตระหนักและเกรงกลัวต่อการประพฤติดนนั้น เป็นวิธีการที่จะช่วยให้ผู้รับการเชิญชวนเกิดความสำนึกถึงความโปรดปรานที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงประทานให้แก่เขา และเป็นการเตือน สำนัถึงการลงโทษแก่บรรดาผู้มีพฤติกรรมชั่วและปฏิเสธต่อขอบคุณ ซึ่งจะต้องให้ความสำคัญกับการ ยึดหลักการนำเสนอข้อเท็จจริงเกี่ยวกับชีวิตในโลกนี้และผลตอบแทนที่จะเกิดขึ้นในโลกหน้า เพื่อตั้ง ความสนใจของผู้รับการนำเสนอสู่การศรัทธาและใคร่ครวญคุณค่าแห่งชีวิต ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า

﴿اعْلَمُوا أَنَّمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا لَعِبٌ وَهُوَ زِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ ۗ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَعْجَبَ الْكُفَّارَ نَبَاتُهُ ثُمَّ يَهْبِجُ فَتَرَاهُ مُصْفَرًا ثُمَّ يَكُونُ حُطَامًا ۗ وَفِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَغْفِرَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانٌ ۗ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعٌ الْعُرُورِ﴾ (الحديد: 20)

ความว่า “พึงทราบเถิดว่า แท้จริงการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้มีใช่อื่นใด เว้นแต่เป็น การละเล่นและการสนุกสนานร่าเริงและเครื่องประดับและความโอ้อวดระหว่างพวก เจ้า และการแข่งขันกันสะสมในทรัพย์สินและลูกหลาน เปรียบเสมือนเช่น น้ำฝนที่ การงอกเงยพืชผลยังความพอใจให้แก่กสิกรแล้วมันก็เหี่ยวแห้งเจ้าจะเห็นมันเป็นสี เหลือง แล้วมันก็กลายเป็นเศษเป็นชิ้นแห้ง ส่วนในวันปรโลกนั้นมีการลงโทษอย่าง สาทัส และมีการอภัยโทษและความโปรดปรานจากอัลลอฮ์ และการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ มีใช่อื่นใดนอกจากการแสวงหาผลประโยชน์แห่งการหลอกลวงเท่านั้น” (อัลหะดีด: 20)

ท่านเราะฮ์ลุล ﷺ กล่าวว่า

37 ((إِنَّ الدُّنْيَا حُلُوهٌ حَضِرَةٌ، وَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى مُسْتَخْلِفُكُمْ فِيهَا، فَيَنْظُرُ كَيْفَ تَفْعَلُونَ))

ความว่า “แท้จริง โลกใบนี้ดังงามและเซียวขุ่ม และแท้จริงอัลลอฮ์ทรงแต่งตั้งท่าน ทั้งหลายเป็นผู้ปกครอง (ดูแลทำนุบำรุงรักษา) มัน แล้วพระองค์จะทรงเฝ้าดูการ กระทำของท่านทั้งหลาย”

2.1.3.4 ด้านการนำเสนอเนื้อหาและสาระครอบคลุมในทุกมิติของชีวิต

การนำเสนอหลักการอิสลามโดยคำนึงถึงมิติต่าง ๆ ของชีวิตและความถูกต้อง เกี่ยวกับคำสอนอิสลามถือเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ไม่ว่าจะเป็นมิติทางด้านจิตวิญญาณและ ร่างกาย มิติด้านหลักความเชื่อและการปฏิบัติตน มิติด้านเศรษฐกิจและสังคม มิติด้านการเมืองและ การปกครอง รวมถึงมิติต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตในโลกนี้และความปรารถนาที่จะพบ

³⁷ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 2742

ความสุขสบายในโลกหน้า ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงรับรองความครอบคลุมและความสมบูรณ์ของคำสอนอิสลามไว้ในอัลกุรอานว่า

﴿ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴾ (النحل: بعض من الآية 89)

ความว่า “และเราได้ให้คัมภีร์แก่เจ้าเพื่อชี้แจงแก่ทุกสิ่ง และเพื่อเป็นทางนำและเป็นความเมตตา และเป็นข่าวดีแก่บรรดามุสลิม” (อัลนะหฺลฺ: ส่วนหนึ่งจากอายะฮฺ 89)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 4/594) ได้อธิบายอายะฮฺนี้ โดยอ้างถึงอิบนุ มัสอูด رضي الله عنه กล่าวว่า ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า อัลกุรอานมีความครอบคลุมในศาสตร์สาขาวิชาที่มีประโยชน์ต่าง ๆ ทั้งที่เคยมีในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต ครอบคลุมข้อชี้ขาดเกี่ยวกับเรื่องฮาลาลและฮารอม และวิทยาการต่าง ๆ ซึ่งมนุษย์มีความต้องการในการนำไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิตของพวกเขาทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

ผู้นำเสนอมุสลิมจะต้องตระหนักต่อการยึดมั่นในแนวทางที่ถูกต้อง ซึ่งมีความครอบคลุมมิติของชีวิตในโลกนี้และโลกหน้า และนำเสนอคำสอนอิสลามเพื่อให้ผู้รับการเชิญชวนเกิดการใคร่ครวญ พร้อมกับมอบหมายผลลัพธ์ต่อพระองค์ ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า

﴿ فَأَعْرِضْ عَنْ مَن تَوَلَّىٰ عَنْ ذِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا . ذٰلِكَ مَبْلَغُهُمْ مِّنَ الْعِلْمِ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّٰ عَن سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَن اهْتَدَىٰ ﴾ (النجم: 29-30)

ความว่า “ดังนั้น เจ้าจงหลบหลีกให้ห่างจากผู้ที่ผินหลังจากการรำลึกนึกถึงเรา (อัลลอฮ์) และเขาไม่ได้ปรารถนาอื่นใดนอกจากการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้เท่านั้น. นั่นคือสุดยอดแห่งความรู้ของพวกเขาแล้ว แท้จริงพระเจ้าของเจ้านั้น พระองค์ทรงรู้ดียิ่งถึงผู้ที่หลงออกจากทางของพระองค์และพระองค์ทรงรู้ดียิ่งถึงผู้ที่อยู่ในแนวทางที่ถูกต้อง (ฮิดายะฮ์). ” (อัลนัจม: 29-30)

และท่านเราะสูล ﷺ ได้เคยขอความคุ้มครองจากอัลลอฮ์ เพื่อให้พระองค์ทรงโปรดคุ้มครองและประทานความดีงามให้แก่บรรดาเศาะฮาบะฮ์ของท่าน โดยมีใจความอย่างครอบคลุมทั้งมิติศรัทธาและมิติการดำเนินชีวิตในโลกนี้ ว่า

((اللَّهُمَّ اقسِمَ لَنَا مِنْ حَشِيَّتِكَ مَا يَجُوزُ بَيْنَنَا وَبَيْنَ مَعَاصِيكَ، وَمِنْ طَاعَتِكَ مَا تُبَلِّغُنَا بِهِ جَنَّتِكَ، وَمِنَ الْيَقِينِ مَا نُحَوِّنُ بِهِ عَلَيْنَا مُصِيبَاتِ الدُّنْيَا، وَمَتِّعْنَا بِأَسْمَاعِنَا وَأَبْصَارِنَا وَقُوتِنَا مَا أَحْيَيْنَنَا، وَاجْعَلْ الْوَارِثَ مِنَّا، وَاجْعَلْ ثَأْرَنَا عَلَىٰ مَنْ ظَلَمَنَا، وَانصُرْنَا عَلَىٰ مَنْ عَادَانَا، وَلَا

بَجْعَلٍ مُصَيِّبَتَنَا فِي دِينِنَا، وَلَا بَجْعَلِ الدُّنْيَا أَكْبَرَ هَمًّا وَلَا مَبْلَغَ عِلْمًا، وَلَا تُسَلِّطْ عَلَيْنَا مَنْ لَا يَرْحَمُنَا))³⁸

ความว่า “โอ้อัลลอฮ์ ขอพระองค์ทรงแบ่งความเกรงกลัวต่อพระองค์แก่เราเพื่อให้พอแก่การปิดกั้นระหว่างเรากับการประพาศิตต่อพระองค์ และทรงแบ่งการภักดีต่อพระองค์ให้เพียงพอแก่การทำให้เราได้บรรลุถึงสวรรค์ของพระองค์ และทรงแบ่งความเชื่อมั่นต่อพระองค์ให้เพียงพอแก่การเผชิญหน้ากับบททดสอบในโลกนี้ และขอพระองค์ทรงประทานความสุขแก่เราด้วยการได้ยินของเรา และการมองเห็นของเรา และพลังกำลังของเรา ตราบเท่าที่พระองค์ทรงให้เรามีชีวิตอยู่ และทรงโปรดให้สิ่งเหล่านั้นเป็นมรดกสืบทอดจากเรา และทรงโปรดชำระแค้นของเราที่มีต่อผู้ที่อธรรมเรา และทรงโปรดช่วยเหลือเราให้มีชัยเหนือศัตรู และอย่าได้กำหนดให้มีบททดสอบยากลำบากแก่เราในเรื่องศาสนา อย่าได้ทำให้การใช้ชีวิตในโลกนี้เป็นเรื่องใหญ่ที่เรากังวลกับมันมากที่สุด อย่าให้ชีวิตในโลกนี้เป็นจุดหมายสูงสุดของความรู้ที่เราได้ศึกษา มา และขอพระองค์ทรงอย่าปล่อยให้คนที่ไร้ความเมตตาต่อพวกเรามีอำนาจในการปกครองพวกเรา”

นอกจากนี้ ท่านเราะฮ์ลุส ได้เคยขอต่ออาอ์ว่า

((اللَّهُمَّ أَصْلِحْ لِي دِينِي الَّذِي هُوَ عِصْمَةٌ أَمْرِي، وَأَصْلِحْ لِي دُنْيَايَ الَّتِي فِيهَا مَعَاشِي، وَأَصْلِحْ لِي آخِرَتِي الَّتِي فِيهَا مَعَادِي، وَأَجْعَلِ الْحَيَاةَ زِيَادَةً لِي فِي كُلِّ خَيْرٍ، وَأَجْعَلِ الْمَوْتَ رَاحَةً لِي مِنْ كُلِّ شَرٍّ))³⁹

ความว่า “โอ้อัลลอฮ์ ขอพระองค์ทรงปรับปรุงศาสนาซึ่งเป็นที่ยึดเหนี่ยวของข้าพระองค์ ขอพระองค์ทรงปรับปรุงการ (การงาน) โลกนี้ของข้าซึ่งเป็นที่ในการมีชีวิตของข้าพระองค์ และขอทรงปรับปรุง (การงาน) ในโลกหน้าของข้า ซึ่งเป็นที่คืนกลับของข้าพระองค์ ขอพระองค์ทรงเพิ่มพูนความดีงามทั้งหลายแก่ข้าพระองค์ และทรงโปรดให้ความตายนั้นเป็นการพักผ่อนแก่ข้าพระองค์จากสิ่งที่ชั่วร้ายทั้งหมด”

2.1.3.5 ด้านการมีมารยาทดีงามและการเคารพความเห็นที่หลากหลาย

เมื่อผู้นำเสนอหลักการอิสลามอยู่ท่ามกลางกลุ่มความเห็นที่หลากหลาย จำเป็นจะต้องระมัดระวังตนจากการยึดติดกลุ่มหรือจำกัดตนเองกับความคิดเห็น หรือสำนักกฎหมายอิสลาม

³⁸ หะดีษบันทึกโดย al-Tirmiziy หะดีษหมายเลข 3502 อัลอัลบานีย์ เราะฮิมฮุสลุส กล่าวว่าเป็นหะดีษหะสัน

³⁹ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 2720

ใดๆ หรือกลุ่มความเชื่อ กลุ่มเคลื่อนไหวอิสลาม หรือกลุ่มทางการเมือง จนเป็นเหตุให้เขาไม่สามารถเปิดใจรับฟังหลักฐานหรือความเห็นต่างจากผู้อื่น และทำให้เขาปิดกั้นตนเองจากโอกาสในการศึกษาเพิ่มเติมและการวิเคราะห์เปรียบเทียบความแตกต่าง ซึ่งความจริงแล้วเขาสามารถที่จะนำความแตกต่างนั้นมาพิจารณา เพื่อให้ได้รับความคิดเห็นที่ใกล้เคียงกับความถูกต้องมากที่สุด (Yūsuf al-Qardāwiy, 2009: 107) และนำเสนอความเข้าใจโดยใช้วิหยาปัญญา เนื่องจากทุกกลุ่มต่างก็มีสิทธิในการยึดถือความเข้าใจของตนเอง ผู้นำเสนอคำสอนจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับการนำวะสะฎียะฮฺมาปรับใช้ท่ามกลางกลุ่มต่างๆ ด้วยความยุติธรรม ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ فَلِذَلِكَ فَادْعُ ۖ وَاسْتَقِمْ ۖ كَمَا أُمِرْتَ ۖ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ ۖ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ ۖ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمُ ۖ اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ ۖ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ ۖ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ ۖ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا ۖ وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ ۖ ﴾ (الشورى: 15)

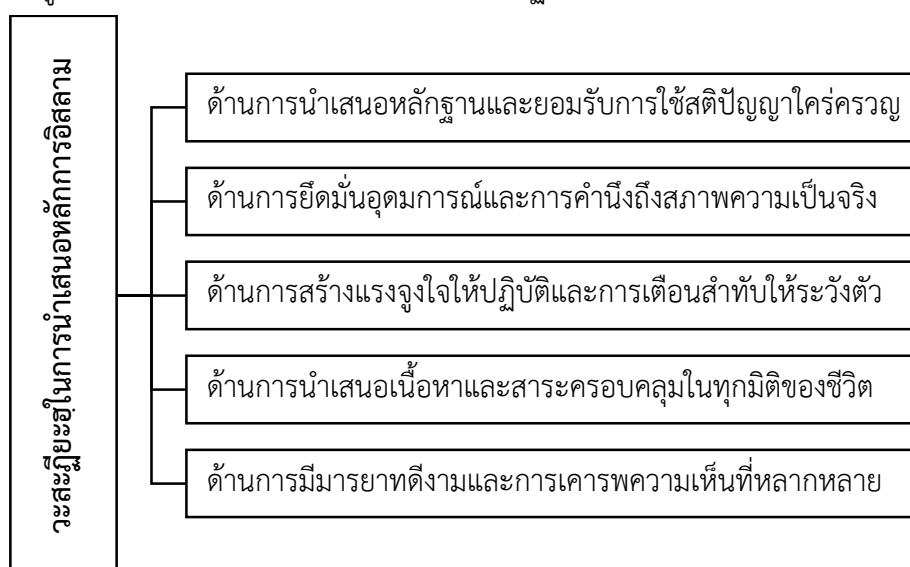
ความว่า “ดั่งนั้นเพื่อการนี้แหละ เจ้าจงเรียกร้องเชิญชวนและดำรงมั่นอยู่ในแนวทางที่เที่ยงธรรมดั่งที่เจ้าได้รับบัญชา และอย่าได้ปฏิบัติตามอารมณ์ใฝ่ต่ำของพวกเขา และจงกล่าวว่ ฉันได้ศรัทธาในสิ่งที่มีอยู่ในคัมภีร์ตามที่อัลลอฮ์ทรงประทานลงมา และฉันรับบัญชาให้ตัดสินระหว่างพวกท่านด้วยความเที่ยงธรรม อัลลอฮ์ คือ พระเจ้าของฉัน และพระเจ้าของพวกท่าน (การตอบแทน) การงานของฉันก็จะได้แก่ฉันและ (การตอบแทน) การงานของพวกท่านก็จะได้แก่พวกท่าน ไม่มีการโต้แย้งใด ๆ ระหว่างพวกเรากับพวกท่าน อัลลอฮ์จะทรงรวบรวมพวกเราทั้งหมด และยังพระองค์คือการกลับไป” (อัซซุรอ: 15)

อายะฮฺข้างต้น แสดงให้เห็นว่า พระองค์ได้ทรงแนะนำแนวทางในการนำเสนอหลักคำสอนอิสลามอย่างสันติ และทรงห้ามการยึดติดกลุ่มและการใช้อารมณ์ในการเชิญชวนสู่หลักการศาสนา และทรงสั่งใช้ให้ผู้นำเสนอหลักการอิสลามยึดมั่นในความยุติธรรม ดังที่ Ibn Jarir (Tafsir al-Tabri, 20/486) ได้อธิบายอายะฮฺนี้ว่า อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงสั่งใช้ให้ท่านเราะฮ์สุล ﷺ ยึดหลักความยุติธรรมในการตัดสินระหว่างกลุ่มต่าง ๆ และทรงเตือนให้ระวังการปฏิบัติตามอารมณ์ของบรรดากลุ่มที่หันเหออกจากสัจธรรมและคำภีร์ที่ถูกประทานมาก่อนหน้านี้ และทรงสั่งใช้ให้ประกาศจุดยืนในเรื่องหลักความศรัทธาและการน้อมนำอัลกุรอานเป็นครรลองของชีวิต

โดยสรุปผลการศึกษาเกี่ยวกับวะสะฎียะฮฺในการนำเสนอคำสอนอิสลามข้างต้น พบว่า ความเข้าใจเกี่ยวกับวะสะฎียะฮฺในการนำเสนอหลักการอิสลาม เป็นปัจจัยสำคัญในการรักษาแนวทางอันเที่ยงธรรมของอิสลามและป้องกันความขัดแย้งในสังคมมุสลิม โดยเฉพาะการนำเสนออิสลามท่ามกลางความเห็นต่าง ซึ่งนอกจากจะเป็นการป้องกันความสุดโต่งและความหย่อนยานแล้ว จะช่วย

ทำให้ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามสามารถเปิดใจรับฟังความเห็นต่าง และเข้าใจวิธีการจัดการความขัดแย้งที่อาจก่อให้เกิดความแตกแยกในสังคม ซึ่งผู้นำเสนอหลักการอิสลามจะต้องปฏิบัติตนให้ถูกต้อง และมีความเหมาะสมบนพื้นฐานของแนวทางอิสลามสายกลาง ดังสรุปจากความเห็นของนักวิชาการหลายท่าน (‘Abd Karīm Zaidān, 1976: 295-335; ‘Abd al-Rahmān Hasan Hanbakat al-Maydaniy, 1996: 64- 69; Yūsuf al-Qardāwiy, 2009: 101-113; Nāsir al-‘Umar. n.d.: 292-293) ซึ่งผู้วิจัยสามารถจำแนกองค์ประกอบเกี่ยวกับวะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลามออกเป็น 5 ด้าน ปรากฏดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 3 แสดงองค์ประกอบรายด้านของวะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลาม

แผนภูมิที่ 3 แสดงให้เห็นว่า อิสลามมีคำสอนและมีแหล่งที่มาของศาสนาชัดเจน ผู้นำเสนอหลักการอิสลามจะต้องเข้าใจองค์ประกอบพื้นฐานของวะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลามในรายด้านต่าง ๆ ได้แก่ 1) มีความรู้และความเข้าใจในเรื่องการนำเสนอหลักฐานและการใช้สติปัญญาเพื่อวิเคราะห์ประเด็นปัญหาต่าง ๆ และป้องกันความสับสนที่จะเกิดขึ้นจากการยึดถือเพียงด้านใดด้านหนึ่ง 2) สามารถนำเสนอหลักการอิสลามที่จะต้องยึดมั่นอุดมการณ์ควบคู่กับการคำนึงถึงบริบทและสภาพความเป็นจริงของผู้รับคำแนะนำเพื่อให้การเชิญชวนเกิดความสนใจและเป็นที่ยอมรับเช่นเดียวกับการนำเสนออิสลามอย่างเป็นขั้นตอน คำนึงถึงความยืดหยุ่น ความแตกต่าง และความหลากหลายของบุคคล 3) เข้าใจวิธีการสร้างแรงจูงใจเพื่อสนับสนุนความปรารถนาในการปฏิบัติความดีและการเตือนสำทับอย่างเหมาะสมเพื่อยุติพฤติกรรมที่ผิดต่อหลักการศาสนา 4) มีความรู้และความสามารถนำเสนอหลักการอิสลามอย่างครอบคลุมในทุกมิติ ทั้งมิติด้านจิตวิญญาณและร่างกาย มิติด้านหลักความเชื่อและการปฏิบัติตน มิติด้านเศรษฐกิจและสังคม มิติด้านการเมืองและการปกครอง และมิติอื่น ๆ รวมถึงมิติของชีวิตหลังความตาย และ 5) ผู้นำเสนออิสลามจะต้องมีบุคลิกภาพ

และมารยาทดีงามในการนำเสนอคำสอนอิสลาม เข้าใจบทบาทของตนเอง และมีความรอบรู้เกี่ยวกับหลักการอิสลามและวิธีการนำเสนออิสลามท่ามกลางกลุ่มหรือความเห็นที่หลากหลาย สามารถเปิดใจรับฟังความเห็นหรือหลักฐานที่แตกต่าง และมีความรักในการใฝ่รู้และใฝ่ศึกษาเพิ่มเติม รวมถึงความสามารถในการวิเคราะห์ความแตกต่างบนพื้นฐานของความถูกต้องและความเหมาะสม

2.1.4 ความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในสังคมมุสลิม

การศึกษาวิเคราะห์ความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในสังคมมุสลิมนั้น เห็นได้จากการให้ความสำคัญของวะสะฎียะฮ์ซึ่งถูกกล่าวถึงในแหล่งที่มาอันดับต้นของศาสนาอิสลามทั้งในหลักฐานอัลกุรอานและอัลหะดีษ หลักมูลฐานอิสลาม หลักความเชื่อ หลักการปฏิบัติ ภาพรวมและรายละเอียดปลีกย่อยต่าง ๆ ของศาสนาอิสลาม ซึ่งใครก็ตามที่ได้ศึกษาอัลกุรอานและอัลหะดีษเป็นอย่างดีก็必将พบว่า วะสะฎียะฮ์มีความสำคัญและความจำเป็นต่อสังคมมุสลิมอย่างชัดเจน เนื่องจากมีการกล่าวถึงเป็นจำนวนมากและมีลักษณะอ้างอิงถึงหลักคำสอนของอิสลาม (Yūsuf al-Qardāwiy, 2009: 48) ดังเช่นตัวอย่างอายะฮ์อัลกุรอาน อัลหะดีษ เอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้ได้แสดงให้เห็นว่า การดำเนินกิจกรรมของบุคคลและสังคมบนพื้นฐานของวะสะฎียะฮ์เป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อสังคมมุสลิมนับตั้งแต่อดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ทั้งในระดับบุคคล ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ เนื่องจากเป็นแนวทางสายกลางที่ไม่สนับสนุนแนวคิดหัวรุนแรง ไม่ยอมรับในเรื่องพฤติกรรมที่ขัดแย้งต่อหลักคำสอนของศาสนา เป็นแนวทางที่ห้ามปรามการยึดติดพวกพ้อง (ตะฮ์เศอซุบ) การยึดติดสำนักกฎหมายอิสลาม (มัซฮับ) การยึดติดผู้นำหรือกลุ่ม และเตือนผู้ศรัทธาจากพฤติกรรมเบี่ยงเบนและพฤติกรรมเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนหรือพวกพ้องมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม ('Isām Sālih Ahmad Rājih, 2016: 33-47) ซึ่งผู้วิจัยขอนำเสนอภาพรวมความสำคัญและความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในสังคมมุสลิมทั้งในด้านปัจเจกบุคคลและสังคม ดังนี้

2.1.4.1 วะสะฎียะฮ์ คือ อุดมการณ์ในการขับเคลื่อนความคิดและความศรัทธาของมุสลิม ทำให้เกิดการพิสูจน์สำนึกธรรมและความพยายามในการบรรลุถึงวิถียปัญญาในการดำเนินชีวิตบนแนวทางอันเที่ยงตรงผ่านบรรดาศาสนทูตที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงแต่งตั้งให้พวกเขาทำหน้าที่แจ้งข่าวดีและตักเตือนประชาชาติของพวกเขา และทรงชี้แนวทางที่ถูกต้องให้แก่พวกเขา พระองค์ตรัสว่า

﴿رُسُلًا مُّبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِيَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ ۗ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا

حَكِيمًا﴾ (النساء: 165)

ความว่า “คือบรรดาเราะฮ์สุลในฐานะผู้แจ้งข่าวดี และในฐานะผู้ตักเตือน เพื่อว่ามนุษย์จะได้ไม่มีหลักฐานใด ๆ อ้างแก้ตัวแก่อัลลอฮ์ได้ หลังจากบรรดาเราะฮ์สุลเหล่านั้น และอัลลอฮ์เป็นผู้ทรงเดชานุภาพ ผู้ทรงปรีชาญาณ” (อัลนีสอาฮ์: 165)

﴿ إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا ﴾ (الإنسان: 3)

ความว่า “แท้จริงเราได้ชี้แนะแนวทางให้แก่เขาแล้ว บางทีเขาก็เป็นผู้กตัญญู และบางทีเขาก็เป็นผู้เนรคุณ” (อัลอินसान: 3)

การนำความถูกต้องและยี่ดวะสะฎียะฮฺมาปรับใช้ในชีวิต จึงช่วยให้สังคมสามารถแยกแยะระหว่างความจริงและความเท็จ ระหว่างความดีและความชั่ว ระหว่างพฤติกรรมที่ดีและพฤติกรรมที่ชั่วร้าย และระหว่างแนวคิดการพัฒนาฟื้นฟูกับแนวคิดสร้างความเสียหายซึ่งจะชี้นำบุคคลและสังคมสู่ความหลงผิด ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ ۚ وَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ مَا زَكَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ أَبَدًا وَلَكِنَّ اللَّهَ يُزَكِّي مَنْ يَشَاءُ ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴾ (النور: 21)

ความว่า “โอ้ บรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย พวกเจ้าอย่าคิดตามทางเดินของชัยฏอน และผู้ใดติดตามทางเดินของชัยฏอน แท้จริงมันจะใช้ให้ทำการลามกและความชั่ว และหากมิใช่ความโปรดปรานของอัลลอฮฺแก่พวกเจ้า และความเมตตาของพระองค์แล้ว ก็จะไม่เหลือผู้ใดเลยหมู่พวกเจ้าบริสุทธี แต่อัลลอฮฺทรงให้ผู้ที่พระองค์ทรงประสงค์บริสุทธี และอัลลอฮฺเป็นผู้ทรงไต่ฮินผู้ทรงรอบรู้” (อัลนุร: 21)

﴿ وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ ۖ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ۚ ذَلِكُمْ وَصَّاكُمْ بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾ (الأنعام: 153)

ความว่า “และแท้จริง นี่คือทางของข้าอันเที่ยงตรงพวกเจ้าจงปฏิบัติตามมันเถิด และอย่าปฏิบัติตามหลายๆ ทาง เพราะมันจะทำให้พวกเจ้าแยกออกไปจากทางของพระองค์ นั่นแหละที่พระองค์ได้สั่งเสียมันไว้แก่พวกเจ้า เพื่อว่าพวกเจ้าจะยำเกรง” (อัลอันอาม: 153)

2.1.4.2 ความสุดโต่งและความหย่อนยานเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความรุนแรง ความแตกแยกและความรู้สึกถูกบังคับขู่เข็ญ และส่งผลให้เกิดการละเลยต่อเรื่องการปฏิบัติศาสนกิจ ละทิ้งการแสดงความรักดีต่ออัลลอฮฺ ﷻ และมีการการสอดแทรกความคิดเห็นที่ไม่ถูกต้องในหลักคำสอนอิสลาม ในขณะที่การยี่ดวะสะฎียะฮฺหรือแนวทางสายกลางในการเชิญชวนสู่อัลลอฮฺ ﷻ จะทำให้มนุษย์เกิดความปรารถนาในการปฏิบัติคุณงามความดี และเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พวกเขาสามารถรักษาความเป็นป่าวของตนเองต่อพระเจ้า โดยไม่รู้สึกลำบากหรือเหน็ดเหนื่อย เนื่องจากวะสะฎียะฮฺเป็นแนวทางสายกลางที่อำนวยการปฏิบัติความดีงาม ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ﴾ (البقرة: 286)

ความว่า “อัลลอฮ์จะไม่ทรงบังคับชีวิตหนึ่งชีวิตใด นอกจากตามความสามารถของชีวิตนั้นเท่านั้น” (อัลบะเกาะเราะฮฺ: 286)

และท่านเราะสูล ﷺ ยังได้เคยกล่าวไว้ว่า

((يَا أَيُّهَا النَّاسُ، خُذُوا مِنَ الْأَعْمَالِ مَا تُطِيقُونَ، فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَمَلُّ حَتَّى تَمْلُؤُوا، وَإِنَّ أَحَبَّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ مَا دَامَ وَإِنْ قَلَّ))⁴⁰

ความว่า “โอ้ท่านทั้งหลาย จงยึด (ปฏิบัติ) อามัลความดีงามตามที่ท่านจะมีความสามารถปฏิบัติเกิด (อย่าได้ฝืนทำให้เกิดความลำบาก) แท้จริงแล้ว อัลลอฮ์ จะไม่ทรงเบื่อหน่าย (ในการตอบแทนผลบุญแก่พวกท่าน) จนกว่า พวกท่านจะเกิดความเบื่อหน่าย (ในการปฏิบัติอามัลความดีงาม) และแท้จริงการทำงานซึ่งเป็นที่รักอย่างยิ่ง ณ ที่อัลลอฮ์ นั้น คืองานที่ทำอย่างต่อเนื่องถึงแม้มันจะมีจำนวนน้อยก็ตาม”

2.1.4.3 การรณรงค์ให้ความรู้และการนำเสนออะสะฎียะฮ์สุสฺ์สังคมจะทำให้เกิดการปฏิบัติตามหลักการอิสลามและการดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง เนื่องจากความเข้าใจที่อยู่บนแนวทางสายกลางจะมีความเป็นดุลยภาพ ปราศจากความสุดโต่ง ความหย่อนยาน และตระหนักต่อข้อบังคับต่างๆ ของศาสนา ดังที่ท่านเราะสูล ﷺ รับคำสั่งใช้ให้ย้าเตือนผู้ศรัทธาถึงความเข้าใจที่ถูกต้องนี้ พระองค์ตรัสว่า

﴿ قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي ۖ وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴾ (يوسف: 108)

ความว่า “จงกล่าวเถิดมุฮัมมัด “นี่คือแนวทางของฉัน ฉันเรียกร้องไปสู่อัลลอฮ์อย่างประจักษ์แจ้งทั้งตัวฉันและผู้ปฏิบัติตามฉัน และมหาบริสุทธิ์แห่งอัลลอฮ์ ฉันมิได้อยู่ในหมู่ตั้งภาคี” (ยูซุฟ: 108)

และท่านเราะสูล ﷺ ก็ได้ปฏิบัติเป็นแบบอย่างในเรื่องดังกล่าว ซึ่งถือเป็นการนำเสนอแนวทางอิสลามสายกลางให้ผู้ศรัทธาได้ยึดมั่นอยู่บนแนวทางดังกล่าว และถึงแม้ว่าความยำเกรงต่ออัลลอฮ์ ﷻ ของท่านเราะสูล ﷺ จะมีมากกว่าคนอื่น แต่ท่านก็ไม่ละเลยต่อการความต้องการและการใช้ชีวิตเฉกเช่นมนุษย์ปกติทั่วไป และท่านไม่ได้ละทิ้งการทำงานในโลกนี้เพื่อมุ่งปฏิบัติความดีงามเพื่อ

⁴⁰ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 5861

ชีวิตหลังความตายเท่านั้น ยิ่งไปกว่านั้น ท่านเราะสูล ﷺ ได้เตือนบุคคลที่สุดต่งในการใช้ชีวิตโดยไม่สนใจการงานและชีวิตในโลกนี้ และบุคคลที่ไม่สนใจต่อแบบอย่างอันดีงามของท่านว่า

41 ((فَمَنْ رَغِبَ عَن سُنَّتِي فَلَيْسَ مِنِّي))

ความว่า “ดั่งนั้นแล้วผู้ใดไม่ประสงค์ปฏิบัติตามแนวทางของฉัน เขาก็ไม่ใช่ส่วนหนึ่งจากกลุ่มชนของฉัน”

2.1.4.4 เมื่อใดที่วะสะฎียะฮฺ คือ แนวทางในการดำเนินกิจกรรมของสังคม สมาชิกในสังคมก็จะสละจากการยึดติดกลุ่มชาติพันธุ์และพวกพ้อง ไม่ยึดติดความคิดเห็นหรือสำนักคิด และให้ความสนใจในเรื่องการให้เกียรติความเห็นต่าง เป็นเสมือนสื่อกลางในการสานเสวนาอย่างมีเป้าหมาย เพื่อการสร้างคามพึงพอใจและการยอมรับของทุกฝ่าย ด้วยความรู้และความสุขุมลุ่มลึก เช่นตัวอย่างการสนทนาเพื่อสร้างความพึงพอใจและการนำเสนออย่างมีหลักการและเหตุผล ดังที่ปรากฏในเรื่องราวของท่านนบีมุซา عليه السلام เมื่อครั้งที่เขาได้ทำหน้าที่ในการเชิญชวนฟิรอูนสู่อัลลอฮฺ ﷻ พระองค์ตรัสว่า

﴿وَأَخِي هَارُونُ هُوَ أَفْصَحُ مِنِّي لِسَانًا فَأَرْسَلْنَا مَعِيَ رِدْءًا يُصَدِّقُنِي ۗ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُون﴾ (القصص: 34)

ความว่า “และพี่ชายของข้าพระองค์ คือ ฮารุน เขาพูดจาคล่องแคล่วกว่าข้าพระองค์ ดั่งนั้น ขอได้โปรดส่งเขาเป็นผู้ช่วยร่วมกับข้าพระองค์ด้วยเถิด เพื่อเขาจะได้ยืนยันให้แก่ข้าพระองค์ แท้จริงข้าพระองค์กลัวว่าพวกเขาจะปฏิเสธข้าพระองค์” (อัลเกาะศ็อศ: 34)

จากอายะฮฺข้างต้น จึงเป็นการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของวิหยปัญญา (หิกมะฮฺ) ในการพูดและการเชิญชวนผู้อื่นสู่สัจธรรมด้วยการคำนึงถึงสติปัญญาและความสามารถของผู้ที่ได้รับการเชิญชวน เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความยุ่งยากและความลำบากใจ ดังที่ท่านเราะสูล ﷺ ได้กล่าวไว้ว่า

42 ((أَمْرًا أَنْ نَكَلِّمَ النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عَقُولِهِمْ))

ความว่า “พวกเราถูกสั่งใช้ให้พูดคุยกับมนุษย์โดยจะต้องคำนึงถึงความสามารถทางสติปัญญาของพวกเขา”

41 หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 5063

42 หะดีษบันทึกโดย al-Sakhawiy หะดีษหมายเลข 119 ดูใน al-Maqasid al-Hasanah มีสถานะเป็นหะดีษฎะอ์ฟ

การคำนึงถึงผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นจากการยึดแนวทางสายกลาง จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการแก้ไขปัญหาสังคมและช่วยให้การเชิญชวนสู่ความดีงามมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล หากทุกคนยึดแนวทางนี้ในการพูดคุย ซึ่งจะเป็นการป้องกันจากการเชิญชวนสู่การติดกลุ่มหรือพวกพ้อง ดังที่ท่านเราะฮูล ﷺ ได้กล่าวห้ามปรามชาวญะฮิลียีนและชาวอันศอร ในรายงานจากญาบิร บิน अबดุลลอฮ ﷺ ท่านเราะฮูล ﷺ กล่าวว่า

43((دَعُوها؛ فَإِنَّهَا خَبِيثَةٌ))

ความว่า “ท่านทั้งหลายจงละทิ้งการเรียกร้องเพื่อสู่ความเป็นญะฮิลียะฮฺเถิด (คือ การยึดติดพวกพ้อง) เพราะแท้จริงแล้ว มันคือเรื่องที่น่าเศร้าและชั่วร้าย”

2.1.4.5 วะสะฎียะฮฺ คือ ตัวอย่างที่มีชีวิตซึ่งสามารถนำเสนอคำสอนอิสลามในแง่ของความเป็นอารยธรรมและความเจริญท่ามกลางโลกสมัยใหม่ แสดงให้เห็นถึงความสมบูรณ์และความครอบคลุมของอิสลามด้วยรูปแบบทางวิชาการที่มีความเรียบง่าย มีความเหมาะสมกับผู้เรียนและผู้สนใจทั่วไป และมีบทบาทสำคัญในการสร้างสังคมสันติสุข ด้วยการปลูกฝังหลักศรัทธาที่ถูกต้อง การเรียกร้องเชิญชวนสมาชิกในสังคมสู่ความดีงาม การพัฒนาและการร่วมมือร่วมใจในการฟื้นฟูสังคม ป้องกันแนวคิดบิดเบือนและแนวคิดก่อการร้าย ทำให้สังคมปลอดภัยจากความสุดโต่งและการหย่อนยาน เป็นสังคมที่คำนึงรักษาชีวิต ทรัพย์สิน และเกียรติของบุคคล ดังที่อัลลอฮ ﷻ ตรัสว่า

﴿ مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ كَتَبْنَا عَلَىٰ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنَّهُ مَن قَتَلَ نَفْسًا بِغَيْرِ نَفْسٍ أَوْ فَسَادٍ فِي الْأَرْضِ فَكَأَنَّمَا قَتَلَ النَّاسَ جَمِيعًا وَمَنْ أَحْيَاهَا فَكَأَنَّمَا أَحْيَا النَّاسَ جَمِيعًا ﴾ (المائدة: بعض من الآية 32)

ความว่า “เนื่องจากเหตุนี้แหละ เราจึงได้บัญญัติแก่วงศ์วาน อิสราเอลว่า แท้จริงผู้ใดฆ่าชีวิตหนึ่งโดยมิใช่เป็นการชดเชยอีกชีวิตหนึ่ง หรือมิใช่เนื่องจากกการบ่อนทำลายในแผ่นดินแล้ว ก็ประหนึ่งว่าเขาได้ฆ่ามนุษย์ทั้งมวล และผู้ใดไว้ชีวิตหนึ่ง ก็ประหนึ่งว่าเขาไว้ชีวิตมนุษย์ทั้งมวล” (อัลมาอิดะฮฺ: ส่วนหนึ่งจากอายะฮฺ 32)

และในรายงานจาก अबดุลลอฮ ﷺ บิน มัสอูด ﷺ ได้กล่าวถึงคุณบะฮฺของท่านเราะฮูล ﷺ ที่ได้เคยกำชับผู้ศรัทธาไว้ในฮัจญ์อ้อลา ท่านเราะฮูล ﷺ กล่าวว่า

((إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَىٰ قَدْ حَرَّمَ عَلَيْكُمْ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ إِلَّا بِحَقِّهَا، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا))⁴⁴

⁴³ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 3518

⁴⁴ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 6785

ความว่า “แท้จริงแล้ว อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงบัญญัติให้มีการคุ้มครองการละเมิดต่อเลือด (ชีวิต) ทรัพย์สิน และเกียรติยศของท่านทั้งหลาย นอกจากจะต้องมีสิทธิเหนื้อมัน เช่นเดียวกับวันนี้ แผ่นดินนี้ และเดือนนี้ของพวกท่าน ซึ่งถือเป็นสิ่งที่ต้องห้าม (จะต้องได้รับการคุ้มครอง) เช่นกัน”

2.1.4.6 ความเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญและความจำเป็นในการปรับใช้วะสฎียะฮ์เป็นผลทำให้เกิดการสนับสนุนแนวคิดที่ถูกต้องและเหมาะสมกับเหตุการณ์ต่างๆ โดยสามารถแยกแยะระหว่างบทบัญญัติของอัลลอฮ์ ﷻ กับพฤติกรรมที่ไม่ดีที่เกิดจากอารมณ์ใฝ่ต่ำ หรือป้องกันจากการสอดแทรกความคิดที่ผิดต่อหลักคำสอนอิสลาม หรืออาจสร้างความรุนแรงและความไม่สงบสุขในสังคม โดยเฉพาะกลุ่มแนวคิดสุดโต่งที่ออกประกาศข้อชี้ขาดของศาสนา (ฟัตวา) ในประเด็นต่างๆ และแสดงท่าทีต่อต้านความคิดเห็นต่าง โดยไม่คำนึงถึงหลักการศาสนา หรือบางกลุ่มออกข้อชี้ขาดในเรื่องการตัดสินประหารชีวิตหรือลงโทษตัดสินให้ผู้อื่นๆ ตกศาสนา (ตักฟิร) ถึงแม้ว่าการออกข้อชี้ขาดดังกล่าวจะไม่มีในหลักฐานจากอัลกุรอานหรือปรากฏในแบบบออย่างของท่านเราะฮ์สุล ﷺ ก็ตาม ซึ่งท่านเราะฮ์สุล ﷺ ได้เตือนพฤติกรรมสุดโต่งในเรื่องนี้ว่า

45 ((أَجْرُكُمْ عَلَى الْفِتْيَا أَجْرُكُمْ عَلَى النَّارِ))

ความว่า “ความกล้าหาญของพวกท่านในการออกข้อชี้ขาดศาสนา (โดยไม่ยืนยันความถูกต้องหรือไม่ตรวจสอบหลักฐานให้แน่ชัด) คือ ความกล้าหาญของพวกท่าน (ซึ่งเป็นเหตุ) ทำให้ต้องเข้าสู่ขุมนรก”

และท่านเราะฮ์สุล ﷺ ก็เคยกล่าวเตือนบุคคลที่ชอบตำหนิผู้อื่นว่า

46 ((إِذَا قَالَ الرَّجُلُ: هَلَكَ النَّاسُ فَهُوَ أَهْلَكُكُمْ))

ความว่า “หากคนหนึ่งกล่าวตำหนิคนอื่นว่า พวกเขาได้ประสบความหายนะแล้ว ดังนั้นเขา (นั่นแหละ) คือ ผู้ที่จะประสบความหายนะมากยิ่งขึ้น”

2.1.4.7 การให้ความสำคัญต่อแนวทางสายกลางและความถูกต้อง นับเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยให้เกิดความผิดพลาดในการนำเสนอหลักการศาสนาน้อยที่สุด หรือมีความถูกต้องมากที่สุดในเรื่องการทำธุรกรรมและการปฏิสัมพันธ์กันระหว่างเพื่อนมนุษย์ทั้งภายในและภายนอกสังคม ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการปฏิบัติตามหลักการศาสนาหรือเรื่องเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตในโลกนี้ ซึ่งหากมี

45 หะดีษบันทึกโดย al-Darimiyy หะดีษหมายเลข 157 อัลอัลบานียี กล่าวใน al-Silsilat al-Da'iifah: 1814 ว่า เป็นหะดีษภาษาอิฟ

46 หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 2623

ข้อผิดพลาดเกิดขึ้นก็จะนำไปเป็นบทเรียนในการแก้ไข และจะคำนึงถึงความถูกต้องมากที่สุดเพื่อให้คงอยู่ในแนวทางสายกลางและความสมดุล ก่อให้เกิดความรู้สึกรักกันฉันท์พี่น้อง ความสัมพันธ์อันดี ความเท่าเทียม และความช่วยเหลือระหว่างพวกเขาในเรื่องความดีและการยำเกรงต่ออัลลอฮ์ ﷻ ตลอดจนความรู้สึกรับผิดชอบต่อน้ำที่ในการดูแลสังคมให้ปลอดภัยจากความคิดบิดเบือนและโรคร้ายในสังคม

วะสะฎียะฮ์จึงเป็นแนวทางอิสลามสายกลางที่จะช่วยให้มุสลิมยืนหยัดบนแนวทางที่ถูกต้อง สามารถจัดการอารมณ์ใฝ่ต่ำและความคิดไม่ดี ลดทัศนคติเชิงลบ ไม่มองคนอื่นอย่างมีอคติหรือมองคนอื่นในแง่ร้าย ตลอดจนมีความสามารถในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากความเห็นต่าง โดยการนำหลักความศรัทธาที่ถูกต้องและแบบอย่างอันงดงามจากท่านเราะสูล ﷺ มาขัดเกลาหัวใจและพฤติกรรมของพวกเขา ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า

﴿لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ﴾ (الأحزاب: بعض من الآية 21)

ความว่า “โดยแน่นอน ในเราะสูลของอัลลอฮ์มีแบบฉบับอันดีงามสำหรับพวกเจ้าแล้ว” (อัลอะห์ซาบ: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 21)

2.1.4.8 การดำเนินการเผยแผ่แนวคิดสายกลางและการสนับสนุนความยุติธรรมให้เกิดขึ้นในสังคมจะทำให้ความสุตโตงและหย่อนยานในสังคมลดลง เนื่องจากความตระหนักต่อการนำวะสะฎียะฮ์มาปรับใช้จะเป็นปัจจัยสำคัญในการยกระดับเกียรติและศักดิ์ศรีของประชาชาติอิสลาม และการทุ่มเทความพยายามในการบูรณาการสังคมทำให้สามารถปรับใช้วะสะฎียะฮ์ได้อย่างครอบคลุมทั้งในด้านจิตใจและด้านวัตถุ รวมถึงเพิ่มศักยภาพและพลังในการเอาชนะศัตรูหรือกลุ่มผู้ประสอ์ร้ายต่ออิสลาม ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงสัญญาไว้

﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا﴾ (النور: بعض من الآية 55)

ความว่า “อัลลอฮ์ทรงสัญญากับบรรดาผู้ศรัทธาในหมู่พวกเจ้า และบรรดาผู้กระทำความดีทั้งหลายว่า แน่แน่นอนพระองค์จะทรงให้พวกเขาเป็นตัวแทนสืบช่วงในแผ่นดิน เสมือนดังที่พระองค์ทรงให้บรรดาชนก่อนพวกเขา เป็นตัวแทนสืบช่วงมาก่อนแล้ว และพระองค์จะทรงทำให้ศาสนาของพวกเขาซึ่งพระองค์ทรงโปรดปราน เป็นที่มั่นคง เป็นเกียรติแก่พวกเขา และแน่นอนพระองค์จะทรงเปลี่ยนแปลงให้พวกเขาได้รับความปลอดภัย หลังจากความกลัวของพวกเขา” (อัลนุร: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 55)

บรรดาผู้ศรัทธาจึงต้องเตรียมความพร้อมอย่างเต็มที่ในทุกด้าน ห้ามการปล่อยปละละเลยและหย่อนยานในการดำเนินชีวิต และห้ามการแตกแยกระหว่างพวกเขา ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ﴾ (الأنفال: بعض من الآية 60)

ความว่า “และพวกเจ้าจงเตรียมไว้สำหรับ(ป้องกัน)พวกเขา สิ่งที่พวกเจ้าสามารถ อันได้แก่กำลังอย่างหนึ่งอย่างใด” (อัลอันฟา: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 60)

และพระองค์ได้ตรัสว่า

﴿وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ ۖ وَاصْبِرُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ﴾ (الأنفال: 46)

ความว่า “และจงเชื่อฟังอัลลอฮ์ และเราะสูลของพระองค์เถิด และจงอย่าขัดแย้งกัน จะทำให้พวกเจ้าย่อท้อ และทำให้ความเข้มแข็งของพวกเจ้าหมดไป และจงอดทนเถิด แท้จริงอัลลอฮ์นั้นทรงอยู่กับผู้ที่อดทนทั้งหลาย” (อัลอันฟา: 46)

2.1.4.9 วะสะฎียะฮ์ คือ แบบอย่างของแนวทางสายกลางที่สามารถปรับใช้เป็นหลักคิด และหลักในการดำเนินชีวิตท่ามกลางสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายทางความเชื่อ ศาสนา ชาติพันธุ์ ภาษา วัฒนธรรม และกลุ่ม และถือเป็นเครื่องมือสำคัญในการผลักดันให้เกิดความรัก ความสามัคคี ความปรองดอง และความไว้นับถือใจระหว่างสมาชิกในสังคม เปลี่ยนแปลงความอิจฉาริษยา เป็นการให้ความร่วมมือและสร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันด้วยมิตรไมตรี ดังที่ท่านเราะสูล ﷺ ได้เคยสร้างรัฐอิสลาม ณ นครมะดีนะฮ์ และการผูกสัมพันธ์ฉันท์พี่น้องระหว่างชาวมุฮาญิรีนและชาวอันศอร ปราบฏเป็นสายสัมพันธ์แห่งศรัทธาที่มีความรักและความเห็นอกเห็นใจประดุจเรือนร่างเดียวกัน ดังที่ท่านเราะสูล ﷺ ได้เคยกล่าวว่า

((مَثَلُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تَوَادُّهِمْ، وَتَعَاطُفِهِمْ، وَتَرَاحُمِهِمْ، مَثَلُ الْجَسَدِ، إِذَا اشْتَكَى مِنْهُ عُضْوٌ تَدَاعَى سَائِرَ الْجَسَدِ بِالسَّهْرِ وَالْحُمَى))⁴⁷

ความว่า “เปรียบเทียบบรรดาผู้ศรัทธา ในด้านความรัก ความเอื้ออาทร และความปรองดองที่มีให้กันระหว่างพวกเขา นั้น เปรียบกับเรือนร่างเดียวกัน เมื่อใดที่อวัยวะส่วนหนึ่งมีอาการเจ็บปวด ก็จะส่งผลต่ออวัยวะส่วนที่เหลือต้องอดหลับอดนอน อันเนื่องมาจากความเจ็บปวดที่อวัยวะส่วนนั้นมีด้วยเช่นกัน”

⁴⁷ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 6011; Muslim: 2586

นอกจากนี้ ท่านเราะสูล ﷺ ได้เคยกำหนดธรรมเนียมแห่งรัฐอิสลาม โดยได้จัดทำ สนธิสัญญาและความสัมพันธ์อันดีระหว่างชาวมุสลิมกับกลุ่มชนที่ไม่ใช่มุสลิม เช่น ชาวคัมภีร์ ชาวฮิว และกลุ่มต่าง ๆ เพื่อให้สังคมในเวลานั้นเกิดความสงบสุขและปลอดภัยจากสงคราม วะสะฎียะฮ์จึงเป็น ปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนทั่วไปได้เห็นภาพลักษณ์อันสวยงามของอิสลามซึ่งทำให้เกิดการยอมรับและ ได้รับความสนใจจากต่างศาสนิกจำนวนมาก เนื่องจากจุดมุ่งหมายพื้นฐานของวะสะฎียะฮ์ คือ การ สร้างความประทับใจให้กับคนทั่วไป ดังจะเห็นได้จากบุคลิกภาพของผู้ศรัทธาที่มีความสุภาพอ่อนโยน และการปฏิสัมพันธ์อันดีระหว่างเขากับสมาชิกในครอบครัว สังคม และคนทั่วไป สอดคล้องกับคำสอน ของอิสลามที่มุ่งสร้างความสันติ ห้ามปรามความสุดโต่งและความรุนแรง แตกต่างจากหลักการหรือ แนวคิดอื่น ๆ ทั่วไป

จากความสำคัญและความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในสังคมมุสลิมท่ามกลาง ความเห็นต่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า วะสะฎียะฮ์ คือ แนวทางอิสลามสายกลางที่ขับเคลื่อนความคิดและ ความศรัทธาของมุสลิมในเรื่องการปฏิบัติความดีและการห้ามปรามความชั่ว เป็นแนวทางที่จะช่วยให้ มุสลิมปฏิบัติตามหลักการอิสลามและการดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างสันติ เนื่องจากวะสะฎียะฮ์เป็น เสมือนสื่อกลางในการสานเสวนาและการสร้างการยอมรับจากทุกฝ่าย ป้องกันจากการยึดติดกลุ่มหรือ พวกพ้อง และนับเป็นแนวทางที่มีความครอบคลุมหลักคำสอนอิสลาม ทั้งในแง่ทฤษฎีและการปฏิบัติ ซึ่งสามารถป้องกันข้อผิดพลาดในการนำเสนอหลักการศาสนา ขจัดความรู้สึกและอารมณ์ใฝ่ต่ำ ตลอดจนความคิดและทัศนคติเชิงลบ เป็นแนวทางที่ให้ความสำคัญต่อมิติด้านจิตใจและวัตถุ และมีความเหมาะสมสำหรับการปรับใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตท่ามกลางสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีความ หลากหลายทางความเชื่อ ศาสนา ชาติพันธุ์ ภาษา วัฒนธรรม และกลุ่ม ทั้งนี้ ในส่วนรายละเอียด และเนื้อหาเกี่ยวกับนิยาม ความสำคัญ ประเภท สาเหตุของความเห็นต่าง ผลลัพธ์จากความเห็นต่าง และมารยาทความเห็นต่างในอิสลาม ตลอดจนแนวทางจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากการเห็น ต่าง ผู้วิจัยจะมีการนำเสนอประเด็นรายละเอียดต่าง ๆ ในหัวข้อต่อไป

2.2 ความเห็นต่างในอิสลาม

2.2.1 นิยามความเห็นต่างในอิสลาม

ความเห็นต่างหรือในภาษาอาหรับ คือ “الاختلاف” อ่านว่า อัลอิคตีลาฟ ตามที่นักวิชาการ อิสลามได้ท่านได้ให้นิยามทั้งในเชิงภาษาและเชิงวิชาการ และได้มีการนำเสนอคำศัพท์ที่มีความหมายคล้ายคลึงและแตกต่างกันนั้น (‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993: 146; Hind Muhammad, ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy:1993 nd: 498; Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy. 1987: 21-23; Jabbār Dahshun al-Taiiy. 2007: 98; ‘Aliy Wanis, n.d. : 3) ผู้วิจัยสามารถสรุปได้ ดังนี้

2.2.1.1 นิยามเชิงภาษา

คำว่า “الاختلاف” อ่านว่า อัลอิคติลาฟ ในพจนานุกรม (almaany.com) ระบุว่า
 اختلفَ ، اختلفَ إلى ، اختلفَ على ، اختلفَ عن ، اختلفَ في يختلف ، اختلفًا ، فهو مختلفٌ ،
 والمفعول مُختلفٌ (للمتعدِّي)
 ให้ความหมายว่า แตกต่าง ชัดแย้ง หรือ ตรงกันข้าม เช่น “اختلفَ الشيعان” แปลว่า ทั้งสองสิ่งนั้น
 แตกต่างกัน หรือมีไม่ตรงกัน หรือ “اختلفَ معه في الرأي” แปล เขามีความเห็นตรงกันข้ามกับอีกฝ่าย
 หนึ่ง เป็นต้น

Jabbār Dahshun al-Taiiy (2007: 98) และ ‘Aliy Wanis (n.d.: 3) กล่าวว่า ราก
 ศัพท์ของคำ “الاختلاف” มาจากคำกริยา “اختلفَ” อ่านว่า อิคตะละพะ มีความหมายว่า แตกต่าง
 ตรงข้ามกับคำ “الاتفاق” อ่านว่า อัลอิตติฟาก ซึ่งมีความหมายว่า เห็นพ้องกัน ซึ่งสอดคล้องกับนิยาม
 ในพจนานุกรมศัพท์ภาษาอาหรับ (Ibn Manzur, Lisān al-Arab: 9/82) ได้ให้คำอธิบายว่า

"اختلفَ الأمران لم يتفقا. وكلُّ ما لم يتساو فقد اختلفَ"

แปลว่า “สองเรื่องนั้นได้แตกต่าง (จึง) ไม่สอดคล้องกัน และทุกสิ่งที่ไม่เสมอกัน จึงถือ
 ว่า มันได้แตกต่างกัน”

และในการให้คำนิยามคำนี้ของ al-Fayruz Abadiy (Basair Zawiy al-Tamjiz:
 2/562) และ Muhammad ‘Aawwāmah (2007: 11) ได้อธิบายเชิงภาษา โดยอ้างถึงคำพูดของ
 al-Imam al-Raghib al-Asfahaniy ในหนังสือ “Mufradāt al-Qurān” ว่า

“الاختلاف والمخالفة: أن يأخذ كل واحدٍ طريقاً غير طريق الآخر في حاله أو فعله”

แปลว่า “ความแตกต่างและการขัดแย้งนั้น หมายถึง การที่คนหนึ่งยึดถือแนวทางหนึ่ง
 ซึ่งไม่ใช่แนวทาง (เดียวกับ) ของอีกคนหนึ่ง ทั้งในสภาพ (ภาพรวม) หรือการปฏิบัติของ
 เขา”

Jabbār Dahshun al-Taiiy (2007: 98) กล่าวว่า ตัวอย่างการใช้คำ “الاختلاف”
 ดังปรากฏในคำพูดของท่านเราะฮูล رضي الله عنه เกี่ยวกับเรื่องการห้ามแตกแถวในเวลาละหมาด ว่า

((اسْتَوْوَا، وَلَا تَخْتَلِفُوا فَتَخْتَلِفَ قُلُوبُكُمْ))⁴⁸

ความว่า “ท่านทั้งหลายจงทำแถวให้เสมอกัน และอย่าทำให้แถวไม่เสมอกัน (เพราะ
 มัน) จะทำให้หัวใจ (หรือความสามัคคี) ของท่านทั้งหลายแตกจากกัน”

⁴⁸ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 432

ผู้วิจัยพบว่ามีคำศัพท์หลายคำที่มีความหมายใกล้เคียง (almany.com) เช่น
 خِلَافٌ، اِخْتِصَامٌ، تَنَازُعٌ، تَبَايُنٌ، مُفَارَقَةٌ، تَخَالُفٌ، تَضَادٌّ، تَنَابُذٌ، اِفْتِرَاقٌ، مُخَالَفَةٌ، مُضَادَّةٌ، بَوٌّ، بَيْنٌ، بُعْدٌ،
 تَبَايُنٌ، تَبَاعُدٌ، تَبَايُنٌ، تَخَالُفٌ، تَعَايُرٌ، تَفَاوُتٌ، حُصُومَةٌ، خِلَافٌ، فَارِقٌ، فَرْقٌ، نِزَاعٌ

อย่างไรก็ตามจากตัวอย่างคำศัพท์ที่มีความหมายใกล้เคียงกับคำ “الاختلاف”ข้างต้น
 จะมีคำ “الخلافة” อ่านว่า อัลคิลาฟ ซึ่งจะมีการเขียนคล้ายกับคำ “الاختلاف” เนื่องจากมีรากศัพท์
 เดียวกัน คือ خ ل ف แต่นักวิชาการหลายท่านได้พยายามอธิบายข้อแตกต่างในการนำไปใช้ว่า
 “الاختلاف” จะใช้ในกรณีที่พบว่า ความแตกต่างนั้นเกิดขึ้นจากการนำเสนอหลักฐานที่แตกต่างกัน
 ขณะที่คำว่า “الخلافة” จะถูกใช้ในกรณีที่พบว่า ความแตกต่างนั้นเกิดจากอารมณ์และความเห็น
 ส่วนตัวซึ่งไม่มีหลักฐานใดๆ มารองรับ (Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 1987: 21) หรือคำว่า
 “الاختلاف” คือ ความแตกต่างที่เป็นผลจากความเมตตา ขณะที่ “الخلافة” เป็นความแตกต่างที่เกิด
 จากการอุตริกรรม (Muhammad ‘Aawwāmah, 2007: 12)

‘Aliy Wanis (n.d.: 3) กล่าวว่า นักกฎหมายอิสลามบางท่านได้ให้การยอมรับว่า
 ทั้งสองคำมีความหมายเหมือนกัน และสามารถใช้คำนี้ในการให้ความหมายเดียวกัน เช่น ความคิดเห็น
 ของ al-Shatibiy ในหนังสือ al-Muwafaqāt (4/161) เขากล่าวว่า “مراعات الخِلاف” ซึ่งมี
 จุดมุ่งหมาย คือ “أدلة مختلفة فيها” หมายถึง การให้ความสนใจต่อการนำเสนอหลักฐานที่แตกต่างกัน
 และใน al-Fatawa al-Hindiyyah (3/312) ซึ่งใช้สองคำนี้ในความหมายเดียวกัน ระบุว่า

" إِنْ اِخْتَلَفَ الْمُتَقَدِّمُونَ عَلَى الْقَوْلَيْنِ، ثُمَّ أَجْمَعَ مَنْ بَعْدَهُمْ عَلَى أَحَدِ هَذَيْنِ الْقَوْلَيْنِ،
 فَهَذَا الْإِجْمَاعُ، هَلْ يُرْفَعُ الْخِلَافُ الْمُتَقَدِّمُ "

แปลว่า “หากบรรดาผู้นำเสนอได้มีความเห็นต่างกันเป็นสองกลุ่ม จากนั้นได้พบว่ามี
 กลุ่มนักวิชาการรุ่นหลังจากพวกเขาได้มีมติเอกฉันท์ร่วมกัน และยึดความเห็นใด
 ความเห็นหนึ่ง การมติเอกฉันท์ร่วมกันเช่นนี้ จะทำให้ความเห็นต่างกันของบรรดาผู้
 นำเสนอ (อีกฝ่ายหนึ่ง) ตกไปหรือไม่”

‘Abd al-Wahhab bin Muhammad al-Hamiqaniy (n.d.: 24) กล่าวว่า คำทั้งสอง
 สองคำมีความหมายและมีการนำไปใช้เหมือนกัน ทั้งในนิยามเชิงภาษาหรือในนิยามเชิงวิชาการ
 เนื่องจากมีจุดประสงค์ในด้านความหมายเหมือนกัน คือ ความแตกต่าง หรือความขัดแย้ง ไม่ว่าจะใช้
 คำนี้เกี่ยวกับเรื่องความคิดเห็น ทัศนคติ การปฏิบัติ อุดมการณ์ หรือจุดยืนที่แตกต่างกัน

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่า คำ “الإختلاف” ในนิยามเชิงภาษานั้น เป็นคำที่มีความหมายตรงกันข้ามกับคำศัพท์หลายคำ ซึ่งให้ความหมายว่า สอดคล้อง เสมอกัน เท่ากัน ตรงกัน เหมือนกัน หรือ คล้ายกัน (almaany.com) เช่น

إِتِّفَاقٌ ، تَضَامُنٌ ، وِفَاقٌ ، إِيْتِبَافٌ ، إِنْسِجَامٌ ، التَّقَاةُ ، امْتِتَالٌ ، تَأْلُفٌ ، بَاجَانُسٌ ، تَشَابُهٌ ، تَطَابُقٌ ، تَعَاوُنٌ ، تَفَاهُكُمْ ، تَقَارُبٌ ، تَلَاوُومٌ ، تَمَاتِلٌ ، تَنَاعُكُمْ ، تَنَاعُكُمْ ، تَوَافُقٌ ، دُنُوٌّ ، شَبَهٌ ، قُرْبٌ ، مَشَاكَلَةٌ ، مَضَارَعَةٌ ، مُضَاهَاةٌ ، مُمَاتَلَةٌ

2.2.1.2 นิยามเชิงวิชาการ

การศึกษานิยามเชิงวิชาการ พบว่า “الإختلاف” หมายถึง การที่คนหนึ่งยึดถือแนวทางหนึ่งซึ่งมีความแตกต่างจากคนอื่น เช่น ความแตกต่างในเรื่องความคิดเห็น ทรรศนะ คำพูด การปฏิบัติ กลุ่ม หรือจุดยืนที่แตกต่างจากคนอื่น (Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 1987: 21; ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993: 146; ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993: 146) และนิยามของ Jabbār Dahshun al-Taiiy (2007: 98) อธิบายว่า “الإختلاف” หมายถึง ความเห็นต่างระหว่างบรรดาผู้มีความเห็นขัดแย้งกัน โดยมีจุดประสงค์เพื่อพิสูจน์ข้อเท็จจริง หรือนำเสนอความถูกต้อง หรือเพื่อขจัดข้อมูลที่เป็นเท็จ

ทั้งนี้ จากนิยามเชิงวิชาการดังกล่าว ผู้วิจัยพบว่า นักวิชาการหลายท่านได้จำแนกระดับความเห็นต่างออกเป็น 3 ระดับ (Jabbār Dahshun al-Taiiy, 2007: 98; Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy. 1987: 22-23) ได้แก่

1) ระดับการความเห็นต่างทั่วไป โดยนักวิชาการส่วนใหญ่จะเรียกระดับนี้ว่า “الإختلاف” หมายถึง การยึดถือแนวทางที่แตกต่างกันของแต่ละคน หรือการยึดถือแนวทางใดแนวทางหนึ่งซึ่งมีความแตกต่างจากคนอื่น ซึ่งอาจจะนำไปสู่การแสดงความเห็นที่ต่างกันหรือการเกิดความขัดแย้งได้ (Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy. 1987: 21; Muhammad ‘Aawwāmah, 2007: 11) ดังตัวอย่างในอัลกุรอาน

﴿ فَاخْتَلَفَ الْأَحْزَابُ مِنْ بَيْنِهِمْ ۖ فَوَيْلٌ لِلَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ مَّسْهَدٍ يَوْمٍ عَظِيمٍ ﴾ (مریم: 37)

ความว่า “ดังนั้น คณะต่าง ๆ ได้ขัดแย้งระหว่างกันเอง ดังนั้น ความหายนะจงประสบแก่บรรดาผู้ปฏิเสธศรัทธา เมื่อมีการชุมนุมแห่งวันอันยิ่งใหญ่เกิด” (มัรยัม: 37)

﴿ وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً ۗ وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ﴾ (هود: 118)

ความว่า “และหากพระเจ้าของเจ้าทรงประสงค์ แน่นอนพระองค์จะทรงทำให้ปวงมนุษย์เป็นประชาชาติเดียวกัน แต่พวกเขา ก็ยังคงแตกแยกกัน” (ฮูด: 118)

﴿إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُخْتَلِفٍ﴾ (الذاريات: 8)

ความว่า “แท้จริงพวกเจ้าอยู่ในคำพูดที่ขัดแย้งกัน” (อซซารียาต: 8)

﴿إِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَفْصِلُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ﴾ (السجدة: 25)

ความว่า “แท้จริงพระเจ้าของเจ้า พระองค์จะทรงตัดสินระหว่างพวกเขาในวันกิยามะฮ์ ในสิ่งที่พวกเขาขัดแย้งกันในเรื่องนั้น” (อัสสะญะดะฮ์: 25)

2) ระดับความเห็นต่างที่มีการโต้แย้ง เรียกว่า “الجدل” อ่านว่า อัลญะดัล หมายถึง การโต้แย้ง หรือโต้เถียง เป็นระดับความคิดเห็นต่างที่มีการอ้างหลักฐาน เพื่อให้ฝ่ายตรงข้าม พึงพอใจต่อความเห็นและหลักฐานที่ตนนำเสนอมีความน่าเชื่อถือมากกว่า โดยส่วนมากจะเป็น ประเด็นความเห็นต่างระหว่างบรรดานักกฎหมายอิสลามในเรื่องการให้น้ำหนักของหลักฐาน ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงสั่งใช้ท่านเราะสูล ﷺ และบรรดาผู้ศรัทธาว่า

﴿وَجَادِلْهُمْ بَالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ﴾ (النحل: بعض من الآية 125)

ความว่า “และจงโต้แย้งพวกเขาด้วยสิ่งที่ดีกว่า” (อันนะล: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 125)

﴿وَلَا تُجَادِلُوا أَهْلَ الْكِتَابِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ﴾ (العنكبوت:

بعض من الآية 46)

ความว่า “และพวกเจ้าอย่าโต้เถียงกับพวกอะฮ์ลุลกิตาบเว้นแต่ด้วยวิธีที่ดีกว่า” (อัลอันกะบูต: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 46)

3) ระดับความเห็นต่างที่มีความต้องการเอาชนะฝ่ายตรงข้ามหรือฝ่ายผู้มีความเห็นต่างจากตนเอง โดยไม่สนใจว่าอีกฝ่ายจะมีความพึงพอใจหรือยอมรับหลักฐานที่ตนเองยึดถือหรือไม่ จนกระทั่งทำให้เกิดความแตกแยกและการเป็นศัตรูกัน ซึ่งจะเรียกระดับความเห็นต่างนี้ว่า “الشقاق” อ่านว่า อซซิกกีอ์ หมายถึง การแตกแยก ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِّنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِّنْ أَهْلِهَا إِنْ يُرِيدَا إِصْلَاحًا

يُوقِفِ اللَّهُ بَيْنَهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا﴾ (النساء: 35)

ความว่า “และหากพวกเจ้าหวั่นเกรงการแตกแยกระหว่างเขาทั้งสอง พวกเจ้าก็จงส่งผู้ตัดสินคนหนึ่งจากครอบครัวของฝ่ายชาย และผู้ตัดสินอีกคนหนึ่งจากครอบครัวฝ่ายหญิง หากทั้งสองปรารถนาให้มีการประนีประนอมกันแล้ว อัลลอฮ์ก็จะทรงให้

ความสำเร็จในระหว่างทั้งสอง แท้จริงอัลลอฮ์เป็นผู้ทรงรอบรู้ ผู้ทรงสัพพัญญู” (อันนิสาฮ์: 35)

﴿ فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدِ اهْتَدَوْا ۗ وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ ۗ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ ۗ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴾ (البقرة: 137)

ความว่า “แล้วหากพวกเขาศรัทธาอย่างที่เราศรัทธาแล้ว แน่แน่นอนพวกเขาก็ย่อมได้รับข้อแนะนำที่ถูกต้อง และหากพวกเขาผินหลังให้ แน่แน่นอนพวกเขาย่อมอยู่ในความแตกแยกกัน แล้วอัลลอฮ์ก็จะทรงให้เจ้าพอเพียงแก่พวกเขา และพระองค์นั้นเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งการได้ยิน ทรงไว้ซึ่งความรอบรู้” (อัลบะเกาะเราะฮ์: 137)

โดยสรุปความหมายข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า ความเห็นต่าง หรือ อัลอิคติลาฟ “الاختلاف” หมายถึง การยอมรับหรือการยึดถือความคิดเห็น หรือทัศนคติ หรือคำพูด หรือแนวทางปฏิบัติที่มีความแตกต่างกันระหว่างบุคคลหรือกลุ่ม ซึ่งอาจเป็นความเห็นที่ทำให้ทั้งสองฝ่ายที่มีความเห็นต่างกันได้ได้รับความเข้าใจที่ถูกต้อง หรืออาจจะก่อให้เกิดความขัดแย้ง หากความเห็นต่างนั้นไม่ได้ตั้งอยู่บนเจตนาหรือจุดมุ่งหมายเพื่อพิสูจน์ข้อเท็จจริงและยอมรับความถูกต้อง

2.2.2 ประเภทความเห็นต่างในอิสลาม

การศึกษาประเภทความเห็นต่างในอิสลามตามทัศนะนักวิชาการมุสลิมในอดีตและปัจจุบันได้จำแนกไว้ ผู้วิจัยพบว่า มีการแบ่งประเภทความเห็นไว้ต่างแตกต่างกันขึ้นอยู่กับทัศนคติของพวกเขามีต่อปัจจัยที่ทำให้เกิดความเห็นต่าง ดังที่ Muhammad ‘Aawwāmah (2007: 14) กล่าวว่า หากต้องการจำแนกประเภทความเห็นต่างในอิสลามแล้ว จะพบว่าประเภทความเห็นต่างนั้นมีอยู่มากมายดังที่นักกวีและนักวรรณกรรมได้เคยอธิบายความหลากหลายและความแตกต่างของมนุษย์ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า เป็นความแตกต่างที่เกิดจากความสนใจของแต่ละคน ดังที่อิหม่ามอัซซาฟีอี (เราะฮิมะฮุลลอฮ์) ได้เคยกล่าวไว้ว่า

"إِذَا رَأَيْتَ إِذَا كَانَ؛ تَفَرَّقَ فِيهِ"

แปลว่า “เมื่อใดที่มีความเห็นเกิดขึ้น เมื่อนั้นก็จะมีความเห็นต่าง”

Arrāghib (เราะฮิมะฮุลลอฮ์) กล่าวว่า คำ “الرأي” อ่านว่า อรรเราะฮ์ยฺ ในประโยคข้างต้นนั้น หมายถึง ความเชื่อมั่นของทั้งสองฝ่ายที่ต้องการเอาชนะความสงสัย (Muhammad ‘Aawwāmah, 2007: 14) และเนื่องจากความเห็นต่างกันของนักวิชาการมุสลิมในเรื่องประเภท

ความเห็นต่างในอิสลามนี้เอง ผู้วิจัยจึงได้วิเคราะห์กลุ่มความเห็นเกี่ยวกับประเภทความเห็นต่างในอิสลาม และจัดกลุ่มความคิดเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้จากปัจจัยที่ทำให้เกิดความเห็นต่าง ซึ่งสามารถแบ่งประเภทความเห็นต่างออกเป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ 1 จัดประเภทความเห็นต่างโดยพิจารณาจากแรงจูงใจที่ทำให้เกิดความเห็นต่าง แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ ความเห็นต่างที่เกิดจากความต้องการสัจธรรม ความเห็นต่างที่เกิดจากอคติทางอารมณ์และอคติทางความคิดควบคุม และความเห็นต่างที่อยู่ระหว่างน่าชื่นชมกับน่าตำหนิ (Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 1987: 26-29)

กลุ่มที่ 2 จัดประเภทความเห็นต่างโดยพิจารณาจากลักษณะการยอมรับความเห็นต่างในอิสลาม แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ ความเห็นต่างที่น่าชื่นชม ความเห็นต่างที่น่าตำหนิ และความเห็นต่างที่ได้รับการอนุโลม (Sālih ‘Abdullāh Hāmid, 1992: 8-11; Hind Muhammad, n.d.: 12-13)

กลุ่มที่ 3 จัดประเภทความเห็นต่างโดยพิจารณาจากการนำเสนอความเห็นต่าง แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ การนำเสนอความเห็นที่ตรงข้ามกัน การนำเสนอหลักฐานที่แตกต่างกัน และการนำเสนอความเข้าใจแตกต่างกัน (‘Āqil Muhammad al-Maqtariy, 1993: 9-15; ‘Aliy Wanis, n.d.: 4-5)

กลุ่มที่ 4 จัดประเภทความเห็นต่างโดยพิจารณาจากที่มาของความเห็นต่างและการยึดถือปฏิบัติแตกต่างกัน แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ ความเห็นต่างในเรื่องศาสนา ความเห็นต่างในเรื่องหลักความเชื่อ ความเห็นต่างในเรื่องการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติอิสลาม (Muhammad ‘Aawwāmah, 2007: 17-20)

ผู้วิจัยขอนำเสนอรายละเอียดความคิดเห็นในแต่ละกลุ่ม ดังนี้

2.2.2.1 กลุ่มที่ 1 จัดประเภทความเห็นต่างโดยพิจารณาจากแรงจูงใจที่ทำให้เกิดความเห็นต่าง ดังที่ Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy (1987: 26-29) ได้กล่าวไว้ในหนังสือของเขา ที่มีชื่อว่า Adāb al-Ikhtilāf “มารยาทการเห็นต่าง” ความเห็นต่างในอิสลามนั้น แบ่งได้ 3 ประเภท ได้แก่

1) ความเห็นต่างที่มีสัจธรรมควบคุม (خلاف الحق) อ่านว่า คิลาฟุน อัมลาฮฺ อัลหุกฺ) หมายถึง ความเห็นที่ปราศจากการใช้อารมณ์หรือปลอดภัยจากการถูกอารมณ์ควบคุม เป็นความเห็นที่ปรารถนาในความถูกต้องและผลักดันให้เกิดการแสวงหาความรู้ และการใช้สติปัญญาอย่างเหมาะสม ทำให้บุคคลที่มีความเห็นต่างประเภทนี้มีความศรัทธาที่ถูกต้อง ปฏิเสธความเชื่อที่หลงผิด คัดค้านการตั้งภาคี ไม่สนับสนุนพฤติกรรมที่ชั่ว และไม่ยอมรับต่อการหน้าไว้หลังหลอก และเป็นความเห็นต่างที่มีความต้องการปกป้องสัจธรรม เช่น การแสดงความเห็นต่างระหว่างการศรัทธาและการปฏิบัติของมุสลิมกับบรรดาต่างศาสนิก ไม่ว่าจะเป็กลุ่มผู้ปฏิเสธอิสลามหรือผู้ที่ไม่มีศาสนา หรือมีศาสนา เช่น ยิว คริสต์ พุทธ หรือซี้ฮะฮฺ หากแต่ความเห็นต่างนี้ จะเป็นลักษณะการประกาศจุดยืนด้าน

ความศรัทธาและอุดมการณ์ของอิสลาม ซึ่งสามารถทำให้ต่างศาสนิกสนใจและน้อมรับคำสอนอิสลาม และขจัดความเห็นต่างที่จะชี้นำสู่การปฏิเสธศรัทธาหรือการตั้งภาคีต่ออัลลอฮ์ ﷻ และเป็นความเห็นต่างที่ป้องกันความแตกแยกและพฤติกรรมชั่วร้ายทั้งหลาย ตลอดจนป้องกันการอุตริกรรมและความเชื่อที่ผิดต่อหลักการศาสนา

2) ความเห็นต่างที่มีอคติทางอารมณ์ควบคุม (خِلَافٌ أَمْلَاقِ الْهَوَى) อ่านว่า คิลาฟุน อัมลาฮฺ อัลฮะวา) หมายถึง ความเห็นต่างที่มีอคติทางอารมณ์และทางความคิดเป็นแรงจูงใจและมีอิทธิพลในการควบคุมให้บุคคลบรรลุตามเป้าหมายที่เขาสนใจ ซึ่งบางครั้งก็อาจเกิดขึ้นในสถานการณ์ที่มีความต้องการโต้แย้งความเข้าใจหรือความเห็นที่ต่างจากคนอื่น ความเห็นประเภทนี้ถือเป็นความเห็นที่น่าตำหนิไม่ว่าจะปรากฏในลักษณะใด เพราะอคติทางอารมณ์หรืออคติทางความคิดจะเป็นตัวปิดกั้นไม่ให้คุณสามารถค้นพบหรือเข้าใจสัจธรรมที่แท้จริง (Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 1987: 26) ยิ่งไปกว่านั้น อาจทำให้เขาถลำตัวยึดติดความเห็นของตนเอง และมีอาจเข้าใจสิ่งที่ผิดเป็นถูกต้อง สิ่งที่ถูกต้องเป็นผิด รวมทั้งไม่ยอมรับฟังคำแนะนำใดๆ ที่แตกต่างจากสิ่งที่ตนเองเชื่อถือหรือปฏิบัติ ความเห็นต่างประเภทนี้เป็นความเห็นที่ถูกกระชิบกระชาบโดยมารร้าย (ชัยฎอน) ซึ่งอาจจะทำให้บุคคลดังกล่าวกลายเป็นผู้อธรรมหรือผู้ปฏิเสธศรัทธาได้ ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสถึงคุณลักษณะของพวกบะนู อิสรออีล ซึ่งพวกเขาหนีภัยฮัยยัสะและต่อต้านสัจธรรม ว่า

﴿ وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَفَقَيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ ۖ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ۖ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَتَّبَعْتُمْ ۚ ﴾ (البقرة: 87)

ความว่า “และแท้จริงนั้น เราได้ให้คัมภีร์มูซาและหลังจากเขา เราได้ให้บรรดาเราะฮูลติดตามมา และเราได้ให้หลักฐานต่าง ๆ อันชัดเจน แก่ อีซา บุตรของมัรยัม และเราได้สนับสนุนเขาด้วยวิญญาณอันบริสุทธิ์ แล้วคราใดที่ได้มีเราะฮูลนำสิ่งที่ไม่สบบารมณฺ์ของพวกเจ้ามายังพวกเจ้า พวกเจ้าก็หนีภัยฮัยยัสะแล้วกลุ่มหนึ่งพวกเจ้าก็ปฏิเสธ และอีกกลุ่มหนึ่งพวกเจ้าก็ฆ่าเสียกระนั้นหรือ” (อัลบะเกาะเราะฮะฮฺ: 87)

Ibn Kathīr (Tafsīr al-qurān al-‘Azīm: 1/321) อธิบายว่า อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงกล่าวถึงพวกบะนู อิสรออีล (ชาวยิว) ในอดีต ปฏิบัติต่อบรรดาศาสนทูตของพระองค์ด้วยพฤติกรรมที่หยาบคายและชั่วช้า พวกเขาบางกลุ่มปฏิเสธต่อสัจธรรม และบางกลุ่มก็ฆ่าศาสนทูตที่ถูกส่งไปยังพวกเขา เนื่องจากพวกเขาปฏิบัติตนตามอารมณ์และไม่สนใจต่อหลักคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์เตารอต ยิ่งไปกว่านั้น พวกเขายังได้บิดเบือนคำสอนที่มีอยู่ในคัมภีร์ จนกระทั่งเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกระหว่างพวกเขา และพวกเขาบางกลุ่มก็ทำร้ายและเป็นศัตรูต่อกันเอง

นอกจากนี้ พระองค์ได้ทรงสั่งห้ามการปฏิบัติตนตามอารมณ์ เพราะจะทำให้หลงทางจากสัจธรรมของพระองค์ ดังที่พระองค์ตรัสในอีกหลายอายะฮฺ ตัวอย่างเช่น

﴿ فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىَٰ أَنْ تَعْدِلُوا ۚ وَإِنْ تَلَوُّوا أَوْ نَعَزُّوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴾

(النساء: بعض من الآية 135)

ความว่า “ดั่งนั้นจงอย่าปฏิบัติตามความใคร่ใฝ่ต่ำในการที่พวกเจ้าจะมีความยุติธรรม และหากพวกเจ้าบิดเบือนหรือผิน หลังให้แท้จริงอัลลอฮฺทรงรอบรู้อย่างถี่ถ้วนในสิ่งที่พวกเจ้ากระทำกัน” (อันนิสาอ์: ส่วนหนึ่งจากอายะฮฺ 135)

﴿ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىَٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ

شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ ﴾ (ص: بعض من الآية 26)

ความว่า “และจงอย่าปฏิบัติตามอารมณ์ใฝ่ต่ำ มันจะทำให้เจ้าหลงไปจากทางของอัลลอฮฺ แท้จริงบรรดาผู้ที่หลงไปจากทางของอัลลอฮฺนั้น สำหรับพวกเขาจะได้รับการลงโทษอย่างสาหัส เนื่องด้วยพวกเขาลืมวันแห่งการชำระบัญชี” (คืออด: ส่วนหนึ่งจากอายะฮฺ 26)

Tahā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy (1987: 27) กล่าวว่า แท้จริง อารมณ์ใฝ่ต่ำนั้นมีหลากหลายและมีสื่อมากมายที่จะสนองต่ออารมณ์ แต่ทั้งหมดเกิดจากแหล่งที่มาเดียวกัน คือ จิตใจที่ใฝ่ต่ำ (นัฟซุ) และความหลงใหลในตนเอง ทำให้บุคคลที่มีพฤติกรรมลักษณะนี้สู่ความผิดพลาดและหลงผิด สามารถปฏิเสธต่อคำสอนของศาสนาและเชิญชวนผู้อื่นไปสู่การกระทำอุตริกรรม (บิดอะฮฺ) อันเนื่องความคิดและความเชื่อของเขาเป็นไปตามอารมณ์ ซึ่งสามารถส่งผลต่อความคิดของบุคคล โดยแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

(1) อารมณ์อยู่เหนือความคิด หมายถึง อารมณ์ที่สามารถควบคุมบุคคลให้ต่อต้านความถูกต้องโดยไม่มีการใช้ความคิดไตร่ตรองหรือใคร่ครวญเรื่องใดให้ดีเสียก่อน และเป็นอารมณ์ที่ปฏิเสธต่อสัจธรรมทั้งที่มีหลักฐานชัดเจน และถึงแม้สติปัญญาของคนทั่วไปจะให้การยอมรับ แต่คนที่มีอารมณ์ประเภทนี้ก็จะปฏิเสธอย่างตื้อดิ่ง บางครั้งก็อาจเรียกร้องผู้อื่นสู่การตั้งภาคีต่ออัลลอฮฺ ﷻ วางกฎเกณฑ์ที่ผิดต่อศาสนบัญญัติและฝืนต่อธรรมชาติของมนุษย์ มักสร้างเรื่องโกหกไร้สาระ และหลงใหลกับความฟุ่มเฟือยและความสุรุ่ยสุร่าย ถือได้เป็นอารมณ์ที่มีมารร้ายชัยฏอนเป็นตัวชี้นำ และ

(2) อารมณ์อยู่ในความนึกคิด หมายถึง อารมณ์ที่ควบคุมให้เกิดกระบวนการสังเกต พิจารณา และใคร่ครวญโดยใช้สติปัญญาอย่างเป็นเหตุและผล แต่เนื่องจากพฤติกรรมของบุคคลที่มีอารมณ์อยู่ในความนึกคิด ทำให้เขาคิดมากและคิดลึกเกินกว่าความเหมาะสม เป็นความคิดที่

นำไปสู่ความสับสนและความกังวล และทำให้บุคคลเกิดความอ่อนแอ ซึ่งสุดท้ายก็กลายเป็นเครื่องมือ และเป็นทาสของมารร้ายชัยฏอน นะอูซุบิลลาฮี มินชาลีก

3) ความเห็นต่างที่ลึงระหว่างน่าน้ำขึ้นขมกับน่าน้ำดำหนิ (خِلَافٌ بَيْنَ الْمَدْحِ وَالْمَذْمُومِ) อ่านว่า คิลาฟุน ยะตะร็อดตะดุ บัยนะ อัลมัดดีหฺ วัชซัหมิ) หมายถึง ความเห็นต่างในประเด็นปลีกย่อย ที่มีหลักฐานหลากหลายและมีการให้น้ำหนักแตกต่างกันระหว่างนักวิชาการ ตัวอย่างเช่น ความเห็นต่างในเรื่องการเสียน้ำละหมาดเนื่องจากการมีเลือดไหลออกจากแผล หรือการอาเจียนโดยเจตนา ความเห็นต่างในเรื่องข้อขัดตฺลิน (ฮุกุม) การอ่านหลังผู้นำละหมาด (อิหม่าม) การอ่านบิสมิลลาฮฺเพื่อเริ่มต้นสุเราะฮฺอัลฟาตีหะฮฺ การอ่าน “อาหมิน” เสียงดัง และตัวอย่างอื่นๆ ที่เป็นประเด็นศาสนาในลักษณะปลีกย่อยและทำให้เกิดข้อจำกัดในการปฏิบัติศาสนกิจ ความเห็นต่างประเภทนี้ เป็นความเห็นต่างที่ให้ความสำคัญต่อการนำเสนอหลักฐาน และเป็นความเห็นที่สามารถจัดการอคติทางอารมณ์ด้วยความยำเกรงต่ออัลลอฮฺ ﷻ จัดการความสงสัยแคลงใจด้วยความรู้และสติปัญญา ยอมรับต่อหลักฐานที่มีน้ำหนักกว่า ปฏิเสธต่อความผิดพลาดในอดีต มีหลักยึดในการตัดสินใจ มีระเบียบ และมารยาทในการแสดงความคิดเห็น เปลี่ยนแปลงความแตกแยกในสังคมให้กลายเป็นความสามัคคี และทำให้ทั้งสองฝ่ายที่มีความเห็นต่างยึดมั่นต่อแนวทางของบรรดาผู้ที่มีความยำเกรงต่ออัลลอฮฺ ﷻ และได้รับความปลอดภัยจากมารร้ายชัยฏอน

2.2.2.2 กลุ่มที่ 2 จัดประเภทความเห็นต่างโดยพิจารณาจากการให้การยอมรับในอิสลาม ดังที่ Sālih ‘Abdullāh Hāmid (1992: 8-11) ได้กล่าวไว้ในหนังสือของเขาที่มีชื่อว่า Adāb al-Ikhtilāf “มารยาทการเห็นต่าง” และ Hind Muhammad (n.d.: 12-13) ในหนังสือ Adāb al-Ikhtilāf “มารยาทการเห็นต่าง” ว่า สามารถแบ่งความเห็นต่างออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1) ความเห็นต่างที่น่าน้ำขึ้นขม (الاختلاف المَحْمُود) อ่านว่า อัลอิกติลาฟ อัลมะหฺมูด หรือ الخِلَافُ الْمَدْحُومُ อ่านว่า อัลคิลาฟ อัลมัดมัดุหฺ) หมายถึง การแสดงความเห็นต่างของผู้ศรัทธาในเรื่องจุดยืนและอุดมการณ์อิสลามต่อบรรดาผู้ที่ตั้งภาคี ชาวคัมภีร์ กลุ่มคนชั่ว และกลุ่มคนที่มีความเชื่ออย่างบ้าคลั่งในลัทธิบางอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการแสดงความเห็นต่างในเรื่องบุคลิกภาพ ความเชื่อ การรักษาจุดยืนที่มั่นคงต่อพิธีกรรมทางศาสนาและวันสำคัญต่าง ๆ ของพวกเขา รวมถึงการปฏิบัติตนในครรลองของหลักการอิสลามและออกห่างจากสิ่งที่คลุมเครือและสิ่งต้องห้ามทั้งหลาย

Hind Muhammad (n.d.: 13) กล่าวว่า ความเห็นต่างประเภทนี้เป็นความเห็นที่น่าน้ำขึ้นขม เนื่องจากเป็นความเห็นที่รักษาหลักการอิสลาม หลักการศรัทธา สร้างความเป็นเอกภาพของประชาชาติอิสลาม และการมีส่วนร่วมฟื้นฟูและทำนุบำรุงสังคมให้เกิดความดีงาม

ตัวอย่างเช่นความเห็นของเศาะฮาบะฮ์ต่อท่านเราะสูล ﷺ ในเรื่องเกี่ยวกับการเกษตร ในหะดีษจาก อะนัส บินมาลิก رضي الله عنه กล่าวว่า

((أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِقَوْمٍ يُلْقِحُونَ، فَقَالَ: لَوْ لَمْ تَفْعَلُوا لَصَلَحَ قَالَ: فَخَرَجَ شَيْصًا، فَمَرَّ بِهِمْ فَقَالَ: مَا لِنَحْلِكُمْ؟ قَالُوا: قُلْتَ كَذَا وَكَذَا، قَالَ: أَنْتُمْ أَعْلَمُ بِأَمْرِ دُنْيَاكُمْ))⁴⁹

ความว่า “แท้จริงท่านเราะสูล ﷺ ได้เดินผ่านเศาะฮาบะฮ์กลุ่มหนึ่ง ขณะที่พวกเขา กำลังผสมเกสรของต้นอินทผลัม แล้วท่านเราะสูล ﷺ ก็กล่าวว่า “หากพวกท่านไม่ ทำแบบนั้น ก็น่าจะได้ผลที่ดีกว่า” อะนัส บิน มาลิก رضي الله عنه กล่าวว่า “ต่อมาผลอินท ผลัมก็ออกมาในสภาพที่ไม่ดี” ท่านเราะสูล ﷺ ได้เดินผ่านมาที่พวกเขา (อีกครั้ง หนึ่ง) และถามพวกเขาว่า “อินทผลัมของพวกท่านเป็นอย่างไรบ้าง” พวกเขากล่าว ว่า “ท่านเคยบอกมาให้แบบนั้น แบบนั้น” ท่านเราะสูล ﷺ กล่าวว่า “พวกท่านรู้ดียิ่ง เกี่ยวกับการงานทางโลกของพวกท่าน””

2) ความเห็นต่างที่นำคำหิ (الإختلاف المذموم) อ่านว่า อัลอิคตีลาฟ อัลมัชมุุม หรือ الخِلاف المذموم อ่านว่า อัลคิลาฟ อัลมัชมุุม) หมายถึง ความเห็นต่างที่นำไปสู่ความขัดแย้ง เนื่องจากไม่มีฝ่ายใดยอมรับฟังความเห็นต่าง หรือไม่เปิดใจรับฟังความเห็นที่ไม่เหมือนกับฝ่ายของ ตนเอง ในบางครั้งความเห็นต่างประเภทนี้ก็อาจยกระดับความรุนแรงจนถึงขั้นทำให้ผู้ที่มีความเห็น ต่างเป็นศัตรูกัน (Sālih ‘Abdullāh Hāmid, 1992: 8) ความเห็นประเภทนี้ มักเกิดจากอารมณ์เป็น ตัวผลักดันให้ผู้เห็นต่างต้องการโต้แย้งเพื่อที่จะเอาชนะฝ่ายตรงข้าม และพยายามอ้างว่าความเห็นของ ตนถูกต้องโดยไม่มีหลักฐานรับรอง (Hind Muhammad, n.d.: 12)

ตัวอย่างความเห็นต่างในประเภทนี้ เช่น ความเห็นต่างระหว่างผู้ศรัทธากับผู้ปฏิเสธ ศรัทธา (กาฟิร) ซึ่งถือเป็นตัวอย่างหนึ่งจากความเห็นต่างประเภทนี้ ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า

﴿ هَذَانِ حَصْمَانِ احْتَصَمُوا فِي رَجْمٍ ﴾ (الحج: بعض من الآية 19)

ความว่า “ผู้โต้เถียงทั้งสองฝ่ายนี้ต่างก็ได้เถียงกันเกี่ยวกับพระเจ้าของพวกเขา” (อัล หัจญ์: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 19)

Ibn Kathīr (Tafsīr al-qurān al-‘Azīm: 5/405) ได้อธิบายอายะฮ์นี้โดยอ้างถึง รายงานจาก เกาะตาตะฮ์ กล่าวว่า ทั้งสองฝ่ายที่มีความเห็นต่างและโต้เถียงกัน คือ ฝ่ายชาวมุสลิมกับ

⁴⁹ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 2363

ฝ่ายชาวกัมีร์ เนื่องจากชาวกัมีร์ได้กล่าวว่า ศาสนทูตของพวกเขานั้นมีมาก่อนศาสนทูตของชาวมุสลิม และกัมีร์ที่พวกเขาได้ยึดถือปฏิบัติตามนั้นก็ได้มีการประทานมาก่อนกัมีร์อัลกุรอานของชาวมุสลิม ดังนั้นพวกเขาถือเป็นกลุ่มชนที่ประเสริฐและเป็นที่ยกย่อง อัลลอฮ์ ﷻ ยิ่งกว่าชาวมุสลิม

นอกจากนี้ ได้แก่ ตัวอย่างความเห็นต่างระหว่างกลุ่มที่ปฏิบัติตัวตามอารมณ์และกระทำอุตริกรรมทางศาสนา (บิตอะฮฺ) เช่น ความเห็นต่างของพวกเคาะวาริจญ์และกลุ่มต่างๆ ที่มีลักษณะคล้ายกับกลุ่มนี้ซึ่งเรียกร้อยเฉยชวนสู่การออกจากความถูกต้อง และขัดแย้งความเห็นกับกลุ่มอะฮฺลิสสุนนะฮฺ วัลญะมาอะฮฺ ยิ่งไปกว่านั้น พวกเขายังอนุมัติให้มีการลั่นเลียดผู้มีความเห็นต่างจากพวกตนเองอีกด้วย จนกระทั่งครั้งหนึ่ง อิบน์ อับบาส رضي الله عنه ได้เคยกล่าวว่า

50 ((لَيْسُوا هُمْ بِأَشَدَّ اجْتِهَادًا مِنَ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى وَهُمْ عَلَى ضَلَالَةٍ))

ความว่า “พวกเขาไม่ใช่พวกที่มีความพยายามในการวินิจฉัยหลักการศาสนายิ่งไปกว่าชาวยิวและชาวนะศอรอ แต่พวกเขา คือ กลุ่มชนที่กำลังหลงผิด”

Sālih ‘Abdullāh Hāmid (1992: 9) กล่าวว่า และเช่นเดียวกับกลุ่มคนที่มีความเชื่ออย่างหนักแน่นและยึดถือการปฏิบัติตามบรรพบุรุษของพวกเขาอย่างไม่ลืมหูลืมตา พร้อมกับแสดงความเห็นต่างต่อผู้ที่ไม่เห็นด้วยกับความเชื่อและการปฏิบัติของพวกเขา ทั้งที่พวกเขากำลังหลงผิดจากสัจธรรม และบางครั้งเราก็จะเห็นว่า พวกเขาจะอบรมปลูกฝังเยาวชนและสมาชิกของกลุ่มไม่ให้ปฏิบัติละหมาดตามผู้ที่มีความเห็นต่างจากกลุ่มของตนเอง ทั้งที่ความเห็นต่างดังกล่าวไม่ใช่เรื่องร้ายแรงแต่อย่างใด แต่เพราะพวกเขาละทิ้งการเรียนการสอนและการปฏิบัติตามแบบอย่างของท่านเราะซูล ﷺ และยึดติดกลุ่ม ยึดติดผู้นำ และบางครั้งก็ยึดติดชาติพันธุ์ของตนเอง จึงทำให้พวกเขามีความสุดโต่งในเรื่องความเห็นต่าง ทั้งที่เรื่องดังกล่าวเป็นเพียงประเด็นปลีกย่อยในหลักการศาสนา เช่น ท่าทางการละหมาดเกี่ยวกับวิธีการยกมือหรือการกอดอก และเรื่องอื่น ๆ ที่มีชุกชุมเป็นเรื่องสุนนะฮฺในการละหมาดเท่านั้น และถึงแม้ว่าพวกเขาจะทราบดีว่า การแตกแยกกันระหว่างผู้ศรัทธาเป็นเรื่องต้องห้าม (ฮารอม) และการปรองดองสามัคคีกันเป็นเรื่องจำเป็น (วาญิบ)

3) ความเห็นต่างที่ได้รับการอนุโลม (الخلاف السائغ) อ่านว่า อัลคิลาฟ อัลสฮาอิหม) หมายถึง ลักษณะการแสดงความเห็นต่างในอิสลามซึ่งเป็นเรื่องที่อนุญาตและอนุโลมให้มีการเห็นต่างระหว่างกัน การเห็นต่างประเภทนี้เป็นความเห็นต่างระหว่างกลุ่มนักวิชาการ นักกฎหมายอิสลาม ผู้นำหรือผู้ตัดสินคดีความ (กอฎี) รวมถึงผู้มีอำนาจปกครองในการวินิจฉัยข้อชี้ขาดทางศาสนา (Sālih ‘Abdullāh Hāmid, 1992: 10) ซึ่งท่านเราะซูล ﷺ ได้ให้การรับรองและสนับสนุนในการแสดงความเห็นต่างประเภทนี้ ท่านกล่าวว่า

⁵⁰ Muhammad al-Hasan Ismaili: Kitab al-Shari’ah, 44/27

((إِذَا حَكَمَ الْحَاكِمُ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَصَابَ فَلَهُ أَجْرَانِ، وَإِذَا حَكَمَ فَاجْتَهَدَ ثُمَّ أَخْطَأَ فَلَهُ

51 ((أَجْرٌ))

ความว่า “เมื่อใดก็ตามที่ผู้พิพากษาได้ทำการตัดสิน (ในเรื่องใดก็ตาม) โดยเขาได้ใช้ความพยายามในการวินิจฉัย (หาคำตัดสินทางศาสนา) แล้ว คำตัดสินนั้นถูกต้อง เขาก็จะได้รับการตอบแทนสองผลบุญ (คือ ผลบุญจากความพยายามวินิจฉัย และผลบุญจากความถูกต้อง) และเมื่อใดที่เขาได้ทำการตัดสิน (ในเรื่องใดก็ตาม) โดยเขาได้ใช้ความพยายามในการวินิจฉัย (หาคำตัดสินทางศาสนา) แล้ว คำตัดสินนั้นผิด เขาก็จะได้รับหนึ่งผลบุญ (นั่นคือ ผลบุญจากความพยายามวินิจฉัย)”

Sālih ‘Abdullāh Hāmid (1992: 10-11) กล่าวว่า จากหะดีษนี้เอง จึงเป็นหลักฐานชัดเจนที่แสดงให้เห็นว่า นักกฎหมายอิสลามหรือผู้วินิจฉัยข้อชี้ขาดทางศาสนา (มุจญ์ตะฮิด) ก็มีโอกาที่จะดำเนินการผิดพลาดในเรื่องการให้คำตัดสิน หรืออาจจะพบความเห็นต่างระหว่างพวกเขาเอง หรือระหว่างเขากับผู้นำข้อชี้ขาดไปปฏิบัติตาม หรือกับบุคคลอื่นที่มีความเห็นต่างต่อคำชี้ขาดทางศาสนาของเขา ซึ่งท่านเราะสูล ﷺ ก็ได้กล่าวถึงผลตอบแทนความดีที่เขาสมควรจะได้รับ อันเนื่องมาจากความพยายามของเขาในการวินิจฉัยประเด็นปัญหาศาสนา เช่นเดียวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างบรรดาเศาะฮาบะฮ์ในหะดีษเกี่ยวกับการที่พวกเขาบางคนได้ทำละหมาดอัคริระหว่างการเดินทางไปหมู่บ้านบনী กุร็อยเซาะฮะ และบางคนก็ปฏิบัติละหมาดอัคริหลังจากเดินทางถึงหมู่บ้านบনী กุร็อยเซาะฮะ และท่านเราะสูล ﷺ ก็ได้ตำหนิพวกเขาแต่อย่างใด หากแต่ปรากฏการณ์ความเห็นต่างในบางประเด็นปัญหาศาสนาก็ยังคงมีอยู่เรื่อยมา นับตั้งแต่ยุคของบรรดาเศาะฮาบะฮ์จนกระทั่งถึงยุคของนักวิชาการ นักกฎหมาย และผู้ทำหน้าที่ชี้ขาดทางศาสนาในปัจจุบัน ซึ่งพวกเขาก็ยังคงให้การยอมรับต่อความเห็นต่างที่เกิดขึ้น ตัวอย่างเช่นหะดีษที่ได้รายงานจากอะนัส บิน มาลิก ﷺ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า บรรดาเศาะฮาบะฮ์จะให้เกียรติต่อความเห็นต่างกันระหว่างพวกเขา เขากล่าวว่า

((إِنَّا مَعْشَرَ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُنَّا نُسَافِرُ فَمِنَّا الصَّائِمُ وَمِنَّا

الْمُفْطِرُ وَمِنَّا الْمُتِمُّ وَمِنَّا الْمُقْصِرُ ، فَلَمْ يَعْيبِ الصَّائِمُ عَلَى الْمُفْطِرِ وَلَا الْمُفْطِرُ عَلَى

52 الصَّائِمِ ، وَلَا الْمُقْصِرُ عَلَى الْمُتِمِّ وَلَا الْمُتِمُّ عَلَى الْمُقْصِرِ))

ความว่า “แท้จริงในช่วงที่เรายังเป็นกลุ่มเศาะฮาบะฮ์วัยรุ่นของท่านเราะสูล ﷺ อยู่ นั้น พวกเราได้เคยออกเดินทางด้วยกัน (ในตอนนั้น) บางคนก็ถือศีลอด บางคนก็ไม่ถือศีลอด บางคนก็ทำตะยัมมูม บางคนก็ทำละหมาดย่อ (และเราก็พบว่า) คนที่ถือศีลอด

51 หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 7352

52 หะดีษบันทึกโดย al-Zahbiy หะดีษหมายเลข 3/1079 นักหะดีษกล่าวว่า สายรายงานเงาะอ็อฟ

ก็ไม่ได้ตำหนิคนที่ไม่ถือศีลอด และคนที่ไม่ถือศีลอดก็ไม่ได้ตำหนิคนที่ถือศีลอด (เช่นเดียวกับ) คนละหมาดย่อก็ไม่ได้ตำหนิคนที่ทำตะยัมมูม และคนที่ทำตะยัมมูมก็ไม่ได้ตำหนิคนที่ละหมาดย่อ”

และในหะดีษบทอื่น ซึ่งรายงานจากอะนัส บิน มาลิก رضي الله عنه ซึ่งแสดงให้เห็นว่า บรรดาเศาะฮาบะฮ์จะไม่ตำหนิกัน แต่พวกเขาจะเกียรติต่อการเลือกปฏิบัติของแต่ละคน ทั้งที่พวกเขาสามารถนำข้อผ่อนปรน (รुकเศาะฮ์) มาใช้ในขณะการเดินทาง เขากล่าวว่า

((كُنَّا نُسَافِرُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَعْيبِ الصَّائِمَ عَلَى الْمُفْطِرِ، وَلَا الْمُفْطِرَ عَلَى الصَّائِمِ))⁵³

ความว่า “พวกเราเคยเดินทางร่วมกับท่านเราะสูล ﷺ (เราพบว่า) คนที่ถือศีลอดไม่ได้ตำหนิคนที่ไม่ถือศีลอด และคนที่ไม่ถือศีลอดก็ไม่ได้ตำหนิคนที่ถือศีลอด”

2.2.2.3 กลุ่มที่ 3 จัดประเภทความเห็นต่างในอิสลามโดยพิจารณาจากการนำเสนอความเห็น ดังที่ ‘Āqil Muhammad al-Maqtariy (1993: 9-15) ได้กล่าวไว้ในหนังสือของเขาที่มีชื่อว่า Adāb al-Ikhtilāf “มารยาทการเห็นต่าง” และความเห็นของ ‘Aliy Wanis (n.d.: 4-5) จากผลการศึกษาของเขาเรื่อง Adāb al-Ikhtilāf wa B’ad al-Qawā’id al-Dābitah lahū “มารยาทและหลักเกณฑ์ปฏิบัติเพื่อควบคุมการเห็นต่าง” ซึ่งทั้งสองคนได้แบ่งประเภทความเห็นต่างในอิสลามออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้

1) ความเห็นต่างที่ตรงข้ามกัน (اختلاف التضاد) อ่านว่า อิกติลาฟ อัตตุฎออด หมายถึง ความเห็นที่ไม่เหมือนกัน ขัดแย้งกัน หรือไม่สามารถหาจุดร่วมกันได้ ความเห็นต่างประเภทนี้เกิดจากการยึดติดและเชื่อมั่นในความคิดเห็นของตนเองซึ่งอาจมีหลักฐานหรือไม่มีหลักฐาน อาจถูกต้องหรือไม่ถูกต้อง แต่เป็นลักษณะความเห็นที่ต้องการเอาชนะอีกฝ่ายหนึ่ง ซึ่งความเห็นต่างประเภทนี้อาจเป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดกลุ่มหรือเกิดความแตกแยกระหว่างประชาตีมุสลิม เนื่องจากพวกเขาไม่สามารถยอมรับความเห็นที่ต่างจากตนเองได้ (‘Āqil Muhammad al-Maqtariy, 1993: 10) ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า

﴿وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ . إِلَّا مَن رَّحِمَ رَبُّكَ﴾ (هود: بعض من الآية 118-119)

ความว่า “แต่พวกเขาก็ยังคงแตกแยกกัน. เว้นแต่ผู้ที่พระเจ้าของเจ้ามีเมตตา” (ฮุด: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 118-119)

⁵³ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 1947

จากอายะฮฺ ทำให้ผู้ศรัทธาได้ทราบว่ แท้จริง อัลลอฮฺ ﷻ ได้ทรงทำให้บรรดาผู้ที่พระองค์ทรงเมตตาตานั้นห่างไกลจากการเข้าร่วมแสดงความเห็นต่างในประเภทนี้ ดังที่ Ibn Kathīr (Tafsīr al-qurān al-‘Azīm: 4/361) กล่าวว่า นอกจากบรรดาผู้ที่เชื่อฟังและปฏิบัติตามแนวทางของท่านเราะสูล ﷺ นอกจากนี้ พระองค์ได้ตรัสเกี่ยวกับผลลัพธ์และสาเหตุที่ทำให้เกิดความเห็นต่างประเภทนี้ไว้ในอายะฮฺอื่น ๆ เช่น

﴿ ذٰلِكَ بِاَنَّ اللّٰهَ نَزَلَ الْكِتٰبَ بِالْحَقِّ ۗ وَاِنَّ الَّذِيْنَ اٰخْتَلَفُوْا فِي الْكِتٰبِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيْدٍ ﴾
(البقرة: 176)

ความว่ “นั่นก็เพราะว่ อัลลอฮฺได้ทรงประทานคัมภีร์ลงมาพร้อมด้วยสัจธรรม และแท้จริงบรรดาผู้ที่ขัดแย้งกันในคัมภีร์นั้น ย่อมอยู่ในการแตกแยกที่ห่างไกล” (อัลบะเกาะเราะฮฺ: 176)

﴿ وَمَا اٰخْتَلَفَ فِيْهِ اِلَّا الَّذِيْنَ اُوْتُوْهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمُ الْبَيِّنٰتُ بَعِيًّا بَيْنَهُمْ ۗ ﴾ (البقرة: بعض من الآية 213)

ความว่ “และไม่มีใครที่ขัดแย้งในคัมภีร์นั้น นอกจากบรรดาผู้ที่ได้รับคัมภีร์นั้นมาหลังจากที่บรรดาหลักฐานอันชัดแจ้งได้มายังพวกเขาเหล่านั้น ทั้งนี้เพราะความอิจฉาริษยาในระหว่างพวกเขา” (อัลบะเกาะเราะฮฺ: ส่วนหนึ่งจากอายะฮฺ 213)

﴿ وَلَا تَكُوْنُوْا كَالَّذِيْنَ تَفَرَّقُوْا وَاٰخْتَلَفُوْا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنٰتُ ۗ وَاُوْلٰئِكَ هُمُ عٰدٰبُ عَظِيْمٍ ﴾ (آل عمران: 105)

ความว่ “และพวกเขาจงอย่าเป็นเช่นบรรดาผู้ที่แตกแยกกัน และขัดแย้งกันหลังจากที่บรรดาหลักฐานอันชัดแจ้งได้มายังพวกเขาแล้วและชนเหล่านี้แหละสำหรับพวกเขา คือการลงโทษอันใหญ่หลวง” (อาลิอิมรอน: 105)

เช่นเดียวกับที่ท่านเราะสูล ﷺ ได้แจ้งให้ทราบถึงว่ความแตกแยกที่จะเกิดขึ้นในประชาชาตินี้ และสั่งเสียให้ผู้ศรัทธายึดถือแบบฉบับของท่าน ท่านเราะสูล ﷺ กล่าวว่า

((...وَتَفَرَّقُ اُمَّتِيْ عَلٰى ثَلٰثٍ وَسَبْعِيْنَ مِلَّةً كُلُّهُمْ فِي النَّارِ اِلَّا وَاَحَدَةً، قَالُوْا: وَمَنْ هِيَ يَا رَسُوْلَ اللّٰهِ؟ قَالَ: مَا اَنَا عَلَيْهِ وَاَصْحَابِيْ))⁵⁴

⁵⁴ หะดีษบันทึกโดย Tirmiziy หะดีษหมายเลข 2641 อัลอัลบานีย์ กล่าวว่า เป็นหะดีษหะสัน

ความว่า “.. และประชาชาติของฉันจะแตกออกเป็น 73 กลุ่ม ทั้งหมดจะตกนรก นอกจากกลุ่มเดียวที่จะได้เข้าสวรรค์ พวกเขา (บรรดาเศาะฮาบะฮฺ) ถามว่า ท่านเราะสูลของอัลลอฮฺ คือ กลุ่มใด ท่านเราะสูล ﷺ กล่าวว่า คือ กลุ่มที่ยึดปฏิบัติตามแนวทางของฉันและบรรดาเศาะฮาบะฮฺของฉัน”

‘Aaqil Muhammad al-Maqtariy (1993: 11) กล่าวว่า กลุ่มผู้มีความเห็นต่างในประเภทนี้ บางครั้งก็จะมีคำตำหนิ คำต้อ และให้ร้ายระหว่างกลุ่ม แต่จะมีกลุ่มหนึ่งที่มีความเห็นของพวกเขาอยู่บนความถูกต้อง ขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งซึ่งยึดแนวทางที่หลงผิดจะอ้างว่า ความเห็นของพวกเขาถูกต้องและมีพฤติกรรมไร้มารยาทต่อกลุ่มที่เห็นต่างจากตนเอง เช่นเดียวกับที่ ‘Aliy Wanis (n.d.: 5) กล่าวว่า ความเห็นต่างประเภทนี้ เป็นความเห็นต่างที่เกิดจากทรรศนะที่มีความแตกต่างกัน และปฏิเสธต่อความเห็นที่ตรงกันข้าม ซึ่งในบางครั้งจะพบว่ามีความเห็นต่างประเภทนี้ในเรื่องหลักมูลฐานอิสลาม (อฺศูล) หรือในเรื่องปัญหาปลีกย่อย (ฟุรูก) ของศาสนา โดยนักวิชาการส่วนใหญ่มีความเห็นว่า ความเห็นต่างที่ตรงกันข้ามกันนี้จะมีกลุ่มเดียวเท่านั้นที่ถูกต้อง ส่วนกลุ่มตรงข้ามจะถือเป็นกลุ่มที่มีความเห็นไม่ถูกต้อง และหากมีการตรวจสอบและพบว่าความเห็นต่างทั้งหมดต่างมีความถูกต้องเช่นเดียวกัน ก็จะถือไม่นับเป็นความเห็นต่างที่ตรงกันข้าม แต่จะถือว่าเป็นความเห็นต่างในประเภทที่สอง คือ ความเห็นต่างเนื่องจากการอ้างอิงหลักฐานต่างกัน

2) ความเห็นต่างเนื่องจากมีหลักฐานแตกต่างกัน (اختلاف التَّنوع) อ่านว่า อิกติลาฟ อัตตะเนาอู) หมายถึง ความเห็นในประเด็นหลักการศาสนาหรือในประเด็นปัญหาที่ผู้เห็นต่างกันทั้งสองฝ่ายสามารถนำเสนอหลักฐานอ้างอิงต่างกันหรือความเห็นหลากหลาย และเป็นยอมรับในอิสลามมารับความเห็นของตนเอง ไม่ว่าจะป็นในเรื่องคำพูดหรือการกระทำ เนื่องจากทุกคนต่างมีสิทธิในการนำเสนอความเห็น ถึงแม้จะเป็นความเห็นที่ต่างจากคนอื่น (‘Aaqil Muhammad al-Maqtariy, 1993: 11) ตัวอย่างเช่น รูปแบบการอ่านอัลกุรอานซึ่งเคยมีความเห็นต่างเกิดขึ้นระหว่างบรรดาเศาะฮาบะฮฺในเรื่องรูปแบบการอ่านที่ถูกต้อง ในรายงานจาก अबดุลลอฮฺ บิน มัสอูด رضي الله عنه ว่า

((سَمِعْتُ رَجُلًا قَرَأَ آيَةً سَمِعْتُ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خِلَافَهَا، فَأَخَذْتُ بِيَدِهِ، فَأَتَيْتُ بِهِ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: كِلَاكُمَا مُحْسِنٌ. قَالَ شُعْبَةُ: أَظُنُّهُ قَالَ: لَا تَخْتَلَفُوا؛ فَإِنَّ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ اخْتَلَفُوا فَهَلَكُوا))⁵⁵

ความว่า “ฉันได้ยินเศาะฮาบะฮฺคนหนึ่งอ่านกุรอานอายะฮฺหนึ่ง ซึ่ง (รูปแบบการอ่านของเขา) ต่างจากที่ฉันเคยได้ยินมาจากท่านเราะสูล ﷺ ฉันจึงได้จับมือเขา และนำ

⁵⁵ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 2410

เขาไปหาท่านเราะสูล ﷺ (เพื่อถามถึงความแตกต่าง) ท่านกล่าวว่า “การอ่านทั้งสองแบบของท่านทั้งสองนั้นถูกต้อง” ซุบะฮฺ กล่าวว่า ฉันคิดว่าท่านเราะสูล ﷺ ได้กล่าวอีกว่า ท่านทั้งหลายอย่าได้ขัดแย้ง (พูดต่อว่าหรือตำหนิ) กัน เพราะแท้จริงประชาชาติที่อยู่ก่อนหน้าพวกท่านได้เคยขัดแย้งกัน แล้วพวกเขาก็ต้องประสบกับหายนะ”

และในตัวอย่างอื่น ๆ เช่น ในเรื่องทำนองอะซาน การอิกอมะฮฺ การอ่านคูอาอ์ฮิสตีฟตาห์ การอ่านตะชะฮฺฮุด การละหมาดเนื่องจากความกลัว การกล่าวตักบิรในวันอีด การตักบิรในละหมาดญะนาซะฮฺ และการปฏิบัติศาสนกิจต่าง ๆ ซึ่งมีการอ้างอิงหลักฐานแตกต่างกัน และบางครั้งก็จะพบว่า มีการกล่าวว่า ความเห็นหรือทรรศนะนั้นดีกว่าความเห็นหรือทรรศนะนี้ เมื่อต่างฝ่ายก็มีหลักฐานที่ได้รับการยอมรับในหลักการอิสลามเป็นของตนเอง (‘Āqil Muhammad al-Maqtariy, 1993: 12) ดังกล่าว จึงทำให้เกิดรูปแบบการปฏิบัติที่มีความหลากหลายและรูปแบบทั้งหมดก็ได้รับการรับรองความถูกต้อง ทั้งนี้ หากฝ่ายใดสามารถยอมรับความเห็นต่างของอีกฝ่ายได้โดยไม่ได้ตำหนิหรือพูดต่อว่าอีกฝ่าย ก็สมควรที่ฝ่ายนั้นจะได้รับคำชื่นชม ดังที่อัลลอฮฺ ﷻ ตรัสว่า

﴿ مَا قَطَعْتُمْ مِّن لِّينَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَىٰ صُورِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْزِيَ الْفَاسِقِينَ ﴾

(الحشر: 5)

ความว่า “การที่พวกเจ้าโค่นต้นอินทผลัมหรือปล่อยให้มันยืนไว้บนรากของมันนั้นเนื่องด้วยอนุมัติของอัลลอฮฺ และเพื่อพระองค์จะทำให้บรรดาผู้ฝ่าฝืนได้รับอัปยศ” (อัลหัชร์: 5)

al-Sa’adiy (Tafsīr al-Karīm al-Rahmān fī Tafsīr Kalām al-Mannān: 1/850) กล่าวว่า สาเหตุการประทานอายะฮฺนี้ มาจากเหตุการณ์ที่ชาวบะนู อันนะฎิร ได้ตำหนิและพูดต่อว่าท่านเราะสูล ﷺ และบรรดาเศาะฮาบะฮฺ เนื่องจากพวกเขาได้ตัดต้นอินทผลัมและต้นไม้จำนวนมาก โดยชาวบะนู อันนะฎิร กล่าวว่า การกระทำดังกล่าวเป็นการสร้างความเสียหายและจะทำให้เกิดความหายนะ จึงทำให้ชาวบะนู อันนะฎิร พูดต่อว่าชาวมุสลิมให้อับอายเสียหาย อัลลอฮฺ ﷻ จึงได้ประทานอายะฮฺนี้ลงมา

‘Aliy Wanis (n.d.: 4) กล่าวว่า ความเห็นต่างในประเภท (اختلاف التنوع) อ่านว่า อิกตีลาฟ อัตะนะวูอ) นี้ สามารถจำแนกออกเป็น 3 ลักษณะ คือ

(1) ลักษณะความเห็นต่างในเรื่องการให้ความหมายของคำหรือตัวบท เช่น การอ้างอิงความเห็นเกี่ยวกับการอธิบายความหมายของคำหรืออายะฮฺอัลกุรอานต่างกัน

(2) ความเห็นต่างในเรื่องการนำเสนอจุดมุ่งหมายของคำในลักษณะการนำเสนอตัวอย่างหรือการเตือนสำหรับ โดยไม่ได้จำกัดเฉพาะการอธิบายความหมายเท่านั้น และ

(3) ความเห็นต่างในเรื่องความคิดเห็นหรือการปฏิบัติที่ผู้เห็นต่างทั้งสองฝ่ายต่างก็มีหลักฐานที่ถูกต้องและได้รับการรับรอง ตัวอย่างเช่น ความเห็นต่างของเศาะฮาบะฮ์ในเรื่องรูปแบบการอ่านอัลกุรอาน การอะซาน หรือการอิกอมะฮ์ เป็นต้น

3) ความเห็นต่างเนื่องจากมีความเข้าใจในหลักฐานแตกต่างกัน (اِخْتِلَافُ الْأَفْهَامِ) อ่านว่า อิกติลาฟ อัลอัฟฮาม) หมายถึง ผู้มีความเห็นต่างทั้งสองฝ่ายมีความเข้าใจแตกต่างกัน ทั้งที่ตัวบทหรือหลักฐานดังกล่าวเหมือนกัน (‘Āqil Muhammad al-Maqtariy, 1993: 12) ตัวอย่างเช่น หะดีษที่รายงานจาก अबดุลลอฮฺ บิน อุมร์ رضي الله عنه ท่านเราะสูล ﷺ ได้กล่าวสั่งเสียแก่บรรดาเศาะฮาบะฮ์ ในช่วงเหตุการณ์สงครามอัลอะหฺซาบ ว่า

((لا يُصَلِّيَنَّ أَحَدُ الْعَصْرِ إِلَّا فِي بَيْتِي فَرِيظَةً . فَأَذْرَكَ بَعْضُهُمُ الْعَصْرَ فِي الطَّرِيقِ، فَقَالَ بَعْضُهُمْ: لَا نُصَلِّي حَتَّى نَأْتِيَهَا، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: بَلْ نُصَلِّي، لَمْ يُرِدْ مِنَّا ذَلِكَ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمْ يُعْنَفْ وَاحِدًا مِنْهُمْ))⁵⁶

ความว่า “ท่านทั้งหลายอย่าได้ละหมาดอัศริ จนกว่าจะเดินทางถึงหมู่บ้านบনী กุร็อยเซาะฮ์ ทั้งนี้ ในขณะที่เศาะฮาบะฮ์ส่วนหนึ่งกำลังอยู่ระหว่างการเดินทางนั้น ก็ปรากฏว่าได้ใช้เวลาอัศริ พวกเขาบางคนจึงกล่าวว่า พวกเราจะไม่ละหมาดอัศริจนกว่าจะถึงหมู่บ้าน บনী กุร็อยเซาะฮ์ และพวกเขาบางคนก็กล่าวว่า แต่พวกเราละหมาดเพราะเข้าใจว่าท่านเราะสูล ﷺ ไม่ได้หมายความว่า (พวกเขาเข้าใจว่า ท่านเราะสูล ﷺ กล่าวเช่นนั้น เป็นการขำว่าให้รีบเดินทาง แต่ไม่ได้ห้ามการละหมาดอัศริเมื่อใช้เวลา รวมทั้งเห็นว่า การละหมาดในช่วงแรกของเวลานั้นมีความประเสริฐอย่างยิ่ง) ภายหลังได้มีการแจ้งให้ท่านเราะสูล ﷺ ทราบถึงเรื่องดังกล่าว ปรากฏว่าท่านไม่ได้ตำหนิใครเลย”

และการมีความเข้าใจแตกต่างกันก็ถือเป็นเรื่องที่อัลลอฮ์ ﷻ ทรงเลือกเจาะจงให้เกิดขึ้นในแต่ละคนต่างกัน ดังที่พระองค์ตรัสเกี่ยวกับ นบี สุลัยมาน عليه السلام และนบีดาอูด عليه السلام ว่า

﴿وَدَاوُدَ وَسُلَيْمَانَ إِذْ يَخْتَصِمَانِ فِي الْحَرْثِ إِذْ نَفَسَتْ فِيهِ عَنَمُ الْقَوْمِ وَكُنَّا لِحُكْمِهِمْ شَاهِدِينَ . فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ ۚ وَكُلًّا آتَيْنَا حُكْمًا وَعِلْمًا ۚ وَسَخَّرْنَا مَعَ دَاوُدَ الْجِبَالَ يُسَبِّحْنَ وَالطَّيْرَ ۚ وَكُنَّا فَاعِلِينَ﴾ (الأنبياء: 78-79)

⁵⁶ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 4119

ความว่า “และจงรำลึกถึงเรื่องราวของดาวูดและสุลัยมาน เมื่อเขาทั้งสองได้ตัดสินใจเรื่องไรนาเมื่อฝูงแกะของชนหมู่มหนึ่งได้หลบเข้าไปกินพืชในเวลากลางคืน และเราเป็นพยานต่อการตัดสินใจของพวกเขา. ดังนั้น เราได้ตั้งใจให้สุลัยมานเข้าใจการตัดสินใจนั้น และเราได้ให้ความเฉลียวฉลาดและวิชาความรู้ที่หลักแหลมแก่แต่ละคน และเราได้ทำให้อูฐเขาและนกแซ่ซ้องสดุดีร่วมกับดาวูด และเราเป็นผู้กระทำให้สิ่งเหล่านี้” (อัลอันบิยาฮ์: 78-79)

‘Āqil Muhammad al-Maqtariy (1993: 12) กล่าวว่า จากอายะฮ์นี้ จึงเป็นการยืนยันว่า แท้จริงอัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงเลือกให้ท่านนบีสุลัยมาน ﷺ ได้รับความเข้าใจ และพระองค์ก็ได้ตรัสชื่นชมความเฉลียวฉลาดและวิชาความรู้ที่หลักแหลมของทั้งสองคน

อย่างไรก็ตาม นอกจากลักษณะประเภทความเห็นต่างข้างต้น ยังมีประเภทความเห็นต่างซึ่งอัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสถึงในอัลกุรอาน โดยพระองค์ได้ชมกลุ่มหนึ่งและตำหนิกกลุ่มหนึ่ง (‘Āqil Muhammad al-Maqtariy, 1993: 14) ดังที่พระองค์ตรัสว่า

﴿ تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ مِّنْهُمْ مَّنْ كَلَّمَ اللَّهُ ۖ وَرَفَعَ بَعْضُهُمْ دَرَجَاتٍ ۗ وَآٰنَيْنَا عِيسَىٰ ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيْنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ ۗ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَفْتَتَلْنَا الَّذِينَ مِّنْ بَعْدِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنْ اٰخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَّنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَّنْ كَفَرَ ۗ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَفْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ ﴾ (البقرة: 253)

ความว่า “บรรดาเราะฮ์สุลเหล่านั้น เราได้ให้บางคนในหมู่พวกเขาดีเด่นกว่าอีกบางคน ในหมู่พวกเขา นั้น มีผู้ที่อัลลอฮ์ตรัสด้วย และได้ทรงยกบางคนในหมู่พวกเขาขึ้นหลายชั้น และเราได้ให้บรรดาหลักฐานอันชัดแจ้งแก่อิซาบุตรของมัรยัม และเราได้สนับสนุนเขาด้วยวิญญานแห่งความบริสุทธิ์ และหากอัลลอฮ์ทรงประสงค์แล้ว บรรดาชนหลังจากพวกเขา ก็คงไม่ฆ่าฟันกัน หลังจากได้มีบรรดาหลักฐานอันชัดเจนมายังพวกเขา แต่ที่ว่าพวกเขาขัดแย้งกัน แล้วในหมู่พวกเขานั้นมีผู้ที่ศรัทธา และในหมู่พวกเขานั้น มีผู้ที่ปฏิเสธศรัทธา และหากว่าอัลลอฮ์ทรงประสงค์แล้ว พวกเขาก็คงไม่ฆ่าฟันกัน แต่ที่ว่าอัลลอฮ์นั้นทรงกระทำตามที่พระองค์ทรงประสงค์” (อัลบะเกาะเราะฮ์: 253)

จากอายะฮ์ข้างต้น พบว่า ในส่วนที่มีการขีดเส้นใต้นั้น เป็นการแจ้งให้ทราบว่า พระองค์ทรงชื่นชมกลุ่มหนึ่ง ซึ่งพวกเขา คือ บรรดาผู้ศรัทธา และได้ทรงตำหนิกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งพวกเขา คือ บรรดาผู้ปฏิเสธศรัทธา และพบว่า ยังมีประเภทความเห็นต่างในเรื่องการยอมรับหลักฐานที่ต่างกัน เช่น หะดีษเกี่ยวกับบรรดาเศาะฮาบะฮ์ได้เห็นต่างกันในเรื่องรูปแบบการอ่านอัลกุรอาน และลักษณะ

ความเห็นต่างที่เกิดจากการตีความเข้าใจหลักฐานไม่เหมือนกัน เช่น ความเห็นต่างในเรื่องการ อรรถาธิบายอัลกุรอานหรืออัลหะดีษ เป็นต้น (‘Āqil Muhammad al-Maqtariy, 1993: 15)

2.2.2.4 กลุ่มที่ 4 จัดประเภทความเห็นต่างโดยพิจารณาจากที่มาของความเห็นและการ ยึดถือปฏิบัติแตกต่างกัน ดังที่ Muhammad ‘Aawwāmah (2007: 17-20) กล่าวไว้ในหนังสือของ เขาที่มีชื่อว่า *Adāb al-Ikhtilāf Fī Masāil al-‘Īl wa al-Dīn* “มารยาทการเห็นต่างในประเด็น วิชาการและศาสนา” ว่า หากต้องการแบ่งประเภทความเห็นต่าง ก็จะสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท คือ

- 1) ความเห็นต่างในเรื่องศาสนา (أديان) อ่านว่า อัลอาดยาน) เช่น ยิว คริสต์ อิสลาม หรือกลุ่มคนไม่มีศาสนา
- 2) ความเห็นต่างในเรื่องความเชื่อหรือความศรัทธา (العقيدة) อ่านว่า อัลอะกีดะฮฺ) เช่น กลุ่มอัลก้อดริยะฮฺ กลุ่มอัลญับริยะฮฺ กลุ่มอัลญะฮมิยะฮฺ และกลุ่มอัลเคาะวาริจญ์ เป็นต้น
- 3) ความเห็นต่างในเรื่องการวินิจฉัยหลักศาสนบัญญัติของสำนักกฎหมายอิสลาม (المذاهب الفقهية) อ่านว่า อัลมะซาฮิบ อัลฟิเกียฮฺ) เช่น สำนักฟิเกฮฺทั้งสี่ และอื่นๆ

Muhammad ‘Aawwāmah (2007: 17-18) ให้ความเห็นว่า จากการแบ่งประเภท ความเห็นต่างทั้ง 3 ประเภท ได้แก่ ประเภทความเห็นต่างระหว่างศาสนา กลุ่มความเชื่อ และกลุ่ม สำนักกฎหมายอิสลาม ดังกล่าวข้างต้นนั้น จะเห็นได้ว่ากลุ่มที่ 2 และกลุ่มที่ 3 นั้น เป็นกลุ่มความเห็น ต่างที่มีความเปราะบาง เนื่องจากเป็นความเห็นต่างกันในเรื่องหลักพื้นฐานของอิสลาม (อูศูล) トラบใด ที่ความแตกต่างนั้นยังไม่ได้บิดเบือนจากหลักความเชื่อพื้นฐานและเป็นความแตกต่างในเรื่องประเด็น ปลีกย่อยของศาสนาเท่านั้น ตัวอย่างเช่น การห้ามแสดงความเห็นต่างในเรื่องความเชื่อต่อสิ่งเร้นลับ กรณีที่มีหลักฐานอ้างอิงชัดเจนแล้ว เช่น ความเชื่อเรื่องมะลาอิกะฮฺ และวันอาคิเราะฮฺ เป็นต้น หรือ เรื่องความเชื่อเกี่ยวกับคำคืนที่ท่านเราะสูล ﷺ ได้เดินทางขึ้นสู่ชั้นสุฟากฟ้า (อัลเมียะฮฺรอญญ์) ซึ่งได้มี ความเห็นต่างกันระหว่างอิบนุ อับบาส رضي الله عنه กับท่านหญิงอาอิชะฮฺ (เราะฎียัลลอฮุอันฮา) หรือในเรื่อง อื่น ๆ ที่มีความเห็นต่างกันระหว่างบรรดาเศาะฮาบะฮฺของท่านเราะสูล ﷺ หรือความเห็นต่างระหว่าง บรรดาตาบิอีน ดังที่ อิบนุตัยมิยะฮฺ (เราะฮิมะฮฺลุลลอฮฺ) (Ibn Taymiyah, Majmu’u al-Fatwa, 12: 492) กล่าวว่า

"وَأَيْضًا فَإِنَّ السَّلْفَ أَخْطَأَ كَثِيرٌ مِنْهُمْ فِي كَثِيرٍ مِنْ هَذِهِ الْمَسَائِلِ وَاتَّفَقُوا عَلَى عَدَمِ التَّكْفِيرِ بِذَلِكَ مِثْلُ مَا أَنْكَرَ بَعْضُ الصَّحَابَةِ أَنْ يَكُونَ الْمَيِّتُ يَسْمَعُ نِدَاءَ الْحَيِّ وَأَنْكَرَ بَعْضُهُمْ أَنْ يَكُونَ الْمِعْرَاجُ يَقْطَعُهُ وَأَنْكَرَ بَعْضُهُمْ رُؤْيَا مُحَمَّدٍ رَبِّهِ وَلِبَعْضِهِمْ فِي الْخِلَافَةِ وَالتَّفْضِيلِ كَلَامٌ مَعْرُوفٌ ... "

แปลว่า “และเช่นเดียวกันกับกรณีบรรดาบรรพชนอิสลามยุคสลัฟ⁵⁷ หลายคน ได้ผิดพลาดเกี่ยวกับประเด็นปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ และพวกเขาต่างเห็นพ้องกันว่า จะไม่กล่าวตักฟิร (ฮุกุมใครให้ตักศาสนา) ในเรื่องความเห็นต่างดังกล่าว เช่น เคาเซฮาบะฮฺบางคนไม่ปฏิเสธความเชื่อเรื่องคนตายจะได้ยินเสียงเรียกของคนเป็น บางคนไม่เชื่อว่าการเดินทางขึ้นสู่ฟากฟ้า (อัลมิอรอญญ์) ของท่านเราะสูล ﷺ นั้น จะเป็นช่วงเวลาที่ท่านกำลังตื่นอยู่ บางคนปฏิเสธความเชื่อว่า ท่านเราะสูล ﷺ ได้มองเห็นอัลลอฮฺ ﷻ และบางคนเห็นต่างกันในเรื่องการแต่งตั้งเคาะลีฟะฮฺและการให้เกียรติต่อพวกเขาด้วยคำพูดที่ดี ...”

และ อิบน์ตัยมียะฮฺ (เราะฮิมะฮฺลลอฮฺ) (Ibn Taymiyah, Majmu' u al-Fatwa, 20: 33-34) เคยกล่าวว่

" وَالْحَطُّ الْمَعْمُورُ فِي الْاجْتِهَادِ هُوَ فِي نَوْعِي الْمَسَائِلِ الْخَبَرِيَّةِ وَالْعِلْمِيَّةِ كَمَا قَدْ بَسِطَ فِي غَيْرِ مَوْضِعٍ كَمَنْ اعْتَقَدَ ثُبُوتَ شَيْءٍ لِدَلَالَةِ آيَةٍ أَوْ حَدِيثٍ وَكَانَ لِدَلَالَةِ مَا يُعَارِضُهُ وَبَيِّنُ الْمُرَادِ وَلَمْ يَعْرِفْهُ مِثْلَ مَنْ اعْتَقَدَ أَنَّ الدَّبِيحَ إِسْحَاقُ لِحَدِيثٍ اعْتَقَدَ ثُبُوتَهُ أَوْ اعْتَقَدَ أَنَّ اللَّهَ لَا يُرَى؛ لِقَوْلِهِ: { لَا تُدْرِكُهُ الْأَبْصَارُ } وَلِقَوْلِهِ: { وَمَا كَانَ لِيَشْرَ أَنْ يُكَلِّمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحِيًّا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ } ... وَكَمَا نُقِلَ عَنْ بَعْضِ التَّابِعِينَ أَنَّ اللَّهَ لَا يُرَى وَفَسَّرُوا قَوْلَهُ: { وَجُوهٌ يَوْمئِذٍ نَاضِرَةٌ } { إِلَى رَجْحًا نَاطِرَةٌ } بِأَنَّهَا تَنْتَظِرُ ثَوَابَ رَجْحًا كَمَا نُقِلَ عَنْ مُجَاهِدٍ وَأَبِي صَالِحٍ ... "

แปลว่า “ถือเป็นความผิดพลาดที่สมควรได้รับการให้อภัยผิดในเรื่องการวินิจฉัย (อิญญติฮาด) ประเด็นปัญหา 2 ลักษณะ คือ ประเด็นเกี่ยวกับเรื่องราว (อัลเคาะบะรียะฮฺ) และวิชาการ (อิลมียะฮฺ) ดังที่ประเด็นศาสนาบางเรื่องถูกนำเสนอขึ้นมาไม่ถูกกับเรื่อง ตัวอย่างเช่น บางคนเชื่อมั่นต่อการยอมรับหลักฐานที่ได้จากอายะฮฺหนึ่งหรือหะดีษหนึ่ง เพื่อโต้แย้งความเห็นที่ตรงกันข้ามกับตนและอธิบายตามจุดมุ่งหมายที่ตนต้องการ ทั้งที่เขายังไม่เข้าใจมันเป็นอย่างดี เช่น ผู้ที่เชื่อว่า ความจริงแล้วผู้ที่ถูกเชือดในอัลกุรอาน คือ นบีอิสฮาก ﷺ โดยอ้างหลักฐานหะดีษบทหนึ่งรับรองความเชื่อของตน หรือบางคนเชื่อว่าพระองค์อัลลอฮฺ ﷻ จะไม่ทรงถูกมองเห็นได้ โดยอ้างอายะฮฺ “สายตาทั้งหลายย่อมไม่ถึงพระองค์” และในอายะฮฺ “และไม่เป็นการบังควรแก่มนุษย์คนใดที่จะให้อัลลอฮฺตรัสแก่เขาเว้นแต่โดยทาง

⁵⁷ ยุคหลังท่านเราะสูล ﷺ เสียชีวิตไป 300 ปีแรก

วะฮีย หรือโดยทางเบื้องหลังมาน”⁵⁸ เช่นเดียวกับความเห็นของตาบิอินบางคนที่ เชื่อว่าจะไม่มีใครสามารถมองเห็นอัลลอฮ์ ﷻ โดยพวกเขาอธิบายอายะฮ์ “ในวัน นั้นหลาย ๆ ใบหน้าจะเบิกบาน”⁵⁹ “จ้องมองไปยังพระเจ้าของมัน”⁶⁰ และให้ความหมายว่า คือ การมองผลตอบแทนความดีที่เขาได้รับจากพระองค์ ดังที่ได้มีการอธิบายโดยอัลมูญาฮิด และอบี ศอลิห์ ...”

และตัวอย่างคำพูดของอิบนุตัยมียะฮ์ (เราะฮิมะฮุลลอฮ์) (Ibn Taymiyah, Majmu' al-Fatwa, 24: 172) เกี่ยวกับประเด็นความเห็นต่างของบรรดาเศาะฮาบะฮ์และตาบิอิน เขากล่าวว่า

"وقد كان العلماء من الصحابة والتابعين ومن بعدهم إذا تنازعوا في الأمر أتبعوا أمر الله - تعالى . في قوله: { فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا } (النساء: 59) وكانوا يتناظرون في المسألة مناظرة مشاورة ومناصحة ، وربما اختلف قولهم في المسألة العلمية والعملية ، مع بقاء الألفة والعصمة ، وأخوة الدين ..."

แปลว่า “ความจริง ไม่ว่าจะ เป็นบรรดาผู้มีความรู้ (อุละมาอ์) ในยุคเศาะฮาบะฮ์ ยุคตาบิอิน หรือผู้มีความรู้ในยุคหลังจากพวกเขา เมื่อมีความเห็นต่างกันในเรื่อง ศาสนา พวกเขา ก็จะนำคำสั่งใช้ของอัลลอฮ์ ﷻ มายึดถือปฏิบัติตาม ดังที่พระองค์ ตรัสว่า “แต่ถ้าพวกเขาขัดแย้งกันในสิ่งใด ก็จงนำสิ่งนั้นกลับไปยังอัลลอฮ์ และ เราะฮูล หากพวกเขาศรัทธาต่ออัลลอฮ์และวันปรโลก นั้นแหละเป็นสิ่งที่ดียิ่งและ เป็นการกลับไป ที่สวยงาม” (อันนิสาอ์: 59) ซึ่งพวกเขาก็เคยแสดงความเห็นโต้แย้ง กันในประเด็นปัญหาศาสนาในลักษณะของการปรึกษาและการตักเตือนซึ่งกันและ กัน และ (ถึงแม้ว่า) บางครั้งความเห็นของพวกเขาอาจมีความขัดแย้งกันใน ประเด็นปัญหาด้านวิชาการหรือด้านการปฏิบัติศาสนกิจ (แต่) พวกเขาก็ยังคง รักษาความสัมพันธ์ ความสามัคคี และความเป็นพี่น้องร่วมศรัทธา...”

ดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นว่า จุดมุ่งหมายของความเห็นต่างในประเด็นเกี่ยวกับหลักการ อิสลามจะต้องเป็นเรื่องที่อยู่ในกรอบของหลักการศาสนา กล่าวคือ เป็นเรื่องความเห็นของกลุ่มต่าง ๆ ในช่วงยุคแรกของอิสลามซึ่งถือว่าเป็นความเห็นต่างในประเด็นปลีกย่อย (อัลฟุรูก) เกี่ยวกับประเด็น ปัญหาด้านศาสนบัญญัติ (ฟิกฮ) และประเด็นปัญหาทางวิชาการบางเรื่อง ดังที่อิบนุตัยมียะฮ์ (เราะฮิ

⁵⁸ อัซซุรอ: 51

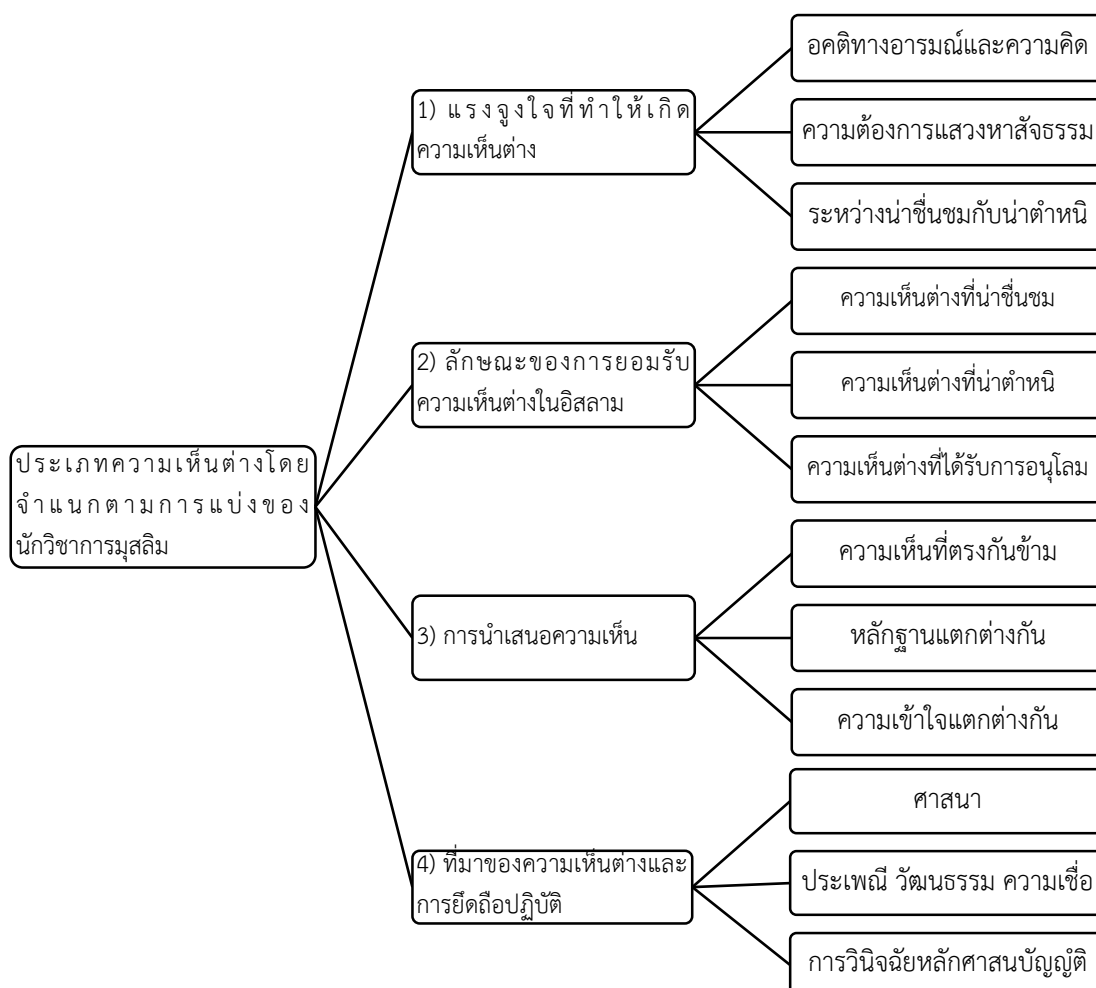
⁵⁹ อัลกียามะฮ์: 22

⁶⁰ อัลกียามะฮ์: 22

มะฮฺลุลลอฮฺ) ได้กล่าวไว้ข้างต้น (Muhammad ‘Aawwāmah, 2007: 20) สอดคล้องกับความเห็นของ Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy (1987: 24) กล่าวว่า ความเห็นต่างซึ่งเคยเกิดขึ้นระหว่างบรรพชนอิสลามยุคแรก (สะลัฟ) ถือเป็นประเด็นความเห็นต่างที่ยังคงมีความร่วมสมัย และเป็นตัวอย่างในการเห็นต่างซึ่งไม่ละเมิดต่อขอบเขตของศาสนา ซึ่งส่วนหนึ่งที่ได้ชี้ชัดและสามารถนำไปเป็นบทเรียนในปัจจุบัน คือ เรื่องมารยาทความเห็นต่างของพวกเขา

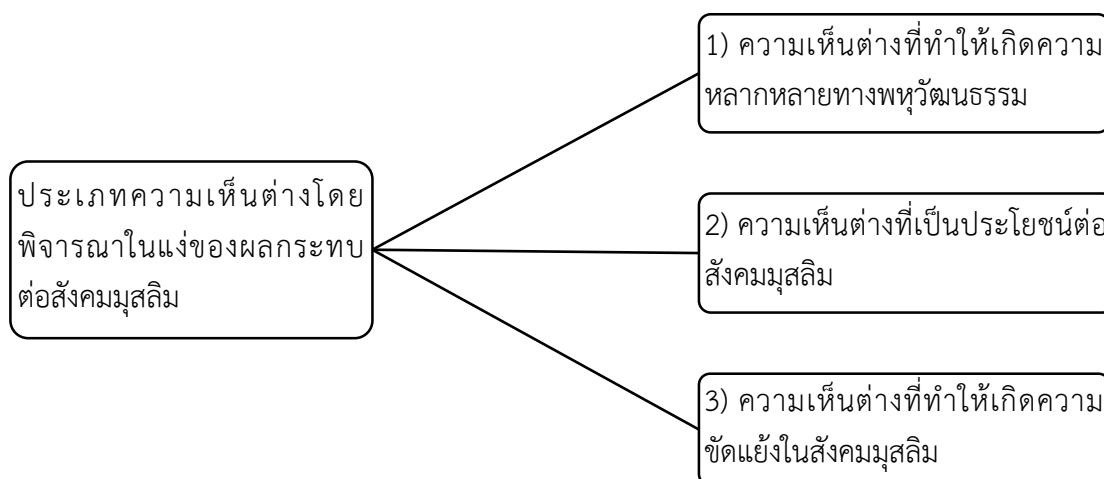
เมื่อสรุปผลการศึกษาเกี่ยวกับประเภทความเห็นต่างในอิสลามในภาพรวม ตามที่นักวิชาการอิสลามได้จำแนกไว้ (Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 1987: 26-29; Sālih ‘Abdullāh Hāmid, 1992: 8-11; ‘Āqil Muhammad al-Maqtariy. 1993: 9-15; Muhammad ‘Aawwāmah. 2007: 17-20; ‘Aliy Wanis, n.d.: 4-5; Hind Muhammad, n.d.: 12-13) พบว่าประเภทของความเห็นต่างดังกล่าวแบ่งออกเป็น 4 กลุ่มความเห็น ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 4 ประเภทความเห็นต่างโดยจำแนกตามการแบ่งของนักวิชาการมุสลิม

จากภาพแผนภูมิที่ 4 เมื่อวิเคราะห์ประเภทความเห็นต่างตามที่นักวิชาการมุสลิมได้นำเสนอไว้ข้างต้น ผู้วิจัยสามารถสังเคราะห์ประเภทความเห็นต่างโดยพิจารณาในแง่ของผลกระทบต่อสังคมมุสลิม โดยจำแนกออกเป็น 3 ประเภท ดังแผนภูมิภาพต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 5 ประเภทความเห็นต่างโดยพิจารณาในแง่ของผลกระทบต่อสังคมมุสลิม

จากภาพแผนภูมิที่ 5 แสดงให้เห็นว่า การวิเคราะห์และการทำความเข้าใจเกี่ยวกับประเภทความเห็นต่างโดยพิจารณาในแง่ของผลกระทบต่อสังคมมุสลิม สามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเภท คือ ประเภทที่ 1 ความเห็นต่างที่ทำให้เกิดความหลากหลายและพหุวัฒนธรรมในสังคมมุสลิม หมายถึง ความเห็นต่างที่มีการเคารพและให้เกียรติระหว่างกันของสมาชิกในสังคมที่มีความหลากหลายและมีความเห็นต่างกัน เช่น เรื่องการนับถือศาสนา ความเชื่อ วัฒนธรรม และประเพณี ประเภทที่ 2 ความเห็นต่างที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม หมายถึง ความเห็นต่างที่สร้างความสะดวกในการดำเนินชีวิตหรือในเรื่องการปฏิบัติตามหลักศาสนา เช่น ความเห็นเกี่ยวกับการซื้อซี้ขาดทางศาสนาบนหลักสายกลาง การนำเสนอหลักฐานและความเห็นต่างได้อย่างน่าชื่นชม พร้อมกับเปิดใจรับฟังความเห็นต่าง และประเภทที่ 3 ความเห็นต่างที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคมมุสลิม หมายถึง ความเห็นต่างที่เกิดจากความสุดโต่งหรือความหย่อนยาน ความเห็นต่างที่ขัดแย้งต่อหลักเจตนารมณ์แห่งกฎหมายอิสลาม ความเห็นต่างที่เกิดจากอคติทางอารมณ์และอคติทางความคิด หรือการยึดติดพวกพ้อง เป็นต้น

การทำความเข้าใจเกี่ยวกับประเภทความเห็นต่างข้างต้น ถือเป็นบทบาทของผู้ทำหน้าที่นำเสนอหลักการอิสลามจะต้องให้ความสำคัญ เพราะนอกจากเขาจะต้องเข้าใจหลักการอิสลามแล้ว เขาจะต้องมีความสามารถในการวิเคราะห์คุณลักษณะทั่วไปของผู้มีความเห็นต่างหรือผู้ที่เขาต้องการนำเสนออิสลาม (มัตอูว์) แล้ว ด้วยการเลือกรูปแบบและวิธีการนำเสนออิสลามที่เหมาะสม ช่วยให้การนำเสนออิสลามประสบความสำเร็จ เช่นเดียวกับความจำเป็นที่จะต้องเข้าใจเกี่ยวกับสาเหตุและปัจจัยที่ทำให้เกิดความเห็นต่าง ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอรายละเอียดไว้ในหัวข้อถัดไป

2.2.3 สาเหตุของความเห็นต่างในอิสลาม

การให้การยอมรับต่อการมีอยู่ของพระเจ้าผู้ทรงสร้างและทรงอภิบาลสรรพสิ่งทั้งหลาย ถือเป็นหลักความเชื่อมั่นศรัทธา (อะกีดะฮฺ) ประการสำคัญของมุสลิม โดยเฉพาะความเชื่อว่า มนุษย์ทุกคนเป็นสิ่งที่ถูกสร้าง (มັคลูก) อย่างมีเป้าหมาย มีรูปร่างสวยงามและมีความหลากหลาย ประกอบด้วยร่างกายที่ต้องการปัจจัยในการดำรงชีวิต หัวใจ และจิตวิญญาณที่ต้องการความสงบนิ่ง รวมถึงระบบการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับผู้สร้าง กับตัวของพวกเขาเอง และเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน ทั้งนี้เนื่องจากความต้องการอันมากมายได้แสดงให้เห็นว่า มนุษย์มีความอ่อนแอและเป็นสิ่งที่ถูกสร้างที่มีความบกพร่อง โดยเฉพาะในเรื่องความสามารถที่ยังคงถูกจำกัด ไม่ว่าจะเป็นศักยภาพทางความคิด สมรรถภาพทางร่างกาย และพลังใจ มนุษย์จึงมีความแตกต่างกันและต้องพึ่งพาอาศัยกัน (‘Abdullāh bin ‘Abd al-Musin al-Turakiy, 2010: 19-20)

อัลลอฮ์ ﷻ จึงได้แต่งตั้งบรรดาศาสนทูตของพระองค์ทำหน้าที่เป็นแบบอย่างและเผยแผ่คำสอนอันเป็นธรรมนุญในการดำเนินชีวิตแก่พวกเขา และไม่ทรงปล่อยให้พวกเขาต้องโดดเดี่ยวตามลำพังเหมือนถูกทอดทิ้ง แต่เนื่องจากลักษณะการถูกสร้างขึ้นโดยความแตกต่างและหลากหลาย จึงเป็นเรื่องปกติที่มนุษย์จะมีความเห็นหรือการปฏิบัติที่แตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องทั่วไปหรือในเรื่องหลักคำสอนศาสนา ซึ่งถือได้ว่าเป็นหน้าที่สำคัญของผู้ศรัทธาทุกคน โดยเฉพาะผู้นำเสนอคำสอนอิสลามที่จะต้องทำความเข้าใจ และนำไปปรับใช้เพื่อการวิเคราะห์และจัดการความเห็นต่างที่เกิดขึ้นในสังคม ดังที่ เกาะตาดะฮฺ บิน ตะอามะฮฺ (เราะฮิมะฮฺลลอฮฺ) ได้กล่าวไว้ว่า

"مَنْ لَمْ يَعْرِفِ الْإِخْتِلَافَ لَمْ يَشُمَّ أَنْفَهُ الْفِئَةِ"⁶¹

แปลว่า “ใครก็ตามที่ยังไม่รู้จัก (ประเด็นหรือสาเหตุแห่ง) ความเห็นต่าง (นั้นก็หมายความว่า) จมูกของเขายังไม่ได้กลิ่นของวิชาฟิสิกส์”

อิซาม บิน อุบัยดิลลาฮฺ อรรรอซียฺ (เราะฮิมะฮฺลลอฮฺ) กล่าวว่า

"مَنْ لَمْ يَعْرِفِ اخْتِلَافَ الْفُقَهَاءِ فَلَيْسَ بِفَقِيهِ"⁶²

แปลว่า “ใครก็ตามที่ยังไม่รู้จัก (ประเด็นหรือสาเหตุแห่ง) ความเห็นต่างของบรรดานักกฎหมายอิสลาม ดังนั้นเขาไม่ใช่ นักกฎหมายอิสลาม ”

และอะฏอว์ บิน อบี เราะซะบะห์ (เราะฮิมะฮฺลลอฮฺ) กล่าวว่า

"لَا يَبْغِي لِأَحَدٍ أَنْ يُفْتِيَ النَّاسَ، حَتَّىٰ يَكُونَ عَالِمًا بِاخْتِلَافِ النَّاسِ"⁶³

⁶¹ Ibn ‘Abd al-Bir fi Jāmi’I Bayān al-‘Il: 1520, 1522

⁶² Ibn ‘Abd al-Bir fi Jāmi’I Bayān al-‘Il: 1523

⁶³ Ibn ‘Abd al-Bir fi Jāmi’I Bayān al-‘Il: 1524

แปลว่า “ไม่สมควรเลยที่คนหนึ่งคนใดจะทำหน้าที่ให้คำตัดสินชี้ขาดทางศาสนาแก่คนอื่น จนกว่าเขาจะเป็นผู้มีความรู้ (เข้าใจ) เกี่ยวกับ (สาเหตุและประเด็น) ความเห็นต่างระหว่างพวกเขา”

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาสาเหตุของความเห็นต่างในอิสลามจากเอกสาร วรรณกรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยอ้างอิงอัลกุรอาน อัลหะดีษ และตัวอย่างสาเหตุของความเห็นต่างที่เคยเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์อิสลามเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างครอบคลุม ผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญที่จะต้องนำเสนอผลการศึกษาเกี่ยวกับสาเหตุของความเห็นต่างที่มีบริบทและช่วงเวลาต่างกัน ดังที่นักวิชาการหลายท่านได้วิเคราะห์สาเหตุของความเห็นต่างไว้ นับตั้งแต่ยุคของท่านเราะสูล ﷺ ยุคของเศาะฮาบะฮ์และตาบิอิน ยุคของฟูเคาะฮ์ฮ์ และยุคของนักวิชาการอิสลามร่วมสมัย (‘Abd al-Fāttāh Abū Ghaddah, 1986; Tāhā Jābir Fāyyād al-‘Ulwāniy, 1992; ‘Aqil Muhammad al-Maqtāriy, 1993; ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993; Muhammad ‘Aawwāmah, 2007; ‘Abdullāh bin ‘Abd al-Musin al-Turakiy, 2010; Tāhā Jābir Fāyyād al-‘Ulwāniy, 2017; ‘Aliy Wānis. n.d.; Hind Muhammad. n.d.) โดยรายละเอียด ดังนี้

2.2.3.1 ความเห็นต่างในยุคของท่านเราะสูล ﷺ

ยุคของท่านเราะสูล ﷺ หรือยุคที่ท่านเราะสูล ﷺ ยังมีชีวิตและทำหน้าที่ออบรมและนำเสนอหลักการอิสลาม ถือเป็นยุคที่นักวิชาการจำนวนมากมีความเห็นว่า บรรดาเศาะฮาบะฮ์ของท่านอาจมีความเห็นต่างในเรื่องหลักการศาสนาบ้าง แต่ไม่ถึงขั้นที่ความเห็นต่างของพวกเขาจะทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคม ดังเห็นได้จากหลายหะดีษที่มีการรายงานเกี่ยวกับแนวทางการจัดการความเห็นต่างของบรรดาเศาะฮาบะฮ์ เมื่อมีประเด็นปัญหาทางด้านศาสนาหรือความเห็น พวกเขาจะนำเรื่องดังกล่าว หรือนำเรื่องราวการปฏิบัติที่แตกต่างกันไปสอบถามท่านเราะสูล ﷺ เพื่อให้ท่านได้ให้คำแนะนำที่ถูกต้องเกี่ยวกับประเด็นที่พวกเขาสงสัย ตัวอย่างรายงานจาก อิบน์ อับบาส ﷺ ได้กล่าวถึงความไม่ใฝ่รู้ของพวกเขา ว่า

((ما رأيتُ قومًا كانوا خيرًا من أصحابِ رسولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ما سألوا إلاَّ

عن ثلاثة عشر مسألة حتى قبضَ، كلُّهم في القرآن وما كانوا يسألون إلاَّ عمًا ينفَعهم))⁶⁴

ความว่า “ฉันไม่เคยเห็นชนกลุ่มใดที่จะดีกว่ากลุ่มเศาะฮาบะฮ์ของท่านเราะสูล ﷺ ซึ่งพวกเขาได้ให้ความสนใจสอบถาม (ท่านเราะสูล ﷺ) นอกจากเกี่ยวกับ 13 ประเด็นปัญหา จนกระทั่งประเด็นทั้งหมดได้ถูกบรรจุไว้ในอัลกุรอาน และพวกเขาก็ไม่เคยถามสิ่งใด นอกจากสิ่งนั้นจะเป็นประโยชน์ต่อพวกเขาเอง”

⁶⁴ หะดีษรายงานโดย Ibn Muflih ใน al-Adāb al-Shar‘iyyah: 2/73 สายรายงานอยู่ในระดับหะสัน

ดังกล่าว นักวิชาการหลายท่านต่างก็มีความเห็นว่า ยุคนี้เป็นยุคที่ทุกความเห็นต่างได้รับคำปรึกษาและได้รับคำแนะนำจากท่านเราะสูล ﷺ สอดคล้องกับความเห็นของ Tāhā Jābir Fāyyād al-'Ulwāniy (1987: 34) ได้กล่าวว่า ในยุคที่ท่านเราะสูล ﷺ ยังมีชีวิต ท่านได้อยู่ร่วมกับบรรดาเศาะฮาบะฮฺของท่าน และได้ปฏิบัติตนในฐานะเป็นศาสนทูต นำเสนอคำสอนอิสลาม ให้การแนะนำและให้คำปรึกษาในเรื่องที่พวกเขามีข้อสงสัยเกี่ยวกับหลักการศาสนา ทำให้พวกเขาได้รับความชัดเจนและมีความเข้าใจตรงกัน มีการให้เกียรติและให้ความเคารพต่อความเห็นต่าง หรือแม้แต่ในพื้นที่ที่ห่างไกลจากเมืองมะดีนะฮฺ ก็จะพบว่า เมื่อบรรดาเศาะฮาบะฮฺมีความเห็นต่างกันในการอธิบายหรือการตีความเข้าใจจากตัวบทอัลกุรอานและอัลหะดีษ ซึ่งพวกเขาอาจจะไม่ทราบรายละเอียดชัดเจน พวกเขา ก็จะเดินทางมาหาท่านเราะสูล ﷺ ที่เมืองมะดีนะฮฺ เพื่อขอให้ท่านแนะนำและให้คำอธิบายในเรื่องดังกล่าว

เช่นเดียวกับความเห็นของ 'Abdullāh bin 'Abd al-Musin al-Turakiy (2010: 22) กล่าวว่า ในยุคของท่านเราะสูล ﷺ ถือเป็นยุคที่ความเห็นต่างระหว่างบรรดาเศาะฮาบะฮฺ ไม่ได้ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์กันของพวกเขา เนื่องจากท่านเราะสูล ﷺ คือ ที่กลับของศาสนา หรือเป็นแหล่งอ้างอิง เป็นผู้ให้คำปรึกษาและให้คำแนะนำทางออกในทุกประเด็นปัญหา ระหว่างพวกเขา ยิ่งไปกว่านั้น ท่านเป็นผู้รับวิวรณ์ (วะหฺยู) ด้วยตนเอง และได้นำเสนอคำสอนอิสลามได้อย่างสมบูรณ์ จนกระทั่งถึงวันที่กลับคืนสู่อัลลอฮฺ ﷻ เราะสูล ﷺ ก็ได้ทิ้งมรดกทางคำสอนและแบบอย่างอันงดงามให้แก่พวกเขา ทั้งที่ปรากฏในอัลกุรอาน อัลหะดีษ และบรรดาเศาะฮาบะฮฺผู้ทำหน้าที่สานต่อเจตนารมณ์อันดีงาม

และเมื่อพิจารณาเกี่ยวกับสาเหตุของความเห็นต่างในยุคของท่านเราะสูล ﷺ พบว่า สาเหตุความเห็นต่างของพวกเขาเกิดจากความเข้าใจที่แตกต่างกันในเรื่องการตีความคำสั่งหรือคำสอนของอัลกุรอานและอัลหะดีษ เช่น ตัวอย่างหะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 4119 ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอก่อนหน้านี้ เกี่ยวกับความเห็นต่างระหว่างพวกเขาในเรื่องการทำความเข้าใจคำสั่งของท่านเราะสูล ﷺ ในช่วงเหตุการณ์สงคราม อัลอะหฺซาบ เมื่อท่านได้สั่งให้พวกเขาเดินทางไปหมู่บ้าน บนี กุร็อยเซาะฮฺ และห้ามมิให้ผู้ใดทำการละหมาดอัคริ จนกว่าจะถึงหมู่บ้าน บนี กุร็อยเซาะฮฺ ซึ่งบรรดาเศาะฮาบะฮฺที่ได้รับคำสั่งให้เดินทางครั้งนั้น ได้มีความคิดเห็นต่างกันเกี่ยวกับการละหมาดอัคริเป็นสองกลุ่ม กลุ่มแรก มีความเข้าใจว่าการสั่งเสียของท่านที่ให้ไปละหมาดอัคริ ณ หมู่บ้าน บนี กุร็อยเซาะฮฺนั้น เป็นการกำชับให้พวกเขารีบเร่งเดินทาง พวกเขาจึงละหมาดอัคริ เมื่อเข้าเวลาอัคริ ถึงแม้ว่าจะอยู่ระหว่างทาง และพวกเขาถือว่าการละหมาดนั้น เป็นการปฏิบัติตามคำสอนของท่านเราะสูล ﷺ ในเรื่องการรีบเร่งละหมาดเมื่อเข้าเวลา เพราะจะมีความประเสริฐอย่างยิ่ง ในขณะที่กลุ่มเศาะฮาบะฮฺซึ่งปฏิบัติละหมาดเมื่อเดินทางถึงหมู่บ้านดังกล่าว ก็อ้างความเห็นว่าการปฏิบัติตามคำสั่งนั้น เป็นไปตามคำสั่งของท่านเราะสูล ﷺ จึงไม่อนุญาตให้ตีความเข้าใจเป็นอื่น ทั้งนี้

เมื่อทั้งสองกลุ่มได้นำความเห็นและการปฏิบัติที่ต่างกันไปแจ้งให้ท่านเราะฮูล ﷺ ทราบเรื่องดังกล่าวปรากฏว่า ท่านเราะฮูล ﷺ ก็ให้การยอมรับและไม่ได้ตำหนิกลุ่มใด

Tahā Jābir Fāyyād al-‘Ulwāniy (1987: 35) กล่าวว่า จากเหตุการณ์ข้างต้นแสดงให้เห็นว่า ตราบใดที่ท่านเราะฮูล ﷺ ไม่ได้ตำหนิความเข้าใจของเศาะฮาบะฮ์กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเนื่องจากพวกเขามีเหตุผลในกรอบของหลักการศาสนา นักกฎหมายอิสลาม (ฟุเกาะฮ์) หรือผู้นำเสนอคำสอนอิสลามทั้งหลาย ก็สมควรที่จะต้องยอมรับและเปิดใจรับฟังความเห็นต่าง เช่นเดียวกับความเข้าใจตัวบทคำสอนที่แตกต่างกันระหว่างเศาะฮาบะฮ์ในยุคของท่านเราะฮูล ﷺ ซึ่งพวกเขายังคงยึดหลักการและเหตุผลในการสนับสนุนความเห็นต่าง จนกระทั่งพวกเขาได้นำเรื่องดังกล่าวแจ้งท่านเราะฮูล ﷺ และเช่นเดียวกับตัวอย่างหะดีษจาก อัมร์ บิน อัลอาศ ﷺ กล่าวว่า

((احْتَلَمْتُ فِي لَيْلَةٍ بَارِدَةٍ فِي غَزْوَةِ ذَاتِ السُّلَاسِلِ فَأَشْفَقْتُ إِنْ اغْتَسَلْتُ أَنْ أَهْلِكَ فَيَتِمَّمْتُ، ثُمَّ صَلَّيْتُ بِأَصْحَابِي الصُّبْحَ فَذَكَرُوا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا عَمْرُو صَلَّيْتُ بِأَصْحَابِكَ وَأَنْتَ جُنُبٌ؟ فَأَخْبَرْتُهُ بِالَّذِي مَنَعَنِي مِنَ الْإِغْتِسَالِ وَقُلْتُ لِي سَمِعْتُ اللَّهَ يَقُولُ: (وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا) فَضَحِكَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَمْ يَقُلْ شَيْئًا))⁶⁵

ความว่า “มีอยู่คืนหนึ่งในสมรภูมิซาด อัสสะลาสิล เป็นคืนที่มีอากาศเย็นจัด และฉันได้ฝันเปียก (มีอสุจิเคลื่อนออกจากอวัยวะเพศระหว่างหลับนอน) ฉันก็มีความรู้สึกกลัวว่า หากฉันอาบน้ำวาญิบ มันจะเป็นอันตรายต่อชีวิต ฉันจึงได้ทำการตะยัมมุมแทนการอาบน้ำวาญิบ ซึ่งภายหลังฉันได้นำละหมาดศุบหฺให้แก่บรรดาเศาะฮาบะฮ์ พวกเขาจึงนำเรื่องดังกล่าวไปแจ้งท่านเราะฮูล ﷺ ท่านเราะฮูล ﷺ กล่าวว่า “โอ้อัมร์ ท่านได้นำละหมาดให้แก่บรรดาเศาะฮาบะฮ์ ขณะที่ท่านเองมีญูบ (หะดัษใหญ่) ไซ้หรือไม่” ฉันจึงกล่าวแก่ท่านเราะฮูล ﷺ ในสิ่งที่ห้ามไม่ให้ฉันทำการอาบน้ำวาญิบ (และได้ทำตะยัมมุมทดแทน) ฉันกล่าวว่า “ฉันจำได้ว่าอัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า “และจงอย่าฆ่าตัวของพวกเจ้าเอง แท้จริงอัลลอฮ์เป็นผู้ทรงเมตตาต่อพวกเจ้าเสมอ” (อันนิสาอ์: 29) เมื่อกล่าวเช่นนั้น ท่านเราะฮูล ﷺ ได้หัวเราะ และไม่ได้กล่าวอะไร”

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ตัวอย่างหะดีษข้างต้น เป็นอีกตัวอย่างเหตุการณ์ในเรื่องความเห็นต่างที่เคยเกิดขึ้นในยุคของท่านเราะฮูล ﷺ และในเหตุการณ์อื่น ๆ ที่แสดงให้เห็นว่า ในช่วงเวลานั้น บรรดาเศาะฮาบะฮ์อาจจะมีความเห็นต่างกันในเรื่องศาสนา แต่พวกเขาก็จะนำเรื่องดังกล่าวไปให้ท่านเราะฮูล ﷺ ได้พิจารณาและขอคำปรึกษา ซึ่งท่านเราะฮูล ﷺ ก็จะรับฟังและให้คำแนะนำ

⁶⁵ หะดีษบันทึกโดย Abu Dāwud หะดีษหมายเลข 334; Ahmad: 17845 อัลอัลบานีย์ กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะหะฮ์

แก่พวกเขา จึงทำให้สามารถรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างพวกเขาไว้ และเช่นเดียวกับหะดีษที่รายงานโดย Ābu Dāwud หะดีษหมายเลข 338 ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอก่อนหน้านี้ในบทที่หนึ่ง เกี่ยวกับเศาะฮาบะฮ์ 2 คน ซึ่งออกเดินทางไปด้วยกัน จนกระทั่งเมื่อได้เวลาละหมาด แต่ทั้งสองไม่มีน้ำพอสำหรับการเอาน้ำละหมาด จึงได้ทำตะยัมมูม ซึ่งภายหลังเศาะฮาบะฮ์คนหนึ่งได้พบน้ำ เขาจึงได้เอาน้ำละหมาดและได้ทำการละหมาดใหม่ ขณะที่อีกคนหนึ่งไม่ละหมาดใหม่ และเมื่อทั้งสองนำเรื่องดังกล่าวไปแจ้งท่านเราะสูล ﷺ ท่านจึงได้กล่าวแก่คนที่ไม่ละหมาดใหม่ว่า การกระทำของเขานั้นเป็นไปตามแบบฉบับแล้ว และจะได้รับผลบุญจากการละหมาดนั้น และกล่าวแก่คนที่เอาน้ำละหมาดและทำการละหมาดใหม่ว่า การกระทำของเขา ได้ทำให้เขาได้รับผลบุญถึงสองครั้ง

Tāhā Jābir Fāyyād al-‘Ulwāniy (1987: 36-40) ได้กล่าวถึง การตีความเข้าใจ หรือ อັตตะฮะอ์วีล (ويل) อัลกุรอานของบรรดาเศาะฮาบะฮ์ว่า เป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความเห็นต่างระหว่างบรรดาเศาะฮาบะฮ์ ดังจะเห็นได้ว่า พวกเขาบางคนก็ยึดความเข้าใจโดยไม่มี การตีความหมาย ขณะที่บางคนก็พิจารณาและให้ความสำคัญกับจุดมุ่งหมายของตัวบท และถอดความเข้าใจดังกล่าวเป็นหลักการปฏิบัติในสถานการณ์ต่าง ๆ ทั้งนี้ บรรดานักกฎหมายอิสลาม (ฟุเกาะฮ์) ก็ได้ให้คำอธิบายพื้นฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า จะต้องมีการรอบจุดมุ่งหมายตามหลักเจตนารมณ์แห่งกฎหมายอิสลาม ซึ่งบางครั้งก็ยึดความเข้าใจตามตัวบทโดยไม่ต้องอาศัยการอธิบายเพิ่มเติม และในบางครั้งก็ต้องใช้ความพยายามในการอธิบายจุดมุ่งหมายจากตัวบท โดยจะเรียกลักษณะการทำความเข้าใจเช่นว่าเป็นการตีความหมาย (อັตตะฮะอ์วีล) จำแนกเป็น 3 ประเภท คือ

1) การตีความหมายใกล้ (قَرِيبٌ) อ่านว่า ตะฮะอ์วีล เกาะรีบ) หมายถึง การตีความหมายในลักษณะถอดความเข้าใจในเรื่องที่มีลักษณะใกล้เคียงกับตัวบท เช่น การตีความในเรื่อง การห้ามนำทรัพย์สินของเด็กกำพร้ามาบริจาค ห้ามการถลุงเงินของเด็กกำพร้า หรือความเข้าใจในลักษณะข้อห้ามที่ใกล้เคียงกันนั้น ดังตัวบทที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า

﴿ إِنَّ الَّذِينَ يُكْفُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَكْفُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا ﴾

(النساء: 10)

ความว่า “แท้จริงบรรดาผู้ที่กินทรัพย์สินของบรรดาเด็กกำพร้าด้วยความอธรรมนั้น แท้จริงพวกเขากินไฟเข้าไปในท้องของพวกเขาต่างหาก และพวกเขาก็จะเข้าไปสู่เปลวเพลิง” (อันนิสาฮ์: 10)

และเช่นเดียวกับตัวอย่าง การตีความเข้าใจจากหะดีษในเรื่องการห้ามปัสสาวะลงภาชนะ แล้วนำปัสสาวะไปเททิ้งลงแหล่งน้ำที่อยู่หนึ่ง เนื่องจากถือว่าการกระทำดังกล่าวเป็นการทำให้แหล่งน้ำที่อยู่หนึ่งนั้นมีโอกาสที่จะเน่าเสียได้ ซึ่งเป็นการตีความเข้าใจคำสอนของท่านเราะสูล ﷺ ที่ว่า

((لَا يُبُولَنَّ أَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ الَّذِي لَا يَجْرِي، ثُمَّ يَغْتَسِلُ فِيهِ))⁶⁶

ความว่า “จะไม่มีคนใดในหมู่พวกท่านปัสสาวะลงในแหล่งน้ำที่อยู่นิ่ง ซึ่งมันไม่ไหลไปไหน จากนั้นเขาก็ลงไปอาบน้ำในแหล่งน้ำนั้น ”

2) การตีความหมายไกล (تَأْوِيلٌ بِعِيدٍ) อ่านว่า ตะอ์วีล บะอีด) หมายถึง การตีความหมายไกลจากตัวบทหลักการ เพื่อให้สามารถเข้าใจวัตถุประสงค์ด้วยวิธีการพิจารณาหรือการสังเกตการใช้คำหรือประโยคในตัวบท เช่น การถอดความเข้าใจของ อิบน์ อับบาส رضي الله عنهما จากอายะฮ์เพื่อกำหนดข้อบัญญัติศาสนาเกี่ยวกับระยะเวลาการตั้งครรภ์ว่าจะมีระยะเวลาอย่างน้อย 6 เดือน จากพระดำรัสของอัลลอฮ์ ﷻ ที่ว่า

﴿ وَحَمْلُهُ وَفِصَالُهُ ثَلَاثُونَ شَهْرًا ۖ ﴾ (الأحقاف: بعض من الآية 15)

ความว่า “และการอุ้มครรภ์เขาและการหย่านมของเขาในระยะเวลาสามสิบเดือน” (อัลอะห์กอฟ: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 15)

และเป็นการตีความเข้าใจที่ได้จากอายะฮ์ที่ว่า

﴿ وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ أَثْنَيْنِ وَرَبْعَيْنِ حَوْلِينَ كَامِلِينَ ۖ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُبْرِئَ الرِّضَاعَةَ ۖ ﴾ (البقرة:

بعض من الآية 233)

ความว่า “และมารดาทั้งหลายนั้น จะให้นมแก่ลูก ๆ ของนางภายในสองปีเต็ม” (อัลบะเกาะเราะฮ์: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 233)

3) การตีความหมายที่ทำให้ไกล (تَأْوِيلٌ مُسْتَبْعَدٌ) อ่านว่า ตะอ์วีล มุสอ์บออต) หมายถึง การตีความเข้าใจโดยให้ความหมายห่างไกลจากลักษณะความหมายของคำศัพท์ในตัวบทหรือบางครั้งก็ไม่ถือว่าเป็นการตีความหมาย แต่เป็นการอธิบายคำประเภทหนึ่ง โดยกล่าวถึงความ เป็นมาหรือที่มาที่ไปของคำนั้นๆ ตัวอย่างเช่น

﴿ وَعَلَامَاتٍ ۖ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴾ (النحل: 16)

ความว่า “เครื่องหมายต่าง ๆ และด้วยดวงดาว พวกเขาใช้นำทาง” (อันนะห์ล: 16)

⁶⁶ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 239

จากอายะฮ์นี้ พวกเขาบางคนอธิบาย คำว่า “عَلَامَات” หมายถึง บรรดาผู้นำ และคำว่า “النَّجْم” หมายถึง ท่านเราะสูล ﷺ เช่นเดียวกับการอธิบายความหมายลักษณะเดียวกันใน สุเราะฮ์ ยูनुส

﴿ وَمَا تُعْنِي الْآيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴾ (يونس: بعض من الآية 101)

ความว่า “และสัญญาณทั้งหลาย และการตักเตือนทั้งหลาย จะไม่อันวยผลแก่กลุ่มชนที่ไม่ศรัทธา” (ยูनुส: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 101)

และในตัวอย่างอายะฮ์นี้ พวกเขาบางคนก็อธิบาย คำว่า “الْبَيِّنَاتُ” หมายถึง บรรดาผู้นำ และคำว่า “النُّذُرُ” หมายถึง บรรดาศาสนทูต

จากการตัวอย่างประเภทของการตีความหมายข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า การตีความหมายเป็นเรื่องที่จำเป็นจะต้องใช้การพิจารณาอย่างใคร่ครวญและผู้ตีความหมายจะต้องมีความสามารถในการทำความเข้าใจด้วยท และเป็นไปได้ว่า เศาะฮาบะฮ์แต่ละคนนั้นอาจจะมีความเข้าใจและศักยภาพแตกต่างกัน ทั้งนี้ หากไม่มีการตีความหมายหรือตีความเข้าใจเกิดขึ้นในยุคนี้แล้ว ก็จะมีปัญหา มีการยึดเอาหลักการที่ปรากฏเฉพาะความหมายชัดเจนจากอายะฮ์หรือด้วยท ทำให้ความพยายามในการวินิจฉัยความเข้าใจด้วยทหลักการศาสนาเป็นเรื่องที่ถูกปิดกั้น นอกจากกรณีที่เกี่ยวข้องกับประเด็นหลักการศรัทธา (อะกีดะฮ์) ซึ่งจะถือว่าเป็นเรื่องที่ทำห้ามการตีความ แต่ต้องยึดถือตามความเข้าใจที่ได้จากด้วยท เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความเข้าใจที่เลยเถิดหรือหลงผิดจากหลักศรัทธาอันบริสุทธิ์

นอกจากนี้ Tāhā Jābir Fāyyād al-‘Ulwāniy (1987: 39-40) ยังได้อธิบายเพิ่มเติมเกี่ยวกับหลักเกณฑ์ในการตีความหมายว่า การตีความหมาย ถือเป็นเรื่องที่มีความจำเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะสถานการณ์ที่มีความแตกต่างกัน จึงจำเป็นที่ผู้ตีความหมายจะต้องพิจารณาและใคร่ครวญหลักฐานอย่างลึกซึ้ง ทั้งในแง่ของความเข้าใจที่ได้จากด้วยทหรือจากคำภาษาอาหรับ และจะต้องคำนึงถึงกรอบของจุดมุ่งหมายตามหลักเจตนารมณ์แห่งกฎหมายอิสลาม ดังกล่าวถือเป็นการสนองตอบคำสั่งใช้ของอัลลอฮ์ ﷻ ที่ว่า

﴿ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ ﴾ (الحشر: بعض من الآية 2)

ความว่า “ดังนั้น พวกเจ้าทั้งหลายจงพิจารณาดู (เป็นบทเรียน) เกิด โอ้อผู้มีสติปัญญาทั้งหลาย” (อัลหุซร์: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 2)

ยิ่งไปกว่านั้น ในการตีความหมายจากอัลกุรอานหรือหลักฐานใด ๆ จะต้องมีความเข้าใจหลักการและรูปแบบพื้นฐานการอธิบาย ดังที่ อิบน์ อับบาส رضي الله عنه ได้กล่าวถึงรูปแบบเกี่ยวกับอธิบายความหมายอัลกุรอาน ว่า

"التَّفْسِيرُ عَلَى أَرْبَعَةِ أَوْجُهٍ: وَجْهٌ تَعْرِفُهُ الْعَرَبُ مِنْ كَلَامِهَا، وَتَفْسِيرٌ لَا يُعَدُّ أَحَدٌ بِجَهْلَاتِهِ، وَتَفْسِيرٌ يَعْلَمُهُ الْعُلَمَاءُ، وَتَفْسِيرٌ لَا يَعْلَمُهُ إِلَّا اللَّهُ" ⁶⁷

ความว่า “การอธิบายอัลกุรอานขึ้นอยู่กับ 4 รูปแบบ คือ 1) รูปแบบที่คนอาหรับสามารถเข้าใจภาษาอาหรับได้จากพระดำรัสนั้น 2) รูปแบบที่ไม่อนุญาตให้ใครอธิบายความเนื่องจากความเขลาของเขา (มุสลิมต้องยึดถือปฏิบัติตามนั้น ได้แก่ หลักอิดาตะฮ์และหลักเตอาฮิดที่ชัดเจน) 3) รูปแบบที่บรรดาผู้มีความรู้ (อุละมาอ์) จะสามารถทำความเข้าใจได้ (ถือเป็นฟิรฎูกิฟายะฮ์) และ 4) รูปแบบซึ่งไม่มีใครรู้ความหมายแท้จริงได้ นอกจากอัลลอฮ์ (เช่น วันกียามะฮ์ สวรรค์ นรก เป็นต้น)”

ด้วยเหตุนี้เอง จึงพบว่า ในบางครั้งสามารถเข้าใจตวับทได้ทันที และบางครั้งก็ไม่มีใครสามารถเข้าใจจุดประสงค์ที่แท้จริงได้นอกจากอัลลอฮ์ ﷻ ดังที่พระองค์ตรัสว่า

﴿ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخْرُ مُتَشَابِهَاتٌ ۚ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ ۗ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ ۗ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا ۗ وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ ﴾ (آل عمران: 7)

ความว่า “พระองค์ คือ ผู้ทรงประทานคัมภีร์ลงมาแก่เจ้า โดยที่ส่วนหนึ่งจากคัมภีร์นั้นมีบรรดาอายะฮ์ที่มีข้อความรัดกุมชัดเจน ซึ่งอายะฮ์เหล่านั้น คือ รากฐานของคัมภีร์ และมีอายะฮ์อื่นๆ อีกที่มีข้อความเป็นนัย ดังนั้น บรรดาผู้ที่ในหัวใจของพวกเขา มีการเอนเอียงออกจากความจริง เขาจะติดตามอายะฮ์ที่มีข้อความเป็นนัยจากคัมภีร์ เพื่อแสวงหาความวุ่นวาย และเพื่อแสวงหาการตีความในโองการนั้น และไม่มีใครรู้ในการตีความโองการนั้นได้นอกจากอัลลอฮ์ และบรรดาผู้ที่มั่นคงในความรู้เท่านั้น โดยที่พวกเขาจะกล่าวว่า พวกเราศรัทธาต่อโองการนั้น ทั้งหมดนั้นมาจากที่พระผู้เป็นเจ้าของเราทั้งสิ้น และไม่มีใครที่จะรับคำตักเตือนนอกจากบรรดาผู้ที่มีสติปัญญาเท่านั้น” (อาลิอิมรอน: 7)

⁶⁷ Abu J'afar al-Tabriy. 2000. Ja m'i al-Bayān fi Tawil al-Qurān: 1/75

ดังกล่าว จึงเป็นการยืนยันว่า แท้จริงบรรดาเศาะฮาบะฮ์จะมีความแตกต่างกันในเรื่องความเข้าใจที่ได้จากตัวบทและการอธิบายความหมายจากหลักฐาน เนื่องจากความแตกต่างด้านตัวบุคคล เช่นหะดีษที่รายงานว่า ท่านเราะสูล ﷺ เคยขอคู่ออ์ให้ อิบน์ อับบาส رضي الله عنه โดยใช้คำว่า “تأويل” หรือ การตีความเข้าใจ ซึ่งครอบคลุมความหมายถึง การอรรถาธิบาย “تفسير” และการให้ความชัดเจน “بيان” ตามความเห็นของนักอรรถาธิบายอัลกุรอาน (Tāhā Jābir Fāyyād al-Ulwāniy, 1987: 40) ท่านเราะสูล ﷺ กล่าวว่า

((اللَّهُمَّ فَفِّهْهُ فِي الدِّينِ، وَعَلِّمْنِي التَّأْوِيلَ))⁶⁸

ความว่า “โอ้อัลลอฮ์ ได้โปรดทำให้เขา (อิบน์ อับบาส) เข้าใจในหลักการศาสนา และทรงโปรดให้เขา (อิบน์ อับบาส) มีความรู้เรื่องการตีความหมายอัลกุรอาน”

และตัวอย่างที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างของบรรดาเศาะฮาบะฮ์ในเรื่องความเข้าใจอัลกุรอาน ดังที่ท่านเราะสูล ﷺ ได้กล่าวแก่ อุบัย บิน กะอ์บ رضي الله عنه ว่า

((يا أبا المُنْدِرِ، أَتَدْرِي أَيُّ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ مَعَكَ أَعْظَمُ؟ قَالَ: قُلْتُ: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ. قَالَ: يَا أبا المُنْدِرِ أَتَدْرِي أَيُّ آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ مَعَكَ أَعْظَمُ؟ قَالَ: قُلْتُ: { اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ } [البقرة: 255]. قَالَ: فَضْرَبَ فِي صَدْرِي، وَقَالَ: وَاللَّهِ لِيَهْنِكَ الْعِلْمُ أبا المُنْدِرِ))⁶⁹

ความว่า “โอ้พ่อของ อัลมุณซิริ ท่านรู้ไหมว่า “อายะฮ์ใดจากคัมภีร์ของอัลลอฮ์ เป็นอายะฮ์ที่มีความสำคัญกับคุณอย่างยิ่ง” ฉนั้น (อุบัย บิน กะอ์บ) กล่าวว่า “อัลลอฮ์ และเราะสูลของพระองค์ทรงรู้ดียิ่ง” ท่านเราะสูล ﷺ กล่าวว่า “โอ้พ่อของ อันมุณซิริ ท่านรู้ไหมว่า อายะฮ์ใดจากคัมภีร์ของอัลลอฮ์ เป็นอายะฮ์ที่มีความสำคัญกับคุณอย่างยิ่ง” เขา (อุบัย บิน กะอ์บ) กล่าวว่า ฉนั้นกล่าวว่า “อัลลอฮ์นั้น คือ ไม่มีผู้ที่เป็นที่เคารพสักการะใด ๆ นอกจากพระองค์เท่านั้น ผู้ทรงมีชีวิต ผู้ทรงบริหารกิจการทั้งหลาย” (อัลบะเกาะเราะฮ์: 255) เขา (อุบัย บิน กะอ์บ) กล่าวว่า จากนั้น ท่านเราะสูล ﷺ ก็ได้ตบหน้าอกของฉนั้น และกล่าวว่า ขอสาบานต่ออัลลอฮ์ มันคือความรู้ซึ่งพระองค์ทรงมอบมันให้แก่ท่าน (เป็นการขอพรให้เขาได้รับความรู้ ความเข้าใจในศาสนาและมั่นคงในหลักการ ”

⁶⁸ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 143

⁶⁹ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 810

2.2.3.2 ความเห็นต่างในยุคของเศาะฮาบะฮ์และตาบิอิน

เมื่อท่านเราะสูล ﷺ ได้เสียชีวิต บรรดาเศาะฮาบะฮ์ยังคงให้ความสำคัญในเรื่องการท่องจำอัลกุรอานและแลกเปลี่ยนความรู้ที่ตนได้รับ โดยอ้างอิงความรู้ที่ตนได้จดจำหรือได้บันทึกไว้ เช่นเดียวกับแบบอย่างของท่านเราะสูล ﷺ ถึงแม้ในช่วงแรกของการเผยแผ่อิสลาม พวกเขาจะไม่ได้รับการอนุญาตให้บันทึก เพราะความกังวลว่าจะมีการปะปนกับตัวบทอัลกุรอาน จนกระทั่งเมื่อพวกเขาได้รับการอนุญาต พวกเขาจึงได้บันทึกแบบอย่างของท่านเราะสูล ﷺ ไม่ว่าจะเป็นการพูด การกระทำ และการยอมรับของท่านในช่วงเวลา เหตุการณ์ สถานที่ หรือบุคคลที่หลากหลาย ทั้งนี้เนื่องจากไม่มีเศาะฮาบะฮ์คนใดได้อยู่ร่วมกับท่านได้ตลอดเวลา ทำให้พวกเขาได้จดจำและบันทึกเรื่องราวของท่านเราะสูล ﷺ เป็นจำนวนมากหรือน้อยแตกต่างกัน ('Abdullāh bin 'Abd al-Musin al-Turākiy, 2010: 25) ดังที่ อับู สุร็อยเราะฮ์ ฎ็อบ ได้กล่าวว่า

((إِنَّكُمْ تَزْعُمُونَ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، يُكْثِرُ الْحَدِيثَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَاللَّهُ الْمَوْعِدُ، كُنْتُ رَجُلًا مَسْكِينًا، أَخَذْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى مِلءِ بَطْنِي، وَكَانَ الْمُهَاجِرُونَ يَشْعَلُهُمُ الصَّفْقُ بِالْأَسْوَاقِ وَكَانَتِ الْأَنْصَارُ يَشْعَلُهُمُ الْقِيَامُ عَلَى أَمْوَالِهِمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ يَبْسُطُ ثَوْبَهُ فَلَنْ يَنْسِيَ شَيْئًا سَمِعَهُ مِنِّي فَبَسَطْتُ ثَوْبِي حَتَّى قَضَى حَدِيثَهُ، ثُمَّ ضَمَمْتُهُ إِلَيَّ، فَمَا نَسِيتُ شَيْئًا سَمِعْتُهُ مِنْهُ))⁷⁰

ความว่า “ความจริงแล้ว ตามที่พวกท่านได้อ้างว่า อับู สุร็อยเราะฮ์ เป็นบุคคลที่มีรายงานเกี่ยวกับเรื่องราวของท่านเราะสูล ﷺ จำนวนมาก ขอสาบานต่ออัลลอฮ์ มันคือ สัญญา เมื่อฉันเคยเป็นคนจนคนหนึ่ง ฉันได้ทำหน้าที่รับใช้ท่านเราะสูล ﷺ เพียงหวังว่าจะได้อาหารอิมท็องของฉัน (ในขณะนั้น) เวลานั้น ชาวมุฮาญิรีน ก็ต่างยุ่งอยู่กับการปรบมือ (เพื่อเชิญชวนให้คนซื้อสินค้า) ในตลาด และชาวอันศอร ก็ยุ่งกับการงานเพื่อแสวงหาทรัพย์สินของพวกเขา ดังนั้น ท่านเราะสูล ﷺ จึงได้กล่าวแก่ฉันว่า “ใครก็ตามที่กางผ้าของเขา เขาจะไม่ลืมสิ่งใดที่เขาได้ยินจากฉัน” ฉันจึงได้กางผ้าของฉัน จนกระทั่งเมื่อท่านเราะสูล ﷺ ได้พูดเสร็จ ฉันก็รวบผ้าเข้าหาตัวฉัน (หมายถึง ได้จดจำมัน) เหตุนี้เอง ฉันจึงไม่ลืมสิ่งใดที่ได้ยินมันจากท่านเราะสูล ﷺ”

'Abd al-Fattāh Abū Ghaddāh (1986: 15-16) กล่าวว่า ฟิงทราบเถิดว่า แท้จริงท่านเราะสูล ﷺ ไม่ใช่ นักกฎหมายหรือนักวิชาการ ท่านเองไม่เคยค้นคว้าหรือวิเคราะห์ประเด็นปัญหาใดๆ เกี่ยวกับศาสนาเหมือนที่พวกเขาได้ทำการค้นคว้าด้วยความพยายามเพื่อจะหาหลักฐานมา

⁷⁰ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 2350; Muslim หะดีษหมายเลข 2492

สนับสนุนความเห็นของตนเอง และท่านเราะสูล ﷺ ก็ไม่เคยตั้งสมมติฐานในการวิจัย เพื่อหาคำตอบให้แก่บรรดาเศาะฮาบะฮฺ หากแต่ว่า เมื่อท่านเอน้ำละหมาด บรรดาเศาะฮาบะฮฺก็จะดูแบบอย่างนั้น แล้วปฏิบัติตาม เมื่อท่านปฏิบัติละหมาด พวกเขา ก็จะดูวิธีการละหมาดและปฏิบัติตามที่พวกเขาเห็น โดยที่ท่านไม่ได้อธิบายให้ยุ่งยากว่า อะไรเป็นองค์ประกอบหลัก (รุกน) อะไรคือมารยาท (อะดาบ) เช่นเดียวกับเรื่องการศึกษาปฏิบัติศาสนกิจอื่นๆ ซึ่งจะพบว่า เศาะฮาบะฮฺจำนวนหนึ่งเท่านั้นที่จะสอบถามเกี่ยวกับรายละเอียดเหล่านั้น

ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อเข้าสู่ยุคของบรรดาเศาะฮาบะฮฺหรือยุคที่ไม่มีเราะสูล ﷺ พวกเขา จึงต้องให้คำปรึกษาในเรื่องหลักการศาสนาตนเอง อาศัยการตัดสินใจขาดของเคาะลีฟะฮฺผู้อาวุโส และแลกเปลี่ยนความเข้าใจที่ได้จากการบันทึกและการจดจำ โดยเฉพาะจากเศาะฮาบะฮฺที่เคยอยู่ใกล้ชิดกับท่านเราะสูล ﷺ ในเหตุการณ์ต่าง ๆ เพื่อนำมาอธิบายในประเด็นปัญหาศาสนาที่มีความเห็นต่างกัน ซึ่งจากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่า สาเหตุของความเห็นต่างในยุคนี้เกิดจากความแตกต่างกันในเรื่องการยึดถือตัวบทและการยอมรับหลักฐาน การมีความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการนำหลักฐานไปปรับใช้ และความเห็นต่างกันในประเด็นปัญหาศาสนาที่ไม่พบหลักฐาน ซึ่งทำให้พวกเขาต้องวินิจฉัยปัญหาด้วยตนเองหรือต้องปรึกษากัน (‘Abd al-Fattāh Abū Ghaddah, 1986: 15-33; ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993: 158-161; ‘Abdullāh bin ‘Abd al-Musin al-Turākiy, 2010: 27-38) ดังกล่าวจึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความเห็นต่าง ซึ่งผู้วิจัยจะขอนำเสนอรายละเอียด ดังนี้

1) การยึดถือตัวบทและการยอมรับหลักฐานแตกต่างกัน หมายถึง ความเห็นต่างเกี่ยวกับหลักการศาสนาของบรรดาเศาะฮาบะฮฺซึ่งเกิดจากการยึดถือตัวบทและการยอมรับหลักฐานแตกต่างกัน เนื่องจากความสับสนในเรื่องการจดจำหรือการลืมหักหลักฐาน การไม่รู้ว่ามีหลักฐานหรือรู้หลักฐานในภายหลัง และการขาดความมั่นใจหรือไม่มีความเชื่อถือต่อผู้ให้หลักฐาน ตัวอย่างดังนี้

1.1) ความสับสนในเรื่องการจดจำหรือการลืมหักหลักฐาน ทำให้การปฏิบัติหรือการวินิจฉัยประเด็นศาสนาแตกต่างกัน เช่น ความเห็นของ ท่านอุมร์ บิน อัลค็อฏฏอบ رضي الله عنه ในเรื่องข้อตัดสินเกี่ยวกับการทำตะยัมมูมหรือการใช้ดินฝุ่นสะอาดลูบใบหน้าและมือทั้งสองแทนการอาบน้ำวาญิบ ดังรายงานจาก अबดุลเราะห์มาน บิน अबซา رضي الله عنه จากพ่อของเขาแล้วว่า

((أَنَّ رَجُلًا أَتَى عُمَرَ، فَقَالَ: إِنِّي أَجَنَّبْتُ فَلَمْ أَجِدْ مَاءً فَقَالَ: لَا تُصَلِّ. فَقَالَ عَمَّارٌ: أَمَا تَذَكَّرُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، إِذْ أَنَا وَأَنْتَ فِي سَرِيَّةٍ فَأَجَنَّبْنَا فَلَمْ نَجِدْ مَاءً، فَأَمَا أَنْتَ فَلَمْ تُصَلِّ، وَأَمَا أَنَا فَتَمَعَّكَ فِي التُّرَابِ وَصَلَّيْتُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ أَنْ تَضْرِبَ بِيَدَيْكَ الْأَرْضَ، ثُمَّ تَنْفُخَ، ثُمَّ تَمْسَحَ بِهِنَّ وَجْهَكَ، وَكَفَيْكَ فَقَالَ عُمَرُ: اتَّقِ اللَّهَ يَا عَمَّارُ قَالَ: إِنَّ شَيْئًا لَمْ أُحَدِّثْ بِهِ. وَفِي رِوَايَةٍ: فَقَالَ عُمَرُ: نُؤَلِّبُكَ مَا تَوَلَّيْتَ وَفِي

رواية: أَنَّ رَجُلًا أَتَى عُمَرَ فَقَالَ: إِنِّي أَجَنَّبْتُ فَلَمْ أَجِدْ مَاءً. وَسَأَقُ الْحَدِيثَ وَزَادَ فِيهِ، قَالَ عَمَّارٌ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ إِنْ شِئْتَ لِمَا جَعَلَ اللَّهُ عَلَيَّ مِنْ حَقِّكَ لَا أَحَدَّثُ بِهِ أَحَدًا⁷¹)
 ความว่า “แท้จริงได้มีชายคนหนึ่งมาหา ท่านอุมัร رضي الله عنه แล้วเขากล่าวว่า (ฉันจะทำอย่างไร) ฉันมีญูบและไม่พบน้ำ (เพื่ออาบน้ำวาญิบ) ท่านอุมัร رضي الله عنه กล่าวว่า “จงอย่าละหมาด” ดังนั้น อัมมาร رضي الله عنه กล่าวว่า “ท่านจำเหตุการณ์นั้นได้ไหม โอ้ผู้นำของบรรดาผู้ศรัทธา ในตอนที่ฉันและท่านอยู่ในสงคราม (ซึ่งในวันที) พวกเรามีญูบ แล้วเราก็ไม่พบน้ำ ปรากฏว่าท่านไม่ได้ละหมาด ส่วนฉันก็ได้เอาตัวเองคลุกกับฝุ่น (แทนการอาบน้ำวาญิบ) แล้วทำละหมาด ท่านเราะฮ์สูล ﷺ จึงกล่าวว่า “แท้จริง มันเป็นการพอเพียงแล้วที่ท่านจะทำ (ตะยัมมูม) ด้วยการเอามือทั้งสองข้างของท่านตบฝุ่น (แล้วก็มือขึ้นมา) จากนั้นก็เป่าฝุ่นที่มือทั้งสองข้าง แล้วใช้มือทั้งสองข้างลูบใบหน้า และ (ทำเช่นนั้น) ลูบฝ่ามือทั้งสองข้างของท่าน” ท่านอุมัร رضي الله عنه กล่าวว่า “จงอย่าเกรงต่ออัลลอฮ์ ﷻ โอ้อัมมาร” อัมมาร رضي الله عنه กล่าวว่า “หากท่านไม่ประสงค์ ฉันจะไม่นำเรื่องนี้ไปเล่าให้ใครฟัง” ในบางรายงานระบุว่า ท่านอุมัร رضي الله عنه กล่าวว่า “เราเห็นด้วยกับสิ่งที่ท่านคิด” และในบางรายงานระบุ เล่าเรื่องชายที่มาถามเกี่ยวกับเรื่องญูบ เช่นเดียวกับตัวบทนี้ และ อัมมาร رضي الله عنه กล่าวว่า “โอ้ผู้นำของบรรดาผู้ศรัทธา หากท่านไม่ประสงค์ในเรื่องที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทำให้มันเป็นสิทธิของท่านเหนือฉัน ฉันก็จะไม่นำเรื่องนี้ไปเล่าให้ใครฟัง”

เช่นเดียวกับตัวอย่างเหตุการณ์ที่ अबดุลลอฮ์ บิน อุมัร رضي الله عنه ได้กล่าวว่า ท่านเราะฮ์สูล ﷺ เคยทำอุมเราะฮ์ ในเดือนเราะฮ์ญับ อันเนื่องจากการสืมของเขา ซึ่งในเวลาต่อมา ท่านหญิงอาอิชะฮ์ (เราะฮ์ฎียัลลอฮุอันฮา) ก็ได้กล่าวปฏิเสธต่อเรื่องดังกล่าวว่า ท่านเราะฮ์สูล ﷺ ไม่เคยทำอุมเราะฮ์ ในเดือนเราะฮ์ญับ ดังหะดีษรายงานจาก มุญาฮิด บิน ญับริน (เราะฮิมะฮ์ฮุลลอฮ์) ว่า

((دَخَلْتُ أَنَا وَعُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ الْمَسْجِدَ، فَإِذَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا جَالِسًا إِلَى حُجْرَةِ عَائِشَةَ، وَإِذَا نَاسٌ يُصَلُّونَ فِي الْمَسْجِدِ صَلَاةَ الضُّحَى، قَالَ: فَسَأَلْنَا عَنْ صَلَاتِهِمْ، فَقَالَ: بِدْعَةٍ. ثُمَّ قَالَ لَهُ: كَيْفَ اعْتَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: أَرْبَعًا، إِحْدَاهُنَّ فِي رَجَبٍ، فَكَرِهْنَا أَنْ نَرُدَّ عَلَيْهِ. قَالَ: وَسَمِعْنَا اسْتِئْثَانَ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ فِي الْحُجْرَةِ، فَقَالَ عُرْوَةُ: يَا أُمَّاهُ، يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ، أَلَا تَسْمَعِينَ مَا يَقُولُ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ؟ قَالَتْ: مَا يَقُولُ؟ قَالَ: يَقُولُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اعْتَمَرَ أَرْبَعَ عُمَرَاتٍ،

⁷¹ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 347; Muslim หะดีษหมายเลข 368

إِحْدَاهُنَّ فِي رَجَبٍ، قَالَتْ: يَرْحَمُ اللَّهُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، مَا اغْتَمَرَ عُمرَةَ إِلَّا وَهُوَ شَاهِدُهُ،
 وَمَا اغْتَمَرَ فِي رَجَبٍ قَطُّ))⁷²

ความว่า “ฉันและอุรวะฮฺ บิน อับซุเบร ได้เข้ามัสยิด (พบว่า) ในขณะนั้น อับดุลลอฮฺ บิน อุมัร رضي الله عنه กำลังนั่งอยู่ใกล้กับห้องของท่านหญิงอาอิชะฮฺ (เราะฎียัลลอฮุอันฮา) ขณะเดียวกัน ก็มีคนจำนวนมากกำลังละหมาดดุอากันในมัสยิด มุญาฮิด บิน ญับริน กล่าวว่า เราจึงได้ถาม อับดุลลอฮฺ บิน อุมัร رضي الله عنه เกี่ยวกับการละหมาดของคนกลุ่มนั้น เขาตอบว่า “มันคือ บิดอะฮฺ” จากนั้น เขา (มุญาฮิด บิน ญับริน) ได้ถามต่อว่า ท่านเราะฮฺลุส رضي الله عنه ได้เคยทำอุมเราะฮฺกี่ครั้ง เขาตอบว่า “ 4 ครั้ง และหนึ่งในนั้น คือ อยู่ในเดือนเราะฮฺญับ ” ดังนั้น พวกเราไม่ต้องการโต้แย้งคำพูดของอับดุลลอฮฺ บิน อุมัร رضي الله عنه (ในขณะนั้น) เราได้ยินเสียงแปร่งพึนของท่านหญิงอาอิชะฮฺ (เราะฎียัลลอฮุอันฮา) จากในห้องของนาง อุรวะฮฺ จึงกล่าวว่า “โอ้ผู้เป็นแม่ของบรรดาผู้ศรัทธา ท่านได้ยินที่ออบู อับดุลเราะห์มาน (อับดุลลอฮฺ บิน อุมัร رضي الله عنه) ได้กล่าวไหม ” ท่านหญิงอาอิชะฮฺ (เราะฎียัลลอฮุอันฮา) กล่าวว่า “เขากล่าวว่าอะไร ” อุรวะฮฺ กล่าวว่า “เขากล่าวว่า แท้จริงท่านเราะฮฺลุส رضي الله عنه ได้เคยทำอุมเราะฮฺ 4 ครั้ง และหนึ่งในนั้น คือ อยู่ในเดือนเราะฮฺญับ ” ท่านหญิงอาอิชะฮฺ (เราะฎียัลลอฮุอันฮา) กล่าวว่า “ขออัลลอฮฺ سبحانه ทรงเมตตาแก่ ออบู อับดุลเราะห์มาน ท่านเราะฮฺลุส رضي الله عنه ไม่เคยทำอุมเราะฮฺครั้งใด นอกจากเขาจะเดินทางไปด้วย และท่านเราะฮฺลุส رضي الله عنه ก็ไม่เคยทำอุมเราะฮฺในเดือนเราะฮฺญับเลย” ”

1.2) การไม่รู้ว่ามีหลักฐานหรือรู้ว่ามีหลักฐานในภายหลัง เช่น เรื่องข้อตัดสิน (ฮุกุม) เกี่ยวกับการขออนุญาต ซึ่ง ท่านอุมัร บิน อัลคอกฏออบ رضي الله عنه ไม่เคยรู้หลักฐานเกี่ยวกับเรื่องนี้มาก่อน ในรายงานจาก ออบู ซะอีด อัลคุดรี رضي الله عنه ว่า

((أَنَّ أَبَا مُوسَى، اسْتَأْذَنَ عَلَى عُمرَةَ ثَلَاثًا، فَكَأَنَّهُ وَجَدَهُ مَشْغُولًا، فَرَجَعَ فَقَالَ عُمرَةُ: أَلَمْ تَسْمَعْ صَوْتَ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ قَيْسٍ، إِذْ دُنُوا لَهُ، فُدِعِيَ لَهُ، فَقَالَ: مَا حَمَلَكَ عَلَى مَا صَنَعْتَ، قَالَ: إِنَّا كُنَّا نُؤْمَرُ بِهَذَا قَالَ: لَتَقِيمَنَّ عَلَى هَذَا بَيْتِي، أَوْ لِأَفْعَلَنَّ، فَخَرَجَ فَاَنْطَلَقَ إِلَى مَجْلِسٍ مِنَ الْأَنْصَارِ، فَقَالُوا: لَا يَشْهَدُ لَكَ عَلَى هَذَا إِلَّا أَصْعَرْنَا، فَقَامَ أَبُو سَعِيدٍ فَقَالَ: كُنَّا نُؤْمَرُ

⁷² หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 347; Muslim หะดีษหมายเลข 368

بِهَذَا فَقَالَ عُمَرُ: حَفِيَّ عَلَيَّ هَذَا مِنْ أَمْرِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَهْلَانِي عَنْهُ
الصَّفْقُ بِالْأَسْوَاقِ))⁷³

ความว่า “แท้จริง อับดุลมุฮะมัด อัลอะฮะรีรีย์ ได้เคยขออนุญาต (เข้าบ้าน) ของท่าน อุมัร บิน อัลค็อฏฏอบ (โดยให้สลามและรออนุญาตจนกระทั่ง) ถึงสามครั้ง เหมือนกับเขาเห็นว่า ท่านอุมัร ได้ยุ่งอยู่กับการทำงาน เขาจึงได้กลับไป ท่านอุมัร กล่าวว่า “พวกท่านไม่ได้ยินเสียงของ อับดุลลฮุ บิน ก็อยส์ หรือ พวกท่านจงอนุญาตให้เขาเข้ามา ดังนั้น อับดุลมุฮะมัด อัลอะฮะรีรีย์ จึงได้ถูกตามตัวมา ท่านอุมัร จึงได้สอบถามเขาว่า “อะไรที่ทำให้ท่านถึงทำเช่นนั้น (คือ กลับไปโดยไม่รอ)” เขากล่าวว่า “พวกเราเคยถูกท่านเราะฮ์ลุ สั่งใช้เช่นนี้” (ด้วยความแปลกใจที่ท่านอุมัร ไม่เคยรู้เรื่องนี้ มาก่อนและเกรงว่า อับดุลมุฮะมัด อัลอะฮะรีรีย์ น่าจะเข้าใจอะไรผิด) ท่านอุมัร จึงกล่าวว่า “แน่นอนว่า ท่านจะต้องตรวจสอบความถูกต้องในเรื่องนี้ หรือไม่ฉันก็จะต้องปฏิบัติตามด้วย” ดังนั้น ท่านอุมัร จึงออกไปที่พบกับกลุ่มชาวอันศอรกลุ่มหนึ่ง (เพื่อจะสอบถามเกี่ยวกับสถานะของหะดีษบทนี้) พวกเขา กล่าวว่า “ไม่มีใครคนใดยืนยันความถูกต้องในเรื่องนี้ให้แก่ท่านได้ นอกจากผู้มีอายุน้อยที่สุดในกลุ่มเรา” ดังนั้น อับดุลมุฮะมัด อัลอะฮะรีรีย์ จึงได้ยืนยัน แล้วกล่าวว่า “เราได้ถูกสั่งใช้ให้ทำเช่นนี้” ท่านอุมัร กล่าวว่า “มันเป็นคำสั่งใช้ที่ ท่านอุมัร ไม่เคยได้ยินจากท่านเราะฮ์ลุ เพราะการปรบมือ (ยุ่งอยู่กับการค้าขาย) ที่ตลาดได้ทำให้ฉันไม่รู้เรื่องนี้เลย””

1.3) การขาดความมั่นใจหรือไม่มีความเชื่อถือต่อผู้ให้หลักฐาน เช่น กรณีการปฏิเสธของ ท่านอุมัร บิน อัลค็อฏฏอบ ต่อรายงานของ ฟาฏิมะฮฺ บินติ ก็อส (เราะฎียัลลอฮุอันฮา) ในเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับนางหลังจากที่นางถูกหย่า 3 ครั้ง (เงาะลาก บาอิน) โดยเล่าว่า ท่านเราะฮ์ลุ ได้สั่งให้นางย้ายออกจากบ้านสามีไปอยู่ที่บ้านของอับนุ อุมมิ มักตุม ตามคำสั่ง ซึ่งรายงานนี้ได้เป็นเรื่องเห็นต่างกันระหว่างพวกเขา เนื่องจากท่านอุมัร บิน อัลค็อฏฏอบ ไม่เชื่อถือและปฏิเสธต่อคำพูดของนาง ดังรายงานจาก อัลอะฮะดี บิน ยะซีด (เราะฮิมะฮฺลลอฮ) ได้เล่าเหตุการณ์ขณะที่เขาอยู่ในมัสยิดอัลกุฟะฮฺ และได้ยิน อัชชะอปีย์ หรือ อามิร บิน ชะรอหิล (เราะฮิมะฮฺลลอฮ) พูดถึงเรื่องนี้ว่า

((أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَمْ يَجْعَلْ لَهَا سَكْنَى وَلَا نَفَقَةً، ثُمَّ أَحَدَ الْأَسْوَدُ كَمَا
مِنْ حَصَى، فَحَصَبُهُ بِهِ، فَقَالَ: وَبِئْسَ مِثْلُ هَذَا، قَالَ عُمَرُ: لَا تَرَى كِتَابَ اللَّهِ

⁷³ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 2062; Muslim หะดีษหมายเลข 429

وَسُنَّةَ نَبِيِّنَا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِقَوْلِ امْرَأَةٍ، لَا نَذْرِي لَعَلَّهَا حَفِظْتُ، أَوْ نَسَيْتُ، هَا
السُّكْنَى وَالنَّفَقَةَ، قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: { لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يُخْرِجَنَّ إِلَّا أَنْ يُأْتِيَنَّ
بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ } (الطلاق: 1)⁷⁴

ความว่า “แท้จริงท่านเราะสูล ﷺ (ได้เคยตัดสิน กรณีการหย่าแบบฎะลาห์ บาคิน ของฟาฏิมะฮฺ บินติ ก็อส (เราะฎียัลลอฮูฮฺอันฮา)) โดยไม่ให้นางได้รับสิทธิเรื่องที่พัก และไม่ให้นางมีสิทธิในเรื่องรับค่าเลี้ยงดู เขา (อัลฮัซมัด บิน ยะซิด เราะฮิมะฮฺลุลลอฮฺ) จึงได้ลุกไปเอาก่อนกรวดมาหนึ่งกำมือและขว้างใส่ อัซซะฮอบียฺ (เราะฮิมะฮฺลุลลอฮฺ) แล้วกล่าวว่า หายนะจะประสบแก่ท่าน (ทำไม) ถึงพูดเช่นนี้ (แท้จริง) ท่านอุมร์ رضي الله عنه ได้เคยกล่าวว่า เราจะไม่ทิ้งคัมภีร์ของอัลลอฮ์ ﷻ และแบบฉบับของท่านเราะสูล ﷺ เนื่องจากยึดถือคำพูดของผู้หญิงคนหนึ่ง (เพื่อเป็นหลักฐานในการออกข้อชี้ขาด ศาสนา) บางทีนางอาจจะจำผิด หรือนางอาจจะลืมนางมีสิทธิทั้งในเรื่องที่อยู่อาศัยและค่าอุปการะเลี้ยงดู (เพราะ) แท้จริงอัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสไว้ ความว่า “ท่านทั้งหลายอย่าได้ขับไล่พวกนางออกจากบ้านของพวกนาง และพวกนางก็อย่าได้ออกจากบ้าน เว้นแต่พวกนางจะกระทำลามกอย่างชัดแจ้ง” (อัญญาเราะลาห์: 1)”

อย่างไรก็ตามในกรณีของหะดีษบทนี้ ถึงแม้ ท่านอุมร์ บิน อัลค็อฎฏอบ رضي الله عنه จะไม่ให้ความเชื่อถือต่อการรายงานของ ฟาฏิมะฮฺ บินติ ก็อส (เราะฎียัลลอฮูฮฺอันฮา) โดยอ้างเหตุผลจากอายะฮ์ดังกล่าวว่า ในเมื่อมีการห้ามไม่ให้ขับไล่นางออกจากบ้าน ก็แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นที่สามีจะต้องให้ที่พักและอุปการะค่าเลี้ยงดูแก่ภรรยาที่ถูกหย่าด้วย ขณะที่นักกฎหมายอิสลามหลายคนก็ยึดถือรายงานของ ฟาฏิมะฮฺ บินติ ก็อส (เราะฎียัลลอฮูฮฺอันฮา) และมีความเห็นว่า ภรรยาที่ถูกหย่าขาด (ฎะลาห์ บาคิน) จะไม่สามารถเรียกร้องสิทธิใด ๆ จากสามีของนางได้ ไม่ว่าจะเป็นที่อยู่อาศัยหรือการจ่ายค่าอุปการะเลี้ยงดู (‘Abdullāh bin ‘Abd al-Musin al-Turākiy, 2010: 30)

2) ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการนำหลักฐานไปปรับใช้แตกต่างกัน หมายถึง ความเห็นต่างระหว่างบรรดาเศาะฮาบะฮ์ที่มีสาเหตุจากความรู้และความเข้าใจในเรื่องการนำหลักฐานไปปฏิบัติแตกต่างกัน เช่น การเข้าใจและให้ความหมายของคำในตวับทหลักฐานแตกต่างกัน ความเห็นต่างในเรื่องการรวมสองหลักฐานที่มีความขัดแย้งกันหรือการยกเลิกหลักฐานใดหลักฐานหนึ่ง เนื่องจากสถานะของหลักฐานมีความแตกต่างกัน ความเห็นต่างในเรื่องการปฏิบัติตามเพราะเป็นผู้ที่

⁷⁴ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 1480

อยู่ใกล้ชิดกับท่านเราะสูล ﷺ และความเห็นต่างในเรื่องการอ้างเหตุผลเพื่อการกำหนดข้อบัญญัติทางศาสนา ผู้วิจัยขอนำเสนอตัวอย่างดังนี้

2.1) การเข้าใจและให้ความหมายของคำศัพท์แตกต่างกัน เนื่องจากคำภาษาอาหรับที่ปรากฏในตัวบทหลักฐานสามารถให้ความหมายมากกว่าหนึ่งความหมาย เช่น คำว่า “فُرُوء” อ่านว่า กุรூอ์ ซึ่งเป็นพหูพจน์ของคำว่า “فُرْءٌ” อ่านว่า กุรูน ในสุเราะฮ์ อัลบะเกาะเราะฮ์ อายะฮ์ที่ 228 นับเป็นคำหนึ่งในภาษาอาหรับที่ให้ความหมายมากกว่าหนึ่ง คือ หมายความว่า “دَمٌ” อ่านว่า ตะมุน แปลว่า เลือด หรือ “طَهْرٌ” อ่านว่า ฏะฮฺรุณ แปลว่า ความสะอาด ดังที่พระองค์ตรัสว่า

﴿وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ﴾ (البقرة: بعض من الآية 228)
 ความว่า" และบรรดาหญิงที่ถูกหย่าร้าง พวกนางจะต้องรอคอยตัวของตนเองสามกุรூอ์"
 (อัลบะเกาะเราะฮ์: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 28)

จากอายะฮ์ข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า บรรดาเศาะฮาบะฮ์ได้มีความเห็นต่างกันในเรื่องการให้ความหมายคำว่า “กุรூอ์” โดยกลุ่มหนึ่งมีความเห็นว่า หมายถึง สามเกลี้ยง คือ หมดเลือดประจำเดือนครั้งที่สามแล้ว ได้แก่ความเห็นของท่านหญิงอาอิชะฮ์ (เราะฎิยัลลอฮุอันฮา) กล่าวว่า

75((إِنَّمَا الْأَقْرَاءُ الْأَطْهَارُ))

ความว่า “แท้จริง อัลอักรอ์ (รูปพหูพจน์ของ “فُرْءٌ”) หมายถึง อัลอัฏฮฺฮาร (ความสะอาด)”

และความเห็นอีกกลุ่มหนึ่งซึ่งแสดงความคิดเห็นว่าหมายถึง สามเลือด คือ เมื่อเข้าสู่การมีเลือดประจำเดือนครั้งที่สาม จะถือว่าสามีของนางนั้นจะไม่สามารถคืนดีได้ ดังรายที่ ซัยด์ บิน ษะบิต رضي الله عنه ได้กล่าวว่า

((إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ فَرَأَتْ أَوَّلَ قَطْرَةٍ مِنْ دِمِّ حَيْضَتِهَا الثَّلَاثَةَ، فَلَا رَجْعَةَ لَهَا عَلَيْهَا . قَالَ: فَسَأَلْتُ عَنْ ذَلِكَ بِالْمَدِينَةِ، فَبَلَغَنِي أَنَّ عَمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، وَمُعَاذَ بْنَ جَبَلٍ، وَأَبَا الدَّرْدَاءِ كَانُوا يَجْعَلُونَ لَهَا عَلَيْهَا الرَّجْعَةَ، حَتَّى تَغْتَسِلَ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّلَاثَةِ))⁷⁶

ความว่า “เมื่อสามีได้หย่าภรรยา แล้วนางได้เห็นหยดแรกของเลือดประจำเดือนครั้งที่สามของนาง เมื่อนั้น สามีจะไม่มีสิทธิ์ในการขอคืนดีกับนาง เขากล่าวว่า ฉันได้สอบถามความเห็นดังกล่าวที่เมืองมะดีนะฮ์ จึงได้ทราบว่าคุณมัมร์ บิน อัลอัฏฮฺฮอบ

⁷⁵ หะดีษบันทึกโดย Ibn Hajar al-‘Asqalāniy หะดีษหมายเลข 334 ใน Bulugh al-Muram นักหะดีษกล่าวว่า สายรายงานเศาะเหียะฮ์

⁷⁶ หะดีษบันทึกโดย al-‘Aayniy หะดีษหมายเลข 11/79 ใน Nukhb al-Afkār นักหะดีษกล่าวว่า สายรายงานเศาะเหียะฮ์

มูอาต บิน ญะบัล และ อูบุ อัดดัตตาอ์ (ขออัลลอฮ์ ﷻ ทรงโปรดปรานพวกเขา) ได้ให้สิทธิในการคืนดีแก่สามีของนาง จนกว่านางจะได้อาบน้ำญุนูบ เนื่องจากการหมุดประจำเดือนครั้งที่สามแล้ว”

2.2) ความเห็นต่างในเรื่องการรวมหลักฐานที่ขัดแย้งกัน หรือยกเลิกหลักฐานใดหลักฐานหนึ่งเนื่องจากสถานะของหลักฐานมีความแตกต่างกัน เช่น ความเห็นต่างของพวกเขาเกี่ยวกับการห้ามการรวมการสมรสกับพี่น้องของภรรยาในเวลาเดียวกัน ดังปรากฏในอายะฮ์ 23 สุเราะฮ์ อันนิสาอ์ กับการสามารถรวมระหว่างหญิงสองพี่น้องไว้ด้วยกันได้ หากอยู่ภายใต้การปกครองของสามี ในอายะฮ์ที่ 5-6 สุเราะฮ์ อัลมุมีนูน ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า

﴿حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَالْأَخُ وَالْأُخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمْ اللَّائِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ مِنَ الرِّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِكُمْ وَاللَّائِي فِي حُجُورِكُمْ مِّنْ نِّسَائِكُمُ اللَّائِي دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِن لَّمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَخَالَاتُ آبَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَن يَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ ۗ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾ (النساء: 23)

ความว่า" ที่ได้ถูกห้ามแก่พวกเจ้า (ในการแต่งงานด้วย) นั้น คือ มารดาของพวกเจ้า ลูกหญิงของพวกเจ้า พี่น้องหญิงของพวกเจ้า พี่น้องหญิงแห่งบิดาของพวกเจ้า และพี่น้องหญิงแห่งมารดาของพวกเจ้า บุตรหญิงของพี่หรือน้องชายของพวกเจ้า บุตรหญิงของพี่หรือน้องหญิงของพวกเจ้า และมารดาของพวกเจ้าที่ให้นมแก่พวกเจ้า และพี่น้องหญิงของพวกเจ้าเนื่องจากการตีมนม และมารดาภรรยาของพวกเจ้า และลูกเลี้ยงของพวกเจ้าที่อยู่ในตัวของพวกเขาจากภรรยาของพวกเจ้าที่พวกเขาได้สมสู่นาง แต่ถ้าพวกเจ้ามิได้สมสู่นางแล้ว ก็ไม่มีบาปใด ๆ แก่พวกเจ้าและภรรยาของบุตรพวกเจ้าที่มาจากเชื้อสายของพวกเจ้า และการที่พวกเจ้ารวมระหว่างหญิงสองพี่น้องไว้ด้วยกัน นอกจากที่ได้ผ่านพ้นไปแล้วเท่านั้น แท้จริงอัลลอฮ์เป็นผู้ทรงอภัยผู้เมตตาเสมอ” (อัลนิสาอ์: 23)

﴿وَالَّذِينَ هُمْ يُفْرَجُهُمْ حَافِظُونَ . إِلَّا عَلَىٰ أَزْوَاجِهِمْ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُمْ فَإِنَّهُمْ غَيْرُ مَلُومِينَ ۗ﴾ (المؤمنون: 5-6)

ความว่า "และบรรดาผู้ที่พวกเขาเป็นผู้รักษา (ไว้ซึ่งความบริสุทธิ์ของ) อวัยวะเพศของพวกเขา เว้นแต่แก่บรรดาภรรยาของพวกเขา หรือที่มือขวาของพวกเขาครอบครอง (คือทาสี) ในกรณีเช่นนั้นพวกเขาจะไม่ถูกตำหนิ” (อัลมุอ์มีนูน: 5-6)

หรือความเห็นต่างของพวกเขาในอายะฮ์ที่ห้ามผู้ศรัทธาแต่งงานกับผู้ที่ตั้งภาคี ในอายะฮ์ที่ 221 สูเราะฮ์ อัลบะเกาะเราะฮ์ กับความเห็นที่อนุญาตให้แต่งงานได้กับบรรดาชาวคัมภีร์ ในอายะฮ์ที่ 5 สูเราะฮ์ อัลมาอิดะฮ์ ซึ่งเศาะฮาบะฮ์บางคนก็มีทรรศนะว่า หญิงที่ตั้งภาคีนั้นต่างจาก หญิงที่เป็นชาวคัมภีร์ และบางคนก็แสดงความเห็นว่าต้องห้ามเช่นเดียวกัน พระองค์ตรัสว่า

﴿ وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّىٰ يُؤْمِنَ ۚ ﴾ (البقرة: 221)

ความว่า" และพวกเจ้าจงอย่าแต่งงานกับบรรดาหญิงที่ตั้งภาคี (มุชริก) จนกว่านางจะ ศรัทธา" (อัลบะเกาะเราะฮ์: 221)

﴿ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِذَا

آتَيْنَهُنَّ أَجُورَهُنَّ ﴾ (المائدة: 5)

ความว่า" และบรรดาหญิงบริสุทธิ์ ในหมู่ผู้ศรัทธาหญิง และบรรดาหญิงบริสุทธิ์ในหมู่ผู้ ที่ได้รับคัมภีร์ก่อนจากพวกเจ้า ก็เป็นอนุมัติแก่พวกเจ้าด้วย" (อัลมาอิดะฮ์: 5)

จากทั้งสองอายะฮ์ข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า Ibn Kāthīr (Tafsīr al-qurān al-‘Azīm: 3/41) ได้ให้คำอธิบายว่า अबดุลลอฮฺ บิน อุมร์ رضي الله عنه มีความเห็นว่า ไม่อนุญาตให้ผู้ศรัทธา แต่งงานกับหญิงชาวคัมภีร์ (อันนะศอรอ) ได้ เนื่องจากไม่สามารถรู้ได้ว่า การตั้งภาคีของนางจะใหญ่ หลวงขนาดไหน เพราะนางอาจกล่าวว่า นบีอีซา عليه السلام คือ พระเจ้าของนาง และนั่นก็หมายถึงนางได้ ตั้งภาคี สอดคล้องกับการห้ามแต่งงานกับผู้ตั้งภาคีในอายะฮ์ 221 สูเราะฮ์ อัลบะเกาะเราะฮ์ ขณะที่ อิบน์ อับบาส رضي الله عنه มีความเห็นต่างว่า อายะฮ์การห้ามแต่งงานกับหญิงที่ตั้งภาคีนั้น ประทานลงมาใน ขณะที่เศาะฮาบะฮ์หลายคนกำลังจะแต่งงานกับหญิงชาวคัมภีร์ (อันนะศอรอ) จนกระทั่งได้มีการ ประทานอายะฮ์ที่ 5 สูเราะฮ์ อัลมาอิดะฮ์ ที่อนุญาตให้แต่งงานกับหญิงชาวคัมภีร์ พวกเขาหลายคนจึง ได้แต่งงานกับพวกนาง โดยยึดถืออายะฮ์ที่อนุญาตให้แต่งงานกับพวกนางได้

2.3) เศาะฮาบะฮ์บางคนเห็นการปฏิบัติหนึ่งของท่านเราะสูล صلی الله علیه وسلم แล้วยึดถือ ตามเนื่องจากอยู่ใกล้ชิดกับท่าน ขณะที่บางคนยึดถือตามเนื่องจากเห็นว่าเป็นแบบฉบับ ดังหะดีษ รายงานจาก อับู สุร็อยเราะฮ์ رضي الله عنه เล่าเหตุการณ์ในระหว่างการประกอบพิธีหัจญ์ของท่านเราะสูล صلی الله علیه وسلم ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่บรรดาเศาะฮาบะฮ์มีความเห็นต่างกันในเรื่องการยึดเป็นส่วนหนึ่งของขั้นตอนการ ประกอบพิธีหัจญ์ อับู สุร็อยเราะฮ์ رضي الله عنه กล่าวว่า

((قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْعَدِيدِ يَوْمَ النَّحْرِ وَهُوَ بِيَّ نَحْنُ نَارِلُونَ عَدَاً بِحَيْفِ بَنِي

كِنَانَةَ، حَيْثُ تَقَاسَمُوا عَلَى الْكُفْرِ. يَعْنِي ذَلِكَ الْمُحْصَبَ، وَذَلِكَ أَنَّ فُرَيْشًا وَكَنَانَةَ

تَحَالَفَتْ عَلَى بَنِي هَاشِمٍ وَبَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ - أَوْ بَنِي الْمُطَّلِبِ -: أَنْ لَا يُنَاكِحُوهُمْ وَلَا يُبَايِعُوهُمْ، حَتَّى يُسَلِّمُوا إِلَيْهِمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ))⁷⁷

ความว่า “ท่านเราะสูล ﷺ ได้กล่าวเนื่องจากพຽ່ງนี้ คือ วันแห่งการเชือดสัตว์พลีทาน (ในการประกอบพิธีหัจญ์) ขณะที่พຽ່ງนั้กอยู่ทีຽ່ງมีนาว่า พวกเขาจะลงไปทีຽ່ງหุบเขาของเผ่า บนี กิโนนะฮฺ (ตั้งอยู่ระหว่างเมืองมักกะฮฺกับทีຽ່ງมีนา) เป็นสถานที่ที่พวกเขาได้เคยให้คำมั่นสัญญากัน (ว่าจะทำร้ายท่านเราะสูล ﷺ) และปฏิเสธต่อการเผยแผ่อิสลามของท่านเราะสูล ﷺ ซึ่งหมายถึงเป็นสถานที่รวมตัวกัน เนื่องจากเผ่ากูเรซ และเผ่ากิโนนะฮฺ ได้ทำสัญญากับ บนี ฮาซิม และ บนี อัลมุกฏะาะลิบ ว่า จะไม่มีการแต่งงานระหว่างพวกเขา และจะไม่มีการซื้อขายระหว่างพวกเขา รวมถึงสัญญาว่าจะส่งตัวท่านเราะสูล ﷺ ให้แก่พวกเขา”

จากหะดีษข้างต้น บรรดาเศาะฮาบะฮฺได้มีความเห็นต่างกันว่า การเดินทางลงไปทีຽ່ງหุบเขา บนี กิโนนะฮฺ นั้น เป็นส่วนหนึ่งจากการขั้นตอนในการประกอบพิธีหัจญ์ตามแบบฉบับของท่านเราะสูล ﷺ เช่น ความเห็นของ अबดุลลอฮฺ บิน อุมร์ (‘Abdullāh bin ‘Abd al-Musin al-Turākiy, 2010: 33) ในขณะที่ส่วนใหญ่มีความเห็นว่า การปฏิบัติดังกล่าวเป็นเรื่องเฉพาะสำหรับบุคคลที่ร่วมเดินทางกับท่าน และไม่ถือเป็นส่วนหนึ่งในขั้นตอนการประกอบพิธีหัจญ์ ดังที่ท่านหญิงอาอิชะฮฺ (เราะฎียัลลอฮูอันฮา) กล่าวว่

((إِنَّمَا كَانَ مَنْزِلٌ يُنَزَّلُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ لِيَكُونَ أَسْمَحَ خُرُوجِهِ. يَعْنِي بِالْأَبْطَاحِ))⁷⁸

ความว่า “แท้จริงสถานที่ซึ่งท่านเราะสูล ﷺ ได้เดินทางลงไปนั้น เป็นที่ราบกว้างและเป็นเส้นทางที่สะดวกสำหรับกองคาราวานที่จะเดินทางออกจากมักกะฮฺกลับไปเมืองมะดีนะฮฺ เนื่องจากมีลักษณะเป็นหุบเขา”

และในรายงานอื่นที่ระบุว่า ท่านหญิงอาอิชะฮฺ (เราะฎียัลลอฮูอันฮา) กล่าวว่

((...)) وَلَيْسَ بِسُنَّةٍ فَمَنْ شَاءَ نَزَلَهُ وَمَنْ شَاءَ لَمْ يَنْزِلْ))⁷⁹

ความว่า “และการเดินทางลงไปหุบเขานั้น ก็ไม่ถือเป็นแบบอย่าง (สุนนะฮฺ) ในเรื่องการประกอบพิธีหัจญ์ ดังนั้นใครประสงค์จะลงไป ณ หุบเขานั้น ก็เดินทางไปได้ และใครไม่ประสงค์ ก็ไม่จำเป็นต้องเดินทางลงไป”

⁷⁷ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 1590; Muslim หะดีษหมายเลข 1314

⁷⁸ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 1765

⁷⁹ หะดีษบันทึกโดย Abu Dāwud หะดีษหมายเลข 43150 อัลอัลบานี (เราะฮิมะฮฺลลอฮฺ) กล่าวว่ เป็นหะดีษเศาะหีหะห์

2.4) การอ้างเหตุผลเพื่อการกำหนดข้อบัญญัติทางศาสนาแตกต่างกัน เช่น ความเห็นต่างกันในเรื่องการทำเหตุผลเกี่ยวกับการลุกขึ้นยืนแก่ศพผู้เสียชีวิต เมื่อมีการนำศพผู้เสียชีวิต ผ่านมาในรายงานจาก ญาบิร บิน อับดุลลอฮฺ رضي الله عنه ว่า

((مَرَّ بِنَا جَنَازَةً، فَقَامَ لَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَفُئِنَّا بِهِ، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهَا جَنَازَةٌ يَهُودِيٍّ، قَالَ: إِذَا رَأَيْتُمُ الْجَنَازَةَ، فَقومُوا))⁸⁰

ความว่า “ได้มีการนำศพผู้เสียชีวิตผ่านมาที่เรา (กำลังนั่งอยู่) แล้วท่านเราะฮ์สูล رضي الله عنه ได้ลุกขึ้นยืน พวกเราจึงลุกขึ้นยืน จากนั้น พวกเรากล่าวแก่ท่านเราะฮ์สูล رضي الله عنه ว่า “แท้จริง มันคือศพคนยิว” ท่านกล่าวว่า “เมื่อใดที่พวกท่านเห็น (การนำ) ศพผู้เสียชีวิตผ่านมา ก็จงลุกขึ้นยืนเถิด”

โดยในรายงานจาก ก็อยส บิน สะอด์ رضي الله عنه ได้อ้างเหตุผลเกี่ยวกับการปฏิบัติ ของท่านเราะฮ์สูล رضي الله عنه ว่าเป็นการให้เกียรติแก่ชีวิตซึ่งอัลลอฮฺ سبحانه ทรงสร้างขึ้นมา

((...فَقِيلَ لَهُ: إِنَّهَا جَنَازَةٌ يَهُودِيٍّ، فَقَالَ: أَلَيْسَتْ نَفْسًا))⁸¹

ความว่า “... จึงมีคนกล่าวว่า “มัน คือศพของยิว” ท่านเราะฮ์สูล رضي الله عنه จึงกล่าวว่า “แล้วเขาไม่ใช่ชีวิตหนึ่ง (ที่อัลลอฮฺ سبحانه ทรงสร้างขึ้นมาหรือ)”

และพวกเขาได้มีความเห็นต่างกันในเรื่องเหตุผลที่ท่านเราะฮ์สูล رضي الله عنه ให้ลุกขึ้นยืน โดยที่เศาะฮาบะฮ์บางคนกล่าวว่า เนื่องจากให้เกิดความกลัวและสร้างความตระหนักในเรื่องความตาย ดังหะดีษในสายรายงานอื่นจาก ญาบิร บิน อับดุลลอฮฺ رضي الله عنه ท่านเราะฮ์สูล رضي الله عنه กล่าวว่า

((...إِنَّ لِلْمَوْتِ فَرْعًا ، فَإِذَا رَأَيْتُمُ الْجَنَازَةَ، فَقومُوا))⁸²

ความว่า “... แท้จริง สำหรับเรื่องความตายนั้น มันเป็นเรื่องน่ากลัว ดังนั้น เมื่อพวกท่านเห็นการแบกศพผู้เสียชีวิต (ผ่านมา) ก็จงลุกขึ้นยืนเถิด”

และตัวอย่างความเห็นต่างเกี่ยวกับเหตุผลในเรื่องการลุกขึ้นยืนนี้ เพื่อให้เกียรติแก่มะลาอิกะฮ์ ผู้ที่เก็บวิญญาณของศพผู้เสียชีวิต ในสายรายงานจาก อนัส บิน มาลิก رضي الله عنه ท่านเราะฮ์สูล رضي الله عنه กล่าวว่า

((...فَقَالَ إِنَّمَا قَمْنَا لِلْمَلَائِكَةِ))⁸³

⁸⁰ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 1311

⁸¹ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 1312

⁸² หะดีษบันทึกโดย al-Nasāiy หะดีษหมายเลข 1921; Abu Dāwud หะดีษหมายเลข 3174 อัลอัลบานีย์ กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะหะียะห์

⁸³ หะดีษบันทึกโดย al-Nasāiy หะดีษหมายเลข 1928 อัลอัลบานีย์ (เราะฮิมะฮ์อัลลอฮ์) กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะหะียะห์

ความว่า “... แล้วท่านเราะสูล ﷺ กล่าวว่า แท้จริงเราได้ยืนยันขึ้น เพื่อเป็นการให้เกียรติแก่มะลาอิกะฮ์”

ทั้งนี้ ในเรื่องการลุกขึ้นยืนเมื่อมีการนำศพผู้เสียชีวิตผ่านมานั้น นอกจากเหตุผลดังที่ผู้วิจัยได้นำเสนอรายงานต่าง ๆ ข้างต้นแล้ว ยังมีเหตุผลอื่น เช่น เพื่อให้เกียรติอัลลอฮ์ ﷻ ผู้ทรงปรีชาญาณของพระองค์ (Āhmād: 2/168; Ibn Hibbān: 3053) หรือแม้แต่ให้เหตุผลเพื่อไม่ให้ศพของยิวนั้นอยู่สูงกว่าศีรษะของท่านเราะสูล ﷺ (al-Nāsāiy:4/47) และเหตุผลอื่นๆ ถึงแม้ว่าในเรื่องนี้จะมีความเห็นต่างกันระหว่างนักกฎหมายอิสลามว่า เป็นหลักการที่ยกเลิกไปแล้ว หรือเฉพาะให้ปฏิบัติเช่นนี้กับศพของผู้ปฏิเสธเท่านั้นก็ตาม (‘Abdullāh bin ‘Abd al-Musin al-Turākiy, 2010: 35)

3) การวินิจฉัยประเด็นปัญหาศาสนาในกรณีที่ไม่ใช่หลักฐาน ซึ่งทำให้พวกเขาต้องดำเนินการวินิจฉัยประเด็นปัญหาดังกล่าวด้วยตนเองหรือต้องปรึกษาหารือกัน เพื่อออกข้อชี้ขาดหรือแนวทางปฏิบัติตามหลักการศาสนา ซึ่งในบางครั้งอาจพบว่าในเรื่องดังกล่าวไม่มีหลักฐานอยู่เลย หรือในบางครั้งอาจพบหลักฐานจากเศาะฮาบะฮ์บางท่านในภายหลัง ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวถือเป็นเรื่องที่ท่านเราะสูล ﷺ ได้ให้การยอมรับ ดังปรากฏในรายงานจากสหายคนหนึ่งของ มุอาซ บิน ยะบัล رضي الله عنه

((أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - لَمَّا بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ ؛ قَالَ : كَيْفَ تَقْضِي إِذَا عَرَضَ لَكَ قِضَاءٌ ؟ قَالَ : أَقْضِي بِكِتَابِ اللَّهِ ، قَالَ : فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي كِتَابِ اللَّهِ ؟ قَالَ : فَبِسُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ، قَالَ : فَإِنْ لَمْ تَجِدْ فِي سُنَّةِ رَسُولِ اللَّهِ ؟ قَالَ : أَجْتَهُدُ رَأْيِي وَلَا أَلُو ، قَالَ : فَضَرَبَ رَسُولُ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - عَلَى صَدْرِهِ ، وَقَالَ : الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي وَفَّقَ رَسُولَ رَسُولِ اللَّهِ لَمَّا يُرْضِي رَسُولَ اللَّهِ))⁸⁴

ความว่า “แท้จริงท่านเราะสูล ﷺ ได้แต่งตั้งให้ มุอาซ บิน ยะบัล رضي الله عنه ทำหน้าที่ปกครองเมืองเยเมน ท่านเราะสูล ﷺ กล่าวว่า “มุอาซ ท่านจะดำเนินการตัดสินอย่างไร เมื่อท่านต้องดำเนินการพิพากษาคดีความ” เขากล่าวว่า “ฉันจะตัดสินตามคัมภีร์ของอัลลอฮ์ ﷻ” ท่านเราะสูล ﷺ กล่าวว่า “หากท่านไม่พบว่ามีความรู้ในคัมภีร์ของอัลลอฮ์ ﷻ” เขากล่าวว่า “ฉันจะตัดสินตามแบบอย่างเราะสูลของพระองค์” ท่านเราะสูล ﷺ กล่าวว่า “หากท่านไม่พบว่ามีความรู้ในแบบอย่างเราะสูลของพระองค์” เขากล่าวว่า “ฉันจะใช้ความพยายามในการวินิจฉัยตามความคิดเห็นของฉันและปรึกษาหารือกับผู้ที่มีความรู้ในเรื่องดังกล่าว” ท่านเราะสูล ﷺ

⁸⁴ หะดีษบันทึกโดย al-Albāniy หะดีษหมายเลข 3664 อัลอัลบานีย์ (เราะฮิมะฮุลลอฮ์) กล่าวว่า เป็นหะดีษเกาะฮ์

กล่าวว่า “ดั่งนั้นท่านเราะสูล ﷺ ได้ตบที่หน้าอกของเขา และท่านก็กล่าวว่า การสรรเสริญเป็นสิทธิ์ของอัลลอฮ์ ﷻ” ผู้ซึ่งประทานความสำเร็จให้แก่ผู้แทนของศาสนทูตของพระองค์ในสิ่งที่ศาสนทูตของพระองค์ให้การยอมรับ”

จากหะดีษข้างต้น จึงเป็นหลักการพื้นฐานในการพิจารณาคดีความ หรือเป็นขั้นตอนในการตัดสินข้อชี้ขาดศาสนาของบรรดาเศาะฮาบะฮ์ ดังรายงานเกี่ยวกับการดำเนินการของท่านอับบัก อัสศิดดีก رضي الله عنه ในเรื่องนี้ว่า

((كَانَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ ، إِذَا وَرَدَ عَلَيْهِ الْحُصْمُ نَظَرَ فِي كِتَابِ اللَّهِ ، فَإِنْ وَجَدَ فِيهِ مَا يَقْضِي بَيْنَهُمْ ، قَضَى بِهِ ، وَإِنْ لَمْ يَكُنْ فِي الْكِتَابِ ، وَعَلِمَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي ذَلِكَ الْأَمْرِ سُنَّةً ، قَضَى بِهِ ، فَإِنْ أَعْيَاهُ ، حَرَجَ فَسَأَلَ الْمُسْلِمِينَ وَقَالَ : " أَتَانِي كَذَا وَكَذَا ، فَهَلْ عَلِمْتُمْ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى فِي ذَلِكَ بِقَضَاءٍ؟ " فَرُبَّمَا اجْتَمَعَ إِلَيْهِ النَّفَرُ كُلُّهُمْ يَذْكُرُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهِ قَضَاءً . فَيَقُولُ أَبُو بَكْرٍ : " الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي جَعَلَ فِيْنَا مَنْ يَحْفَظُ عَلَيَّ نَبِيَّتَنَا ، " صلى الله عليه وسلم ، " فَإِنْ أَعْيَاهُ أَنْ يَجِدَ فِيهِ سُنَّةً مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، جَمَعَ رُءُوسَ النَّاسِ وَخِيَارَهُمْ فَاسْتَشَارَهُمْ ، فَإِذَا اجْتَمَعَ رَأَيْتُهُمْ عَلَى أَمْرٍ ، قَضَى بِهِ))⁸⁵

ความว่า “เมื่อท่านอับบัก رضي الله عنه ต้องดำเนินการตัดสินคดีข้อพิพาท เขาจะพิจารณาหลักฐานในอัลกุรอาน หากพบหลักฐาน ก็จะดำเนินการตัดสินระหว่างพวกเขาตามหลักฐานนั้น และตัดสินด้วยอัลกุรอาน หากไม่พบในนั้น และเขารู้ว่าท่านเราะสูล ﷺ ได้ดำเนินการอย่างไร เขาก็จะดำเนินการตามแบบอย่าง และตัดสินด้วยกับสุนนะฮ์ ซึ่งหากเขาไม่มีความรู้ในเรื่องดังกล่าว เขาก็จะถามบรรดาเศาะฮาบะฮ์ท่านอื่นว่า มีใครบ้างที่รู้เกี่ยวกับการตัดสินของท่านเราะสูล ﷺ ในประเด็นปัญหาหรือคดีข้อพิพาทที่เขากำลังดำเนินการ ซึ่งบางทีพวกเขาในกลุ่มหนึ่งก็อาจจะมีความเห็นร่วมกันเพื่อทบทวนเกี่ยวกับการดำเนินการตัดสินของท่านเราะสูล ﷺ หากพบว่า มี ท่านอับบัก رضي الله عنه ก็จะกล่าวว่า การสรรเสริญเป็นสิทธิ์ของอัลลอฮ์ ﷻ ผู้ทรงให้มีในกลุ่มพวกเรามีผู้ที่จดจำสุนนะฮ์ของท่านเราะสูล ﷺ แต่ถ้าหากเขาไม่พบว่า มีใครได้จดจำแบบอย่างของท่านเราะสูล ﷺ เขาก็จะประชุมหารือกับบรรดาผู้นำและผู้มีความรู้ในกลุ่มพวกเขา และเมื่อได้ลงความเห็นเป็นเอกฉันท์ ท่านอับบัก رضي الله عنه ก็จะดำเนินการตัดสินตามนั้น”

⁸⁵ หะดีษบันทึกโดย al-Dārimiy หะดีษหมายเลข 166

นอกจากนี้ จากผลการศึกษาเกี่ยวกับสาเหตุของความเห็นต่างในยุคเศาะฮาบะฮ์ ผู้วิจัยพบว่า สาเหตุของความเห็นต่างระหว่างพวกเขาได้ส่งผลกระทบต่อยุคตาบิอิน และยุคหลัง จากนั้น โดยมีความแตกต่างกันในส่วนของความรู้และความเข้าใจของแต่ละบุคคล และการกระจายตัวของพวกเขาเพื่อทำหน้าที่เผยแผ่คำสอนอิสลามในพื้นที่ต่าง ๆ กอปรกับความสามารถในการวินิจฉัยปัญหาศาสนาและการยึดถือตัวบทหลักฐานที่อาจได้รับและได้เห็นแบบอย่างจากท่านเราะฮ์ลุล ๓๓๓ ๓๓๓ ๓๓๓ แตกต่างกัน ทำให้บรรดาตาบิอิน บรรดาตาบิอิต ตาบิอิน บรรดาตาบิอิต อัดบาว ตาบิอิน และกลุ่มผู้ศรัทธาในรุ่นหลังมีการยึดถือและปฏิบัติแตกต่างกัน

โดยตัวอย่างความเห็นต่างที่เกิดขึ้นในยุคหลังจากยุคเศาะฮาบะฮ์ ดังที่ ‘Abdullāh bin ‘Abd al-Musin al-Turakiy (2010: 39-41) ได้ยกตัวอย่างไว้ส่วนมากมีสาเหตุมาจากบรรดาตาบิอินที่อยู่ในพื้นที่ต่างๆ ยึดถือปฏิบัติตามเศาะฮาบะฮ์ที่ย้ายไปอาศัยอยู่ในพื้นที่ของพวกเขา จึงทำให้เกิดความเห็นต่างระหว่างพวกเขา โดยสรุปสาเหตุและช่วงเวลาของความเห็นต่างที่เกิดขึ้นในยุคหลังเศาะฮาบะฮ์ ดังนี้

1) ชาวเมืองมักกะฮ์ก็จะยึดถือแนวทางของ อิบน์ อับบาส ๓๓๓ ในการตัดสินประเด็นปัญหาศาสนา ชาวเมืองมะดีนะฮ์ ก็จะยึดถือแนวทางการให้ข้อชี้ขาดทางศาสนา (ฟัตวา) ของ อิบน์ อุมร์ ๓๓๓ และชาวเมืองกูฟะฮ์ จะยึดถือแนวทางของ อิบน์ มัสอูด ๓๓๓ ในการดำเนินการตัดสินปัญหา เป็นต้น

2) บรรดาตาบิอินในยุคหลังเศาะฮาบะฮ์ได้รวมตัวกันเพื่อรวบรวมหะดีษต่างๆ ที่เขาได้รับมาจากเศาะฮาบะฮ์หรืออาจารย์ของพวกเขา ตลอดจนแบบอย่าง ทรรศนะ และแนวทางการตัดสินประเด็นปัญหาต่างๆ ของบรรดาเศาะฮาบะฮ์ เพื่อให้น้ำหนักความเชื่อถือระหว่างหลักฐานที่พวกเขาได้รับการถ่ายทอด เพื่อนำไปสู่การออกข้อบัญญัติกฎหมายอิสลามที่เหมาะสมกับบริบทและสถานการณ์ของพวกเขา

3) ในยุคตาบิอินเป็นยุคที่เริ่มมีผู้นำศาสนา (อิหม่าม) และสำนักกฎหมายที่มีชื่อเสียงอยู่ในเมืองสำคัญต่างๆ โดยพวกเขาได้ทำหน้าที่ในการตัดสินประเด็นปัญหาศาสนาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ของพวกเขา เช่น อิหม่ามสะอีด บิน อัลมุสสัยบ (เราะฮิมะฮ์ลุลลอฮ์) ที่เมืองมะดีนะฮ์ อิหม่ามอะฏอ์ บิน อปี เราะฮะบะห์(เราะฮิมะฮ์ลุลลอฮ์) ที่เมืองมักกะฮ์ อิหม่ามอันนัคอียี (เราะฮิมะฮ์ลุลลอฮ์) และอิหม่ามอัชชะอบีบี (เราะฮิมะฮ์ลุลลอฮ์) ที่เมืองกูฟะฮ์ อิหม่ามอัลหะสัน อัลบศรี (เราะฮิมะฮ์ลุลลอฮ์) ที่เมืองอัลบศเราะฮ์ อิหม่ามมักหุล อัลซุซลี (เราะฮิมะฮ์ลุลลอฮ์) ที่เมืองซีเรีย และอิหม่ามฏอูส กัยสาน (เราะฮิมะฮ์ลุลลอฮ์) ที่เมืองเยเมน เป็นต้น

4) ความเห็นต่างได้แพร่ขยายมากขึ้น โดยเฉพาะในยุคตาบิอิน ยุคตาบิอิต ตาบิอิน และยุคอัดบาว์ ตาบิอิต ตาบิอิน ได้มีนักกฎหมาย (ฟุเกาะฮ์) และสำนักกฎหมายอิสลาม (มะชาฮิบ) เกิดขึ้นตามมาอย่างมากมาย เช่น อับู หะนีฟะฮ์ และซุฟยาน (เราะฮิมะฮ์ลุลลอฮ์) นักกฎหมายอิสลามใน

เมืองอียิปต์ อิบน์ อบี ลัยลา (เราะฮิมะฮุลลอฮ) ที่เมืองกูฟะฮฺ อิบน์ ญุร็อยญ์ (เราะฮิมะฮุลลอฮ) ที่เมืองมักกะฮฺ อิหม่ามมาลิก (เราะฮิมะฮุลลอฮ) และอิบน์ อัลมาญูซุน (เราะฮิมะฮุลลอฮ) ที่เมืองมะดีนะฮฺ และอีกหลายๆ คน ที่เป็นศิษย์ของพวกเขา เช่น อิหม่ามอัชชาฟีอีย์ (เราะฮิมะฮุลลอฮ) และอิหม่ามอะหมัด (เราะฮิมะฮุลลอฮ) รวมถึงท่านอื่นๆ ที่ใช้ชีวิตอยู่ในช่วงเวลาเดียวกันกับทั้งสองท่านนี้ จนกระทั่งเกิดยุคที่มีการแบ่งกลุ่มระหว่างนักวิชาการหะดีษ (อะห์ลุลหะดีษ) กับนักวิชาการที่ยึดหลักเหตุและผลหรือสำนักคิด (อะห์ลุลเราะอย์)

5) ในช่วงเวลาดังกล่าว เริ่มมีการบันทึกและการจำแนกศาสตร์ต่างๆ ทำให้เกิดงานเขียนและตำราเกี่ยวกับศาสนาจำนวนมาก รวมถึงมีการเดินทางเพื่อรวบรวมหะดีษ และการกำหนดหลักการพื้นฐานในการพิจารณาหะดีษ ระดับ สถานะของหะดีษ ประวัตินักรายงานหะดีษ และเกิดสำนักกฎหมายอิสลาม นักอรรถาธิบายอัลกุรอาน และนักหะดีษที่มีชื่อเสียงจำนวนมาก

จากผลการศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ในยุคแรกและสาเหตุความเห็นต่างข้างต้น นับตั้งแต่ยุคของเศาะฮาบะฮฺ และตาบิอีน ตลอดจนยุคของนักกฎหมายอิสลาม นักการศาสนา และนักหะดีษ จนกระทั่งถึงยุคที่สังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงด้านวิทยาการอิสลาม การแตกแขนงสาขาวิชาอิสลาม ความพยายามในการแสวงหาความรู้ ตลอดจนการเกิดกลุ่มผู้ยึดถือแนวคิดต่างๆ ทั้งกลุ่มที่ยึดมั่นในหลักการอิสลามที่ถูกต้อง และกลุ่มที่หลงผิด กลุ่มคลั่งไคล้พวกพ้อง กลุ่มสร้างผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง ซึ่งจากบริบทและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นนี้เอง ทำให้เกิดความเห็นต่างระหว่างผู้ศรัทธาและแผ่ขยายออกไปในพื้นที่ต่างๆ ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอในหัวข้อถัดไป

2.2.3.3 ความเห็นต่างในยุคของฟุเกาะฮฺ

การแสดงความเห็นต่างนับตั้งแต่ยุคของท่านเราะฮูล ﷺ ถือเป็นยุคที่ความเห็นต่างจบลงด้วยการตัดสินของท่านเราะฮูล ﷺ ขณะที่ความเห็นต่างในยุคเศาะฮาบะฮฺและตาบิอีนในช่วงแรก เป็นจุดเริ่มต้นของการนำเสนอหลักฐานที่แต่ละคนมีเพื่อยืนยันความเห็นที่ตนรับรอง โดยเฉพาะในกรณีที่ไม่มีหลักฐาน พวกเขา ก็จะนำมาตีจากบรรดาผู้รู้เป็นแนวทางในการตัดสินข้อชี้ขาดศาสนาหรือไม่ก็จากความเห็นของตนเอง อันนำไปสู่ความเห็นต่างกัน เนื่องจากความรู้และความเข้าใจของแต่ละคนที่ไม่เหมือนกัน กอปรกับความแตกต่างในด้านบริบทและพื้นที่ที่ห่างไกลกัน ยิ่งทำให้ความเห็นต่างแผ่ขยายจากรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่งตามลำดับ และยิ่งไปกว่านั้น ผู้วิจัยพบว่า ในแต่ละรุ่นจะมีบรรดาอิหม่าม (ผู้นำ) อาจารย์ และลูกศิษย์ ตลอดจนผู้ยึดถือตามความเห็นต่างกันชัดเจนมากขึ้น ซึ่งนักวิชาการส่วนใหญ่เรียกยุคนี้ว่า ยุคของนักกฎหมายอิสลาม (فقهائ) อ่านว่า ฟุเกาะฮฺ) หรือยุคของสำนักของนักกฎหมายอิสลาม (مذاهب الفقهائ) อ่านว่า มะซาฮิบ อัลฟุเกาะฮฺ)

‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy (1993: 161-166) กล่าวว่า ความเห็นต่างที่เคยเกิดขึ้นในยุคของเศาะฮาบะฮ์นั้นเป็นความเห็นต่างที่อยู่ในวงแคบ และเป็นความเห็นต่างที่ยังไม่เกินขอบเขตของประเด็นปลีกย่อย จนกระทั่งถึงศตวรรษที่สองแห่งฮิจเราะฮ์ศักราช จะเห็นได้ว่า พวกเขาเริ่มมีการสร้างกลไกสถาบันบัญญัติเพื่อให้คำปรึกษาด้านกฎหมายอิสลาม มีการกำหนดพิจารณาและชี้ขาดตัดสินเกี่ยวกับประเด็นความเห็นต่างในศาสนา ทำให้ความเห็นต่างของบรรดานักกฎหมายอิสลามขยายตัวออกเป็นวงกว้าง รวมถึงสาเหตุของความเห็นต่างในยุคถัดมานั้น ได้มีสาเหตุใหม่เพิ่มขึ้นจากสาเหตุของความเห็นต่างที่เคยเกิดขึ้นในยุคของเศาะฮาบะฮ์และตาบิอินอาวัโส

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยพบว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความเห็นต่างในยุคของฟูเคาะฮ์ หรือ ยุคของสำนักกฎหมายอิสลาม มีหลายสาเหตุ เช่น การยอมรับแหล่งที่มาของหลักฐานแตกต่างกัน การกำหนดกระบวนการค้นคว้าวิพากษ์ทางกฎหมายอิสลามที่แตกต่างกัน แนวทางในการให้ความเชื่อถือต่อหลักฐานที่แตกต่างกัน การอ้างอิงหลักฐานจากสายรายงานที่แตกต่างกัน การให้การยอมรับต่อคำตัดสินของเศาะฮาบะฮ์และการนำหลักการเทียบเคียง (กียาส) มาใช้พิจารณาข้อชี้ขาดทางศาสนาแตกต่างกัน รวมถึงความสนใจต่อแขนงวิชากฎหมายอิสลาม (ชะรีอะฮ์) และการให้ความหมายคำภาษาอาหรับต่างกัน (Tāhā Jābir Fāyyād al-‘Ulwāniy, 1992: 105- 114; ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993: 161- 166) ซึ่งผู้วิจัยสามารถสรุปและนำเสนอรายละเอียดต่างๆ ตามลำดับ ดังนี้

1) การยอมรับหลักฐานและแหล่งที่มาของหลักฐานแตกต่างกัน เช่น แนวทางในการให้ความเชื่อถือต่อหลักฐานแตกต่างกัน การอ้างอิงตัวบทหลักฐานจากหลายสายรายงานที่แตกต่างกัน การให้การยอมรับต่อคำตัดสินของเศาะฮาบะฮ์แตกต่างกัน และการยอมรับต่อการนำหลักการเทียบเคียง (กียาส) มาพิจารณาข้อชี้ขาดทางศาสนา โดยสรุป ดังนี้

1.1) แนวทางในการให้ความเชื่อถือต่อหลักฐานแตกต่างกัน เนื่องจากบรรดานักกฎหมายอิสลามมีแนวทางในการตรวจสอบความน่าเชื่อถือและหลักเกณฑ์ในการให้น้ำหนักสายรายงานหะดีษในเรื่องการพิจารณาคุณลักษณะของผู้รายงานและวิธีการรายงานที่แตกต่างกันของพวกเขา ทำให้พวกเขามีความเห็นต่างกันในการให้ความเชื่อถือต่อหลักฐานที่ตนได้รับ เช่น นักกฎหมายอิสลาม หรือผู้วินิจฉัยหลักการศาสนา (มัจญตะฮิด) ในเมืองอิรัก เช่น อิหม่ามอบูหะนีฟะฮ์ (เราะฮิมะฮ์ลลอฮ์) และคนอื่น ๆ จะยอมรับและให้ความเชื่อถือต่อผู้รายงานและหลักฐานที่มีการรายงานโดยผู้รายงานเป็นจำนวนมากซึ่งไปไม่ได้ที่พวกเขาจะสมัรร่วมคิดกันโกหก (มุตะวาติร) และสายรายงานที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย (มัชฮูเราะฮ์) ขณะที่นักกฎหมายอิสลาม ในเมืองมะดีนะฮ์ เช่น อิหม่ามมาลิก (เราะฮิมะฮ์ลลอฮ์) และคนอื่น ๆ จะให้น้ำหนักกับหลักฐานที่รายงานจากชาวเมืองมะดีนะฮ์เป็นหลัก โดยพวกเขาไม่มีความเห็นต่างกัน และพวกเขาก็ให้การยอมรับสายรายงานที่มีผู้รายงานคนเดียวหรือสายรายงานเดียว (อาหฺาด) รวมถึงให้ความเชื่อถือต่อผู้รายงานทั้งที่เป็นนักกฎหมายหรือไม่เป็นนัก

กฎหมาย หรือรายงานนั้นสอดคล้องกับการปฏิบัติของชาวมะดีนะฮ์หรือไม่ก็ตาม (‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993: 162)

1.2) การอ้างอิงหลักฐานหรือสายรายงานที่แตกต่างกัน เป็นผลมาจากการได้รับหะดีษหรือหลักฐานดังกล่าวจากสายรายงานที่ต่างกัน ซึ่งบางครั้งนักกฎหมายอิสลามหรือผู้วินิจฉัยข้อชี้ขาดทางศาสนา (มัจญตะฮิด) อาจจะไม่ได้รับหลักฐานดังกล่าว จึงทำการตัดสินของพวกเขาแตกต่างกันโดยหลักฐานที่เขาอ้างอิงต่างกัน หรือมีการนำวิธีการเทียบเคียงมาใช้ในประเด็นปัญหาศาสนาที่มีลักษณะใกล้เคียงกันกับเรื่องดังกล่าว หรือพิจารณาจากคำตัดสินของเศาะฮาบะฮ์ ซึ่งในบางครั้งอาจพบว่า ในสายรายงานที่ถูกอ้างอิงนั้น อาจมีผู้รายงานซึ่งไม่เป็นที่รู้จักของบรรดานักหะดีษ (มัจญสุล) หรือมีผู้รายงานที่ถูกกล่าวหาว่าเป็นนักรายงานที่ชอบโกหก (มุตตะฮัม) หรือมีผู้รายงานที่ความจำไม่ดี (สุ่อ อัลหิฟซ์) หรือในบางสายรายงานก็ไม่ต่อเนื่อง หรือมีลักษณะสถานะเป็นหะดีษที่อ่อน (ฎะอ์อีฟ) (Tāhā Jābir Fāyyād al-‘Ulwāniy, 1992: 110-112) ซึ่งจากการอ้างอิงความเห็นของพวกเขาทำให้เกิดความเห็นต่างกัน และนำไปสู่การให้น้ำหนักของหลักฐานในแง่ของสายรายงานที่มีน้ำหนักน่าเชื่อถือมากกว่า หรือในแง่ของการยกเลิกตัวบทที่ถูกอ้างอิงก่อนหน้า เป็นต้น

1.3) การยอมรับต่อคำตัดสิน (ฟัตวา) ของเศาะฮาบะฮ์แตกต่างกัน ดังที่ ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy (1993: 162-163) กล่าวว่า พวกเขามีความเห็นต่างกันในการยอมรับคำตัดสินของเศาะฮาบะฮ์ เช่น อิหม่ามอูษู หะนีฟะฮ์ (เราะฮิมะฮุลลอฮ์) และผู้ที่ยึดพรรคนะของเขาจะให้การยอมรับคำตัดสินของเศาะฮาบะฮ์ในทุกกรณีและไม่มีเงื่อนไข ในขณะที่ความเห็นของ อิหม่ามอัชชาฟีอีย์ (เราะฮิมะฮุลลอฮ์) และผู้ที่เห็นด้วยกับพรรคนะของเขา จะไม่ให้การยอมรับต่อคำตัดสินของเศาะฮาบะฮ์ทั้งหมด โดยเฉพาะกรณีที่เป็นคำตัดสินที่เกิดจากความเห็นชี้ขาดโดยเศาะฮาบะฮ์คนเดียว พวกเขามีความเห็นที่ เศาะฮาบะฮ์ก็อาจมีความผิดพลาดในเรื่องที่พิจารณาได้ เนื่องจากพวกเขาไม่ใช่ผู้ที่ถูกรับรองว่าจะปลอดภัยจากความผิดพลาดหรือไม่มีความผิด (มะอฺศุม) ด้วยเหตุนี้ นักกฎหมายอิสลามในกลุ่มนี้จะมีความเห็นว่า ว่าพวกเขามีสิทธิ์ที่จะยึดถือคำตัดสินดังกล่าว หรือทบทวนคำตัดสินใหม่อีกครั้งซึ่งอาจจะมีความแตกต่างจากคำตัดสินของเศาะฮาบะฮ์ได้

1.4) การยอมรับหลักการเทียบเคียง (กียาส) แตกต่างกัน เนื่องจากบางครั้งพวกเขาพบว่า ผู้ที่ทำหน้าที่ในการวินิจฉัยข้อชี้ขาดทางศาสนาบางคนเป็นกลุ่มผู้สนับสนุนท่านอลี رضي الله عنه เป็นเคาะลีฟะฮ์หลังการเสียชีวิตของท่านเราะฮูล رضي الله عنه (ชีอะฮ์) และบางคนเป็นกลุ่มที่ยึดถือตามที่ตัวบทปรากฏเท่านั้น (อัศฮาบ อัชชอฮิร) ทำให้พวกเขาปฏิเสธต่อการใช้หลักการเทียบเคียง ในขณะที่บรรดานักกฎหมายอิสลามส่วนใหญ่ให้การยอมรับต่อหลักการนี้ และถือว่าเป็นแหล่งที่มาของศาสนบัญญัติอิสลามถัดจากอัลกุรอาน อัลหะดีษ และอิจญุมาร์ โดยมีเงื่อนไขว่า การเทียบเคียงจะต้องเกิดจากความเห็นหรือมติของนักกฎหมายส่วนใหญ่ และผลของการเทียบเคียงนั้นจะต้องไม่ขัดแย้งต่อหลักการของศาสนา (‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993: 163)

2) การให้ความสนใจต่อแขนงวิชากฎหมายอิสลามแตกต่างกัน เนื่องจากเป็นยุคที่มีการแบ่งกลุ่มระหว่างนักวิชาการหะดีษ (อะฮ์ล อัลหะดีษ) หรือผู้ที่ให้ความสำคัญกับการปฏิบัติตามอัลกุรอานและสุนนะฮ์ของท่านเราะสูล ﷺ โดยยึดตามตัวบทเป็นหลัก ได้แก่ กลุ่มนักกฎหมายอิสลามในเมืองอัลหิญาซ กับกลุ่มนักเหตุผลนิยม (อะฮ์ล อัลเราะอัย) หรือผู้ที่ให้ความสนใจต่อเรื่องการใช้วิจารณ์ญาณในการทำความเข้าใจหลักฐาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นนักกฎหมายอิสลามในเมืองอิรัก ทำให้เกิดความเห็นต่างระหว่างพวกเขา โดยเฉพาะความสนใจที่แตกต่างกันระหว่างอิหม่ามทั้งสี่ โดยกลุ่มที่ให้ความสำคัญอย่างมากต่อเรื่องการใช้วิจารณ์ญาณในการทำความเข้าใจตัวบทหลักฐาน คือ อิหม่ามอัลหะนะฟี (เราะฮิมะฮ์ซุลลอฮ) และกลุ่มที่ให้ความสำคัญต่อหลักฐานจากอัลกุรอานและสุนนะฮ์อย่างมาก คือ อิหม่ามอัลฮันบะลี (เราะฮิมะฮ์ซุลลอฮ) ขณะที่ อิหม่ามอัลมาลิกีย์ (เราะฮิมะฮ์ซุลลอฮ) และอิหม่ามอัชชาฟีอี (เราะฮิมะฮ์ซุลลอฮ) จะมีความคิดเห็นอยู่ระหว่างสองกลุ่ม และถึงแม้ว่า อิหม่ามมาลิกีย์ (เราะฮิมะฮ์ซุลลอฮ) จะให้ความสนใจเรื่องการใช้วิจารณ์ญาณเพื่อทำความเข้าใจหลักการศาสนา มากกว่าอิหม่ามอัชชาฟีอี (เราะฮิมะฮ์ซุลลอฮ) แต่ทั้งสองก็ให้ความสำคัญต่อเรื่องการใช้วิจารณ์ญาณเพื่อคำนึงถึงประโยชน์สาธารณะ (อัลมะศอลิห์ อัลมุสละซะฮ) ที่ไม่ขัดแย้งต่อหลักเจตนารมณ์แห่งกฎหมายอิสลาม และใช้หลักการวิจารณ์ญาณว่าสิ่งนั้นดี (อัลอิสติหฺसान) เช่นเดียวกัน ('Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993: 163)

อย่างไรก็ตาม บรรดาอิหม่ามทั้งสี่ ถือเป็นผู้ที่มีความจำดีเยี่ยมและมีความเข้าใจเกี่ยวกับตัวบทหลักฐานเป็นอย่างดี พวกเขาจึงมีความสามารถในการวิเคราะห์และใช้วิจารณ์ญาณโดยยึดเหตุผลทางสติปัญญาในกรณีปัญหาหรือประเด็นศาสนาที่พวกเขาไม่พบหลักฐานจากอัลกุรอานหรืออัลหะดีษ และการดำเนินการดังกล่าวก็ถือเป็นแนวทางพื้นฐานในการทำความเข้าใจตัวบทหลักฐานที่ต้องการความเข้าใจเพิ่มเติม หรือการวิเคราะห์สถานะและการให้น้ำหนักความน่าเชื่อถือที่มีต่อหลักฐานในแง่การพิจารณาสายรายงาน การกำหนดแนวทางการปฏิบัติตามหลักการศาสนา ตลอดจนการวินิจฉัยข้อขัดแย้งทางศาสนาโดยการใช้วิจารณ์ญาณ ในขณะที่นักกฎหมายอิสลามแห่งเมืองอัลหิญาซ จะให้ความสำคัญกับการเอาใจใส่ตัวบทหะดีษและคำตัดสินของบรรดาเศาะฮาบะฮ์ และนำความเข้าใจที่ได้จากตัวบทอัลกุรอานและอัลหะดีษออกข้อกฎหมาย และปฏิบัติตามแนวทางที่เคยเกิดขึ้นในช่วงเวลาต่างๆ ซึ่งในกรณีที่มีความจำเป็นเท่านั้น พวกเขาจึงจะดำเนินการวินิจฉัยข้อขัดแย้งทางศาสนาโดยใช้หลักการวิจารณ์ญาณ ('Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993: 164)

ตัวอย่างในเรื่องการใช้วิจารณ์ญาณของพวกเขาเพื่ออธิบายหลักเกณฑ์การจ่ายชะกาตปศุสัตว์กรณีที่ครบพิกัดและรอบปี จากหะดีษที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดหลักเกณฑ์การจ่ายชะกาตปศุสัตว์ ดังที่ท่านเราะสูล ﷺ กล่าวว่า

86((وفي صدقة الغنم إذا كانت أربعين ففيها شاة إلى عشرين ومائة))

ความว่า “และในการบริจาคนแพะหรือแกะที่หากินเองในทุ่งหญ้า นั้น เมื่อครบพิกัดระหว่าง 40 ตัวขึ้นไปถึง 120 ตัว ให้จ่ายชะกาดเป็น แพะหรือแกะ 1 ตัว”

จากหะดีษนี้ นักกฎหมายอิสลามในเมืองอิรัก ได้ให้ความเข้าใจในตัวบทหะดีษนี้โดยใช้วิธีการญาณและหลักเหตุผลว่า จุดมุ่งหมายของอัลลอฮ์ ﷻ ในการบัญญัติให้มีการจ่ายชะกาดนี้ เพื่อให้ผู้ที่ครอบครองกรรมสิทธิ์ดังกล่าวจะต้องให้ความช่วยเหลือแก่คนยากจนขัดสนด้วยการบริจาคนแพะหรือแกะ 1 ตัว หรือสิ่งที่มีค่าเท่ากับมัน ขณะที่นักกฎหมายอิสลามในเมืองอัลญะฮ์ราฮ์มีความเห็นว่า ตัวบทนี้มีความชัดเจนแล้ว และไม่ต้องการคำอธิบายเสริม จึงไม่จำเป็นต้องใช้วิธีการญาณหรือการแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติม (‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993: 164)

3) การกำหนดวิธีวิทยาการวิจัยทางกฎหมายเพื่อออกคำตัดสิน ข้อบัญญัติ วิธีการปฏิบัติตามหลักอิสลามแตกต่างกัน เนื่องจากพวกเขาวิธีในการดำเนินการวิเคราะห์วินิจฉัยแตกต่างกันในส่วนที่เป็นรายละเอียด ซึ่งพวกเขาจะเรียกว่า อิลมุล อุกูลุคฟิฮฺ หมายถึง ศาสตร์ว่าด้วยการรู้จักหลักฐานทางนิติศาสตร์ในเชิงภาพรวม เข้าใจวิธีการนำมาปฏิบัติ และผู้ที่จะได้รับผลประโยชน์จากหลักการดังกล่าว ดังจะเห็นได้ว่า นักกฎหมายอิสลามได้กำหนดรายละเอียดเกี่ยวกับการดำเนินการวินิจฉัยข้อชี้ขาดทางศาสนาในส่วนที่เป็นข้อปลีกย่อยโดยอ้างอิงถึงหลักฐานอย่างละเอียด เพื่อออกข้อบัญญัติและคำตัดสินชี้ขาดทางศาสนา จากหลักฐานอ้างอิงและขั้นตอนในการหาคำตอบหรือข้อชี้ขาดทางศาสนาตั้งแต่เริ่มจนจบ ซึ่งการกำหนดหลักการและระเบียบวิธีการศึกษาของพวกเขาจะมีความแตกต่างกัน เช่น นักกฎหมายบางกลุ่มให้ความเชื่อถือต่อคำตัดสินและผลการวินิจฉัยของเศาะฮาบะฮ์ หากคำวินิจฉัยดังกล่าวนั้นได้รับการยอมรับและไม่ขัดแย้งกับเศาะฮาบะฮ์ด้วยกัน และบางกลุ่มก็ให้ความสำคัญกับเรื่องการใช้วิธีการญาณเพื่อคำนึงถึงประโยชน์สาธารณะ (อัลมะศอลิห์ อัลมุรสะละฮฺ) กรณีที่ไม่มีหลักฐานจากอัลกุรอานหรืออัลหะดีษ โดยอ้างอิงถึงผลประโยชน์ของส่วนรวม ขณะที่บางกลุ่มไม่ให้การยอมรับต่อเรื่องดังกล่าว (Tāhā Jābir Fāyyād al-‘Ulwāniy, 1992, 112-113)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่า นักกฎหมายอิสลามในยุคนี้ โดยเฉพาะบรรดาอิหม่ามทั้งสี่ท่านได้มีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาข้อชี้ขาดทางศาสนาและวิธีวิทยาการวิจัยทางกฎหมายเพื่อออกข้อบัญญัติทางศาสนาแตกต่างกัน ดังที่ปรากฏในงานวิจัยเรื่อง *al-Māzāhib al-Fiqhiyyāh al-Ārbā’ah Āimmātuhā-Ātwāruhā-Usūluhā-Āāthāruhā* (สำนักกฎหมายอิสลามทั้งสี่: บรรดาอิหม่ามของสำนัก พัฒนาการของพวกเขา หลักเกณฑ์ในการพิจารณาข้อชี้ขาดทางศาสนา และผลลัพธ์) โดยสำนักวิจัยของกระทรวงการกุศลและกิจการศาสนาอิสลาม ประเทศคูเวต (*Wihdāt al-Bāth al-‘Ilmiy, 2015*) โดยสรุปดังนี้

86 หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 1454

3.1) อิหม่าม อบู หะนีฟะฮฺ อันนุอมาน บิน ซาบิต บิน มัรซุบาน อัลกุฟัย (เราะฮิมะฮุลลอฮฺ) (ฮ.ศ. 80-150/ ค.ศ. 699-767) นักกฎหมายอิสลามคนแรกที่ได้รับการยอมรับในช่วงของรุ่นออตตาบิอื่น และได้รับการยอมรับว่าเป็นผู้ที่ได้พบกับบรรดาเศาะฮาบะฮฺจำนวนมาก โดยเขามีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาข้อชี้ขาดทางศาสนา โดยทำการศึกษาจาก 7 แหล่งที่มา เริ่มจากการศึกษาอัลกุรอาน อัลสุนนะฮฺ อัลอิจมาอ⁸⁷ อัควาลุ อัสเศาะฮาบะฮฺ⁸⁸ อัลกียาส⁸⁹ อัลอิสติฮ์सान⁹⁰ และอัลอูรฟ⁹¹ ตามลำดับ

3.2) อิหม่าม อบู अबดุลลอฮฺ มาลิก บิน อนัส บิน อบี อามิร อัลอัศบะฮียฺ อัลหะมีรีย์ อัลมะตะนีเย์ (เราะฮิมะฮุลลอฮฺ) (ฮ.ศ. 93-179/ ค.ศ. 715-796) อาจารย์ของอิหม่าม อัซซาฟิอียฺ (เราะฮิมะฮุลลอฮฺ) ใช้ชีวิตอยู่ในช่วงของรุ่นตาบิอ ออตตาบิอื่น มีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาข้อชี้ขาดทางศาสนา โดยทำการศึกษาจาก 11 แหล่งที่มา เริ่มจากการศึกษาอัลกุรอาน อัลสุนนะฮฺ อัลอิจมาอ อัลกียาส วิถีปฏิบัติของชาวมะดีนะฮฺ วรรณคดีของเศาะฮาบะฮฺ บทบัญญัติเดิมก่อนหน้า อัลมะศอลิห์ อัลมุรสะละฮฺ อัลอิสติฮ์सान สัด อัชชะรอออิ⁹² และอัลอิศติศฮาบ ตามลำดับ

3.3) อิหม่าม อบู अबดุลลอฮฺ มุฮัมมัด บิน อิดริส อัซซาฟิอียฺ อัลมุญญาละลิบียฺ อัลกูร็อยซีเย์ (เราะฮิมะฮุลลอฮฺ) (ฮ.ศ. 150-204/ ค.ศ. 766-820) อาจารย์ของอิหม่าม อะห์มัด บิน หันบัล (เราะฮิมะฮุลลอฮฺ) ใช้ชีวิตอยู่ในช่วงของรุ่นตาบิอ ออตตาบิอื่น และมีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาข้อชี้ขาดทางศาสนา โดยทำการศึกษาจาก 5 แหล่งที่มา เริ่มจากการศึกษาอัลกุรอาน อัลสุนนะฮฺ อิจมาอ กรณีย์ที่ไม่มีในอัลกุรอานและอัลหะดีษ วรรณคดีของเศาะฮาบะฮฺ กรณีย์ที่ไม่มี ความขัดแย้งกัน และอัลกียาส ตามลำดับ และ

3.4) อิหม่าม อะห์มัด บิน มุฮัมมัด บิน หันบัล อบี अबดุลลอฮฺ อัชชะฮิเลีย์ (เราะฮิมะฮุลลอฮฺ) (ฮ.ศ. 164-241/ ค.ศ. 780-855) ลูกศิษย์ของอิหม่าม อัซซาฟิอียฺ (เราะฮิมะฮุลลอฮฺ) ใช้ชีวิตอยู่ในช่วงของรุ่นตาบิอ ออตตาบิอื่น และมีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาข้อชี้ขาดทางศาสนา โดยทำการศึกษาจาก 9 แหล่งที่มา เริ่มจากการศึกษาอัลกุรอาน อัลสุนนะฮฺ อัลอิจมาอ ฟัตวา อัสเศาะฮาบีย⁹³ อัลหะดีษ อัลมุรสะล วัฎฎาออิฟ อัลกียาส อัลอิสติฮ์सान อัลอิศติศฮาบ⁹⁴ และ สัด อัชชะรอออิ ตามลำดับ

⁸⁷ อัลอิจมาอ หมายถึง มติเอกฉันท์ของบรรดาผู้รู้

⁸⁸ อัควาลุ อัสเศาะฮาบะฮฺ หมายถึง ความคิดเห็นหรือวรรณคดีของบรรดาเศาะฮาบะฮฺ

⁸⁹ อัลกียาส หมายถึง การนำประเด็นปัญหาที่ไม่มีในตวับทหลักฐานเทียบเคียงกับข้อปัญหาที่มีตวับทระบุถึงข้อชี้ขาดทางศาสนาแล้ว

⁹⁰ อัลอิสติฮ์सान หมายถึง การใช้วิจารณ์ญาณเพื่อพิจารณาว่าสิ่งนั้นดี

⁹¹ อัลอูรฟ หมายถึง จารีตประเพณีที่ขัดกับหลักการศาสนาอิสลาม

⁹² สัด อัชชะรอออิ หมายถึง การยับยั้งไม่ให้เกิดความเสียหาย โดยพิจารณาหากสิ่งนั้นนำไปสู่สิ่งที่ศาสนาห้ามก็จะถือว่าเป็นเรื่องต้องห้าม

⁹³ ฟัตวา อัสเศาะฮาบีย หมายถึง คำตัดสินของเศาะฮาบะฮฺ

⁹⁴ การยึดถือตามสภาพเดิม

4) การให้ความหมายคำภาษาอาหรับต่างกัน เนื่องจากคำภาษาอาหรับหนึ่งคำสามารถให้ความหมายหลายความหมาย เมื่ออยู่ในตำแหน่งของประโยคหรือถูกนำไปใช้ที่หรือต่างบริบท ก็จะมี ความหมายแตกต่างกัน เช่น คำว่า “عَيْنٌ” อ่านว่า อัยน์ แปลว่า ดวงตา ซึ่งหมายถึงอวัยวะหนึ่งในร่างกายของมนุษย์ หรืออาจแปลว่า ทองคำบริสุทธิ์ หรือผู้ทรงสอดส่องดูแล หรือในความหมายอื่นอีกหลายความหมาย (Tāhā Jābir Fāyyād al-‘Ulwāniy, 1992: 105) หรือในการให้ความหมายของคำว่า “قُرُوءٌ” อ่านว่า กุรூฮ์ ซึ่งเป็นพหูพจน์ของคำว่า “قُرٌّ” อ่านว่า ก็อรูน ในอายะฮ์ 228 สูเราะฮ์ อัลบะเกาะเราะฮ์ ซึ่งบรรดานักกฎหมายได้ให้ความเห็นต่างกันว่า หมายถึง เลือดประจำเดือน หรือหมายถึง ความสะอาดจากการหมดเลือดประจำเดือน ซึ่งการให้ความหมายดังกล่าวได้มีผลต่อความเห็นต่างกันของพวกเขาในเรื่องการกำหนดหลักการศาสนาว่าด้วยระยะเวลาของการรอคอยการสิ้นสุดชีวิตสมรส (อิดตะฮ) หลังจากการหย่าร้าง ดังที่ผู้วิจัยได้นำเสนอก่อนหน้านี้

เช่นเดียวกับตัวอย่างในเรื่องการอธิบายคำว่า “اسْتَطَاعَ” อ่านว่า อิสตะอูอะ ในอายะฮ์เกี่ยวกับบัญญัติว่าด้วยการประกอบพิธีหัจญ์ ดังปรากฏในหนังสือ Kitāb al-Fiqh ‘Alā al-Mazāhib al-Arba’ah : al-Juz al-Awwal “คู่มือกฎหมายอิสลามตามแนวทางของมัซฮับทั้งสี่: เล่มที่ 1” หมวดเกี่ยวกับความสามารถและข้อชี้ขาดทางศาสนาในเรื่องการประกอบพิธีหัจญ์ของสตรีและคนตาบอด โดย ‘Abd al-Rahmān al-Jazīriy (2002: 572- 575) ได้กล่าวถึงความเห็นต่างกันระหว่างอิหม่ามทั้งสี่ในการอธิบายความหมายคำ “اسْتَطَاعَ” จากอายะฮ์ที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า

﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا﴾ (آل عمران: بعض من الآية 97)

ความว่า “และสิทธิของอัลลอฮ์ที่มีแก่มนุษย์นั้น คือการมุ่งสู่บ้านหลังนั้น อันได้แก่ผู้ที่สามารถหาทางไปยังบ้านหลังนั้นได้” (อาลิอิมรอน: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ที่ 97)

‘Abd al-Rahmān al-Jazīriy (2002: 572- 575) กล่าวว่า บรรดาอิหม่ามทั้งสี่ที่มีความเห็นเกี่ยวกับการอธิบายความหมายของคำ “اسْتَطَاعَ” ในอายะฮ์นี้ว่า

อิหม่ามอัลหะนะฟี (เราะฮิมะฮ์ฮุลลอฮ) กล่าวว่า “اسْتَطَاعَ” หมายถึงความสามารถในการจัดการเกี่ยวกับเรื่องอุปโภคและบริโภคที่จำเป็น และพาหนะที่ใช้ในการเดินทาง รวมถึงความจำเป็นขั้นพื้นฐาน เช่น ต้องเป็นมุสลิม มีความพร้อมเรื่องที่พัก เสื้อผ้า หรือของใช้จำเป็นส่วนตัว ตลอดจนความสามารถในการจัดการเรื่องค่าเลี้ยงดูแก่ผู้ได้ปกครองในระหว่างที่เขาเดินทาง

อิหม่ามอัลมะลิกีย (เราะฮิมะฮ์ฮุลลอฮ) กล่าวว่า “اسْتَطَاعَ” หมายถึง ความสามารถในการเดินทางไปถึงมักกะฮ์ และสถานที่ประกอบพิธีหัจญ์ ไม่ว่าจะด้วยการเดินเท้าหรือการใช้พาหนะ ซึ่งเขาอาจเป็นเจ้าของพาหนะหรือเช่าพาหนะนั้น โดยมีเงื่อนไขว่า การเดินทางดังกล่าวจะต้องไม่

ยุ่งยากหรือมีความลำบากมากจนเกินไป ทั้งนี้ หากใครก็ตามที่ต้องประสบกับความลำบากอย่างมากในการเดินทาง ก็จะไม่ถือว่าการประกอบพิธีหัจญ์เป็นหน้าที่ (วาญิบ) แก่เขา

อิหม่ามอัซซาฟีอี (เราะฮิมะฮุลลอฮ) กล่าวว่า คำ “اسْتَطَاعَ” นั้น อธิบายได้ 2 ความหมาย คือ ความสามารถในการดูแลตนเอง และความสามารถในด้านอื่น ๆ เช่น ความสามารถเกี่ยวกับการเดินทางและการพำนักที่มักกะฮฺ พาหนะเดินทาง ความปลอดภัย อาหารและของใช้ที่จำเป็น กรณีที่เป็นสตรีจะต้องมีสามีหรือบุคคลที่ที่กฎหมายอิสลามห้ามมิให้ทำการสมรสกัน (มะห์รอม) ร่วมเดินทาง รวมถึงความสามารถในการเข้าร่วมพิธีหัจญ์ตั้งแต่วันแรกหรือก่อนช่วงเวลาประกอบพิธีหัจญ์ เป็นต้น

อิหม่ามอัลฮันบะลี (เราะฮิมะฮุลลอฮ) กล่าวว่า “اسْتَطَاعَ” หมายถึงความสามารถในเรื่องการจัดการเกี่ยวกับการอุปโภคและบริโภคและพาหนะสำหรับการเดินทาง โดยมีเงื่อนไขว่า จะต้องมีความสามารถด้านความรู้ สถานที่พัก คนให้บริการ การจัดการค่าใช้จ่ายแก่ผู้ที่อยู่ภายใต้การเลี้ยงดูของเขา รวมถึงไม่มีความกังวลในเรื่องความปลอดภัยในชีวิต ทรัพย์สิน เกียรติและศักดิ์ศรี และในกรณีสตรีก็จะต้องมีสามีหรือบุคคลที่กฎหมายห้ามมิให้ทำการสมรสกัน (มะห์รอม) ร่วมเดินทาง ตลอดจนมีสุขภาพพลานามัยที่แข็งแรงสมบูรณ์

โดยสรุปจากตัวอย่างการให้ความเห็นในเรื่องความหมายของคำ “اسْتَطَاعَ” ข้างต้น จะเห็นได้ว่า พวกเขาได้ให้ความหมายคำดังกล่าวจากอายะฮฺที่ 97 สูเราะฮฺ อาลิอิมรอน ได้ใกล้เคียงกัน และไม่แตกต่างกันมาก และยังคงรักษาขอบเขตของหลักการศาสนา ไม่อธิบายความหมายออกนอกกรอบของอิสลาม หรือให้ความเห็นเกินเลยขอบเขต และผู้วิจัยมีความเห็นว่า การให้ความหมายที่แตกต่างกันในลักษณะนี้ ถือเป็นปัจจัยสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้ผู้ศรัทธาสามารถนำความเห็นของพวกเขามาประยุกต์และปรับใช้ได้อย่างเหมาะสมในปัจจุบัน

2.2.3.4 ความเห็นต่างในยุคของนักวิชาการอิสลามร่วมสมัย

เป็นที่ยอมรับว่า มนุษย์ทุกคนได้ถูกสร้างขึ้นมาให้มีความหลากหลายและมีความแตกต่างกันไปทั้งรูปลักษณ์ภายนอกและภายใน ร่างกาย ความคิด และจิตใจ เป็นไปตามจุดมุ่งหมายและอิทธิพลแห่งการสร้างสรรคของอัลลอฮ ﷻ เพื่อให้พวกเขาได้ใช้ความหลากหลายและความแตกต่างกันนี้ในการให้ความช่วยเหลือและพึ่งพาอาศัยกัน (Hind Muhammad. n.d.: 11) และพระองค์ทรงได้ประทานอัลกุรอานเป็นแนวทางให้พวกเขาได้ยึดถือเป็นธรรมนูญในการดำเนินชีวิต และทรงห้ามความแตกแยกอันเนื่องจากความเห็นต่าง เพราะความแตกแยกจะทำให้เกิดความอ่อนแอและขาดความเป็นเอกภาพ โดยเฉพาะในเรื่องหลักการศาสนาซึ่งมักจะมีปัจจัยแวดล้อมเป็นสาเหตุของความเห็นต่าง ไม่ว่าจะในช่วงเวลาที่แตกต่างกัน บริบทหรือสถานที่ที่แตกต่างกัน ตลอดจนคุณลักษณะเฉพาะของตัวบุคคล วัฒนธรรม และสังคม ที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

Tahā Jābir Fāyyād al-‘Ulwāniy (2017: 51-52) กล่าวว่า หลังจากผ่านพ้นช่วงเวลาของศตวรรษที่สี่แห่งอิญเราะฮ์ศักราช ความพยายามในการวินิจฉัยข้อชี้ขาด (อิญติฮาด) ก็สิ้นสุดลง ดวงอาทิตย์ที่เคยส่องสว่างก็ลับขอบฟ้า และกลับมาพร้อมกับวันใหม่ที่เต็มไปด้วยการเปลี่ยนแปลง การเรียนรู้และการวินิจฉัยข้อชี้ขาดข้อกฎหมายอิสลามได้ยึดถือตามแนวทางใดแนวทางหนึ่งของสำนักฟิกฮ์ต่าง ๆ ในอดีต ดังที่ไม่เคยปรากฏเช่นนี้ในศตวรรษที่หนึ่งหรือศตวรรษที่สองมาก่อน ในขณะที่ศตวรรษที่สาม ถือเป็นยุคที่การค้นคว้าและวินิจฉัยข้อชี้ขาดทางศาสนาเป็นเรื่องที่แพร่กระจายกันอยู่ทั่วสารทิศ จึงเป็นไปได้ว่าปวงปราชญ์ (อุละมาอ์) บางคนในยุคนั้น อาจจะใช้วิธีการวิเคราะห์ด้วยบทหลักฐาน โดยอาศัยหลักการและกฎเกณฑ์ในการออกข้อชี้ขาดของบรรดาผู้รู้ก่อนหน้าพวกเขา แต่ก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงหรือยึดมั่นตรศนะของพวกเขาอย่างปิดหูปิดตา จนกระทั่งเมื่อเข้าสู่ศตวรรษที่สี่แห่งอิญเราะฮ์ศักราช บรรดาผู้รู้และนักกฎหมายอิสลามในช่วงเวลานั้นก็ต่างมุ่งมั่นกับการศึกษาสุนนะฮ์ของท่านเราะฮ์สูล ﷺ และมีการสืบทอดสายรายงานถึงท่านเราะฮ์สูล ﷺ ตลอดจนบอกเล่าเรื่องราวของเศาะฮาบะฮ์และตาบิอินเกี่ยวกับการให้คำตัดสินข้อชี้ขาดทางหลักการศาสนา ซึ่งในกรณีที่พวกเขาไม่พบหลักฐานหรือข้อชี้ขาดทางศาสนา พวกเขา ก็จะศึกษาตรศนะของบรรดานักกฎหมายอิสลาม (ฟุเกาะฮ์) และยึดถือตรศนะที่น่าเชื่อถือและมีน้ำหนักมากกว่า โดยไม่ยึดติดว่าเป็นตรศนะของนักกฎหมายแห่งเมืองอัลมะดีนะฮ์หรือเมืองอัลกุฟะฮ์ จึงถือเป็นยุคที่มีความพยายามในการศึกษาและวินิจฉัยความเห็นของบรรดาสำนักฟิกฮ์ และเป็นช่วงเวลาที่มีการอ้างอิงตรศนะของสำนักฟิกฮ์ (มัซฮับ) ที่ตนยึดถือ และอาจกล่าวกันว่า คนนี้สังกัดมัซฮับชาฟีอี คนนี้มัซฮับฮนะฟีอี และมัซฮับต่าง ๆ ซึ่งไม่เคยมีมาก่อนหน้านี้ จึงไม่อาจเรียกบรรพชนในยุคศตวรรษที่สี่นี้ว่า พวกเขาคือผู้พิพากษา (กอฎี) หรือผู้มีความรู้ (อาลิม) ด้านกฎหมาย แต่จะเรียกพวกเขาว่าเป็น “มุจญ์ฮิด” ซึ่งหมายถึง ผู้ที่มีความพยายามในการวินิจฉัยข้อชี้ขาดทางศาสนา

จากความเห็นดังกล่าว จึงถือเป็นเรื่องที่ไม่น่าแปลกใจ หากจะพบว่าสาเหตุของความเห็นต่างระหว่างเศาะฮาบะฮ์ในช่วงเวลาที่มีท่านเราะฮ์สูล ﷺ อยู่กับพวกเขา กับช่วงเวลาที่ท่านเราะฮ์สูล ﷺ ได้กลับคืนสู่อัลลอฮ์ ﷻ จะมีความแตกต่างกัน หรือสาเหตุของความเห็นต่างระหว่างยุคของเศาะฮาบะฮ์และตาบิอินกับยุคของบรรดานักกฎหมายอิสลาม (ฟุเกาะฮ์) จะมีสาเหตุของความเห็นต่างเพิ่มขึ้น อันเนื่องจากช่วงเวลาและบริบททางสังคมที่เปลี่ยนไป โดยเฉพาะกระบวนการวิจัยทางกฎหมายอิสลามในการหาคำตอบและการแสดงความคิดเห็นที่มีความแตกต่างกัน จึงนับเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้บรรดาผู้รู้หลักการศาสนาในอดีตและปัจจุบันเข้าใจและยึดถือแนวทางปฏิบัติในประเด็นปลีกย่อยแตกต่างกันบ้าง ทั้งนี้ เพื่อให้ทราบถึงสาเหตุของความเห็นต่างในยุคของนักวิชาการอิสลามร่วมสมัย ผู้วิจัยได้ศึกษาวรรณกรรมและงานวิจัยต่าง ๆ (‘Aqil Muhammad al-Maqtāriy, 1993: 18-24; Muhammad ‘Aawwāmah, 2007: 21-27; Tahā Jābir Fāyyād al-

‘Ulwāniy, 2017: 51-55; ‘Aliy Wānis. n.d.: 23-27; Hind Muhammad. n.d.: 11-12) โดยสรุปสาเหตุของความเห็นต่างในยุคของนักวิชาการอิสลามร่วมสมัย ดังนี้

1) การไม่เคยมีหลักฐาน ถือเป็นสาเหตุสำคัญที่เคยเกิดขึ้นนับตั้งแต่ยุคของท่านเราะฮูล ﷺ และเศาะฮาบะฮฺ จนกระทั่งถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้ว่า แม้กระทั่งพวกเขาเองก็มีช่วงเวลาอยู่กับท่านเราะฮูล ﷺ แตกต่างกัน ทำให้การรับรู้เกี่ยวกับสุนนะฮฺของท่านเราะฮูล ﷺ แตกต่างกัน ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อเกิดปัญหาหรือมีประเด็นการเห็นต่างเกิดขึ้น พวกเขา ก็จะอ้างการแบบอย่างหรือความเห็นของท่านเราะฮูล ﷺ ซึ่งหากเขาไม่พบหรือไม่มีหลักฐานในเรื่องดังกล่าว พวกเขา ก็จะสอบถามผู้ที่เคยอยู่ร่วมกับท่านเราะฮูล ﷺ และนำความเห็นของเศาะฮาบะฮฺที่มีหลักฐานในเรื่องนั้น มาเป็นแนวทางในการตัดสินหรือปฏิบัติ เช่น รายงานจากท่านหญิงอาอิชะฮฺ (เราะฎิยัลลอฮุอันฮา) และท่านหญิงอุมมุ สะละมะฮฺ (เราะฎิยัลลอฮุอันฮา) เกี่ยวกับเรื่องการอาบน้ำยกหะดัษใหญ่ของท่านเราะฮูล ﷺ ในเดือนเราะมะฎอน ซึ่งท่านหญิงทั้งสองจะรู้จักว่าเศาะฮาบะฮฺท่านอื่น เนื่องจากเป็นเรื่องภายในบ้าน และระหว่างท่านเราะฮูล ﷺ กับบรรดาภรรยาของท่าน ดังรายงานว่า

((أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُدْرِكُهُ الْفَجْرُ وَهُوَ جُنُبٌ مِنْ أَهْلِهِ، ثُمَّ يَغْتَسِلُ، وَيَصُومُ. وَقَالَ مَرْوَانُ لِعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ: أَقْسِمُ بِاللَّهِ لَتَقَرَّعَنَّا بِهَا أَبَا هُرَيْرَةَ، وَمَرْوَانُ يَوْمَئِذٍ عَلَى الْمَدِينَةِ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: فَكَّرَهُ ذَلِكَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ، ثُمَّ قُدِّرَ لَنَا أَنْ نَجْتَمِعَ بِذِي الْحَلِيفَةِ، وَكَانَتْ لِأَبِي هُرَيْرَةَ هُنَالِكَ أَرْضٌ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ لِأَبِي هُرَيْرَةَ: إِنِّي ذَاكِرٌ لَكَ أَمْرًا، وَلَوْلَا مَرْوَانُ أَقْسَمَ عَلَيَّ فِيهِ لَمْ أَدْكُرْهُ لَكَ، فَذَكَرَ قَوْلَ عَائِشَةَ وَأُمِّ سَلَمَةَ، فَقَالَ: كَذَلِكَ حَدَّثَنِي الْفَضْلُ بْنُ عَبَّاسٍ، وَهُنَّ أَعْلَمُ))⁹⁵

ความว่า “แท้จริง ท่านเราะฮูล ﷺ ได้เคยเข้าสู่ช่วงเวลาของละหมาดศุบหฺในขณะที่ท่านยังมีญูบ (หะดัษใหญ่) เนื่องจากท่านได้ร่วมหลับนอนกับภรรยาของท่าน จากนั้นท่านเราะฮูล ﷺ ก็ได้อาบน้ำยกหะดัษใหญ่และถือศีลอด⁹⁶ ดังกล่าวมีรายงานที่ อับดุลเราะห์มาน บิน อัลฮาริษ (เราะฮิมะฮฺลอลอฮฺ) ซึ่งเป็นตาบิอินอาวุโส ได้เล่าเรื่องนี้ให้ มัรวาน บิน อัลหะกัม ﷺ ฟัง ในขณะที่ มัรวาน ﷺ ได้ทำหน้าที่ปกครองเมืองมะดีนะฮฺ มัรวาน ﷺ กล่าวว่า ขอสาบานต่ออัลลอฮ์ ﷻ แน่แน่นอนว่าพวกนางได้ทำให้ท่านอับู ฮุร็อยเราะฮฺ ﷺ ต้องตกใจกับเรื่องนี้อย่างแน่นอน (เพราะเขาเคยให้คำตัดสินว่า ใครก็ตามที่มีญูบและไม่อาบน้ำยกหะดัษใหญ่ก่อนเข้าเวลาศุบหฺนั้น จะถือว่าการถือศีลอดของเขานั้นใช้ไม่ได้ และมัรวาน ﷺ ก็ต้องการให้ อับดุลเราะห์มาน บิน อัลฮาริษ (เราะฮิมะฮฺลอลอฮฺ) นำเรื่องที่เขาเล่านี้ตรวจสอบ

⁹⁵ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 1925

⁹⁶ เป็นการถือศีลอดทันที เนื่องจากท่านไม่ได้กินหรือดื่มหลังจากเข้าเวลาละหมาดศุบหฺแล้ว

เพื่อให้ท่านอับดูฮุร็อยเราะฮฺ   ได้ทราบ เนื่องจากเรื่องนี้อาจเป็นหลักฐานที่มา ยกเลิกคำตัดสินนั้นหรือมันอาจถูกยกเลิกไปแล้ว) คำพูดดังกล่าวได้ทำให้ อับดูรเราะห์มาน บิน อัลฮาริษ (เราะฮิมะฮฺลอลฮฺ) รู้สึกไม่สบายใจและไม่ต้องการที่จะเล่าเกี่ยวกับเรื่องนี้ให้ท่านอับดูฮุร็อยเราะฮฺ   ฟัง จนกระทั่งมีอยู่วันหนึ่งที่เขาได้มีโอกาสพบกับท่านอับดูฮุร็อยเราะฮฺ   ณ ซุล หุลัยฟะฮฺ⁹⁷ อับดูรเราะห์มาน บิน อัลฮาริษ (เราะฮิมะฮฺลอลฮฺ) กล่าวว่า ฉันมีความต้องการจะเล่าให้ท่านฟังเกี่ยวกับเรื่องหนึ่ง ถ้าหากว่า มัรวาน   ไม่ได้สาบานและประสงคิให้ฉันเล่าเรื่องนี้ให้ท่านฟังแล้วฉันก็จะไม่เล่ามัน แล้วเขาก็เล่าเรื่องนี้ให้ท่านอับดูฮุร็อยเราะฮฺ   ฟังว่า ท่านหญิงอาอิชะฮฺ (เราะฎียัลลอฮฺอันฮา) และท่านหญิงอุมมุ สะละมะฮฺ (เราะฎียัลลอฮฺอันฮา) ได้เล่าเรื่องนี้ให้เขาฟัง ท่านอับดูฮุร็อยเราะฮฺ   กล่าวว่า และการตัดสินเช่นนั้นแหละ⁹⁸ (การตัดสินก่อนหน้านี้) เป็นเรื่องที่ อัลฟิฏล์ บิน อัลอับบาส   ได้เล่าให้เขาฟัง (อ้างจากท่านเราะฮฺสูล  ) จึงได้ตัดสินเช่นนั้น ซึ่งแน่นอนว่า พวกนางต้องรู้เรื่องนี้ดีกว่าเขา ”

และในบันทึกของอิหม่าม มุสลิม (เราะฮิมะฮฺลอลฮฺ) ระบุว่า

((قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: أَهْمَا قَالَتْهُ لَكَ، قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: هُمَا أَعْلَمُ نُمَّ رَدَّ أَبُو هُرَيْرَةَ مَا كَانَ يَقُولُ فِي ذَلِكَ إِلَى الْفَضْلِ بْنِ الْعَبَّاسِ. فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ سَمِعْتُ ذَلِكَ مِنَ الْفَضْلِ وَمَ أَسْمَعُهُ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ. قَالَ: فَرَجَعَ أَبُو هُرَيْرَةَ عَمَّا كَانَ يَقُولُ فِي ذَلِكَ))⁹⁹

ความว่า “ดังนั้น อับดูฮุร็อยเราะฮฺ   ได้กล่าวแก่ อับดูรเราะห์มาน บิน อัลฮาริษ (เราะฮิมะฮฺลอลฮฺ) ว่า ท่านหญิงทั้งสองได้เล่าเรื่องนี้ให้ท่านฟังใช่ไหม เขากล่าวว่า ใช่ จากนั้น ท่านอับดูฮุร็อยเราะฮฺ   จึงกล่าวว่า สิ่งที่ฉันเคยตัดสินก่อนหน้านี้ เป็นไปตามที่ฉันได้ยินมันมาจาก อัลฟิฏล์ บิน อัลอับบาส   โดยอ้างจากท่านเราะฮฺสูล   อับดูรเราะห์มาน บิน อัลฮาริษ (เราะฮิมะฮฺลอลฮฺ) กล่าวว่า อับดูฮุร็อยเราะฮฺ   จึงได้เปลี่ยนแปลงคำตัดสินในเรื่องดังกล่าว”

⁹⁷ ซุล หุลัยฟะฮฺ เป็นจุดกำหนดเริ่มการครองเอียะห์รอมในการประกอบพิธีหัจญ์หรืออุมเราะฮฺสำหรับผู้ที่เดินทางมาจากเมืองมะดีนะฮฺ ซึ่งรู้จักอีกชื่อหนึ่ง คือ อับยารอาลี และมีระยะทางห่างจากมักกะฮฺ 13 กิโลเมตร โดยประมาณ (dorar.net/hadith/sharh/13649)

⁹⁸ หมายถึง การที่ท่านอับดูฮุร็อยเราะฮฺ   เคยตัดสินว่า ใครก็ตามที่มีญูบและไม้อาบ่น้ำยหะดัษใหญ่ก่อนเข้าเวลาศุบ์นั้น จะถือว่าการถือศีลอดของเขาใช้ไม่ได้

⁹⁹ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 1109

2) การหลงลืมหลักฐาน ในบางครั้งผู้รู้หรือนักวิชาการก็อาจหลงลืมหลักฐานที่เขาเคยมีอยู่แล้ว จึงทำให้เขาตัดสินใจขาดทางศาสนาหรือมีความเห็นต่างจากคนอื่น และการหลงลืมนี้เองถือเป็นเรื่องปกติที่มีอยู่กับบรรดาสังฆะก่อสร้างทั้งหลาย (มักลุก) ไม่เว้นแม้แต่ศาสนทูตของอัลลอฮ์ ﷺ ก็เคยหลงลืม (‘Aqil Muhammad al-Maqtāriy, 1993: 20) หากแต่เมื่อหลงลืมสิ่งใด พวกเขา ก็จำเป็นต้องทบทวนหรือช่วยกันเตือนความจำ เพราะการหลงลืมอาจเกิดขึ้นได้กับทุกคน ดังตัวอย่างหะดีษที่รายงานจากท่านหญิงอาอิชะฮฺ (เราะฎิยัลลอฮุอันฮา) ว่า

((سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا يَقْرَأُ فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالَ: رَحِمَهُ اللَّهُ لَقَدْ أذْكَرَنِي كَذَا وَكَذَا آيَةً، أَسْقَطْتُهُنَّ مِنْ سُورَةِ كَذَا وَكَذَا وَزَادَ عَبْدُ بِنُ عَبْدِ اللَّهِ، عَنْ عَائِشَةَ، تَهَجَّدَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَيْتِي، فَسَمِعَ صَوْتَ عَبْدٍ يُصَلِّي فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالَ: يَا عَائِشَةُ أَصَوْتُ عَبْدٍ هَذَا؟، قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: اللَّهُمَّ ارْحَمْ عَبْدًا))¹⁰⁰

ความว่า “ท่านเราะฮ์สุล ﷺ เคยได้ยินเสียงของชายคนหนึ่งกำลังอ่านอัลกุรอานในมัสยิด แล้วท่านก็กล่าวว่า “ขออัลลอฮ์ ﷻ ทรงโปรดเมตตาแก่เขา แท้จริงเขาได้ช่วยทำให้ฉันได้นึกถึงอายะฮ์นั้น อายะฮ์นั้น (เนื่องจาก) ฉันได้ลืมมันจากสุเราะฮ์นั้น สุเราะฮ์นั้น” (และในรายงานอื่น) อับบาต บิน อับดุลลอฮ์ ﷺ จากท่านหญิงอาอิชะฮฺ (เราะฎิยัลลอฮุอันฮา) กล่าวว่า (มีอยู่ครั้งหนึ่ง) ท่านเราะฮ์สุล ﷺ ได้เคยละหมาดตะฮัจญ์อยู่ในบ้าน แล้วท่านได้ยินเสียงอับบาต บิน อับดุลลอฮ์ ﷺ กำลังละหมาดอยู่ในมัสยิด ท่านจึงกล่าวว่า “อาอิชะฮ์ เอย นี่คือนเสียงของ อับบาต ไซ้โหม” (ท่านหญิงอาอิชะฮ์) กล่าวว่า “ไซ้” ท่านเราะฮ์สุล ﷺ จึงกล่าวว่า “โอ้อัลลอฮ์ ได้ทรงโปรดเมตตาแก่อับบาตด้วยเถิด”

และในเรื่องเกี่ยวกับ หุซัยฟะฮฺ บิน อัลยะมาน ﷺ ซึ่งเป็นเศาะฮาบะฮ์ท่านหนึ่ง ก็เคยมีการหลงลืมในเรื่องการห้ามอิหม่ามยืนนำละหมาดอยู่สูงกว่ามะฮูม และก็ได้รับการเตือนโดยอูบุมัสอูด ﷺ¹⁰¹ ดังรายงานจาก ฮัมมาม บิน อัลฮาริษ (เราะฮิมะฮ์สุลลอฮ์)

((أَنَّ حُدَيْفَةَ أُمَّ النَّاسِ بِالْمَدَائِنِ عَلَى دُكَّانٍ، فَأَخَذَ أَبُو مَسْعُودٍ بِقَمِيصِهِ فَجَبَدَهُ، فَلَمَّا فَرَغَ مِنْ صَلَاتِهِ، قَالَ: أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّكُمْ كَانُوا يَنْهَوْنَ عَنْ ذَلِكَ، قَالَ: بَلَى، قَدْ ذَكَرْتُ حِينَ مَدَدْتَنِي))¹⁰²

¹⁰⁰ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 1109

¹⁰¹ อูบุมัสอูด ﷺ คือ อุกบะฮ์ บิน อัมร์ ﷺ

¹⁰² หะดีษบันทึกโดย Abu Dāwud หะดีษหมายเลข 597 อิหม่ามอัลอัลบานีย์ (เราะฮิมะฮ์สุลลอฮ์) กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะเหียะฮ์

ความว่า “แท้จริง หุซัยฟะฮฺ   ได้เคยนำละหมาดคนจำนวนมากที่เมืองอัลมะดาอิน¹⁰³ โดยที่เขายืนอยู่บนตำแหน่งที่สูงกว่ามะอ์มูม อิบู มัสฮูด   จึงได้จับเสื้อของเขาและดึงเขาจากทางด้านหลัง (เพื่อเตือนให้เขาลงมายืนนำละหมาดในตำแหน่งที่เสมอกับมะอ์มูม) เมื่อ หุซัยฟะฮฺ   ได้นำละหมาดเสร็จแล้ว อิบู มัสฮูด   จึงได้กล่าวแก่เขาว่า “ท่านไม่รู้หรือว่า พวกเขา (ท่านเราะฮ์ลุล   และบรรดาเศาะฮาบะฮฺ) ได้เคยห้ามการทำเช่นนั้น” เขากล่าวว่า “หาไม่ (ฉันรู้) แล้วแท้จริงฉันก็นึกขึ้นได้ในขณะที่ท่านดึงเสื้อของฉัน””

3) การให้น้ำหนักหรือให้การรับรองสถานะของหลักฐานต่างกัน เนื่องจากความเห็นของอิหม่ามหรือบรรดาผู้รู้ให้การยอมรับต่อสายรายงานและตัวบทหลักฐานต่างกัน ซึ่งมักจะเกิดจากเกณฑ์ในการยอมรับหลักฐานที่แตกต่างกัน ทำให้พวกเขามีความเห็นต่างกัน โดยอาจพบว่าการวินิจฉัยปัญหาในปัจจุบันอาจแตกต่างจากผลการวินิจฉัยปัญหาในอดีต ทั้งนี้ อาจเกิดจากทบทวนเกี่ยวกับสถานะของหลักฐานและความเห็นที่เกิดขึ้นใหม่ จึงถือสาเหตุหนึ่งที่มีผลให้เกิดความเห็นต่างของนักวิชาการอิสลามร่วมสมัยและสำนักฟัฎวาตต่าง ๆ ในปัจจุบัน เช่น หะดีษเกี่ยวกับความประเสริฐของคำคีนนิศฟูชะอฺบาน ถึงแม้ว่าจะมีการนำเสนอหะดีษจากหลายสายรายงาน มีความหมายใกล้เคียงกัน แต่พวกเขาก็มีความเห็นต่างกันในเรื่องการวิเคราะห์สถานะของหะดีษ ดังที่นักวิชาการหลายท่าน (Muāssāt al-Durār al-Sunniyyāh: dorār.net) ได้ให้ความเห็นว่า หะดีษที่รายงานจาก अबดุลลอฮฺ บิน อัมร์   บันทึกโดย อัลมุญซิริยฺ ในหนังสือ al-Tārhib wā al-Tārhib: 3/392 มีสถานะเป็นหะดีษฎะอ์ฟ (ضعيف) ว่า

((يَطَّلِعُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَى خَلْقِهِ لَيْلَةَ النَّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ فَيَغْفِرُ لِعِبَادِهِ إِلَّا اثْنَيْنِ مَشَاحِنِ وَقَاتِلِ نَفْسِي))¹⁰⁴

ความว่า “อัลลอฮฺ   ทรงมองยังปวงบ่าวของพระองค์ในคืนนิศฟูชะอฺบาน พระองค์ก็จะทรงอภัยโทษแก่พวกเขาทั้งหมด นอกจากผู้บาดหมางต่อกันและฆ่าชีวิตผู้อื่น”

ขณะที่สายรายงานอื่นมีสถานะของหะดีษต่างกัน ถึงแม้ว่าจะมีตัวบทของหะดีษ (متن الحديث) และความหมายคล้ายคลึงกัน แต่เนื่องจากความแตกต่างในเรื่องสายรายงาน เช่น ตัวบทหะดีษที่อ้างสายรายงานถึง ท่าน อิบู ฮุร็อยเราะฮฺ   ในบันทึกของ อิบินุ ญะฮ์ลีย์ ในหนังสือ al-

¹⁰³ เมืองอัลมะดาอิน เป็นเมืองที่ท่านอุมร์ บิน อัลค็อฏฏอบ   ได้แต่งตั้งให้ หุซัยฟะฮฺ บิน อัลยะมาน   ทำหน้าที่ปกครอง และเป็นเมืองหนึ่งที่ตั้งอยู่ติดกับแม่น้ำไทกริส ซึ่งเคยอยู่ภายใต้การปกครองของกษัตริย์เปอร์เซีย (สืบค้นจาก: dorar.net/hadith/sharh/29631)

¹⁰⁴ หะดีษบันทึกโดย al-Munziriyy หะดีษหมายเลข 3/392 อิหม่ามอัลอัลบานีย์ (เราะฮิมะฮุลลอฮฺ) กล่าวว่า สายรายงานหะดีษฎะอ์ฟ

‘Ilāl al-Mutanāhiyah: 2561 นักวิชาการได้ให้ความเห็นว่า เป็นหะดีษที่ไม่ถูกต้อง (لَا يَصِحُّ) และตัวบทหะดีษที่อ้างสายรายงานถึงท่านอุมุ บักร์ อัศศิดดีก رضي الله عنه ในบันทึกของ อัลก๊อยสะรอนีย์ ในหนังสือ Zākīrāt al-Huffāz: 5/2805 นักวิชาการมีความเห็นว่า เป็นหะดีษที่ถูกปฏิเสธ (منكر) เนื่องจากในสายรายงานมีผู้รายงานที่ขาดความน่าเชื่อถืออยู่ (<https://www.dorar.net/hadith>)

และเมื่อพิจารณาในเรื่องการออกคำวินิจฉัยเกี่ยวกับความประเสริฐของคำคินนิศฟูชะอบาน และข้อตัดสินเกี่ยวกับการละหมาด หรือจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมศาสนกิจเป็นการเฉพาะในคำคินนี้ ก็พบว่า มีความเห็นต่างระหว่างนักวิชาการอิสลามร่วมสมัย เช่น สำนักพิพากษาคดี (Dār al-Iftāa al-‘Aām: 2014/2922)¹⁰⁵ ของประเทศจอร์แดน มีความเห็นว่า บรรดาอิหม่ามทั้งสี่ได้มีความเห็นยอมรับในเรื่องการจัดกิจกรรมที่สร้างบรรยากาศการอิบาดะฮ์ในคำคินนิศฟูชะอบาน โดยอ้างหลักฐานจากหะดีษรายงานจาก अबดุลลอฮฺ บิน อัมร์ رضي الله عنه บันทึกโดยอิหม่าม อะหมัด (11/217) ด้วยสายรายงานที่ถูกต้อง (صَحِيحٌ) และเช่นเดียวกับหลักฐานที่อ้างถึงรายงานจาก มุอาซ บิน ญะบัล رضي الله عنه ก็ได้รับการยอมรับว่าเป็นหะดีษที่มีสายรายงานถูกต้อง (صَحِيحٌ) ทั้งนี้ในเรื่องการปฏิบัติอิบาดะฮ์เป็นพิเศษในคำคินนั้นจะต้องอยู่ในขอบเขตของหลักการศาสนา ไม่ใช่การละหมาดเป็นหมู่คณะหรือละหมาดที่เจาะจงเฉพาะคำคินนี้

เช่นเดียวกับข้อชี้ขาดทางศาสนาในเรื่องนี้ของ ar.islamway.net (2008) ได้มีความเห็นว่าบรรดานักวิชาการได้มีความเห็นว่า หะดีษที่เกี่ยวข้องกับความประเสริฐของคำคินนิศฟูชะอบานนี้ ส่วนใหญ่จะมีสายรายงานที่เฎาะอ็ฟ (ضَعِيفٌ) และที่อ้างสายรายงานว่าถูกต้อง (صَحِيحٌ) นั้นมีไม่กี่คน ซึ่งการปฏิบัติอิบาดะฮ์ในคำคินนั้นย่อมทำได้ แต่จะต้องไม่เป็นหมู่คณะหรือกระทำอุตริกรรมทางศาสนา ในขณะที่ Ibn Bāz (Majmu’u Fatāwā wa Maqālāt Mutanāwāāt li Shāykh ibn Bāz: 1/186) มีความเห็นว่า การเจาะจงทำความดีหรืออิบาดะฮ์ในคำคินดังกล่าวนั้นถือเป็นอุตริกรรมในศาสนา (บิตอะฮ์) รวมทั้งการเจาะจงถือศีลอดในวันดังกล่าว เนื่องจากหลักฐานที่รายงานเกี่ยวกับเรื่องนี้ส่วนมากเป็นหะดีษที่สายรายงานอ่อน (ضَعِيفٌ) จึงไม่อนุญาตให้ยึดนำมาปฏิบัติเป็นหลักฐาน รวมทั้งรายงานที่เกี่ยวข้องกับความประเสริฐและคุณค่าของการละหมาดในคำคินนิศฟูชะอบาน ซึ่งทั้งหมดถือเป็นรายงานที่อุปโลกน์ขึ้นมา (เมาฎูอ) ทั้งสิ้น ดังที่บรรดาปวงปราชญ์ได้เตือนเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้แล้ว

จากตัวอย่างในเรื่องการให้น้ำหนักหรือให้การรับรองสถานะของหลักฐานต่างกันในเรื่องความประเสริฐและการปฏิบัติความดีงามในคำคินนิศฟูชะอบานดังที่ผู้วิจัยนำเสนอข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ความเห็นต่างกันเป็นผลทำให้การยอมรับต่อสายรายงาน การตัดสินชี้ขาดในประเด็นปัญหาเดียวกันต่างกัน และให้การสนับสนุนการปฏิบัติแตกต่างกัน

¹⁰⁵ สืบค้นจาก <https://aliftaa.jo/Question> (สืบค้นเมื่อวันที่ 30 พฤษภาคม 2564)

4) ความเข้าใจหลักฐานต่างกัน ถือเป็นสาเหตุสำคัญที่เกิดจากความรู้อันแตกต่างกัน และความสามารถในการวิเคราะห์ด้วยบทหลักฐานของแต่ละบุคคลในการทำความเข้าใจที่ถูกต้องตามเจตนารมณ์ของหลักฐาน ถึงแม้ว่าพวกเขาจะอ้างอิงหรือมีตัวบทหลักฐานเดียวกัน แต่ความเข้าใจของพวกเขาอาจจะไม่เหมือนกัน ดังตัวอย่างที่ผู้วิจัยได้นำเสนอก่อนหน้านี้ เกี่ยวกับเรื่องราวความเห็นต่างระหว่างเศาะฮาบะฮ์ในเรื่องการละหมาดอัคริระหว่างทางไป บินิ กุรอยซะฮะฮ์ เมื่อพวกเขาได้รับคำสั่งในขณะที่พวกเขาทุกคนอยู่กับท่านเราะสูล ﷺ หรือตัวอย่างเกี่ยวกับความเข้าใจคำศัพท์ภาษาอาหรับที่แตกต่างกัน เช่น ในเรื่อง การให้ความหมายคำว่า “فَرْءٌ” ในอายะฮ์อัลกุรอาน เพื่ออธิบายระยะเวลาของการรอกอยการสิ้นสุดชีวิตสมรส (อิตตะฮะฮ์) (‘Aqil Muhammad al-Maqtāriy, 1993: 22) การให้ความหมายของคำว่า “سَطَّاعٌ” ในอายะฮ์อัลกุรอาน เพื่ออธิบายข้อบัญญัติในเรื่องความสามารถในการเดินทางไปประกอบพิธีหัจญ์ หรือในตัวอย่างอื่น ๆ ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอก่อนหน้านี้

Muhammad ‘Aāwwāmah (2007: 21-27) กล่าวว่า สาเหตุของความเห็นต่างเกิดขึ้นจาก ธรรมชาติของสติปัญญาและจิตใจของมนุษย์ที่แตกต่างกัน ธรรมชาติของตัวบทที่มีความหลากหลาย และธรรมชาติของภาษาอาหรับในตัวบทซึ่งสามารถให้ความเข้าใจหรือเปิดช่องว่างในการใช้ความพยายามเพื่อทำความเข้าใจมากกว่าหนึ่ง ทำให้พวกเขามีความเห็นต่างกัน ซึ่ง เมื่อใดที่พวกเขามีความเห็นว่าเป็นประเด็นปัญหาเดียวกันสามารถพิจารณาและทำการวินิจฉัยได้ ก็จะเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการลงมติระหว่างพวกเขา (อิจญูติฮาด) และเป็นสาเหตุให้เกิดการกำหนดหลักเกณฑ์ในการพิจารณาประเด็นปัญหา ตลอดจนข้อตัดสินชี้ขาดมากมาย

ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างเพิ่มเติมในกรณีความเห็นต่างซึ่งเกิดจากความเข้าใจที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดการอธิบายวิธีการปฏิบัติที่ต่างกันระหว่างนักกฎหมายอิสลาม เช่น กรณีการอธิบายหะดีษเกี่ยวกับวิธีการทำความสะอาดสิ่งสกปรก (นะญิส) ที่ติดอยู่กับภาชนะอาหาร อันเนื่องมาจากถูกสุนัขเลีย ดังที่ท่านเราะสูล ﷺ ได้กล่าวว่า

106((إِذَا شَرِبَ الْكَلْبُ فِي إِنَاءٍ أَحَدِكُمْ؛ فَلْيَغْسِلْهُ سَبْعًا))

ความว่า “เมื่อสุนัขได้ดื่มน้ำในภาชนะอาหารของคนใดในหมู่พวกท่าน ก็จงล้างมัน 7 ครั้ง”

107((طَهُورٌ إِنَاءٍ أَحَدِكُمْ إِذَا وَلَغَ فِيهِ الْكَلْبُ، أَنْ يَغْسِلَهُ سَبْعَ مَرَّاتٍ أَوْ لَاهُنَّ بِالرُّبِّ))

¹⁰⁶ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 172

¹⁰⁷ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 279

ความว่า “การทำความสะอาดภาชนะอาหารของคนหนึ่งในหมู่พวกท่าน เมื่อสุนัขได้เลียภาชนะ (หรือดื่มน้ำจากภาชนะนั้น) คือ ให้เขาล้างมัน 7 ครั้ง ซึ่งหนึ่งในเจ็ดครั้งนั้นให้เป็นน้ำดิน”

จากหะดีษนี้พบว่า อิหม่าม อะหมัด อันฮันบัล (เราะฮิมะฮุลลอฮฺ) มีความเห็นว่ายหมายถึง ให้ล้างด้วยน้ำดินตั้งแต่ครั้งที่หนึ่ง จากนั้นก็ล้างด้วยน้ำเปล่า (al-Insāf li al-Mārdāwī, 1/311; Kashāf al-Qān’ā li al-Bāhwātiy: 1/182) ขณะที่ อิบนุ หะญูร (เราะฮิมะฮุลลอฮฺ) มีความเห็นว่า ไม่ควรจะล้างภาชนะด้วยน้ำดินเป็นครั้งสุดท้าย เพราะจะต้องล้างใหม่เพิ่มอีกครั้ง เช่นเดียวกับความเห็นของอิหม่ามอัชชาฟีอีย์ (เราะฮิมะฮุลลอฮฺ) ว่า ควรเป็นการล้างด้วยน้ำดินตั้งแต่ครั้งแรก (Fāth al-Bāriy: 1/275-276) เช่นเดียวกับความเห็นของ อิบนุ อุษัยมิน (เราะฮิมะฮุลลอฮฺ) กล่าวว่า และสมควรจะล้างด้วยน้ำดินตั้งแต่ครั้งที่หนึ่ง (Mājmu’u Fātāwā wā Rāsāil al-‘Uthāymin: 11/247) และแตกต่างจากความเห็นอิบนุ หัซมี (เราะฮิมะฮุลลอฮฺ) ซึ่งเขามีความเห็นว่ายให้ล้างครั้งใดก็ได้ด้วยน้ำดินจากหนึ่งในเจ็ดครั้ง (al-Mahallā: 1/120)

5) การยอมรับหลักฐานที่มีน้ำหนักมากกว่าหรือหลักฐานที่น่าเชื่อถือมากกว่า ถือเป็นอีกหนึ่งสาเหตุที่ทำให้เกิดความเห็นต่าง ซึ่งได้เคยเกิดขึ้นแล้วในยุคของเศาะฮาบะฮฺและตาบิอีน ดังเรื่องราวเกี่ยวกับการวินิจฉัยข้อชี้ขาดทางศาสนาของท่านอับู สุร็อยเราะฮฺ رضي الله عنه เกี่ยวกับเรื่องชายที่มีญูบ แล้วไม่ทำการอาบน้ำยกหะดัศใหญ่ก่อนเข้าเวลาละหมาดซุบห์ การถือศีลอดของเขาจะใช้ไม่ได้โดยเขาได้อ้างถึงหะดีษจาก อัลฟุฎัล บิน อัลอับบาส رضي الله عنه จนกระทั่งเขาได้พบหลักฐานที่มีน้ำหนักกว่าจาก อับดุลเราะห์มาน บิน อัลหาริษ (เราะฮิมะฮุลลอฮฺ) โดยอ้างถึงคำพูดของท่านหญิงอาอิชะฮฺ (เราะฎียัลลอฮุอันฮา) และท่านหญิงอุมมุ สะละมะฮฺ (เราะฎียัลลอฮุอันฮา) ทำให้ท่านอับู สุร็อยเราะฮฺ رضي الله عنه ได้เปลี่ยนแปลงคำตัดสินและยึดตามหลักฐานที่มีน้ำหนักกว่า ดังที่ผู้วิจัยได้นำเสนอด้วยบทหะดีษก่อนหน้า¹⁰⁸ และเช่นเดียวกับกรณีตัวอย่างหะดีษที่ท่านเราะฮูล رضي الله عنه สั่งใช้ให้เอน้ำละหมาดใหม่กรณีการเสียน้ำละหมาด เนื่องจากการสัมผัสอวัยวะเพศของตนเอง ซึ่งเป็นหะดีษที่มัยกเล็ก (นาซิก) ด้วยบทหะดีษที่กล่าวถึงก่อนหน้า (มันสุค) ดังรายงานจาก ฎ็อลกุน บิน อลี อัลหะนะฟี رضي الله عنه กล่าวว่า

((خرجنا وفدًا حتى قدمنا على رسول الله صلى الله عليه وسلم، فبايعناه وصلينا معه،

فلما قضى الصلاة جاء رجل كأنه بدوي، فقال يا رسول الله ما ترى في رجل مس ذكره

في الصلاة، قال وهل هو إلا مُضَعَّةٌ منك أو بضعة منك))¹⁰⁹

¹⁰⁸ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 1925 ผู้วิจัยได้นำเสนอตัวอย่างการพบหลักฐานภายหลัง เนื่องจากตนเองไม่มีหลักฐานมาก่อนหน้านี้ หรือได้รับหลักฐานอื่นที่แตกต่างกัน ในสาเหตุของความเห็นต่างในยุคของนักวิชาการอิสลามร่วมสมัย ข้อที่ 1

¹⁰⁹ หะดีษบันทึกโดย al-Nasāiy หะดีษหมายเลข 165 อิหม่ามอัลอัลบานีย์ (เราะฮิมะฮุลลอฮฺ) กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะหียะฮ์

ความว่า “พวกเราได้ออกเดินทางกันเป็นกลุ่ม¹¹⁰ จนกระทั่งได้มาพบท่านเราะฮ์ลุล ๙ และตั้งนั้น พวกเราก็ได้ให้สัตยาบันต่อท่านเราะฮ์ลุล ๙ และได้ทำการละหมาดพร้อมกับท่าน และในขณะที่ท่านเราะฮ์ลุล ๙ ได้เสร็จสิ้นจากการละหมาด ได้มีชายคนหนึ่ง ซึ่งดูเหมือนว่าเขาจะเป็นคนเร่ร่อนในทะเลทราย (บัดวีย) ได้มาถามท่านเราะฮ์ลุล ๙ ว่าท่านมีความคิดเห็นอย่างไรกับชายคนหนึ่งที่เขาได้สัมผัสอวัยวะเพศของเขาในขณะที่ทำการละหมาด¹¹¹ ท่านเราะฮ์ลุล ๙ กล่าวว่า ท่านหมายถึง อวัยวะเพศใหม่ นั่นก็คือส่วนหนึ่งของร่างกาย เช่นเดียวกับอวัยวะอื่นของร่างกาย”

จากตัวบทหะดีษข้างต้น ได้ถูกยกเลิก (มันสุค) ไป เนื่องจาก อิหม่ามมาลิก (เราะฮิมะฮ์ลุลลอฮ) ได้นำเสนอการวิเคราะห์ในหนังสือ al-Mawāṭṭa และอิหม่ามอะหมัด บิน หันบัล (เราะฮิมะฮ์ลุลลอฮ) และคนอื่นๆ ในหนังสือ al-Musnad พบว่า มีหะดีษบทอื่นที่อธิบายในเรื่องนี้หลังจากเหตุการณ์ดังกล่าว โดยอ้างอิงอับดู อัยยูบ อัลอันศอริย ๙ ว่า ท่านเราะฮ์ลุล ๙ ได้อธิบายเกี่ยวกับสิ่งที่จะทำให้เสียน้ำละหมาด และได้กล่าวว่า

112((مَنْ مَسَّ فَرْجَهُ فَلَيْتَوَضَّ))

ความว่า “ใครก็ตามที่ได้สัมผัสอวัยวะเพศของเขา ก็จงเอาน้ำละหมาดใหม่”

อย่างไรก็ตาม จากสองหะดีษข้างต้น ก็ยังคงเป็นเรื่องที่มีความเห็นต่างระหว่างกลุ่มทรศนะของนักกฎหมายอิสลาม เนื่องจากบางกลุ่มพิจารณาว่าทั้งสองหะดีษอยู่ในสถานะระดับเดียวกัน การแสดงความเห็นและการยอมรับตัวบทหะดีษหะดีษจึงแตกต่างกัน¹¹³ ดังนี้

ทรศนะที่หนึ่ง มีความเห็นว่า การสัมผัสอวัยวะเพศ โดยไม่มีสิ่งใดปิดกั้นนั้นจะทำให้เสียน้ำละหมาดถึงแม้จะไม่มีอารมณ์ทางเพศก็ตาม ทรศนะนี้ได้แก่ ความเห็นของกลุ่มสำนักกฎหมายอิสลาม อัลมาลิกียะฮ (Hāshiyāh al-‘Udwiyy ‘Alā Kifāyāt al-Tālib al-Rabbāniyy: 1/140; Hāshiyāt al-Disukiy: 1/121; al-Mudāwānāt al-Kubrā: 1/118; al-Zākhirāh: 1/221) กลุ่ม อัลซาฟิฮียะฮ (al-Mahallā: 1/222; Rāwdāt al-Tālibin: 1/75; Mughnā al-Mutāj:

¹¹⁰ นักหะดีษอธิบายว่า พวกเขา คือ บนีหะนะฟิยะฮ์ ซึ่งออกเดินทางไปด้วยกัน 6 คน เพื่อไปหาท่านเราะฮ์ลุล ๙ และเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงปีอิจเราะฮ์ศักราชที่หนึ่ง (<https://dorar.net/hadith/sharh/35068>)

¹¹¹ ในบางสายรายงานบันทึกไว้ว่า เขากล่าวว่า ؟بَعْدَ مَا يَتَوَضَّءُ؟ หมายถึง ท่านคิดเห็นอย่างไรกับชายที่สัมผัสอวัยวะเพศของเขา หลังจากที่เขาได้เอาน้ำละหมาดแล้ว (หะดีษบันทึกโดย Abu Dāwud หะดีษหมายเลข 183 อิหม่ามอัลอัลบานีย (เราะฮิมะฮ์ลุลลอฮ) กล่าวว่า เป็นหะดีษหะสัน

¹¹² หะดีษบันทึกโดย Ibn Majah หะดีษหมายเลข 395 อิหม่ามอัลอัลบานีย (เราะฮิมะฮ์ลุลลอฮ) กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะหิยะฮ์

¹¹³ ฟัตวา al-Mawsu‘at al-Fikhhiyyah สืบค้นจาก <https://dorar.net/feqhia/422> (1 มิถุนายน 2564)

1/35) โดยทั้งสองกลุ่มแรกมีความเห็นว่า หากสัมผัสด้วยหลังฝ่ามือ ไม่ถือว่าเสียน้ำละหมาด และกลุ่มอัลหะนาบิละฮฺ (al-Insāf: 1/151; Kashāf al-Qinā'a: 1/126) โดยมีความเห็นว่าเสียน้ำละหมาดทุกกรณี เช่นเดียวกับความเห็นของกลุ่มสลัฟ ศอลิห์ เช่น อิบน์ อุมีร์ สะอีด บิน อัลมุสัยยิบ อุมีร์ บิน อัลค็อฎฎอบ และอบู สุร็อยเราะฮฺ (al-Mughnā: 1/131-132) รวมถึงความเห็นของ อิบน์บาซ (Fatwā 'alā Nur al-Dārb: 5/206) โดยพวกเขาให้เหตุผลว่า บางทีการสัมผัสอวัยวะเพศของตนเองนั้น อาจทำให้เกิดอารมณ์ทางเพศ เช่นเดียวกับการกอด การหอม หรือการจูบ ซึ่งจะทำให้สิ่งหนึ่งสิ่งใดเคลื่อนออกจากอวัยวะเพศได้ ถึงแม้จะไม่มีความรู้สึกทางเพศ ด้วยหลักฐานที่ว่า

114((مَنْ مَسَّ فَرْجَهُ فَلْيَتَوَضَّأْ))

ความว่า “ใครก็ตามที่ได้สัมผัสอวัยวะเพศของเขา ก็จงเอาน้ำละหมาดใหม่”

ในขณะที่พรรคคนที่สอง มีความเห็นว่า การสัมผัสอวัยวะเพศ โดยไม่มีสิ่งใดปิดกั้นนั้น ไม่ถือว่าทำให้น้ำละหมาดเสีย หรือต้องเอาน้ำละหมาดใหม่ เป็นความเห็นของกลุ่มสำนักกฎหมายอิสลาม อัลหะนะฟียะฮฺ (Tābyin al-Hāqāiq: 1/12; Fāt al-Qādir: 1/56) กลุ่ม อัลมาลิกียะฮฺ (Hāshiyāt al-Disuqiy: 1/121; al-Zākhirāh: 1/221) ความเห็นของกลุ่มสลัฟ ศอลิห์ เช่น อลี อัมมาร อิบน์ มัสอูด หุซัยฟะฮฺ อิมรอน บิน หุคัยมฺ อับ อัดรดาอ์ เราะบิอะฮฺ อัชเชารีย์ และอิบนุ มุนชิร (al-Mughnā: 1/132) โดยที่พวกเขาให้หลักฐาน โดยพื้นฐานเดิมนั้น บุคคลดังกล่าวมีน้ำละหมาดนอกจากเขาจะมั่นใจว่ามีสิ่งใดออกมาจากอวัยวะเพศของเขา และอ้างหลักฐานจากหะดีษที่รายงานโดย รายงานจาก ฎ็อลกุน บิน อลี อัลหะนะฟียะ ฎ็อบัยดี เกี่ยวกับชายอาหรับอัลบัตวีย์ ซึ่งบันทึกโดย al-Nasāiy หะดีษหมายเลข 165 เช่นเดียวกับความเห็นของ อิบน์ ตัยมียะฮฺ (Majmu'u al-Fatāwā: 21/22) และ อิบน์ อุซัยมีน (Majmu'u Fatāwā wā Rasāil al-'Uthaymin: 11/203) ซึ่งทั้งสองมีความเห็นว่า การสัมผัสอวัยวะเพศโดยไม่มีสิ่งใดปิดกั้นนั้น ไม่ทำให้เสียน้ำละหมาด แต่ก็ถือเป็นเรื่องที่ดีกว่า หากเขาจะเอาน้ำละหมาดใหม่อีกครั้ง

6) การยึดติดพวกพ้อง (ตะอัศศุบ) เป็นอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เจตนาของผู้นำเสนอหลักการอิสลามขาดความบริสุทธิ์ใจและเป็นสาเหตุที่น่าตำหนิอย่างยิ่ง โดยเฉพาะการยึดติดพวกพ้องถือเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความเห็นต่างระหว่างผู้ที่ยึดถือตามสำนักกฎหมายอิสลาม (มะซาอิบ อิสลามียะฮฺ) กลุ่มต่าง ๆ ตลอดจนบุคคลที่ยึดติดอาจารย์ของตนเอง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเกิดขึ้นจากสองปัจจัย ได้แก่ ความโง่เขลาหรือมงาย (อัลญะฮัล) และความอธรรม (อัชชุลม์) ซึ่งถือได้ว่าทั้งสองปัจจัยถือเป็นต้นเหตุสำคัญของความชั่วร้าย ดังที่อัลลอฮฺ ﷻ ได้ตรัสว่า

¹¹⁴ หะดีษบันทึกโดย Ibn Mājah หะดีษหมายเลข 395 อิหม่ามอัลอัลบานีย์ (เราะฮิมะฮุลลอฮฺ) กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะหีหะห์

﴿وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا﴾ (الأجزاء: بعض من الآية 72)

ความว่า “แท้จริงเขา (มนุษย์) เป็นผู้อธรรม งามายยิ่ง” (อัลอะห์ซาบ: ส่วนหนึ่งจาก
อายะฮ์ 72)

‘Aqil Muhammad al-Maqtāriy (1993: 23) กล่าวว่า ความเห็นต่างที่เกิดจากสาเหตุของความโง่เขลา งามาย และความอธรรมนี้ เป็นความเห็นต่างที่น่าตำหนิ เพราะสาเหตุดังกล่าวอาจทำให้เจตนาของผู้มีความเห็นต่างขาดความบริสุทธิ์ใจ เนื่องจากความตลปตะแลง ความอิจฉา หรือความต้องการได้รับการชื่นชม ได้รับเกียรติในสังคม หลงใหลและยินดีกับความเห็นที่ตรงกับกลุ่ม พวก หรือตระกูลของตนเอง ในขณะที่พวกเขากลับใช้คำพูดหรือแสดงความเห็นในเชิงตำหนิกลุ่มผู้มีความเห็นต่าง หรือผู้ปฏิบัติไม่เหมือนกับตน โดยใช้วิธีเอาชนะความเห็นของผู้อื่นด้วยความพยายามในการหักล้างและโต้เถียงอย่างไรมารยาท ไม่มีหลักฐานและไม่สามารถพิสูจน์ข้อเท็จจริงได้ เช่นเดียวกับความเห็นของ Hind Muhammad (n.d.: 11-12) กล่าวว่า สาเหตุของความเห็นต่างที่ทำให้สังคมเกิดความเสียหาย เกิดจากความโง่เขลาของผู้มีความเห็นต่างที่คิดว่ากลุ่มของตนเองเท่านั้นมีความรู้ดีกว่ากลุ่มอื่น ปฏิบัติตามอารมณ์และอุตริกรรมในศาสนา ขาดความตระหนักและไม่ให้ความสำคัญต่อการแสวงหาหลักฐานและความถูกต้อง ยึดถือตามบรรพบุรุษและความเชื่อผิดต่อหลักการอิสลาม รวมถึงมีพฤติกรรมชอบลอกเลียนแบบอย่างไม่ลืมหูลืมตา และไม่คำนึงว่าจะถูกหรือผิดต่อหลักการอิสลาม

ยิ่งไปกว่านั้น สาเหตุจากความเห็นต่างอันเนื่องจากการยึดติดกลุ่มหรือพวกพ้องของตนเองนั้น ได้รวมถึงการยึดติดพรรคชนะหรือแนวคิดของกลุ่มนักกฎหมาย หรือความคิดเห็นของบุคคลที่ตนยึดถือ โดยไม่สนใจรับฟังความเห็นอื่น ก่อให้เกิดความเสียหายจนถึงขั้นสามารถออกข้อชี้ขาดทางศาสนาหรือให้คำแนะนำที่ไม่ถูกต้อง ดังที่ Hasan al-Jūjū (2005: 1045-1046) ได้กล่าวไว้ว่า การยึดติดสำนักกฎหมายหรือคลังโคล้ตของกลุ่มนั้น ส่งผลให้เกิดการยุยงและชักชวนกันสู่ความเห็นและกลุ่มที่ตนยึดถือ โดยไม่สนใจว่าความเห็นของกลุ่มจะขัดแย้งต่ออัลกุรอานหรือสุนนะฮ์ เกิดความแตกแยกระหว่างมุสลิมและการแตกกลุ่มมากมาย เกิดการให้คำชี้ขาดทางศาสนาที่น่ารังเกียจ และไร้ความยุติธรรม ไม่คำนึงถึงความถูกต้องตามหลักการศาสนา ส่งผลให้พวกเขาใช้อารมณ์เป็นพื้นฐานในการนำเสนอหลักการอิสลาม เกิดความสับสน ความแตกแยก และทำให้อิสลามมีภาพลักษณ์เชิงลบ ขาดความสนใจในเรื่องการศึกษาและค้นคว้าแนวทางที่ถูกต้อง บรรดานักวิชาการและผู้รู้ศาสนาถูกลดบทบาททางสังคม จนกระทั่งขาดการให้เกียรติและให้ความเชื่อถือ และทำให้ประชาชาติอิสลามเกิดความอ่อนแอ ด้วยเหตุนี้ บรรดานักวิชาการและบรรดาผู้รู้ศาสนาจะต้องให้ความเข้าใจและปลูกฝังหลักอิสลามสายกลางเพื่อสร้างความเข้มแข็งและความเป็นเอกภาพแก่ประชาชาติอิสลาม

โดยสรุปจากผลการศึกษาเกี่ยวกับสาเหตุของความเห็นต่างในอิสลามของสังคมนุสลิมในสามยุคแรก นับตั้งแต่ยุคของท่านเราะสูล ﷺ ยุคของเศาะฮาบะฮ์และตาบิอิน และยุคของฟุเกาะฮ์ฮาดี พบว่า พวกเขามีความเห็นต่างกันในประเด็นปลีกย่อยของศาสนา ด้วยความสนใจต่อสัจธรรม และการแสวงหาความถูกต้อง ดังที่ ‘Abd al-Hāmīd bin Sālih al-Kārāniy (2007: online) ได้กล่าวอ้างถึง อิหม่ามอัชชาฎิฮียี (เราะฮิมะฮุลลอฮ) กล่าวว่า ความเห็นต่างกันในประเด็นปลีกย่อยของบรรพชนสลัฟศอลิห์ในอดีต คือ ความเมตตาแก่ประชาชาติอิสลาม เพราะความเห็นต่างของพวกเขาตั้งอยู่บนพื้นฐานแห่งความเมตตาและเกิดขึ้นจากกลุ่มชนผู้ได้รับความเมตตา ดังจะเห็นว่า พวกเขาจะไม่ยึดติดความเห็นหรือปฏิบัติตามใครคนใดคนหนึ่ง จึงเป็นเหตุให้เกิดความเห็นต่างและแนวทางการปฏิบัติที่หลากหลาย (al-Qāsim bin Muhammad, Ibn ‘Abd al-Bir fi Jāmi’I Bāyān al-‘Iil: 1686) ในขณะที่ยุคของนักวิชาการอิสลามร่วมสมัย ถือเป็นจุดเริ่มต้นของความเห็นต่างที่มีผลให้เกิดความขัดแย้งในหลักคำสอนอิสลาม เนื่องจากการตีความเข้าใจ สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลง และประเด็นปัญหาทางศาสนาที่เกิดขึ้นใหม่อย่างต่อเนื่อง รวมถึงบริบททางสังคมในการนำเสนอคำสอนอิสลามที่มีความแตกต่างกัน บางพื้นที่ยึดติดทรรศนะ (มัซฮับ) และให้ขาดการเอาใจใส่ในเรื่องการแสวงหาสัจธรรม หรือให้ความสำคัญต่อการแสวงหาสัจธรรมลดน้อยลง ซึ่งในภาพรวมสาเหตุของความเห็นต่างในยุคต่าง ๆ สรุปได้ดังนี้

- 1) ความเห็นต่างในยุคของท่านเราะสูล ﷺ เกิดขึ้นจากเศาะฮาบะฮ์มีความเข้าใจและตีความหมายตัวบทหลักฐานแตกต่างกัน
- 2) ความเห็นต่างในยุคของเศาะฮาบะฮ์และตาบิอิน เกิดขึ้นจาก 3 สาเหตุ คือ
 - 2.1) การยึดถือตัวบทและการยอมรับหลักฐานแตกต่างกัน ได้แก่
 - 2.1.1) ความสับสนในเรื่องการจดจำหรือการลืบทัวบทหลักฐาน
 - 2.1.2) การไม่รู้ว่ามีหลักฐานหรือรู้ว่าทราบหลักฐานในภายหลัง
 - 2.1.3) การขาดความมั่นใจหรือไม่มีความเชื่อถือต่อผู้ให้หลักฐาน
 - 2.2) ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับการนำหลักฐานไปปรับใช้แตกต่างกัน ได้แก่
 - 2.2.1) การเข้าใจและให้ความหมายของคำในหลักฐานแตกต่างกัน
 - 2.2.2) ความเห็นในการรวมหรือยกเลิกหลักฐานใดหลักฐานหนึ่งแตกต่างกัน
 - 2.2.3) การยึดปฏิบัติตามท่านเราะสูล ﷺ เนื่องจากความใกล้ชิดกับท่านหรือเนื่องจากยึดถือว่าเป็นแนวทางปฏิบัติ
 - 2.2.4) การอ้างอิงเหตุผลเพื่อกำหนดข้อบัญญัติทางศาสนาแตกต่างกัน
 - 2.3) การวินิจฉัยประเด็นปัญหาในกรณีไม่มีหลักฐานแตกต่างกัน

- 3) ความเห็นต่างในยุคของฟุเกาะฮาร์ เกิดจาก 4 สาเหตุ คือ
- 3.1) การยอมรับหลักฐานและแหล่งที่มาของหลักฐานแตกต่างกัน
 - 3.1.1) แนวทางในการให้ความเชื่อถือต่อหลักฐานแตกต่างกัน
 - 3.1.2) การอ้างอิงหลักฐานหรือสายรายงานที่แตกต่างกัน
 - 3.1.3) การยอมรับต่อคำตัดสิน (ฟัตวา) ของเศาะฮาบะฮ์แตกต่างกัน
 - 3.1.4) การยอมรับต่อหลักการเทียบเคียง (กียาส) แตกต่างกัน
 - 3.2) การให้ความสนใจต่อแขนงวิชากฎหมายอิสลามแตกต่างกัน
 - 3.3) การกำหนดวิธีวิทยาการวิจัยทางกฎหมายเพื่อออกคำตัดสินแตกต่างกัน
 - 3.4) การให้ความหมายคำภาษาอาหรับแตกต่างกัน
- 4) ความเห็นต่างในยุคของนักวิชาการอิสลามร่วมสมัย เกิดจาก 6 สาเหตุ คือ
- 4.1) การไม่เคยมีหลักฐาน
 - 4.2) การหลงลืมหลักฐาน
 - 4.3) การให้น้ำหนักหรือให้การรับรองสถานะของหลักฐานต่างกัน
 - 4.4) ความเข้าใจหลักฐานต่างกัน
 - 4.5) การยอมรับหลักฐานที่มีน้ำหนักมากกว่าหรือน่าเชื่อถือมากกว่า
 - 4.6) การยึดติดพวกพ้อง (ตะอัศศุบ)

และเมื่อผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์จัดกลุ่มข้อมูลสาเหตุ โดยพิจารณาในแง่ของที่มาของความเห็นต่างในอิสลามยุคต่าง ๆ ข้างต้น พบว่า สามารถจำแนกออกเป็น 3 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านตัวบุคคล 2) ด้านหลักฐาน และ 3) ด้านการแสดงความเห็น ดังแผนภูมิที่ 6 ต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 6 แสดงการจัดกลุ่มข้อมูลสาเหตุของความเห็นต่างในอิสลาม

จากภาพแผนภูมิที่ 6 ผู้วิจัยสามารถอธิบายความหมายโดยสรุปเกี่ยวกับกลุ่มข้อมูลสาเหตุของความเห็นต่างในอิสลามตาม que ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 3 ด้าน ดังนี้

1) ด้านตัวบุคคล

1.1) ความรู้ หมายถึง ความรู้ที่เกิดจากการศึกษา การรับข้อมูลหลักฐาน ข่าวสาร และการแสวงหาข้อเท็จจริง ตลอดจนมีความเชื่อและยอมรับต่อสิ่งที่ตนได้รับ ซึ่งอาจเป็นความรู้ที่ได้จากประสบการณ์ บริบททางสังคม หรือช่วงเวลาต่างๆ

1.2) ความเข้าใจ หมายถึง ความสามารถของบุคคลในการวิเคราะห์ การตีความ การอธิบายคำศัพท์หรือประเด็นปัญหาศาสนา และการทราบถึงสาเหตุของความเห็นต่าง เพื่อให้คำตัดสินที่ดีที่สุดหรือให้คำแนะนำที่เหมาะสม

1.3) ความสนใจ หมายถึง ความตั้งใจและการให้ความสำคัญของบุคคลแตกต่างกัน ได้แก่ ความสนใจต่อการยึดถือตัวบทหลักฐานของนักหะดีษ (อะฮ์ล อัลหะดีษ) หรือใช้วิจารณ์ญาณในการอธิบายหลักฐานกลุ่มเหตุผลนิยม (อะฮ์ล อัลเราะอัย)

1.4) ความจำ หมายถึง ความสามารถของบุคคลในการเก็บข้อมูลหรือหลักฐานที่ตนได้รับไว้ในใจ ถือเป็นความสามารถในการเรียกข้อมูลหรือนึกถึงข้อมูลดังกล่าวได้ในกรณีที่ต้องแสดงความเห็นหรือนำมาปรับใช้ในการปฏิบัติ โดยไม่มีการหลงลืมหรือสับสนกับหลักฐานที่ตนมี

2) ด้านหลักฐาน

2.1) การมีหลักฐานรับรอง หมายถึง การนำหลักฐานที่ได้รับจากท่านเราะฮะฮู ﷺ หรือหลักฐานที่มีการอ้างถึงความเห็นของเศาะฮาบะฮู ตาบิอิน หรือบุคคลซึ่งเป็นที่ยอมรับมาใช้ในการอ้างอิงหรือรับรองความเห็นของตนเอง

2.2) ความถูกต้องของหลักฐาน หมายถึง ความถูกต้องตามหลักเกณฑ์การพิจารณาสายรายงานและตัวบทของหลักฐาน เป็นความถูกต้องตามหลักการอิสลาม และสอดคล้องตามหลักเจตนารมณ์แห่งกฎหมายอิสลาม

2.3) การยอมรับให้เป็นหลักฐาน หมายถึง การให้การยอมรับต่อหลักฐานในกรณีที่สถานะของหลักฐาน ความเชื่อมั่น และน้ำหนักของหลักฐานแตกต่างกัน ซึ่งอาจเกิดจากความต่างด้านสายรายงานและตัวบทหลักฐาน เช่น บางกลุ่มยอมรับสถานะหลักฐานระดับเศาะเหียะห์ หะสัน เท่านั้น แต่ไม่ให้การยอมรับหลักฐานที่มีสถานะฎะอ์ฟ เป็นต้น

2.4) เกณฑ์การพิจารณาหลักฐาน หมายถึง การกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือกหลักฐานหรือวิธีวิทยาการวิจัยทางกฎหมายเพื่อออกคำตัดสินหรือข้อบัญญัติ โดยคำนึงถึงหลักฐานและแหล่งที่มาของหลักฐาน ผลการวินิจฉัย และการเทียบเคียง (กียาส) แตกต่างกัน

3) ด้านการแสดงความเห็น

3.1) การยึดหลักอิสลามสายกลาง หมายถึง การแสดงความเห็นต่างโดยยึดหลักเกณฑ์และขั้นตอนในการนำเสนอความเห็นด้วยความบริสุทธิ์ใจ ใช้เวลาและวิทย์ปัญญา ตลอดจนคำนึงถึงหลักอิสลามสายกลาง (วะสะฎฎียะฮฺ) เพื่อรักษาความเป็นเอกภาพของสังคมมุสลิม

3.2) การอ้างอิงหลักฐานหรือสายรายงาน หมายถึง การนำเสนอหลักฐานหรือสายรายงานที่แตกต่างกัน บางครั้งมีหลักฐานและบางครั้งไม่มีหลักฐาน หรือบางครั้งหลงลืมหลักฐาน หรือในบางครั้งเป็นเรื่องเดียวกัน แต่การนำเสนอสายรายงานและสถานะของหลักฐานแตกต่างกัน

3.3) การเปิดใจและยอมรับความเห็นต่าง หมายถึง การแสดงความเห็นด้วยความสนใจสัจธรรมและมีความสามารถในการเปิดใจยอมรับความเห็นต่างจากความคิดหรือความเชื่อเดิมที่ตนมีอยู่ โดยเห็นถึงความสำคัญของหลักฐานหรือข้อมูลที่แตกต่างจากตนเอง

3.4) การยึดติดกลุ่มหรือพวกพ้อง (ตะอ์ศุบ) หมายถึง การแสดงความเห็นต่างโดยมีอคติทางความคิดหรือการยึดติดความเชื่อเดิมที่มีต่อกลุ่ม พวกพ้อง หรืออาจารย์ รวมถึงการมีอคติทางอารมณ์ บิดเบือนความรู้ ความเข้าใจ การยอมรับ และการตัดสินใจ

ทั้งนี้ จากผลการวิเคราะห์ข้างต้น ผู้วิจัยจะใช้เป็นกรอบแนวคิดในการสร้างแบบสัมภาษณ์เชิงลึกเพื่อศึกษาสาเหตุที่ทำให้เกิดความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักในขั้นตอนการศึกษาภาคสนามต่อไป

2.2.4 ผลลัพธ์และข้อชี้ขาดทางศาสนาอิสลามเกี่ยวกับความเห็นต่าง

แท้จริงอัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงเตือนผู้ศรัทธาให้ระมัดระวังการแสดงความเห็นต่างกันระหว่างผู้ศรัทธา โดยเฉพาะความเห็นในเรื่องที่อาจก่อให้เกิดความขัดแย้งและความแตกแยกในหมู่ผู้ศรัทธา (‘Āqil Muhammad al-Maqtariy, 1993: 16-17) ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿ وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ ۚ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴾ (آل عمران: 105)

ความว่า “และพวกเจ้าจงอย่าเป็นเช่นบรรดาผู้ที่แตกแยกกันและขัดแย้งกัน หลังจากที่ยุคบรรดาหลักฐานอันชัดแจ้งได้มายังพวกเขาแล้ว และชนเหล่านี้แหละสำหรับพวกเขา คือการลงโทษอันใหญ่หลวง” (อาลิอิมรอน: 105)

﴿ وَأَنَّ هَذَا صِرَاطِي مُسْتَقِيمًا فَاتَّبِعُوهُ ۚ وَلَا تَتَّبِعُوا السُّبُلَ فَتَفَرَّقَ بِكُمْ عَنْ سَبِيلِهِ ۚ ذَٰلِكُمْ وَصَاكُم بِهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴾ (الأنعام: 153)

ความว่า “และแท้จริง นี่คือนำทางของข้าอันเที่ยงตรงพวกเจ้าจงปฏิบัติตามมันเถิด และอย่าปฏิบัติตามหลาย ๆ ทาง เพราะมันจะทำให้พวกเจ้าแยกออกไปจากทางของพระองค์ นั่นแหละที่พระองค์ได้สั่งเสียมันไว้แก่พวกเจ้า เพื่อว่าพวกเจ้าจะยำเกรง” (อัลอันอาม: 153)

﴿ إِنَّ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِبَعًا لَسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ ۚ إِنَّمَا أَمْرُهُمْ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ يُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴾ (الأنعام: 159)

ความว่า “แท้จริงบรรดาผู้ที่แบ่งแยกศาสนาของพวกเขา และพวกเขาได้กลายเป็นกลุ่มต่าง ๆ นั้น เจ้า (มุฮัมมัด) หาใช่อยู่ในพวกเขาแต่อย่างใดไม่ แท้จริงเรื่องราวของพวกเขา นั้น ย่อมไปสู่อัลลอฮ์ แล้วพระองค์จะทรงแจ้งแก่พวกเขาในสิ่งที่พวกเขาได้เคยกระทำไว้” (อัลอันอาม: 159)

ท่านเราะสูล ﷺ ได้เคยห้ามปรามผู้ศรัทธาให้ระวังอันตรายจากความขัดแย้งและความเห็นต่างที่ไม่ก่อประโยชน์ ดังปรากฏในหลายหะดีษ เช่น รายงานจากท่านอับูฮุร็อยเราะฮ์ ﷺ กล่าวว่า

((خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ نَتَنَازَعُ فِي الْقَدْرِ فَعَضَبَ حَتَّى احْمَرَّتْ وَجْهُهُ، حَتَّى كَأَنَّما فُقِيَ فِي وَجْتِيهِ الرُّمَانُ، فَقَالَ : أَيْهَذَا أَمْرُكُمْ أَمْ هَذَا أُرْسِلْتُ إِلَيْكُمْ إِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ حِينَ تَنَازَعُوا فِي هَذَا الْأَمْرِ ، عَزَمْتُ عَلَيْكُمْ أَلَّا تَتَنَازَعُوا فِيهِ))¹¹⁵

¹¹⁵ หะดีษบันทึกโดย al-Tirmiziy หะดีษหมายเลข 2133 อิหม่ามอัลอัลบานีย์กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะหีหะห์

ความว่า “(ครั้งหนึ่ง) ท่านเราะสูล ﷺ ได้ออก (จากห้องพัก) มาหาพวกเรา ในขณะที่พวกเรากำลังถกเถียง (ประเด็นศาสนา) เรื่องการกำหนดสภาวาการณ ท่านเราะสูล ﷺ จึงได้โกรธพวกเรา จนกระทั่งว่าใบหน้าของท่านเป็นสีแดง (หรือ) จนกระทั่งว่าแก้มของท่านนั้นเป็นสีแดงเหมือนกับผลทับทิม แล้วท่านได้กล่าวว่า “สิ่งที่พวกท่านกำลังทำอยู่นี้ คือ สิ่งที่พวกท่านถูกสั่งใช้ให้ใหม่ หรือฉันถูกแต่งตั้งมายังพวกท่านเพื่อให้ทำเช่นนี้ให้ใหม่ แท้จริงประชาชาติก่อนหน้าพวกท่านได้ประสบความหายนะมาแล้ว อันเนื่องจากพวกเขาเห็นขัดแย้งกันในเรื่องนี้ (และ) ฉันขอสั่งเสียพวกท่านทุกคนอย่าได้ขัดแย้งกันในเรื่องนี้”

และรายงานจากท่านอับดุลฮุร็อยเราะฮฺ ﷺ อีกเช่นกัน ท่านเราะสูล ﷺ เคยกล่าวว่า
 ((دُعُونِي مَا تَرَكَتُمْ، إِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِسُؤَالِهِمْ وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ، فَإِذَا هَمَيْتُمْ
 عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ، وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِأَمْرٍ فَأَتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ))¹¹⁶

ความว่า “ท่านทั้งหลายอย่าได้ชักใช้ไล่เลียง (จนเกินเหตุ) เกี่ยวกับสิ่งที่ฉันได้สั่งใช้พวกท่าน แท้จริงประชาชาติก่อนหน้าพวกท่านได้ประสบความหายนะมาแล้ว เนื่องจากคำถาม (มากเกินไป) และความเห็นขัดแย้งของพวกเขากับบรรดาศาสนทูต ดังนั้นเรื่องใดที่ฉันได้ห้ามพวกท่านแล้ว ก็จงออกห่างจากมัน และเรื่องใดที่ฉันได้ใช้พวกท่านแล้ว ก็จงปฏิบัติตามที่พวกท่านมีความสามารถเถิด”

จากตัวอย่างคำสั่งห้ามในอัลกุรอานและอัลหะดีษข้างต้น แสดงให้เห็นว่าอัลลอฮ์ ﷻ และท่านเราะสูล ﷺ ได้เตือนผู้ศรัทธาให้หลีกเลี่ยงความเห็นต่างที่อาจก่อให้เกิดความขัดแย้ง และให้พวกเขาระวังความแตกแยกเนื่องจากความเห็นต่าง โดยเฉพาะประเด็นหลักศรัทธาที่มีหลักฐานชัดเจน เพราะจะทำให้เกิดการเลเยิดในเรื่องความเชื่อที่ถูกต้อง อันเป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้ประชาชาติยุคก่อนต้องประสบความหายนะ ขณะที่ความเห็นต่างในประเด็นปลีกย่อยซึ่งไม่มีหลักฐานชัดเจน และยังคงมีความต้องการการวินิจฉัยข้อชี้ขาดทางศาสนา หากประเด็นดังกล่าวไม่นำไปสู่ความขัดแย้งและความแตกแยกจะถือเป็นเรื่องที่ยอมรับได้ การยอมรับ ดังที่นักวิชาการอิสลามหลายท่านได้นำเสนอความเห็นเกี่ยวกับผลลัพธ์จากความเห็นต่าง ทั้งผลลัพธ์เชิงลบและผลลัพธ์เชิงบวก (‘Aqil Muhammad al-Maqtariy, 1993: 67; Jalāl al-Dīn ‘Abd al-Rahmān al-Sayūtiy, 2006: 25; Muhammad ‘Aawwāmah, 2007: 28; ‘Abdullāh bin ‘Abd al-Musin al-Turakiy, 2010: 67-68; Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 2017: 57-80; ‘Aliy Wanis, n.d.: 6-8) ซึ่งในส่วนผลลัพธ์เชิงลบ ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์ภาพรวมและสรุปได้ 2 ด้าน ดังนี้

¹¹⁶ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 7288; Muslim หะดีษหมายเลข 1337

2.2.4.1 ด้านการปฏิบัติตามหลักคำสอนอิสลาม

หลักคำสอนของอิสลามหรือหลักธรรมแห่งสัจธรรมซึ่งอัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงประทานให้แก่มนุษย์นั้น มีลักษณะของความเป็นวิวัฒนาการที่มีความเหมาะสมกับช่วงเวลา เหตุการณ์ และสถานที่ เพื่อให้พวกเขาได้ศรัทธาต่อความเป็นเอกะของพระองค์ ถวายความจงรักภักดี ยอมศิโรราบต่อความยิ่งใหญ่ของพระองค์ และน้อมนำมาปฏิบัติเป็นครรลองของชีวิต โดยถือเป็นความเมตตาที่พระองค์ทรงประทานผ่านบรรดาศาสนทูต ดังที่พระองค์ตรัสว่า

﴿ اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ ۗ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ ﴾ (الحج: 75)

ความว่า “อัลลอฮ์ทรงคัดเลือกบรรดาศาสนทูตจากหมู่มะลาอิกะฮ์และจากหมู่มนุษย์ แท้จริงอัลลอฮ์ คือ ผู้ทรงได้ยิน ผู้ทรงเห็น” (อัลหัจญ์: 75)

Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy (2017: 61) กล่าวว่า อายุษนี แสดงให้เห็นถึงการคัดเลือกศาสนทูตทำหน้าที่เผยแผ่หลักธรรมให้แก่มนุษย์ในแต่ละช่วงเวลา และเป็นพื้นฐานในการศรัทธาผ่านบรรดาศาสนทูตของพระองค์ จนกระทั่งถึงยุคของท่านเราะสูล ﷺ ซึ่งเป็นยุคสุดท้ายที่มุ่งกำชับความเหนียวแน่นในหลักศรัทธาและมีหลักคำสอนสมบูรณ์ ครอบคลุม และสะดวกง่ายดาย ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿ وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ ۗ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ ۗ مَلَأَ أَيْدِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ ۗ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ ۗ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَنِعْمَ النَّصِيرُ ﴾ (الحج: 78)

ความว่า “และจงต่อสู้เพื่ออัลลอฮ์ ซึ่งเป็นการต่อสู้ที่แท้จริงเพื่อพระองค์ พระองค์ทรงคัดเลือกพวกเจ้า และพระองค์มิได้ทรงทำให้เป็นการลำบากแก่พวกเจ้าในเรื่องของศาสนา ศาสนา (ที่ไม่ลำบาก) คือ ศาสนาของอิบรอฮีม บรรพบุรุษของพวกเจ้า พระองค์ทรงเรียกชื่อพวกเจ้าว่ามุสลิมในคัมภีร์ก่อน ๆ และในอัลกุรอานเพื่อเราะสูลจะได้เป็นพยานต่อพวกเจ้า และพวกเจ้าจะได้เป็นพยานต่อมนุษย์ทั่วไป ดังนั้นพวกเจ้าจงดำรงการละหมาด และบริจาคซะกาต และจงยึดมั่นต่ออัลลอฮ์ พระองค์เป็นผู้คุ้มครองพวกเจ้า เพราะพระองค์ คือ ผู้คุ้มครองที่ดีเลิศ และผู้ทรงช่วยเหลือที่ดีเยี่ยม” (อัลหัจญ์: 78)

และถือเป็นหลักธรรมแห่งความเมตตาที่พระองค์ได้ทรงโปรดปรานและทรงประทานผ่านท่านเราะสูล ﷺ ดังที่พระองค์ตรัสว่า

﴿ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ ﴾ (الأنبياء: 107)

ความว่า “และเรามีได้ส่งเจ้ามาเพื่ออื่นใดนอกจากเพื่อเป็นความเมตตาแก่ประชาชาติทั้งหลาย” (อัลอันบิยาห์: 107)

ด้วยเหตุนี้ การปฏิบัติตามหลักคำสอนของอิสลาม จึงเป็นแนวทางพื้นฐานในการสร้างประชาชาติ (อุมมะฮฺ) ตามค่านิยมในอัลกุรอาน ประชาชาติที่ยืนหยัดในความเป็นเอกภาพและแก่นแท้ในคุณค่าของความเป็นมนุษย์ มีความศรัทธาต่อพระองค์ ไม่แบ่งแยกความแตกต่างด้านสัญชาติ สีผิว ภาษา ภูมิศาสตร์ ความเห็น หรือความแตกต่างใด ๆ และถือเป็นประชาชาติที่ดีที่สุดที่เรียกร้องกันสู่ความดีงาม ดังที่พระองค์ตรัสว่า

﴿وَلَتَكُنَّ مِّنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ ؕ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ﴾ (آل عمران: 104)

ความว่า “และจงให้มันขึ้นจากพวกเจ้า ซึ่งคณะหนึ่งที่จะเชิญชวนไปสู่ความดีและใช้ให้กระทำการที่ชอบ และห้ามมิให้กระทำการที่มิชอบ และชนเหล่านี้แหละพวกเขาคือผู้ได้รับความสำเร็จ” (อาลี อิมรอน: 104)

ทั้งนี้ หากผู้ศรัทธายังมีความขัดแย้งกันหรือยึดติดแนวทางที่คิดขึ้นเอง ไม่ว่าจะป็นแนวทางที่พวกเขาสร้างขึ้นเพื่อบริหารจัดการสังคม เช่น ประชาธิปไตยหรือการรวมอำนาจในการปกครองก็ตาม พวกเขาจะไม่สามารถสร้างสังคมที่เข้มแข็งได้อย่างแท้จริง นอกจากจะต้องนำหลักคำสอนอิสลามมาปฏิบัติและสร้างความพึงพอใจและความประทับใจแก่ทุกคน ดังที่เคยปรากฏแบบอย่างในยุคของท่านเราะสูล ﷺ บรรดาเคาะลีฟะฮฺ เศาะฮาบะฮฺ และตาบิอีน ก่อนที่ความขัดแย้งจะเกิดขึ้นจากการเกิดกลุ่มต่าง ๆ และเป็นเหตุให้สังคมอ่อนแอ (Tahā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 2017: 63) ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ความสำคัญของหลักการอิสลามที่เคยเป็นพื้นฐานในการจัดการสังคมได้กลายเป็นเพียงส่วนหนึ่งของสังคมมุสลิมเท่านั้น

2.2.4.2 ด้านความเป็นเอกภาพของสังคมมุสลิม

อัลลอฮฺ ﷻ ได้แจ้งจุดมุ่งหมายสำคัญของการเผยแผ่หลักการของพระองค์ผ่านคัมภีร์อัลกุรอานเพื่อให้มนุษย์ทุกคนได้ทราบ ว่า แท้จริงพวกเขานั้นมีที่มาจากชีวิตเดียวกันและเป็นประชาชาติเดียวกัน ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً ؕ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ ؕ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا﴾ (النساء: 1)

ความว่า “มนุษย์ชาติทั้งหลาย จงยำเกรงพระเจ้าของพวกเจ้าที่ได้บังเกิดพวกเจ้ามาจากชีวิตหนึ่ง และได้ทรงบังเกิดจากชีวิตนั้นซึ่งคู่ครองของเขา และได้ทรงให้แพร่สะพัดไปจาก

ทั้งสองนั้น ซึ่งบรรดาชายและบรรดาหญิงอันมากมาย และจงยำเกรงอัลลอฮ์ ที่พวกเจ้าต่างขอกัน ด้วยพระองค์ และพึงรักษาเครื่องญาติ แท้จริงอัลลอฮ์ ทรงสอดส่องดูพวกเจ้าอยู่เสมอ” (อนนิสาอ์: 1)

Tahā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy (2017: 57-59) กล่าวว่า อายะฮ์ข้างต้น ได้ยืนยันว่า มนุษย์ทุกคนมีบรรพบุรุษเดียวกัน คือ ท่านนบีนอาดัม عليه السلام และทุกคนต่างมีคุณลักษณะเฉพาะเป็นของตัวเอง ไม่ว่าจะเป็นคุณลักษณะด้านสรีระ รูปร่าง ความสนใจ หรืออุปนิสัยใจคอ ตลอดจนความเชื่อที่แตกต่างกัน ในขณะที่ความแตกต่างดังกล่าว คือ ความหลากหลาย และไม่ใช่ว่าปัจจัยของความขัดแย้งที่จะทำให้ลายความเป็นเอกภาพเดิมของพวกเขาได้ แต่ทว่ากลับเป็นความแตกต่างที่เรียกร้องให้มนุษย์ได้ใคร่ครวญจุดยืนของตนเอง ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ (البقرة: 164)

ความว่า “แท้จริงในการสร้างบรรดาชั้นฟ้าและแผ่นดิน และสับเปลี่ยนกลางคืนและกลางวัน และเรือที่วิ่งอยู่ในทะเล พร้อมด้วยสิ่งที่อำนวยความสะดวกแก่มนุษย์ และน้ำที่อัลลอฮ์ได้ทรงให้หลั่งลงมาจากฟากฟ้า แล้วทรงให้แผ่นดินมีชีวิตชีวาขึ้น ด้วยน้ำนั้น หลังจากที่มันตายไปแล้ว และได้ทรงให้สัตว์แต่ละชนิด แพร่สะพัดไปในแผ่นดิน และในการให้ลมเปลี่ยนทิศทาง และให้เมฆซึ่งถูกกำหนดให้บริการ (แก่โลก) ผันแปรไประหว่างฟากฟ้าและแผ่นดินนั้น แน่นนอนล้วนเป็นสัญญาณนานาประการแก่กลุ่มชนที่ใช้ปัญญา” (อัลบะเกาะเราะฮ์: 164)

﴿إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ﴾ (آل عمران: 190)

ความว่า “แท้จริงในการสร้างบรรดาชั้นฟ้าและแผ่นดิน และการที่กลางวันและกลางคืนตามหลังกันนั้น แน่นนอนมีหลายสัญญาณสำหรับผู้มีปัญญา” (อาลี อิมรอน: 190)

ความหลากหลายในการสร้างสรรค์ของพระองค์ จึงเป็นความเมตตาที่ช่วยให้พวกเขาได้พึ่งพาอาศัยและอยู่ร่วมกันอย่างเป็นเอกภาพในแนวทางซึ่งพระองค์ได้ทรงประทานให้แก่พวกเขา

นอกจากบรรดาผู้ที่ปฏิเสธหลักธรรมและตั้งได้สร้างความแตกแยกและออกนอกแนวทางที่ถูกต้อง
 ดังที่พระองค์ตรัสว่า

﴿ كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ ۗ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ
 الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ ۗ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ ۗ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴾ (البقرة: 213)

ความว่า “มนุษย์นั้นเคยเป็นประชาชาติเดียวกัน ภายหลังอัลลอฮ์ได้ส่งบรรดานบีมาใน
 ฐานะผู้แจ้งข่าวดี และผู้ตักเตือน และได้ทรงประทานคัมภีร์อันกอปรไปด้วยความจริงลง
 มาแก่พวกเขา ด้วยเพื่อว่าคัมภีร์นั้นจะได้ตัดสินระหว่างมนุษย์ในสิ่งที่พวกเขาขัดแย้งกัน
 และไม่มีใครที่ขัดแย้งในคัมภีร์นั้น นอกจากบรรดาผู้ที่ได้รับคัมภีร์นั้นมา หลังจากที่บรรดา
 หลักฐานอันชัดแจ้งได้มายังพวกเขาเหล่านั้น ทั้งนี้เพราะความอิจฉาริษยาในระหว่างพวก
 เขา แล้วอัลลอฮ์ก็ทรงแนะนำแก่บรรดาผู้ศรัทธา ซึ่งความจริงที่พวกเขาขัดแย้งกันด้วย
 อนุสติของพระองค์ และอัลลอฮ์นั้นทรงแนะนำผู้ที่พระองค์ทรงประสงค์ไปสู่ทางอัน
 เทียบตรง” (อัลบะเกาะเราะฮฺ: 213)

Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy (2017: 59-60) กล่าวว่า ความแตกแยกอัน
 เนื่องจากความเห็นต่างและความตั้งของพวกเขาเอง จึงเป็นสาเหตุสำคัญที่ส่งผลต่อความเป็น
 เอกภาพของมนุษยชาติ และเป็นบทเรียนสำคัญที่เคยเกิดขึ้นในอดีต ถึงแม้ในปัจจุบันจะมีกลุ่มแนวคิด
 ที่เห็นด้วยกับการอ้างหะดีษซึ่งไม่มีที่มา (ลา อัศละ ละฮฺ) ที่ว่า “ความเห็นต่างในประชาชาติของฉัน
 คือ ความเมตตา”¹¹⁷ โดยให้เห็นผลว่า ความเห็นต่างเป็นเรื่องที่อนุญาต ทั้งที่ในความจริงแล้ว พระองค์
 ได้ทรงสั่งใช้ให้พวกเขาพึงพาอาศัยกัน หากแต่ความแตกต่างระหว่างพวกเขาเป็นเพียงความ
 หลากหลายเฉพาะในเรื่องการสร้างของพระองค์ และทรงเตือนให้ระวังความหายนะดังที่เคยเกิดขึ้นกับ
 ประชาชาติก่อนหน้านี้

นอกจากนี้ ผลลัพธ์อีกประการหนึ่งที่จะเกิดขึ้นหลังจากความเห็นต่างในเรื่อง
 หลักการศาสนา คือ หลักการศรัทธา (เตอาฮีด) และหลักการพื้นฐานอิสลามในอัลกุรอานและอัลหะดีษ
 ถูกบิดเบือน เนื่องจากความพยายามในการนำเสนอ การอธิบาย การวิเคราะห์ และการสังเคราะห์โดย

¹¹⁷ ผู้วิจัย พบว่า หะดีษ (اختلاف أمتي رحمة) ความว่า “ความเห็นต่างในประชาชาติของฉัน คือ ความเมตตา” ในบันทึกของ al-Sayutiyy
 ใน Tadrib al-Rawiy เลขที่ 2/167 กล่าวว่า เป็นหะดีษที่มีสถานะอ่อน (ضعيف) และในบันทึกของ al-AlBaniy ใน Daif al-Jami'i เลขที่
 230 กล่าวว่า เป็นหะดีษที่กำกวม (موضوع) และใน Tafsir al-Fatihah wa al-Baqarah ของ Ibn ‘Uthaymin เลขที่ 2/272 กล่าวว่า ไม่ถือ
 เป็นหะดีษที่ถูกต้อง (لا صحة له) สืบค้นจาก <https://dorar.net/hadith> (5 ก.ค. 2564)

สอดแทรกความเห็น และกล่าวอ้างหลักฐานอื่น ๆ มาสนับสนุนความเห็น จนกระทั่งเกิดเป็นประเด็นปัญหาศาสนาและแขนงวิชาด้านตรรกศาสตร์ (อิลมุลกะลาม) นับตั้งแต่ยุคที่เริ่มมีการจัดพิมพ์ตำราในช่วงสมัยปกครองของราชวงศ์อับบาซียะฮฺ ฮ.ศ. 143 (ค.ศ. 760) เป็นต้นมา ทำให้หลักการศรัทธา (เตาฮีด) ที่มีการอ้างอิงตัวบทหลักฐานจากอัลกุรอานและอัลหะดีษ กลายเป็นส่วนหนึ่งในการอธิบายของวิชาตรรกศาสตร์ (อิลมุล กะลาม) และวิชาเทววิทยาหรือศาสนศาสตร์ ที่ต้องการนำเสนอข้อโต้แย้งที่สมเหตุสมผล และอธิบายความสัมพันธ์เพื่อสนับสนุนความเห็นระหว่างข้อสมมุติพื้นฐานของข้อโต้แย้งและข้อสรุปในเชิงอุปมาอุปไมย ลดทอนคุณค่าของศาสนาและทำให้ข้อตัดสิน (ฮุกุม) ที่มีลักษณะชัดเจนแล้วมีค่าเท่ากับทฤษฎีวิวัฒนาการ (Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 2017: 64)

ถึงแม้การศึกษาในแขนงวิชาเหล่านี้จะมีประโยชน์ในแง่ของการยืนยันข้อเท็จจริงของหลักฐาน การทำให้ปลอดภัยจากความเชื่อแบบไม่ลืมหูลืมตาก็ตาม ดังที่อัลลอฮฺ ﷻ ตรัสว่า

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيلَ لَكُمْ تَفَسَّحُوا فِي الْمَجَالِسِ فَافْسَحُوا يَفْسَحِ اللَّهُ لَكُمْ ۗ وَإِذَا قِيلَ انشُرُوا فَانشُرُوا يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ ۗ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴾ (المجادلة: 11)

ความว่า “โอ้บรรดาผู้ศรัทธาเอ๋ย เมื่อได้มีเสียงกล่าวแก่พวกเจ้าว่า จงหลีกที่ให้นในที่ชุมนุม พวกเจ้าก็จงหลีกที่ให้เขา เพราะอัลลอฮฺจะทรงให้ที่ที่กว้างขวางแก่พวกเจ้า (ในวันกิยามะฮฺ) และเมื่อมีเสียงกล่าวว่า จงลุกขึ้นยืนจากที่ชุมนุมนั้น พวกเจ้าก็จงลุกขึ้นยืน เพราะอัลลอฮฺจะทรงยกย่องเทอดเกียรติแก่บรรดาผู้ศรัทธาในหมู่พวกเจ้า และบรรดาผู้ได้รับความรู้หลายชั้น และอัลลอฮฺทรงรอบรู้อย่างยิ่งในสิ่งที่พวกเจ้ากระทำ” (อัลมูญาตะละฮฺ: 11)

Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy (2017: 78) กล่าวว่า บรรดาอิหม่ามและนักกฎหมายอิสลามในอดีตบางท่าน เช่น อิหม่าม อัซซาฟีอี และอีกหลายคนต่างได้ปฏิเสธต่อวิชาตรรกศาสตร์ (อิลมุล กะลาม) ถึงแม้ว่าจะเป็นวิชาที่มุ่งศึกษาเชิงปรัชญาว่าด้วยการใช้ความคิดในการให้เหตุผล การนำเสนอข้อโต้แย้งอย่างเป็นระบบ ยึดหลักความสมเหตุสมผล และสนับสนุนความเห็นเชิงตรรกะ แต่เนื่องจากบรรยากาศของความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความคิดสุดโต่งและการมุ่งแสวงหาผลประโยชน์ทางการเมืองระหว่างราชวงศ์อุมัยยะฮฺกับราชวงศ์อับบาซียะฮฺ และระหว่างราชวงศ์อุมัยยะฮฺกับตระกูลอัลฮาซิมียะฮฺในเวลานั้นไม่มีที่ท่าว่าจะสิ้นสุด จนกระทั่งขยายแนวคิดหัวรุนแรง การยึดติดกลุ่ม และสร้างความไม่สงบในสังคมอิสลามครั้งแล้วครั้งเล่า ถือเป็นรากเหง้าของปัญหาความแตกแยกและการแตกกลุ่มต่าง ๆ ในประชาชาติอิสลาม สร้างความอ่อนแอและเป็นโรคร้ายทางสังคม จนกระทั่งถึงยุคการล่มสลายของอาณาจักรอุมัยยะฮฺ ซึ่งอุดมการณ์ในความเอกภาพในประชาชาติเดียวกันได้สูญหายไป และถูกมองว่าเป็นเพียงวาทะกรรมเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า ผลลัพธ์จากความเห็นต่างในประเด็นศาสนานั้นไม่ได้เป็นผลลัพธ์เชิงลบทั้งหมด แต่อาจเป็นผลลัพธ์เชิงบวกในแง่ของการนำมาปรับใช้ในสถานการณ์และบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้เกิดความรู้ใหม่และการประยุกต์ใช้ได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะประเด็นปลีกย่อยที่ไม่มีหลักฐานปรากฏชัดเจน ดังที่ Muhammad ‘Aawwāmah (2007: 28) มีความเห็นว่ข้อชี้ขาดในศาสนบัญญัติอิสลามในประเด็นปัญหาที่เป็นเรื่องปลีกย่อย ถือเป็นเรื่องที่ศาสนาอนุโลมและยอมรับให้สามารถให้สติปัญญาในการวิเคราะห์หรือวินิจฉัยโดยอ้างหลักฐานและหลักการสมเหตุสมผลในการให้ข้อตัดสินได้ นับตั้งแต่ช่วงเวลาของบรรดาเศาะฮาบะฮ์ ยุคการปกครองของท่านอบู บักร อุมร์ อุษมาน อลี และบรรดาเศาะฮาบะฮ์ เช่น อุบาย บิน กะอับ อิบน์ อับบาส อิบน์ มัสอูด เรื่อยมาจนกระทั่งถึงยุคตาบิฮีน บรรดาปวงประชาญ์อิสลาม นักกฎหมายอิสลาม และนักวิชาการอิสลามในทุกวันนี้ เช่น ความเห็นต่างที่มีผลลัพธ์เชิงบวกของผู้นำบรรดาศรัทธาชนที่พิจารณาเห็นถึงผลประโยชน์ส่วนรวมของผู้ศรัทธา ถือว่าเป็นความเห็นต่างที่อิสลามยอมรับและให้ปฏิบัติตาม เช่น ความเห็นต่างของของท่านอุษมาน บิน อัฟฟาน رضي الله عنه เกี่ยวกับการนำละหมาดเต็มจำนวน 4 เราะกะอะฮ์ ขณะที่ท่านและบรรดาเศาะฮาบะฮ์อยู่ในช่วงการประกอบพิธีหัจญ์ ถึงแม้จะมีรายงานว่าท่านเราะฮูล رضي الله عنه ได้เคยทำละหมาดย่อในช่วงเวลาดังกล่าว แต่ท่านอุษมาน رضي الله عنه มีความเห็นว่ การปฏิบัติของท่านเราะฮูล رضي الله عنه ในเวลานั้น เป็นการเลือกปฏิบัติตามข้อผ่อนผันเพื่อให้ผู้ศรัทธาเกิดความสะดวกและท่านอุษมาน رضي الله عنه ก็มีความเห็นว่ ในปีนั้น เป็นปีที่มีผู้ประกอบพิธีหัจญ์จำนวนมากและในกลุ่มพวกเขา มีทั้งชาวอาหรับไม่รู้หนังสือและผู้ไม่รู้หลักการศาสนาในเรื่องนี้ ท่านจึงมีความกังวลว่ พวกเขาเหล่านั้นจะเข้าใจผิดว่ละหมาดฟัรฎูที่มี 4 เราะกะอะฮ์ นั้น มี 2 เราะกะอะฮ์ หรือยึดเอาการละหมาดย่อเป็นหลักเท่านั้น ทั้งที่การละหมาดเต็มจำนวนก็สามารถกระทำได้

เหตุการณ์ดังกล่าวได้แสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้นำและความใส่ใจในเรื่องเอกภาพของบรรดาผู้ศรัทธา ถึงแม้จะมีความเห็นต่างกันอยู่บ้าง แต่เพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งระหว่างพวกเขา ดังรายงานจาก อับดุลเราะห์มาน บิน ยะซีด (เราะฮิมะฮุลลอฮ) เล่าว่

((صَلَّى عَثْمَانُ بِمَيِّ أَرْبَعًا فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكَعَتَيْنِ وَمَعَ أَبِي بَكْرٍ رَكَعَتَيْنِ وَمَعَ عُمَرَ رَكَعَتَيْنِ، زَادَ عَنِ حَفْصِ وَمَعَ عَثْمَانَ صَدْرًا مِنْ إِمَارَتِهِ، ثُمَّ أَتَمَّهَا، زَادَ مِنْهَا عَنْ أَبِي مَعَاوِيَةَ، ثُمَّ تَفَرَّقَتْ بِكُمْ الطُّرُقُ فَلَوَدِدْتُ أَنَّ لِي مِنْ أَرْبَعِ رَكَعَاتِ رَكَعَتَيْنِ مُتَقَبَّلَتَيْنِ، قَالَ الْأَعْمَشُ فَحَدَّثَنِي مَعَاوِيَةُ بْنُ قُرَّةٍ عَنْ أَشْيَاجِهِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ فَقِيلَ لَهُ عِبْتُ عَلَى عَثْمَانَ ثُمَّ صَلَّيْتُ أَرْبَعًا، قَالَ الْخِلَافُ شَرٌّ))¹¹⁸

¹¹⁸ หะดีษบันทึกโดย Abu Dawud หะดีษหมายเลข 1960 อิหม่ามอัลอัลบานีย์กล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะหีหะห์

ความว่า “อุษมาน บิน อัฟฟาน رضي الله عنه ได้นำละหมาดที่ทุ่งมีนา จำนวนเต็ม 4 เราะกะอะฮฺ อับดุลลอฮฺ บินมัสนูด رضي الله عنه จึงกล่าวว่า ฉันเคยละหมาดกับท่านเราะสูล صلى الله عليه وسلم จำนวน 2 เราะกะอะฮฺ และกับท่านอุมร์ رضي الله عنه ก็ 2 เราะกะอะฮฺ หัฟศ์ อิบน์ อุญาษ (เราะฮิมะฮฺลลอฮฺ) รายงานเพิ่มว่า ท่านอุษมาน رضي الله عنه ก็รู้ตัวดีถึงบทบาทการเป็นผู้นำของเขา ภายหลังจากท่านได้นำละหมาดเต็มจำนวน อิบน์ มุอาวียะฮฺ (เราะฮิมะฮฺลลอฮฺ) รายงานเพิ่มเติมว่า ภายหลังจากท่านก็ได้ทำแตกต่างกัน (บางคนก็ละหมาดย่อ บางคนก็ละหมาดเต็มจำนวน) ด้วยเหตุนี้ ฉันก็หวังว่าการปฏิบัติละหมาดของอุษมาน رضي الله عنه 4 เราะกะอะฮฺ จะได้ถูกตอบรับเช่นเดียวกับจำนวน 2 เราะกะอะฮฺ อัลอะอุมัซ (เราะฮิมะฮฺลลอฮฺ) กล่าวว่า มุอาวียะฮฺ บิน กุรเราะฮฺ (เราะฮิมะฮฺลลอฮฺ) จากบรรดาอาจารย์ของเขา เล่าว่า แท้จริง อับดุลลอฮฺ บินมัสนูด رضي الله عنه ก็ได้ละหมาดตามท่านอุษมาน رضي الله عنه จำนวน 4 เราะกะอะฮฺ อัลอะอุมัซ (เราะฮิมะฮฺลลอฮฺ) กล่าวว่า มีคนกล่าวแก่ อิบน์ มัสอูด رضي الله عنه ว่า ท่านได้ตำหนิต่านอุษมาน رضي الله عنه (ในเรื่องการละหมาดเต็มจำนวนเราะกะอะฮฺ) แล้วท่านก็ละหมาดเต็มจำนวน 4 เราะกะอะฮฺ อับดุลลอฮฺ บินมัสนูด رضي الله عنه กล่าวว่า การขัดแย้ง (ระหว่างผู้ศรัทธาด้วยกันในเรื่องหลักการศาสนานั้น) ถือเป็นเรื่องที่เลวร้าย¹¹⁹”

เช่นเดียวกับ Jalāl al-Dīn ‘Abd al-Rahmān al-Sayūtiy (2006: 25) ซึ่งได้กล่าวถึงผลลัพธ์เชิงบวกจากประเด็นความเห็นต่างในหนังสือชื่อว่า *جزيل المواهب في اختلاف المذاهب* (ความเห็นต่างของบรรดามัซฮับได้ทำให้เกิดตัวเลือกเพิ่มขึ้น) ว่า

"اعلم أن اختلاف المذاهب في هذه الملة نعمة كبيرة، وفضيلة عظيمة، وله سر لطيف، أدركه العالمون، وعمى عند الجاهلون، حتى سمعتُ بعض الجهال يقول: النبي صلى الله عليه وسلم جاء بشرع واحد، فمن أين مذاهب أربعة؟!، ومن العجب أيضاً من يأخذ في تفصيل بعض المذاهب تفصيلاً يؤدي إلى تنقيص المفصل عليه، وسقوطه، وربما أدى إلى خصام بين السفهاء وصارت عصبية وحمية الجاهلية، والعلماء منزهون عن ذلك، وقد وقع الخلاف في الفروع بين الصحابة رضي الله عنهم، وهم خير الأمة، فما خصم أحد منهم أحد، ولا عادي أحد أحداً ولا نسب أحد أحداً إلى خطأ ولا قصور"

¹¹⁹ นักหะดีษอธิบายว่า หะดีษบทนี้แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องปฏิบัติตามคำวินิจฉัยของผู้นำบรรดามุสลิม トラバドイテケルปฏิบัติของเขาคำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวมและไม่ได้กระทำการใดๆ ที่เป็นเรื่องอุตริกรรมในศาสนา (dorar.net/hadith/sharh/29670)

แปลว่า “ ฟังทราบเถิดว่า ความเห็นต่างของบรรดามัซฮับ (สำนักกฎหมาย) ในเรื่องเกี่ยวกับหลักการอิสลามนั้น ถือเป็นความโปรดปรานอันยิ่งใหญ่ และเป็นความดีอย่างมากมาย ถือเป็นมีความลับอันสุภาพ และบรรดาผู้รู้ต่างก็เข้าใจความเห็นต่างนั้น ขณะที่บรรดาคนเขลาส่วนใหญ่จะไม่เข้าใจเรื่องนี้ จนกระทั่งว่าพวกเขาบางคนกล่าวว่า ท่านเราะสูล ﷺ ได้นำหลักการศาสนามาเผยแพร่หลักการเดียว แล้วแนวทางมัซฮับ (สำนักกฎหมาย) ทั้งสี่มาจากที่ไหน และเป็นเรื่องน่าแปลกใจอีกเช่นกัน ที่มีคนพยายามมุ่งจะเจาะลึกรายละเอียดของบางมัซฮับเพื่อนำไปลดทอนคุณค่าของมัซฮับที่เขาไม่เห็นด้วย และพยายามทำให้แนวคิดนั้นตกไป ทั้งที่อาจเป็นไปได้ว่า เขาได้ทำให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้งระหว่างบรรดาคนเขลา กลายเป็น (ความขัดแย้งที่ก่อให้เกิด) การยึดติดความเห็นของตนเอง รักษาความโง่เขลา (ในขณะ) บรรดาผู้รู้จะไม่ตำหนิกันในเรื่องดังกล่าว (เพราะ) ในความเป็นจริงแล้ว ความเห็นต่างในประเด็นปลีกย่อยนั้นได้เคยเกิดขึ้นระหว่างบรรดาเศาะฮาบะฮ์ ﷺ ซึ่งพวกเขาก็เป็นกลุ่มประชาชาติที่ดีเลิศ และไม่มีใครทะเลาะเบาะแว้งกัน ไม่มีใครเป็นศัตรูกัน ไม่มีใครตำหนิความผิดพลาดหรือข้อบกพร่องของใคร”

ผู้วิจัยพบว่า ข้อชี้ขาดทางศาสนาอิสลามในเรื่องความเห็นต่าง สามารถจำแนกออกเป็น 4 กรณี ดังนี้ ดังที่ ‘Aliy Wanis (n.d.: 6-8) ได้อ้างถึงพิตวาของ อิบน์ ตัยมียะฮ์ (เราะฮิมะฮุลลอฮ์) (19/232, 250-257) ดังนี้

1) ความเห็นต่างเกี่ยวกับเรื่องหลักการศรัทธาที่มีการอ้างอิงหลักฐานชัดเจน (อัลอะดิลละฮ์ อัลก๊อตอียะฮ์) ไม่อนุญาตให้ตีความหรืออธิบายเป็นอย่างอื่น กรณีความเห็นต่างนี้ ถือเป็นประเด็นที่ศาสนาห้ามมีความเห็นต่างและเป็นความผิดถึงขั้นตักศาสนา ได้แก่ เช่น การเชื่อมั่นว่าอัลลอฮ์ ﷻ มีอยู่จริง และความเป็นเอกภาพของพระองค์ การศรัทธาต่อบรรดามะลาอิกะฮ์ บรรดาคัมภีร์ และการฟื้นคืนชีพหลังความตาย เป็นต้น

2) กรณีความเห็นต่างเกี่ยวกับเรื่องหลักการศรัทธาที่มีสถานะของหลักฐานที่ใช้ในการรับรองไม่ชัดเจน กรณีนี้ บางทรรศนะ เช่น อิหม่ามชาฟีอีย์ (เราะฮิมะฮุลลอฮ์) และปวงปราชญ์อิสลามบางท่านมีความเห็นว่าเป็นความผิดถึงขั้นตักศาสนา เช่น ประเด็นการมองเห็นอัลลอฮ์ ﷻ ในวันอาคิเราะฮ์ การออกจากรอกของผู้ศรัทธาต่อความเป็นเอกะของอัลลอฮ์ ﷻ และความเห็นเกี่ยวกับอัลกุรอานเป็นมัดกุล เป็นต้น

3) ความเห็นต่างเกี่ยวกับประเด็นปลีกย่อยในเรื่องศาสนบัญญัติที่มีตัวบทหลักฐานกำหนดชัดเจนในเรื่องข้อบังคับ (วาญิบ) ที่จะต้องปฏิบัติตามและห้ามมีความเห็นต่าง กรณีนี้ ถือเป็นเรื่องที่ศาสนาห้ามมีความเห็นต่างและมีความผิดถึงขั้นตักศาสนา เช่น ข้อบังคับละหมาด 5 เวลา การจ่ายซะกาต การถือศีลอด การประกอบพิธีหัจญ์ และการห้ามผิดปะเวณี เป็นต้น

4) ความเห็นต่างเกี่ยวกับประเด็นปลีกย่อยในเรื่องศาสนบัญญัติ เนื่องจากหลักฐานที่ใช้ในการรับรองประเด็นดังกล่าวมีสถานะไม่ชัดเจน จึงต้องใช้หลักการวินิจฉัยข้อชี้ขาดทางศาสนา (อิญติฮาด) ในการกำหนดศาสนบัญญัติ ความเห็นต่างประเภทนี้ ถือเป็นประเด็นที่บรรดานักกฎหมายอิสลามมีความเห็นต่างกันและไม่ถือเป็นความผิด ในกรณีที่เกิดข้อผิดพลาดหลังจากพวกเขาได้ใช้ความพยายามในการวินิจฉัยแล้ว เนื่องจากทรรศนะต่อข้อชี้ขาดทางศาสนาแตกต่างกัน หรือมีหลักฐานขัดแย้งกัน หรือมีความเห็นเกี่ยวกับการยอมรับต่อหลักฐานแตกต่างกัน

โดยสรุป ถึงแม้ว่าข้อตัดสินชี้ขาดทางศาสนาในบางประเด็นจะมีความเห็นแตกต่างกัน อันเนื่องมาจากความแตกต่างระหว่างช่วงเวลา สถานการณ์ บริบท และความจำเป็นของแต่ละกลุ่มคน หรือบางประเด็นปัญหาเป็นเรื่องใหม่และไม่เคยเป็นประเด็นปัญหามาก่อน ซึ่งทำให้การบังคับให้ยึดถือตามข้อตัดสินเดิม และอาจสร้างความลำบากให้แก่คนอีกกลุ่มหนึ่ง หรือไม่ก็มีความขัดแย้งต่อหลักเจตนารมณ์แห่งกฎหมายอิสลามในเรื่องการป้องกันอันตราย การให้ความสะดวก และการไม่สร้างความลำบาก ด้วยเหตุนี้เอง การดำเนินการอย่างมีระบบเพื่อให้ได้ข้อตัดสินที่ดีที่สุดของบรรดาปวงประชาและผู้รู้ศาสนาในแต่ละยุค จึงมีผลการวินิจฉัยข้อชี้ขาดทางศาสนาแตกต่างกัน บริบทและสถานการณ์ที่แตกต่างกัน ซึ่งพวกเขาก็ต่างทราบดีว่า หากมีการนำคำวินิจฉัยของพวกเขาไปปฏิบัติแล้ว จะต้องอ้างถึงกฎเกณฑ์และวิธีวิทยาการวิจัยทางกฎหมายอิสลามของพวกเขาด้วย (Ibn ‘Aabidīn al-Dimashkiy, *Mājmū’u Rāsāil ibn ‘Aabidīn*: 2/123)

และถึงแม้พวกเขาจะมีความเห็นต่างกันอย่างบ้างในประเด็นปลีกย่อย อันเนื่องจากปัจจัยและสาเหตุตั้งที่ผู้วิจัยได้นำเสนอก่อนหน้านี้ แต่พวกเขาก็เข้าใจวิธีการนำเสนอความเห็นต่าง ด้วยมารยาทในการนำเสนอความเห็นต่างที่มีความสอดคล้องตามหลักเจตนารมณ์แห่งกฎหมายอิสลาม โดยยึดถือเงื่อนไขสำคัญสองประการในการนำเสนอความเห็นต่าง ดังที่ Muhammad ‘Aawwāmah (2007: 78) ได้กล่าวว่า เงื่อนไขโดยทั่วไปซึ่งแสดงออกให้เห็นถึงมารยาทความเห็นต่างและเป็นมารยาทที่น่าชื่นชม คือ การแสดงความเห็นต่างนั้นจะต้องเป็นเรื่องที่เกิดประโยชน์ต่อศาสนาและทำให้เกิดความรู้ใหม่ที่ช่วยให้สามารถเข้าใจถึงวิทยปัญญาที่ซ่อนเร้นอยู่ในประเด็นที่มีความเห็นต่าง เพราะหากไม่เป็นเรื่องที่ควรเห็นต่างแล้ว ความเห็นต่างลักษณะนั้นจะถือเป็นเรื่องที่น่าตำหนิ และอาจทำให้เกิดการละเมิดขอบเขตของศาสนา สร้างความขัดแย้ง ความอ่อนแอ และการปล่อยปละละเลยต่อเรื่องความถูกต้อง จนกระทั่งอาจมีผลย้อนกลับมาเป็นอันตรายแก่ผู้มีความเห็นต่าง รวมทั้งความเห็นต่างดังกล่าวจะต้องเป็นประเด็นปลีกย่อยในหลักการศาสนาที่มีความสอดคล้องกับรายละเอียดและตัวบท

หลักฐาน และผู้มีความเห็นต่างจะต้องเป็นบุคคลที่มีความรู้และมีสถานะสมควรที่จะแสดงความเห็นต่างด้วยวิธีการที่เหมาะสม

2.2.5 มารยาทความเห็นต่างในอิสลาม

มารยาทความเห็นต่างในอิสลาม คือ คุณลักษณะสำคัญที่เกิดจากความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับสาเหตุของความเห็นต่าง ผลกระทบ และแนวทางในการป้องกันความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นจากความเห็นต่างได้อย่างถูกต้องและทันท่วงทีของผู้ทำหน้าที่นำเสนอคำสอนอิสลาม เป็นการนำเสนอความเห็นต่างด้วยการยึดหลักคุณธรรมจริยธรรม มารยาท ความสุชุม และใช้วิทยปัญญาในการจัดการความเห็นต่าง สอดคล้องกับความเห็นของ Yūsuf al-Qardāwiy (2001: 126) กล่าวว่า ถึงแม้ว่าการนำเสนอความเห็นต่างจะต้องอาศัยปัญญาและหลักทางวิชาการในการสนับสนุนความเห็นและเพื่อจัดการความเห็นต่างที่เกิดขึ้นให้ทั้งสองฝ่ายได้มีมติหรือมีความเห็นพ้องร่วมกัน ดังที่อิสลามได้เรียกร้องให้ประชาชาติอิสลามมีความเป็นหนึ่งเดียวกัน ไม่ว่าเขาจะมีความแตกต่างกันในด้านใด แต่เพื่อให้สามารถรักษาความศรัทธาและมารยาทที่ดิงาม การนำหลักมารยาทมาใช้ในการนำเสนอความเห็นต่างจึงถือเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะมนุษย์ทุกคนต่างก็มีความปรารถนาให้ตนเองมีความตื่นตัวทางสติปัญญาและมีจิตใต้สำนึกที่มีชีวิตชีวา เช่นเดียวกับที่พวกเขาปรารถนาความรู้ที่เป็นประโยชน์ ความศรัทธาที่มั่นคง และมารยาทที่ดิงามเป็นคุณลักษณะประจำตัว

‘Ābdullāh bin ‘Ābd āl-Musin āl-Turākiy (2010: 65-66) กล่าวว่า ผู้ที่มีความเข้าใจเกี่ยวกับสาเหตุของความเห็นต่างจะสามารถเข้าใจพื้นฐานของหลักกฎหมายอิสลาม เข้าใจประเด็นปลีกย่อยและความแตกต่างระหว่างวิธีวิทยาการวิจัยทางกฎหมายอิสลาม สามารถอธิบายความแตกต่างในด้านแหล่งที่มาของคำตัดสิน สถานะของหลักฐาน และแหล่งอ้างอิงที่แตกต่างกัน รวมถึงมีความสามารถในการชั่งน้ำหนักการแสดงความเห็นต่างเพื่อให้ได้คำวินิจฉัยที่ถูกต้องและเหมาะสมที่สุด ทั้งนี้จากการศึกษาเกี่ยวกับมารยาทในการเห็นต่างของเศาะฮาบะฮ์และบรรพชนอิสลาม (สะลัฟ คอ ลีห์) พบว่า พวกเขาได้แสดงแบบอย่างอันดิงามเกี่ยวกับมารยาทในการเห็นต่าง การรับฟัง และการเคารพความคิดเห็นต่าง ดังที่นักวิชาการอิสลามหลายท่านได้กล่าวถึงมารยาทของพวกเขา (Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 1984: 48-49; ‘Āqil Muhammad al-Maqtāriy. 1993, 25-28; ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993: 169-171; Sālah Nājīb al-Dīq, n.d.: 4-5) โดยสรุป ดังนี้

1) เมื่อมีความเห็นต่างเกิดขึ้นระหว่างบรรดาเศาะฮาบะฮ์ พวกเขาจะมีความพยายามในการไม่ให้เกิดความขัดแย้ง หรือทำให้ประเด็นปัญหาศาสนาในเรื่องดังกล่าวเป็นจุดเริ่มต้นสู่ความเห็นต่างและความขัดแย้งในประเด็นปลีกย่อยอื่นๆ โดยพวกเขาจะพยายามให้ได้ข้อสรุปในเรื่องดังกล่าว

โดยเร็ว ยกเว้นในบางกรณีที่ต้องใช้เวลาในการทบทวน พวกเขาจะไม่รีบเร่งในการให้คำตัดสิน เพื่อให้ได้ความเห็นที่ถูกต้องและยุติธรรม

2) บรรดาเศาะฮาบะฮฺจะนำประเด็นที่มีความเห็นต่างกันไปทบทวนแหล่งที่มาของศาสนา ทั้งในอัลกุรอานและสุนนะฮฺของท่านเราะสูล ﷺ เพื่อให้ได้คำตอบและยุติความเห็นต่าง ด้วยความพยายามเป็นอย่างมากในการค้นหาคำตอบจากประเด็นที่มีความเห็นต่าง และเคารพความเห็นต่าง และทั้งสองฝ่ายก็มีความตั้งใจที่จะนำเสนอความเห็นที่ดีกว่า โดยหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่จะทำให้เกิดความแตกแยกระหว่างพวกเขาและไม่ให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกัน

3) ท่านเราะสูล ﷺ จะทำหน้าที่ให้คำแนะนำหรือคำตัดสินที่ถูกต้องแก่พวกเขาในประเด็นที่พวกเขาให้ความสนใจในเรื่องการตีความหมาย (ตะอ์วีล) ต่างกันในหลาย ๆ ประเด็น ในขณะที่พวกเขาเองจะมีความรู้สึกสนใจและยอมรับคำตัดสินดังกล่าว โดยไม่มีอคติทางอารมณ์หรือทางความคิดระหว่างพวกเขา

4) เมื่อพบว่ามีหลักการหรือคำสอนอ้างอิงในเรื่องดังกล่าวชัดเจน พวกเขาจะยอมรับและเคารพความเห็นต่างอย่างรวดเร็ว รวมทั้งยึดถือปฏิบัติตามข้อตัดสินชี้ขาดของอัลลอฮ์ ﷻ และเราะสูล ﷺ ด้วยความยำเกรงต่ออัลลอฮ์ ﷻ และปลอดภัยจากการใช้อารมณ์ หรือความรู้สึกเลือกยึดถือตามหรือเลือกปฏิบัติตามที่ตนพอใจ

5) มารยาทในการเห็นต่างของบรรดาเศาะฮาบะฮฺ เป็นคุณลักษณะที่น่าชื่นชม เคารพและรับฟังความเห็นต่าง ใช้ถ้อยคำที่สุภาพในการนำเสนอความเห็นต่าง และหลีกเลี่ยงการใช้ถ้อยคำที่หยาบคายหรือส่อเสียดให้เกิดความบาดหมางกันระหว่างพวกเขา

6) การรักษาความเป็นพี่น้องกันในอิสลามเพื่อทำให้เกิดรัฐอิสลามของบรรดาเศาะฮาบะฮฺ คือ รากฐานสำคัญที่ทำให้พวกเขาสามารถจัดการความเห็นต่างหรือยอมรับความเห็นต่างในประเด็นที่มีการวินิจฉัยอย่างสุดความสามารถ และ

7) พวกเขาจะไม่นำประเด็นที่เกี่ยวข้องกับหลักการศรัทธามาแสดงความเห็นต่างกัน และจะไม่แสดงความเห็นต่างนอกจากจะมีความจำเป็นในการนำเสนอความเห็นดังกล่าว

ผู้วิจัยพบว่า Tāhā Jābir Fayyād al-'Ulwāniy (1984: 49-61) ได้นำเสนอตัวอย่างมารยาทและการจัดการความเห็นต่างระหว่างบรรดาเศาะฮาบะฮฺ เช่น ประเด็นความเห็นต่างกันในเรื่องการเสียชีวิตของท่านเราะสูล ﷺ การฝังศพท่านเราะสูล ﷺ การแต่งตั้งผู้ทำหน้าที่ปกครองแทนท่านเราะสูล ﷺ ความเห็นต่างในเรื่องการทำสงครามกับผู้ตกศาสนา และประเด็นความเห็นต่างเกี่ยวกับประเด็นปัญหาปลีกย่อยในเรื่องหลักกฎหมายอิสลาม โดยแสดงให้เห็นถึงมารยาทในการเห็นต่างและแนวทางการจัดการความเห็นต่างของพวกเขาได้เป็นอย่างดี

ทั้งนี้ จากการศึกษาเกี่ยวกับมารยาทความเห็นต่างของบรรดาปวงประชาญ์อิสลามในอดีตพบว่า บรรดาผู้นำและนักกฎหมายอิสลามในยุคหลังจากบรรดาเศาะฮาบะฮ์ได้ปฏิบัติเป็นแบบอย่างในเรื่องมารยาทในการเห็นต่างนี้เป็นอย่างดี ดังที่ ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy (1993: 166-167) ได้นำเสนอตัวอย่างในเรื่องนี้ว่า ในยุคดังกล่าวเป็นยุคที่บรรดาผู้ทำหน้าที่ให้ข้อชี้ขาดศาสนาหรือผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับการวินิจฉัยหลักการศาสนาเท่านั้นที่จะสามารถให้ความเห็นต่างระหว่างพวกเขา เพราะจุดประสงค์ของความเห็นต่างในประเด็นปัญหาต่างๆ นั้น เพื่อที่จะได้คำตอบที่ถูกต้องที่สุด หรือได้แนวทางปฏิบัติที่ดีกว่า จึงไม่เป็นเรื่องที่อนุญาตให้คนทั่วไปซึ่งไม่มีความรู้เรื่องหลักการศาสนาทำการวินิจฉัยหรือแสดงความเห็นต่าง และเนื่องจากบรรดานักกฎหมายอิสลามทั้งหลายต่างก็เข้าใจจุดมุ่งหมายและที่มาของความเห็นต่างเป็นอย่างดี ตัวอย่างเช่น อิหม่ามอัชชาฟีอีย์ (เราะฮิมะฮุลลอฮ) ได้เคยกล่าวไว้ว่า ไม่เป็นที่อนุญาตแก่คนหนึ่งที่จะทำการวินิจฉัยข้อชี้ขาดทางศาสนา นอกจากเขาจะเป็นคนที่มีความรู้และความเข้าใจอัลกุรอานเป็นอย่างดี มีความรู้เกี่ยวกับตัวบทที่ยกเลิก (นาสิค) และถูกยกเลิก (มันสุค) อายะฮุมหฺกะมาต และ อายะฮุมตะซาบิฮาด ความรู้เรื่องการตีความ (ตะอวีล) สาเหตุการประทานอายะฮฺ อายะฮุมกียะฮฺ อายะฮุมตะเนียฮฺ และวิชาที่เกี่ยวข้อง รวมถึงเข้าใจเกี่ยวกับตัวบทหะดีษ ตัวบทที่ยกเลิก (นาสิค) และถูกยกเลิก (มันสุค) รู้จักหะดีษเช่นเดียวกับอัลกุรอาน มีความเชี่ยวชาญด้านภาษาอาหรับ บทกวี และศาสตร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาอัลกุรอาน และอัลหะดีษ ซึ่งหากเขามีความรู้ในเรื่องดังกล่าวแล้ว ก็จะต้องว่าบุคคลนั้นมีความเข้าใจและแสดงความเห็นได้ว่าสิ่งใดฮาลาลหรือฮารอมในหลักการศาสนา

เช่นเดียวกับความเห็นของ อลี บิน ซะฟีก (เราะฮิมะฮุลลอฮ) ได้กล่าวถึงคำพูดของ อิบนุ อัลมุบารอก (เราะฮิมะฮุลลอฮ) เมื่อเขาถูกถามว่า เมื่อใดสมควรที่คนหนึ่งจะแสดงความเห็นต่างในเรื่องศาสนาได้ เขากล่าวว่า เมื่อบุคคลนั้นมีความรู้เรื่องอัลกุรอานและอัลหะดีษ และมีความสามารถในการวิเคราะห์องค์ความรู้ (Ibn Qayyim al-Jawziyyah, ‘Iilam al-Mawqi’in, juz1: 46-47)

‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy (1993: 167-168) กล่าวว่า ด้วยเหตุนี้ บรรดาอิหม่ามและบรรดาผู้รู้ทั้งหลายในยุคสะลัฟ ศอลิห์ จะไม่แสดงความเห็นต่างกันในเรื่องที่เป็นประเด็นแหล่งที่มาของกฎหมายอิสลาม แต่พวกเขาจะมีความเห็นต่างกันในส่วนที่เป็นประเด็นปลีกย่อยของศาสนาในแง่ความคิดเห็นต่อเรื่องการปฏิบัติที่ไม่เหมือนกัน เช่น ในเรื่องสำเนียงและวิธีการอ่านอัลกุรอานที่มีหลายรูปแบบ เรื่องการอ่านหรือไม่อ่านบิสมิลลาฮฺ การอ่านบิสมิลลาฮฺเสียงดังหรือเสียงค่อยในเวลาละหมาด การอ่านและไม่อ่านดุอาอุนุตในเวลาละหมาดศุบห์ การถือว่าเสียและไม่เสียน้ำละหมาดในกรณีมีการสัมผัสระหว่างชายหญิง กรณีการเสียหรือไม่เสียน้ำละหมาดเนื่องจากรับประทานเนื้ออูฐ หรือประเด็นศาสนาที่มีความเห็นต่างในเรื่องอื่น ๆ ก็ตาม แต่พวกเขาสามารถที่ยินละหมาดตามกันได้ เช่น อิหม่ามหะนะฟีอีย์ (เราะฮิมะฮุลลอฮ) อิหม่ามชาฟีอีย์ (เราะฮิมะฮุลลอฮ)

และคนอื่นๆ ได้เคยเป็นมะอุมมะลามาตามอิหม่ามชาวเมืองมะดีนะฮ์ ซึ่งยึดถือทรรศนะของอิหม่าม มาลิกีย์ (เราะฮิมะฮุลลอฮ์) ถึงแม้ว่าเขาจะอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงดังหรือเสียงค่อยก็ตาม

ดังกล่าวข้างต้น จึงแสดงให้เห็นถึงความสำคัญเกี่ยวกับมารยาทในการเห็นต่างและการศึกษาเกี่ยวกับหลักการพื้นฐานซึ่งผู้มีความเห็นต่างจะต้องให้ความตระหนักและให้การยอมรับดังที่นักวิชาการร่วมสมัย เช่น ‘Abd al-Rahmān ‘Abd al-Khāliq (2020: 2-5) ได้กล่าวถึงหลักเกณฑ์สำคัญในเรื่องมารยาทความเห็นต่างในหนังสือ القواعد الذهبية في أدب الاختلاف (หลักเกณฑ์สำคัญในเรื่องมารยาทความเห็นต่าง) ดังนี้

1) การแสดงความเห็นต่างจะต้องไม่ออกจากการอ้างอิงแหล่งที่มาสำคัญของศาสนา ได้แก่ อัลกุรอาน สุนนะฮ์ และมติเอกฉันท์ของบรรดาเศาะฮาบะฮ์ เนื่องจากการอ้างอิงแหล่งที่มาอื่นจากทั้งสามแหล่งที่มาจะไม่ถือว่าเป็นวิธีจากข้อผิดพลาด ผู้ที่มีความเห็นต่างจึงจำเป็นต้องให้ความสำคัญและมีความเชื่อมั่นว่าประชาชาติอิสลามต่างก็ยอมรับต่อการนำแหล่งที่มาทั้งสามของศาสนา เพราะแหล่งที่มาอื่นไม่ถือว่าเป็นวิธีจากข้อผิดพลาดหรือความคลาดเคลื่อน จึงไม่อนุญาตให้ละทิ้งหลักการทั้งสาม หรือนำความเห็นที่คลุมเครือมาตอบโต้หลักฐานที่ชัดเจน และจำเป็นที่บรรดาผู้ศรัทธาจะต้องรับและถือปฏิบัติตามหลักฐานดังกล่าว

2) ผู้มีความเห็นต่างจะต้องยอมรับข้อตัดสินที่ชัดเจน (หุก่ม ก๊อตอีย) และไม่มีความเห็นต่างในประเด็นที่มีข้อชี้ขาดทางศาสนาในอัลกุรอานและอัลหะดีษชัดเจนและเด็ดขาด (หุก่ม ก๊อตอีย) แล้ว เนื่องจากไม่ใช่ประเด็นที่จะต้องมีความสงสัยใด ๆ ได้แก่ หลักการศาสนาซึ่งเป็นที่ทราบกันดีว่าเป็นหน้าที่ของผู้ศรัทธาต้องยอมรับและปฏิบัติตาม เช่น หลักการศรัทธาต่ออัลลอฮ์ ﷻ บรรดาเมลาอิกะฮ์ บรรดาอัครทูต บรรดาเราะซูล วันอาคิเราะฮ์ และการกำหนดความดีความชั่ว หรือในเรื่องความสมบูรณ์ของคัมภีร์อัลกุรอานซึ่งรวบรวมโดยบรรดาเศาะฮาบะฮ์ซึ่งบรรดามุสลิมได้อ่านจนถึงทุกวันนี้ เรื่องการบังคับละหมาดฟรัฎฮ์ทั้งห้าเวลา การถือศีลอด การออกชะกาต การประกอบพิธีหัจญ์ การห้ามกินดอกเบียร์ ห้ามการทำซินา ห้ามการดื่มเหล้า หรือการทำสิ่งลามกหรืออบายมุขทั้งหลาย และหลักคำสอนอื่น ๆ ซึ่งมีตัวบทและหลักฐานได้ให้การรับรองไว้อย่างชัดเจน และไม่อนุญาตให้มีความเห็นต่าง

3) การแสดงความเห็นต่างซึ่งเป็นที่อนุญาต ได้แก่ความเห็นต่างในเรื่องการวินิจฉัยข้อชี้ขาดทางศาสนา (อิจญูติฮาด) ประเด็นความเห็นต่างที่เป็นผลมาจากการให้ทรรศนะแตกต่างกัน ซึ่งเคยเกิดขึ้นแล้ว นับตั้งแต่ยุคของเศาะฮาบะฮ์ บรรดาปวงปราชญ์ และบรรดานักกฎหมายอิสลามหลังจากพวกเขา จนกระทั่งถึงทุกวันนี้ จึงไม่อนุญาตที่จะออกข้อตัดสินชี้ขาดแก่บุคคลใดที่ยึดถือทรรศนะหรือความเห็นใด ๆ แตกต่างจากตนเองว่า เป็นผู้ปฏิเสธศาสนา ตกศาสนา หรือเป็นคนชั่ว หรือพวกอูตริกรรมในศาสนา เพราะแต่ละคนต่างก็มีความเห็นที่จะปฏิบัติตามทรรศนะที่ตนเองเห็นว่าถูกต้อง หรือบางคนอาจมีความสามารถในการวิเคราะห์ สามารถขานน้ำหนักรู้ของหลักฐานได้ เขาก็จะยึดถือตาม

ความเห็นที่มีน้ำหนักมากกว่าเป็นไปตามหลักกฎหมายอิสลาม จึงเป็นเรื่องปกติที่จะพบว่าอาจถูกต้องหรืออาจผิดพลาดได้ หรือมีความเห็นว่า เรื่องนี้มีน้ำหนักมากกว่าเรื่องนั้น เช่น ความเห็นในเรื่องคำคืนอัลเมียะฮฺอรอญ์ การอ่านบิสมิลลาฮฺเสียงดัง หรือเสียงค่อยในเวลาละหมาด การอ่านสุเราะฮฺฟาติหะฮฺของมะอ์มูม หรือการปฏิบัติละหมาดฟัรฎูครบจำนวนเราะกะอะฮฺในขณะที่อยู่ระหว่างการเดินทาง เป็นต้น

4) ผู้มีความเห็นต่างจะต้องยอมรับว่า ในบางครั้งความเห็นต่างกันนั้น ถือเป็นเรื่องที่ได้รับความปลอดภัยจากอัลลอฮ์ ﷻ และช่วยแนวทางในการปฏิบัติศาสนกิจมากขึ้น โดยเฉพาะความเห็นต่างในเรื่องการวินิจฉัยข้อชี้ขาดทางศาสนาที่มีลักษณะไม่เด็ดขาด (หุกุม ซ็อนเนีย) ยังคงเป็นประเด็นที่มีความสงสัยซึ่งมีความเห็นต่างกันระหว่างเศาะฮาบะฮฺ บรรดาตาบิอีน บรรดาปวงปราชญ์และนักกฎหมายอิสลามทั้งหลาย เนื่องจากพวกเขาไม่ใช่บุคคลที่ถูกรับรองว่าปลอดภัยจากข้อผิดพลาด จึงถือเป็นเรื่องที่ยืดหยุ่นและเปิดกว้างในการแสดงความเห็นต่าง ดังที่นักวิชาการบางท่านได้ให้ความเห็นว่า การมีมติเห็นพ้องกันในเรื่องลักษณะดังกล่าวของพวกเขานั้นถือเป็นข้อตัดสินชี้ขาดในการนำไปอ้างเป็นหลักฐาน และความเห็นต่างกันของพวกเขา ก็ถือเป็นเรื่องความปลอดภัยที่อัลลอฮ์ ﷻ ทรงประทานให้แก่ประชาชาติอิสลาม

5) เมื่อพบว่า ความเห็นใดเป็นความเห็นที่ถูกต้องและมีน้ำหนักน่าเชื่อถือมากกว่า ผู้ที่มีความเห็นต่างกันจำเป็นจะต้องยอมรับความเห็นนั้น เนื่องจากเป็นความเห็นดังกล่าวถูกต้องและสอดคล้องกับหลักการอิสลาม ห้ามการติเตียนหรือการวิพากษ์วิจารณ์ความเห็นของบรรดาผู้รู้ก่อนหน้าว่าเป็นความเห็นที่ปฏิเสธต่อหลักการศาสนา หลงผิด หรืออูตริกรรม เช่น เรื่องการไม่อาบน้ำยกหะดัซใหญ่ (ญุนุบ) ในกรณีที่ไม่พบน้ำสำหรับการทำละหมาด จนกระทั่งเขาได้พบน้ำในภายหลัง การแต่งงานชั่วคราว (นิกาห์มุตอะฮฺ) การอนุญาตให้สามารถดื่มเหล้าได้ในกรณีที่ไม่เกิดอาการเมา หรือประเด็นข้อชี้ขาดทางศาสนาในอดีตซึ่งเคยได้รับการอนุญาตให้ปฏิบัติได้ในช่วงยุคแรกของอิสลาม

6) สาเหตุที่อิสลามผ่อนผันให้มีความเห็นต่างกันในประเด็นหลักการศาสนา หรือยอมรับให้มีความเห็นต่างกันได้มีหลายสาเหตุ เช่น ความเห็นต่างกันในเรื่องความรู้เกี่ยวกับหลักฐาน ความถูกต้องของหลักฐาน ความอ่อนแอของหลักฐาน หรือประเด็นที่นำไปสู่การตีความเข้าใจแตกต่างกัน การนำเสนอหลักฐานที่แตกต่างกัน การยึดถือตามตัวบท การยึดถือความหมายที่ซ่อนเร้น เช่น ตัวอย่างในเรื่องความเห็นต่างของเศาะฮาบะฮฺในเหตุการณ์เดินทางไปหมู่บ้าน บินิกร็อยเซาะฮฺ เป็นต้น

7) สาเหตุที่อิสลามไม่ยอมรับให้มีความเห็นต่างกันในประเด็นหลักการศาสนา ซึ่งถือเป็นสาเหตุของความเห็นต่างที่น่าตำหนิและไม่อนุญาตให้มีความเห็นต่างกัน เช่น ความเห็นต่างที่มีสาเหตุจากความโกรธเคืองหรือความอิจฉาริษยา ความบาดหมาง และชวนทะเลาะ โดยมีเจตนาเพื่อเอาชนะฝ่ายที่มีความเห็นต่างจากตน สาเหตุของความเห็นต่างเช่นนี้ ถือเป็นเรื่องที่ต้องห้ามในอิสลาม และไม่อาจทำให้เกิดข้อสรุปที่ถูกต้องตามแนวทางอิสลามได้ หากแต่จะสร้างความขัดแย้งและความแตกแยก

ระหว่างพวกเขา ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงรับรองคุณลักษณะของพวกเขาไว้ในอายะฮ์ที่ 27 สูเราะฮ์ อัลบะเกาะเราะฮ์ ว่า บรรดาบุคคลที่มีความเห็นต่างซึ่งได้รับทางนำนั้น พวกเขาจะปลอดภัยจากคุณลักษณะของความอิจริยา

8) ผู้ศรัทธาจำเป็นจะต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามผู้นำของบรรดามุสลิมในประเด็นหลักการทั่วไป ถึงแม้ว่าเขาอาจจะผิดพลาดบ้าง แต่ไม่ถึงขั้นออกจากกรอบหลักการศาสนา เนื่องจากหลักการของอะล် อัสนุนะฮ์ วัลญะมาอะฮ์ มีความเชื่อถือว่า การฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามผู้นำนั้นถือเป็นความผิดและเป็นที่มาของความชั่วร้าย ซึ่งความผิดของพวกเขาถือเป็นความผิดที่พวกเขาต้องรับผิดชอบด้วยตัวเอง ในขณะที่การปฏิบัติตามผู้นำถือเป็นหน้าที่ของผู้ตาม เช่น ท่านเราะสูล ﷺ ได้เคยใช้ให้ละหมาดตามหลังบรรดาผู้ปกครอง ถึงแม้ว่าพวกเขาจะมาละหมาดล่าช้าก็ตาม หรือในเรื่องการจ่ายชะกาตซึ่งพวกเขามีสิทธิ์ในการจัดการมัน

9) ไม่อนุญาตให้ผู้นำเสนออิสลามปกปิดข้อเท็จจริงหรือความรู้ที่ต่างจากความเห็นของตนเอง หรือแนวทางที่ตนยึดถือ แต่ผู้นำจะต้องนำเสนอทุกความเห็นต่างนั้นเพื่อให้บรรดาผู้ศรัทธาได้เลือกตัดสินใจและปฏิบัติ ตราบใดที่ความเห็นนั้นถูกต้อง และไม่ใช้ความเห็นต่างที่จะก่อให้เกิดความขัดแย้ง หรือการปฏิเสธต่อหลักการศาสนา หรือการชี้นำไปสู่การอุตริกรรมในศาสนา เช่น ความเห็นต่างระหว่างอุมร์ ﷺ และอัมมาร ﷺ ในเรื่องการตะยัมมุดแทนการอาบน้ำวาญิบ ความเห็นต่างระหว่าง อิบน์ อับบาส ﷺ กับ อิบน์ อุมร์ ﷺ ในเรื่องการประกอบพิธีหัจญ์แบบ ตะมัดตัวอะ หรือความเห็นต่างระหว่าง หุซัยฟะฮ์ ﷺ และเศาะฮาบะฮ์อีกหลายท่าน กับความเห็นของ อุษมาน ﷺ ในเรื่องการปฏิบัติละหมาดครบตามจำนวนเราะกะอะฮ์ในระหว่างฟ้านัก (วุกูฟ) ที่ทุ่งอะเราะเราะฮ์ และที่ทุ่งมีนา ในช่วงเวลาประกอบพิธีหัจญ์ เป็นต้น

10) ผู้ศรัทธาทุกคนมีสิทธิของตนเองและมีหน้าที่ที่จะต้องยอมรับสัจธรรมและเชิญชวนกันสู่แนวทางที่ถูกต้อง มีหน้าที่ในการปฏิเสธและห้ามปรามกันจากแนวทางที่ผิดต่อหลักการศาสนา ในขณะเดียวกันผู้นำหรือผู้ปกครองของบรรดาผู้ศรัทธาก็มีหน้าที่ในการให้ความเอาใจใส่ดูแลและสนับสนุนให้พวกเขาได้ปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้อง เช่น การสนับสนุนในเรื่องการสร้างครอบครัวที่อบอุ่น การอบรมสั่งสอนเยาวชนให้เป็นคนดีของสังคม ไม่ประพฤติดนฝ่าฝืนต่อบทบัญญัติของศาสนา การยับยั้งความชั่ว และการห้ามปรามพวกเขาจากการก่อความเสียหายและความไม่สงบในสังคม ไม่ว่าจะด้วยคำพูดที่ดีหรือด้วยการปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดีก็ตาม

จากหลักเกณฑ์พื้นฐานเกี่ยวกับมารยาทในการแสดงความเห็นต่างตามที่ ‘Abd al-Rahmān ‘Abd al-Khāliq (2020: 2-5) ได้นำเสนอข้างต้นนั้น แสดงให้เห็นถึงความจำเป็นสำหรับผู้ทำหน้าที่นำเสนอคำสอนอิสลามจะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการดังกล่าวก่อนที่จะนำเสนอความเห็นต่าง ดังที่ ‘Āqil Muhammad al-Maqtāriy (1993: 46-47) กล่าวว่า ผู้ศึกษาศาสนาจะต้องมีความ

พยายามในการค้นคว้าและเข้าถึงแหล่งความรู้เพื่อให้ได้รับความเข้าใจที่ถูกต้อง และไม่เสียเวลากับ การแสดงความเห็นต่างที่ไม่เกิดประโยชน์ หลีกเลี่ยงความเห็นต่างที่อาจทำให้เกิดความขัดแย้ง ความ อิจฉาริษยาและการหันเหออกจากสัจธรรม โดยมุ่งหวังผลตอบแทนความดี ดังที่ท่านเราะฮูล رضي الله عنه ได้ กล่าวไว้ว่า

((أَنَا زَعِيمٌ بَيْتٍ فِي رَبْضِ الْجَنَّةِ لِمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَإِنْ كَانَ مُحِقًّا، بَيْتٍ فِي وَسْطِ الْجَنَّةِ

لِمَنْ تَرَكَ الْكُذْبَ وَإِنْ كَانَ مَا زِحًّا ، وَبَيْتٍ فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ لِمَنْ حَسَنَ خُلُقَهُ))¹²⁰

ความว่า “ฉัน คือ ผู้ดูแลบ้านที่อยู่รอบ ๆ สรวงสวรรค์ของผู้ที่ละทิ้งการโต้เถียง (เพื่อ รักษาความสัมพันธ์อันดีและไม่ให้เกิดความแตกแยก) ถึงแม้ว่าเขาจะเป็นฝ่ายที่ ถูกต้อง และบ้านที่อยู่กลางสรวงสวรรค์ของผู้ที่ทิ้งการโกหก ถึงแม้ว่าจะเป็นเรื่อง ล้อเล่น และบ้านที่อยู่ชั้นสูงสุดของสรวงสวรรค์ของผู้ที่มีอัคลากดีงาม”

ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามหรือแม้แต่ผู้ที่ทำหน้าที่ชี้ขาดทางศาสนาจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ จะต้องรับฟังความเห็นต่างและมีมารยาทในการเห็นต่าง トラบไตที่ความเห็นของผู้อื่นไม่ขัดต่อ หลักการศาสนา ดังที่ อัลอิหม่าม อันนะวะวี (เราะฮิมะฮูลลอฮ) ได้กล่าวถึงความเห็นของบรรดาปวง ประชาญ์อิสลามในเรื่องนี้ว่า

"لَيْسَ لِلْمُفْتِيِّ وَلَا لِلْقَاضِيِّ أَنْ يَعْتَرِضَ عَلَى مَنْ خَالَفَهُ إِذَا لَمْ يُخَالِفْ نَصًّا أَوْ إِجْمَاعًا أَوْ

قِيَاسًا جَلِيلًا"¹²¹

แปลว่า “ไม่ใช่บทบาทของผู้ทำหน้าที่ให้คำวินิจฉัยทางศาสนาหรือผู้ทำหน้าที่ พิพากษาจะคัดค้านบุคคลที่มีความเห็นต่างจากเขา トラบไตที่บุคคลนั้น ไม่ได้แสดง ความเห็นขัดแย้งกับอัลกุรอาน อัลหะดีษ มติเอกฉันท์ (อิญญ์มาอ) หรือการเทียบ เคียบที่ถูกต้อง (กียาส) ”

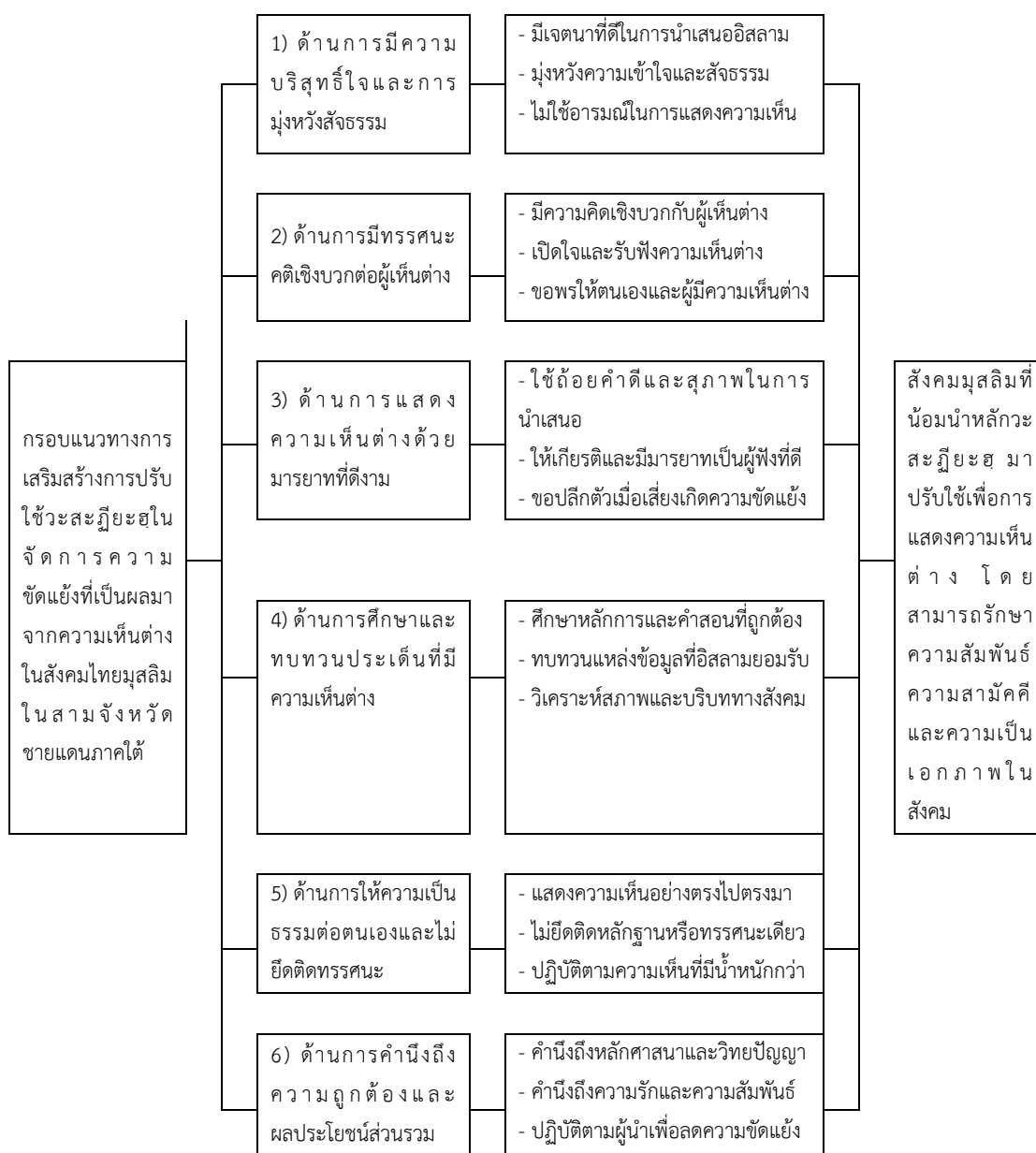
โดยสรุปผลจากการศึกษาข้อมูลเชิงเอกสารเกี่ยวกับมารยาทความเห็นต่างในอิสลาม ดังจะเห็น ได้จากแบบอย่างในเรื่องมารยาทการแสดงความเห็นต่างของบรรดาเศาะฮาบะฮฺ บรรพชนอิสลาม (สะลัฟ ศอลิห์) ตลอดจนบรรดาอิหม่ามและนักกฎหมายอิสลามในอดีตได้นำเสนอหลักการและ มารยาทการเห็นต่างในอิสลามข้างต้น (Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 1984: 48-49; ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993: 169-171; ‘Āqil Muhammad al-Maqtāriy , 1993: 48-50; Yūsuf al-Qardāwiyy, 2001: 126-160; ‘Ābdullāh bin ‘Ābd āl-Musin āl-Turākiy, 2010: 65-66; Muhammad Abū Ghadīr al-Mahāmiy, 2015; ‘Abd al-Rahmān ‘Abd al-Khāliq,

¹²⁰ หะดีษรายงานโดย al-Munziriy ใน al-Tarhib wa al-Tarhib: 4/50 สายรายงานอยู่ในระดับหะสัน

¹²¹ Sharh al-Nawawiy ‘ala Muslim: 2/24, al-Furuq: 40,41

2020: 2-5; Sālah Najīb al-Dīq, n.d.: 4-5) ผู้วิจัยสามารถนำเสนอผลการวิเคราะห์กรอบแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ จำแนกเป็น 6 ด้าน สำหรับใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์ข้อมูลจากภาคสนามในขั้นตอนที่ 3 ดังที่ปรากฏในแผนภูมิที่ 7 ต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 7 กรอบแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

จากแผนภูมิที่ 7 สามารถอธิบายได้ว่า การเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ที่มีคุณลักษณะความเป็นสายกลาง ไม่สุดโต่ง ไม่หย่อนยาน บนพื้นฐานของเจตนารมณ์แห่งอิสลาม ความถูกต้อง

ความยุติธรรม ความเป็นขั้นเป็นตอน ความครอบคลุมมิติต่างๆ ของชีวิต และการมีมารยาทและวิธีการที่ดีงามในการนำเสนอคำสอนอิสลามท่ามกลางความเห็นต่างนั้น ถือเป็นหน้าที่ของผู้นำเสนอคำสอนอิสลามจะต้องให้ความสำคัญ โดยเฉพาะจากผลการศึกษา พบว่า แนวทางดังกล่าวเป็นเสมือนเครื่องมือที่สามารถใช้เป็นแนวทางในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และสามารถรักษาความสัมพันธ์ ความสามัคคี และความเป็นเอกภาพในสังคม บนพื้นฐานอุมมะฮฺ วาหิดะฮฺ (ประชาชาติเดียวกัน) ซึ่งผู้วิจัยจำแนกออกเป็น 6 ด้าน ดังนี้

1) ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสัจธรรม ได้แก่ การมีเจตนาที่ดีในการนำเสนออิสลาม การมุ่งหวังความเข้าใจและสัจธรรมจากการแลกเปลี่ยนความเห็นต่าง และหลีกเลี่ยงการใช้อารมณ์ในการแสดงความเห็นต่าง เป็นการแสดงถึงการมอบหมายการงานและผลลัพธ์ต่ออัลลอฮ์ ﷻ เพื่อให้เกิดความรักในหลักการและรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้เห็นต่างจากตน โดยไม่มีเจตนาชั่วร้ายให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้ง และระวังการแสดงความเห็นที่จะนำไปสู่การสร้างความแตกแยกระหว่างผู้ที่มีความเห็นต่าง เนื่องจากการแสดงความเห็นต่างที่รุนแรงหรือการโต้เถียงกัน ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความแตกแยกและออกห่างจากสัจธรรม

2) ด้านการมีทรรศนะคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง ได้แก่ การคิดเชิงบวกกับผู้เห็นต่าง การเปิดใจรับฟังความเห็นต่าง และการขอพรให้ตนเองและผู้เห็นต่างได้รับทางนำและความเข้าใจที่ถูกต้อง เป็นการแสดงให้เห็นว่า ผู้มีความเห็นต่างเคารพ และให้เกียรติต่อความเชื่อ และการปฏิบัติของผู้ที่มีความเห็นต่างจากตนเอง คำนึงถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างทั้งสองฝ่าย ด้วยการขอพร หวังความเข้าใจ และแนวทางที่ถูกต้องแก่ตนเองและผู้เห็นต่าง รวมถึงขัดเกลาทรรศนะคติของผู้นำเสนอคำสอนอิสลามให้ระวังตนเองจากการตกเป็นเครื่องมือของชัยฏอนมารร้ายที่จะกระชิบกระชาบยั่วผู้ศรัทธาแตกแยกกัน รวมถึงระวังพฤติกรรมที่มุ่งร้าย คอยจับผิด หรือใช้คำพูดเหน็บแนมวิพากษ์วิจารณ์ผู้อื่นในแง่ลบ

3) ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม ได้แก่ การใช้ถ้อยคำดีและสุภาพในการนำเสนอความเห็น การให้เกียรติความเห็นต่างและมีมารยาทเป็นผู้ฟังที่ดี และขออนุญาตปลีกตัวเองในกรณีที่มีมองว่าความเห็นต่างนั้นอาจจะเสี่ยงทำให้เกิดความขัดแย้ง เป็นการแสดงให้เห็นถึงการรักษามารยาทอันดีงาม การระมัดระวังถ้อยคำที่สร้างความเจ็บช้ำน้ำใจหรือสร้างความเกลียดชังระหว่างกัน การยอมรับในข้อบกพร่อง และความสามารถในการขออภัย เมื่อพบว่าความเห็นของตนเองไม่ถูกต้อง หรือมีความน่าเชื่อถือน้อยกว่า นอกจากนี้ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามจะต้องไม่เสียเวลากับการแสดงความเห็นต่างที่ไม่เกิดประโยชน์

4) ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง ได้แก่ การศึกษาหลักการและคำสอนอิสลามที่ถูกต้อง การทบทวนประเด็นความเห็นต่างจากหลักฐานและแหล่งอ้างอิงที่อิสลาม

ยอมรับ นำเสนอคำสอนอิสลามจากแหล่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือ ตระหนักถึงความเป็นขั้นเป็นตอนในการนำเสนออิสลาม และมีความรู้อย่างครอบคลุมเพื่อรักษาความเป็นเอกภาพของสังคมมุสลิม รวมถึงการวิเคราะห์ความถูกต้องและความเหมาะสมด้านสภาพและบริบททางสังคม ทั้งนี้ เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้เห็นต่างเกิดความผิดพลาดในการนำเสนอหลักการซึ่งอาจจะทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้เห็นต่างและผู้ปฏิบัติตาม ปลอดภัยจากการถูกตำหนิ ถูกวิพากวิจารณ์ เกิดการทะเลาะวิวาท หรือความแตกแยกระหว่างผู้เห็นต่าง

5) ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทฤษฎี ได้แก่ การนำเสนอความเห็นอย่างตรงไปตรงมา ไม่ยึดติดหลักฐานหรือทฤษฎีเดียวที่ตนยึดถือ แสดงออกถึงการยอมรับและปฏิบัติตามความเห็นที่มีน้ำหนักกว่า เพื่อให้สามารถยืนหยัดบนความถูกต้อง ไม่สุดโต่ง และไม่หย่อนยาน และมีความตระหนักต่อหลักคำสอนของศาสนา ได้รับความรู้หรือทฤษฎีใหม่ ๆ ยอมรับในความผิดพลาดของตนเอง ไม่ว่าจะเป็คำพูดหรือการกระทำ และแสดงออกถึงความตระหนักต่อความรับผิดชอบที่เกิดขึ้นจากความเห็นต่าง รวมถึงระวังความเห็นที่สอดแทรกแนวคิดที่บิดเบือนซึ่งมักจะโน้มน้าวใจให้เกิดความลำเอียงในการเชื่อถือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ทำให้ไม่สามารถยืนหยัดบนความถูกต้องและออกห่างจากสิ่งจรรยา

6) ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม ได้แก่ การแสดงความเห็นต่างภายใต้กรอบหลักการศาสนาและมีวิสัยปัญญาในการแสดงความเห็น คำนึงถึงความรักและความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้ศรัทธา และการเลือกปฏิบัติตามผู้นำศาสนาอิสลามเพื่อป้องกันความเห็นต่างที่อาจนำไปสู่ความขัดแย้งและความแตกแยกในสังคม แสดงให้เห็นว่าผู้มีความเห็นต่างคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวมตามหลักเจตนารมณ์แห่งกฎหมายอิสลาม เนื่องจากการแสดงความเห็นต่างบนพื้นฐานของการค้นหาสิ่งจรรยาที่ถูกต้อง หรือการสร้างองค์ความรู้ใหม่ทางวิชาการ ซึ่งปลอดภัยจากความรู้สึกต้องการเอาชนะฝ่ายตรงข้าม และป้องกันความโกรธเคืองและความหมองใจซึ่งเป็นผลให้เกิดความร้ายฉานในสายสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้เห็นต่าง

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ผลการวิเคราะห์แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ฮุซันตัน ถือเป็นตัวอย่างแนวทางที่สามารถนำไปใช้เป็นเครื่องมือในการแสดงความเห็นต่างและนำเสนอความเห็นในขอบเขตหลักการศาสนา สามารถลดและป้องกันความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากความเห็นต่างได้ ดังที่ ฎอฮา ญาบิร อัล อลวานี (2562: 5) กล่าวว่า หากมีการแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างกันในขอบเขตที่ดี ก็จะทำให้สติปัญญาของมุสลิมดีไปด้วย และจะสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาทางสติปัญญา จะเปิดโลกทัศน์ทำให้เรามองเห็นปัญหาชัดเจนและกว้างขึ้น แต่น่าเสียดายที่ข้อดีของความเห็นต่างกลับนำไปสู่โรคร้ายแห่งความบาดหมางที่กัดเซาะจิตวิญญาณจนทำให้มันอ่อนแอและเป็นเหตุทำลายตนเอง จนกระทั่งว่า บางคนก็ถือศรัทธาอิสลามเป็นมิตรสหายใกล้ชิดยิ่งกว่าพี่น้องมุสลิมของเขาที่มีศรัทธาเดียวกัน

2.3 วิเคราะห์กรอบแนวคิดความจำเป็นในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในความเห็นต่าง

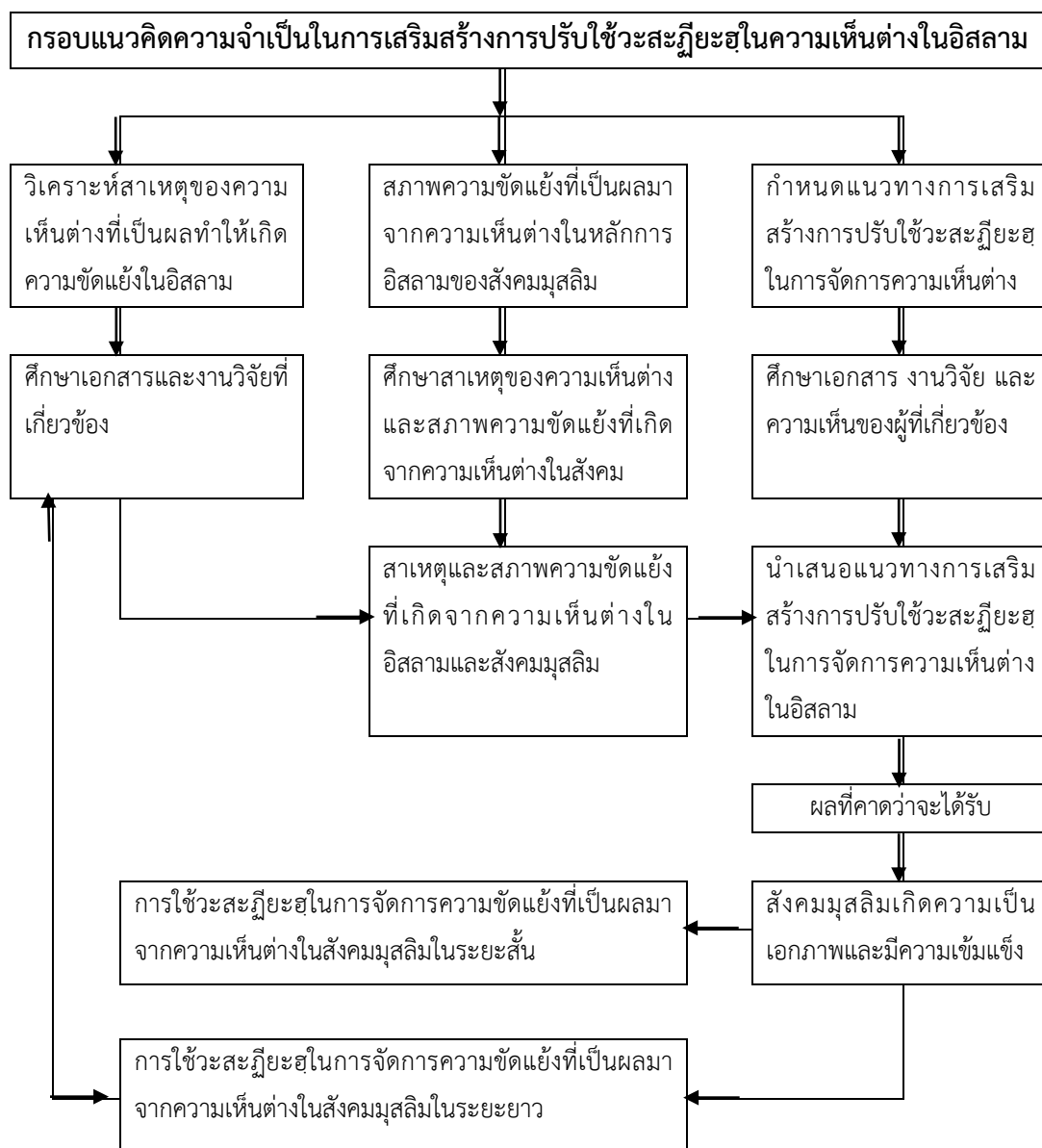
วะสะฎียะฮฺในความเห็นต่างในอิสลาม คือ อุดมการณ์สำคัญในการขับเคลื่อนความคิดและความศรัทธาของผู้นำเสนอคำสอนอิสลามให้ยึดหลักแนวทางสายกลาง ปลอดภัยจากความสุดโต่งและความหย่อนยาน ให้ความสำคัญต่อความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับนำเสนอหลักฐานและการใช้สติปัญญาเพื่อวิเคราะห์ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ปลูกฝังบุคลิกภาพและมารยาทอันดีงามของบุคคลให้ยึดมั่นอุดมการณ์และคำนึงถึงสภาพความเป็นจริงของสังคม การจัดลำดับขั้นตอน ความยืดหยุ่น การสร้างแรงจูงใจและการตกเตือนอย่างเหมาะสม ความสนใจต่อมิติด้านจิตวิญญาณ สติปัญญา และร่างกาย ท่ามกลางกลุ่มหรือความเห็นที่หลากหลาย ดังตัวอย่างในประวัติศาสตร์อิสลาม นับตั้งแต่ยุคของท่านเราะฮูล ﷺ ยุคของเศาะฮาบะฮฺและตาบิอีน และยุคของฟุเกาะฮฺฮฺ ซึ่งถือเป็นยุคแห่งความเมตตาอันเนื่องมาจากความเห็นต่างของพวกเขาได้ทำให้แนวทางปฏิบัติที่หลากหลายและบนความถูกต้อง จนกระทั่งยุคของนักวิชาการอิสลามร่วมสมัยซึ่งความเห็นต่างของพวกเขาบางคนเริ่มเป็นผลทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกัน เนื่องจากบริบทและสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป ประเด็นปัญหาทางศาสนาที่เกิดขึ้นใหม่ รวมถึงพื้นที่การเผยแผ่อิสลามที่มีความแตกต่าง การยึดทรศนะ (มัซฮับ) และการให้ความสำคัญต่อการแสวงหาสัจธรรมลดน้อยลง

การเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในความเห็นต่างในอิสลามจึงถือเป็นเรื่องจำเป็นที่นักวิชาการอิสลามได้เรียกร้องให้มีการศึกษาและนำมาปรับใช้เป็นหลักพื้นฐานในการนำเสนอคำสอนอิสลามและการแสดงความเห็นต่าง อันเนื่องมาจากความแตกต่างด้านตัวบุคคล เช่น ความรู้ ความเข้าใจ ความสนใจ และความจำเป็น ความแตกต่างด้านหลักฐาน เช่น การมีหลักฐานรับรอง ความถูกต้องของหลักฐาน สถานะของหลักฐาน และเกณฑ์การพิจารณาหลักฐาน และความแตกต่างด้านการแสดงความเห็น เช่น การนำเสนอความเห็นโดยยึดหลักอิสลามสายกลาง การนำเสนอหลักฐานต่างกัน การเปิดใจและยอมรับความเห็นต่าง ตลอดจนการยึดติดกลุ่มหรือพวกพ้อง (ตะฮ์ซุบ)

ด้วยเหตุนี้ การนำเสนอหลักการอิสลามและการใช้วะสะฎียะฮฺในการเรียกร้องให้ประชาชาติอิสลามมีความเป็นเอกภาพจะเกิดขึ้นได้ หากผู้มีความเห็นต่างตระหนักต่อมารยาทในความเห็นต่าง มีเจตนาบริสุทธิ์ในการมุ่งหวังสัจธรรม การคิดบวก การให้เกียรติต่อความเชื่อและการปฏิบัติของผู้อื่น ใช้คำพูดที่สุภาพ ทบทวนความถูกต้องอย่างรอบคอบ มีความเป็นธรรมต่อตนเองและผู้อื่น เปิดใจรับฟังและเคารพความคิดเห็นต่าง ยอมรับข้อตัดสินที่ชัดเจน แสดงความเห็นต่างในเรื่องที่ศาสนานุญาตเปิดเผยข้อเท็จจริงของศาสนาและยึดหลักการอ้างอิงความรู้จากแหล่งที่มาสำคัญในอิสลาม รวมถึงเป็นแบบอย่างในการเชื่อฟังและปฏิบัติตามผู้นำของบรรดามุสลิม และคำนึงถึงผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นจากความเห็นต่าง ทั้งผลลัพธ์เชิงบวกในแง่การเกิดความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้อง หรือระวังผลลัพธ์เชิงลบที่อาจทำให้เกิดความขัดแย้งและความแตกแยกในสังคม ซึ่งจากการศึกษาเชิงเอกสารเกี่ยวกับหลักการ แนวคิด ทฤษฎี และความจำเป็นในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในความเห็นต่างใน

อิสลามข้างต้น ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์กรอบแนวคิดความจำเป็นในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลามที่สามารถนำมาปรับใช้ในสังคมมุสลิม ดังปรากฏในแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 8 กรอบแนวคิดความจำเป็นในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลาม

จากแผนภูมิที่ 8 สามารถอธิบายได้ว่า กรอบแนวคิดความจำเป็นในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างเพื่อป้องกันความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในหลักการศาสนานั้น สามารถเริ่มจากการศึกษาเอกสารงานและวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อวิเคราะห์สาเหตุของความเห็นต่างที่เป็นผลทำให้เกิดความขัดแย้งในอิสลาม และนำผลที่ได้มาสร้างกรอบแนวคิดในการศึกษาสาเหตุและ

สภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในหลักการอิสลามของสังคมมุสลิม และศึกษาความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญที่มีบทบาทสำคัญในองค์กรศาสนาและสถาบันการศึกษา ตลอดจนผู้มีประสบการณ์ในการนำเสนอหลักการอิสลามบนแนวทางวะสะฎียะฮฺ จากนั้นนำผลการศึกษาที่ได้เป็นแนวทางในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมมุสลิมทั้งในระยะสั้น เช่น ประเด็นปัญหาทางศาสนาเฉพาะเรื่องและประเด็นปัญหาเร่งด่วน หรือปรับใช้ในระยะยาวเพื่อป้องกันความขัดแย้งในสังคมมุสลิม โดยมีการทบทวนอย่างสม่ำเสมอเพื่อให้สังคมมุสลิมเกิดความเป็นเอกภาพและมีความเข้มแข็ง

โดยการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้นำกรอบแนวคิดข้างต้นใช้ในการศึกษาสาเหตุ สภาพความขัดแย้ง และแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เป็นกรณีศึกษา เนื่องจากเป็นสังคมที่มีความหลากหลายด้านกลุ่มแนวคิดอิสลามและเป็นสังคมมุสลิมขนาดใหญ่ในประเทศไทยที่มีความเห็นต่างกันในเรื่องการปฏิบัติตามหลักการอิสลามในหลายเรื่องซึ่งส่งผลให้เกิดความขัดแย้งในอดีตจนกระทั่งถึงปัจจุบัน กอปรกับผู้นำนโยบายอิสลามบางคนยังขาดความเข้าใจเกี่ยวกับวะสะฎียะฮฺในการนำเสนออิสลามและมารยาทในการแสดงความเห็นต่าง ทั้งนี้ เพื่อให้ได้ข้อมูลความเห็นจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในเรื่องการนำเสนอความเข้าใจด้านหลักการอิสลามในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ผู้วิจัยได้กำหนดประเด็นการศึกษา 6 กรณีตัวอย่างที่มีความเห็นต่างกัน ซึ่งสาเหตุมาจากความเข้าใจของตัวบุคคล การนำเสนอหลักฐาน และการแสดงความเห็นที่แตกต่างกัน ดังที่ผู้วิจัยได้นำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับสาเหตุความเห็นต่างไว้ในหน้า 126-171 ('Abd al-Fāttāh Abū Ghaddah, 1986; Tāhā Jābir Fāyyād al-'Ulwāniy, 1992; 'Aqil Muhammad al-Maqtāriy, 1993; 'Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993; Muhāmmād 'Aawwāmah, 2007; 'Abdullāh bin 'Abd al-Musin al-Turakiy, 2010; Tāhā Jābir Fāyyād al-'Ulwāniy, 2017) ได้แก่ กรณีความเห็นต่างกันในเรื่องการอ่านดุอาอ์กนูตในละหมาดศุบห์ การอ่านบิสมิลลาฮฺเสียงดังหรือเสียงค่อย เพื่อเริ่มต้นสุเราะฮฺฟาติหะฮฺในการละหมาดกลางคืน การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นสลามในการละหมาด การยืตือจำนวนเราะกะอะฮฺในละหมาดตะรอเวียะฮ์ การกำหนดวันอีตอัลฟิฏริและอีตอัลอฎฮา และการจัดงานเมาลิด ซึ่งจะมีการนำเสนอผลการศึกษาและการวิเคราะห์ความเห็นในบทต่อไป

บทที่ 3

สาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง ในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

การนำเสนอผลการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) เกี่ยวกับสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยคัดเลือกตัวอย่างแบบก้อนหิมะหรือแบบลูกโซ่ (Snow Ball or Chain Sampling) จากกลุ่มผู้ข้อมูลหลัก (Key informant) หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในเรื่องการนำเสนอและให้ความเข้าใจด้านหลักการศาสนาอิสลามในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ จำนวน 27 คน และใช้เทคนิคการจำแนกชนิดข้อมูล (Typological Analysis) ในระดับจุลภาค ด้วยวิธีการวิเคราะห์คำหลักเพื่อจัดกลุ่มคำ (Domain Analysis) ดังที่เอ็ดมุนด์ หลินเจริญ (2555: 18-19) ได้กล่าวว่า การวิเคราะห์คำหลัก เป็นการจำแนกจัดกลุ่มคำชุดหนึ่งให้อยู่ร่วมกัน หรืออยู่ภายใต้คำอีกชุดหนึ่ง โดยอาศัยความสัมพันธ์บางอย่างของคำ แต่ละคำที่นำมาใช้จัดกลุ่ม และนำเสนอผลการศึกษาในรูปแบบตารางวิเคราะห์คำหลักจำแนกตามประเด็นและคำถามของแต่ละประเด็น ซึ่งผู้วิจัยขอนำเสนอผลการศึกษาดังนี้

3.1 สถานภาพของผู้ให้ข้อมูลหลัก

การวิเคราะห์สถานภาพของผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 27 คน จาก 9 กลุ่มตัวอย่าง โดยจำแนกตามกลุ่ม ประสบการณ์ทำงาน และจังหวัดที่ตั้ง ปรากฏในตารางที่ 2 ดังนี้

ตารางที่ 2 แสดงสถานภาพของผู้ให้ข้อมูลหลัก

ลำดับ	กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก	ประสบการณ์ทำงาน (ปี)			เฉลี่ย (ปี)
		คนที่ 1 (ปัตตานี)	คนที่ 2 (ยะลา)	คนที่ 3 (นราธิวาส)	
1)	ผู้ทรงคุณวุฒิจุฬาราชมนตรี	36	34	35	35.00
2)	คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย	35	36	33	34.67
3)	คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด	32	33	34	33.00
4)	คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด	28	27	34	29.67
5)	คณะกรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์	25	26	28	26.33
6)	นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา	26	29	30	28.33
7)	โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ	32	33	39	34.67
8)	ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม	28	33	34	31.67

ลำดับ	กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก	ประสบการณ์ทำงาน (ปี)			เฉลี่ย (ปี)
		คนที่ 1 (ปัตตานี)	คนที่ 2 (ยะลา)	คนที่ 3 (นราธิวาส)	
9)	วิทยาการอิสลามศึกษาแบบเข้ม	24	25	20	23.00
	รวมค่าเฉลี่ยประสบการณ์	29.56	30.67	31.89	30.70

จากตารางที่ 2 แสดงให้เห็นว่า การวิจัยในขั้นตอนที่ 3 นี้ ผู้วิจัยสามารถเก็บข้อมูลภาคสนาม โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 27 คน จาก 9 กลุ่ม คิดเป็นร้อยละ 100 และสามารถคำนวณอายุประสบการณ์สอนและการทำงานภาคสังคมในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยเฉลี่ย คิดเป็น 30.70 ปี ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะว่า ช่วงอายุของผู้ให้ข้อมูลหลักส่วนใหญ่จะมีอายุระหว่าง 50-70 ปี โดยเฉพาะผู้ให้ข้อมูลหลักที่ดำรงตำแหน่งผู้ทรงคุณวุฒิจุฬาราชมนตรีจะมีอายุประสบการณ์ทำงานโดยเฉลี่ยมากกว่ากลุ่มอื่นคิดเป็น 35.00 ปี รองลงมาคือคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยและโต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ คิดเป็น 34.67 ปี และประสบการณ์ทำงานของวิทยาการอิสลามศึกษาแบบเข้มมีค่าเฉลี่ยอายุการทำงานน้อยที่สุดคิดเป็น 23.00 ปี ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงช่วงอายุและประสบการณ์ทำงานของกลุ่มผู้ให้ข้อมูล

3.2 ความเห็นเกี่ยวกับสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

ผู้วิจัยจำแนกผลการศึกษาในแต่ละประเด็นและลำดับข้อคำถาม โดยใช้เทคนิคการจำแนกชนิดข้อมูล (Typological Analysis) ในระดับจุลภาค ด้วยวิธีการวิเคราะห์คำหลักเพื่อจัดกลุ่มคำ (Domain Analysis) ปรากฏผลตามลำดับดังนี้

- 3.2.1 การอ่านดูอาห์กนูตในละหมาดศุบห์
- 3.2.2 การอ่านบิสมิลลาฮฺเสียงดังหรือค่อยในการละหมาด
- 3.2.3 การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด
- 3.2.4 การยึดถือจำนวนเราะกะอะฮฺในละหมาดตะรอเวียะห์
- 3.2.5 การกำหนดวันอีดอัลฟิฏริและอีดอัลอฎฮา
- 3.2.6 การจัดงานเมาลิดนบี

3.2.1 สาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การอ่านดูอาห์กนูตในละหมาดศุบห์”

ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์สาเหตุและสภาพความเห็นต่างเกี่ยวกับ “การอ่านดูอาห์กนูตในละหมาดศุบห์” โดยจำแนกผลการศึกษา ดังนี้

3.2.1.1 สาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การอ่านคฺุอาห์ กุญุตในละหมาดศุบ์” ปรากฏผลดังตารางที่ 3 ต่อไปนี้
 ตารางที่ 3 แสดงผลการศึกษสาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การอ่าน คฺุอาห์กุญุตในละหมาดศุบ์”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - มีความรู้และเรียนรู้จากสถาบันที่เห็นต่างกัน - ยึดความรู้ที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมา - ขาดความรู้เกี่ยวกับทรรศนะเห็นต่าง - เข้าใจว่าเป็นเรื่องที่ศาสนาส่งเสริมให้ปฏิบัติ - เข้าใจว่ามัซฮับซาฟีอีต้องอ่านเป็นประจำ - เข้าใจว่าต้องอ่านเฉพาะช่วงเวลาเท่านั้น - มองว่าผู้เห็นต่างขาดความรู้ที่ถูกต้อง - มองว่าผู้เห็นต่างไม่รู้จักพิจารณาหลักฐาน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านตัวบุคคล
<ul style="list-style-type: none"> - ขาดการนำเสนอหลักฐาน - นำเสนอหลักฐานแตกต่างกัน - เชื่อว่าหลักฐานที่ตนยึดถือถูกต้องกว่า - เชื่อว่าเรื่องนี้ไม่จำเป็นต้องยึดมัซฮับ - ยึดถือหลักฐานจากตัวบทหะดีษเท่านั้น - มีหลักการพิจารณาตัวบทหะดีษต่างกัน - มีการตีความตัวบทหะดีษแตกต่างกัน - ไม่ยอมรับสถานะของหลักฐานที่เห็นต่าง 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านหลักฐาน
<ul style="list-style-type: none"> - มีความเห็นว่าเป็นเรื่องศิลาฟิยะฮฺ - เห็นควรให้ยึดแนวทางใดแนวทางหนึ่ง - ยึดทรรศนะเดียวไม่ยอมรับความเห็นต่าง - ขาดความรอบคอบในการแสดงความเห็น - อ้างความขัดแย้งมีมานานแล้ว - มีความเห็นว่าคุณุญุตทำบิดอะฮฺ - มีความเห็นว่าคุณุญุตไม่อ่านละหมาดไม่สมบูรณ์ - ตัดสินชี้ขาดและปฏิบัติตามอารมณ์ - แสดงความเห็นเชิงตำหนิต่อผู้เห็นต่าง - ยึดติดความเห็นของกลุ่มและพวกพ้อง 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านการแสดง ความเห็น

จากตารางที่ 3 อธิบายได้ว่า สาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การอ่านคุดอ์กนูตในละหมาดศุบห์” ได้แก่ 1) ความแตกต่างด้านตัวบุคคล ซึ่งได้รับการศึกษามาจากสถาบันที่แตกต่างกัน บางคนขาดความรู้เรื่องความหลากหลายเกี่ยวกับพรรณนะ จึงยึดถือปฏิบัติเพียงพรรณนะเดียว และไม่ยอมรับพรรณนะที่เห็นต่าง ซึ่งบางกลุ่มก็ไม่มีความรู้เกี่ยวกับการพิจารณาหลักฐาน จึงยึดติดความเข้าใจเดิมที่เคยมี 2) ความแตกต่างด้านหลักฐาน เนื่องจากแต่ละฝ่ายต่างก็มีเหตุผลทางความเชื่อและการยอมรับของตนเองจึงไม่ยอมรับหลักฐานใหม่ และยังมียึดหลักฐานเดิม การตีความหมายของหลักฐานที่แตกต่างกัน การไม่ยอมรับหลักฐานของอีกฝ่าย และ 3) ความแตกต่างด้านการแสดงความเห็น ซึ่งมีความเห็นที่มองว่าเป็นประเด็นความเห็นต่างที่เกิดขึ้นมานานแล้วไม่มีข้อสรุป หรือมองว่าต้องยึดแนวทางใดแนวทางหนึ่ง ในขณะที่ฝ่ายผู้เห็นต่างไม่ยอมรับฟัง แต่ยึดเพียงพรรณนะที่ตนพึงพอใจ หรือความเห็นเกี่ยวกับข้อชี้ขาดทางศาสนาในเรื่องอู่กุ่ม รวมถึงการแสดงความเห็นที่ไม่รักษาความรู้สึกหรือน้ำใจ ซึ่งถือเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง

ผู้วิจัยขอเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับสาเหตุของความเห็นต่างในกรณีที่เกิดจากความต่างด้านตัวบุคคล เช่น ภูมิหลังการศึกษาแตกต่างกัน ความรู้เกี่ยวกับพรรณนะ และความเข้าใจเดิมต่างกัน ดังที่ผู้ให้ข้อมูลบางท่านกล่าวว่า

“เมื่อก่อนเขาไม่มีหรอก นักศึกษาเรียนต่างประเทศมีแต่เรียนปอเนาะ ปอเนาะก็จะแนวทางเดียวกัน คือ การอ่านคุดอ์กนูตในสามจังหวัด อ่านคุดอ์กนูตมาตลอด พอหลังๆ ก็มีนักศึกษาเรียนต่อต่างประเทศ โดยเฉพาะไปเรียนที่อียิปต์และซาอุดี้อินแรกๆ ส่วนมากเขาไปเรียนที่อียิปต์ เวลาเขากลับมาก็ไม่มีปัญหา เขาไม่ได้เอาหลักการอะไรต่างๆมา ก็ตามเดิม มีช่วงหนึ่งคนที่เรียนจบจากอียิปต์ เข้ามาในพื้นที่และเขาไม่อ่านคุดอ์กนูต จึงเกิดการผิดพลาดกัน การขัดแย้งกันต่างๆ สุดท้ายก็อ่านคุดอ์กนูตด้วยกัน พอหลังๆ ส่วนมากคนที่เรียนซาอุดี้อินส่วนมากจะเอาแนวทางสุนนะฮ์ ตามกูรอานและหะดีษ เข้ามาก็จะมีพื้นฟูวิชาการศาสนา ให้เข้ากับอัลกูรอานและหะดีษ พอมาหลังๆ ไม่มีการอ่านคุดอ์กนูต ไม่ทำเมาลิดและอ่านบิสมิลลาฮ์ และทั้งหมดนี้มาจากนักศึกษาที่จบจากซาอุดี้อิน พอมาในพื้นที่ก็มีปัญหาเกิดการขัดแย้งกัน เพราะเขาไม่ยอมรับ ทั้งฝ่ายที่อ่านและไม่อ่านคุดอ์กนูต ต่างก็เอาหลักการจากกูรอานและหะดีษเหมือนกัน” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2564)

เช่นเดียวกับความเห็นในกรณีความต่างด้านความรู้และความเข้าใจนี้ ดังความเห็นที่ว่า “นักวิชาการพอไปเรียนเพิ่มเติมเกี่ยวกับมัชฮับอื่นมา เวลากลับมาบ้านก็จะเอาความรู้ที่ได้มาใหม่ ที่คนในบ้านเรายังไม่ได้ปฏิบัติ ให้แปลกกว่าคนในเมืองไทย เขาก็เอาประเด็นตรงนั้นมาชูขึ้น” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษา ปอเนาะ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2564)

ขณะที่คนทั่วไปหรือชาวบ้านซึ่งไม่ได้รับการศึกษาจากสถาบันการศึกษาศาสนา ก็มักจะมีความรู้และความเข้าใจเดิมเป็นพื้นฐาน จึงไม่อาจรับความเห็นใหม่ได้ง่าย ดังที่บางท่านกล่าวว่า “ชาวบ้านเขามีความรู้เดิมอยู่แล้ว คนเราก็อะไรที่เข้าใจแรกๆ อันนั้นแหละที่เป็นสิ่งที่ถูกต้องแล้ว คือไม่รับอะไรที่ใหม่แล้วจริงๆ แล้วไม่ใช่เรื่องใหม่ที่เกิดมาจากกุนุตมีหลักฐานสำหรับเขา อิหม่ามซาฟิอีย์บอกว่าสุนัต แต่ที่จริงแล้วก็มีมีหลักฐานตัวอื่นอีก พอมาบอกเขาก็ไม่ยอมรับ ดังนั้นก็ทำให้มีเห็นต่างและขัดแย้งกันตรงนี้แหละ” (กรรมการอิสลามประจำมัสยิด (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 27 พฤศจิกายน 2564)

และตัวอย่างความเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลัก กรณีที่ต่างฝ่ายนำเสนอหลักฐานหรือมีการตีความหลักฐานต่างกัน เช่น ตัวบทหะดีษ การอ้างพระศนะ และการให้การยอมรับหลักฐานแตกต่างกัน ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านแสดงความเห็นว่า

“ประเด็นกุนุต ถ้าดูมัชฮับนี้มีคิลาฟหลัก ๆ คือ อิหม่ามซาฟิอีย์ให้มีการส่งเสริมการอ่านกุนุตในละหมาดศุบห์ ในขณะที่อิหม่ามท่านอื่นก็มองว่าไม่ได้มีบทบัญญัติให้สนับสนุนแต่อย่างใด ดังนั้นที่มาที่ไปก็จะมีหะดีษที่เป็นสาเหตุของความเห็นต่างกัน” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

“ในเรื่องของกุนุตนั้น ทุกคนก็มีหลักฐาน จะเป็นฝ่ายที่หนึ่งหรือฝ่ายที่สองต่างก็มีหลักฐานและได้ปฏิบัติกัน อาจจะอยู่ที่น้ำหนัก ผมคิดว่าทุกฝ่าย ฝ่ายที่บอกว่ามีกุนุตในละหมาดศุบห์ และฝ่ายที่ไม่มีกุนุตในละหมาดศุบห์ต่างก็มีหลักฐาน แต่ผมคิดว่าความเข้าใจที่ลึกซึ้งของหลักฐาน อาจจะไม่ได้ศึกษาถึงวงนะหะดีษถึงความเศาะเหียะหรือฎะอ์ฟอย่างไร” (กรรมการอิสลามประจำมัสยิด (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2564)

สอดคล้องกับความเห็นของท่านอื่นที่ว่า

“ส่วนใหญ่จะยึดพระศนะของอิหม่ามซาฟีอี ในเรื่องนี้อิหม่ามมีความเห็นที่ชัดเจนเป็นสิ่งที่คนที่นี่ปฏิบัติมานานแทบจะหึงไม่ได้เลยใครที่งุนทุตถือว่าเป็นเรื่องใหญ่เลย ยิ่งเราลืมนุศุลอะฮ์ดีจะเป็นประเด็นทันทีเลย คือมันยึดติดจนเข้าใจว่ามันเป็นวาญิบไปแล้ว อันนี้คือประเด็นหนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในพื้นที่บ้านเรา ที่ผมพูดนี้ คือในแง่คนที่ยึดติดในกุนุต ฝั่งที่มองว่าการอ่านกุนุตไม่ใช่เรื่องวาญิบ แถมไม่น่าจะอ่านด้วย ก็มองว่า อ่านช่วงที่มีกุนุตนาซิละฮ์เท่านั้น เพราะว่าโดยปกติก็ไม่อ่าน มันก็มองว่าที่อ่าน สำหรับคนที่เข้าใจจริงๆ และก็จะไปมองว่าคนอ่านกุนุตนั้นบิตอะห์ มันไม่น่าจะมีแบบนี้แล้ว และเมื่อมองมันมีหะดีษอื่นที่ชัดเจนกว่า เลยมองคนที่อ่านกุนุตนั้นถ้าหลัง ไม่ทันสมัยตามปุ่ยาตายาย” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2565)

และตัวอย่างความเห็นกรณีความต่างในด้านการนำเสนอความคิดเห็น เช่น การนำเสนอมุมมองในเชิงตำหนิผู้เห็นต่าง ขาดความรอบครอบในการนำเสนอหลักการศาสนา หรือการยึดติดพระศนะเดิม ทำให้ไม่สามารถยอมรับความเห็นต่างและปฏิเสธการปฏิบัติที่แตกต่างจากตนเอง ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านกล่าวว่า

“ปัญหามันเกิดเมื่อเขาเคยอ่านกุนุตในละหมาดศุบห์ และมีคนกลุ่มหนึ่งมากล่าวหาว่าเขาทำบิตอะฮ์ เพราะท่านนบีไม่เคยอ่านเลยเศาะฮาบะฮ์ก็ไม่เคยอ่าน มันก็เลยเกิดเรื่องขึ้นมา ทั้งที่พวกเขาที่ยึดหลักว่าการทำอิบาดะฮ์นั้นจะให้เกิดความสมบูรณ์แบบในเมื่อเขานั้นยึดถือในอิหม่ามซาฟีอี แล้วทำไมเขาถึงอ่านไม่ได้ และจะมีอีกคำถามหนึ่งก็คือว่า ในเรื่องอิบาดะฮ์ไม่ต้องถือมัซฮับอันนี้ มันก็เปิดประเด็นไปอีก แล้วชาวบ้านธรรมดาเขาจะอยู่ได้อย่างไร ถ้าเขาไม่ตามมัซฮับใดมัซฮับหนึ่งใช่ไหม คนที่ถึงขั้นเป็นมัจญฮะฮิดเป็นผู้ที่รอบรู้นั้น เขาทำได้ แต่ชาวบ้านธรรมดาเขาทำไม่ได้ ผมเลยคิดว่ามันเป็นเรื่องที่ดีและสมควรที่ชาวบ้านจะต้องเอาแนวทางใดแนวทางหนึ่งของมัซฮับทั้งสี่มาใช้เป็นแนวปฏิบัติ” (กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2564)

และสาเหตุของความเห็นต่างในกรณีที่มีมองว่าส่งเสริมให้ควรปฏิบัติ ดังคำกล่าวที่ว่า

“การอ่านกุนุตในการละหมาดศุบห์ แน่นนอนเหลือเกินว่าพี่น้องมุสลิมเราส่วนใหญ่ในสามจังหวัด สังกัดอยู่ในแนวมัซฮับชาฟีอี๊ย ซึ่งถือว่าการอ่านกุนุตในละหมาดศุบห์เป็นมุศตะหับ (ชอบหรือควรให้ปฏิบัติ) ในขณะที่มัซฮับอื่นเห็นเป็นอย่างอื่น ฮานาฟีนั้น กล่าววาวาญิบเฉพาะท่านนบี หรือมาลีก็นั้นจะอ่านคฺุอาอ์ กุนุตก่อนการรูกัวะอ์ในละหมาดศุบห์ ส่วนมัซฮับชาฟีอี๊ยนั้นอ่านหลังจากยืนรูกัวะอ์ มันเป็นรายละเอียดเล็กๆ น้อยๆ จริงแล้วเรื่องของมุศตะหับ มันไม่ใช่วาญิบเลย ถ้าหากว่าทุกฝ่ายเข้าใจ ก็คือควรปฏิบัติ ส่งเสริมให้ปฏิบัติ เพียงแต่ว่ามุสลิมของเราส่วนใหญ่เข้าใจว่า มันคือเรื่องศาสนา มันคือระดับเดียวกัน ถ้าศาสนาเป็นอย่างนี้จะเป็นอย่างอื่นไม่ได้” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ (ช), ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 พฤศจิกายน 2564)

3.2.1.2 สภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การอ่านคฺุอาอ์ กุนุตในละหมาดศุบห์” นี้ ปรากฏผลดังตารางที่ 4 ต่อไปนี้

ตารางที่ 4 แสดงผลการศึกษาสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การอ่านคฺุอาอ์ กุนุตในละหมาดศุบห์”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - เกิดความขัดแย้งและไม่ยอมรับฟังความเห็น - เกิดความสุดโต่งในเรื่องการปฏิบัติอิบาดะฮฺ - ไม่ยอมรับฟังคำสอนที่ต่างจากตนยึดถือ - เข้าใจว่าเป็นรูกันหนึ่งของการละหมาด จำเป็นต้องปฏิบัติและหากไม่อ่านละหมาดจะไม่สมบูรณ์ หรือใช้ไม่ได้ 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ผลกระทบต่อด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา
<ul style="list-style-type: none"> - มีการตำหนิผู้เห็นต่างกันด้วยสายตา - ลูกศิษย์กับอาจารย์เห็นต่างกัน - ครอบครัวและญาติพี่น้องขัดแย้งกัน - ขาดองค์กรหรือหน่วยงานให้คำแนะนำ - แยกละหมาดญะมาอะฮฺในมัสยิดเดียวกัน - เลือกละหมาดมัสยิดที่เห็นด้วยกับตนเอง - ขอสร้างมัสยิดใหม่ในชุมชนเดียวกัน - เกิดกลุ่มทรศนะที่ยึดเหตุผลต่างกัน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ผลกระทบต่อด้านความเป็นเอกภาพของสังคม

จากตารางที่ 4 อธิบายได้ว่า สภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การอ่านคอรูอาห์กุนุตในละหมาดศุบห์” ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมมุสลิมไทยในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ 2 ด้านสำคัญ คือ 1) ด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการศาสนาเกิดความคาดเคลื่อนหรือการยึดถือปฏิบัติตามความพึงพอใจของตนเองโดยไม่สนใจแหล่งที่มาหรือสถานะของหลักฐาน และการปฏิเสธคำแนะนำที่ถูกต้อง และ 2) ด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น ครอบครัวและญาติมิตรตัดขาดสายสัมพันธ์กัน บางพื้นที่ไม่สามารถทำละหมาดอะฮ์รอ่วมกันได้ หรือถึงขั้นขอสร้างมัสยิดหลังใหม่ในชุมชนเดียวกัน รวมถึงเกิดการแบ่งกลุ่มหรือการแยกตัวออกจากกลุ่มที่เห็นต่างจากตนเอง

ผู้วิจัยขอเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีที่มีผลกระทบต่อด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการศาสนาคาดเคลื่อนหรือปฏิเสธความรู้ใหม่ ทั้งที่มีโอกาสได้รับฟังคำแนะนำ หรือความริบรื้อนในการด่วนสรุปหลักการและแนวทางปฏิบัติตามหลักศาสนา ดังที่บางท่านกล่าวว่า

“ประเด็นเรื่องของการอ่านกุนุต อีกฝ่ายหนึ่งก็ฟันธงไปเลยว่าเป็นบิดอะฮ์ มันเป็นเรื่องเลวร้ายที่เราจับไม่ได้ ซึ่งจริงๆ แล้วมันเป็นเรื่องที่เล็กน้อย มันเป็นเรื่องที่มุศตะฮับ เป็นเรื่องที่เปิดกว้าง เป็นเรื่องที่แล้วแต่กรณี จะทำก็ได้ จะไม่ทำก็ได้ เพราะมันมีเหตุผลที่กระทำ หรือจะไม่กระทำก็ได้ ชาวบ้านบางที่เขาคือผู้ปฏิบัติ ต้นตอหรือว่าเหตุสำคัญ ก็คือคนที่เป็นโตะครุหรือผู้รู้สำคัญมาก เพราะชาวบ้านเขาจะเชื่อโตะครุจริงๆ แล้ว ปัญหามาจากโตะครุ และปัญหาที่อยู่โตะครุนี้แหละ ทุกอย่างชาวบ้าน ผมคิดว่าเขาคงไม่มีอะไรหอก เพียงแต่เขาเชื่อโตะครุ โตะครุควรที่จะไปทำความเข้าใจเรื่องนี้เสียใหม่ เกี่ยวกับหลักฐานต่างๆ แต่เนื่องจากโตะครุบางส่วน เขาอยู่ในกรอบของมัซฮับ ลักษณะของเขาเหมือนการตะฮ์อ์ศุบ” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฮ์ียะฮ์ (ช), ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 พฤศจิกายน 2564)

และตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับความรู้สึกไม่สบายใจในการทำอิบาดะฮ์ เช่น “เพราะชาวบ้านบางคนจะปฏิบัติ เขาก็รู้ว่าอันนี้ไม่อ่าน อันนี้อ่าน บางคนถ้ามัสยิดนั้นไม่อ่านกุนุตก็จะไม่ไปมัสยิด พอมีบางคนไม่อ่าน อีหม่ามไม่อ่านก็ไม่สบายใจ เขาคิดว่าอะไรที่ความรู้เดิมอยู่ เขาก็คิดว่าถูกต้องแบบนั้นอยู่แล้ว พอมีบางคนบอกว่าบอ (โตะครุ) บอ ก็ยังเป็นประทับตราแน่น

ประทับใจด้วย ทำให้ชาวบ้านกลัวใจ ถ้าเปิดใจก็จะมีปัญหาหรอก”
(กรรมการอิสลามประจำมัสยิด (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 27 พฤศจิกายน 2564)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่าบางท่านมีความเห็นในกรณีที่สภาพความขัดแย้งได้ส่งผลกระทบต่อด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น ครอบครัวและญาติพี่น้องแตกแยกกัน เกิดการแบ่งกลุ่ม การยึดติดพวกพ้อง หรือให้ชื่อกลุ่มผู้ที่มีความเห็นต่างว่าบิดอะฮฺหรือคณะใหม่ ดังที่ผู้ให้ข้อมูลบางท่านกล่าวว่า

“การไม่อ่านกุนุตและอ่านกุนุตนี้ ส่งผลกระทบต่อขั้นความสัมพันธ์ของพ่อ แม่ กับลูกแตกแยกกัน ลูกศิษย์กับอาจารย์เห็นต่างกัน ญาติพี่น้องไม่ดูแลกัน” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2565)

“ประเด็นที่จะดำจะว่าคนอื่นทำอามัลบิดอะฮฺไม่ถูกต้อง อันนี้แหละที่จะก่อให้เกิดประเด็น เช่นว่าไม่ใช่พวกเดียวกัน ทำอิดอะฮฺไม่ถูก เราไม่สามารถตามได้ มันก่อให้เกิดความขัดแย้ง เพราะว่าคนที่มาเผยแพร่เขาไม่ได้ชี้แจง ทั้งๆ ที่รู้ ไม่ใช่ไม่รู้ เขาเรียนมาเขาก็รู้ว่ามัสฮับนั้นถูก ประเด็นถ้าทุกฝ่ายถูกเหมือนพวกเขาทำยังไงก็ได้และเกิดการตะฮ์ศุบขึ้นมา มันจะเป็นพรรคเป็นพวกทันที เดิมเป็นพวกเดียวกัน พอเราบอกคนนั้นอ่านกุนุต คนนั้นไม่อ่านกุนุตเป็นคนละพวกทันที” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2564)

บางพื้นที่พบว่า มะอ์มูมเลือกที่จะปฏิบัติต่างจากอิหม่าม หรือไม่เข้ามัสยิดที่มีผู้เห็นต่าง นำละหมาด หรือขอจดทะเบียนสร้างมัสยิดใหม่ เนื่องจากความเห็นต่างในกรณีนี้ ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านกล่าวว่า

“บางคนเขาจะยืนกุนุตคนเดียว แต่เราสุญูดแล้ว แต่เขาก็ยังกุนุต เขาถือว่ายังไงก็ต้องอ่านกุนุตให้ได้ ถึงแม้ว่าอิหม่ามจะไม่อ่านก็ตาม นี่คือนี่ที่เกิดขึ้นและมันจะทำให้เกิดความรู้สึกว่า วันหลังถ้าอิหม่ามคนนี้ ฉันจะไม่ละหมาดตามแล้ว สำหรับคนที่ไม่เข้าใจ ตัวอย่างเช่น เมื่อเขาขับมอเตอร์ไซด์จะมาละหมาดแต่ได้ยินเสียงอิหม่ามคนนี้ถึงกับเลี้ยวกลับเลย อาจจะไปละหมาดที่อื่นหรือละหมาดที่บ้านของตัวเอง” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

“อย่างเช่นการแบ่งมัสยิด อยู่ร่วมมัสยิดกันไม่ได้ ก็ถือว่าเป็นการส่งผลกระทบต่อที่น่ากลัว ความเห็นต่างที่ไม่สามารถจะอยู่ร่วมกันได้เลย ถึงขนาดนั้นเลยครับ บ้านเรา ถ้าคุณอ่านกนูต ผมก็ไม่ให้ละหมาดมัสยิดผม ถ้าผมเป็นมะอ์มูม ผมก็ละหมาดที่มัสยิดอื่น ผมไม่ละหมาดตามคุณ เราสอนให้จนตะอัศศุบ (ยึดติดพวกพ้อง) จนไม่ยอมรับความเห็นต่างทางวิชาการ ซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้อง” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

ส่วนหนึ่งเกิดจากการตีความเห็นและมีความเข้าใจต่อหลักการศาสนาต่างกัน รวมถึงการใช้คำพูดเชิงตำหนิและเสียดสีกัน เช่นความเห็นของบางท่าน กล่าวว่

“การตีความต่างๆ นั้นเขาจะไม่เหมือนกัน ทั้งทางที่คนที่อ่านกนูตและทำมาลิต เขาจะอ้างหะดีษ อ้างรกันบีเช่นกัน พอมาจากซาอูดี เขาบอกว่ถ้าไม่ตามนบีคือบิดอะฮฺ ทำให้นักวิชาการเก่ๆ ในพื้นที่ไม่พอใจ ได้มีการทะเลาะกัน การมูบาดาละฮฺ (ทะเลาะเบาะแว้ง) กัน มีการโต้แย้งกัน โยนความผิดต่างๆ ทำให้เกิดความขัดแย้ง” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2564)

อย่างไรก็ตาม ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านก็มีความเห็นว่ เรื่องความขัดแย้งในกรณีนี้ ได้ลดน้อยลงไป หรือถึงขั้นเคยชินแล้ว ดังความเห็นที่ว่

“ปัจจุบันน่าจะไม่มีปัญหาเพราะจะเกิดความเข้าใจว่คนที่อ่านก็อ่านไปคนที่ไม่อ่านก็ไม่เป็นไรเพราะมันไม่ใช่เรื่องใหญ่แล้ว” (กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2564)

3.2.2 สาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การอ่านบิสมิลลาฮฺเสียงดังหรือเสียงเบาในการละหมาด ”

ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์สาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างกรณี “การอ่านบิสมิลลาฮฺเสียงดังหรือเสียงเบาในการละหมาด” โดยจำแนกผลการศีกษา ดังนี้

3.2.2.1 สาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การอ่านบิสมิลลาฮฺเสียงดังหรือเสียงเบาในการละหมาด” ปรากฏผลดังตารางที่ 5 ต่อไปนี้
ตารางที่ 5 แสดงผลการศีกษาสาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การอ่านบิสมิลลาฮฺเสียงดังหรือเสียงเบาในการละหมาด”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - การรับความรู้หรือศึกษามาแตกต่างกัน - ผู้สอนไม่อธิบายรายละเอียด - ผู้สอนนำเสนอและสนับสนุนพระศนะเดียว - เข้าใจหลักฐานแตกต่างกัน - มีความเชื่อถือแตกต่างกัน - มีความสนใจในเรื่องผลประโยชน์แอบแฝง 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านตัวบุคคล
<ul style="list-style-type: none"> - อ้างสายรายงานหะดีษแตกต่างกัน - นำเสนอตำราหรือแหล่งอ้างอิงต่างกัน - ผู้สอนมีความเห็นต่างกัน - ยอมรับเฉพาะหลักฐานที่ตนยึดถือ - การให้น้ำหนักและยึดถือหลักฐานต่างกัน - เชื่อว่าเรื่องอิบาตะสุดยัดถือหะดีษเศาะหียะฮ์เท่านั้น 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านหลักฐาน
<ul style="list-style-type: none"> - การให้น้ำหนักหะดีษไม่เหมือนกัน - การอ้างปฏิบัติตามมัซฮับชาฟีอี - การยึดถือจำนวนอายะฮ์และการนับบิสมิลลาฮ์เป็นหนึ่งในอายะฮ์ของสุเราะฮ์อัลฟาตีหะฮ์ - การนำเสนอความเห็นรีบด่วนเกินไป - การอ้างความรู้จากผู้รู้หรือหลักฐานที่ตนมี - มองว่าจำเป็นต้องปฏิบัติตามคนส่วนใหญ่ 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านการแสดง ความเห็น

จากตารางที่ 5 อธิบายได้ว่า สาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงดังหรือเสียงเบาในการละหมาด” นั้น ได้แก่ 1) ความแตกต่างด้านตัวบุคคล ซึ่งมีความรู้ ความเข้าใจแตกต่างกัน โดยมีพื้นฐานการศึกษาจากสถาบันต่างกัน บางสถาบันยึดถือเพียงพระศนะเดียว รวมถึงผู้แสดงความเห็นต่างขาดความเข้าใจเกี่ยวกับพระศนะต่าง ๆ ที่หลากหลายจึงไม่สามารถยอมรับความเห็นต่าง 2) ความแตกต่างด้านหลักฐาน เกิดจากผู้เห็นต่างนำเสนอหลักฐานและการอ้างสายรายงานหะดีษต่างกัน การยอมรับต่อหลักฐานและการให้น้ำหนักหลักฐานต่างกัน หรือยอมรับเฉพาะหลักฐานที่ตนเองยึดถือปฏิบัติเท่านั้น และ 3) ความแตกต่างด้านการแสดงความเห็น เช่น การการรีบนำเสนอหลักการศาสนาหรือผู้เรียนหรือบุคคลทั่วไปไม่ได้รับการให้ความเข้าใจด้วย

วิธีการนำเสนออย่างมีวิหยาปัญญา ทำให้เกิดการปฏิเสธ หรือการนำเสนอความเห็นต่างกัน โดยอ้างผู้รู้ หรือหลักฐานที่ตนมีแตกต่างกัน หรือยึดเฉพาะพระศนะเดียวเป็นหลักในการแสดงความเห็นต่าง

ผู้วิจัยขอนำเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับสาเหตุของความเห็นต่างในกรณีที่เกิดจากความต่างด้านตัวบุคคล เช่น ในเรื่องความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับพระศนะต่าง ๆ แตกต่างกัน ดังที่ผู้ให้ข้อมูลบางท่านกล่าวว่า

“นักวิชาการบ้านเรา เรียนมาคนละสายในเชิงปฏิบัติ แต่ในเชิงวิชาการคือการให้นำหนักหะดีษ ว่าบิสมิลลาฮ์นั้นจะเป็นส่วนหนึ่งของฟาติฮะฮ์หรือเปล่า ก็มี การศิลาฟมาตั้งแต่โบราณ นักวิชาการผู้ใหญ่ระดับมัจญตุฮ์ 4 มัชฮับ คนเหล่านี้เขามีความเห็นต่างกัน เรื่องศิลาฟเรื่องนี้มันจบไม่ลง เพราะมันระดับ นักวิชาการผู้ใหญ่ มันเป็นเรื่องปกติทางวิชาการ ไม่ได้เป็นเรื่องใหญ่ ทุกสังคม มันต้องมีความเห็นต่าง” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้ สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

“ถ้าทุกคนยึดแนวปฏิบัตินี้และรักษาน้ำใจซึ่งกันและกัน ยกเว้นสิ่งที่ชัดเจนว่า มันไม่ถูก แต่สิ่งที่ยอมรับกันได้ มันก็สามารถจะทำให้ความขัดแย้งตรงนี้ลด น้อยลง” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2564)

ในขณะที่บางท่านมีความเห็นว่า ในเรื่องนี้เกิดจากความเข้าใจของผู้เห็นต่าง ซึ่งบางกลุ่ม อาจรับข้อมูลความเข้าใจด้านเดียว จึงเป็นเหตุให้ยึดถือปฏิบัติตามที่ตนศึกษามา ดังความเห็นของผู้ให้ ข้อมูลบางท่านในเรื่องนี้ว่า

“بابอบางคนบอกว่า ถ้าละหมาดตามอิหม่ามลักษณะนี้ให้เนียตแยก แสดงว่า มันคืออะไรที่ผิดหลักการที่เราไม่เข้าใจตรงนี้ ก็เลยไม่สามารถจะอยู่ร่วมกันได้ อันที่จริงแล้วการอ่านบิสมิลลาฮ์เบาหรือดังก็สามารถจะอยู่ร่วมกันได้ในหนึ่ง มัสยิด และเคารพความต่าง ทั้งที่การละหมาดทั้งสองแบบนี้ก็ใช้ได้ทั้งสอง” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์) ก, ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2564)

“ในเมื่อเรารู้ว่า การอ่านบิสมิลลาฮ์ ของซาฟีอีต้องอ่านบิสมิลลาฮ์ด้วย คือ เราก็ต้องอ่าน แต่เนื่องจากไม่ยอมเปิดใจกับความเห็นต่างหรือความเข้าใจของ ฝ่ายตรงข้าม จึงทำให้มีความขัดแย้ง เริ่มจากผู้ที่ไม่มีความหลากหลายในการ

สอน และขาดความเข้าใจเกี่ยวกับความเห็นต่างของบรรดาพรรคชนะที่ หลากหลาย” (โตะครุหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ข), ผู้ให้ สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2565)

นอกจากนี้ จากการศึกษาพบว่า ความเห็นต่างที่เกิดขึ้นเป็นผลมาจากการนำเสนอ หลักฐานหรือการยึดถือหลักฐานที่แตกต่างกัน ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลายท่านได้แสดงความเห็นในเรื่องนี้ว่า เป็นเรื่องความเห็นต่างที่เกิดขึ้นมานานแล้ว นับตั้งแต่สมัยเศาะฮาบะฮ์จนกระทั่งระหว่างบรรดามัซฮับ ทั้งสี่ ดังความเห็นที่ว่า

“อุละมาอ์ 4 มัซฮับ มีความเห็นต่างกัน ในขณะที่อิหม่ามชาฟีอีย์มีความเห็นว่า บิสมิลลาฮ์เป็นอายะฮ์หนึ่งของฟาติหะฮ์ ดังนั้นต้องอ่านในมัฆริบ อีซาค์ ศุบห์ เช่นกัน นั่นคือที่มาที่ไปในการเข้าใจตัวบทหลักฐาน ในขณะที่อิหม่าม 3 มัซฮับ นั้น บางท่านบอกว่าบิสมิลลาฮ์ไม่ใช่ 1 อายะฮ์ในซูเราะฮ์ฟาติหะฮ์ ไม่ใช่อ่าน ค่อยอย่างเดียว ไม่อ่านเลยก็มีในบางมัซฮับ ในขณะที่มัซฮับหัมบาลีเป็นหนึ่งใน ซูเราะฮ์เช่นกัน แต่ให้อ่านค่อย เพราะนปีอ่านค่อย แล้วค่อยมาดังตอนอัลฮัม ดุลิลลาฮ์ ฉะนั้นถ้าแยกหลัก ๆ แบ่งออกเป็นสามพรรคชนะ 1) บิสมิลลาฮ์เป็นส่วน หนึ่งของฟาติหะฮ์ให้อ่านดังนั้น คืออิหม่ามชาฟีอีย์ 2) บิสมิลลาฮ์เป็นส่วน หนึ่งของฟาติหะฮ์ให้อ่านค่อย และค่อยดังตอนอัลฮัมดุลิลลาฮ์ 3) บิสมิลลาฮ์ ไม่ใช่ส่วนหนึ่งของฟาติหะฮ์ ก็เหมือนกับสุเราะฮ์อัลบะเกาะเราะฮ์และอาลี อิมรอนนั้นแหละ ก็คือเป็นแค่เกริ่นนำ ไม่ใช่เป็นหนึ่งในซูเราะฮ์นั้น ก็ลักษณะที่ 3 นั้น คือไม่ต้องอ่านเลย เพราะไม่ใช่ส่วนหนึ่งของฟาติหะฮ์ (นักวิชาการมุสลิม ในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

และผู้ให้ข้อมูลบางท่านมีความเห็นว่า ในเรื่องสายรายงานของหะดีษและตัวบทหะดีษอีก เช่นกันที่เป็นปัจจัยให้การยึดถือปฏิบัติต่างกัน ดังความเห็นที่ว่า

“ก็มีรายงานมาทั้งคู่ บางคนไม่เคยได้ยินนปีอ่านบิสมิลลาฮ์ บางคนบอกว่า ไม่ เคยได้ยินนปีอ่านดัง เคยได้ยินนปีอ่านค่อย ประเด็นที่มัซฮับชาฟีอีย์ยึดถือเป็น หลัก โดยให้เหตุผลอีกอันหนึ่งคือ เนื่องจากบิสมิลลาฮ์นี้ คืออายะฮ์หนึ่งในฟาติ หะฮ์ ดังนั้นยังงี้ก็ต้องอ่าน เพราะในละหมาดต้องอ่านฟาติหะฮ์ เพราะถือว่า บิสมิลลาฮ์คือ อายะฮ์หนึ่งยังงี้ก็ต้องอ่าน แต่อ่านดังอ่านค่อยเท่านั้นเอง” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

เช่นเดียวกับสาเหตุของความเห็นต่างเนื่องจากการรีบเร่งนำเสนอความเห็น ซึ่งผู้ให้ข้อมูลบางท่านก็มีความเห็นว่า เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดความเห็นต่างและเป็นผลทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคมมุสลิม ดังที่บางท่านกล่าวว่า

“คนที่ต้องการจะอะฮ์ริบตัวนกินไป ถามว่า รีบตัวของผมเนียเค้ามี่เจตนาที่จะโอ้อวดหรืออะไรก็แล้วแต่ เราจะไม่ลงลึกในตรงนั้น แต่ผมคิดว่าการอ่านบิสมิลลาฮ์ก็เช่นกัน ถ้าเราสามารถแก้ไขการอ่านดังหรืออ่านค่อย และระมัดระวังได้ตั้งแต่ต้น มันก็จะไม่เกิดขึ้นเหมือนวันนี้” (กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2564)

หรืออาจเกิดจากการรับความรู้หรือความเห็นจากผู้สอนบางคนที่น่าเสนอแบบไม่เปิดกว้างหรือมีอคติต่อผู้เห็นต่าง จึงเป็นเหตุให้เกิดความเห็นต่างระหว่างผู้เรียนหรือชาวบ้านที่นำความรู้ดังกล่าวมาปฏิบัติ ดังที่บางท่านกล่าวว่า

“สาเหตุเหมือนกันเลย มีความรู้เดิม มีโต๊ะครูมาประทับตราว่า คนที่ไม่อ่านอย่างนู้นอย่างนี้ อะฮ์ริบยอะไรบ้าง ก็ทำให้ชาวบ้านกลัวง ถ้าเราบอกดีๆ ก็ไม่เป็นไรหรอก แต่ก็มีบ้างกลัวว่า พอจะไปตามเขา อ้าวอันนั้น เป็นพวกใหม่นะ” (กรรมการอิสลามประจำมัสยิด (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 27 พฤศจิกายน 2564)

3.2.2.2 สภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณี “การอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงดังหรือเสียงเบาในการละหมาด” นี้ ปรากฏดังตารางที่ 6 ต่อไปนี้
ตารางที่ 6 แสดงผลการศึกษาสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณี “การอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงดังหรือเสียงเบาในการละหมาด”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - ไม่เปิดใจยอมรับหลักการและความเห็นต่าง - มีการตั้งเงื่อนไขละหมาดญะมาอะฮ์ อิหม่ามต้องอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงดัง - มะอุมุมที่ไม่ได้ยินอิหม่ามอ่านบิสมิลลาฮ์ดัง อาจเปลี่ยนที่ละหมาดหรือไม่ละหมาดตาม เพราะคิดว่าละหมาดใช้ไม่ได้ - ไม่เข้ามัสยิด เพราะไม่ยอมรับความเห็นต่าง - บางพื้นที่ก็ละหมาดร่วมกันได้ ถึงแม้จะมีความเห็นต่างกัน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ผลกระทบต่อด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - เกิดความแตกแยกในครอบครัว เช่น กรณีสามีภรรยาอาจถึงขั้นหย่าร้างกัน - เกิดความขัดแย้งระหว่างชาวบ้าน - ไม่ปฏิสัมพันธ์กันระหว่างกลุ่มผู้เห็นต่าง - กล่าวหากันว่า คนไม่อ่านเป็นอีกกลุ่มหนึ่ง - แบ่งกลุ่มและเรียกฉายาผู้เห็นต่าง เช่น พวกสายเก่าหรือพวกสายใหม่ 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ผลกระทบต่อด้านความเป็นเอกภาพของสังคม

จากตารางที่ 6 อธิบายได้ว่า สภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงดังหรือเสียงเบาในการละหมาด” ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมมุสลิมไทยในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ 2 ด้านสำคัญ คือ 1) ด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น มุสลิมบางกลุ่มไม่ยอมรับหลักการและความเห็นต่างในเรื่องการอ่านบิสมิลลาฮ์ เกิดการปฏิเสธและแสดงออกโดยการไม่ละหมาดญะมาอะฮ์ร่วมกับผู้เห็นต่าง หรือมีการทำละหมาดใหม่เนื่องจากเข้าใจว่าการปฏิบัติของอิหม่ามที่อ่านบิสมิลลาฮ์เสียงค่อยใช้ไม่ได้ รวมถึงในบางพื้นที่ที่มีการตั้งเงื่อนไขให้ผู้นำละหมาดทุกคนจะต้องอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงดังเท่านั้น อย่างไรก็ตามก็พบว่า มีบางพื้นที่ที่สามารถละหมาดทำละหมาดร่วมกันได้ และ 2) ด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น การปฏิบัติที่แตกต่างกันในเรื่องการอ่านบิสมิลลาฮ์นี้ ส่งผลให้เกิดความแตกแยกในครอบครัวถึงขั้นเกิดการหย่าร้างระหว่างคู่สามีภรรยาชาวบ้านทะเลาะกัน ทำร้ายร่างกายกัน และมีการตราหน้าแบ่งพวกและกลุ่มในสังคม จนกระทั่งไม่ยอมรับการปฏิสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน

ผู้วิจัยขอเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีที่มีผลกระทบต่อด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น เกิดความระแวงและไม่ไว้วางใจกันระหว่างผู้ปฏิบัติละหมาดในมัสยิดเดียวกัน โดยเฉพาะหากพบว่า อิหม่ามที่นำละหมาดอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงค่อยหรือไม่ได้ยินเสียงอ่านบิสมิลลาฮ์ ก็อาจจะแยกตัวออกจากการละหมาดเพื่อไปทำละหมาดใหม่ หรือเลือกที่จะไม่มาละหมาดญะมาอะฮ์ที่มัสยิดนั้น ดังที่ผู้ให้ข้อมูลบางท่านกล่าวว่า

“คนที่ไปมัสยิด คือ คนที่รักการละหมาด ไปด้วยความหวังที่จะได้บุญ แต่ ถ้าหากเข้ามัสยิดแล้วเห็นกลุ่มคนนั้นเป็นอิหม่าม และรู้ว่าเขาไม่อ่านบิสมิลลาฮ์ดัง บางคนถอยออก และบางคนจะไม่เข้ามัสยิดเลย ส่งผลกระทบที่คล้ายคลึงกัน นั่นก็คือการไม่ยอมรับ การระแวงด้วย กรณีบิสมิลลาฮ์นี้ส่งผลให้เกิดการทะเลาะ แต่มันก็ไม่ได้ร้ายแรงอะไร ถ้าหากเราทำอามัลใดๆ ด้วยความอิคลาศ”

(กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 พฤศจิกายน 2564)

และตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับผลกระทบต่อด้านการปฏิบัติศาสนกิจและความเป็นเอกภาพของสังคม เนื่องจากการปฏิบัติที่แตกต่างกันเป็นผลให้เกิดความขัดแย้ง เช่น กรณีมะฮ์มูมเกิดความไม่สบายใจและเลือกที่จะไปละหมาดมัสยิดอื่น ดังที่บางท่านกล่าวว่า

“ความขัดแย้งก็อย่างที่บอกถ้ามะฮ์มูมที่เขายึดถือว่าบิสมิลลาฮฺต้องอ่านเสียงดัง และคนที่อ่านเสียงค่อนั้น มะฮ์มูมบางคนเข้าใจว่า เขาไม่อ่านเลย เพราะว่าไม่ได้ยินเสียงบิสมิลลาฮฺเลย คือ เขาจะรู้สึกไม่อยากจะละหมาดกับอิหม่ามคนนี้ มันจะเกิดการปฏิเสธ แต่เขาอาจจะไม่ได้ไปว่าอะไรมากนัก แต่เขาจะเฉยๆ แต่เขาอาจจะไปละหมาดมัสยิดอื่น เพื่อความสบายใจของเขา เพราะเขาเกรงว่าอิหม่ามที่อ่านเบา นั้น ไม่อ่านเลย” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

นอกจากนี้ พบว่า บางพื้นที่ก็มีการแยกแยะมาอะฮฺหรือเลือกที่จะปฏิบัติตามอิหม่ามหรือกลุ่มที่มีความเห็นเดียวกัน ด้วยความเข้าใจว่า การละหมาดที่อ่านบิสมิลลาฮฺดังหรืออ่านค้อย หรืออ่านค้อยมาก มีผลต่อเรื่องการละหมาดที่ใช้ได้หรือใช้ไม่ได้ ดังความเห็นที่ว่า

“อิหม่ามเขาจะอ่านเพื่อรักษาความรู้สึกในคนที่ยึดว่าไม่อ่านละหมาดใช้ไม่ได้ แต่พวกที่ไม่อ่านบิสมิลลาฮฺนี้ เขาก็จะละหมาดเฉพาะพวกเขา มัสยิดเขาไม่อ่าน คนไหนที่คิดว่าไม่อ่านบิสมิลลาฮฺถูกต้อง เขาก็ไปละหมาดที่อิหม่ามไม่อ่านบิสมิลลาฮฺ แต่บ้านเรายังยึดถือหลักการอ่านบิสมิลลาฮฺเป็นส่วนใหญ่ และส่วนน้อยที่เป็นไม่อ่านบิสมิลลาฮฺ และในตอนนั้นถ้าเขารู้ว่าอิหม่ามไม่อ่าน เขาจะไม่ละหมาดเลย ไม่เหมือนกับกุนุต เขายังละหมาดได้” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2565)

3.2.3 สาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด”

ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์สาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด” โดยจำแนกผลการศึกษา ดังนี้

3.2.3.1 สาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด” ปรากฏผลดังตารางที่ 7 ต่อไปนี้

ตารางที่ 7 แสดงผลการศึกษาศาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - ได้รับความรู้จากผู้สอนต่างกัน - มีความเข้าใจต่างกัน - ขาดความสนใจต่อประเด็นที่เห็นต่าง - เชื่อว่าผู้สอนไม่ได้ชี้แจงประเด็นนี้ชัดเจน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านตัวบุคคล
<ul style="list-style-type: none"> - ปฏิบัติตามหลักฐานในตำราเรียน - มีความเห็นว่าการลูบหน้าไม่มีในสุนนะฮ์ และไม่มีแนวทางปฏิบัติของมัซฮับทั้งสี่ - มีหลักฐานว่าท่านเราะสูล ﷺ เคยปฏิบัติ - อ้างหลักฐานว่าอิหม่ามนาวาวีย์ได้อธิบายไว้ในบทการชิกรุลลอฮ์หลังเสร็จละหมาด - อ้างว่าถึงแม้อัลอัลบานีย์จะอธิบายว่าเป็นหะดีษฎะอ์ฟิฎัดดีน แต่บางทรรศนะก็มิหะดีษอื่นสนับสนุน - อ้างว่าไม่มีหลักฐานห้าม จึงปฏิบัติได้ - เชื่อถือว่าหลักฐานของตนมีน้ำหนักกว่ามาก - ให้การยอมรับต่อสถานะของหะดีษต่างกัน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านหลักฐาน
<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ปฏิเสธอย่างเด็ดขาด โดยอ้างความเห็น ว่า อิหม่ามนะวะวีญ์ เคยกล่าวว่า ไม่เป็นไร - มีความเห็นว่าย่นอกการละหมาดจะปฏิบัติหรือไม่ปฏิบัติก็ไม่เป็นไร - เชื่อว่าเกิดจากหลักฐานที่ไม่มีความชัดเจน - อ้างปฏิบัติตามโตะเศครุและยึดถือตามลูกศิษย์อิหม่ามซาฟีอี - นำเสนอความเห็นอย่างสุดโต่ง ไม่ยอมรับฟังความเห็นต่าง เช่น มองว่าการลูบหน้าเป็นบิดอะฮ์ หรือคนไม่ลูบหน้าเป็นนะฮ์วีญ์ - มีอคติต่อและไม่ยอมรับความเห็นต่าง 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านการแสดง ความเห็น

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
- ยึดติดผู้สอนและไม่สนใจหลักฐานหรือความถูกต้อง		

จากตารางที่ 7 อธิบายได้ว่า สาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด” ได้แก่ 1) ความแตกต่างด้านตัวบุคคล เช่น ได้รับความรู้จากครูผู้สอน หรือมีภูมิหลังทางการศึกษาจากสถาบันที่แตกต่างกัน ทำให้แต่ละคนมีความเข้าใจแตกต่างกัน หรือบางคนอาจเกิดจากความสนใจเฉพาะเรื่องที่ตนปฏิบัติตามนักวิชาการในอดีต หรือบางคนอาจได้รับความเข้าใจมาไม่ชัดเจนเกี่ยวกับความเป็นมาในเรื่องดังกล่าว 2) ความแตกต่างด้านหลักฐาน พบว่า ผู้เห็นต่างทั้งสองฝ่ายมีหลักฐานและแหล่งอ้างอิงในการสนับสนุนความเห็นของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานจากสุนนะฮฺ ตำราเรียน หรืออ้างอิงถึงพระคัมภีร์ของนักวิชาการในอดีตเพื่อให้ฝ่ายตรงข้ามยอมรับในหลักฐานและความเห็นของตนเอง และ 3) ความแตกต่างด้านการแสดงความเห็น ซึ่งมีทั้งความเห็นในเชิงให้ข้อชี้ขาดว่าการปฏิบัติดังกล่าวเป็นสุนนะฮฺ บิดอะฮฺ หรือการแสดงความเห็นโดยมองว่าเป็นการปฏิบัติที่อยู่นอกเหนือจากการละหมาด หรือหลังจากการละหมาดเสร็จสมบูรณ์แล้ว รวมถึงการแสดงความเห็นในเชิงตำหนิและมีอคติต่อฝ่ายที่เห็นต่างซึ่งปฏิบัติแตกต่างจากความเห็นของตนเอง จนถึงขั้นทำให้เกิดการแบ่งกลุ่มหรือแบ่งพวกกัน

ผู้วิจัยขอเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับสาเหตุของความเห็นต่างในกรณีที่เกิดจากความเห็นต่างด้านตัวบุคคล เนื่องจากการได้รับความรู้และความเข้าใจจากผู้สอนแตกต่างกัน รวมถึงความสนใจและความต้องการของแต่ละคนในเรื่องการยึดถือปฏิบัติตามความรู้ที่ตนได้รับมาไม่เหมือนกัน ดังที่ผู้ให้ข้อมูลบางท่านได้มีแสดงความเห็นไว้ว่า

“เป็นประเด็นที่อึดคิดลาฟมาก แต่ไม่เหมือนการอ่านบิสมิลลาฮฺ เพราะอันนี้เข้าสู่ประเด็นที่ลึกมาก และสาเหตุที่แตกแยก คือ คนสามจังหวัดในเรื่องของการเรียนสมัยก่อน โต๊ะครูไม่ได้ชี้แจงให้ชัดเจน ตรงที่ว่าจบการละหมาดอย่างไร แต่เมื่อเราอ่านก็ตาบชาฟิอีย์ ซึ่งชัดเจนว่าการลูบหน้านี้ ไม่ใช่การกระทำในละหมาด แต่ชาวบ้านเขาไม่เข้าใจแบบนั้น เขาเข้าใจว่า อันนี้ยังอยู่ในการละหมาด จริงๆ นั้นการละหมาดของเราจบไปแล้ว” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2565)

เช่นเดียวกับความเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลักท่านอื่นมองว่า เป็นการปฏิบัติตามความเข้าใจที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ ถึงแม้จะไม่มีบททราบบرایละเอียดหรือที่มาอย่างชัดเจน ดังความเห็นที่ว่า

“ความเป็นจริงแล้วการลูบหน้าเนียะในฟิกฮ์ก็ไม่มี ในชาฟีอีย์ก็ไม่มี แต่ที่เราเห็นแล้วว่า เวลาชาวบ้านเขาทำเนียะ เป็นรูปธรรมไปเลย ซึ่งจะมีวิธีการทำในแต่ละลักษณะคล้ายๆ เป็นกฎกติกาว่าให้ทำอย่างนั้นอย่างนี้ สະบັດอย่างนั้นอย่างนี้ (กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2564)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่า ในเรื่องของความต่างด้านหลักฐานนั้น บางท่านมีความเห็นว่าเป็นเรื่องที่เกิดจากการอ้างหลักฐานและเหตุผลในการเชื่อถือต่างกัน ซึ่งมีทั้งฝ่ายที่ยอมรับสิ่งที่ถูกกล่าวอ้างว่าเป็นหลักฐานและฝ่ายที่ไม่ยอมรับว่าเรื่องดังกล่าวเป็นหลักฐานพร้อมกันมีความเห็นว่าเรื่องดังกล่าวไม่มีปรากฏในสุนนะฮ์ ดังความเห็นต่างกันในกรณีหลักฐานของผู้ให้ข้อมูลหลักดังนี้

“ปัญหาใหญ่ คือคนไม่เข้าใจคำว่าแตกแขนง ในเมื่อมีการแตกแขนงก็จะคิดภาพทันที ในเมื่อเป็นการคิดภาพไม่มีใครผิด ใครถูก คือ ศาสนาอนุญาตมุมมอง ไม่ว่าจะไปเส้นทางไหนแต่จุดหมายเดียวกัน เช่นเดียวกันละหมาด การลูบหน้านั้นเป็นคิลาฟ คุณจะลูบหรือไม่ลูบก็ไม่เป็นไร เพราะมีตัวบทหะดีษเช่นเดียวกัน และมีหนังสือวรรณคดีที่ว่า ไม่สนับสนุนให้ลูบหน้าหลังจากให้สลาม เพราะไม่มีตัวบทหะดีษที่เศาะหีษหะดีษ คนที่บอกว่าสุนัตเพราะมีหะดีษ ถึงแม้ว่าจะเป็นหะดีษฎะอ์ฟ ก็ยังเป็นหะดีษ” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2564)

“บางคนว่า นบีลูบทรายที่ติด ที่จริงแล้วไม่ใช่ นั่นคือคำวิเคราะหฺ์ของเขา นบีไม่ได้บอกว่าเช็ดหน้าผากหรือทราย แต่่นบีทำแบบนั้นเศาะฮาบะฮ์ก็ดูแล้ว นบีก็อ่านดูอาซึ่งมีปรากฏในอัลฮะดีษอิมามอันนะวะวี” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2565)

และความเห็นที่มองว่า เหตุการณ์ดังกล่าว ไม่ถือเป็นหลักฐาน และไม่นับว่าเป็นสุนนะฮ์ แต่จำเป็นต้องแยกแยะให้ออกว่า คือเรื่องอิวาดะฮ์ที่หมายถึงตามชะรีอะฮ์กำหนด หรือเป็นเรื่องพะฎีละฮ์ ซึ่งเห็นว่าควรจะต้องทบทวนความเข้าใจดังกล่าว ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านกล่าวว่า

“การลูบหน้าหลังละหมาดไม่มีในสุนนะฮ์ ไม่ได้อยู่ในกระบวนการละหมาด มันอยู่หลังจากการละหมาดแล้ว ส่วนในเรื่องของหะดีษที่อธิบายเกี่ยวกับการลูบหน้า ก็ไม่มีหะดีษบทใดเลยที่จะนำมาเป็นหลักฐานได้ แต่บางคนบอกว่าสามารถใช้หะดีษฎะอ์ฟได้ จริง ๆ แล้วการลูบหน้าเป็นบงชี้ถึงชะรีอะฮ์ไม่ใช่

พะฎีละฮฺ เวลาเราบอกสุนนะฮฺให้ลูบหน้าหลังละหมาด คำว่าสุนนะฮฺนี้ ก็คือ ชะรีอะฮฺ ไม่ใช่พะฎีละฮฺ แต่ถ้าบอกว่าใครลูบหน้าหลังละหมาดจะได้ผลบุญ หลังละหมาดอันนั้น คือ พะฎีละฮฺ (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2564)

ขณะที่ผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งเห็นด้วยกับการลูบหน้ามีความเห็นว่า เป็นเรื่องที่สามารถปฏิบัติได้ เนื่องจากหลักฐานดังกล่าวมีหลายสายรายงานและมีการยกระดับสถานะของตัวบท ทำให้สามารถอ้างเป็นหลักฐานในการนำมาปฏิบัติได้ ดังที่ความเห็นที่ว่า

“มีหลักฐานที่ตัวบทหะดีษว่า เฎาะฮฺอีฟหรือไม่เฎาะฮฺอีฟ ถ้าคุณไม่ใช่เฎาะฮฺอีฟก็ปฏิบัติไป แต่คุณสามารถที่จะใช้ได้ แต่บางพรรคนะอูละมาอ์บอกว่า หะดีษไม่ได้มาเพียงสายรายงานเดียว แต่มีหลายสายรายงานที่คล้ายคลึงกัน ก็สามารถที่จะเกี่ยวถูกันได้” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2564)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยขอเสนอตัวอย่างความเห็นในเรื่องความแตกต่างด้านการนำเสนอความเห็นต่างของแต่ละฝ่าย เช่น มีการสอนและอธิบายลักษณะวิธีการปฏิบัติแต่ยังไม่ชัดเจน หรือการนำเสนอและยึดถือพรรคนะของตนเองว่าถูกต้องที่สุดและมองว่าฝ่ายผู้เห็นต่างเป็นกลุ่มอื่น

“ผมอ่านในอิฮฺการอิหม่ามนาวารีย์ว่า ลูบหน้าพร้อมด้วยอ่านซิกรอนันนี้ อิหม่ามนาวารีย์ใส่ในบทการขอดุอาอ์หลังละหมาด ไม่ใช่การกระทำในละหมาด และไม่ใช่สุนนะฮฺหรือรูกนในการละหมาด ตรงนี้แหละที่ชาวบ้านไม่เข้าใจ เพราะการอธิบายของเขาไม่ได้อธิบายแบบนี้ จนชาวบ้านเข้าใจว่า การลูบหน้าเป็นส่วนหนึ่งของการละหมาด เพราะการละหมาดเรารู้อยู่แล้วเริ่มจากการตักบิรแล้วจบด้วยการให้สลาม” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2565)

“มองว่าคนไม่ลูบหน้าคือ คนวาฮะบีย์ แต่คนที่ลูบหน้านี้ คือ อะฮฺลิสุนนะฮฺ ตรงนี้คือ จุดประเด็นหลักที่เป็นฉนวนของความขัดแย้งบ้านเรา แต่อูละมาอ์สมัยก่อน ก็มีคนลูบคนไม่ลูบ แม้แต่อูละมาอ์ปัตตานีเรา กรุงเทพฯก็มีคนลูบ คนไม่ลูบ ก็ไม่มีใครว่าอะไร แต่จะเกิดประเด็น เมื่อมีการตีตราว่าคนไม่ลูบคือวะฮะบีย์เท่านั้นเอง” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2564)

และบางท่านก็มีความเห็นว่า การลูบหน้าหรือไม่ลูบหน้า ไม่ใช่ปัญหาที่จะต้องเห็นต่างกัน ดังความเห็นที่ว่า

“การลูบหน้าไม่มีปัญหา เขาลูบมาแต่โน้นก็ศตวรรษมาแล้ว ถึงแม้ว่าเราจะเอาหะดีษเศาะเหียะห์มาว่านปีไม่ลูบ แต่มีครั้งหนึ่งนปีเคยลูบหน้า ก็ไม่มีปัญหาถ้าเรายอมรับ เขาจะลูบก็ลูบไป เพราะเวลาให้สลามทางขวาก็จบแล้ว พอซ้ายไม่สลามทางซ้าย ก็ไม่มีปัญหาแล้ว” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2564)

3.2.3.2 สภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด” นี้ ปรากฏผลดังตารางที่ 8 ต่อไปนี้
ตารางที่ 8 แสดงผลการศึกษาสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ยอมรับความเห็นที่แตกต่าง - ไม่ยอมรับให้เป็นอหฺมามนำละหมาด - เลือกละหมาดมัศยิดที่เห็นด้วยกับตนเอง เข้าใจว่าเป็นส่วนหนึ่งของการละหมาด - มองว่าไม่ใช่ปัญหา หากไม่กล่าวหากันว่า เป็นเรื่องปิดอะฮฺ 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ผลกระทบต่อด้านการปฏิบัติ ตามหลักการศาสนา
<ul style="list-style-type: none"> - ดำเนินผู้เห็นต่างด้วยสายตา - เกิดความสับสนโต้แย้งระหว่างผู้เห็นต่างกัน - ไม่มีองค์กรหรือหน่วยงานใดให้คำแนะนำ - เกิดการแบ่งกลุ่มที่ยึดถือปฏิบัติ - ตั้งชื่อกลุ่มคนที่ไม่ลูบหน้าเป็นกลุ่มวะฮฺบียฺ 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ผลกระทบต่อด้านความเป็น เอกภาพของสังคม

จากตารางที่ 8 อธิบายได้ว่า สภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด” ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมมุสลิมไทยในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ 2 ด้าน คือ 1) ด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น ไม่สามารถยอมรับการเป็นอหฺมาของฝ่ายที่เห็นต่างจากตน หรือเลือกละหมาดมัศยิดที่เห็นด้วยกับความเห็นของตน เนื่องจากความเข้าใจว่าเป็นส่วนหนึ่งของการละหมาด โดยเฉพาะกลุ่มที่ถือว่าการลูบหน้าเป็นส่วนหนึ่งของการละหมาด มีความเห็นว่าหากไม่ลูบหน้าหลังจากการสลามแล้ว จะถือว่าการละหมาดไม่

สมบูรณ์ และ 2) ด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น การตำหนิกันด้วยสายตา การแบ่งกลุ่มหรือแบ่งฝ่ายผู้เห็นต่าง รวมถึงการตั้งชื่อกลุ่มผู้ไม่ลုပ်หน้าว่าเป็นพวกวะฮิบีย์ เป็นต้น

ผู้วิจัยขอเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีที่มีผลกระทบต่อด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านมีความเห็นในเรื่องนี้ว่า ประเด็นการลုပ်หน้าไม่ใช่ส่วนหนึ่งจากรุกนละหมาด แต่ก็ถือว่าเป็นเรื่องที่คนส่วนมากยังคงรักษาและปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ดังความเห็นที่ว่า

“ประเด็นการลုပ်หน้านั้น บ้านเราเขายึดเป็นเรื่องใหญ่ เวลาเขาละหมาดถ้าเข้าหมู่บ้านที่เขายึดซาฟียี๊แบบหนักแน่น ใครไม่ลုပ်หน้านี่เขาจะมองทันทีเลยว่าคนนั้นวะฮิบีย์ ประเด็นนี้จริงๆ แล้วที่เรียนมา ตามบทหนังสือใหญ่ๆ รุกนละหมาดนั้นมันไม่มี หนังสือเล็กๆ บางทีหนังสือตาดิการุ่นเก่าๆ อาจจะมีการลုပ်หน้า แต่มันไม่ใช่รุกน ตรงนี้เราต้องยอมรับ ทั้งคณะใหม่ชัดเจน บิดอะฮ์ด้วยซ้ำไป แต่คณะเก่าเขาก็ไม่ได้ยึดว่าเป็นรุกนนะ รุกนละหมาดมี 13 ประการ แต่ทำไมมันถึงเป็นประเด็น เขาเอาจริงเอาจังมาก ถ้าไม่ลုပ်หน้าแสดงว่าเป็นวะฮิบีย์” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2564)

เช่นเดียวกับบางท่านที่มองว่า ไม่ใช่ประเด็นสำคัญ แต่มีการใช้คำพูดที่ไม่ดีในการตัดสินฝ่ายที่เห็นต่างว่าบิดอะฮ์ จึงทำให้เกิดความเห็นต่างซึ่งนำไปสู่ความขัดแย้ง ดังความเห็นที่ว่า

“จริงก็ไม่ใช่ปัญหาใหญ่มาก พอเราพูดกันให้ใหญ่มันก็กลายเป็นใหญ่ ให้มันเป็นบิดอะฮ์ ให้มันกลายเป็นเรื่องแตกหัก ผิดไม่ผิด ถูกไม่ถูก สุนนะฮ์ บิดอะฮ์ ฎะลาละฮ์ ทั้งที่ฝ่ายที่ปฏิบัติก็แย้งมาลักษณะว่า เขารู้แล้วว่าสิ้นสุดด้วยการให้سلام ดังนั้นทำอะไรก็ได้ มือจะอยู่ที่ไหนก็ไม่ใช่สาระสำคัญ จะไม่ลုပ်หน้าหรือจะวางไว้เฉยๆ และฝ่ายที่บอกว่าให้سلامเสร็จ แล้วลုပ်หน้าอีก เป็นการเพิ่มกระบวนการต่างๆ” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะฮิบียะฮ์ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

ซึ่งบางท่านก็มีความเห็นว่า กรณีความเห็นต่างนี้ เคยเป็นต้นเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในอดีต ถึงขั้นไม่ได้รับการยอมรับให้เป็นอิหม่ามนำละหมาด หากแต่ในปัจจุบันความขัดแย้งดังกล่าวก็ลดน้อยลงไปแล้ว ดังความเห็นที่ว่า

“ก่อนหน้านั้นขัดแย้งมาก แต่ตอนนี้ดีขึ้นแล้ว เพราะคนที่จบจากอียิปต์จบจากที่ ไหนๆเขาเข้าใจแล้วเพราะอาหารก็ไม่ได้ทำอะไรเรื่องนี้ แต่เขาก็ไม่ห้าม แต่ สมัยก่อนประเด็นนี้ก็ใหญ่โตเหมือนกัน จนกระทั่งไม่ได้เป็นอหิวาต์ก็มี” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2565)

ขณะเดียวกัน ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านมีความเห็นว่า เรื่องประเด็นการลูบหน้าหลังการ ให้สละมไม่ถือเป็นปัญหาความเห็นต่างที่ต้องให้ความสำคัญมาก เนื่องจากเป็นการปฏิบัติหลังการ ละหมาดเสร็จเรียบร้อยแล้ว ดังความเห็นที่ว่า

“จริงๆ แล้วก็ได้ไม่ได้จะมีความขัดแย้งอะไร ใครจะลูบก็ได้ ไม่ลูบก็ไม่เป็นไร เพราะมันเป็นการกระทำที่จบละหมาดแล้ว พอเสร็จละหมาดแล้วบางคนก็ลุก ขึ้นไปเลย หรือบางคนก็นั่งซีเกอร์ ก็ไม่มีใครว่าอะไรแต่มันเกิดประเด็นของการ ลูบหน้า” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2565)

นอกจากนี้ กรณีความเห็นต่างในเรื่องการลูบหน้าหลังการให้สละม ได้ส่งผลกระทบต่อ ความเป็นเอกภาพของสังคมอีกด้วย เช่น เกิดการแบ่งกลุ่ม แบ่งพวก หรือให้ชื่อกลุ่มผู้เห็นต่างกันว่า เป็นกลุ่มคณะใหม่ คณะเก่า หรือผู้เห็นต่างทั้งสองฝ่ายวิพากษ์วิจารณ์ความเห็นที่แตกต่างกันจนกระทั่ง นำไปสู่ความขัดแย้งในสังคม ดังที่ผู้ให้ข้อมูลบางท่านมีความเห็นในเรื่องนี้ว่า

“ทุกวันนี้ถึงแม้ว่าจะไม่เห็นปัญหาชัดมากนัก แต่ก็ยังเป็นประเด็นอยู่ เท่าที่ดู สภาพสังคม ยังเห็นความรู้สึกอันนี้อยู่ เพราะเขาเอาการลูบหน้าเป็นตัวชี้ว่าอัน ไหนเป็นกลุ่มไหน กลุ่มใหม่หรือกลุ่มเก่า ก็จะใช้ตัวนี้ในการลูบหน้าเป็นตัวชี้ เพราะฉะนั้นก็ไม่ได้ถึงขั้นว่าสิ่งที่เขานั้นรุนแรง เป็นคำวิพากษ์วิจารณ์ สิ่งที่เขาทำอยู่ ไม่ใช่สิ่งที่เกินไป” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ (ค), ผู้ให้ สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

“ถ้าเราเป็นอหิวาต์เขาจะดู เห็นหันขวาซ้าย ไม่ลูบหน้าเสร็จจิริดเลย ไม่มีการ ลูบหน้า เขาก็จะมองทำให้เขาไม่อยากจะมาละหมาดกับอหิวาต์คนนี้ เหมือนกับประเด็นที่ผ่านมา ถ้ามีที่อื่นก็จะไปละหมาดที่อื่น ไหนๆ ฉันก็มี ทางเลือก ไม่ใช่สมัยนี้เท่านั้นที่ละหมาดได้ มีสมัยอื่นก็มีอีกเยอะแยะ โดยเฉพาะสมัยที่อหิวาต์ยังลูบหน้า ยังมีเยอะอยู่ถ้าเทียบเป็นเปอร์เซ็นต์ เพราะฉะนั้นคนที่ยึดถือธรรมเนียมที่ต้องลูบหน้า เขาก็จะไปสมัยที่เขารู้สึก

สบายใจ” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

นอกจากเรื่องการแบ่งกลุ่มแล้ว บางท่านมีความเห็นว่า กรณีความเห็นต่างนี้ ยังคงมีความขัดแย้งรุนแรงเช่นกันและคล้ายกับผลความเห็นต่างในประเด็นการอ่านกุนุต เช่น ครอบครัวอาจต้องแตกแยกกัน ดังความเห็นที่ว่า

“ก็เหมือนกับเรื่องกุนุต ถือว่าไม่ใช่ชัฮัซซาฟีอียี่ ต้องแยกมัสยิด ถ้าแต่งงานต้องโดนแยก หรือโดนตำหนิด้วยสายตา ถึงแม้ว่าไม่พูดโดยตรง ไม่ยอมรับ มองด้วยสายตาแบบตำหนิ” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

3.2.4 สาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การยึดถือจำนวนเราะกะอะฮ์ในละหมาดตะรอเวียะห์”

ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์สาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างกรณี “การยึดถือจำนวนเราะกะอะฮ์ในละหมาดตะรอเวียะห์” โดยจำแนกผลการศึกษา ดังนี้

3.2.4.1 สาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การยึดถือจำนวนเราะกะอะฮ์ในละหมาดตะรอเวียะห์” ปรากฏผลดังตารางที่ 9 ต่อไปนี้
ตารางที่ 9 แสดงผลการศึกษาสาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การยึดถือจำนวนเราะกะอะฮ์ในละหมาดตะรอเวียะห์”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - มีความมั่นใจและความเข้าใจที่ต่างกัน - ผู้สอนหรือผู้นำบางพื้นที่สนับสนุนแนวทางอนุรักษนิยม 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านตัวบุคคล
<ul style="list-style-type: none"> - นำเสนอหะดีษแตกต่างกัน - ตีความเข้าใจจากตัวบทหะดีษต่างกัน - ยึดตำราและผู้สอนในการอ้างหลักฐาน - ยอมรับว่าสายรายงานของทั้งสองฝ่ายถูกต้อง เพราะไม่มีการระบุจำนวนชัดเจน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านหลักฐาน
<ul style="list-style-type: none"> - นำเสนอที่มาของความเห็นต่าง - นำเสนอหลักการปฏิบัติได้ยังไม่ครบถ้วน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านการแสดง ความเห็น

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - มองว่าการปฏิบัตินี้เป็นสุนนะฮ์ จะยึดถือจำนวนเราะกะอะฮ์เท่าไรก็ได้ - พยายามอ้างเหตุผลที่กลุ่มของตนเองยึดถือ - ผู้สอนเน้นความถูกต้อง จนขาดการนำเสนอบนทางสายกลาง 		

จากตารางที่ 9 อธิบายได้ว่า สาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การยึดถือจำนวนเราะกะอะฮ์ในละหมาดตะรอเวียะห์” เกิดจากสาเหตุ 1) ความแตกต่างด้านตัวบุคคล เช่น มีความมั่นใจว่าสิ่งที่ตนเองยึดถือปฏิบัติถูกต้องเท่านั้น และมีการรับความรู้ในเชิงอนุรักษ์นิยมเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติตามจำนวนเราะกะอะฮ์ที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมา 2) ความแตกต่างด้านหลักฐาน พบว่า ผู้เห็นต่างทั้งสองฝ่ายมีหลักฐานอ้างอิงจากตัวบทหะดีษต่างกัน หรือตีความเข้าใจจากตัวบทหะดีษเดียวกันแตกต่างกัน บางฝ่ายอ้างการยึดถือตามเศาะฮาบะฮ์ ตำราเรียน และอ้างอิงความรู้จากครูผู้สอน และ 3) ความแตกต่างด้านการแสดงความคิดเห็น พบว่า มีการนำเสนอที่มาของความเห็นต่างกัน บางฝ่ายมองว่า การปฏิบัติที่สมบูรณ์ต้องยึดถือจำนวนที่มากกว่า บางฝ่ายมีความเห็นว่าจะยึดถือจำนวนเท่าไรก็ได้โดยอ้างหะดีษ หรือบางฝ่ายมองว่าในเรื่องของจำนวนที่เห็นต่างกันนั้นไม่ถือเป็นประเด็นที่จะทำให้เกิดความขัดแย้งกัน แต่ความขัดแย้งมักเกิดจากการแสดงความคิดเห็นหรือมีท่าทีต่อความเห็นต่างในเชิงตำหนิและไม่ให้เกียรติกัน

ผู้วิจัยขอนำเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับสาเหตุของความเห็นต่างในกรณีที่เกิดจากความต่างด้านตัวบุคคล เช่น ผู้เห็นต่างได้รับความรู้และมีความเข้าใจในเรื่องตัวบทหะดีษแตกต่างกัน จึงเป็นเหตุให้มีความเห็นต่างกัน ดังที่ผู้ให้ข้อมูลบางท่านกล่าวว่า

“จะมาทั้งสอง ทั้งตำราและหะดีษ ตำราคนละแนว หะดีษ คือ การตีความหะดีษที่ต่างกัน บางคนตีความ 20 บางคนตีความ 8 นี้แหละ คือ ปัญหาการตีความหะดีษ และปัญหาตำรา ครูอาจารย์ที่สอน เรียนมาอย่างไรก็สอนมาอย่างนั้น” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

ถึงแม้ว่าปัจจุบัน ความขัดแย้งจะลดน้อยลงหรือแทบจะไม่มี แต่การปฏิบัติของแต่ละฝ่ายที่เห็นต่าง ก็ยังคงมีอยู่ โดยจะสังเกตได้จากการเลือกมัสยิดที่ละหมาดตามความเห็นหรือจำนวนเราะกะอะฮ์ที่ตนยึดถือ ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านกล่าวว่า

“สังเกตจากเราะกะอะฮ์ในแต่ละพื้นที่ละหมาด ถ้าเราอยากจะทำละหมาด 23 ก็ไปตรงนั้น ถ้าอยากจะทำละหมาด 11 ก็ไปทางนี้ ตามที่เขาต้องการ ซึ่งผมก็เห็นด้วย เนื่องจากมันไม่มีความขัดแย้งอะไรไม่เหมือนเมื่อก่อน” (กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2564)

นอกจากนี้ พบว่า ผู้ให้ข้อมูลบางท่านมีความเห็นว่า เกิดจากความแตกต่างด้านการยอมรับหลักฐานของแต่ละฝ่าย หรือในบางครั้งก็อาจเป็นเพราะความต้องการส่วนตัวของผู้เห็นต่างที่จะยืนยันความเห็นของตนเองจากหลักฐานที่ตนมี โดยไม่สนใจหลักฐานหรือความใจของฝ่ายที่เห็นต่าง ดังตัวอย่างความเห็นที่ว่า

“ผมว่า ไม่ใช่ไม่เข้าใจ ผมว่านัฟซู พอคนละหมาด 8 ก็ถามว่าทำไมละหมาด 8 ทำไมละหมาด 20 8 นปีทำ 20 นปีไม่ได้ทำ ทั้งๆ ที่เขารู้ว่าละหมาด 20 นปีไม่ได้ทำ ประการจริงคือ นปีไม่ได้ทำ จริงอยู่ที่มัซฮับฮาฟีอี้อ์บอว่า ที่นปีทำนั้น ตามหะดีษอาอิชะฮ์ ละหมาด 11 นั้น เป็นวิดิรทั้งหมด ไม่ใช่ละหมาดตะรอเวียะห์ และสมัยที่อุมัรละหมาด 20 นปีก็ยอมรับ และเป็นหะดีษเศาะเหียะห์ด้วยที่ให้ตามแบบอย่างของฉัน และแบบอย่างของคุละฟาร์ ก็ไม่ผิด” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2564)

และความแตกต่างด้านการนำเสนอความเห็น ซึ่งผู้ให้ข้อมูลบางท่านมีความเห็นว่า บางฝ่ายก็ยืนยันนำเสนอตามที่ตนพึงพอใจ ไม่ยอมรับคำแนะนำจากฝ่ายเห็นต่างเช่นกัน ดังความเห็นที่ว่า

“เรื่องนี้ก็แปลกอีกเช่นเดียวกัน คนที่ทำ 20 เขาว่า เขาตามมัคกะฮ์ ส่วนที่ทำ 11 นั้น คือ เขาว่าตามสุนนะฮ์ท่านนบี แต่ละฝ่ายอ้างหะดีษเช่นเดียวกัน บ้านเราอ้างหะดีษ เขาไม่รู้หรือว่าหะดีษ นั้นเศาะเหียะห์ เมาะฎูร์ หรือฎะอ์อีฟ เขาไม่คำนึงถึง เขาถือว่าเป็นหะดีษเช่นเดียวกัน เขายึดถือหลักการอย่างนั้น คือว่าเขาปฏิบัติอย่างไร เขาจะอ้างอย่างนั้น เพื่อที่เขาจะเอาเป็นหลักฐานในการปฏิบัติ” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2564)

3.2.4.2 สภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง ในกรณี “การยึดถือจำนวนเราะกะอะฮ์ในละหมาดตะรอเวียะห์” นี้ ปรากฏผลดังตารางที่ 10 ต่อไปนี้

ตารางที่ 10 แสดงผลการศึกษาสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง ในกรณี “การยึดถือจำนวนเราะกะอะฮ์ในละหมาดตะรอเวียะห์”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - มีการถกเถียงกันบ้าง แต่ไม่ถึงขั้นจริงจัง - มีการเลือกละหมาดในมัสยิดที่ปฏิบัติตามความเห็นของตนเอง - มีการทำละหมาดเสร็จไม่พร้อมกัน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ผลกระทบต่อด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา
<ul style="list-style-type: none"> - ไม่ยอมรับความเห็นต่าง - มีผลกระทบด้านความรู้สึกอยู่ในระดับหนึ่ง - ในอดีตมีการทะเลาะถึงขั้นทำร้ายกัน - เป็นประเด็นที่มีความขัดแย้งกันมานาน แต่ปัจจุบันความขัดแย้งลดลงไปมาก - มีการแบ่งกลุ่ม ตำหนิและกล่าวหากันจนถึงขั้นคิดไม่ติระหว่างกัน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ผลกระทบต่อด้านความเป็นเอกภาพของสังคม

จากตารางที่ 10 อธิบายได้ว่า สภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การยึดถือจำนวนเราะกะอะฮ์ในละหมาดตะรอเวียะห์” ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมมุสลิมไทยในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ 2 ด้าน คือ 1) ด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น มีการถกเถียงกันเกี่ยวกับเรื่องจำนวนเราะกะอะฮ์ที่ถูกต้องที่สุด การเลือกมัสยิดหรือสถานที่ละหมาดซึ่งปฏิบัติละหมาดตามจำนวนที่ตนยึดถือ หรือในบางพื้นที่อาจจะมีการทำละหมาดร่วมกัน แต่ผู้ที่เลือกจำนวนเราะกะอะฮ์น้อยกว่าก็จะแยกตัวกลับบ้านก่อน และ 2) ด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น ผลกระทบต่อความรู้สึกระหว่างครอบครัว ญาติมิตร และคนรู้จัก บางครั้งก็ถึงขั้นทะเลาะเบาะแว้งกัน ไม่ถูกใจกัน เนื่องจากแต่ละฝ่ายต่างก็ไม่ยอมรับความเห็นต่าง ซึ่งในปัจจุบันความขัดแย้งก็ลดลงไปมาก หรืออาจเป็นเพราะการปฏิบัติละหมาดตะรอเวียะห์นี้เป็นสุนนะฮ์ไม่ใช่วาญิบ จึงทำให้ประเด็นความขัดแย้งไม่ได้รุนแรงมาก ดังความเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่าน

ผู้วิจัยขอเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีที่มีผลกระทบต่อด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา และด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น ความเห็นในเรื่องผลกระทบในด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา ซึ่งเป็นที่ทราบว่าจุดมุ่งหมายของการทำญะมาอะฮ์นี้สมควรจะทำละหมาดเสร็จพร้อมกับอิหม่าม แต่กลับมีการแยกตัวและแบ่งเป็น

2 กลุ่ม ได้แก่กลุ่มที่ยึดจำนวน 8 เราะกะอะฮฺ และ 20 เราะกะอะฮฺ ดังความเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลัก บางท่านกล่าวว่า

“ไม่ใช่อิหม่ามละหมาด 20 คนละหมาด 8 พอถึงเวลา 8 ก็ออกเหลือปล่อยให้เขาละหมาดต่อ หรือคนที่อิหม่ามละหมาด 8 พอเขาละหมาดครบ เราละหมาดกันต่อที่มีสยิด ซึ่งมันอาจจะกลายเป็น 2 กลุ่ม 2 พวก ที่ค่อนข้างชัดเจน” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

และบางท่านก็มีความเห็นว่า ในเรื่องของเป้าหมายการอ่านและฟังอัลกุรอาน ซึ่งมักพบว่าฝ่ายที่ละหมาด 20 เราะกะอะฮฺ มักจะเลือกสุเราะฮฺสั้น ๆ ทั้งที่ความจริงแล้ว หากปฏิบัติตามแนวทางเศาะฮาบะฮฺ ก็ควรเลือกอ่านสุเราะฮฺยาว ๆ ดังความเห็นที่ว่า

“เท่าที่สังเกตไม่มีความขัดแย้งเท่าไร อย่างคนที่ไม่อยากละหมาดนาน เขาก็จะไปที่มีสยิดที่ละหมาด 20 เราะกะอะฮฺ ก็คือจะยืนนั่นสั้นลง ในขณะที่บอกว่าผมไหว เขาอยากจะยืนละหมาดนานๆ ขอละหมาด 8 ก็แล้วกัน ประเด็นของเราะกะอะฮฺ ผมคิดว่าไม่ใช่ประเด็นมากนัก เพียงแต่ว่า 20 เขาไปอ่าน 20 แล้วอ่านสุเราะฮฺสั้นๆ อีก นั่นคือสิ่งที่อาจจะต้องทำความเข้าใจใหม่ เพราะอุมัรทำ 20 แต่อุมัรอ่านยาวอ่านสุเราะฮฺยาวๆ ไม่ใช่อ่านสุเราะฮฺอัลกุฮาลงมา มันไม่สมกับที่อุมัรละหมาด 20 ตรงนี้เราต้องทำความเข้าใจ” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่า การละหมาดด้วยจำนวนเราะกะอะฮฺในตระรอบีเยะห์ที่แตกต่างกันนี้เอง ได้ส่งผลกระทบต่อด้านความเป็นเอกภาพของสังคมเช่นกัน ดังความเห็นของผู้ให้ข้อมูลบางท่านกล่าวว่า

“ภาพรวมก็แค่วิวาทะถกเถียงกันไม่ได้มากกว่านั้น เป็นเรื่องสุนนะฮฺที่ไม่ได้เอาจริงเอาจังเหมือนเรื่องกุนุตที่อยู่ในละหมาดวาญิบ อันนี้จะอยู่ในเรื่องละหมาดสุนัตก็จะเบาๆ หน่อย ก็ยังมีอยู่เรื่องไม่ยอมรับซึ่งกันและกัน” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

“เดิมนี่จะมีพวๆกันไป เพราะว่าคนที่มีความคิดที่แตกต่างนี้ ก็จะแย้งทุกเรื่องทั้งกุนุต เรื่องกล่าวอูค็อลลีฮ์ ทั้งเรื่องของบิสมิลลาฮฺ รวมทั้งจำนวนละหมาด แล้วก็อาจจะนำไปสู่สิ่งอื่นๆ แต่ว่าไม่หนักมาก เพราะว่าเป็นการ

ละหมาดสุนัต และก็ปีละครั้งช่วงเดือนเราะมะฎอน อาจจะได้เด่นชัดมาก ไม่นำไปสู่ความแตกแยกมากนัก แต่อาจจะส่งผลกระทบต่ออยู่ข้างระดับหนึ่ง เพราะว่าพอเราละหมาดไม่เท่ากัน ละหมาดไม่เหมือนกัน อาจจะมีความรู้สึกแตกต่างกัน ระหว่างเขา ระหว่างเรา” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

อย่างไรก็ตาม บางท่านก็มีความเห็นว่า ความขัดแย้งในปัจจุบันก็ลดน้อยลงมาก เมื่อเทียบกับในอดีต เพราะต่างฝ่ายได้เรียนรู้ที่จะหลีกเลี่ยงการถกเถียงกัน หรือต่างคนต่างทำ ดังความเห็นของผู้ให้ข้อมูลบางท่านกล่าวว่า

“ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน ถือว่าเบาบางมาก ไม่ค่อยมีแล้ว เช่น เรื่อง ละหมาดตะรอเวียะห์ เมื่อก่อนก็ถึงขั้นแยกมัสยิดกัน แต่เดี๋ยวนี้ก็ละหมาดในที่เดียวกันได้ ไม่มีใครเอาประเด็นนี้มาถกเถียงกันแล้ว ความขัดแย้งจึงหายไป เพราะหากนำมาเป็นประเด็นก็จะไม่สามารถอยู่ร่วมกันได้” (กรรมการอิสลาม ประจำจังหวัด (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 กรกฎาคม 2565)

3.2.5 สาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การกำหนดวัน อีดอัลฟิฏริและอีดอัลฮัจญฮา”

ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์สาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การกำหนดวันอีดอัลฟิฏริและอีดอัลฮัจญฮา” โดยจำแนกผลการศึกษา ดังนี้

3.2.5.1 สาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การกำหนดวัน อีดอัลฟิฏริและอีดอัลฮัจญฮา” ปรากฏผลดังตารางที่ 11 ต่อไปนี้
ตารางที่ 11 แสดงผลการศึกษาสาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การกำหนดวันอีดอัลฟิฏริและอีดอัลฮัจญฮา”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - ความรู้และความเข้าใจต่างกัน - การตีความตัวบทหะดีษต่างกัน - มั่นใจว่าเป็นสิ่งที่สมควรเห็นต่าง - ความสนใจในปฏิบัติตามผลการตุจันท์ เสี้ยวภายในและต่างประเทศต่างกัน - มีความเชื่อว่าเป็นประเด็นนี้ไม่สามารถหาแนวทางปฏิบัติร่วมกันได้ 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านตัวบุคคล

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - การยึดถือตามมัซฮับต่างกัน - การให้เหตุผลทางดาราศาสตร์ต่างกัน - การนำเสนอแนวทางปฏิบัติต่างกัน - ไม่ยอมรับและไม่ปฏิบัติตามประกาศของสำนักจุฬาราชมนตรี - เกณฑ์การยอมรับทรรศนะเกี่ยวกับขอบเขตพื้นที่และการดูจันทร์เสี้ยวต่างกัน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านหลักฐาน
<ul style="list-style-type: none"> - มองว่าเป็นปัญหาที่ต้องการการแก้ไข - ผู้นำในระดับล่างหรือผู้รู้ศาสนาไม่ได้ชี้แจง - มีความเห็นที่ไม่สามารถหาข้อสรุปได้ - มองว่าสำนักจุฬาราชมนตรีและองค์กรศาสนาขาดความเป็นเอกภาพ - แสดงความเห็นโดยยึดติดกลุ่มและอคติต่อสำนักจุฬาราชมนตรี 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านการแสดง ความเห็น

จากตารางที่ 11 อธิบายโดยสรุปได้ว่า สาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การกำหนดวันอีดิลอัฎฎิฮ์และอีดิลอัฎฎิฮฺฮา” เกิดจาก 1) ความแตกต่างด้านตัวบุคคล เช่น มีการศึกษาและความเข้าใจเกี่ยวกับตัวบทหะดีษต่างกัน มั่นใจว่าแนวทางที่ตนยึดถือคือ แนวทางที่สมควรปฏิบัติมากที่สุด และมีความสนใจเลือกปฏิบัติตามผลการดูจันทร์เสี้ยวต่างกัน 2) ความแตกต่างด้านหลักฐาน พบว่า ผู้เห็นต่างทั้งสองฝ่ายมีหลักฐานและความเห็นต่างกันเกี่ยวกับทรรศนะของมัซฮับต่าง ๆ บางฝ่ายอ้างอิงหลักฐานจากการคำนวณดาราศาสตร์ และบางฝ่ายปฏิบัติตามคำประกาศของสำนักจุฬาราชมนตรีเป็นที่สุด และ 3) ความแตกต่างด้านการแสดงความเห็น พบว่า มีการแสดงความคิดเห็นว่าความเห็นต่างนี้ไม่สามารถหาข้อสรุปได้ และมองว่าสำนักงานบริหารกิจการศาสนาอิสลามในประเทศขาดความเป็นเอกภาพและไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ รวมทั้งมีความเห็นเชิงอคติและยึดติดกลุ่มของตน จึงทำให้เกิดความขัดแย้งกับผู้เห็นต่างจากตน

ผู้วิจัยขอเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับสาเหตุของความเห็นต่างในกรณีที่เกิดจากความต่างด้านตัวบุคคล เช่น มองว่าเป็นความเห็นส่วนตัวของคนในพื้นที่ ซึ่งถือเอาวันอีดิลอัฎฎิฮ์ตามผลการดูดวงจันทร์ในประเทศไทย และวันอีดิลอัฎฎิฮฺฮาตามประกาศของประเทศซาอุดีอาระเบีย เนื่องจากเป็นประเทศเดียวที่สามารถกำหนดวันอะเราะซะฮ์ได้ ดังที่ผู้ให้ข้อมูลบางท่านกล่าวว่า

“การกำหนดวันอีดิลฟิฏรีเนี่ยก็คือ ต้องดูดวงจันทร์ แต่การกำหนดวันอีดิลอัฎฮาเนี่ย ก็คือคนในสามจังหวัดเห็นด้วยกับการกำหนดวันตามประเทศซาอุดีอาระเบีย เนื่องจากว่า วันอะเราะซะฮ์นั้นมียู่ที่เดียว นั่นก็คือเมืองมักกะฮ์ เพราะฉะนั้นการที่อารอซะฮ์อยู่ที่มักกะฮ์เนี่ย แล้วเราไปกำหนดด้วยการดูดวงจันทร์เนี่ย คนส่วนใหญ่หรือชาวบ้านไม่ค่อยจะพอใจสักเท่าไร” (กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2564)

ในขณะที่ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านมีความเห็นว่า จำเป็นที่มุสลิมทุกคนจะต้องปฏิบัติตามการประกาศกำหนดวันสำคัญทั้งสองจากสำนักจุฬาราชมนตรี เพราะถือว่าเป็นผู้นำและหลีกเลี่ยงจากความขัดแย้ง แต่ก็จะต้องอธิบายหลักการตัดสินด้วยเพื่อให้ผู้ตามได้ยอมรับปฏิบัติตาม ซึ่งอาจเกิดขึ้นจากความเห็นต่างที่ไม่อาจหาข้อสรุปได้ ดังความเห็นที่ว่า

“อยู่ที่การชี้แจงของผู้นำและผู้รู้ ผู้นำเองไม่ได้ชี้แจง ยึดสายเดียว ผู้นำบอก ฉันจะเอาแนวทางนี้ นั่นแหละปัญหา ทั้งที่ประเด็นนี้คือคิลาฟ อันนี้ไม่เกี่ยวกับผู้นำระดับประเทศ เพราะถ้าเขาบอกอันไหนเราก็ต้องตาม แต่อันนี้ผู้นำระดับล่างไม่ชี้แจง เพราะเขาไม่ได้ตามผู้นำสูงสุด ส่วนมากผู้นำสูงสุดจะนำประเด็นนี้ตามมัซฮับนี้ ผู้นำระดับล่าง ไม่เห็นด้วย ตอนนี้อยู่ที่ปัญหาคิลาฟ เป็นเพราะลืมนี่คือปัญหาคิลาฟ ในเมื่อมีปัญหาคิลาฟ ทรรศนะก็ไม่เหมือนกัน ถ้าจะทำให้เหมือนกัน เป็นหนึ่งเดียวกันนี้แหละลำบาก มันเป็นไปได้ เพราะเป็นปัญหาคิลาฟอยู่แล้ว เราจะทำให้เห็นพ้องกับเรา มันเป็นไปได้” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2564)

“สำนักจุฬาราชมนตรีก็ยึดในมัซฮับซาฟีอี คือ ที่ใครที่มัน เห็นที่ไหน เห็นที่ซาอุดีอาระเบียก็เห็นไป บ้านเรายังไม่เห็นก็ไม่ต้องตาม ให้ทุกคนนั้นตามสถานที่ๆ ตัวเองนั้นเห็นเดือน โดยให้เหมือนทั้งอีดิลฟิฏรีและอีดิลอัฎฮา นั่นคือประเด็นที่อาจจะเกิดขึ้นในปัจจุบัน รวมกับความขัดแย้งในเรื่องนี้” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านมีความเห็นว่าความแตกต่างนี้มีสาเหตุจากภูมิหลังทางการศึกษาของนักวิชาการแต่ละฝ่ายที่มีความเข้าใจและรับความรู้มาแตกต่างกัน จึงทำให้เกิดความเห็นต่างจนถึงทุกวันนี้

“อีดิลฟิฎรีและอฎุฮาห์เป็นอีกประเด็นหนึ่ง ซึ่งส่วนมากก็คือ คนที่จับจากซาอูดี ทั้งสองฝ่ายของนักวิชาการของอียิปต์และซาอูดี ส่วนของบ้านเราก็بابอ ปอเนาะ คือ เรื่องอีดินี้เราต้องตามจุฬาราชมนตรี โดยเฉพาะคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัดจะต้องตามจุฬาประกาศ เพราะที่บ้านเราเขาดูดวงจันทร์ ไม่ได้เอาหลักวันอะเราะเราะฮะฮะ เอาที่วาคือ วันอะเราะเราะฮะฮะ ไม่ใช่ทุ่งอะเราะเราะฮะฮะ ถ้าตรงกันก็ไม่มีปัญหา ไม่ใช่บ้านเราเพียงอย่างเดียว ปากีสถานและยุโรปและอาหรับก็ไม่ได้ตามซาอูดี” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2564)

นอกจากนี้ ผู้ให้ข้อมูลหลายท่านต่างก็ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับความแตกต่างด้านหลักฐานและการนำเสนอความเห็นของแต่ละฝ่ายว่า ทั้งสองฝ่ายมีตัวบทอัลหะดีษและการยึดทรรศนะของมัซฮับต่าง ๆ ในเรื่องช่วงเวลาและสถานที่กำหนดวันอีดิทั้งสองในการแสดงความเห็นต่าง ดังความเห็นต่อไปนี้

“ถ้าดูที่มาที่ไปของอุละมาอ์ที่เขาเห็นต่างกัน จะเป็นหะดีษที่อิบนุ อับบาสได้ส่งคนรับใช้ของเขาคนหนึ่ง ให้ไปทำธุระที่เมืองซาม เมื่อเสร็จธุระก็กลับมายังมาดีนะฮะ อิบนุ อับบาสได้ถามคนรับใช้เขาว่า ตกกลางคืนไหนเขาถือศีลอดวันไหน และออกอีดิวันไหนประมาณนี้ เขาก็บอกว่า ที่ซามนั้นออกอีดิวันศุกร์ และอิบนุ อับบาสบอกว่าที่มาดีนะฮะนั้นไม่เห็นเดือน วันศุกร์เราดูเดือนแล้วไม่เห็น เราก็เลยออกอีดิวันเสาร์ นี่คือนี่ที่มาที่ไป ประเด็นนี้แหละทำให้อุละมาอ์มีความเห็นต่างตกลงเราจะใช้มัฎละฮะเดียวกัน หรือว่าจะให้แต่ละที่นั่นดูเดือนเป็นมัฎละฮะต่างกัน ทรรศนะอิหม่ามชาฟีอีย์ก็จะหนักไปทางมัฎละฮะที่ต่างกัน คนที่อยู่มาดีนะฮะก็ดูที่มาดีนะฮะ คนที่อยู่ซามก็ดูที่ซาม คนที่อยู่อียิปต์ก็ดูที่อียิปต์ ก็ไม่ต้องไปตามของใคร ที่ไหนเห็นก็ออกอีดิ ที่ไหนไม่เห็นก็ยังไม่ต้องออกอีดิ ก็ใช้หลักฐานที่อิบนุ อับบาสบอกเมื่อสักครู่นี้ นั่นคือสิ่งที่ เป็นของมัซฮับชาฟีอีย์ แต่ถ้าเป็นมัซฮับหัมบะลีย์ ถ้าเห็นที่ไหนก็ให้ออกอีดิด้วยกันเลย ทั้งถือศีลอดและออกอีดิให้ใช้หลักเดียว ก็คือถ้าเห็นที่ไหนให้ประกาศใช้ให้ทั่วเลย” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

“มันอยู่ที่การเข้าใจเกี่ยวข้องกับหลักเกณฑ์ที่กำหนดการเข้าบวชหรือออกบวชแน่นอนเหลือเกินหลักเกณฑ์สำคัญคำสั่งของท่านเราะซูลคือ การเห็นเดือนเป็นตัวกำหนด แต่ประเด็นที่ว่า การเห็นเดือนในที่นี้ คือใครก็แล้วแต่ที่เห็นในโลกนี้

หลังจากนั้นก็ถือพร้อมกันทั้งหมด ในขณะที่อีกฝ่ายหนึ่งบอกว่าการเห็นในที่นี้ มันมีมัญจาค์ของมัน ซึ่งจากหลักฐานของท่านนบี ความเห็นต่างเรื่องนี้ในสมัย นบีมุฮัมมัด มันก็มี เพียงแต่ว่าความเห็นในจุดนี้เป็นความเห็นของใคร เรื่องนี้ถือว่าไม่มีฝ่ายใดผิด เมื่อผิดก็ได้การรับรองจากอัลลอฮ์ เพราะว่าเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่ เป็นปัญหาโลกมุสลิมที่ยังหาข้อเท็จจริงไม่ได้ เมื่อเป็นข้อวินิจฉัยจึงเป็น ประตุเปิดกว้างให้ทุกคนและทุกฝ่ายนั้นปฏิบัติ ฉะนั้นผมคิดว่าใครจะอ้าง เหตุผลใดๆ เราต้องอ้างถึงความเหมาะสม ความสามัคคี ความสวยงามใน สังคมนั้นๆ นั่นก็คือ เราควรที่จะยึดถือการวินิจฉัยโดยผ่านผู้นำในสังคม” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์ (ช), ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 พฤศจิกายน 2564)

“นั่นแหละ มัชฮับวันอารอฟะห์ มะกานีย์ (เขตสถานที่) หรือชะมานีย์ (เขต เวลา) ถ้าชะมานีย์ อะเราะอะฮ์ของไทยก็ต่างกับอะเราะอะฮ์ของซาอุดี ถ้าของ มากานีนันโอเค ตรงนี้แหละที่มันคลาพกัน มัชฮับชาฟีอีย์ต้องถือว่าเป็นชะ มานีย์ ทางนักวิชาการมอง ถ้ามองสองมุม ถ้ามองในมุมมองสถานที่ต้องเอา สถานที่เป็นหลัก แต่ถ้ามองในมุมมองวิชาการ รายละเอียดที่จะต้องแยกมัญ จาค์กัน เพื่อความสวยงามและเป็นธรรมชาติ และสอดคล้องกับตำรามัชฮับ ชาฟีอีย์ ที่ให้แยกมัญจาค์ และทั้งสองฝ่ายก็คิดว่า มีเหตุผลที่กินกันไม่ลง เหมือนกันในเรื่องนี้ ฝ่ายนี้ก็มีหะดีษที่ชัดเจน หะดีษเศาะเหียะห์กว่าด้วยซ้ำไป และไม่ได้เกี่ยวว่ามักกะฮจะวุฎูเมื่อไร หะดีษบุงคอรีย์มุสลิมด้วยซ้ำไป” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ช), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

สอดคล้องกับความเห็นของผู้ให้ข้อมูลท่านอื่น ซึ่งยืนยันว่าทั้งสองฝ่ายมีความเห็นต่างกัน และถือเป็นเรื่องยากที่จะหาข้อยุติร่วมกัน หากไม่ใช้อำนาจของผู้นำศาสนาในการจัดการหาทางออก หรือข้อตกลงร่วมกัน ดังตัวอย่างความเห็นต่อไปนี้

“สาเหตุก็มาจากมัชฮับและหะดีษ เพราะมันมีกันทั้งสองแนว มันกินกันไม่ขาด เรื่องนี้ เรื่องวิชาการนี้มันคุยได้ตลอด มันยุติไม่ได้ ในต่างประเทศที่มีมัญจาค์ได้ เพราะมันใช้อำนาจรัฐ ถ้าปล่อยให้เสรี ก็เหมือนกันทุกประเทศนั้นแหละเรื่องนี้ บางคนบอกจะเอา 30 บางคนบอกจะเอา 29 มันมีเหตุผลกันทุกฝ่ายนั้นแหละ ไม่มีประเทศไหนเขายอมให้เสรีหรอก ไม่งั้นทะเลาะกันไม่หยุดแน่ ดังนั้นรัฐจึง

ต้องมาคุม” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

“อีตอฎฮา มันจะมีประเด็นที่อาจจะต่างกัน ที่เราเรียกว่าอีตใหญ่หรืออีตหัจญ์ มันก็เกี่ยวกับหัจญ์อะเราะเราะพะฮฺ มันจึงเป็นที่มาของนักวิชาการบ้านเรา ถ้าอีตฟิฎรีไม่เป็นไร ต่างคนต่างดู ที่ไหนก็ได้ แต่ถ้าอีตอฎฮาต้องตามมัคกะฮฺอย่างเดียว เพราะมันเกี่ยวกับเรื่องอะเราะเราะพะฮฺ เราถือศีลอดวันอะเราะเราะพะฮฺ พຽงนี้เราก็ออกอีตกัน แล้วอะเราะเราะพะฮฺอยู่ที่ไหน อยู่ที่มัคกะฮฺ ถ้าซาอูดีประกาศอะเราะเราะพะฮฺ วันไหนเราก็ถือศีลอดวันนั้น แล้วพຽงนี้เราก็ออกอีตตามซาอูดี นี่คืประเด็นที่อาจจะเกิดและละเอียดอ่อนในบ้านเราปัจจุบัน” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

3.2.5.2 สภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง ในกรณี “การกำหนดวันอีตอัลฟิฎรีและอีตอัลอฎฮา” นี้ ปรากฏผลดังตารางที่ 12 ต่อไปนี้
ตารางที่ 12 แสดงผลการศึกษาสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง ในกรณี “การกำหนดวันอีตอัลฟิฎรีและอีตอัลอฎฮา”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - คำสอนอิสลามถูกมองว่าไม่ทันสมัย - เกิดความสับสนในเรื่องหลักคำสอน เนื่องจากมีการปฏิบัติแตกต่างกัน - เกิดแนวทางปฏิบัติใหม่ เช่น ถือศีลอดวันอะเราะเราะพะฮฺตามซาอูดีอาระเบียและละหมาดอีตตามสำนักจุฬาราชมนตรี - มีการจัดละหมาดอีตในประเทศไทย 2 วัน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ผลกระทบต่อด้านการปฏิบัติตามหลักศาสนา
<ul style="list-style-type: none"> - ผู้เห็นต่างไม่ถูกหน้ากัน - ผู้เห็นต่างไม่สนใจและไปมาหาสู่กัน - ผู้เห็นต่างทะเลาะกัน - รัฐบาลหรือหน่วยงานไม่สามารถกำหนดวันหยุดได้ชัดเจน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ผลกระทบต่อด้านความเป็นเอกภาพของสังคม

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
- เกิดกลุ่มที่ยอมรับปฏิบัติตามประกาศของสำนักจุฬาราชมนตรี และกลุ่มที่ไม่ยอมรับประกาศของสำนักจุฬาราชมนตรี		

จากตารางที่ 12 อธิบายได้ว่า สภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การกำหนดวันอีตอัลฟิฏริและอีตอัลอฎฮา” ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมมุสลิมไทยในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ 2 ด้านสำคัญ คือ 1) ด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น คนทั่วไปจะเกิดความสับสนในการปฏิบัติละหมาดอีตหรือการยึดถือปฏิบัติเนื่องจากมีความเห็นต่าง และมีการกำหนดวันอีตไม่ตรงกันซึ่งอาจถูกมองว่า อิสลามเป็นศาสนาที่ขาดเอกภาพ รวมทั้งมีแนวปฏิบัติใหม่ในกรณีวันอีตอัลอฎฮา ซึ่งจะมีผู้เลือกถือคือตลอดตามวันอะเราะซะฮะฮุของชาอูดีอาระเบียและละหมาดอีตตามประกาศของจุฬาราชมนตรี ซึ่งเป็นประเด็นที่มีความเห็นต่างกันระหว่างอูละมาอ์ว่าอนุญาตหรือไม่อย่างไร และ 2) ด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น เกิดการผิดใจ การทะเลาะ การแสดงพฤติกรรมไม่เหมาะสมระหว่างผู้เห็นต่างกัน รวมถึงการตัดสัมพันธ์ไมตรีกัน และเกิดการแบ่งกลุ่มละหมาดอย่างเปิดเผย โดยไม่สนใจคำประกาศของสำนักจุฬาราชมนตรี เป็นต้น

ผู้วิจัยขอเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีที่มีผลกระทบต่อด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น ผู้ให้ข้อมูลหลายท่านกล่าวว่า

“เวลาอีตไม่ตรงกันนี่ก็จะเป็นปัญหา มัสยิดหรือหมู่บ้านนี้ออกอีตแล้ว ในขณะที่อีกหมู่บ้านหนึ่งยังไม่ออกอีต ถ้าเป็นอีตฟิฏริ บ้านเราจะไม่ค่อยเห็นมากนัก เพราะอีตฟิฏริบ้านเรา ส่วนใหญ่ยังใช้หลักของมัซฮับชาฟีอี๋ ต่างคนต่างดู แต่มันจะมีประเด็นเกิดขึ้น คืออีตอฎฮา บางคนก็ตามท่านจุฬาประกาศ 1 ซุลหิจญะฮฺวันนี้ นับไปต่อ 10 วัน ก็เป็นอีตอฎฮา จะตรงไม่ตรงกับชาอูดีก็แล้วแต่ ไม่สนแล้ว นับ 1 วันที่ 10 เราออกอีตกัน มันก็เป็นปัญหาของคนที่จะถือคือตลอดวันอะเราะซะฮะฮุ บางทีคนในครอบครัวเดียวกันหรือว่าญาติกัน ผมถือคือตลอดอะเราะซะฮะฮุตามชาอูดี แต่จะออกอีตตามจุฬา เพราะไม่ให้เกิดความขัดแย้งก็มี”

(นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

“ชาวบ้านโดยรวมไม่มีปัญหาอะไร ส่วนใหญ่ก็จะฟังจุฬาประกาศวันไหนก็วันนั้นแหละ แต่เนื่องจากมีทรรศนะว่า มีมัญลอะกััน เห็นที่ไหน ก็ใช้ที่นั่น และถ้าอีตฟิฏริก็ไม่มีปัญหาอะไรแต่จะมีปัญหาอีตอฎฮา บางคนก็ใช้เหมือนมักกะฮ์เกี่ยวกับถือคือตลอดในวันอารอพะฮุ แต่วันอีต เหมือนกับจุฬาที่ผ่านมา สำหรับอิหม่ามทางมััจญลิสเขาแนะนำเป็นอย่างนี้ใช้อีตให้เหมือนมััจลิสของจุฬานะ

ปัญหาก็จะอยู่ที่ว่าจะถือศีลอดวันอะไร” (กรรมการอิสลามประจำมัสยิด (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 27 พฤศจิกายน 2564)

“ประเด็นอยู่ที่การถือศีลอดวันอะไรนะเราะซะฮฺ เขาอธิบายว่าวันที่ 9 ของเดือนซุลหิจญะฮฺ เราก็คือว่าวันที่ 9 ของบ้านเราตรงกับวันอะไร ถ้าตรงกับวันที่ 9 ก็ได้บุญเหมือนกัน เพราะอัลลอฮฺให้ถือศีลอดวันอะไรนะเราะซะฮฺ ถึงแม้ว่าไม่ตรงกับซาอูดาก็ไม่เป็นไร เหมือนเช่นซาอูดิวันที่ 9 ตรงกับวันศุกร์ แต่บ้านเราตรงกับวันเสาร์ก็ไม่มีไร เพราะหลักฐานนี้อัลลอฮฺเป็นคนทำ” (กรรมการอิสลามประจำมัสยิด (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2565)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยได้พบว่า ความเห็นต่างในกรณีนี้ได้ส่งผลกระทบต่อด้านความเป็นเอกภาพของสังคม จนถึงขั้นเกิดความขัดแย้งในหมู่ชาวมุสลิม และเสียภาพลักษณ์ความเป็นเอกภาพของสังคมมุสลิม ดังตัวอย่างความเห็นของบางท่าน ดังนี้

“กรณีนี้ เป็นประเด็นใหญ่มาก เพราะมันมีผลกระทบต่อสังคมในวงกว้าง การเห็นภาพของพี่น้องมุสลิมที่ออกอีดไม่ตรงกันมันเป็นเรื่องที่น่าอานาใจ อยู่ในประเทศเดียวกัน แต่ออกอีดคนละวัน โดยเฉพาะเราเป็นมุสลิมชนกลุ่มน้อยในประเทศนี้ แล้วคนศาสนาอื่นเขามองอิสลามว่าเป็นอะไรกัน มันมีก็พวก ถึงขนาดบางคนแตกแยก ขัดแย้ง แม้กระทั่งว่าบางที่ มีซฮับเดียวกัน กลุ่มเดียวกัน และอ้างพวกสุนนะฮฺเดียวกัน หลายครั้งหลายคราวจะยึดถือคนละหลักการกัน ออกอีดไม่พร้อมกัน เข้าอีดไม่พร้อมกัน นำไปสู่การขัดแย้ง” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์ , 6 พฤศจิกายน 2564)

ซึ่งผู้ให้ข้อมูลบางท่านก็ให้ข้อเสนอแนะว่า ควรใช้หลักดาราศาสตร์ยึดถือร่วมกันเพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพ ดังความเห็นที่ว่า

“ละหมาดไม่พร้อมกันเยอะ การหยุดงานราชการ การหยุดงานบริษัท การนัดหมายงานมั่วหมัด ฟรุ้งนี้จะนัดทำอะไรกัน สมมุติว่าจะไปที่ดิน อำเภอก หรือว่าโรงพยาบาล หมอนัด ฟรุ้งนี้ราชการประกาศปิด หมอยกเลิกนัด ระบบมันไม่เอื้อเลยกับการดูเดือนสมัยใหม่ ลองดูหมอนัดเรียบร้อยแล้ว รัฐบาลสั่งปิดราชการ หมอก็หยุดมันก็กระทบกับคนเพราะมันเรื่องสุขภาพคน มันทำแบบนั้นไม่ได้ ศาสนาอื่นเขาจะมองศาสนาคุณอย่างไร คุณไม่เชื่อวิทยาศาสตร์เลย

หรือ ภาพมันจะออกเช่นนั้น มันเสียหาย” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข) ,ผู้ให้สัมภาษณ์ ,12 ตุลาคม 2564)

“ถ้าหนักหน่อยก็จะเป็นคนละพรรคคนละพวก ถ้ายึดติดพวกมากไปก็จะเหมือนคนที่ทะเลาะกัน เพราะไม่ถูกกันในประเด็นศาสนาและข้อตัดสินชี้ขาด คนเราเวลาทะเลาะกันจะไม่มองหน้ากัน เวลาคุยก็เหมือนกับคุยแบบไม่เต็มใจ ทะเลาะเรื่องอะไร ทะเลาะเรื่องประเด็นศัลยา ถ้าคนที่แบบหนักๆหน่อย จะไม่ไปมาหาสู่เลย จากเป็นเพื่อนกันดีๆพอมารู้ถึงหลักการศัลยา คนละสายกันที่ไม่ไปมาหาสู่กันก็มี ถึงแม้ว่าเดิมนั้น ทั้งสองฝ่ายจะมีความสัมพันธ์อันดีก็ตาม” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ก) ,ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2564)

3.2.6 สาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การจัดงานเมาลิดนบี”

ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์สาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างกรณี “การจัดงานเมาลิดนบี” โดยจำแนกผลการศึกษา ดังนี้

3.2.6.1 สาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การจัดงานเมาลิดนบี” ปรากฏผลดังตารางที่ 13 ต่อไปนี้

ตารางที่ 13 แสดงผลการศึกษาสาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การจัดงานเมาลิดนบี”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - เข้าใจว่าเป็นประเพณีหรือกิจกรรมที่แสดงออกถึงความรักต่อท่านนบี - เข้าใจว่าเป็นวิธีการสอนชีวประวัติท่านนบี - เข้าใจว่านักวิชาการในปัจจุบันบางท่านให้ความเห็นว่าทำได้ แต่ต้องอยู่ในกรอบของหลักการศาสนา - เข้าใจว่าเป็นอิบาตะฮฺหนึ่ง - มีความเชื่อว่าการจัดเมาลิดนบีเป็นบิอะฮฺ - เข้าใจว่ากลุ่มคนที่ไม่สนับสนุนหรือไม่จัดกิจกรรมนี้เป็นกลุ่มคนที่ไม่รักนบี 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านตัวบุคคล

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - เชื่อว่าการจัดเมาลิดมีหลักฐานและที่มา - อ้างว่าไม่พบหลักฐานที่ห้ามจัดกิจกรรม - เชื่อว่าไม่มีหลักฐานให้จัดเมาลิดและไม่จำเป็นต้องจัดกิจกรรมนี้ - ยอมรับว่าการจัดกิจกรรมนี้เป็นการสืบทอดประเพณีจากรุ่นสู่รุ่น - นำเสนอความเข้าใจ (มัพฮุม) จากตัวบทแต่ไม่มีรายงานจากตัวบทชัดเจน (มันฎูก) - อ้างการยึดถือปฏิบัติตามคนรุ่นก่อน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านหลักฐาน
<ul style="list-style-type: none"> - มองว่ามีกิจกรรมที่เกินขอบเขตหลักการศาสนา เช่น บทกลอน การเต้นรำ การปะปนชายหญิง ร้องตะโกน หรือความเชื่อที่ว่าท่านนบีจะมาร่วมกิจกรรม เป็นต้น - มีความเห็นว่าการจัดกิจกรรมเมาลิดนปีมีฮุกุมชี้ขาดว่าเป็นบิดอะฮ์ - มีการแสดงความเห็นในเชิงตำหนิ ด่าทอ และเสียดสีระหว่างผู้เห็นต่าง - มีความเห็นว่าเป็นกิจกรรมที่ไม่มีการกล่าวถึงในพระศนะของอิหม่ามทั้งสี่ - มีความเห็นว่าเป็นกิจกรรมที่แสดงออกถึงความรักต่อท่านนปี - มีความเห็นว่าเป็นกลยุทธ์ของผู้นำในอดีตที่ต้องการหาเงินบริจาคเข้ามัสยิด - มีความเห็นว่าเป็นการเกิดขึ้นในสมัยราชวงศ์ฟาติมียะฮ์ และเชื่อว่าเป็นกลยุทธ์หนึ่งในการปลุกระดมสภาพสังคมให้เป็นเอกภาพ เนื่องจากสภาวะทางสังคมที่อ่อนแอ 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ความแตกต่างด้านการแสดง ความเห็น

จากตารางที่ 13 อธิบายโดยสรุปได้ว่า สาเหตุของความเห็นต่างในหลักการศาสนาอิสลาม กรณี “การจัดงานเมาลิดนปี” เกิดจาก 1) ความแตกต่างด้านตัวบุคคล เช่น มีความเข้าใจว่า

การจัดกิจกรรมเมาลีตินปีเป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความรักต่อท่านนบีซึ่งสามารถกระทำได้ในขณะที่ผู้เห็นต่างถือว่าไม่มีแบบฉบับในสุนนะฮ์ซึ่งถือเป็นเรื่องบิดอะฮ์ และมองว่าเป็นเรื่องฮารอมในกรณีที่มีการจัดกิจกรรมปะปนกันระหว่างชายหญิง 2) ความแตกต่างด้านหลักฐาน พบว่า ผู้เห็นต่างทั้งสองฝ่ายมีหลักฐาน การตีความเข้าใจจากหลักฐาน และการใช้เหตุผลเพื่ออธิบายให้น้ำหนักความเห็นของตนเอง และ 3) ความแตกต่างด้านการแสดงความเห็น เช่น มองว่ามีการจัดกิจกรรมที่เกินขอบเขตของหลักการศาสนา มีการให้คุณค่าและคำชี้ขาด (ฮุกุม) ต่างกัน ฝ่ายที่สนับสนุนมองว่าเป็นเรื่องดีงาม เป็นประเพณี และแสดงออกถึงความรัก ขณะที่ฝ่ายไม่สนับสนุนกิจกรรม มองว่าเป็นเรื่องบิดอะฮ์และมีสิ่งที่ยารอมปะปนอยู่ในกิจกรรมอยู่ด้วย

ผู้วิจัยขอนำเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับสาเหตุของความเห็นต่างในกรณีที่เกิดจากความต่างด้านตัวบุคคล เช่น ความรู้และความเข้าใจต่างกัน ฝ่ายที่จัดงานมองว่าเป็นการแสดงความรัก เป็นประเพณี ส่วนฝ่ายที่ไม่เห็นด้วยมองว่าเป็นบิดอะฮ์ ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลายท่านมีความเห็นว่า

“เป็นเรื่องการส่งเสริมให้ทำความดี อ่านประวัติินปี และมีหลักฐานเยอะมาก และหลักฐานที่ไม่เห็นด้วยก็ไม่มีที่ว่าห้าม เพียงแค่ว่าสมัยเศาะฮาบะฮ์ ตาปีอินคนที่รักนบี ถ้าเทียบกับคนสมัยนี้มันห่างกันเยอะ แต่เขาสมัยนั้นก็ไม่ได้ทำทั้งๆ ที่เขารักนบี หลักฐานของเขาเพียงเท่านั้นเอง ก็คือเป็นแค่บิดอะฮ์แบบนี้ถือว่าหุกุมแรงมาก ถ้าอุละมาห์เห็นด้วย เอาหลักฐานมาหักล้างก็เยอะเหมือนกัน มาหักล้างคนที่ไม่เห็นด้วยตามในหนังสือ ถ้าดูแล้วคนส่วนมากจะเห็นด้วยกับการทำเมาลีติน จริงอยู่ที่นบีไม่ได้สั่งโดยตรง แต่ในทางอ้อมนบีก็ถือศีลอดวันจันทร์ ทำไมนบีถือศีลอดวันจันทร์ เพราะวันนี้วันเกิดของฉัน แสดงว่าในทางอ้อมนั้น นบีทำอิบาดะฮ์เฉพาะในวันเกิดของเขา และการทำเมาลีตินนั้น คือการรำลึกถึงนบี ยิ่งคนหลังๆ ได้อ่านประวัติินปีก็เท่ากับได้ทำบุญ” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2564)

“เป็นเรื่องของการให้เกียรตินบีที่แตกต่างกัน น่าจะอยู่ในกลุ่มที่ตีความว่าเป็นอิบาดะฮ์ หรือเป็นแค่การมาร่วมเศาะละวาต (ขอพร) ที่นี้ฝ่ายที่บอกว่าทำได้ ก็บอกไม่ได้เป็นอิบาดะฮ์ แต่เป็นประเพณีในการเศาะละวาต (ขอพร) ให้นบี เขามองว่ามันเป็นสื่อ แต่ฝ่ายที่บอกว่าไม่ได้ นี่คืออิบาดะฮ์ คุณจะมาบิดอะฮ์ไม่ได้ มันก็จะทำให้ไม่ตรงกันตลอด” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

ซึ่งในเรื่องเกี่ยวกับความแตกต่างด้านหลักฐาน ผู้วิจัยพบว่า ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านก็มีความเห็นว่า การจัดงานเมาลิดมีหลักฐานและมีที่มา ขณะที่บางท่านมีความเห็นว่า เป็นกิจกรรมที่ไม่มีหลักฐานสนับสนุนแต่อย่างใด ดังความเห็นต่อไปนี้

“ปัญหาของเราไม่ได้ชี้แจง คนที่เห็นด้วยเขามองอย่างนี้ คนที่ไม่เห็นด้วยเขามองแบบนั้น เราคนรุ่นหลังนี้จะมาตัดสินกันเอง ที่จริงแล้ว หน้าที่ของเราคือชี้แจงไม่ใช่มาพิ้วมาตัดสิน นอกจากเหตุการณ์ที่ไม่ได้เกิดขึ้นก่อนหน้านี้ โอเค เราสามารถเอาหลักฐานมาตัดสิน แต่นี่ คือเหตุการณ์เกิดขึ้นมาก่อนร้อยๆ ปีมาแล้วที่อุลมะฮ์มีการศิลาฟ เพราะมีหลักฐานชัดเจนทั้งสองฝ่าย ถ้าเหตุการณ์เกิดขึ้นมาใหม่นั้นเราได้มาคุยกัน ว่าประเด็นนี้หุ้กมว่าอย่างไร เพราะเรื่องนี้หลักฐานมันมีอยู่แล้ว มีคนเห็นด้วยและไม่เห็นด้วย แต่ก็ยังทะเลาะกัน เพราะเขาไม่บอกอย่างนั้น เราเห็นด้วยเพราะเรามีหลักฐานของเรา ของคนไม่เห็นด้วยเราก็ไม่พูด เราบอกมีแนวทางเดียวเอง เพราะปัญหานี้มีแนวทางเดียว แนวทางอื่นไม่มี ไม่ใช่ต่างคนต่างทำ แต่บอกแนวทางของคนอื่นนั้นไม่ถูก” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2564)

“ไม่มีหลักฐานเช่นกันว่า มีการทำเมาลิด แต่ด้วยหลักฐานมุ้กกว้างแล้ว เข้าในหลักฐานการรักนบี นปีบอกให้เรารักท่านเท่านั้นเอง จึงเป็นที่มาว่า การทำเมาลิดนปีไม่ใช่อื่นใด นอกจากการแสดงความรักต่อท่านนปีมุ้หมัด เพราะฉะนั้นอุลมะฮ์ทั่วโลก จึงทำการรำลึกรักถึงนปี และเพราะว่าไม่มีการห้าม เพราะถ้ามี การห้ามนั้นแหละเราถึงจะทำไม่ได้ ไม่ว่าจะทำในรูปแบบใดก็แล้วแต่” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2565)

นอกจากนี้ ในเรื่องความแตกต่างด้านการนำเสนอความเห็น ผู้วิจัยพบว่า ปัจจุบันมีความพยายามในการชี้แจงข้อเท็จจริงของทุกฝ่ายว่า การจัดงานหรือกิจกรรมเมาลิดนปีนั้นสมควรหรือไม่อย่างไร ดังความเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลักหลายท่าน ดังนี้

“เป็นเรื่องที่สังคมเรจัดกันมา และมันก็มีความพยายามจะชี้แจงข้อเท็จจริงว่าเป็นเรื่องที่ต้องจัดหรือไม่ควรจัด เป็นบิตอะฮฺหรือไม่บิตอะฮฺ มีตำรามิวิทยานพนธ์ มีหนังสือที่เขียนออกมาเยอะแยะ ถึงความเป็นบิตอะฮฺของเมาลิด ในขณะที่เดียวกันก็เป็นสิ่งที่นักวิชาการฝ่ายที่จัดก็มองว่า เป็นสิ่งที่สมควร บาง

คนบอกว่า จำเป็นถึงขั้นวาญิบ บางคนบอกหุ้กมเมาลิดเป็น 5 ระดับ เหมือนหุ้กมการแต่งงาน บางคนก็วาญิบ บางคนก็มันคูบ บางคนก็ฮารอม เมาลิดก็คล้ายกัน” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

“บางทีเรื่องนี้ไม่ใช่คิลาฟิกฮฺ ผมมองว่าเรื่องนี้เป็นสุนนะฮฺที่มีหลักฐานให้กระทำ หรือไม่มีหลักฐานให้กระทำ อุละมาอ์แต่ก่อนตั้งแต่ ยุคสลัฟ เศาะฮาบะฮฺ และอีก 4 แคนนำมัซฮับ อิหม่ามชาฟีอีย์ อิหม่ามอะหมัด อิบน์ หัมบัล อิหม่ามมาลิก อิหม่ามหะนะฟีฟีย์ ไม่มีรายงานว่เมาลิดนปีเป็นสิ่งที่ถูกต้องตามสุนนะฮฺ ดังนั้นผมมองว่าเรื่องนี้ไม่ใช่ฟิกฮฺ 100 เปอร์เซนต์ แต่มันเป็นเรื่องในเชิงสุนนะฮฺ บิดอะฮฺ” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2565)

ในขณะที่บางท่านก็มีความเห็นว่า กิจกรรมดังกล่าวเกิดจากความเข้าใจที่ต่างคนก็มีมุมมองในการนำเสนอความเห็นต่างกัน ดังนั้น ควรจะมีท่าทีหรือแสดงความเห็นด้วยมารยาทที่ดีงาม ไม่เสียดสีหรือให้ความเห็นเชิงตำหนิต่อกัน ดังที่ผู้ให้ข้อมูลบางท่านกล่าวว่า

“ถ้าหากบอกต่างคนต่างทำไม่เป็นไร คุณจะไม่ทำก็ไม่เป็นไร เราจะทำ แต่ฉันไม่คุณทำ แต่พอเขาไม่ทำ คุณไม่ทำ คุณไม่รักนปี พอคนไม่ทำไปบอกว่า ไปทำทำไม มันบิดอะฮฺ มันไม่ถูก ทำไปก็เสียเปล่า บาบไปอีก และปกติที่ว่าอย่างนั้น คนที่ไม่สนิทกับเรา ไม่ถูกกับเรา มันมีความขัดแย้ง ลองคนที่สนิทกันที่เกรงใจ ถ้าไม่ถูกจริง เขาจะบอกเลยว่า มันไม่ถูก แต่คนที่สนิทกัน มีความรู้ด้วยกัน เขาจะบอกเลยว่า คุณจะทำในแนวทางของคุณก็แล้วไป เวลากับคนอวาม (ทั่วไป) จะบอกเลยแบบนั้นไม่ถูกนะ แบบนี้ถูกนะ” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2564)

3.2.6.2 สภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การจัดงานเมาลิดนปี”
นี้ ปรากฏผลดังตารางที่ 14 ต่อไปนี้
ตารางที่ 14 แสดงผลการศึกษาสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การจัดงานเมาลิดนปี”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - ความเชื่อเกี่ยวกับข้อตัดสินชี้ขาดทางศาสนาแตกต่างกัน - เชื่อว่าเป็นว่าวาญิบทุกคนต้องปฏิบัติ - ต่างฝ่ายก็ต่างยึดถือความเห็นของตนเอง - ขาดความสนใจต่อการเผยแพร่อิสลาม - ไม่มีความจริงจังในการนำเสนอความเห็น - มองกันอย่างตำหนิว่ากิจกรรมที่บิดอะฮ์ 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ผลกระทบต่อด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา
<ul style="list-style-type: none"> - เกิดการทะเลาะวิวาทและไม่พอใจกัน - มีการใช้คำพูดที่ทำให้เกิดความแตกแยก - เกิดการแบ่งกลุ่มและพรรคพวก - มีการใส่ร้ายคนที่ไม่ทำเป็นพวกที่ไม่รักนบี 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ผลกระทบต่อด้านความเป็นเอกภาพของสังคม

จากตารางที่ 14 อธิบายได้ว่า สภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การจัดงานเมาลิดนบี” ได้ส่งผลกระทบต่อสังคมมุสลิมไทยในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ 2 ด้านสำคัญ คือ 1) ด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น มุสลิมในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีความเชื่อและความรู้ในข้อตัดสินชี้ขาดเกี่ยวกับการจัดงานเมาลิดต่างกัน เช่น กล่าวว่าเป็นงานบิดอะฮ์ งานสุนนะฮ์ งานประเพณี หรืองานวาญิบจำเป็นที่มุสลิมต้องจัด และบางส่วนก็ขาดความสนใจที่จะเปิดใจรับฟังความเห็นต่างในกรณีที่มีคำแนะนำว่าการจัดกิจกรรมดังกล่าวมีสิ่งที่ยารอมปะปนอยู่ด้วย และ 2) ด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น เกิดการมองกันอย่างตำหนิ มีการทะเลาะวิวาทกัน ใช้คำพูดที่สร้างความเจ็บช้ำน้ำใจ และเกิดการแบ่งกลุ่มระหว่างผู้เห็นด้วยกับไม่เห็นด้วยกับการจัดงานเมาลิดนบี

ผู้วิจัยขอนำเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีที่มีผลกระทบต่อด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา ดังที่ผู้ให้ข้อมูลบางท่านมีความเห็นว่าการจัดงานเมาลิดมีบางครั้งก็มีกิจกรรมที่สุตโตงเกินไป จึงถือว่าเป็นเรื่องที่ไม่สมควรจัด ในขณะที่ผู้สนับสนุนให้มีการจัดกิจกรรมก็มองว่าเป็นประเพณีที่แสดงออกถึงความรักต่อท่านเราะฮ์ลุสซุล แท่นั้น ดังตัวอย่างความเห็นต่อไปนี้

“เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับหลักความเชื่อมากกว่า เป็นหลักการปฏิบัติที่ผสมผสานกับหลักความเชื่อ คือบ้านเราเขาเชื่อว่าเมาลิดนบี นั้น คือต้องการที่จะให้เกียรติท่านนบี ต้องการที่จะทำแบบนี้ แต่บางทีการกระทำของเรานั้น มันไม่ถูกต้องนะ

สะฎียะฮฺ บางทีก็จะสุดโต่งเกินไป ดังนั้นเมาลิดนบีที่ สุดโต่งนั้น คือเมาลิดนบีที่ ขัดต่อหลักการอิสลาม สุดโต่งคืออะไร คือเมื่อทำแล้วจะมีการเต็นรำ จะมีการ ปิดไฟ จะมีการปะปนกันระหว่างผู้หญิงและผู้ชาย และบางทีก็มีการร้อง ตะโกนและมากกว่านั้น บางคนมีความเชื่อว่าท่านนบีมาร่วมกิจกรรมด้วย คือ ลักษณะนี้มันคือความสุดโต่ง และก็ใช้บทกลอนที่ผิดต่อหลักการ เช่น บางบทกลอนยกนบีระดับที่ว่า มีคุณลักษณะของพระเจ้ามอบแก่ท่านนบิ ซึ่งเหล่านี้ผมมองว่าเป็นการสุดโต่ง ดังนั้นเมาลิดนบีถูกห้าม เพราะ 1) มีความ เชื่อที่ผิด 2) ไม่มีหลักการสุนนะฮฺที่ถูกต้อง มันคือความสุดโต่ง เช่น บางคำที่ เป็นบทกลอน มีบางสิ่งที่ผิดหลักการ และบางคำเป็นคำลักษณะตั้งภาคี และ เลยขอบเขตในการยกย่องท่านนบิ สิ่งนี้ก็เลยเป็นที่ห้าม ซึ่งมันไม่ให้ฟิคว์ 100 เปอร์เซนต์ แต่มันเป็นหลักปฏิบัติที่มีความเชื่อสอดแทรกเข้ามา นำไปสู่ความ สุดโต่ง” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2564)

“คนที่ทำเมาลิด เขาจะมองคนที่ไม่ทำเมาลิดว่าไม่รักนบิ ทั้งปีนี้คุณไม่เคยจัด งานเฉลิมฉลองรำลึกถึงท่านนบิเลย ก็จะมีการมองแบบนั้น กลายเป็นว่าคนที่ไม่ ทำเมาลิดนั้นไม่รักนบิ ในขณะที่คนที่ไม่ได้ทำนี้ เขาจะมองคนที่ทำ ไปเอา หลักฐานที่ไหน ไม่มีต้นฉบับ การรักนบิไม่จำเป็นต้องทำแบบที่คุณทำ นบิบอก ว่าถ้าคุณรักฉันจริงก็ให้ตามฉัน ปฏิบัติตามนบิ ก็ถือว่าการรักท่านนบิแล้ว และนบิก็ได้จัดงานเฉลิมฉลองในวันเกิดของท่าน นบิถือศีลอด และมัน ขัดแย้งกัน คือ คุณจัดงานใหญ่โตเลี้ยงอาหาร แต่นบิบอกว่าวันจันทร์ นบิถือ ศีลอด เพราะว่าอะไร เพราะเป็นวันเกิดฉัน นบิซูโกรต่ออัลลอฮฺโดยการถือศีล อด ซึ่งดูแล้วมันต่างกับการถือศีลอดกับการกิน นั่นคือ ถ้าเราดูในมุมมองของ คนไม่เห็นด้วย เขาก็ไม่สนับสนุนคนที่ทำเมาลิด” (นักวิชาการมุสลิมใน สถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

และตัวอย่างความเห็นที่แสดงให้เห็นว่า กรณีความเห็นต่างนี้ได้ส่งผลกระทบต่อด้าน ความเป็นเอกภาพของสังคม เมื่อมีการหักท้วงหรือวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างรุนแรงเกี่ยวกับการจัดงาน เมาลิด ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักได้กล่าวไว้ว่า

“เมื่อมีการหักท้วงว่า บิดอะฮฺ อีกฝ่ายหนึ่งก็จะก็จะหาเหตุผลมาแย้งกัน ผลที่ ตามมาคือ ความแตกแยก เมื่อเกิดการแตกแยก จนกลายเป็นว่า เรื่องไม่เป็น

เรื่อง กลายเป็นผลที่ใครๆ ก็ไม่อยากจะให้เกิด ทั้งสองฝ่ายไม่ต้องการความแตกแยก แต่ว่าพอไปจับเรื่องเมอลิดที่จะไม่พยายามทำความเข้าใจร่วมกัน เลยหนีไม่พ้นที่จะนำไปสู่ความแตกแยก” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

“ถ้าเรื่องเมอลิดไม่เจียบ เกิดการโจมตี มันจะทะเลาะกัน ข้ามจุดของการตะวะฮฺ เลยไปจุดพิตวา มุฟตี กอฎี จุดผู้พิพากษา จะเลยไปถึงโน้น ซึ่งดาอีย์ไม่ควรข้ามบทบาทเป็นมุฟตีและกอฎี ไปตัดสินใครผิดใครถูก ไม่ใช่แล้ว เกินหน้าที่ของดาอีย์ บางทีดาอีย์บอกได้แค่ว่า นบีทำ หรือไม่ทำ จบ มันง่ายอย่างนั้น สังคมก็รับได้” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

“ก็ที่ได้ยินเขาว่า วะฮฺบีย์ไม่ทำเมอลิด ได้ยินอย่างนั้น มาประทับตรา ก็ได้ยินจากคนสอนแหละที่มาประทับตราอย่างนั้น คือจริงๆ แล้วคนทำกับไม่ทำก็ไม่มีปัญหาอยู่ดี ยังเป็นเพื่อนกันได้คุยได้ ไม่พูดคุยมักทายไม่มีหอรอก ยกเว้นมีเรื่องส่วนตัว อย่างนั้นอันนั้น เราไม่เอามาเป็นสาเหตุในเรื่องนี้” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2564)

ซึ่งผู้ให้ข้อมูลบางท่านมีความเห็นว่า ปัจจุบันความขัดแย้งดังกล่าวได้ลดลงไปแล้ว “ปัจจุบันมันก็ไม่ได้รุนแรงอะไรมากก็เบาๆ ลงไม่เหมือนเมื่อก่อน มีการโต้แย้ง มีการจัดเวที แต่ปัจจุบันไม่มีแล้วใครที่อยากจะทำก็ทำไปใครที่ไม่ทำก็ไม่เป็นไร” (กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2564)

โดยสรุปผลการศึกษาเกี่ยวกับสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมมุสลิมไทยในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ จากทั้ง 6 กรณีตัวอย่างข้างต้น ผู้วิจัยพบว่า สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความเห็นเห็นต่างในหลักการศาสนาเกิดจากความแตกต่างกัน 3 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านตัวบุคคล ซึ่งมักจะเกิดจากภูมิหลังด้านการศึกษาที่แตกต่างกัน ทำให้มีความรู้ ความเข้าใจ และความสนใจต่างกัน ขณะที่บางคนไม่ได้รับการศึกษา แต่ยึดถือประสบการณ์และความรู้ที่ได้จากการสืบทอดแบบแผนปฏิบัติจนกลายเป็นความเคยชินที่ไม่สามารถยอมรับความเห็นต่างได้ 2) ด้านหลักฐาน ผู้วิจัย

พบว่า ในภาพรวม ผู้ที่มีความเห็นต่างกัน ต่างก็มีหลักฐานที่อ้างอิงสนับสนุนความคิดเห็นของตนเอง ไม่
 ว่าจะเป็นหลักฐานจากอัลกุรอาน อัลหะดีษ หรือแม้แต่พระศนะของปวงประชาญ์ รวมถึงนำเสนอ
 หลักฐานเชิงเหตุผล โดยตีความเข้าใจจากตัวบทคำสอน หรือพระศนะ หรือคำพูดของผู้รู้ในสังคม และ
 3) ด้านการแสดงความเห็น ซึ่งถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการผลลัพธ์ทั้งในเชิงบวกและเชิงลบ
 กล่าวคือ หากเป็นการแสดงความเห็นบนแนวทางวะสะฎียะฮฺ นำเสนอความเห็นด้วยวิทย์ปัญญา และ
 ด้วยมารยาทที่ดีงาม ก็จะทำให้เกิดการให้เกียรติและเคารพความเห็นกัน หรือเปิดใจรับฟังเหตุผลของกัน
 และกัน ในทางตรงกันข้าม หากบางกลุ่มยังคงแสดงความเห็นเชิงอคติหรือยึดติดกลุ่มของตนเอง โดย
 ไม่สนใจความถูกต้องหรือมีอคติต่อผู้เห็นต่าง ก็จะทำให้ความเห็นต่างในบางประเด็นหลักการศาสนา
 กลายเป็นเรื่องอื่น เรื่องส่วนตัว หรือแม้แต่เกิดความเกลียดชังและความแตกแยกระหว่างมุสลิมด้วยกัน
 เนื่องจากการใช้คำพูดรุนแรง เสียดสี ตีเตียน กล่าวหาบิดอะฮฺ หรือคำพูดที่ชักจูงสู่ความแตกแยก เช่น
 ตั้งชื่อใหม่ให้อีกฝ่าย ว่ากลุ่มเก่า กลุ่มใหม่ วะฮียี หรือพวกบิดอะฮฺ เป็นต้น

และเมื่อสรุปความเห็นเกี่ยวกับสภาพความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากความเห็นต่างในการปฏิบัติตาม
 หลักการศาสนา พบว่า ในภาพรวมส่งผลกระทบต่อสังคมมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ 2 ด้าน
 สำคัญ ได้แก่ 1) ด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น มีความเข้าใจหลักการศาสนาบิดเบือนไป
 จากตัวบทหรือหลักฐาน มีการตั้งเงื่อนไขบางอย่างที่ตอบสนองความเห็นของตนเองเพื่อยอมรับการ
 เป็นผู้นำปฏิบัติบิดอะฮฺ ปฏิเสธการตามผู้นำ ถึงแม้ว่าในบางกรณีความเห็นต่างนั้นไม่สามารถหา
 ข้อสรุปได้ หรือแม้แต่มองว่าการปฏิบัติที่แตกต่างนั้นไม่ใช่เรื่องหลักการศาสนา จึงไม่ให้ความสนใจกับ
 ความเห็นต่าง และ 2) ด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น เกิดความรู้สึกผิดใจและไม่สบายใจต่อผู้
 เห็นต่าง เกิดการทะเลาะเบาะแว้ง มีการตัดความสัมพันธ์กันระหว่างครอบครัว ญาติมิตร หรือการ
 ปฏิสัมพันธ์กันระหว่างสมาชิกในสังคม ไม่สามารถยอมรับหรือปฏิบัติศาสนกิจร่วมกันได้ มีการ
 แบ่งกลุ่ม หรือถึงขั้นแบ่งแยกมัซยิด นำเสนอความเห็นต่างกันโดยยึดติดกลุ่มและพรรคพวกของตนเอง
 ตราหน้าหรือให้ชื่อฝ่ายผู้เห็นต่างจากตนด้วยฉายาหรือชื่อกลุ่ม หรือถึงขั้นใส่ร้ายฝ่ายผู้เห็นต่างว่าเป็น
 พวกปฏิบัติออกนอกหลักการศาสนา

บทที่ 4

แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจาก ความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

การนำเสนอผลการศึกษานโยบายเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อตอบวัตถุประสงค์ที่ 3 ซึ่งได้จากการสัมภาษณ์ความเห็นแบบเจาะลึก (In-depth interview) ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง จำนวน 27 คน จาก 9 กลุ่มตัวอย่าง ในขั้นตอนที่ 3 เกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ในกรณีตัวอย่างความเห็นต่างซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในบทที่ 3 โดยใช้เทคนิคการจำแนกชนิดข้อมูล (Typological Analysis) ในระดับจุลภาค วิเคราะห์คำหลักเพื่อจัดกลุ่มคำ (Domain Analysis) และผลการประชุมอิงผู้ทรงคุณวุฒิหรือผู้เชี่ยวชาญ (Connoisseurship) จำนวน 9 คน โดยใช้วิธีการแบบเจาะจงตัวแทนจากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลการสัมภาษณ์เพื่อสะท้อนความเห็น ยืนยันถึงความเหมาะสม และความเป็นไปได้ของแนวทางดังกล่าว

ผู้วิจัยพบว่า ผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านมีความเห็นว่า แนวทางดังกล่าวมีความเหมาะสมและมีความเป็นไปได้ในการใช้เป็นเครื่องมือจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ แต่จะต้องนำเสนอแนวทางในลักษณะเชิงสร้างสรรค์และไม่ขัดต่อหลักการอิสลาม ทั้งนี้ เพื่อเป็นการสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับหลักวะสะฎียะฮ์ในการนำเสนออิสลามท่ามกลางความเห็นต่าง รักษาความเป็นเอกภาพ ป้องกัน และลดความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ดังที่ผู้ทรงคุณวุฒิบางท่านให้ข้อเสนอแนะว่า

“ผมคิดว่า การที่จะไปเขียนเรื่องแบบนี้มันไม่ถนัดครับ คืออะไรที่มันสุ่มเสี่ยง กลายเป็นว่ามันไม่สร้างสรรค์ คือ เราต้องตั้งเป้าว่า งานเขียนของเราเป็นงานเชิงสร้างสรรค์ แต่ถ้าหากเราใส่บางเรื่องเข้าไปแล้ว มันกลายเป็นงานที่ไม่สร้างสรรค์ ก็ไม่ควรใส่ เพราะต้องการเพียงนำเสนอตัวอย่างเท่านั้น” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 5 กันยายน 2565)

ผู้วิจัยขอเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล โดยจำแนกกรณีความเห็นต่างตามลำดับ ดังนี้

4.1 แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การอ่านดูอาอ์กุนุตในละหมาดศุบห์”

ผู้วิจัยขอนำเสนอผลการวิเคราะห์ ดังตารางที่ 15 ต่อไปนี้

ตารางที่ 15 แสดงผลการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การอ่านดูอาอ์กุนุตในละหมาดศุบห์”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - ชี้แจงผู้เห็นต่างด้วยความบริสุทธิ์ใจ - ไม่ใช่อารมณ์ในการแสดงความเห็นต่าง - ชี้แจงด้วยความรักและคำนึงถึงมิตรไมตรี - ระมัดระวังสิ่งที่อาจให้เกิดความแตกแยก 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการศึกษาที่มีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสังคม
<ul style="list-style-type: none"> - เปิดใจและยอมรับความเห็นต่าง - ให้เกียรติพรรคชนที่เห็นต่าง - เคารพระบบผู้มีอำนาจในการตัดสินชี้ขาด 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการศึกษาที่ตระหนักถึงสิทธิของต่อผู้เห็นต่าง
<ul style="list-style-type: none"> - ใช้คำพูดที่ดีและหลีกเลี่ยงคำพูดคำทอแตกดัน หรือพูดแทงใจดำ - มีความอดทนและหาโอกาสชี้แจง - กรณีไม่อ่านให้แสดงออกถึงความยืดหยุ่นในหลักการหรือการยินยอม - หากรู้ว่ามะอ์มูมอ่านกุนุตควรยืนนิ่งหลังเงยขึ้นจากรุกัวะฮฺ เพื่อให้มะอ์มูมอ่านก่อน - รักษาหัวใจด้วยการยืนนิ่งและรอสุญูดพร้อมกับอิมาม หรือร่วมกุนุตด้วย - อธิบายให้ชัดเจนว่าแตกต่างกันอย่างไร 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการศึกษาความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม
<ul style="list-style-type: none"> - ต้องย้อนกลับไปศึกษาหลักการศาสนา - ต้องทำความเข้าใจหลักการและหลักฐาน - สนับสนุนการศึกษาเกี่ยวกับ ฟิกฮฺ หรือฟิกฮฺเปรียบเทียบ เพื่อให้สามารถเปิดใจกว้าง - ควรเริ่มจากการปลูกฝังความรู้แก่เยาวชน - ควรชี้แจงว่าความเห็นและจุดยืนที่ชัดเจน - ไม่ควรยึดติดกับตำราเรียนสมัยก่อน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
- ควรยึดถือหลักการและอุศุลุกฟิฮ		
- เปิดใจที่จะเรียนรู้ความเห็นต่าง - ไม่ยึดติดทฤษฎีหรือพวกพ้องเกินไป - ผู้สอนนำเสนอหลายทฤษฎี - สอนให้ยึดถือสายกลาง ไม่สอนด้านเดียว	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทฤษฎี
- ปฏิบัติตามผู้นำและยึดถือแนวทางสายกลาง - คำนึงถึงผลประโยชน์ส่วนรวม - ใช้วิธีการไกล่เกลี่ยระหว่างผู้เห็นต่างเพื่อไม่ให้เกิดความขัดแย้งหรือการแยกมัสยิด	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม

จากตารางที่ 15 สรุปได้ว่า ผลการวิเคราะห์ความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮในการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ กรณี “การอ่านดุอาอ์กนูตในละหมาดศุบห์” สามารถจำแนกได้เป็น 6 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสังสรรค์ เช่น ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามจะต้องมีเจตนาที่ดีในการนำเสนอความเห็นต่างที่แจ่มแจ้งและอธิบายความเห็นต่างในกรณีการอ่านกนูตด้วยความบริสุทธิ์ใจ มีความตระหนักและระมัดระวังไม่ให้เกิดความแตกแยก 2) ด้านการมีทฤษฎีคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง เช่น ควรเปิดใจรับฟังความเห็นต่าง และมีทฤษฎีคติเชิงบวกว่า การอ่านกนูตเป็นประเด็นปัญหาที่มีความเห็นต่างกันระหว่างบรรดาอุละมาอ์ทั้งในอดีตและปัจจุบันซึ่งต่างมีหลักฐานที่สามารถยอมรับได้ และแสดงออกถึงการให้เกียรติการเลือกปฏิบัติที่แตกต่างทั้งต่อผู้ที่อ่านกนูตหรือไม่อ่านกนูต 3) ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม เช่น ควรแสดงออกด้วยมารยาทที่เหมาะสมและมีความยืดหยุ่น หรือสามารถปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสมกับบริบทที่มีความเห็นแตกต่างกัน เช่น การยกมืออ่านกนูตตามอิหม่ามที่อ่านกนูต หรือไม่อ่านกนูตตามอิหม่ามที่ไม่อ่านกนูต หรือการยืนนิ่งเพื่อรอสุหูดพร้อมกับญะมาอะฮ์ เป็นต้น 4) ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง เช่น ควรศึกษาทบทวนแหล่งที่มาของหลักการศาสนาในเรื่องการอ่านกนูต จากแบบฉบับของท่านเราะสูล และบรรดาเศาะฮาบะฮ์ รวมถึงปลุกฝังเยาวชนให้มีความเข้าใจเกี่ยวกับการปฏิบัติ และการแสดงออกถึงจุดยืนที่เหมาะสมต่อความรู้และปัญหาร่วมสมัย 5) ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทฤษฎี เช่น ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามควรสอนให้บุคคลทั่วไปได้เรียนรู้หลากหลายทฤษฎี สนับสนุนแนวทางอิสลามสายกลางและระวังการยึดติดพวกพ้องเนื่องจากการปฏิบัติที่เคยชินหรือการปฏิบัติโดยขาดความเข้าใจ ทั้งนี้จะต้องเปิดใจยอมรับต่อความเห็นและการปฏิบัติที่แตกต่างได้ 6) ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม เช่น ในกรณีที่ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามละหมาดตามอิหม่ามที่อ่านกนูตก็สมควร

ปฏิบัติตามอิหม่ามนำละหมาดนั้น หรือยื่นนิงให้เกียรติในกรณีที่ไม่เห็นด้วยกับการอ่านกุนุตในเวลาละหมาดศุบห์ และควรนำเสนอความเห็นเชิงสร้างสรรค์เมื่อจำเป็นต้องแสดงความเห็นต่าง เป็นต้น

ผู้วิจัยขอเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ กรณี “การอ่านคฺอว้ากุนุตในละหมาดศุบห์” โดยผู้นำเสนอความเห็นต่างจะต้องมีความบริสุทธิ์ใจในการนำเสนอหลักการศาสนาและการมุ่งหวังสังคมธรรม ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านได้กล่าวไว้ว่า

“ถ้าเราชี้แจงไม่เป็นไร ให้คนสอนนั้นชี้แจง แต่ไม่ เราต้องเอาความตะฮ์ศุบออกไป เราต้องมีความความบริสุทธิ์ใจในการเผยแพร่ เราจะว่าคนบอกก็ไม่ได้ เพราะบางที่เขาไม่ได้เข้าใจอย่างแก่นแท้ถึงความเห็นต่างที่มีซุมมะฮฺ (นำตำหนิ) หรือไม่ บางคิลาฟหรือความขัดแย้งเป็นมัซฮุมมะฮฺ บางคิลาฟไม่ได้เป็นที่น่ารังเกียจ และอนุญาตให้คิลาฟ เหมือนสมัยนบี นบีก็ได้ตำหนิความคิดเห็นของคนอื่น เหมือนเหตุการณ์คำสั่งให้ละหมาดอัซริของเศาะฮาบะฮฺที่บนิญุร็อยเซาะฮฺ บางคนละหมาดที่บนิญุร็อยเซาะฮฺ แต่บางคนก็ละหมาดก่อนจะถึงบนิญุร็อยเซาะฮฺ เพราะกลัวอัซริจะหมด หรือจะเข้าเวลามัฆริบ ทั้งที่ยังไม่ถึงบนิญุร็อยเซาะฮฺ” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2564)

ตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับการมีบรรณาคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง ด้วยการเปิดใจรับฟังความเห็น และให้เกียรติความเห็นต่าง ดังที่บางท่านได้กล่าวไว้ว่า

“ทุกฝ่ายต่างก็มีหลักฐาน เพียงแต่ว่าจะจะเป็นหลักฐานที่มีความขัดแย้งระหว่างหะดีษด้วยกัน ตรงนี้จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องเปิดใจและศึกษาอย่างลึกซึ้ง อย่างจริงจังต่อผู้รู้จริงๆ เกี่ยวกับศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง เพราะเรามีความขัดแย้งในเรื่องตีความ ความลึกซึ้ง และความเข้าใจต่อบทบัญญัติต่อหลักฐาน ผมคิดว่าทุกคนก็มีหลักฐาน เพียงแต่ว่าการตีความต่อหลักฐานนั้น อาจจะมีแตกต่างกัน” (กรรมการอิสลามประจำมัสยิด (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2564)

“เราจะทำอะไรไม่ให้เกิดปัญหา เราอย่ายึดติด ตะฮ์ศุบ แต่ก็ต้องบอกให้ได้ด้วยว่า ถ้าคุณไม่ทำ บอกว่าไม่จำเป็นนั้น คุณก็ต้องอธิบายด้วยว่าคุณตามใคร ผู้ที่เห็นต่างก็ต้องไม่มองว่าคนอื่นผิด หรือสุดโต่งในการห้ามคนอื่น เพราะต้อง

บอกที่มาที่ไปให้ชัดเจนด้วย” (โตะครุหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2565)

ตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับข้อเสนอแนะด้านการแสดงความคิดเห็นต่างด้วยมารยาทที่ติงาม ซึ่งจะต้องมีความยืดหยุ่นหรือสามารถปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสมกับบริบทที่มีความเห็นต่าง เช่น ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านกล่าวว่า

“ถ้าเป็นอิหม่ามก็อ่านกุนุตเพื่อความสบายใจของมะอ์มูม ในขณะที่เดียวกันเราเป็นมะอ์มูมเราก็ต้องยกมือ เพื่อไม่ให้คนที่ละหมาดข้างๆ เรา ดูเราแปลกหรือพิเรนทร์ตามมา มันคือหลักการที่อาจารย์คิดว่าเราสามารถที่จะปฏิบัติได้ เพราะเรามีหลักฐานที่อ้างอิงเป็นตัวบทหะดีษ ซึ่งอุละมาอ์ ให้ความเห็นที่ต่างกันในการเข้าใจความหมาย หลักการนี้แหละที่เราจะลดทอนความขัดแย้ง ความรุนแรงของการเห็นต่างในกรณีของการอ่านกุนุต (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

และความเห็นเกี่ยวกับด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง โดยสนับสนุนให้มีการทบทวนหลักการศาสนาและศึกษาดำราร่วมสมัย ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านกล่าวว่า

“เราไม่ต้องเคร่งกับกิตาบ (ตำราเรียน) เล่มเก่าๆ เราต้องยึดถือในหลักการและอุศูลุลฟิกฮมากกว่า เพราะสองอย่างนี้เราจะแก้ได้ เราจะได้ใช้ตลอด แต่ถ้าเราดูในกิตาบเก่าๆ อาจจะไม่มีปัญหาที่เกิดขึ้นตอนนี้ ถ้าเราดูที่หลักการนั้นมีทางในเรื่องที่เราจะใช้วะสะฎียะฮ์หรือหลักสูตวะสะฎียะฮ์ ในส่วนตรงนี้หากโตะครุคนไหนยึดถือกิตาบเก่าๆ มาก โดยไม่ยอมรับฟัตวาในขณะนี้ อันนี้ก็มิคิลาฟ (ขัดแย้ง) ตลอด” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2565)

“การอ่านกุนุตละหมาดศุบหฺในลักษณะประจำ จริงๆ แล้วคำพูดของอิหม่ามซาฟีอีที่บอกว่า มุศตะหับ จะไม่อ่านบ้างก็ได้ เช่น อิหม่ามซาฟีอีไปเมืองบัสเราะฮ์ และได้ไปเยี่ยมสุสานของอาบูหะนีฟะฮ์ และชาวบ้านก็ให้ท่านนั้นเป็นอิหม่ามและท่านนั้นก็ไม่ได้อ่านกุนุต เพราะฉะนั้นจะทำก็ได้ จะไม่ทำก็ได้ อิหม่ามมัศยิดหลังนั้น ก็คือ ถ้าหากปฏิบัติตามอิหม่ามซาฟีอีก็พยายาม บ้างก็อ่านบ้าง ไม่อ่านบ้าง แต่ถ้าหากทุกคนต้องการหาข้อถูกต้องที่สุดในกรณีนี้ เราก็ต้องกลับไปดูหลักฐานว่ามันถูกต้องแค่ไหน อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานจากท่าน

ในปีใหม่ จากเคาะฮาบะฮ์ใหม่ (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์ (ช), ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 พฤศจิกายน 2564)

ตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการส่งเสริมวะสะฎียะฮ์ในด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทรรศนะในกรณีนี้ พบว่า ผู้ให้ข้อมูลบางท่านเสนอให้ผู้สอนจะต้องศึกษาและเปิดใจยอมรับความแตกต่างด้านทรรศนะและยึดแนวทางสายกลางไม่ยึดติดตนเองหรือพวกพ้อง เช่นคำกล่าวที่ว่า

“สิ่งที่เขาทำนั้นเขามั่นใจว่ามีซัจฮ์อิม่ามชาฟีอีย์จะอ่านกุนุต และส่วนใหญ่ในประเทศเอเชียก็จะอ่านกุนุต แต่พอมีคนที่ย้ายมาจากต่างประเทศมาและแหวกแนวในเรื่องนี้ มันก็จะเป็นเรื่องที่มีความเห็นที่ต่างกัน เพราะฉะนั้นผมคิดว่าเรื่องกุนุตเป็นเรื่องที่เล็กน้อย ใครที่จะอ่านก็อ่านไป ใครที่ไม่อ่านก็ไม่ต้องอ่าน อิม่ามที่อ่านกุนุต คนที่ไม่อ่านก็ตามได้ นี่ก็คือการวะสะฎียะฮ์ในเรื่องของการทำอิบาดะฮ์” (กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2564)

และตัวอย่างความเห็นด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านแนะนำว่าควรจะต้องปฏิบัติตามผู้นำและใช้วิธีการไกล่เกลี่ยระหว่างผู้ที่มีความเห็นต่างกันเพื่อรักษาผลประโยชน์และความเป็นเอกภาพของสังคม ดังความเห็นที่ว่า

“ในฐานะนักวิชาการเราต้องชี้แจงในด้านวิชาการว่า จริง ๆ แล้วจากการประมวลหลักฐานต่าง ๆ การปฏิบัติแบบไหนเป็นสิ่งที่ถูกต้องที่สุด เช่น เราได้ข้อสรุปว่าการไม่อ่านกุนุตในละหมาดศุบห์เป็นประจำคือ สุนนะฮ์ที่ถูกที่สุด เราก็ต้องเอาสิ่งนี้ไปชี้แจงให้คนทั่วไปเข้าใจก่อน และที่นี้ในด้านการปฏิบัติ ก็ต้องมีจุดยืนที่ชัดเจน กรณีที่หนึ่งการเสนอแนะของอิบน์ ตัยมียะฮ์ เพื่อคงไว้ความเป็นเอกภาพของชาวมุสลิม ถึงแม้ว่าเรายึดถือว่าไม่มีสุนนะฮ์การอ่านกุนุตในละหมาดศุบห์ ในกรณีที่เราไปละหมาดที่คนอ่านกุนุตศุบห์ คนที่อ่านกุนุตก็ให้อ่านตามอิม่าม เนื่องจากสาเหตุที่ว่า ในปีเคยทำมาก่อน ถึงแม้เราจะยึดถือว่าปีละทิ้งในภายหลัง ดังนั้นถ้าเราปฏิบัติเป็นครั้งคราว ก็ไม่ถือว่าทำได้เพื่อรักษาเอกภาพของสังคม” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ช), ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2565)

“ถ้าทุกคนยึดแนวปฏิบัตินี้และรักษาน้ำใจซึ่งกันและกัน ยกเว้นสิ่งที่ชัดเจนว่า มันไม่ถูก แต่สิ่งที่ยอมรับกันได้ มันก็สามารถจะทำให้ความขัดแย้งตรงนี้ลดน้อยลง” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2564)

4.2 แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การอ่านบิสมิลลาฮฺเสียงดังหรือค่อยในการละหมาด”

ผู้วิจัยขอเสนอผลการวิเคราะห์ ดังตารางที่ 16 ต่อไปนี้

ตารางที่ 16 แสดงผลการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การอ่านบิสมิลลาฮฺเสียงดังหรือเสียงค่อยในการละหมาด”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
- สร้างความตระหนักในตนเองว่า ต้องการใกล้ชิดผู้สอนหรือหลักการศึกษา	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสังคม
- เคารพและศึกษาความเห็นต่าง - ยอมรับข้อจำกัดด้านการเรียนรู้ของตนเอง - ไม่จำกัดความคิดหรืออคติต่อผู้เห็นต่าง - มีความคิดเป็นกลางในเรื่องอิวาตะฮฺ เพราะไม่รู้ว่อิวาตะฮฺของเราถูกตอบรับหรือไม่	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการมีทัศนคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง
- เคารพความต่างในสิ่งที่ศาสนาอนุญาตให้ตามได้ เนื่องจากการวินิจฉัยที่ไม่เหมือนกัน - มีความสุขุมและมีวิทย์ปัญญาในการสนทนาเพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ - ใช้คำพูดที่สุภาพ ไม่ใช่คำพูดหยาบคาย - ใช้วิธีการอธิบายและชี้แจงความเห็นต่างเพื่อให้ลดความขัดแย้งและสร้างความเข้าใจ	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม
- ศึกษาและทบทวนว่าหลักฐานใดควรได้รับการให้น้ำหนักมากกว่า - ควรทบทวนการจัดระบบการตะอวะฮฺอิสลามในประเทศไทย	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - จัดอบรมและประเมินผลผู้ทำหน้าที่นำเสนอคำสอนอิสลามพร้อมกับวัดผลรายบุคคลเพื่อสร้างบุคลากรที่มีความพร้อมในการเผยแผ่อิสลามเพื่อป้องกันความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากความเห็นต่าง 		
<ul style="list-style-type: none"> - ยึดถือทรรศนะที่ถูกต้องและไม่ชวนทะเลาะ - ปฏิบัติตามความเห็นที่มีหลักฐานและอ้างอิง - ผู้สอนควรทำความเข้าใจบริบทสังคมให้ดีก่อนการนำเสนอความเห็นต่าง - คนทั่วไปควรยึดทรรศนะที่ได้รับการยอมรับ 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทรรศนะ
<ul style="list-style-type: none"> - คำนึงถึงความเป็นเอกภาพของคนในพื้นที่ - กำหนดแนวทางเพื่อหาทางออกร่วมกัน - เสนอให้มีกฎหมายหรือหน่วยงานรับรองคุณสมบัติผู้นำเสนอคำสอนอิสลาม - อิหม่ามควรคำนึงพื้นที่ของมะอ์มูม - คำนึงถึงความเป็นพี่น้องกันในศาสนา - ไม่ก่อความขัดแย้งระหว่างกัน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม

จากตารางที่ 16 อธิบายได้ว่า ผลการวิเคราะห์ความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้ชะรีอะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ กรณี “การอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงดังหรือเสียงเบาในการละหมาด” สามารถจำแนกเป็น 6 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังศีลธรรม เช่น ผู้นำเสนอคำสอนจะต้องมีความบริสุทธิ์ใจในการนำเสนอความรู้และความเข้าใจแก่บุคคลทั่วไป และเตือนตนเองถึงจิตสำนึกในการแสวงหาศีลธรรมเมื่อเกิดความเห็นต่าง 2) ด้านการมีทรรศนะคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง เช่น ควรให้ความเคารพความเห็นต่าง และไม่มีอคติหรือความคิดเชิงลบกับผู้เห็นต่าง วางตัวเป็นกลางในกรณีที่เกิดความเห็นต่าง และมีความคิดเสมอว่าทุกคนก็ต้องการให้อิบาเดฮ์ของตนเองดีที่สุด 3) ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม เช่น ควรเปิดใจและแสดงออกถึงการเป็นผู้ฟังที่ดีเมื่อมีการแสดงความเห็นหรือปฏิบัติตามคำวินิจฉัยของศาสนา เมื่อทราบว่าเป็นเรื่องที่อนุญาตจะอ่านบิสมิลลาฮ์ดังหรือค่อยก็ได้ และหาวิธีชี้แจงความเห็นต่างอย่างสุภาพ ด้วยคำพูดที่ดี และหลีกเลี่ยงการใช้คำพูดที่หยาบคายหรือเสียดสีผู้อื่น 4) ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง เช่น ควรศึกษาทบทวนหลักฐาน

ของทั้งสองฝ่าย หรือให้ความรู้อย่างเปิดกว้าง นำเสนอหลักการอย่างเป็นขั้นตอน เพื่อป้องกันความขัดแย้ง หรือทำความเข้าใจแนวทางการปฏิบัติที่แตกต่างกัน 5) ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทรรศนะ เช่น ยอมรับความเห็นต่างและสามารถปฏิบัติละหมาดร่วมกับผู้ที่เห็นต่างได้โดยไม่ยึดติดความรู้ที่ตนมี เปิดใจเรียนรู้ความเข้าใจของผู้อื่น หรือหากต้องเป็นอหามัมให้ปฏิบัติโดยคำนึงถึงบริบทสังคมด้วย 6) ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม เช่น ผู้นำเสนออิสลามควรชี้แจงแนวทางให้คนทั่วไปเข้าใจก่อนการปฏิบัติ เคารพทรรศนะและการปฏิบัติของคนในพื้นที่ หรือหาแนวทางร่วมกันของคนในพื้นที่เพื่อรักษาน้ำใจกัน หากได้เป็นอหามัมก็ต้องคำนึงหรือเลือกวิธีปฏิบัติตามพื้นที่เนื่องจากปฏิบัติได้ทั้งสองทรรศนะ

ผู้วิจัยขอนำเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ กรณี “การอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงดังหรือเสียงเบาในการละหมาด” ในด้านต่าง ๆ โดยเริ่มจากด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสังฆธรรม ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านกล่าวว่า

“ผู้รู้ต้องเปิดใจให้รู้คำสอน และแนวทางปฏิบัติซึ่งกันและกัน ถอยคนละก้าวเพื่อทำความเข้าใจสิ่งที่เขาทำอยู่” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษา ปอเนาะ (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2565)

และตัวอย่างความเห็นในด้านการมีทรรศนะคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง และด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทรรศนะ ดังที่บางท่านให้ข้อเสนอแนะในเรื่องนี้ว่า

“ถ้าเอาหลักๆ ผมเอง ถ้ารู้ว่ามะอ์มูมที่นี่ยังยึดถือบิสมิลลาฮ์เสียงดัง ผมก็จะอ่านดัง เพราะเราถือว่าเป็นหนึ่งในสิ่งที่อูลาม่าอหามัมซาฟิฮียีให้ความเห็นนั้น และทรรศนะของท่านมีหลักฐานที่เราสามารถจะอ้างอิงได้ ผมก็จะอ่านดัง ในขณะที่บางที่นั่น เราก็จะสอนภายในตัว ก็คือการสอนโดยปฏิบัติเราะกะอะฮ์แรก สมมุติละหมาดมัฆริบเราะกะอะฮ์แรก ให้เราอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงดัง ในขณะที่เราะกะอะฮ์ที่สองผมอ่านเสียงเบา ก็เป็นการสอนไปในตัวว่า เบาก็ได้ดังก็ถูก ไม่ต้องมีปัญหาการขัดแย้งกัน คุณละหมาดใช้ไม่ได้ ผมละหมาดใช้ได้ มันทำให้ลดการขัดแย้งตรงนี้ไป แต่ถ้าเป็นที่เขายึดถือแบบสุด ๆ ผมก็จะอ่านทั้งสองเราะกะอะฮ์ บิสมิลลาฮ์เสียงดัง เพื่อความสบายใจ” (นักวิชาการมุสลิม ในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

“นักวิชาการก็ดี หรือคนที่เป็นผู้นำหรืออิหม่าม ถ้าต้องไปที่มัสยิดอื่นที่เขาปฏิบัติอย่างไร เราก็สามารถจะปฏิบัติไปตามสิ่งที่ชุมชนเขาทำ คือไม่เอาหลักที่ตัวเองเคยเป็นไปทำ แต่คำนึงถึงสิ่งที่ชุมชนปฏิบัติ และนี่จะเป็นอีกอย่างหนึ่งที่เป็นวะสะฎียะฮฺเกิดขึ้น และง่ายขึ้น และแรงกระตบระหว่างชุมชนและสังคม หรือมอะอุมุมที่เขาอาจจะไม่รู้เท่าผู้รู้ ต้องขัดแย้งกัน” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

นอกจากนี้ ความเห็นเกี่ยวกับด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม ก็ถือเป็นแนวทางสำคัญที่สามารถลดและป้องกันความขัดแย้งได้ ดังที่บางท่านให้ข้อเสนอแนะว่า

“เราต้องชี้แจงว่า ผมไม่ใช่ไม่อ่านบิสมิลลาฮฺนะ แต่อ่านเสียงเบา บางทีก็ต้องอธิบายเพื่อให้คนที่เขาเข้าใจว่าไม่อ่านนั้น เขาเข้าใจถูกต้องว่าที่จริงอิหม่ามอ่าน แต่ว่าเสียงเบา ถ้าหากเขาเข้าใจตรงนั้นมันจะสามารถลดการขัดแย้งได้ พออ่านเสียงเบาก็ถือว่าอ่าน ก็ถือว่าละหมาดใช้ได้ เพราะเขาอ่านเสียงเบา (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

และความเห็นที่สนับสนุนให้ทั้งสองฝ่ายเปิดใจรับฟังและนำไปประเดิมการเห็นต่างในเรื่องการอ่านบิสมิลลาฮฺนี้ไปศึกษาและทบทวนเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องและใกล้เคียงการปฏิบัติตามแบบอย่างของท่านเราะฮูล ﷺ มากที่สุด ดังข้อเสนอแนะที่ว่า

“เรื่องนี้เป็นเรื่องปลีกย่อยไม่ได้ทำให้เสียละหมาด เราต้องวางตัวกับพี่น้อง ถ้าเราไปละหมาดในชุมชนที่อ่านดังเราก็อ่านดังได้ ไม่เป็นไร เพราะมีหะดีษบีอ่านดังด้วย และอิบนุอับบาสก็เคยอ่านดัง และมีคนมาถาม ทำไมไม่อ่านดัง เขาก็ตอบว่า เพื่อให้ทุกคนทราบว่า การอ่านบิสมิลลาฮฺดังก็เป็นสุนนะฮฺของท่านนบี เพียงแต่ว่าการอ่านบิสมิลลาฮฺค่อยของท่านนบีนั้นมีน้ำหนักทางหลักฐานมากกว่า เท่านั้นเอง แต่การอ่านดังก็มีหะดีษที่รายงานมาหลายกระแสเหมือนกัน เช่น หะดีษ อิบูซุร็อยเราะฮฺ และอื่นๆ และมันก็ต้อง แต่ปัญหาที่อยากให้เราให้ความสำคัญ คือ การไม่อ่านบิสมิลลาฮฺ คือ ปัญหาใหญ่ เพราะการไม่อ่านบิสมิลลาฮฺ ตามมัซฮับซาฟีฮ์ถือว่าละหมาดใช้ไม่ได้” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2565)

“ประเด็นการอ่านบิสมิลลาฮฺดังค่อย เป็นประเด็นเช่นเดียวกับกุนุต ขัดแย้งในตัวบทหะดีษเหมือนกัน มาจากเศาะฮาบะฮฺระดับต้นๆ เช่นเดียวกัน เศาะฮาบะฮฺบางคนรายงานว่า ได้ละหมาดหลังนบี นบีเริ่มด้วยอัลหัมดุลิลลาฮฺ บาง

คนละหมาดหลังปีเช่นกันได้ยืมนปีอ่านบิสมิลลาฮฺ และปัญหาที่มาจากตัวบท
หะดีษเช่นเดียวกัน จุดนี้ทำให้เราเข้าใจว่า จะอ่านหรือไม่อ่านก็ได้ทั้งนั้น ขอให้
เรารู้ที่มาที่ไป อ่านเพราะอะไร ไม่อ่านเพราะอะไร (โต๊ะครูหรือเจ้าของ
สถาบันการศึกษาปอเนาะ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2564)

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยพบว่า ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านได้แสดงความเห็นในเรื่องการคำนึงถึง
ความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม เนื่องจากกรณีความเห็นต่างในกรณีนี้ มีผลกระทบต่อ
ความรู้สึกของผู้ตาม ผู้แสดงความเห็นของทั้งสองฝ่ายจะต้องไม่ริบถ้วนในการนำเสนอข้อมูลหรือ
ปฏิบัติโดยขาดการอธิบายความเข้าใจ เพราะอาจจะเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคม
ตลอดจนผลกระทบต่อการศึกษาปฏิบัติละหมาดอะฮ์ด้วยกัน ดังที่บางท่านมีข้อเสนอแนะในเรื่องนี้ว่า

“ในฐานะที่เราเป็นผู้รอบรู้ เป็นปัญญาชน ด่วนเกินไปที่จะมาปฏิรูปการทำอิบา
ดะฮ์ในสังคม โดยที่พวกเขาเหล่านั้นก็ยืนหยัดกับสิ่งที่เขาทำ ในเมื่อเขาได้ยืม
เขาได้เห็นว่ามีอิมามเขาไม่อ่านบิสมิลลาฮ์ดัง ตรงนั้นแหละเขาก็เริ่มถดถอยไม่
อยากไปละหมาดที่มีสยิดนั้นแล้ว อิมามคนเดิมก็ไปละหมาด เขาก็เริ่มไม่ไป
แล้ว เพราะมีความเชื่อว่า เขาไม่สามารถที่จะอยู่หลังอิมามที่อ่านบิสมิลลาฮ์
เสียงค่อยได้ อันนี้เราจะต้องระมัดระวัง” (กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2564)

4.3 แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจาก ความเห็นต่าง กรณี “การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด”

ผู้วิจัยขอเสนอผลการวิเคราะห์ ดังตารางที่ 17 ต่อไปนี้

ตารางที่ 17 แสดงผลการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสฎียะฮ์ในการจัดการ
ความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามใน
ละหมาด”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
- มีเจตนาที่บริสุทธิ์ใจในการตักเตือน	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจ และการมุ่งหวังสังคม
- เปิดใจพูดคุยกัน - เคารพความเห็นต่าง - ให้เกียรติความเห็นที่ความหลากหลาย - มองว่าการลูบหน้าไม่ได้อยู่ในละหมาด	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการมีทัศนคติเชิง บวกต่อผู้เห็นต่าง

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - ใช้คำพูดในเชิงให้กำลังใจ ไม่ชวนทะเลาะ - สนทนาด้วยมารยาทที่ดี - ไม่พูดกระแนะกระแหนและไม่ประณาม - มีเทคนิคในการอธิบายความเห็นต่าง - ให้ความสำคัญกับผู้เห็นต่างในการทำความเข้าใจ - เคารพความเข้าใจและให้เกียรติผู้เห็นต่าง ไม่กล่าวหาหรือตำหนิกัน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการแสดงความเห็นต่าง ด้วยมารยาทที่ดีงาม
<ul style="list-style-type: none"> - ทบทวนการจัดการเรียนการสอน - ทบทวนและศึกษาที่มาของความแตกต่าง - ย้อนกลับไปศึกษาทฤษฎีและสุนนะฮ์ - วิเคราะห์ประเด็นและสาเหตุที่เห็นต่าง - ทบทวนหลักการพื้นฐานในการละหมาด - มีการซักถามและอธิบายความถูกต้อง - สร้างความเข้าใจอย่างเป็นขั้นตอน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการศึกษาและทบทวน ประเด็นที่มีความเห็นต่าง
<ul style="list-style-type: none"> - ชี้แจงด้วยความถูกต้อง - เรียนรู้และเปิดใจรับฟังความเห็นต่าง - นำหลักการที่ตนยึดถือมาแลกเปลี่ยนกัน - เปลี่ยนแปลงตนเองเมื่อพบความถูกต้อง 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการให้ความเป็นธรรม ต่อตนเองและไม่ยึดติด ทฤษฎี
<ul style="list-style-type: none"> - อธิบายหลักฐานและแนวทางปฏิบัติที่ สมควรตามทฤษฎีและบริบทสังคม - คำนึงถึงหน้าที่ในการนำเสนอคำสอน อิสลาม ไม่ใช่ตัดสินชี้ขาดผู้เห็นต่าง - ยอมรับและปฏิบัติตามผู้นำเพื่อคำนึงถึง ผลประโยชน์ส่วนรวม - ส่งเสริมความเข้าใจแก่คนรุ่นใหม่ - ไม่นำประเด็นเห็นต่างเป็นประเด็นสำคัญใน การสนทนาและหลีกเลี่ยงการยั่วให้เกิด ความแตกแยก 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการคำนึงถึง ความ ถูกต้องและผลประโยชน์ ส่วนรวม

จากตารางที่ 17 อธิบายได้ว่า ผลการวิเคราะห์ความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ กรณี “การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้سلامในละหมาด” สามารถจำแนกเป็น 6 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสังสรรค์ เช่น ผู้เห็นต่างทั้งสองฝ่ายจะต้องมีความบริสุทธิ์ใจในการตักเตือนกัน โดยมุ่งหวังความเข้าใจและความรู้จากการปฏิบัติที่แตกต่างกัน และยอมรับหลักฐานที่มีน้ำหนักมากกว่า 2) ด้านการมีทัศนคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง เช่น ควรเปิดใจสนทนาและแลกเปลี่ยนความเห็นกับผู้เห็นต่าง ด้วยความเชื่อว่าทุกคนต่างมีเหตุผลของตนเอง ซึ่งหากกรณีผู้เห็นต่างไม่ลูบหน้าก็ต้องมองว่าการลูบหน้าไม่ได้อยู่ในองค์ประกอบของการละหมาดเพราะเกิดขึ้นหลังจากการสลามแล้ว 3) ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม เช่น ควรใช้คำพูดที่ดีในการแสดงความเห็นต่าง หลีกเลี่ยงคำพูดชวนทะเลาะหรือคำพูดกระแนะกระแหน และใช้ความยืดหยุ่นและความเป็นขั้นตอนในการนำเสนอความเห็นต่าง 4) ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง เช่น ควรมีจัดการเรียนการสอน เกี่ยวกับวิธีการปฏิบัติละหมาดที่ถูกต้อง วิเคราะห์สาเหตุที่ทำให้เกิดความเห็นต่าง และแลกเปลี่ยนหลักฐานและความเห็นที่แตกต่าง ๆ 5) ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทัศนคติ เช่น ผู้นำเสนออิสลามต้องเปิดใจรับฟังหรือยอมรับความเห็นและการปฏิบัติที่แตกต่าง ไม่รีบด่วนนำเสนอความคิดเห็นต่างของตนเองจนไม่สามารถรับฟังเหตุผลของผู้อื่น และควรศึกษาที่มาและแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องตามหลักการและพระคัมภีร์ของบรรดานักวิชาการอิสลาม และ 6) ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม เช่น ควรอธิบายหลักฐานและให้เกียรติการยอมรับพระคัมภีร์ของผู้เห็นต่าง คำนึงถึงบทบาทผู้นำเสนอคำสอนอิสลามและมารยาทในการแสดงความเห็นท่ามกลางการปฏิบัติที่แตกต่าง และหลีกเลี่ยงการนำประเด็นที่มีความเห็นต่างนี้มายั่วยุกัน

ผู้วิจัยขอแนะนำตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ กรณี “การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้سلامในละหมาด” ในด้านต่าง ๆ โดยเริ่มจากด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสังสรรค์ ด้วยการให้เกียรติและยอมรับความเห็นต่าง ดังที่บางท่านกล่าวว่า

“คนที่ลูบหน้า คนที่เห็นด้วยก็จะเรียนมาจากตำรา ฟังมาจากโต๊ะครูมากกว่า ไม่เชิงตำรา เรื่องตำราไม่ได้แพร่หลาย เป็นวิธีปฏิบัติของโต๊ะครูก็เรียนมาคนละสาย ฝ่ายที่ไม่ลูบหน้าก็บอกว่า ก็ถือว่าไม่มีในสุนนะฮ์ เพราะฉะนั้นทั้งสองพระคัมภีร์นี้ มันชัดเจนว่าพระคัมภีร์ฝ่ายที่บอกว่าไม่ลูบหน้านี้ มันแข็งกว่ามาก และจะปฏิเสธ 100 เปอร์เซ็นต์ มันก็ไม่ได้ มันต้องเปิดช่อง เพราะว่าจะระดับที่ว่าลูบหน้า ก็มีระดับอหัมมานาวาวิยซึ่งออกมารับรองว่าทำได้ เราอาจจะพูดใน

เชิงให้เกียรติ ก็คืออธิบายว่าใครบ้างที่เห็นด้วย ใครบ้างไม่เห็นด้วย”
(นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ช), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

อย่างไรก็ตาม บางท่านก็มีความเห็นว่า จะต้องรักษาและยืนหยัดจุดยืนของตนเองด้วย เพราะมีหลักฐานชัดเจนว่าในปีไม่ได้ทำ แต่เป็นการอธิบายและเป็นทรศนะที่เกิดขึ้นภายหลัง ดังความเห็นที่ว่า

“เราในฐานะคนที่มีความรู้ เราชัดเจน เราก็ไม่ต้องปฏิบัติ ไม่ต้องลอบตามเขา เพราะเรามีหลักฐานชัดเจนว่าปีไม่ได้ทำ และอิหม่ามทั้ง 4 ก็ไม่ทำ และประเด็นที่เราจำเป็นต้องชี้แจงด้านวิชาการให้ชาวบ้านทราบว่าการกระทำนี้ แม้แต่อิหม่ามนาวาวิยเองในมัซฮับฮาฟีอี๋ยบอว่าไม่สามารถนำหะดีษนี้มาปฏิบัติได้”
(ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ช), ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2565)

นอกจากนี้ ในด้านการมีทรศนะคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง ผู้ให้ข้อมูลบางท่านมีความเห็นว่า ควรจะต้องทบทวนที่มาที่ไปของการปฏิบัติและประเด็นสำคัญของความเห็นต่างในกรณีนี้เกิดขึ้นจากอะไร เพื่อให้สามารถยอมรับความเห็นและมีทรศนะคติที่ดีต่อผู้เห็นต่าง ดังความเห็นที่ว่า

“การลอบหน้าสมัยก่อนนั้น 40 ปีที่ผ่านมา เราละหมาดบนพื้นบนเสื่อ มีฝุ่นอะไรเราก็ลอบหน้า บางทีเราก็เข้าใจนะการลอบหน้านั้นไม่ได้เกี่ยวกับความเชื่ออะไร เพียงแค่ว่าเขาลอบหน้าจากดิน หิน กรวด เป็นต้น แต่ถ้าหากว่าปฏิบัติด้วยความเชื่อว่า เมื่อละหมาดแล้วต้องลอบหน้า นี้แหละเป็นประเด็น แต่มันก็มีหลักฐานอยู่นะ ผมเชื่อว่าทุกคนปฏิบัติตามหลักฐาน เขามีครู มีผู้รู้ที่สอนเขาอย่างนั้น เพียงแต่ว่าหลักฐานของแต่ละฝ่ายนั้นถูกต้องมากแค่ไหน หลักฐานเกี่ยวกับการลอบหน้านี้ มันไม่มีหะดีษที่ห้ามปฏิบัติหรือละทิ้ง การลอบหน้านั้นมันเป็นเรื่องของแต่ละคนที่ไม่ได้บ่งบอกว่าได้บุญหรือไม่ เพียงแต่ว่า เป็นมารยาทคนที่ลอบหน้านี้แสดงให้เห็นความซาบซึ้งในดุอาอ์ที่เขาได้ขอไป เหมือนพี่น้องเราที่อ่านกุรอานเสร็จแล้วจুব เพื่อแสดงให้เห็นถึงการให้เกียรติ ความหวังความรัก ว่าอัลลอฮจะให้เราวัลอะไรกับเขา” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ (ช), ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 พฤศจิกายน 2564)

และส่วนหนึ่งจากตัวอย่างความเห็นในด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม ผู้วิจัยพบว่า ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านได้ยื่นข้อเสนอให้ระมัดระวังการแสดงท่าทีที่ไม่เหมาะสม หรือการแสดงความเห็นอย่างไร้มารยาท ดังความเห็นที่ว่า

“เราไม่ควรไปตำหนิหรือกระแนะกระแหนคนที่ลุ่มหน้า ให้เราเข้าใจว่า คนที่ทำนั้นเขายังไม่รู้ไม่เข้าใจ หน้าทีของเรา คือชี้แจงให้เขาเข้าใจ ไม่ใช่ไปประณามเขา ไปด่าเขา เพราะถ้าหากเราไปชี้แจงให้เขาดีๆ อย่างน้อยเขาก็เข้าใจในจุดยืนของเรา ถ้าเราทำหลังจากนั้น เขาก็เข้าใจ ว่าเขาทำเขาก็มีน้ำหนักของเขา ให้เราเข้าใจด้วยว่าที่เขาทำนั้นเพราะหะดีษต่าง ๆ แต่หะดีษฎะฮ์อีฟ ซึ่งเป็นสิ่งที่คลุมเครือสำหรับเขา ที่เราจำเป็นต้องไปชี้แจงไม่ใช่ไปด่าไปประณาม ไปหาว่าอันโน้นบิดอะห์ ซึ่งอันนี้ คือแนวทางของวะสะฎฎียะฮ์” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2565)

ในขณะที่ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง ผู้วิจัยพบว่า บางท่านมีความเห็นว่า จำเป็นจะต้องให้ความเข้าใจที่ถูกต้องตามแบบอย่างของท่านเราะฮ์ลุล ๕ และทบทวนทรรศนะของอิหม่ามอัชชาฟีอีย์ในเรื่องการลุ่มหน้าหลังเสร็จให้สลามนี้ เนื่องจากคนส่วนใหญ่ในพื้นที่ยึดถือปฏิบัติตามแนวทางของมัซฮับชาฟีอีย์ ดังความเห็นที่ว่า

“ซึ่งผมเห็นด้วยกับเรื่องนี้ว่าเป็นเรื่องที่ต้องรณรงค์และต้องทำความเข้าใจว่า ท่านนบี ๕ แนวทางการละหมาดที่ท่านได้ให้กับพวกเรา มันไม่ใช่แบบนั้น ซึ่งเรื่องเหล่านี้ผมคิดว่ามันเป็นเรื่องที่เบาที่สุด ก็คือเรื่องของการลุ่มหน้า ถ้าเราทำความเข้าใจกับชาวบ้านเขาก็จะยอมรับ” (กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2564)

“เรื่องนี้อาจจะต้องสร้างความเข้าใจด้วยหลักการที่มีอยู่ในมัซฮับที่เขายึดถือและมัซฮับอื่นประกอบ เพราะว่าการลุ่มหน้า แม้แต่มัซฮับชาฟีอีย์ก็มีการปลีกย่อยมาก แต่ที่ผ่านๆ มา เหมือนกับไม่ได้ระบุชัดเจนว่าเป็นมุศตะฮับ มันดูบ หรือสิ่งที่ควรปฏิบัติ อาจจะมีบ้างที่เป็นนักวิชาการบางท่านพูดไว้ในหนังสือบางเล่ม อันนี้ก็ไม่แน่ใจ น่าจะได้ดูส่วนนี้เป็นหลัก แล้วก็เอามัซฮับชาฟีอีย์ เพราะว่าคนที่ลุ่มหน้าส่วนใหญ่ คือ มัซฮับชาฟีอีย์ ดังนั้นถ้าได้เอาสิ่งที่เป็นแหล่งความรู้หรือข้อมูลในมัซฮับจริงๆ มาอธิบาย มีอุละมาอ์ที่ท่านที่บอกว่าการลุ่มหน้าเป็นมันดูบ มุศตะฮับ มีอีกที่ท่านที่ยังไม่พูด มีอีกที่ท่านที่ไม่ได้พูดถึง อีกที่ท่านบอกว่าไม่ใช่ อะไรแบบนี้ก็จะได้เบาบางลงไปได้” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎฎียะฮ์ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

นอกจากนี้ ตัวอย่างความเห็นในด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทฤษฎี โดยผู้เห็นต่างจะต้องยอมรับความหลากหลายและทำความเข้าใจความเห็นต่าง เพื่อลดความขัดแย้งและคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวมของสังคม ดังข้อเสนอแนะที่ว่า

“มันต้องเปิดใจรับรองไม่มีการขัดแย้ง เรื่องนี้มันยาก พอมีการตะอัสศุบ เพราะใจของคนเราเมื่อเห็นคนทำไม่เหมือนเรา ก็มองเป็นคนละพวกแล้ว เพราะถูกปลุกฝังมาแบบนั้น และประเด็นปัญหาอื่นจะตามมาทีหลัง” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2564)

“อาจจะต้องอธิบายให้รู้ว่าท่านนบีทำครั้งนั้นจากหะดีษนั้นแค่ครั้งเดียว ที่นี้ถ้ามันเป็นสิ่งเกี่ยวกับการละหมาด นบีเขาคงไม่ทำแค่ครั้งเดียว นบีต้องทำเป็นประจำ ฉะนั้นเราก็ต้องอธิบาย และเราจะเห็นว่าคนที่เขายึดในทฤษฎีชาฟีอียะฮ์นั้น เขาก็จะมองเวลาเราไม่ลูบหน้าด้วยสายตาที่ไม่เป็นมิตรเท่าไร ทำไม่ละหมาดเสร็จแล้วไม่มีอะไร มีอยู่ยงยู่ที่เดิม ไม่มาลูบหน้า ก็จะเกิดความรู้สึกที่อาจจะไม่ค่อยชอบกับคนที่ไม่ลูบหน้า นั้นเป็นหน้าที่ของอิหม่ามและผู้รู้ต้องบอกว่า” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

อย่างไรก็ตาม การนำเสนอความเห็นต่างจะต้องไม่ออกนอกกรอบหลักการศาสนาและจะต้องคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม เพื่อรักษาความดีงามและความเป็นเอกภาพของสังคม ดังความเห็นในเรื่องนี้ว่า

“เท่าที่ศึกษาเรื่องการลูบนานี้ ถ้าตามทั้ง 4 มัชฮับจะไม่มีสุนนะฮ์ให้ลูบหน้า แต่ถ้าจะดูในตำราของชาฟีอียะฮ์ คืออูลละมาฮ์ของมัชฮับชาฟีอียะฮ์ที่มารุ่นหลัง ก็จะมีหนังสือบอกว่าให้ลูบหน้า เขาก็มีตัวบทที่บอกว่า นบีเคยลูบหน้า วันที่ท่านละหมาดศุบ์ และคืนนั้นฝนตกหนัก ที่นี้เมื่อท่านนบีลุกขึ้นนี้จะมีทรายติดที่หน้าผากของท่านนบี หลังละหมาดเสร็จ นบีก็ลูบหน้า ที่นี้เขาก็เข้าใจว่า นบีเคยทำ ถ้าสิ่งที่นบีเคยทำ เราก็ทำเป็นประจำก็ไม่เป็นไร เพราะเราถือว่าได้บุญ นบีเขาไม่ได้ทำเฉยๆ ทำแล้วต้องได้บุญ เพราะนบีทำอะไรแล้วไม่สูญเปล่า แต่อูลละมาฮ์ใน 4 มัชฮับก็พยายามอธิบายว่า นบีทำนั้นไม่ใช่เหตุผลเกี่ยวกับการละหมาด แต่มันเกี่ยวกับท่านต้องการเช็ดดินที่มันติดที่หน้าผากของท่านไม่ได้เกี่ยวกับการละหมาดแต่อย่างใด นั่นคือสิ่งที่เราต้องอธิบายเช่นกัน ว่าคนที่ลูบหน้ามีหลักการและเหตุผล” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

“เรื่องของการลูบหน้าก็ไม่ต่างกันอยู่ในระดับเดียวกัน เหมือนบิสมิลลาฮฺเลย เพราะมันเป็นข้อปลีกย่อย เป็นสิ่งที่หลากหลายได้ เราไม่สามารถที่จะไปหุ้กมคนลูบหน้าเป็นกุฟูร เป็นมูนาฟิก ไม่ได้ เราต้องยอมรับ ทำได้เพราะมันเป็นสิ่งที่คิลาฟอยู่ คิลาฟ คือยอมรับในพระศนะที่เขาปฏิบัติ อย่าทะเลาะกัน อยู่ด้วยกันได้ แต่ถ้าเราจะยกระดับมากกว่านั้น คือ เรามานั่งด้วยกัน เราสนทนา แลกเปลี่ยนด้วยหิกมะฮฺ ความเป็นวะสะฎียะฮฺตรงนี้ ต้องเคารพความต่างและใช้หิกมะฮฺในการแลกเปลี่ยน อย่าใจร้อนต้องอดทน และต้องเอากรุอาณสุนนะฮฺมาเป็นตัวชี้วัด” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2564)

4.4 แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การยึดถือจำนวนเราะกะอะฮฺในละหมาดตะรอเวียะห์”

ผู้วิจัยขอเสนอผลการวิเคราะห์ ดังตารางที่ 18 ต่อไปนี้

ตารางที่ 18 แสดงผลการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การยึดถือจำนวนเราะกะอะฮฺในละหมาดตะรอเวียะห์”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
- มีเจตนาที่ดีในการนำเสนอความเห็นต่าง	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านกรมีควมบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสัจธรรม
- เปิดใจและยอมรับทั้งสองความเห็น - เคารพความหลากหลาย เพราะเป็นประเด็นปลีกย่อย - ทำความเข้าใจว่าเป็นเรื่องสุนนะฮฺที่ไม่ควรนำมาทะเลาะกัน	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านกรมีพระศนะคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง
- ใช้ความความถ่อมตนในการพูดคุย - ไม่ยึดติดกับจำนวนเราะกะอะฮฺ - ให้ความสำคัญกับเจตนาของการละหมาด - อธิบายให้เห็นภาพ และให้โอกาสผู้เห็นต่าง	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - สร้างความเข้าใจและปรับทัศนคติใหม่ - นำเสนอหลักการและชี้แจงเป้าหมายของการระดม - ปลุกฝังความรู้ และสนับสนุนให้มีการฝึกปฏิบัติในสถาบันการศึกษา - อธิบายให้เข้าใจว่าสามารถปฏิบัติได้ทั้งสองรูปแบบเพื่อให้เกิดการยอมรับกันได้ - ผู้นำและผู้รู้ต้องพยายามสอนให้ชัดเจน 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง
<ul style="list-style-type: none"> - คำนึงความเหมาะสม ไม่ยึดติดความคิดของตนเองเป็นหลัก - พิจารณาความเหมาะสมของบริบทชุมชน - มีความยืดหยุ่น ประนีประนอม และรักษาความเป็นเอกภาพ 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทฤษฎี
<ul style="list-style-type: none"> - นำหลักการวะสะฎียะฮฺมาประยุกต์ใช้ - พุดคุยหาข้อสรุปร่วมกันก่อนการระดม - สนับสนุนให้ทำเสร็จพร้อมอิหม่าม - คำนึงถึงความเป็นเอกภาพในชุมชน - ให้ความสำคัญกับบริบทของชุมชน - ให้อิหม่ามนำระดม 20 ไร่กะอะฮฺ ในพื้นที่มีคนส่วนใหญ่ระดม 20 ไร่กะอะฮฺ ส่วนคนที่ระดม 8 ไร่กะอะฮฺก็ระดมได้ตามที่เขาต้องการ - ในพื้นที่ที่ระดม 8 ไร่กะอะฮฺ ให้ผู้ที่ต้องการระดมจำนวนเยอะกว่า 8 ไร่กะอะฮฺ ระดมต่อไป 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม

จากตารางที่ 18 อธิบายได้ว่า ผลการวิเคราะห์ความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ กรณี “การยึดถือจำนวนไร่กะอะฮฺในระดมตะรอเวียะห์” สามารถจำแนกเป็น 6 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังศีลธรรม เช่น ทั้งสองฝ่ายที่เห็นเปิดใจและมีเจตนาที่ดีในการ

นำเสนอความเห็นของตนเอง เพื่อมุ่งหวังความเข้าใจที่แตกต่างและแสวงหาความรู้ในสิ่งที่ตนไม่เคยได้รับ 2) ด้านการมีทัศนคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง เช่น เปิดใจยอมรับฟังความเห็นต่าง เคารพความหลากหลาย โดยยอมรับว่าความเห็นต่างนี้เป็นเรื่องสุนนะฮ์ที่มีการปฏิบัติแตกต่างกันมานานแล้ว และไม่ควรนำมาเป็นประเด็นที่จะทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกัน 3) ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม เช่น มีความถ่อมตน ให้เกียรติและเคารพความเห็นต่าง แสดงความเห็นต่างโดยไม่ยึดติดเรื่องจำนวน และให้ความสำคัญกับเจตนารมณ์ของการละหมาดตะรอเวียะห์มากกว่าเรื่องจำนวน 4) ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง เช่น ควรสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับเจตนารมณ์ของการละหมาดและนำเสนอหลักการอย่างละเอียด ปลูกฝังความรู้และความเข้าใจในสถาบันศึกษา รวมถึงผู้นำควรทบทวนบทบาทของตนเองและเป็นแบบอย่างที่ดี 5) ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทัศนคติ ได้แก่ ควรคำนึงความเหมาะสม ไม่ยึดติดความคิดของตนเอง มีความยืดหยุ่น และประนีประนอมกับผู้เห็นต่างเพื่อรักษาความเป็นเอกภาพ และ 6) ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม เช่น ควรมีการพูดคุยเพื่อหาทางออกร่วมกันก่อนการละหมาด และคำนึงถึงความเป็นเอกภาพของสังคม และให้เกียรติซึ่งกันและกัน

ผู้วิจัยขอนำเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ กรณี “การยึดถือจำนวนเราะกะอะฮ์ในละหมาดตะรอเวียะห์” ในด้านต่าง ๆ เริ่มจากด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสังสรรค์ ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านกล่าวว่า

“แนวทางการปฏิบัติเราในฐานะนักวิชาการจะต้องชี้แจงให้ความรู้ที่ถูกต้องแก่ประชาชน เพราะว่าไม่ว่าจะละหมาด 8 หรือ 20 เป็นการละหมาดที่กระทำได้ เพราะว่าในมัซฮับชาฟีอี้อ์และอื่นๆ ถือว่าเป็นสุนนะฮ์ และเศาะฮาบะฮ์ก็เคยถามนบีว่า โอ้ศาสนทูตของเรา จะละหมาดกลางคืนได้อย่างไร นบีจึงตอบว่า ละหมาดสอง สอง และเราต้องอธิบายให้เข้าใจว่าอิหม่ามทั้ง 4 มัซฮับ ไม่มีใครขัดแย้งว่าละหมาด 8 หรือ 20” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ช), ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2565)

และผู้เห็นต่างทั้งสองฝ่ายจะต้องมีทัศนคติเชิงบวกและเคารพความเห็นต่าง ไม่ควรนำมาเป็นต้นเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านได้ให้ข้อเสนอแนะว่า

“เป็นเรื่องสุนนะฮ์ที่ไม่ควรมาทะเลาะให้เป็นฮารอม และผู้สอนต้องเน้นเรื่อง การยอมรับความเห็นต่าง ระดับอิหม่ามทั้งสี่ อิหม่ามชาฟีอี้อ์ 20 มาลิกีย์ 30 มัซฮับไม่ใช้ธรรมดา เป็นเรื่องที่ยอมรับกันได้ ไม่มีใครไปปฏิเสธ มากกว่านั้น ก็

ยังได้ด้วยเข้าไป” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์ , 12 ตุลาคม 2564)

“ให้เราตามสุนนะฮ์ของท่านนบีและคุละฟาย์ ถ้าหากเราเข้าใจ มันไม่ควรคิดลาฟ และความขัดแย้ง คุณจะหมาด 8 ก็หมาดไป ละหมาด 20 ก็หมาดไป ขอแค่ให้รู้ว่าการที่เราหมาด 8 เพราะมีตัวบทที่บอกให้หมาด 8 และการที่เราหมาด 20 ก็มีตัวบทเช่นเดียวกัน ไม่ใช่ที่เราหมาด 20 ทำไม่เขาหมาด 8 ซี้เกียจหรือเปล่า นบีไม่ได้ทำ ทำอย่างนั้นไม่ได้” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์ , 10 พฤศจิกายน 2564)

ขณะที่ด้านการแสดงความคิดเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม ผู้ให้ข้อมูลบางท่านมีความเห็นว่า ผู้นำเสนอความเห็นต่างจะต้องแสดงความเห็นอย่างมีมารยาท ใช้วิถียปัญญาในการนำเสนอ และไม่ใช้คำพูดเสียดสีหรือพูดให้เกิดความเจ็บช้ำน้ำใจ ดังที่บางท่านได้กล่าวว่า

“อย่าไปสุดโต่งมากเรื่องแบบนี้ อย่าไปฟันธง เป็นนักดาอีย์ อย่าไปเป็นมุฟตี อย่าเป็นกอฎี มันจะทำให้เบาลงหน่อย เปิดช่องหน่อย อีหม่ามซาฟิอีย์บอกว่าฉันคิดว่าความเห็นของฉันถูก แต่ความเห็นของคนอื่นก็ไม่ผิด แต่ก็มีโอกาสถูกเขาไม่ปฏิเสธว่านรกเลย ซึ่งบ้านเรามันไม่ใช่ บ้านเราพาลงนรกอย่างเดียวถ้าไม่เหมือนฉัน ไปเลย ยาวไปเลย มันง่ายมากจะใส่คนลงนรก” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

“ปัจจุบันความขัดแย้งไม่มีเท่าไร เพราะกลุ่มที่เห็นต่างลดความสุดโต่ง และลดการกล่าวหาบิดอะฮ์ฝ่ายตรงข้าม ที่สำคัญ คือ เราจะต้องไม่สร้างเพดานว่าต้องหมาดแค่ 8 เท่านั้น เพราะเดือนเราะมะฎอนถือเป็นเดือนกียาม ให้ยืนละหมาดจำนวนมาก การปฏิบัติแตกต่างกันยังอยู่บนแนวทาง ให้ต่างฝ่ายก็ต่างปฏิบัติและให้ยอมรับแนวทางที่เห็นต่างกัน เราต้องยึดหยุ่น ประนีประนอม และรักษาความเป็นเอกภาพ” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2565)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่า ในด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง ถือเป็นอีกเรื่องหนึ่งที่ทุกฝ่ายต้องให้ความสำคัญ เพื่อจะได้เข้าใจความเห็นต่าง เปิดใจยอมรับและหาทางออกร่วมกัน เพื่อการลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้นของทั้งสองฝ่าย ดังที่บางท่านกล่าวว่า

“เพราะการละหมาด 8 เราะกะอะฮ์นั้น เป็นสุนนะฮ์ของท่านปี 20 ก็เป็นสุนนะฮ์ของท่านอุมัร ทั้งสองนั้นเราสามารถที่จะปฏิบัติได้ ก็ไม่ได้มีปัญหาแต่อย่างใด เพียงแต่ว่า ให้นั้นเข้าใจเจตนารมณ์ว่า ทำไมอุมัรละหมาด 20 เราะกะอะฮ์ ทำไมในปีถึงละหมาด 8 เราะกะอะฮ์ ให้เข้าใจว่า อะไรคือเป้าหมายที่แท้จริง ก็คือการอ่านกุรอาน การฟังกุรอานให้เออะๆ เพียงแต่ว่าแบ่งละหมาด 20 เราะกะอะฮ์ก็จะเบาลงในเรื่องของการยืนนาน ให้ยืนสั้นลง แต่ 8 ก็อาจจะยืนนานหน่อย” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านมีข้อเสนอแนะว่า ผู้รู้ควรอธิบายและให้ความเข้าใจเรื่องนี้อย่างจริงจัง เพื่อไม่ให้ความขัดแย้งเกิดขึ้นทุกปี ถึงแม้ว่าการปฏิบัติละหมาดนี้จะมีปีละครั้งก็ตาม ดังความเห็นที่ว่า

“ผู้รู้คงจะต้องให้หลักการว่า ทำไมต้องละหมาด 8 ทำไมละหมาด 20 เป้าหมายจริงๆ ในการละหมาดตะรอเวียะห์นี่คืออะไร หลักการจริงๆ ที่ในปีปฏิบัติเป็นอย่างไร แล้วก็หาข้อสรุปร่วมกัน อย่างน้อยก็ในทีมกรรมการมัศยิดตกลงปีนี้ เราสะดวกกันที่เราะกะอะฮ์ อันนี้คือสิ่งที่ผมเองก็ปฏิบัติ และเราก็ตั้งฐานคิดว่าเราจะยึดมัซฮับชาฟีอี้อย่างเป็นหลัก ยึดพื้นที่เป็นหลัก เราไม่อยากให้พื้นที่รู้สึกที่เราทำอะไรนอกจากสิ่งที่เขาเคยทำ ยกเว้นว่าต้องคุยกันให้ชัดเจนแบบนี้ นะ เขาจะเอาแบบไหนก็ว่ามา” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

รวมถึงความเห็นเกี่ยวกับการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดพรรคชนะ ไม่ยึดติดตัวบทหลักฐานที่ตนมี และการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวมก็นับว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง ดังตัวอย่างความเห็นของผู้ให้ข้อมูลบางท่านกล่าวว่า

“เราต้องเคารพความหลากหลาย และในเรื่องนี้เป็นข้อปลีกย่อยไม่ได้รุนแรงนัก และแต่ละพรรคชนะนั้นมีหลักฐานที่ชัดเจน หลักฐาน 8 และ 11 ก็เป็นหลักฐานจากอาอิชะฮ์ เป็นหะดีษเศาะหีหะห์ ส่วนหลักฐานของ 20 และมากกว่านั้น เป็นของอุมัร อิบну คอฎฎอบ ซึ่งนักวิชาการร่วมสมัยปัจจุบันก็มีความหลากหลาย บอกว่า 2 พรรคชนะนี้ใช้ได้เลย ตามความเหมาะสม แสดงว่าวะสะฎียะฮ์ตรงนี้ เราต้องยอมรับความหลากหลาย อย่าไปคิดว่าคนที่ละหมาดไม่เหมือนเรา ใช้ไม่ได้ อันนั้นมันผิดความเป็นวะสะฎียะฮ์” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2564)

อย่างไรก็ตาม ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านได้มีข้อเสนอว่า เพื่อรักษาความเป็นเอกภาพของสังคมสมควรที่ทุกฝ่ายควรระมัดระวังและให้เสร็จพร้อมกันกับอิหม่ามนำละหมาด ดังความเห็นที่ว่า

“ละหมาดตาราเวียห์ ละหมาดกัน 8 บ้าง 20 บ้าง บวกวิตรด้วย ก็แตกต่างกันไป ซึ่งก็เป็นสุนนะฮ์ได้ทั้งสุนนะฮ์ของนบี สุนนะฮ์คุละฟอาฮ์ อีรรอซิดีน ซึ่งก็ไม่น่าจะไปยึดถือจำนวนเป็นหลัก และระยะหลักก็มีบางท่านที่ออกมาแนะนำลักษณะว่า เอาจำนวนเราะกะอะฮ์ของอิหม่าม และนี่ก็เป็นทางออกที่ดี อิหม่ามมัซฮิดละหมาดเท่าไรให้นับจำนวนเท่านั้น ให้เลิกพร้อมอิหม่าม” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

และความเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับผู้นำละหมาด ซึ่งจะต้องคำนึงความเหมาะสมและบริบทของชุมชนอีกเช่นกัน ดังความเห็นที่ว่า

“อิหม่ามต้องคำนึงถึงสภาพของมะอ์มูมในชุมชน มะอ์มูมพร้อมที่จะละหมาดได้แค่ไหน อาจจะมี 8 หรือ 20 ก็ได้ บางที 8 ก็อ่านกรูอ่านได้ยาวๆ หน่อย 20 ก็อ่านสั้นๆ หน่อย ก็แล้วแต่เขาบริหารจัดการ ให้ความแตกต่างนี้ได้ยืดหยุ่น แทนที่จะกลายมาเป็นตัวบีบให้เราต้องแยกกลุ่มเขากลุ่มเรา ไม่อยากเห็นในชุมชนหรือมัซฮิดหนึ่งๆ ต้องทำ 2 แบบที่มีมัซฮิด แต่ว่าจะเพิ่มก็ทำที่บ้านก็เป็นสุนนะฮ์ด้วยในเวลาเดียวกัน” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

และอีกข้อเสนอแนะหนึ่งเพื่อให้ทุกฝ่ายได้ละหมาดในมัซฮิดเดียวกันของผู้ให้ข้อมูลหลักท่านหนึ่งกล่าวว่า

เราต้องให้คนที่ละหมาด 20 เราะกะอะฮ์นำละหมาด แล้วคนที่ละหมาด 8 เราะกะอะฮ์ ละหมาดตาม เมื่อถึงเราะกะอะฮ์ที่ 8 เขาก็จะได้หยุด และคนที่ละหมาด 20 ก็จะไม่ละหมาดต่อไป แต่ถ้าหากเราเอาอิหม่ามที่ละหมาด 8 เราะกะอะฮ์ ก็จะแก้ปัญหาไม่ได้ เพราะอิหม่ามหยุดแค่ 8 เราะกะอะฮ์ เพราะฉะนั้นมีทางออกว่าถ้าจะละหมาดมัซฮิดเดียวกัน ก็จะมีทั้งชาวบ้านที่ละหมาด 8 ละหมาด 20 เพราะมีหลักฐานทั้งสอง” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2565)

4.5 แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การกำหนดวันอีตอัลฟิฏริและอีตอัลอฎฮา”

ผู้วิจัยขอนำเสนอผลการวิเคราะห์ ดังตารางที่ 19 ต่อไปนี้

ตารางที่ 19 แสดงผลการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การกำหนดวันอีตอัลฟิฏริและอีตอัลอฎฮา”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
- มีเจตนาที่จะให้เกิดจุดร่วมและสร้างความสามัคคีในสังคม	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสังคม
- ผู้รู้ทั้งสองฝ่ายปรับความเข้าใจและเปิดใจกันหาจุดร่วมที่สวยงาม	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการมีทรรศนะคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง
- ใช้หลักการชี้แจงและมีมารยาทในการนำเสนอความเห็น ไม่แสดงความเห็นในเชิงตัดสินชี้ขาด	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม
- ควรแยกแยะความแตกต่างระหว่างวิธีการเครื่องมือและการอิวาดะฮ์ - ค้นหาแนวทางที่สามารถสร้างเอกภาพในสังคม เช่น ยอมรับการบริหารจัดการของสำนักจุฬาราชมนตรี - ทบทวนภาพลักษณ์ของมุสลิมท่ามกลางสายตาของสังคมต่างศาสนา - สอนและอธิบายความเข้าใจแก่บุคคลทั่วไป	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง
- เสนอให้ผู้แทนของแต่ละฝ่ายที่มีความเห็นต่างกันมาหารือร่วมกัน - นำเสนอความเข้าใจว่าอะไรสามารถเปลี่ยนแปลงได้หรืออะไรเปลี่ยนไม่ได้	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทรรศนะ
- จัดประชุมสัมมนาผู้รู้หรือนักวิชาการแต่ละฝ่ายเพื่อสร้างบรรทัดฐานและหาทางออก - คำนึงถึงความสามัคคีและความสงบเรียบร้อยในสังคม	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
- เสนอให้ยอมรับคำประกาศของสำนัก จุฬาราชมนตรีเพื่อยุติข้อขัดแย้งและให้เกิด ความเป็นเอกภาพทางสังคม		

จากตารางที่ 19 อธิบายได้ว่า ผลการวิเคราะห์ความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ กรณี “การกำหนดวันอีตอัลฟิฏริและอีตอัลอฎฮา ” สามารถจำแนกเป็น 6 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสัจธรรม ได้แก่ ผู้นำเสนออิสลามจะต้องมีเจตนาที่ดีในการนำเสนอความเห็นต่าง และมุ่งหวังได้รับความเข้าใจที่หลากหลาย 2) ด้านการมีทรรศนะคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง ได้แก่ ควรยอมรับความเห็นต่าง และมองว่าผู้เห็นต่าง ก็ต้องการปฏิบัติให้ใกล้เคียงสุนนะฮ์มากที่สุด พร้อมกับเปิดใจหารือร่วมกันเพื่อกำหนดแนวทางในการลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้น 3) ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม ได้แก่ ควรยึดหลักการนำเสนอคำสอนอิสลามโดยใช้วิหัยปัญญาและนำเสนอในลักษณะชี้แจงข้อเท็จจริงและความเข้าใจของตนเอง ไม่ใช่ใช้วิธีการตัดสินชี้ขาดตามความเห็นของตนเอง 4) ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง เช่น ควรแยกแยะความต่างและทบทวนทำความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้เครื่องมือในการทำอิบาตะฮ์กับบริบททางสังคม และศึกษาแนวทางสร้างความเป็นเอกภาพและภาพลักษณ์ที่ดีต่อต่างศาสนิก 5) ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทรรศนะ เช่น ควรเสนอให้มีผู้แทนของทั้งสองฝ่ายที่เห็นต่างกันมาพูดคุย นำเสนอหลักการและหาจุดยืนร่วมกัน เพื่อหลีกเลี่ยงการยึดติดทรรศนะ และ 6) ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม เช่น ควรจัดให้มีการประชุมสัมมนาผู้รู้หรือผู้นำศาสนาในการแสวงหาจุดร่วมและเสนอให้ยอมรับการประกาศของสำนักจุฬาราชมนตรี เนื่องจากมีคณะผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านได้ร่วมหาทางออกในประเด็นนี้ หรือหากต้องการปฏิบัติแตกต่างจากสำนักจุฬาคา ก็ไม่ควรประกาศเชิญชวนอย่างเปิดเผย ควรปฏิบัติเฉพาะกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคมมุสลิม

ผู้วิจัยขอเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ กรณี “การกำหนดวันอีตอัลฟิฏริและอีตอัลอฎฮา ” ในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสัจธรรม ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านกล่าวว่า

“เราต้องเปิดใจกว้าง ผู้รู้เองต้องเข้าใจว่าปัญหาการวินิจฉัยนั้นไม่มีฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดผิด ไม่ควรที่จะนำไปสู่การทะเลาะ หรือกล่าวหาว่าร้ายกัน มันเป็นเรื่องที่เราต้องยอมรับความเห็นต่าง และไม่จำเป็นที่จะให้ชาวบ้านนั้นมายึดติดกับ

ทรศนะของเราเป็นสำคัญ” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ, (ข) ผู้ให้สัมภาษณ์ , 6 พฤศจิกายน 2564)

และความเห็นเกี่ยวกับการมีทรศนะคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง โดยเสนอให้จัดเวทีเสวนาและการปรับความเข้าใจกันระหว่างผู้มีความเห็นต่างกัน แสดงออกถึงมารยาทที่พึงงามในการแสดงความเห็นต่างในฐานะผู้นำเสนอคำสอนอิสลามท่ามกลางความเห็นต่าง ดังที่บางท่านมีความเห็นในเรื่องนี้ว่า

“ทางที่ดีที่สุดก็คือ มันถูกต้องด้วย เรียบร้อยด้วย นั่นคือเรายึดถือคำพิพากษาของบรรดาผู้มีความรู้ซึ่งเป็นผู้นำของท้องถิ่นต่างๆ เพียงแต่ว่าในสังคมบ้านเรานั้น ที่เป็นปัญหาก็คือ ฝ่ายที่เป็นคนละใหม่ บางทีเขาอาจจะมียุทธวิธีบางอย่าง เช่น มีอคติต่อจุฬา อ่างโน้นอ่างนี้ มันก็เท่ากับเราไม่ยอมรับ อยากให้เปิดใจกว้าง ผมอยากให้ผู้รู้ทั้งฝ่ายโน้นและฝ่ายนี้ได้สมานกัน ได้ปรับความเข้าใจกัน ว่าเรื่องเหล่านี้อยู่ระหว่างความถูกต้องทั้งนั้นเลย ในกรณีนี้แหละ ใช่ว่าจะสะฎียะฮฺได้ดีที่สุดเลย เพียงแต่เราต้องหันหน้าพูดคุยกัน” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์ , 6 พฤศจิกายน 2564)

ขณะที่ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง ผู้ให้ข้อมูลหลักหลายท่านเห็นว่าควรนำแนวทางการบริหารเชิงการเมืองหรือการให้อำนาจแก่สำนักจุฬาราชมนตรีในการจัดการแก้ไขความขัดแย้ง และเป็นเครื่องมือในการสร้างความสงบและทำให้เกิดความเป็นเอกภาพในสังคมมุสลิมดังข้อเสนอแนะที่ว่า

“ถ้าสิยาสะฮฺ ชัรอียะฮฺ (การบริหารโดยยึดหลักกฎหมายอิสลาม) มาเกี่ยวข้องกับมันได้อะไรมากมาย ผมเห็นด้วยกับแนวทางนี้ มันทำให้อิสลามดูเป็นศาสนาที่ทันสมัย ศาสนาที่ก้าวกับยุคสมัยได้ ไม่ใช่ศาสนาของคนที่อยู่ในยุคที่ไม่มีวิทยาศาสตร์ ไม่มีกล้องดูดาว รวมถึงการประหยัดค่าใช้จ่ายที่ต้องใช้เงินไปไม่รู้กี่ล้านทั่วโลก ในการจัดระบบเพื่อดูเดือนในวันนั้น ซึ่งมันเปล่าประโยชน์เสียหายและฟุ่มเฟือย” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์ , 12 ตุลาคม 2564)

“ต้องให้ผู้ันาระดับจุฬา ระดับประเทศมาพูดคุยกัน ตกลงเราจะใช้หลักสิยาสะฮฺ ชัรอียะฮฺ (การบริหารโดยยึดหลักกฎหมายอิสลาม) อย่างไร และเป็นมติร่วมกัน เชิญทุกคนที่มีส่วน เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณ ผู้นำทางวิชาการ ผู้นำองค์กรได้คุยกัน และออกมติ และมตินี้เราก็ไม่ต้องไปคุยแล้ว เพราะมติออก

มาแล้ว ไม่ต้องไปโต้แย้งอะไรหลังจากนั้นแล้ว และน่าจะมีเวทีจัดใหญ่และลงมติร่วมกัน และประกาศเลยว่าในประเทศของเราใช้มติในที่ประชุมขณะที่ได้เห็นด้วยและเห็นชอบ” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์ , 18 ตุลาคม 2564)

“คิดว่าสำนักจุฬาน่าจะต้องปรับวิธีคิด ในการที่จะค้นหาแนวทาง เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพให้มากกว่านี้ ไม่ยืนกรานตายตาเดียว ไม่ยืนหยัดทำแบบนี้ เพราะเคยทำมาแล้ว แต่ลองปรับบ้าง ถ้าสำนักจุฬาเห็นว่า น้ำมันทำได้ แต่มีคนส่วนหนึ่งหรือส่วนใหญ่เห็นว่า โลกมันเปลี่ยนไป ก็ลองปรับดูบ้าง คิดว่ามันจะได้เป็นตัวอย่งให้กับพื้นที่ให้กับมัสยิดชุมชนอื่นๆ อะไรต่อไปได้ด้วย ที่จะให้ศาสนาเป็นที่สอดคล้อง มันปรับได้ยืดหยุ่นได้ระดับหนึ่ง ทั้งนี้ทั้งนั้น ต้องให้คนรู้และเข้าใจกับสิ่งที่เราจะปรับเปลี่ยน อะไรที่ต้องยังยืนมันคงไม่เปลี่ยน อะไรที่สามารถปรับได้เปลี่ยนได้ ไม่อย่างนั้นสำนักจุฬาจะกลายเป็นว่าหาความแน่นอนอะไรไม่ได้ แบบนี้มันจะเสียหายองค์กรเช่นกัน” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์ ,7 พฤศจิกายน 2564)

ยิ่งไปกว่านั้น ผู้วิจัยพบว่า ผู้ให้ข้อมูลหลายท่านได้ให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทฤษฎีหรือความคิดเดิม ๆ เพื่อให้ก้าวทันกับบริบทยุคสมัย เช่นความเห็นที่ว่า

“วะสะฎียะฮฺน่าจะมองตรงนี้ด้วย น่าจะมองถึงภาพลักษณ์ของอิสลามต่อสังคมภายนอก ควรจะยึดติดอะไรที่เป็นเทคโนโลยีที่สามารถวิเคราะห์ได้ ซึ่งเหมือนกับดาบ ปัจจุบันนี้ต้องใช้ดาบอีกไหม หรือต้องใช้ปืน ต้องขี่ม้าหรือขี่รถนั้นแหละ ตรงนี้แหละ จะตีความว่าอะไร คือเทคโนโลยี อะไรคืออิบาดะฮฺ” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

และในด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งส่วนใหญ่มองว่า สำนักจุฬาราชมนตรีในฐานะเป็นองค์กรบริหารกิจการศาสนาอิสลามในประเทศไทย ควรจะต้องดำเนินการส่งเสริมหลักวะสะฎียะฮฺเพื่อลดความขัดแย้งทางความเห็นต่างของทุกฝ่ายอย่างเต็มที่ ถึงแม้ว่าจะมีหน่วยงานภายในองค์กรได้ดำเนินการบ้างแล้ว ดังความเห็นต่อไปนี้

“เรามีหน่วยงานวะสะฎียะฮฺของสำนักจุฬาราชมนตรี เขาก็พยายามทำอยู่ โดยเชิญมาคุยกัน แต่บางฝ่ายไม่มา ดังนั้นเอาคนเท่าที่ได้ก่อน คนที่ไม่มาก็อีกรอบหนึ่ง” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

“เป็นสิ่งที่ควรนำมาใช้ โดยเฉพาะในการบริหารคนระดับปกครอง เขาอาจจะใช้หลักนี้ได้ ประกาศเป็นทางการเลย ได้ทั้งสองแบบ คือ 1) ประกาศตามชาอูดีเลย 2) ให้ดูเดือนตามแต่ละประเทศ จะตรงหรือไม่ตรงกับชาอูดีก็ว่ากันไป และประกาศให้พี่น้องมุสลิมในประเทศนั้นได้ตามสิ่งที่ผู้มีอำนาจได้ประกาศ เพราะนี่คือการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของมุสลิมในประเทศนั้นๆ” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

“จริงๆ แล้วเราหมู่บ้านเดียวกัน แต่เรายึดทรศนะที่ว่า วันอะเราะาะพะฮุเรายึดตามมักกะฮะ อีกคนนึงยึดทรศนะที่ว่าอะเราะาะพะฮุไม่ใช่สถานที่ แต่คือวัน วันที่ 9 ซุลหิจญะฮุ และหลังจากนั้น คือวันอีด เราจะตามอันไหน เพื่อความเป็นเอกภาพ เราก็ตอบตามผู้นำ ปัญหาที่อยู่แค่ตรงนั้น” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 10 พฤศจิกายน 2564)

“บทบาทผู้นำถ้าไม่ทำให้ในประเด็นที่ขัดแย้งจะทำให้ทำเรื่องอะไร ก็ต้องเลือกในสิ่งที่มีความเห็นขัดแย้งอย่างนี้แหละ ส่วนคนที่เห็นต่างก็ต้องพยายามหาเหตุผลมาให้เพียงพอ เพื่อให้ส่วนใหญ่ได้มีความเห็นสอดคล้องให้ได้ แต่ว่าไม่น่าจะไปทำแยก ซึ่งไม่น่าจะเกิด แต่พอมันเกิดมันก็ส่งผลกระทบ ถ้าไม่มีตาบ ไม่มีบทลงโทษ มันก็จะค่อยๆ ขยาย ก็คิดว่าไม่มีพลังจัดการอะไรก็ได้” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮุ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

อย่างไรก็ตาม ผู้ให้ข้อมูลหลายท่านก็มีความเห็นว่า ควรยึดถือตามประกาศของสำนักจุฬาราชมนตรีเพื่อให้เกิดความเป็นเอกภาพในสังคม หรือกรณีที่ฝ่ายใดมีความเห็นต่างกับสำนักจุฬาราชมนตรี ก็ไม่สมควรประกาศเชิญชวนในลักษณะสาธารณะ ทั้งนี้เพื่อป้องกันความสับสนและไม่ให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้ปฏิบัติตามจากกรณีดังกล่าว ดังผู้ให้ข้อมูลหลักเสนอแนะไว้ว่า

“การดูเดือนเราะมะฎอนก็ให้รู้ยะฮุ การมองเห็นจันทร์เสี้ยว รายออีดีลอิฎฮา ดูเดือน เห็นหรือไม่เห็นเพราะตรงกับ 10 ซุลฮิจญะฮุ ปัญหาคือ มีกลุ่มอยากออกอีดหัจญ์พร้อมกับชาอูดีอาระเบีย แต่พวกเขาที่ดูเดือนและยังคงนับวันอยู่ดี ซึ่งมีความหมายว่า วันที่ 9 อะเราะาะพะฮุ แต่ละที่ก็อาจไม่ตรงกัน ซึ่งฟัตวา (ข้อชี้ขาด) ชาอูดีอาระเบียเอง ก็ประกาศว่าไม่จำเป็นต้องตามชาอูดีอาระเบียในเรื่องการดูเดือนนี้ แนวทางเสริมสร้างต้องใช้หลักวะสะฎียะฮุ ก็ให้ยึดถือตาม

การเห็นรู่ยะฮฺ และสังคมของตนเองเป็นหลัก จะไม่ได้ไม่เกิดปัญหาแบบนี้” (ผู้ทรงคุณวุฒิจุฬาราชมนตรี (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 26 มิถุนายน 2565)

“มีสยิดต่างๆ นี้ เขาคูมอยู่แล้ว เพราะอยู่ในสังกัดของคณะกรรมการอิสลาม แต่หน่วยงานอื่นๆ นี้ ทางที่ดีก็ควรประกาศให้ตามสำนักจุฬาราชมนตรี แต่ถ้าว่า เราจะปฏิบัติตามมัคกะฮฺ แต่ว่ามาเลย์ก็ไม่ปฏิบัติ อินโด เขาก็ไม่ปฏิบัติ ต่างประเทศเขาไม่ปฏิบัติ เขาปฏิบัติโดยดวงจันทร์ของเขาเอง มันก็จะอ้างความเป็นเอกภาพ มันก็ไม่ใช่เหมือนกัน ถ้าอ้างความเอกภาพแต่ความแตกแยกเพราะความเป็นเอกภาพของเรามันเกิดแล้ว ก็คือน่าจะไปวิเคราะห์นะ ไปศึกษาให้มันละเอียดมากขึ้น เพราะมันจะเป็นภาพทั้งประเทศ และอาจไม่จบง่าย ๆ เพราะถ้าหากต้องการปฏิบัติสวนทางกับจุฬาประกาศ ก็ไม่ควรประกาศเป็นสาธารณะ ทำกันเฉพาะกลุ่ม หรือกระซิบบอก จะมีละหมาดที่นั่นที่นั่นก็พอ แจ้งกันเฉพาะกลุ่มก็พอ แต่ไม่น่าจะมีประกาศสาธารณะสวนทางกับจุฬาประกาศ เช่น ในเฟสบุค หรือกลุ่มไลน์ ซึ่งไม่น่าจะทำแบบนั้น เสมือนว่าไม่ยอมรับสถานภาพความเป็นผู้นำของท่านจุฬา และจะมีผลกระทบต่อภาพลักษณ์มุสลิมโดยรวมด้วย เพราะเขาจะมองว่า พวกเดียวกันยังไม่ยอมรับกันเลย” (ผู้ทรงคุณวุฒิจุฬาราชมนตรี (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 1 สิงหาคม 2565)

4.6 แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การจัดงานเมาลิดนบี”

ผู้วิจัยขอเสนอผลการวิเคราะห์ ดังตารางที่ 20 ต่อไปนี้

ตารางที่ 20 แสดงผลการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง กรณี “การจัดงานเมาลิดนบี”

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
- ตั้งเจตนาที่ดีในการแสดงความเห็นต่าง - ทบทวนเจตนารมณ์ในการเผยแผ่อิสลาม	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสุจริตธรรม
- คิดเชิงบวกต่อความเห็นต่าง - พิจารณาโดยแยกแยะให้ได้ว่าส่วนใดคือประเพณีปฏิบัติส่วนใดคือสิ่งที่ผิดต่อหลักการ	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการมีทัศนคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง

กลุ่มคำ	ความสัมพันธ์	คำหลัก
<ul style="list-style-type: none"> - มีมารยาทในการเข้าร่วมกิจกรรมและระวังตนให้อยู่ในกรอบศาสนา - ชี้แจงและแสดงความเห็นต่างอย่างสุภาพ - อธิบายและแลกเปลี่ยนความเห็นเพื่อหาแนวทางร่วมกัน - อาจใช้วิธีปล่อยวางเพื่อรักษาท่าทีในกรณีที่อาจเกิดความขัดแย้ง 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม
<ul style="list-style-type: none"> - ควรกำหนดรูปแบบกิจกรรมให้เหมาะสม - ทบทวนและชี้แจงจุดประสงค์ของกิจกรรม - นำเสนอชีวประวัติท่านนบีเป็นภาษาไทยหรือภาษามลายูเพื่อให้เกิดความเข้าใจ 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง
<ul style="list-style-type: none"> - เปิดใจรับฟังและไม่รีบด่วนตัดสิน - ยอมรับฟังความเห็นต่างและยึดถือแนวทางแตกต่างได้แต่ไม่แตกแยก 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทฤษฎี
<ul style="list-style-type: none"> - คำนึงถึงความถูกต้องในหลักการศาสนา - ร่วมหาทางออกและหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง - อาจจัดกิจกรรมบรรยายชีวประวัติท่านนบีร่วมด้วยเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด 	เป็นส่วนหนึ่งของ	ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม

จากตารางที่ 20 อธิบายได้ว่า ผลการวิเคราะห์ความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้สะก๊ยะฮุในการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ กรณี “การจัดงานเมาลิดนบี ” สามารถจำแนกเป็น 6 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสังคม ได้แก่ ผู้นำเสนออิสลามจะต้องมีเจตนาที่ดีในการนำเสนอความเข้าใจและทบทวนบทบาทของดาอีย์ในฐานะของผู้นำเสนอคำสอนอิสลาม ไม่ใช่ผู้ตัดสินชี้ขาดศาสนา 2) ด้านการมีทัศนคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง ได้แก่ ควรมองผู้เห็นต่างในเชิงบวกและพิจารณากิจกรรมไม่เหมาะสมว่ากิจกรรมในงานเมาลิดนบีนั้นเป็นสิ่งที่ขัดแย้งต่อหลักการอิสลามทั้งหมด หรือไม่รีบด่วนสรุปว่าการจัดกิจกรรมดังกล่าวเป็นบิดอะฮ์ทั้งหมด 3) ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม ได้แก่ ควรมีมารยาทในการแสดงความเห็นหรือการเข้าร่วมกิจกรรมภายใต้กรอบหลักการศาสนา เมื่อจำเป็นต้องชี้แจงให้อธิบายอย่างสุภาพและอาจใช้วิธีปล่อยวางเพื่อรักษาความสัมพันธ์อันดี และอธิบายเมื่อมีโอกาสที่เหมาะสม 4) ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง เช่น ควร

ส่งเสริมให้มีการทบทวนรูปแบบการจัดกิจกรรมและสร้างความเข้าใจถึงจุดมุ่งหมายของงานบนพื้นฐานของหลักการศาสนา หรือระมัดระวังการจัดกิจกรรมที่ขัดแย้งต่อหลักการอิสลาม เช่น การปะปนชายหญิง หรือการพิธีการต่าง ๆ ซึ่งสุ่มเสี่ยงต่อหลักการศรัทธาที่ถูกต้อง 5) ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทรรศนะ เช่น ควรให้ความเป็นธรรมแก่ตนเอง ด้วยการเปิดใจรับฟังหลักการและความคิดเห็นของผู้ที่มีความเห็นต่าง 6) ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม เช่น ควรหาทางออกร่วมกัน หรือนำเสนอรูปแบบกิจกรรมที่เหมาะสมซึ่งอาจจะเป็นการบรรยายชีวประวัติหรือถอดบทเรียนจากชีวประวัติของท่านนบีมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน

ผู้วิจัยขอนำเสนอตัวอย่างความเห็นเกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ กรณี “การจัดงานเมาลิดนบี” ในด้านต่าง ๆ โดยเริ่มจากด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสัจธรรม ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านกล่าวว่า

“ทุกคนล้วนแต่มีหลักฐานของตนเอง เพียงแต่ว่าหลักฐานนั้น โดยเฉพาะเมาลิด ถึงแม้จะไม่มีหลักฐานที่มันตรงกับหะดีษ แต่ด้วยกับความเข้าใจที่เขาก็ปฏิบัติกัน มันก็เป็นที่มาของการเกิดความเห็นต่างว่า ได้หรือไม่ได้ และเช่นเดียวกัน เมื่อเป็นแบบนี้ ก็จะกลายเป็นเรื่องปกติ ก็จะต้องมีการยทในการรักษาใจผู้อื่นด้วย” (กรรมการอิสลามประจำมัสยิด (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2564)

ในขณะเดียวกันผู้นำเสนอความเห็นต่างก็จะต้องมีทรรศนะคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง และให้เกียรติความคิดเห็นของอีกฝ่าย ดังที่ผู้ให้ข้อมูลบางท่านกล่าวว่า

“สิ่งที่เราพูดในวันนี้ คือ การที่เราไม่เป็นวะสฎียะฮ์ทั้งหมดเลย สมัยผมเรียนต่างประเทศนั้นเวลาถึงเดือนเราะบิอูลเออวาล เขาก็จะทำเมาลิดกัน มีการเศาะละวาต แต่ในรูปแบบที่ศาสนาเราอนุมัติ ไม่เหมือนกับที่บ้านเราเขาทำกันแบบผู้ชายผู้หญิงปะปนกัน แต่การทำเมาลิดเนียส่วนหนึ่งก็เป็นสิ่งที่ดีเพราะถือเป็นการรำลึกถึงศาสดาของเรา แต่ว่าเรื่องจะเราจะมาจำกัดว่า ทำไม่ได้เนียผมก็ไม่เห็นด้วย” (กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2564)

นอกจากนี้ ในด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม บางท่านกล่าวว่า

“ทางแก้ก็คือ ต้องมาส่งเสริมเรื่องของการปฏิบัติตามนบีและเศาะฮาบะฮ์ และไม่ควรใช้ระบบฟันธง ระบบกอกูหรือมูฟตีหรือระบบดาอีย์ชี้แจงเหตุผล ชี้แจง

ข้อเท็จจริง แต่ไม่ฟังธง ถามให้ชัดว่านปีทำหรือไม่ เศาะฮาบะฮ์ทำหรือไม่ อธิบายแค่นั้น แต่ไม่ได้บอกว่าตกรอกไม่ถึงขั้นนั้น ที่นี้ฝ่ายที่บอกว่าได้ อธิบายเหตุผลมา ชาวบ้านก็รับได้ ก็อธิบายกันต่อไป ต้องหาแนวทางว่าจะทำอย่างไร ไม่ควรที่จะฟังธงนรก” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

“เราพยายามใช้วิธีคือ การที่เราจะเปลี่ยนแปลงสังคม ต้องพยายามค่อยเป็นค่อยไป ต้องเข้าใจพวกเขาด้วย ถ้ามาบอกทันทีว่า เมาลิดบิดอะฮ์ นรกนี้ จบเลยเข้าห่มบ้านไม่ได้เลย เพราะนั่นตรงนี้เห็นด้วยกับการจัดงานเมาลิด แต่วิธีการต้องเปลี่ยนไป” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2564)

และในด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง หลายท่านกล่าวว่า

“สำหรับผู้รู้ ควรอธิบาย ควรเสริมความเข้าใจ แต่ไม่ใช่ต่อกัน เราอาจห้ามขายหญิง เรื่องการปะปนได้ แต่ต้องไม่ตะอัสศุบกัน และควรตั้งเป็นประเด็นวิเคราะห์ว่าผิดเรื่องใด เช่น มีสิ่งฮารอมใหม่ ปะปนขายหญิงใหม่ หรือมีสิ่งใดเป็นมะฮอญฮะฮ์ใหม่ หรือว่าควรเสริมความรู้เพิ่มเติมเกี่ยวกับชีวประวัติท่านนบีใหม่ เมาลิดที่ทำได้เป็นแบบไหน แบบที่ทำไม่ได้เป็นแบบไหน” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2565)

“ควรกำหนดกิจกรรมบรรยายศาสนาและอ่านประวัติท่านนบี ไม่มีมะฮอญฮะฮ์ ไม่ปะปนขายหญิง” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2565)

“ถ้าเขาจะทำ เราก็แนะนำว่าควรจัดอย่างไร ถ้าคนที่ไม่ทำ ไม่ส่งเสริม คนที่ไม่ทำอยู่แล้วก็โอเค กลับไปนปีคงไม่ถามว่าเคยจัดงานเมาลิดให้ฉันหรือเปล่า ฉะนั้นปล่อยให้คนไม่ทำ ก็ไม่ต้องทำ ส่วนคนที่ทำอยู่แล้ว ส่งเสริมให้เขาทำในขอบเขตที่ดีที่สุด ถ้ามีโอกาสไปร่วมก็ไป ถ้าไม่มีโอกาสไปร่วมก็ไม่ไป ไม่วิพากษ์วิจารณ์ถึงขั้นว่าไปจับสารบั้นแล้วลงนรก คือมันก็เกินไป มันก็จะนำไปสู่ความแตกแยกได้ นี่คือการประนีประนอม แล้วค่อยๆ สร้างความเข้าใจ” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

“ต้องให้ความรู้ความเข้าใจว่าการทำเมอลิดนี่คืออะไร เพื่ออะไร แต่ต้องเข้าใจว่าเมอลิดนี่ คือการทำให้ชาวบ้านรู้สึกรักกันปี และจะให้รักกันนั้นต้องรู้ที่มาที่ไปของนปี ชีวิตนปีแบบไหน ตั้งแต่เกิดจนเสียชีวิต ในเมื่อรู้ซึ่งแล้วจึงเกิดเป็นความรัก แต่ในสมัยก่อนนั้น ทำแบบจริงจัง ทำขึ้นมาโดยเชือดแพะ และอ่านบรชัณญ์โดยไม่รู้ความหมายไม่เข้าใจ เมื่อเรามาแก้ตรงนี้นิดนึงว่าให้เข้าใจเราทำนั้นเพื่ออะไร เพราะเมื่อก่อนไม่มีการเข้าใจ เลยเกิดความขัดแย้ง” (กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2565)

อย่างไรก็ตาม เมื่อได้รับฟังความเห็นต่างแล้ว สิ่งที่ผู้เห็นต่างควรจะต้องยอมรับและปฏิบัติให้ได้ คือการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทฤษฎะที่มีอยู่เดิม ดังที่บางท่านกล่าวในเรื่องนี้ว่า

“ถ้าเรามองผิวเผินก็ไม่มีอะไรมาก เลี้ยงข้าว เลี้ยงอาหารก็เป็นเรื่องปกติ และก็อ่านชีวประวัติ แต่ว่าเขาอ่านบรชัณญ์ที่เป็นภาษาอาหรับ เน้นทำนองเสนาะ ให้ไพเราะ แต่เขาไม่รู้เรื่องอะไรเลย ไม่เข้าใจเลย ผมก็พยายามบอกว่า ภาษาอาหรับถ้าคุณไม่เข้าใจคุณก็ไม่ได้บุญ แม้แต่หะดีษเอง คุณอ่านแต่ไม่เข้าใจก็ได้ มีแต่กุรอานฉบับเดียวที่อ่านแต่ไม่เข้าใจ แต่ได้บุญ หะดีษที่คุณอ่าน แต่คุณไม่รู้เรื่องยกเว้นตอนเศาะละวาต ยิ่งบรชัณญ์ที่อ่านเพราะๆ เนี่ย คุณรู้ไหม คุณไม่ได้บุญ เพราะฉะนั้นเวลาอ่าน หาบรชัณญ์ภาษามลายูบ้าง อย่างน้อยก็จะได้ว่า นปีตลอดยังไง ตรงนี้เราจะได้ว่าบ้าง ก็น่าจะได้บุญ” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2564)

และความเห็นจากผู้ให้ข้อมูลหลายท่านที่มองว่า ฝ่ายที่จัดกิจกรรมควรถบถวนและระมัดระวังรูปแบบที่ผิดต่อหลักการศาสนา ในขณะที่ฝ่ายซึ่งไม่เห็นด้วยกับงานเมอลิด ก็ไม่ควรที่จะตัดสินแบบเหมารวมว่าการจัดงานเมอลิดเป็นบิดอะฮ์ ทั้งนี้เพื่อคำนึงถึงความถูกต้องและรักษาความเป็นเอกภาพของสังคม ดังความเห็นที่ว่า

“ไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะบอกว่าเมอลิดเป็นบิดอะฮ์ เพราะเขาทำเป็นปกติ และเขาทำด้วยการเศาะละวาต การเศาะละวาต ผิดตรงไหน เขาถาม ดั่งนั้นอยู่ที่วิธีการรูปแบบการที่จะทำความเข้าใจ ว่าตกลงเมอลิดโดยส่วนตัว สำหรับคนที่ทำ คุณควรจะทำอย่างไรในการจัดงานเมอลิดที่ดีที่สุด ที่เหมาะสมที่สุดของการเศาะละวาตนปี การที่จะร่วมรับประทานอาหาร การมีผู้หญิง ผู้ชาย ปะปนกัน เช่น การจัดงานเมอลิดกลางแห่งประเทศไทย ควรจะเป็นอย่างไร ถ้าสมมุติ

ว่าจะจัดให้งานประสบความสำเร็จอย่างที่ต้องการ เพราะอันนี้ ไม่ใช่บิดาจะฮู ไม่ใช่สุนนะฮู ไม่ใช่อะไรที่มีรูปแบบที่เพิ่งมาเกิดทีหลัง ซึ่งทุกคนก็รับทราบพอสมควร ในขณะที่มันเหมือนกิจกรรมหนึ่งที่ต้องการฟื้นฟู แต่มันแสดงชื่อเท่านั้นเอง” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮู (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

4.7 ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ประเด็นความเห็นเกี่ยวกับข้อเสนอแนะเพิ่มเติมจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก โดยจำแนกข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาครั้งนี้ออกเป็น 5 ประเด็นที่น่าสนใจ ได้แก่ ประเด็นข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับความจำเป็นในการทบทวนตัวบทและหลักการอิสลาม บทบาทและคุณลักษณะของผู้นำเสนอคำสอนอิสลาม วิธีการและรูปแบบในการนำเสนอหลักการศาสนาท่ามกลางความเห็นต่าง การจัดการระบบงานเผยแผ่อิสลามในสังคมมุสลิม และการใช้สื่อสารมวลชนเป็นช่องทางในการเผยแผ่คำสอนอิสลาม ซึ่งสามารถนำเสนอในภาพรวม ดังนี้

1) ประเด็นเกี่ยวกับการส่งเสริมให้มีการนำหลักวะสะฎียะฮูมาปรับใช้ในการนำเสนอคำสอนอิสลามเมื่อเกิดความเห็นต่างในสังคมมุสลิม โดยเฉพาะผู้นำศาสนาที่จะต้องสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องให้แก่ผู้ตาม หรือผู้สอนที่จะต้องถ่ายทอดความรู้เหล่านี้ให้แก่ผู้เรียน เพื่อลดความขัดแย้งและให้เกิดการยอมรับความเห็นต่างในสังคมมุสลิม ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านมีข้อเสนอแนะว่า

“เราต้องสร้างความตระหนักรู้ในเรื่องวะสะฎียะฮูให้มากเลย โดยเฉพาะเรื่องบริหารจัดการประเด็นคิลาฟียะฮู ผมมองว่าสิ่งนี้ยังขาดอยู่ เราได้มาจากชาวบ้านก่อน ชาวบ้านขาดสิ่งนี้เยอะเลย เรื่องวะสะฎียะฮูเขาไม่รู้เลย ไม่เคารพความต่างเลย ดังนั้นเราต้องไปสอนเรื่องความหลากหลายด้วย ในความกึ่งกลางและวิทย์ปัญญา สิ่งเหล่านี้มันเกี่ยวข้องกับวะสะฎียะฮูหมดเลย ซึ่งคนที่สอนก็เป็นหน้าที่ของผู้นำในชุมชน โต๊ะอิหม่าม โต๊ะคอเต็บ ถ้าพวกเขาไม่เป็น ก็ต้องเป็นหน้าที่ของมัญลิสอิสลามที่ต้องเรียกพวกเขา เพราะเรากำลังอยู่ในอนาคต เราต้องทำงานร่วมกัน” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮู (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2564)

เช่นเดียวกับผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่าน มีความเห็นเกี่ยวกับประเด็นนี้ว่า

“เราต้องให้คนเข้าใจหลักวะสะฎียะฮูก่อน ความเป็นกลาง ให้เขาเข้าใจอะไรคือวะสะฎียะฮู บางคนยังไม่เข้าใจด้วยซ้ำไปว่า วะสะฎียะฮูคืออะไร บางคนอาจจะเข้าใจว่าวะสะฎียะฮูคือกลุ่มไหน ไม่เคยได้ยิน มันแยกมาจากกลุ่มใด

นั่นคืออุมมะฮฺยที่เป็นสายกลาง แล้วสายกลางนั้นยึดอะไรเป็นหลัก เพราะบางคนบอกว่า ผมวะสะฎีเยฮฺนะ อีกคนหนึ่งก็อ้าง ผมวะสะฎีเยฮฺเช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้นให้เข้าใจประเด็นตรงกันว่า วะสะฎีเยฮฺนั้นต้องมีหลัก มีเกณฑ์ มาจากอัลกรุอานและหะดีษ เราจะใช้หลักเกณฑ์นี้แหละประยุกต์ใช้ในสังคมบ้านเรา ถ้าใช้หลักอูละมาอ์คนโน้น คนนี้ มันก็จะมีหลากหลายไม่สิ้นสุด เพราะฉะนั้นหลักวะสะฎีเยฮฺนี้ คือ หลักที่วางอยู่บนหลักฐานจากอัลกรุอานและหะดีษ” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

ดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงความสำคัญในการนำวะสะฎีเยฮฺมาประยุกต์ใช้จริงในสังคม ไม่ใช่เป็นคำสอนเท่านั้น ดังความเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่าน กล่าวว่า

“ความสมบูรณ์แบบในศาสนา คือ ความเป็นวะสะฎีเยฮฺ แต่เสียดายที่ในวันนี้เราเอาแต่ทฤษฎีมาพูดมาบรรยายแต่ในเชิงปฏิบัติวันนี้เราแทบที่จะสุดโต่งไปมาก ฉะนั้นวันนี้เราจะทำอะไรให้เกิดวะสะฎีเยฮฺจริงๆ ในพื้นที่ จึงจำเป็นเป็นที่เราทุกคนจะต้องพูดคุยกัน และในการตะวะฮฺเพื่อที่จะเผยแผ่ศาสนาอิสลามให้ผู้คนได้รับรู้และเข้าใจในอิสลามนั้น ถ้าเราไม่ใช่หลักการวะสะฎีเยฮฺ ผมเชื่อมั่นมั่นลำบากมากที่เราจะไปถึงจุดนั้นได้” (กรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 15 พฤศจิกายน 2564)

รวมถึงความเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่าน ซึ่งได้กล่าวถึงการยึดหลักวะสะฎีเยฮฺและความเป็นพี่น้องจะช่วยให้ทุกคนเกิดความเข้าใจและมีความรักระหว่างกัน ดังที่กล่าวไว้ว่า

“เราควรยึดหลักหะดีษที่ท่านเราะฮูล ﷺ บอกเป็นหลักในการปฏิบัติที่ว่า “งานที่ดีเลิศ คือ งานที่ตั้งอยู่บนความพอดีหรือความถูกต้องที่สุด” และยึดหลักการปฏิบัติที่เป็นกลาง และยึดหลักความพอดี ไม่ว่าจะเขาจะเป็นใคร และให้ยึดหลักความเป็นพี่น้องกัน ควรศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับสาเหตุและความแตกต่างกันว่า เพราะอะไร มีที่มาอย่างไร เพื่อให้โต๊ะครูได้แสดงความเห็นและหาทางออกให้กับสังคม แต่อย่าปิดกั้นตัวเอง และนำคำว่า สร้างความเข้าใจ จะทำให้เกิดความรัก และเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความแตกแยก” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2565)

2) ประเด็นเกี่ยวกับบทบาทและคุณลักษณะของผู้นำเสนอคำสอนอิสลามหรือดาอีย์ที่จะต้องทำความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการศาสนาและประเด็นปัญหาศาสนาที่มีความเห็นต่างกันระหว่างผู้ศรัทธา เนื่องจากหน้าที่และบทบาทสำคัญของดาอีย์ คือ ผู้ให้ความรู้และให้คำแนะนำ ไม่ใช่ผู้ตัดสินชี้ขาดหรือพิพากษาบุคคลอื่นที่เห็นต่างจากตน ดังข้อเสนอแนะต่อไปนี้

“ดาอีย์ควรบอกให้ได้ว่า นบีทำหรือไม่ทำ เศาะฮาบะฮ์ทำหรือไม่ทำ เพราะบทบาทของดาอีย์เองมีแค่นั้น ดาอีย์ต่างกับมุฟตีและกอฎี (ซึ่งทำหน้าที่ตัดสินชี้ขาด) สังคมบ้านเรายังไม่เรียนประเด็นนี้ เรายังไม่ให้ความสำคัญ มันยังเป็นสังคมดาอีย์ปริญาตรี อย่างที่บอก ไม่ใช่สังคมวิเคราะห์ บ้านเราคนชอบฟังแต่ไม่ชอบอ่าน เราถูกฝึกมาอย่างนั้น จะต้องวัดกันด้วยบทความ ไม่ใช่มาจากการพูด ฟังนักวิชาการเองก็มีการเขียนตำราน้อยมาก เพราะนักวิชาการจบปริญาตรี จะให้เขียนก็ไม่ได้หรอก ถ้าไม่ได้ฝึกตรงนี้มาก่อน ที่สำคัญทุกคนเป็นนักพูด พูดได้นั้นแหละ และคนฟังชอบด้วย คนบ้านเราชอบฟังแต่ไม่ชอบอ่าน ที่เป็นเอกสารตำราของนักวิชาการใหญ่ไม่ค่อยอ่านกัน เราถูกฝึกมาอย่างนั้น ฝึกให้ชอบฟังแต่ไม่ชอบอ่าน สิ่งสังคมที่เจริญแล้วมันไม่ใช่ สังคมวัดด้วยตำรา วัดกันด้วยบทความ” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

การนำเสนอความเห็นต่าง ผู้นำเสนอคำสอนจึงต้องเคารพและยอมรับฟังความเห็นต่าง โดยคำนึงถึงความถูกต้องและความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน ดังความเห็นที่ว่า

“ความขัดแย้งบ้านเรานั้นไม่จบหรอก เพราะความเห็นต่างนั้นไม่เกิดวันนี้ มันเกิดแต่ไหนแต่ไรแล้ว ยุคอุละมาอ์ก่อนๆ ก็เห็นต่างมาก่อนแล้ว เราแค่เอาของเขามาพูดคุยต่อ เราจะทำอย่างไรให้สามารถอยู่ด้วยกันได้ ไม่ให้คนต่างศาสนิกเห็นมุสลิมแตกแยกกัน บางเรื่องที่เราสามารถที่จะปรองดองกันได้ ยอมรับกันได้ ก็ควรจะทำ” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 พฤศจิกายน 2564)

เช่นเดียวกับข้อเสนอแนะของบางท่านที่มีความเห็นว่า หน้าที่สำคัญของผู้นำเสนอคำสอนอิสลาม คือ จะต้องศึกษาเพิ่มเติม เตรียมความรู้และข้อมูลที่เป็น และพร้อมที่จะเปิดใจรับฟังความเห็นต่าง ไม่ยึดติดความรู้ของตนหรือความรู้เดิมที่อาจสร้างความแตกแยกได้ ดังความเห็นที่ว่า

“ประเด็นหลักๆ ก็คือ หนึ่งเราต้องเตรียมความรู้ สองเปิดใจให้กว้าง เพราะคนเราส่วนใหญ่จะเอาความรู้ตั้งไว้ข้างหลัง คือไม่รู้ในสิ่งที่เคยเกิดขึ้นมาก่อน ความรู้เลยไม่สามารถนำมาแก้ได้ ไม่มีข้อมูล ไม่มีความรู้ และด้วยความที่ใจ

เคยขัดแย้ง เคยยึดติดกลุ่ม มันก็เป็นเรื่องใหญ่ นี่คือประเด็นหลัก เพราะความรู้ไม่เพียงพอ หรือไม่กว้างพอ มีความรู้นิดๆ หน่อยๆ ไม่กว้าง เป็นความรู้ที่เคยเรียนมานิดๆ ไม่กว้าง อันนี้คือประเด็นใหญ่” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน 2564)

สอดคล้องกับข้อเสนอแนะของผู้ให้ข้อมูลหลักท่านอื่น ดังความเห็นที่ว่า

“ถ้าไม่ให้ความแตกแยก ต้องศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม ไม่ยึดติด เพราะงั้นมันจะแก้ปัญหาคำนี้ได้ยาก” (กรรมการอิสลามประจำมัสยิด (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 มีนาคม 2565)

โดยเฉพาะจะต้องศึกษาและทบทวนข้อชี้ขาดทางศาสนาในประเด็นร่วมสมัยอยู่เสมอ ไม่ยึดติดกับตำราเรียนเก่าๆ เท่านั้น ดังความเห็นที่ว่า

“นักวิชาการตอนนี้ ผู้ที่มีวิชาการ นักบรรยาย ต้องอ่านและย้อนไปยังพิวตาต่าง ๆ และยึดมั่นในหลักการและอุศูลุลฟิกฮ์ อย่าไปยึดติดกับตำราเก่าๆ เพราะตำราเก่าไม่มีปัญหาใหม่ๆ” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 24 เมษายน 2565)

นอกจากนี้ ผู้นำศาสนาหรือโต๊ะอิหม่าม ถือเป็นบุคคลสำคัญที่จะทำหน้าที่ในการอธิบายและชี้แจงหลักการศาสนาให้ผู้ตามได้เข้าใจ เพื่อป้องกันความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นจากความเห็นต่าง ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านกล่าวว่า

“อิหม่ามนี้ คือ ตัวหลักเลยที่ต้องชี้แจงสิ่งเหล่านี้ ต้องบอกต้องสอน อธิบายให้เข้าใจ ให้กับมะฮ์มูมแต่ละหมู่บ้านและมัสยิดได้เข้าใจ นี่คือหลักวะสะฎียะฮ์ที่จะให้ทุกคนนั้นเข้าใจซึ่งกันและกัน อย่างเช่น อิหม่ามชาฟีอีและอิหม่ามอะห์มัดมีทรรศนะต่างกันเรื่องกุนุต แต่ทั้งสองก็ยังละหมาดร่วมกันได้” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 18 ตุลาคม 2564)

3) ประเด็นเกี่ยวกับการคำนึงถึงวิธีการและรูปแบบในการนำเสนอหลักการศาสนาท่ามกลางความเห็นต่าง โดยคำนึงถึงมารยาทในการเห็นต่าง เคารพความเห็นต่าง มีวิธีการและรูปแบบที่เหมาะสมในการนำเสนอความเห็นต่าง ทั้งนี้เพื่อรักษาภาพลักษณ์ที่ดีของอิสลามและสังคมมุสลิมในมุมมองและทรรศนะคติของเพื่อนต่างศาสนิกในสังคมไทย ดังข้อเสนอแนะต่อไปนี้

“ประเด็นความเห็นต่าง ยอมรับความต่าง และเรื่องของการคำนึงผลกระทบในแต่ละประเด็นที่เกี่ยวกับต่างศาสนิกนี้มันมีอะไรบ้าง อยากให้คำนึงด้วย เพราะภาพลักษณ์ของอิสลามจะเป็นอย่างไร เราทะเลาะกันเองจนภาพลักษณ์

ของอิสลามเสียหาย เพราะเราอยู่กับต่างศาสนิก อย่าลืมตรงนั้นด้วย จะทะเลาะ จะเถียงจะโต้ จะว่าอะไรยังไงต้องดูผลกระทบด้วย ดูให้รอบด้าน” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

เช่นเดียวกับความเห็นของท่านอื่น ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญว่า ทุกฝ่ายจะต้องเปิดใจ ยอมรับ แลกเปลี่ยน และเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อรักษาความเป็นเอกภาพของสังคมและความเป็นพี่น้องร่วมศรัทธา ดังที่ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านกล่าวว่า

“แต่ฝ่ายต้องเปิดใจ ยอมรับการปฏิบัติที่แตกต่างกัน จากสิ่งที่ตัวเองเคยปฏิบัติ เปิดใจในการที่จะรับ เปิดใจในการที่จะศึกษาเรียนรู้แลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน จะทำตามด้วยกัน หรือไม่ทำนี่ไม่เป็นไร แต่อย่างน้อยให้เข้าใจว่าสิ่งที่พี่น้องเราปฏิบัติ มีที่มาอย่างไรในระดับหนึ่ง พยายามที่จะทำความเข้าใจ เปิดใจรับส่วนนั้น ส่วนที่มีความแตกต่าง คำนึงถึงการสร้างเอกภาพ การเป็นพี่น้อง อันนี้เราตัดขาดกันไม่ได้ ดังนั้นอย่าทำเรื่องเล็กให้เสียเรื่องใหญ่ ต้องมองเรื่องสำคัญใหญ่ๆ เป็นหลัก ให้สิ่งปลิกย่อยนั้นยังคงปลิกย่อยต่อไปได้ ฉะนั้นต้องทำเรื่องเล็กให้น้อยลง และเรื่องใหญ่ก็ยังคงความสำคัญ และจะได้อยู่บนความพอดีพองาม และยอมรับถึงสภาพการปฏิบัติของคนในชุมชนในสังคมที่มีความหลากหลาย” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านมีคำแนะนำว่า บางครั้งผู้เห็นต่างก็ต้องทำตัวเป็นกลาง เคารพ และยอมรับความเห็นต่าง โดยเชื่อว่า ต่างคนก็ต่างมีหลักฐานของตนเอง และเป็นความโปรดปรานที่ผู้ศรัทธาได้รับ เพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นจากการแสดงความเห็นต่างกัน ดังที่กล่าวว่า

“การอยู่ร่วมกันบนพื้นฐานคิลาฟียะฮฺ ถือว่าเป็นเราะมะตที่สามารถทำได้ทั้งสองฝ่าย และไม่มีตกลงชี้ขาดเลยว่า ห้ามทำ ตราบใดที่ทั้งสองฝ่ายก็ต่างมีหลักฐานที่ถูกต้องและเราก็ต้องเป็นกลางในการปฏิบัติตาม อยู่กันอย่างสมานฉันท์ ไม่มองคนอื่นเป็นบิดอะฮฺ หรือยึดเฉพาะความเห็นหรือแนวทางปฏิบัติของตนเท่านั้น โดยจะต้องมองทั้งสองด้าน และเปิดใจยอมรับความเห็นที่แตกต่าง ที่สำคัญไม่ใช่เฉพาะบิดอะฮฺ แต่ในมุอะมาละตาก็มีมากกว่าด้วยซ้ำ และถือเป็นประเด็นร่วมสมัยที่จะต้องมองว่าคนที่ทำก็ต่างมีจุดยืนและมีหลักฐานของตัวเอง เพราะองค์ความรู้ของแต่ละคนแตกต่างกัน และอัลลอฮฺ ﷻ ให้เราอาจินดีเดียว” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 พฤษภาคม 2565)

นอกจากนี้ ผู้นำเสนอหลักการศาสนาจะต้องพิจารณาและคำนึงถึงผลลัพธ์ในหลาย ๆ ด้าน และใช้เวลาแก่ผู้เรียนหรือผู้เห็นต่างในการปรับเปลี่ยนความคิดเห็นหรือยอมรับความเห็นของตน ดังที่ ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่าน กล่าวว่า

“เพราะว่าการอยู่ในสังคมยุคปัจจุบันนี้ ถ้าเราไม่คำนึงหลาย ๆ อย่าง แน่แน่นอน อยู่แล้วมันจะมีปัญหา ดังนั้นเราจะพูดอย่างไรก็แล้วแต่ หรือว่าใช้หลักการวะ สะฎียะฮฺ วะสะฎียะฮฺ ในที่นี้ก็คือว่า เราจะทำอย่างไร ในการยอมรับพระคัมภีร์ที่มีความแตกต่างและปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้อง เพราะนั่นคือหลักการวะสะฎียะฮฺที่ผมเห็น เพราะปัญหาที่เกิดขึ้น เกิดจากความสุดโต่งจนเกินไป เข้มจนเกินไป หย่อนยานจนเกินไป ก็ไม่ได้เช่นกัน” (กรรมการอิสลามประจำมัสยิด (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2564)

เช่นเดียวกับผู้ให้ข้อมูลหลักท่านอื่น กล่าวว่า

“การที่เราจะใช้หลักวะสะฎียะฮฺเพื่อขจัดความขัดแย้งให้ทุกคนสามารถอยู่ร่วมกันในแถวเดียวกันอย่างแนบชิดให้เหมือนเศาะฮาบะฮฺนั้นคงจะยาก แต่ผมก็เชื่อว่า ถ้าทุกคนย้อนกลับไปอัลกุรอานหรือสุนนะฮฺของท่านนบี เชื่อว่าความจริงนั้นมีหนึ่งเดียว ด้วยความอริคลาส ไม่ตะอัสศุบ ก็อาจจะเป็นไปได้ เพราะเราจะไม่ตั้งตนเป็นปรีภักซ์ต่อผู้เห็นต่าง เรื่องปัญหาคิลาฟียะฮฺ เรื่องวินิจฉัยต่างๆ จึงไม่ใช่เรื่องที่เราจะเห็นต่างแล้วจะมาทะเลาะกัน และไม่ทำให้ปัญหาการเห็นต่างเป็นการแบ่งพรรคแบ่งพวก” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 พฤศจิกายน 2564)

ผู้นำเสนอหลักการศาสนาจึงต้องใช้เวลา มีวิทย์ปัญญาในการนำเสนอความเข้าใจ และคำนึงถึงบริบททางสังคม ดังความเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่าน กล่าวว่า

“กระบวนการ วิธีการที่จะทำให้หลักการจริงๆ กุรอาน สุนนะฮฺ ได้ถูกนำไปสู่การปฏิบัติ ต้องมีหิกมะฮฺ ต้องวิทย์ปัญญา ต้องมีเหตุมีบท ต้องดูบริบทหลายอย่างประกอบ มีความสำคัญมากที่จะทำให้เกิดวะสะฎียะฮฺ คงต้องดูวิเคราะห์ซีเราะฮฺฮฺนบีเยอะๆ มันไม่ใช่วันเดียวที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลง และมีกระบวนการตาดัรรูญ์ ค่อยๆ เป็นค่อยๆ ไป ปฏิบัติต่อคนที่อยู่ในสังคมหลากหลายอย่างไรบ้าง เพราะคำถามเดียวกัน แต่คนต่างคนมาถาม นี้ก็ตอบไม่เหมือนกัน สิ่งเหล่านี้เป็นองค์ความรู้ที่จะถอดเป็นหลักวะสะฎียะฮฺไปสู่สังคมได้มาก” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 7 พฤศจิกายน 2564)

4) ประเด็นเกี่ยวกับการจัดการระบบงานเผยแผ่อิสลามในสังคมไทย โดยสนับสนุนให้สถาบันการศึกษาหรือหน่วยงานที่รับผิดชอบบริหารกิจการศาสนาอิสลามในประเทศไทยจัดอบรมความรู้และให้ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการนำเสนอคำสอนอิสลาม ตลอดจนการออกหนังสือรับรองแก่ผู้ผ่านการประเมินเพื่อนำเสนอคำสอนอิสลามตามเงื่อนไขและคุณสมบัติที่เหมาะสม ทั้งนี้เพื่อสร้างความตระหนักถึงเสรีภาพและมารยาทในการแสดงความคิดเห็นต่างในหลักการศาสนา และเพื่อป้องกันความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากความเห็นต่างที่ไม่สามารถหาข้อยุติได้ ดังข้อเสนอแนะต่อไปนี้

“อยากให้จัดระบบการตะวะฮฺ โดยส่วนตัวผมคิดว่ามันจะเข้ามาช่วยได้เยอะ ระบบเรายังไม่มี จัดระบบการตะวะฮฺ ระบบการพัฒนานักตะวะฮฺ ใบอนุญญาต ตะวะฮฺ ประมาณนี้ จะช่วยแก้ปัญหาเหล่านี้ได้ เราตั้งกว้าง ๆ ว่าจะจัดระบบ ตะวะฮฺ พิจารณาตั้งแต่เรื่องของตะวะฮฺ มีระบบ มีระเบียบ มีการจัดตั้ง หน่วยงานที่รับผิดชอบโดยตรง มีทรัพยากร มีอุปกรณ์เทคโนโลยี ที่เข้ามาช่วย มีงบประมาณ ระบบบริหารนั้นแหละ มีเจ้าหน้าที่เข้ามา มีระบบเข้ามา มี งบประมาณเข้ามาช่วยสนับสนุน มีเงินเดือน มีองค์กรตรวจสอบควบคุม อบรม พัฒนา ใช้คำว่าองค์กรพัฒนานักดาอียี่ก็ได้ เพราะแต่ละคนก็ไปสอนตามที่ ตัวเองเรียนมา เพราะฉะนั้นถ้าเราอบรมก่อน ทุกคนก็จะสอนตามกรอบที่ องค์กรได้กำหนดไว้ว่า คุณสอนได้เท่านั้นนะ ถ้ามีปัญหาอะไรก็มาอบรมมาสัมมนา กัน เพื่อที่จะออกกรอบต่อไปในอนาคตได้อีก อย่างน้อยก็มีคนกลุ่มหนึ่งที่อยู่ใน กรอบ ถึงแม้บางส่วนจะไม่ยอมเข้า ส่วนน้อยก็ต้องปล่อยไป ให้ส่วนใหญ่อยู่ได้ ก็โอเค” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

“พูดกว้าง ๆ ว่าต้องจัดระบบการตะวะฮฺ ถ้าระดับมหาลัยจะมีส่วนอย่างไร ใน ฐานะเราเป็นนักวิชาการ เรามีส่วนเข้าไปทำอะไรได้บ้าง จัดหลักสูตรการตะวะฮฺ หรืออบรมนักตะวะฮฺร่วมกับสำนักจุฬาร่วมกับคณะกรรมการอิสลาม จังหวัด ส่วนสำนักจุฬาหรือสำนักกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทยเขา จะจัดระบบยังไงให้มีระเบียบ ให้มีกฎหมาย มีเจ้าหน้าที่มีองค์กรออก ใบอนุญญาตก็เป็นเรื่องของเขา แต่เราคิดว่าควรจัดระบบการตะวะฮฺอิสลามใน ประเทศไทย” (นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 12 ตุลาคม 2564)

“ข้อเสนอของผม จะทำอย่างไร แต่ไม่รู้ว่าเป็นหน้าที่ของใคร ในการให้ จิตสำนึกกับคนที่ทำการสอน ไม่ว่าจะสอนที่มีสยิดหรือที่ไหนก็แล้วแต่ ให้ คำนี้ถึงความแตกแยก ในการนำเสนอข้อมูลต่างๆ จะทำอย่างไร ซึ่งสิ่งเหล่านี้ ที่ประเทศมาเลเซียเขาจะมีการอบรมกันก่อนที่จะมีการบรรยายของแต่ละ มัซยิด เขาจะมีตรงนี้ ผมคิดว่า ถ้าทำได้ตรงนี้เป็นสิ่งที่ดี ให้สำนึกว่าเราในฐานะ ที่อยู่ร่วมกัน มีพรรณนะที่แตกต่างกัน จะทำอย่างไรในการนำเสนอเรื่องการ เรียนการสอนต่างๆ ไม่ให้เกิดความขัดแย้ง ซึ่งจะนำไปสู่ความแตกแยกกัน จะ เป็นมัซยิดหรือใครก็แล้วแต่ และน่าจะมีหนังสือรับรองผ่านการอบรมด้วย ที่ พุดแบบนี่ไม่ใช่อะไร เท่าที่ผมดูคลิป หลายคลิปมันเกินไป เรื่องนิดเดียว จะ แก่ปัญหาเรื่องนิดเดียวแต่ทำให้เกิดหลาย ๆ ปัญหา” (กรรมการอิสลามประจำ มัซยิด (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 19 พฤศจิกายน 2564)

เช่นเดียวกับความเห็นที่อยากให้ทุกฝ่ายมีความร่วมมือกันว่า “สังคมมันต้องอยู่ในกระบวนการทำงานร่วมกัน ระดับผู้รู้ ระดับอุละมาอ์ ระดับผู้นำ ต้องทำงานร่วมกัน ต้องมีการพบปะแลกเปลี่ยน หรือสัมมนา จรรยาบรรณนักดาอีย์ การเคารพความหลากหลายความหลากหลายด้านพิกฮ งานลักษณะนี้สมควรที่จะจัด และในระดับผู้นำสูงสุดต้องมีการกระจายเนื้อหา เกี่ยวกับวะสะฎียะฮ์ด้วย” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์ (ก), ผู้ให้ สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2564)

นอกจากนี้ผู้ให้ข้อมูลบางท่านมีความเห็นว่า หากนักวิชาการบางกลุ่มหรือบางคนไม่ให้ความ ร่วมมือ หรือไม่แสดงจุดยืนร่วมกันในการแก้ไขปัญหาในเรื่องความขัดแย้ง ก็จะทำให้การสร้างความเป็น เอกภาพและการปรองดองกันเป็นเรื่องที่ยากลำบาก เพราะไม่ใช่แต่จะเน้นเรื่องวิชาการเท่านั้น แต่ ทุกฝ่ายจะต้องมีจุดยืนหรือแนวทางร่วมกันในการแก้ไขปัญหาเหล่านี้ด้วย ดังความเห็นของผู้ให้ข้อมูล หลักท่านหนึ่ง กล่าววว่า

“บางคนรู้ ทั้งที่รู้ว่า อันไหนเป็นสิ่งที่ถูกต้อง อันไหนไม่ถูกต้อง แต่เนื่องจากอัน นี้มาจากฝ่ายโน้น ไม่ได้มาจากเรา ทำให้เราไม่สามารถรับสิ่งนั้นได้ และนี่คือ ปัญหาใหญ่เลยที่เราจะนำวะสะฎียะฮ์มาปรับใช้ เพราะมันไม่ใช่แค่เรื่อง วิชาการอย่างเดียว แต่มันอยู่ที่จุดยืนของเรา สำคัญมากเลย เพราะถ้าคนใน บ้านเราเปิดใจกันทั้งหมด ก็ไม่ยากที่เราจะมาปรองดองกัน แต่ปัญหาปัจจุบัน ไม่ใช่เรื่องของหลักวิชาการโดยภาพรวม แต่จะมาขัดแย้งตรงพรรคพวก อันนี้ พวกวะสะฎียะฮ์อันนี้ไม่ใช่วะสะฎียะฮ์อันนี้การเมืองแบบอื่น อันนั้นการเมืองแบบอื่น

เพราะฉะนั้นถ้าหากเราไปทำวิจัยเรื่องวะสะฎียะฮฺ อยากให้เราไปคิดว่าจะมีวิธีการละลายแนวคิดนี้อย่างไร เพื่อให้ทุกคนได้เปิดใจและหาช่วงว่างหรือจุดรวมของแต่ละฝ่ายเพื่อให้เราเดินทางไปด้วยกัน” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ช), ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2565)

5) ประเด็นเกี่ยวกับมารยาทการใช้สื่อสารมวลชนหรือโลกออนไลน์เพื่อการเผยแพร่คำสอนอิสลามหรือการแสดงความคิดเห็นต่อหน้าสาธารณชน ซึ่งผู้นำหรือผู้นำเสนอคำสอนอิสลามนั้นจะต้องตระหนักถึงบริบททางสังคม ผลกระทบต่อด้านความเป็นเอกภาพในสังคม และผลประโยชน์ของส่วนรวม ดังข้อเสนอแนะของผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่าน ดังนี้

“แนวทางการจัดการความคิดเห็นที่สำคัญวิธีหนึ่ง คือการประชุมหารือกันโดยไม่ต้องออกสื่อสาธารณะ ซึ่งในเรื่องการปฏิบัติตามบทบาทใน พรบ.ถือเป็นเรื่องสำคัญที่กรรมการอิสลามจะต้องให้ข้อมูลกับบรรดาอิหม่ามที่ดูแลมัสยิดมากกว่าจะไปก้าวก่ายหน่วยงานอื่น เช่น สถาบันปอเนาะ โรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม หรือองค์กรใด ซึ่งถือได้ว่าเป็นการลดความขัดแย้งกับองค์กรอื่นได้ด้วย และต้องยอมรับว่าพวกเขาอยู่นอกการกำกับดูแลและอำนาจการบริหารของคณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด ขณะเดียวกัน ข้อเสนอแนะแก่คนที่เป็นผู้นำ ไม่ว่าจะระดับใดในทุกภาคส่วน ถึงแม้จะมีความเห็นต่างกันในบางทหรณะ ก็ขออย่าได้นำเสนอในที่สาธารณะ ซึ่งถือได้ว่าในเรื่องนี้มีการปฏิบัติในระดับที่ดี ไม่มีการโจมตีกัน ความขัดแย้งในสังคมก็ลดลง ถึงแม้การปฏิบัติในเรื่องหลักการศาสนาจะยังมีแตกต่างกันก็ตาม” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ช), ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 กรกฎาคม 2565)

เมื่อพิจารณากรณีการใช้สื่อสาธารณะกล่าวให้ร้ายผู้เห็นต่าง หรือการแสดงความคิดเห็นต่อหน้าสาธารณชนผ่านช่องทางสื่อสารมวลชน ถือได้ว่าเป็นอีกสาเหตุสำคัญที่ทำให้ความขัดแย้งเพิ่มขึ้น เพราะความจริงแล้ว ผู้นำเสนอข้อมูลควรจะต้องกลั่นกรองสิ่งที่พูดให้ดีและต้องตระหนักในความรับผิดชอบต่อสังคมให้มาก ทั้งนี้เพื่อไม่ให้ตนเองเป็นเหตุที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง ดังความเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลักที่ว่า

“เพราะสื่อปัจจุบัน มันก็มีทั้งของดีและเป็นขยะ และชาวบ้านก็เลือกไม่เป็น จะเลือกฟังไม่เป็น บางทีก็มีการใส่ร้ายโดยไม่ใช่ ไปว่ากลุ่มนั้นอย่างนี้ อย่างนั้น ซึ่งเขาก็ไม่ได้เป็นแบบนั้น มันก็ไม่ถูก ไม่ควรทำแบบนั้น ก็ควรตรงไปตรงมา ไปบอกเขามีความเห็นแบบนั้น จุดยืนแบบนั้น ทั้งที่เขาไม่ได้เชื่อแบบนั้นเลย มันก็

ไม่ใช่ ไปใส่ร้าย อย่างที่ว่าปัจจุบัน โอกาสที่จะทำให้เกิดความขัดแย้งมันมากขึ้น เพราะเสรีภาพออนไลน์มันเปิดกว้าง ใครมีอะไรก็พูดได้ พูดได้หมด ทั้งที่สิ่งที่พูดไม่ได้รับการกลั่นกรองเท่าที่ควร บางคนก็พูดดี ตั้งใจ บางคนคือ เท่าที่สังเกตดู ก็มีพูดเพื่อเอาใจ มันปนกันระหว่างของดีกับไม่ดี ทำให้ชาวบ้านนี้ เลือยกยากนะ ว่านี่ของดี มีทั้งดีไม่ดี จะว่าไปก็คนพูดก็พูด มีทั้งของดีและไม่ดี มันปนกัน ส่วนใหญ่ก็โอเค บางเรื่องไปเกี่ยวกับความขัดแย้งทางสังคม ก็จะทำให้สังคมขัดแย้งมากขึ้น โดยเฉพาะผู้ใช้ยูทูปนี้ หากใช้ไม่ดีก็มีโอกาสเพิ่มความขัดแย้งมากขึ้นไปอีก” (ผู้ทรงคุณวุฒิจุฬาราชมนตรี (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์, 1 สิงหาคม 2565)

ผู้วิจัยพบว่า ผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่านให้ความเห็นในเรื่องนี้เช่นกันว่า “กรณีการสอนผ่านสื่อออนไลน์ ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องที่สะดวกรวดเร็วในปัจจุบัน สิ่งที่ต้องระวังอย่างยิ่ง คือ การแสดงความคิดเห็นหรือนำเสนอคำสอนในประเด็นที่มีความเห็นต่าง จะต้องอธิบายให้หลากหลายทรรศนะ เพื่อให้คนฟังได้ซึ้ง น้ำหนักและตัดสินใจ อย่างบังคับใครว่า เขาต้องทำอะไร ต้องยึดถือแบบไหน ที่สำคัญคือต้องให้เกียรติกัน โดยเฉพาะกรณีที่ไม่สามารถหาข้อยุติได้ ควรนำทางออกของบรรดาปวงประชาญ คือ ยึดหลักการที่ว่า “คำตัดสินสิ้นของผู้นำ ย่อมถึงที่สุด” มาใช้ สังคมก็จะไม่เกิดความแตกแยก ไม่มีความขัดแย้ง” (ผู้ทรงคุณวุฒิจุฬาราชมนตรี (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 4 สิงหาคม 2565)

โดยสรุปผลการศึกษาและการวิเคราะห์ความเห็นเกี่ยวกับแนวทางข้างต้น ผู้วิจัยสามารถนำเป็นข้อมูลในการนำเสนอแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎีเยฮฺในจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ดังปรากฏในภาคผนวก (ง) ทั้งนี้ เพื่อเป็นตัวอย่งการวิเคราะห์ความจำเป็นในการหาทางออกที่เหมาะสม ตลอดจนเป็นคู่มือในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎีเยฮฺสำหรับผู้นำเสนอคำสอนอิสลามในการแสดงความคิดเห็นต่าง เพื่อป้องกันความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศไทย และถือเป็นข้อค้นพบซึ่งเป็นประโยชน์ต่อองค์กรบริหารกิจการศาสนาอิสลาม สถาบันการศึกษาอิสลาม สถาบันหรือศูนย์วะสะฎีเยฮฺ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้นำผลการศึกษานี้เป็นสารสนเทศในการกำหนดนโยบาย ระเบียบ แนวทาง หรือคู่มือปฏิบัติตนสำหรับผู้นำและกรรมการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม นักวิชาการมุสลิม และผู้นำเสนอคำสอนอิสลาม โดยคาดหวังว่า แนวทางที่ได้จากการศึกษานี้จะเป็นเสมือนเครื่องมือในการสนับสนุนให้ผู้มีความเห็น

ต่างกันให้เห็นคุณค่าและความสำคัญในเรื่องการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิม สนับสนุนการนำเสนอคำสอนอิสลามบนแนวทางสายกลาง เปิดใจรับฟัง เคารพ และให้เกียรติความเห็นต่าง ตลอดจนรักษาความเป็นเอกภาพของสังคมและความเป็นพี่น้องในอิสลาม ดังที่ ฎอฮา ญาบิร อัล อัลวานี (2562: 123) ได้กล่าวถึงภราดรภาพและเอกภาพของผู้ศรัทธาว่า

“ความเป็นพี่น้องในอิสลามเพื่อแสวงหาความโปรดปรานของอัลลอฮฺ และใจที่เป็นเอกภาพของประชาชาติมุสลิม เป็นบทบัญญัติที่สำคัญยิ่งที่จะนำไปสู่การศรัทธาที่แน่วแน่ต่อเอกภาพของอัลลอฮฺ เช่นเดียวกับข้อห้ามเกี่ยวกับการทำลายความเป็นพี่น้องในอิสลาม ก็เป็นข้อห้ามที่รุนแรงยิ่งนัก นี่คือเหตุผลของบรรดาอูละมาอ์ยุคก่อน ๆ เมื่อเผชิญกับปัญหาคิลาฟียะฮฺ บ่อยครั้งที่พวกเขาจะเลือกสิ่งที่เป็นอัฟฎอลน้อยกว่าเพียงเพื่ออ้างไว้ซึ่งเอกภาพ หลีกเลี่ยงการโต้แย้งและถกเถียง พวกเขาจำยอมที่จะละทิ้งที่เป็นสุนันต์ในทรรศนะของพวกเขา และปฏิบัติในสิ่งที่เป็นฮารุส เพียงเพื่อรักษาความเป็นพี่น้องดังกล่าว”

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การนำเสนอผลการวิจัยเรื่อง วัชระสิทธิ์ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยกล่าวถึงวัตถุประสงค์การวิจัย ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ มีรายละเอียด ดังนี้

5.1 วัตถุประสงค์การวิจัย

5.1.1 เพื่อศึกษาแนวคิดและความจำเป็นในการปรับใช้วัชระสิทธิ์ในความเห็นต่างในอิสลาม

5.1.2 เพื่อศึกษาสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

5.1.3 เพื่อศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วัชระสิทธิ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

5.2 ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยสามารถสรุปขั้นตอนการวิจัยในการดำเนินการแต่ละขั้นตอนดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การศึกษาวิเคราะห์แนวคิดวัชระสิทธิ์ในความเห็นต่างในอิสลาม โดยการศึกษาข้อมูลเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องวัชระสิทธิ์ในความเห็นต่างในอิสลาม และความเห็นต่างในอิสลามเพื่อวิเคราะห์กรอบแนวคิดความจำเป็นในการเสริมสร้างการปรับใช้วัชระสิทธิ์ในความเห็นต่างในอิสลาม

ขั้นตอนที่ 2 การสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย โดยนำผลที่ได้จากการศึกษาวิเคราะห์แนวคิดวัชระสิทธิ์ในการนำเสนอหลักการอิสลามและความเห็นต่างในอิสลาม มาสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัยและการจัดทำแบบสัมภาษณ์ พร้อมตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือตามที่ได้กล่าวไว้ในเรื่องเครื่องมือการวิจัย

ขั้นตอนที่ 3 การศึกษาภาคสนามโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ผู้ข้อมูลหลักเกี่ยวกับสาเหตุ สภาพความขัดแย้ง และแนวทางปรับใช้วัชระสิทธิ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งผู้วิจัยคัดเลือกตัวอย่างแบบก้อนหิมะหรือแบบลูกโซ่ (Snow Ball or Chain Sampling) จากกลุ่มผู้ข้อมูลหลัก (Key informant) หรือผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในเรื่องการนำเสนอและให้ความเข้าใจด้านหลักการศาสนาอิสลามในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ จำนวน 27 คน จาก 9 กลุ่ม ๆ ละ 3 คน ประกอบด้วย ผู้ทรงคุณวุฒิจุฬาราชมนตรี

คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด คณะกรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม และวิทยากรอิสลามศึกษาแบบเข้ม และใช้เทคนิคการจำแนกชนิดข้อมูล (Typological Analysis) ในระดับจุลภาค ด้วยวิธีการวิเคราะห์คำหลักเพื่อจัดกลุ่มคำ (Domain Analysis) และนำเสนอผลการศึกษาในรูปแบบตารางวิเคราะห์คำหลัก จำแนกตามประเด็นและข้อคำถาม

ขั้นตอนที่ 4 การสร้างร่างแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยการจัดประชุมอิงผู้ทรงคุณวุฒิหรือผู้เชี่ยวชาญ (Connoisseurship) จำนวน 9 คน ซึ่งเลือกโดยใช้วิธีการแบบเจาะจงและเป็นตัวแทนจากกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลการสัมภาษณ์จาก 9 กลุ่มๆ ละ 1 คน เพื่อให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้ให้ข้อสะท้อน ยืนยันถึงความเหมาะสม และความเป็นไปได้ของแนวทางที่ยกร่างขึ้น ตลอดจนร่วมอภิปรายและให้ข้อเสนอแนะเพื่อนำไปสู่การพัฒนาารูปแบบที่มีความเหมาะสม และนำข้อมูลที่ได้ไปวิเคราะห์ข้อมูลเชิงเนื้อหา

ขั้นตอนที่ 5 การสรุปและนำเสนอรายงานการวิจัย โดยผู้วิจัยดำเนินการตามลำดับ ดังนี้

- 1) ปรับปรุงแก้ไขการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ตามข้อเสนอแนะของอาจารย์ที่ปรึกษา แล้วให้อาจารย์ที่ปรึกษาตรวจสอบ
- 2) สรุปผลและปรับปรุงแก้ไขขั้นสุดท้าย
- 3) เขียนรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

5.3 สรุปผลการวิจัย

การสรุปผลการวิจัยเรื่อง วะสะฎียะฮฺ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ผู้วิจัยนำเสนอตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

5.3.1 การศึกษาแนวคิดและความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในความเห็นต่างในอิสลาม เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 มีผลการวิจัยโดยสรุป ดังนี้

แนวคิดและความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในความเห็นต่างในอิสลาม คือ แนวคิดในการขับเคลื่อนความเชื่อและความคิดของผู้นำเสนอคำสอนอิสลามให้อยู่บนแนวทางอิสลามสายกลาง ซึ่งปลอดภัยจากความสุดโต่งและความหย่อนยาน เป็นแนวคิดที่ตระหนักรู้และเข้าใจวิธีการนำเสนออิสลาม โดยให้ความสำคัญต่อหลักฐานและยอมรับการใช้สติปัญญา ยึดมั่นในอุดมการณ์ ความถูกต้อง และคำนึงถึงสภาพความเป็นจริงโดยสามารถจัดลำดับความสำคัญก่อนหลัง มีความยืดหยุ่นในการ

สร้างแรงจูงใจและการสําทบอย่างเหมาะสม ให้ความสำคัญต่อเนื้อหาและสาระที่ครอบคลุมมิติต่าง ๆ ของชีวิต รวมถึงให้ความใส่ใจต่อเรื่องบุคลิกภาพและมีมารยาทในการเคารพความเห็นต่างในหลักคำสอนของอิสลาม ถือเป็นแนวคิดที่จำเป็นต่อสังคมมุสลิมในการลดความข

5.3.2 การศึกษาสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 2

ผู้วิจัยพบว่า สาเหตุความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เกิดจาก 3 สาเหตุ ได้แก่ 1) ความแตกต่างด้านตัวบุคคล เนื่องจากความรู้ ความเข้าใจ และความสนใจที่แตกต่างกัน 2) ความแตกต่างด้านหลักฐาน ได้แก่ การมีหลักฐาน ความถูกต้องของหลักฐาน การยอมรับให้เป็นหลักฐาน และเกณฑ์การพิจารณาหลักฐานที่ต่างกัน และ 3) ความแตกต่างด้านการแสดงความเห็น เช่น การยึดหลักอิสลามสายกลาง การอ้างอิงหลักฐานหรือสายรายงาน การเปิดใจยอมรับความเห็นต่าง และการยึดติดกลุ่มหรือพวกพ้อง ในขณะที่ผลการศึกษาเกี่ยวกับสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในหลักการศาสนานั้น พบว่า ความเห็นต่างได้ส่งผลกระทบต่อสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ 2 ด้านสำคัญ ได้แก่ 1) ด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น มีการปฏิบัติศาสนกิจแตกต่างกัน ไม่ยอมปฏิบัติศาสนกิจร่วมกัน ไม่ยอมรับผู้นำองค์กรศาสนาที่เห็นต่างจากตน หรือมีการแยกมัสยิดเพื่อปฏิบัติศาสนกิจกับฝ่ายที่มีความเห็นตรงกัน เป็นต้น และ 2) ด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น เกิดความรู้สึกบาดหมางใจ หรือรู้สึกไม่พอใจกับสมาชิกในครอบครัว เครือญาติ หรือมิตรสหาย หรือระหว่างกลุ่มที่มีความเห็นต่าง การมองหน้ากันด้วยสายตาที่ตำหนิความเห็นต่าง การโต้เถียงกันรุนแรงจนเป็นเหตุให้เกิดการทะเลาะวิวาท ซึ่งในบางกรณีทำให้เกิดการทำร้ายร่างกายกัน เกิดการแบ่งกลุ่ม แบ่งพวก หรือเกิดมัสยิด 2 หลัง ในชุมชนเดียวกัน เป็นต้น

5.3.3 การศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้อที่ 3

ผู้วิจัยพบว่า แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีความเหมาะสม และมีความเป็นไปได้ที่จะนำไปปรับใช้จริง ประกอบด้วย 6 ด้าน คือ 1) ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสัจธรรม ได้แก่ การมีเจตนาที่ดีในการนำเสนออิสลาม การมุ่งหวังความเข้าใจและสัจธรรมจากการแลกเปลี่ยนความเห็นต่าง และหลีกเลี่ยงการใช้อารมณ์ในการแสดงความเห็นต่าง 2) ด้านการมีทัศนคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง ได้แก่ การมีความคิดเชิงบวกกับผู้เห็นต่าง การเปิดใจรับฟังความเห็นต่าง การขอพรให้ตนเองและผู้เห็นต่างได้รับทางนำและความเข้าใจที่ถูกต้อง 3) ด้านการแสดง

ความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม ได้แก่ การใช้ถ้อยคำดีและสุภาพในการนำเสนอความเห็น การให้เกียรติความเห็นต่างและมีมารยาทเป็นผู้ฟังที่ดี และขออนุญาตปลีกตัวเองในกรณีที่ความเห็นต่างนั้น อาจจะทำให้เกิดความขัดแย้ง 4) ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง ได้แก่ การศึกษาหลักการและคำสอนอิสลามที่ถูกต้อง การทบทวนประเด็นความเห็นต่างจากหลักฐานและแหล่งอ้างอิงที่อิสลามยอมรับ และการวิเคราะห์ความเหมาะสมด้านบริบททางสังคม 5) ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทหรศนะ ได้แก่ การนำเสนอความเห็นอย่างตรงไปตรงมา ไม่ยึดติดหลักฐานหรือทหรศนะเดียวที่ตนยึดถือ และการแสดงออกถึงการยอมรับและปฏิบัติตามความเห็นที่มีน้ำหนักกว่า และ 6) ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม ได้แก่ การแสดงความเห็นต่างภายใต้กรอบหลักการศาสนาและมีวิหยปัญญาในการแสดงความเห็น คำนึงถึงความรักและความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้ศรัทธา และการเลือกปฏิบัติตามผู้นำศาสนาอิสลามเพื่อป้องกันความเห็นต่างที่อาจนำไปสู่ความขัดแย้งและความแตกแยกในสังคม

5.4 อภิปรายผลการวิจัย

ผู้วิจัยสามารถอภิปรายผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์การวิจัย ดังนี้

5.4.1 ผลการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดและความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลามที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ แสดงให้เห็นว่า วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลาม คือ หลักการสำคัญที่ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามจะต้องให้ความสำคัญและทำความเข้าใจ เพื่อป้องกันความสับสนและความหย่อนยานในการนำเสนออิสลามในมิติต่าง ๆ ได้อย่างสมดุล ดังที่เคยปรากฏตัวอย่างความสำเร็จในยุคต่าง ๆ ไม่ว่าจะยุคท่านเราะสูล ﷺ เศาะฮาบะฮ์และตาบิอิน ตลอดจนบรรดาอุละมาอ์ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ซึ่งนับเป็นหลักการที่ทำให้อิสลามเป็นที่รู้จักในฐานะศาสนาแห่งความสันติ ความยุติธรรม ความดีเลิศ และความเป็นสายกลางท่ามกลางความหลากหลายทางความเชื่อและความคิดเห็นที่แตกต่างกันในระหว่างมุสลิมกับผู้ไม่ใช่มุสลิม หรือระหว่างมุสลิมด้วยกัน สอดคล้องกับความเห็นของ ‘Isām Sālih Ahmad Rājih (2016: 32) ได้กล่าวว่า วะสะฎียะฮ์ คือ แนวทางอิสลามสายกลางที่ปฏิเสธความสุดโต่งและความหย่อนยาน และเป็นแนวทางสำคัญในการสร้างความเป็นเอกภาพในการขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ทางสังคม ทั้งในเรื่องการปฏิบัติตามหลักการศาสนาและการดำเนินชีวิตในโลกนี้ ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงสั่งใช้ผู้ศรัทธาว่า

﴿وَابْتَغِ فِيمَا آتَاكَ اللَّهُ الدَّارَ الْآخِرَةَ وَلَا تَنْسَ نَصِيبَكَ مِنَ الدُّنْيَا وَأَحْسِنْ كَمَا أَحْسَنَ

اللَّهُ إِلَيْكَ وَلَا تَبْغِ الْفَسَادَ فِي الْأَرْضِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُفْسِدِينَ﴾ (القصص: 77)

ความว่า “และจงแสวงหาสิ่งที่อัลลอฮ์ได้ประทานแก่เจ้าเพื่อปรโลก และอย่าลืมนส่วน
ของเจ้าแห่งโลกนี้ และจงทำความดี เสมือนกับที่อัลลอฮ์ได้ทรงทำความดีแก่เจ้า และ

อย่าแสวงหาความเสียหายในแผ่นดิน แท้จริง อัลลอฮ์ไม่ทรงโปรดบรรดาผู้บ่อนทำลาย” (อัลเกาะคือศ: 77)

Ibn Kathir, Tafsir al-quran al-‘Azim (2000:1425) ได้อธิบายอายะฮ์นี้ว่า หมายถึง จงนำสิ่งที่อัลลอฮ์ ﷻ ทรงประทานให้แก่เจ้า ไม่ว่าจะเป็นที่ทรัพย์สินเงินทองและความโปรดปรานมากมายทั้งหลาย เพื่อการภักดีและการแสวงหาความใกล้ชิดจากพระองค์ด้วยวิธีการทั้งหลายที่จะทำให้ได้รับผลความดีงามในโลกหน้า และจงอย่าลืมนิสิตีต่าง ๆ ที่จะต้องดูแลรับผิดชอบ อันเนื่องจากพระองค์ได้ทรงประทานให้เป็นที่อนุญาตแก่เจ้า ไม่ว่าจะเป็อาหาร เครื่องดื่ม เครื่องแต่งกาย ที่อยู่อาศัย และการอนุมัติต่างที่เกิดขึ้นหลังจากการแต่งงาน แท้จริงพระเจ้าของเจ้านั้นมีสิทธิเหนือเจ้า ตัวของเจ้าเอง ครอบครัวของเจ้า จงรักษาและทำหน้าที่ต่าง ๆ นั้นให้ดี และอย่าเป็นผู้บ่อนทำลายหรือสร้างความเสียหายต่อสรรพสิ่งทั้งหลายที่พระองค์ทรงสร้างขึ้นของพระองค์ในหน้าแผ่นดิน

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า วะสะฎียะฮ์ เป็นทั้งหลักการและแนวทางสายกลางของอิสลามที่มีผลต่อความดีงาม ความยุติธรรม และการใช้ชีวิตตามครรลองอิสลามของบุคคล ช่วยให้เขาสามารถปรับตัวเข้ากับบริบทและสถานการณ์ต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม ไม่โอนเอียงไปด้านใดด้านหนึ่ง ไม่สุดโต่งหรือหย่อนยานกับการใช้ชีวิต ยิ่งไปกว่านั้นการนำวะสะฎียะฮ์มาปรับใช้กับสังคม ก็ยิ่งจะทำให้สังคมเกิดความเข้มแข็งและความเป็นเอกภาพ สร้างความรู้สึกรักและให้อภัยต่อกัน ตลอดจนทำลายกำแพงความรู้สึกรังเกียจกันและความขัดแย้งในสังคม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นในการนำหลักการหรือแนวทางวะสะฎียะฮ์มาปรับใช้เมื่อเกิดความเห็นต่างในอิสลาม

สอดคล้องกับความเห็นของ ‘Aliy Samah (2019: 41-48) ได้แสดงความเห็นว่า จากคุณลักษณะวะสะฎียะฮ์ที่แสดงให้เห็นถึงความดีงาม ความมั่นคง ความถูกต้อง ความง่ายตาย ความมีวิทย์ปัญญา และอื่น ๆ จึงไม่ใช่เรื่องที่น่าแปลกใจว่า วะสะฎียะฮ์จะเป็นหลักการที่ส่งผลลัพท์เชิงบวกแก่บุคคลและสังคม เช่น เมื่อกกล่าวถึงผลลัพท์ต่อบุคคลที่ยึดหลักวะสะฎียะฮ์ในการดำเนินชีวิต จะพบว่า เขาสามารถใช้ชีวิตอยู่บนหลักความยุติธรรม แบกรับความยากลำบากต่าง ๆ และเป็นบุคคลที่มีอุปลักษณะนิสัยเรียบง่าย สามารถตัดสินใจ และเลือกยึดถือแนวทางที่เหมาะสมบนพื้นฐานอิสลาม เข้าใจบริบทและสถานการณ์ต่าง ๆ รวมถึงมีมารยาทในการปฏิสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ ขณะที่ผลลัพท์ต่อสังคม จะเห็นได้ว่า สังคมที่ยึดถือหลักวะสะฎียะฮ์เป็นกรอบในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ นั้น สังคมดังกล่าวจะมีความปลอดภัย ความมั่นคง ความสามัคคี และความเป็นน้ำหนึ่งเดียวกัน ปลอดภัยจากการยึดติดพวกพ้อง การแตกแยกหรือการแบ่งกลุ่ม และปลอดภัยจากความรุนแรงทุกชนิด เป็นสังคมที่สันติสุขที่มีบรรยากาศของการให้ความรักและให้อภัยกัน สมาชิกในสังคมต่างให้เกียรติกัน เป็นสังคมที่

มีอิสลามเป็นธรรมเนียม ซึ่งจะเห็นว่า บรรดาผู้รู้ต่างเปิดใจยอมรับความเห็นต่างและตักเตือนกันด้วยมารยาทที่ดีงาม ดังที่ท่านเราะฮ์ลุส ได้เรียกร้องผู้ศรัทธาให้ยึดหลักปฏิบัติในวิถีชีวิต ท่านกล่าวว่า

122 ((لَيْسَ مِنْ أُمَّتِي مَنْ لَمْ يُجِلِّ كَبِيرَنَا، وَيَرْحَمْ صَغِيرَنَا، وَيَعْرِفَ لِعَالِمِنَا))

ความว่า “ไม่ถือว่าเขาเป็นส่วนหนึ่งจากประชาชาติของฉัน บุคคลที่ไม่ให้เกียรติต่อผู้อาวุโสของเรา ไม่มีเมตตาต่อผู้น้อยของเรา และไม่รู้จักเคารพต่อผู้มีความรู้ของเรา”

5.4.2 ผลการศึกษาสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ สามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ดังนี้

5.4.2.1 ผลการศึกษาสาเหตุของความเห็นต่างที่ทำให้เกิดความขัดแย้งในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ แสดงให้เห็นว่า สาเหตุของความเห็นต่างที่เกิดขึ้นในสังคมมุสลิมในปัจจุบันนี้ มีความคล้ายกับสาเหตุของความเห็นต่างในยุคของท่านเราะฮ์ลุส บรรดาเศาะฮาบะฮ์และบรรดาอุละมาอ์ก่อนหน้าในประวัติศาสตร์อิสลาม ซึ่งส่วนใหญ่เกิดจากความแตกต่างด้านความรู้ ความเข้าใจของบุคคล การตีความเข้าใจ ความจำ หรือหลักฐานที่ยึดถือต่างกัน ตลอดจนวิธีการนำเสนอความเห็นต่าง สอดคล้องกับความเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลักซึ่งได้กล่าวไว้ว่า

“หากเราพูดถึงสาเหตุของความเห็นต่างเกิดขึ้นจากอะไรแล้ว ความจริงในยุคของเศาะฮาบะฮ์ก็มีเกิดขึ้นแล้ว เพราะแต่ละคนมีความรู้ไม่เหมือนกัน และไม่เท่ากัน ตรงนี้เองก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความเห็นต่าง แต่ข้อสังเกตว่าพวกเขามีทางออกและไม่มีความขัดแย้งกัน ในขณะที่ความเห็นต่างในพื้นที่บ้านเรากลับมีความขัดแย้งเกิดขึ้น เนื่องจากการยึดติดความเคยชินที่เคยปฏิบัติมาแต่เดิม และถึงแม้ว่าจะรู้อยู่แล้วว่าแต่ละคนมีการปฏิบัติและมีเหตุผลต่างกัน แต่ที่มามีความขัดแย้งกัน มาทะเลาะกัน ก็เพราะผู้รู้บางคนมุ่งประเด็นที่มีความเห็นต่างและชวนทะเลาะ ยึดติดกลุ่มนิยม กล่าวหาคนอื่นว่าไม่ถูกต้อง ของตนเองถูกฝ่ายเดียว หรือกล่าวสั้น ๆ ว่าคนอื่นทำบิดอะฮ์ ซึ่งความจริงแล้ว ควรอธิบายเสริมด้วยว่าเพราะอะไร” (ผู้ทรงคุณวุฒิ จุฬาราชมนตรี (ช) , ผู้ให้สัมภาษณ์ , 4 สิงหาคม 2565)

หากแต่สาเหตุของความเห็นต่างในบางสาเหตุที่เคยเกิดจากความรู้และความเข้าใจของบุคคลต่างกันในอดีตนั้น บางประเด็นก็มีการเปลี่ยนแปลงเป็นการยอมรับและเปิดใจรับฟังความเห็นต่างได้ เพราะผู้สอนเริ่มให้ความรู้และความเข้าใจทรศนะต่าง ๆ มากยิ่งขึ้น และผู้เรียนก็เริ่มคุ้นชินกับความเห็นต่าง จึงไม่นำมาเป็นประเด็นสร้างความขัดแย้ง สอดคล้องกับความเห็นของท่านอื่นที่ว่า

¹²² หะดีษรายงานโดย Ahmad หะดีษหมายเลข 22755 อัลอัลบานีย์ (เราะฮิมะฮ์ลุส) ระบุว่า สายรายงานอยู่ในระดับหะสัน

“ความจริงแล้ว ในอดีตมีประเด็นความขัดแย้งอยู่ก่อนแล้ว แต่ไม่ได้มีการนำมาเป็นประเด็นในการแสดงความเห็นต่างกัน จนกระทั่งมีคนเรียนมากขึ้น มีคนจบจากต่างประเทศก็เริ่มมีการแสดงความเห็นต่างกันและเกิดความขัดแย้ง แต่ในปัจจุบันก็ลดลงแล้ว เพราะมีความคิดที่ว่าต่างคนต่างทำ ใครเชื่ออย่างไรก็ปฏิบัติตามที่ตนเชื่อแบบนั้น และเหตุผลที่ความขัดแย้งลดลง อาจเกิดจากหลายสาเหตุ เช่น 1) มีการเรียนรู้อย่างมากขึ้น ผู้รู้ศาสนาเองก็นำเสนอประเด็นที่เห็นต่างกันโดยอ้างหลักฐานและเหตุผลของผู้เห็นต่างทั้งสองฝ่าย คนทั่วไปจึงได้รับความรู้มากขึ้น จนกระทั่งมองว่าเรื่องความแตกต่างนี้เป็นเรื่องปกติ 2) เริ่มมีการยอมรับความเห็นต่างมากขึ้น เคารพและให้เกียรติกัน เช่นเดียวกับประเด็นการตะอวะฮ์ในอดีต ซึ่งปัจจุบันก็ถือเป็นเรื่องที่ยอมรับได้แล้ว และ 3) เกิดความคุ้นชินกับการเห็นการปฏิบัติที่แตกต่างกัน จึงยอมรับความต่างนั้นได้โดยปริยาย ซึ่งเวลาได้คลี่คลายปัญหาต่าง ๆ เอง” (กรรมการอิสลามประจำจังหวัด (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 กรกฎาคม 2565)

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ส่วนหนึ่งที่อยู่ว่าเป็นปัจจัยซึ่งทำให้เกิดจากความไม่เข้าใจกัน หรือเกิดความเห็นต่างที่นำไปสู่ความขัดแย้งได้ เพราะผู้นำเสนอคำสอนอิสลามหรือผู้เห็นต่างไม่มีความเข้าใจเกี่ยวกับแนวทางอิสลามสายกลาง จึงทำให้ไม่สามารถเผชิญหน้ากับความเห็นต่างได้อย่างถูกต้องและมีความเหมาะสม สอดคล้องกับความเห็นที่ว่า

“เพราะขาดความเข้าใจเกี่ยวกับวะสะฎียะฮ์ จึงทำให้ไม่เคารพความเห็นต่าง มองความเห็นต่างเป็นเรื่องที่ผิด ส่งผลให้ความรู้ และทรรศนะคติไม่ถูกต้อง ไม่เข้าใจความยืดหยุ่น แม้กระทั่งผู้นำบางคนก็คิดว่าการผูกมัดกับมัซฮับเป็นเรื่องจำเป็น จนนำไปสู่การตะอัสศุบ ถึงแม้ว่าจะรู้ว่า มันขัดแย้งกับหะดีษนบีก็ตาม ทำให้เกิดการตามองอย่างตาบอด และถือเป็นเรื่องน่าตำหนิ ถึงแม้เดิมที่จะมองว่าความเห็นต่างเป็นเรื่องที่เมตตา จนกระทั่งว่า ไม่เข้าใจว่าความเห็นต่างคืออะไร ไม่ยอมรับตำราอื่น ยึดถือตำราเฉพาะ ยึดมัซฮับ ตะอัสศุบ และมองว่าตนเองถูกต้อง ของคนอื่นเป็นเรื่องที่ยอมรับไม่ได้” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์ (ก), ผู้ให้สัมภาษณ์, 13 ตุลาคม 2564)

5.4.2.2 ผลการศึกษาสภาพของความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ แสดงให้เห็นว่า ผลของความขัดแย้งทำให้ผู้ศรัทธามีการปฏิบัติตามหลักการศาสนาแตกต่างกันและขาดความเป็นเอกภาพในสังคม ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงห้ามผู้ศรัทธาไว้ว่า

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ ؕ وَأُولَٰئِكَ هُمُ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾
(آل عمران: 105)

ความว่า “และพวกเจ้าจงอย่าเป็นเช่นบรรดาผู้ที่แตกแยกกันและขัดแย้งกัน หลังจากที่ยัง
บรรดาหลักฐานอันชัดแจ้งได้มายังพวกเขาแล้ว และชนเหล่านี้แหละสำหรับพวกเขา คือ
การลงโทษอันใหญ่หลวง” (อาลิอิมรอน: 105)

Ibn Kathir, Tafsir al-quran al-‘Azim (2000: 1081) อธิบายว่า พระองค์ทรงห้าม
ประชาชาติของท่านเราะสุล ให้ระวังอย่าเป็นเหมือนประชาชาติก่อนหน้า ซึ่งพวกเขาแตกแยกและ
เห็นต่างกัน จนเป็นเหตุทำให้เกิดการละเลยต่อการเชิญชวนกันสู่ความดีงามและห้ามปรามกันเรื่อง
ความชั่ว

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า จากสภาพความขัดแย้งที่เกิดขึ้นในสังคมมุสลิมในสามจังหวัดชายแดน
ภาคใต้ ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากการนำเสนอความเห็นต่างเชิงลบหรือความเห็นที่ไม่สร้างสรรค์และเป็นเหตุ
ให้สังคมมุสลิมเกิดความแตกแยกและเกิดกลุ่มต่าง ๆ มากมาย สอดคล้องกับ ‘Āqil Muhammad al-
Maqtariy (1993: 67) กล่าวว่า ความเห็นต่างเชิงลบ คือ ความเห็นต่างที่เป็นผลทำให้เกิดความ
ขัดแย้ง การแตกกลุ่ม และการยึดติดพวกพ้องนั้น ถือเป็นความขัดแย้งที่น่าตำหนิ ซึ่งท่านเราะสุล ﷺ
ได้ทรงห้ามไว้ เช่นเดียวกับที่ ‘Abdullāh bin ‘Abd al-Musin al-Turakiy (2010: 67-68) กล่าว
ว่า ส่วนหนึ่งจากผลลัพธ์เชิงลบจากความเห็นต่าง คือ ทำให้เกิดความแตกแยกและเกิดช่องว่างในสังคม
มุสลิม เกิดการยึดติดกลุ่มหรือพวกพ้อง คลั่งไคล้พรรคนะ (มัซฮับ) จนกระทั่งบางกลุ่มไม่ยอมละหมาด
ตามกัน ถึงแม้จะอยู่ในมัซฮิบเดียวกัน และอ้างว่าแต่ละคนมีแนวทางในการยึดถือ (มัซฮับ) เป็นของ
ตนเอง ไม่สามารถยอมรับฟังและเคารพความเห็นต่าง บางคนก็แยกตัวละหมาดเพียงลำพัง ไม่
ละหมาดรวมกับญะมาอะฮ์ในมัซฮิบ เสมือนว่าพวกเขา นับถือศาสนาต่างกัน และอาจกล่าวได้ว่าสาเหตุ
ที่ทำให้เกิดผลลัพธ์อันเลวร้ายเนื่องจากพวกเขาขาดความรู้ ปฏิบัติต่อกันด้วยความ อธรรม (ซอลิม)
และประพฤติดนตามอารมณ์

นอกจากนี้ ผู้วิจัยพบว่า จากสภาพความเห็นต่างที่เกิดขึ้นในสังคมมุสลิมในสามจังหวัด
ชายแดนภาคใต้มีผลทำให้บางกลุ่มไม่ยอมรับและไม่ปฏิบัติตามผู้นำองค์กรบริหารกิจการศาสนา
อิสลามในประเทศ ทั้งที่ความจริงแล้ว ตำแหน่งจุฬาราชมนตรีตามความเห็นของผู้วิจัย ถือว่าเป็นผู้นำ
สูงสุดของสังคมมุสลิมไทยในเรื่องการให้ข้อยุติหรือให้ทางออกแก่สังคมมุสลิม โดยเฉพาะเมื่อการ
ตัดสินให้คำประกาศหรือข้อชี้ขาดของสำนักจุฬาราชมนตรีในแต่ละครั้ง เกิดจากความเห็นร่วมกัน
ระหว่างจุฬาราชมนตรีกับผู้ทรงคุณวุฒิจุฬาราชมนตรีหรือผู้เกี่ยวข้อง สมควรที่ทุกฝ่ายจะนำเป็น
แนวทางในการลดหรือยุติความขัดแย้ง และถือเป็นการปฏิบัติตามคำสั่งของท่านเราะสุล ﷺ ที่ได้สั่ง

ใช้ให้ผู้ศรัทธาเชื่อฟังต่อผู้นำตราบไคที่ความเห็นนั้นไม่ขัดแย้งต่อหลักการศาสนาและรักษาไว้ซึ่งเจตนารมณ์แห่งบทบัญญัติอิสลาม ดังหะดีษจาก อิบูฮุร็อยเราะฮฺ رضي الله عنه ท่านเราะฮ์ลุส رضي الله عنه ได้เคยกล่าวแก่เขาว่า

123 ((عَلَيْكَ السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ فِي عُسْرِكَ وَيُسْرِكَ، وَمَنْشَطِكَ وَمَكْرَهِكَ، وَأَنْتَرَةِ عَلَيْكَ))

ความว่า “เป็นหน้าที่เหนือท่านที่จะต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามผู้ปกครอง ทั้งในยามที่ยากลำบากหรือยามที่มีความสุข หรือในเรื่องที่ท่านชื่นชอบพร้อมที่จะปฏิบัติตามหรือในเรื่องที่ท่านเองก็ไม่ปรารถนาที่จะทำ ซึ่งมันมีผลกระทบต่อจิตใจของท่าน”

ตราบไคที่การเชื่อฟังและการปฏิบัติตามผู้นำศาสนา ยังคงอยู่ในกรอบหลักการและเจตนารมณ์ของอิสลาม ดังรายงานจาก อลี บิน อบี ฏอลิบ رضي الله عنه ท่านเราะฮ์ลุส رضي الله عنه ได้กล่าวว่า

124 ((لَا طَاعَةَ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ، إِنَّمَا الطَّاعَةُ فِي الْمَعْرُوفِ))

ความว่า “ไม่มีการภักดีหรือปฏิบัติตามคำสั่งใด ๆ เพื่อการฝ่าฝืนต่ออัลลอฮ์ แท้จริงการปฏิบัติตามนั้น เฉพาะในเรื่องที่เป็นความดีงามเท่านั้น”

5.4.3 ผลการศึกษาแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้แสดงให้เห็นว่า ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามจะต้องเข้าใจแนวทางในการแสดงความเห็นต่างเพื่อให้ตนเองสามารถนำเสนอความเห็นอยู่ในขอบเขตที่ดีและระวังตนไม่ให้เป็นต้นเหตุแห่งความขัดแย้ง เนื่องจากขาดความรู้และไร้ความสามารถในการเผชิญหน้ากับความเห็นต่าง ดังที่ ฏอฮา ญาบิร อัล อัลวานี (2562: 5) กล่าวว่า หากมีการแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างกันในขอบเขตที่ดี ก็จะทำให้สติปัญญาของมุสลิมดีไปด้วย และจะสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาทางสติปัญญาจะเปิดโลกทัศน์ทำให้เรามองเห็นปัญหาชัดเจนและกว้างขึ้น แต่น่าเสียดายที่ข้อดีของความเห็นต่างกลับนำไปสู่โรคร้ายแห่งความบาดหมางที่กัดเซาะจิตวิญญาณจนทำให้มันอ่อนแอและเป็นเหตุทำลายตนเอง จนกระทั่งว่า บางคนก็ถือศรัทธาอิสลามเป็นมิตรสหายใกล้ชิดยิ่งกว่าพี่น้องมุสลิมของเขาที่มีศรัทธาเดียวกัน

ดังกล่าว ผู้วิจัยสามารถอภิปรายผลการศึกษาเกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยจำแนกตามรายด้าน ดังนี้

¹²³ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 1836

¹²⁴ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 1836

5.4.3.1 ผลการศึกษาเกี่ยวกับด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสัจธรรม ได้แก่ การมีเจตนาที่ดีในการนำเสนออิสลาม การมุ่งหวังความเข้าใจและสัจธรรมจากการแลกเปลี่ยนความเห็นต่าง และการหลีกเลี่ยงการใช้อารมณ์ในการแสดงความเห็นต่าง แสดงให้เห็นว่า ผู้มีความเห็นต่างจะต้องมีเจตนาในการมุ่งหวังสัจธรรมหรือมีความต้องการได้รับความเข้าใจที่ถูกต้องในการแสดงความเห็นต่างและมอบหมายการทำงานด้วยความบริสุทธิ์ใจต่ออัลลอฮ์ ﷻ เพื่อให้เกิดความรักในหลักการและรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้เห็นต่างจากตน โดยจะต้องไม่มีเจตนาชั่วร้ายให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้ง และระวังการแสดงความเห็นที่จะนำไปสู่การสร้างความแตกแยกระหว่างผู้ที่มีความเห็นต่าง เนื่องจากการแสดงความเห็นต่างที่รุนแรงหรือการโต้เถียงกัน ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความแตกแยกและออกห่างจากสัจธรรม ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า

﴿وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ لِلنَّاسِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ ۚ وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا﴾
(الكهف: 54)

ความว่า “และเราได้ชี้แจงแก่มนุษย์ในอัลกุรอานนี้แต่ละตัวอย่าง แต่มนุษย์โดยส่วนใหญ่ชื่นชอบโต้เถียงในเรื่องต่าง ๆ” (อัลกะฮฟ: 54)

สอดคล้องกับรายงานของ อัลหะสัน บิน ซิยาต อัลลุอ์ลูอี (เราะฮิมะฮุลลอฮ) กล่าวว่า ท่านอิหม่าม หะนะฟี (เราะฮิมะฮุลลอฮ) ได้เคยกล่าวว่า

" عَلِمْنَا هَذَا رَأْيٍ وَهُوَ أَحْسَنُ مَا فَدَرْنَا عَلَيْهِ، وَمَنْ جَاءَنَا بِأَحْسَنَ مِنْهُ قَبِلْنَا مِنْهُ"¹²⁵
แปลว่า “ความรู้ของเรา คือความเห็นหนึ่ง และ (เราก็คิดว่า) มันเป็นความเห็นที่ดีที่สุดเท่าที่ เราจะสามารถแสดงความเห็นให้ได้ (ซึ่งหาก) ใครนำความเห็นอื่นที่ดีกว่าความเห็นนี้มานำเสนอ เราก็จะยอมรับความเห็นนั้น”

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การมีความบริสุทธิ์ใจ การมุ่งหวังสัจธรรม และความดีงามจากความเห็นต่างนี้ คือ คุณลักษณะสำคัญของผู้นำเสนอคำสอนอิสลามทุกคน โดยเฉพาะเมื่อมีความเห็นต่างเกิดขึ้น เขาก็จะต้องมีเจตนาที่ดีต่อผู้เห็นต่างในฐานะผู้ศรัทธาและระวังการใช้อารมณ์ในการแสดงความเห็น ซึ่งอัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงสั่งห้ามการปฏิบัติตนตามอารมณ์ เพราะจะทำให้หลงทางจากสัจธรรมของพระองค์ ดังที่พระองค์ตรัสในหลายอายะฮ์ ตัวอย่างเช่น

﴿فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىَٰ أَنْ تَعْدِلُوا ۚ وَإِنْ تَلَوْا أَوْ تَعْرَضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا﴾
(النساء: بعض من الآية 135)

¹²⁵ Manāqib al-Imām Abi Hanifah wa Sāhibihi: 34

ความว่า “ดังนั้นจงอย่าปฏิบัติตามความใคร่ใฝ่ต่ำในการที่พวกเจ้าจะมีความยุติธรรม และหากพวกเจ้าบิดเบือนหรือผิน หลังให้แท้จริงอัลลอฮ์ทรงรอบรู้อย่างถี่ถ้วนในสิ่งที่พวกเจ้ากระทำกัน” (อันนิสาอ์: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 135)

﴿وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ﴾ (ص: بعض من الآية 26)

ความว่า “และจงอย่าปฏิบัติตามอารมณ์ใฝ่ต่ำ มันจะทำให้เจ้าหลงไปจากทางของอัลลอฮ์ แท้จริงบรรดาผู้ที่หลงไปจากทางของอัลลอฮ์นั้น สำหรับพวกเขาจะได้รับการลงโทษอย่างสาหัส เนื่องด้วยพวกเขาลืมวันแห่งการชำระบัญชี” (คือ: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 26)

Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy (1987: 27) กล่าวว่า แท้จริง อารมณ์ใฝ่ต่ำนั้นมีหลากหลายและมีสื่อมากมายที่จะสนองต่ออารมณ์นั้น แต่ทั้งหมดเกิดจากแหล่งที่มาเดียวกัน คือจิตใจที่ใฝ่ต่ำ (นัฟซุ) และความหลงใหลในตนเอง ทำให้บุคคลที่มีพฤติกรรมลักษณะนี้สู่ความผิดพลาดและหลงผิด กล้าที่จะปฏิเสธต่อคำสอนของศาสนาและเชิญชวนผู้อื่นไปสู่การกระทำอุตริกรรม (บิตอะฮ์) อันเนื่องมาจากการคิดและความเชื่อของเขาเป็นไปตามอารมณ์

สอดคล้องกับความเห็นของ Yūsuf al-Qardāwi (2001: 126) กล่าวว่า อัลกุรอานและอัลหะดีษจำนวนมากสอนและปลูกฝังให้ผู้ศรัทธามีเป้าหมายในการใช้ชีวิตเพื่อมุ่งหวังความเมตตาจากอัลลอฮ์ ﷻ ไม่ใช่เพื่อรับค่าสรรเสริญหรือชื่นชมจากมนุษย์ด้วยกันหรือสิ่งที่ถูกสร้างทั้งหลาย (มัลลูก) เป็นเป้าหมายเพื่อแสวงหาความสุขในโลกหน้าอันนิรันดร์ และสำนึกเสมอว่าชีวิตในโลกนี้ชั่วคราวเท่านั้น และไม่มีคุณค่าหวังผลตอบแทนหรือสิ่งใดจากมนุษย์ ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ตรัสว่า

﴿مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ ۖ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ ۗ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ﴾ (النحل: 96)

ความว่า “สิ่งที่อยู่กับพวกเจ้าย่อมอันตรธาน และสิ่งที่อยู่กับอัลลอฮ์นั้นย่อมจีรัง และแน่นอน เราจะตอบแทนบรรดาผู้อดทนซึ่งรางวัลของพวกเขาที่ดียิ่งกว่าที่พวกเขาได้เคยกระทำไว้” (อัลนะหล์: 96)

เช่นเดียวกับ ‘Āqil Muhammad al-Maqtāriy (1993: 48) ซึ่งได้กล่าวถึงความจำเป็นที่ผู้เห็นต่างจะต้องบริสุทธิ์ใจเพื่ออัลลอฮ์ ﷻ และตรวจสอบเจตนาของตนเองอยู่เสมอ ดังที่เขา

กล่าวว่า ผู้มีความเห็นต่างจะต้องมีความบริสุทธิ์ใจ ความหวังดี และเจตนาที่ดีเพื่อแสวงหาสัจธรรมจากพี่น้องของเขา และต้องตรวจสอบเจตนาของตนเองอย่างสม่ำเสมอเปรียบกับต้องระมัดระวังตนเองจากเจตนาที่ไม่ดี เช่น การนำเสนอความเห็นต่างด้วยเจตนาที่มุ่งหวังเอาชนะผู้อื่น ความรู้สึกโกรธ หรือความอิจฉาริษยา เป็นต้น

การมีเจตนาที่ดีในการนำเสนออิสลาม มุ่งหวังความเข้าใจและสัจธรรมจากการแลกเปลี่ยนความเห็นต่างด้วยความสุขุม ถือได้ว่าเป็นพฤติกรรมหนึ่ง que แสดงออกถึงความบริสุทธิ์ใจของผู้นำเสนอความเห็นต่างจะต้องยึดถือปฏิบัติเมื่อเกิดความเห็นต่าง สอดคล้องกับความเห็นของ ‘Abd al-Rahmān Hasan Hanbakat al-Maydaniy (1996: 67-68) กล่าวว่า อิสลามเป็นศาสนาที่มีคำสอนชัดเจนและไม่มี การคลุมเครือในเรื่องหลักการศาสนา ไม่ว่าจะเป็นการกล่าวถึงแหล่งที่มา ศาสนบัญญัติ และหลักคำสอนในอิสลาม ซึ่งประกาศเจตนารมณ์อย่างชัดเจนว่าจะไม่มีการบังคับให้ใครต้องนับถือศาสนา และมีคำสอนที่สามารถแยกแยะให้เห็นถึงความชัดเจนระหว่างความดีและความชั่ว และได้สั่งใช้ให้ผู้ศรัทธาทำหน้าที่ในการนำเสนออิสลามแก่เพื่อนมนุษย์ ด้วยความรัก ความบริสุทธิ์ใจ ความสุภาพอ่อนโยน ความอดทน และความสุขุม ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสใช้ให้นำเสนออิสลามภายใต้กรอบหลักการศาสนาและมีวิathyปัญญาว่า

﴿ اذْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ ۚ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ ۖ أَحْسَنُ ۚ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ سَبِيلِهِ ۚ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ ﴾ (النحل: 125)

ความว่า “จงเรียกร้องสู่แนวทางแห่งพระเจ้าของสุเจ้าโดยสุขุม และการตักเตือนที่ดี และจงโต้แย้งพวกเขาด้วยสิ่งที่ดีกว่า แท้จริงพระเจ้าของพระองค์และพระองค์ทรงรู้ดี ยิ่งถึงบรรดาผู้ที่อยู่ในทางที่ถูกต้อง” (อันนะล: 125)

Ibn Kathir, Tafsir al-Quran al-‘Azim (2000: 1081) กล่าวว่า ในอายะฮ์นี้ พระองค์ได้ทรงสั่งใช้ท่านเราะฮ์สุล ﷺ เผยแผ่อิสลามด้วยวิathyปัญญาและความสุขุมและให้ตักเตือนพวกเขาด้วยวิธีการที่ดี คำนี้ถึงบริบท สถานการณ์ และผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นหลังจากการตักเตือน โดยเฉพาะหากมีการโต้แย้งเกิดขึ้น ทรงใช้ให้ท่านมีใบหน้าที่ยิ้มแย้ม ใช้คำพูดที่ดี สุภาพ และเป็นมิตรไมตรี

5.4.3.2 ผลการศึกษาเกี่ยวกับด้านการมีทัศนคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง ได้แก่ การคิดเชิงบวกกับผู้เห็นต่าง การเปิดใจรับฟังความเห็นต่าง การขอพรให้ตนเองและผู้เห็นต่างได้รับทางนำและความเข้าใจที่ถูกต้อง แสดงให้เห็นว่า ผู้มีความเห็นต่างจะต้องมีความคิดเห็นเชิงบวก เคารพ และให้เกียรติต่อความเชื่อและการปฏิบัติของผู้ที่มีความเห็นต่างจากตนเอง โดยคำนึงถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างทั้งสองฝ่าย รวมถึงการขอพรจากอัลลอฮ์ ﷻ เพื่อหวังความเข้าใจและแนวทางที่ถูกต้องแก่ตนเองและผู้เห็นต่าง ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงย้ำเตือนให้ผู้ศรัทธาตักเตือนกันด้วยความหวังดีว่า

﴿إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ ۗ وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ﴾ (الحجرات: 10)
 ความว่า “แท้จริงบรรดาผู้ศรัทธานั้นเป็นพี่น้องกัน ดังนั้นพวกเจ้าจงไกล่เกลี่ย
 ประนีประนอมกันระหว่างพี่น้องทั้งสองฝ่ายของพวกเขา และจงยำเกรงอัลลอฮ์เถิด
 หวังว่าพวกเขาจะได้รับความเมตตา ” (อัลหุญรอต: 10)

และพระองค์ได้ทรงเตือนให้ระวังการมือคตเชิงลบต่อกันว่า

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ ۖ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبِ
 بَعْضُكُم بَعْضًا ۗ أَيُّجِبُ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ ۗ وَاتَّقُوا اللَّهَ ۗ إِنَّ اللَّهَ
 تَوَّابٌ رَّحِيمٌ﴾ (الحجرات: 12)

ความว่า “ โอ้ศรัทธาชนทั้งหลาย พวกเจ้าจงปลีกตัวให้พ้นจากส่วนใหญ่ของการสงสัย
 แท้จริงการสงสัยบางอย่างนั้นเป็นบาป และพวกเจ้าอย่าสอดแนม และบางคนในหมู่
 พวกเจ้าอย่าค้นหาซึ่งกันและกัน คนหนึ่งในหมู่พวกเจ้านั้นชอบที่จะกินเนื้อพี่น้องของ
 เขาที่ตายไปแล้วกระนั้นหรือ พวกเจ้าย่อมเกลียดมัน และจงยำเกรงอัลลอฮ์เถิด แท้จริง
 อัลลอฮ์นั้น เป็นผู้ทรงอภัยโทษ ผู้ทรงเมตตาเสมอ ” (อัลหุญรอต: 12)

และจากคำสั่งใช้ของท่านเราะซูล ﷺ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การมีทรศนะคติเชิงบวกต่อผู้เห็น
 ต่าง ถือเป็นแนวทางสำคัญในการสร้างสังคมที่สงบสุข ปลอดภัยจากความขัดแย้งและความบาดหมาง
 ดังรายงานจากท่าน อับู ฮุร็อยเราะฮฺ ฎ.ร. กล่าวว่ ท่านเราะซูล ﷺ กล่าวว่

((إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ؛ فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ، وَلَا تَجَسَّسُوا، وَلَا تَحَسَّسُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا،
 وَكُونُوا إِخْوَانًا، وَلَا يَخْطُبُ الرَّجُلُ عَلَى خِطْبَةِ أَخِيهِ حَتَّى يَنْكِحَ أَوْ يُزْنِكَ))¹²⁶

ความว่า “พวกท่านจงระวังจากการคาดเดา เพราะแท้จริงการคาดเดานั้น เป็นคำพูดที่
 โทกที่สุด และท่านจงอย่าจ้องจับผิดกัน อย่าสอดแนมกัน อย่าสร้างความโกรธเคืองกัน
 และจงเป็นบ่าวของอัลลอฮ์ที่เป็นพี่น้องกัน และชายคนหนึ่งจะไม่หมั้นหมาย (กับหญิงที่
 ถูกหมั้นหมายเพื่อการสมรสแล้ว) ตัดหน้าชายที่ได้ทำการหมั้นหมายไว้ จนกว่าเขาจะ
 แต่งงานกันหรือถอนหมั้นนาง”

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การพัฒนาตนเองของผู้นำเสนอคำสอนอิสลามด้านการแสดงความเห็น
 ต่างโดยเปิดใจรับฟังความเห็นต่างนี้ ถือเป็นแนวทางสำคัญในการป้องกันความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้น
 จากความเห็นต่างและเป็นการขัดเกลาทรศนะคติของผู้นำเสนอคำสอนอิสลามให้ระวังตนเองจากการ

¹²⁶ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 5143

ตกเป็นเครื่องมือของชัยฏอนมารร้ายที่จะกระชิบกระชาบยั่วให้ผู้ศรัทธาแตกแยกกัน ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสเตือนให้ระวังในเรื่องนี้ไว้ว่า

﴿ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ ۖ وَاصْبِرُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ ﴾ (الأنفال: 46)

ความว่า “และจงเชื่อฟังอัลลอฮ์ และเราะสูลของพระองค์เถิด และจงอย่าขัดแย้งกัน จะทำให้พวกเจ้าย่อท้อ และทำให้ความเข้มแข็งของพวกเจ้าหมดไป และจงอดทนเถิด แท้จริงอัลลอฮ์นั้นทรงอยู่กับผู้ที่อดทนทั้งหลาย” (อัลอันฟา: 46)

และสอดคล้องกับความเห็นของ Yūsuf al-Qardāwiy (2001: 126) กล่าวว่า ส่วนหนึ่งจากพื้นฐานของมารยาทที่สำคัญในอิสลามเกี่ยวกับการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้ศรัทธาด้วยกัน คือ การคิดบวกหรือมีทัศนคติเชิงบวกต่อพี่น้องของเขา และทุกครั้งที่ได้เห็นว่าคนอื่นมีหน้าที่การงานที่ดีหรือได้รับสิ่งดีงาม ผู้ศรัทธาจะต้องไม่มีพฤติกรรมที่มุ่งร้าย คอยจับผิด หรือใช้คำพูดเหน็บแนมวิพากษ์วิจารณ์ผู้อื่นในแง่ลบ ซึ่งอัลลอฮ์ ﷻ ทรงรู้ดียิ่งว่าใคร คือ ผู้ที่มีความยำเกรงอย่างแท้จริง ดังที่พระองค์ตรัสว่า

﴿ هُوَ أَعْلَمُ بِكُمْ إِذْ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَإِذْ أَنْتُمْ أَجِنَّةٌ فِي بُطُونِ أُمَّهَاتِكُمْ ۚ فَلَا تُرْكُوا أَنفُسَكُمْ ۖ هُوَ أَعْلَمُ بِمِمَّنْ اتَّقَىٰ ﴾ (النجم: بعض من الآية 32)

ความว่า “พระองค์ทรงรู้จักพวกเจ้าดียิ่ง เมื่อครั้งบังเกิดพวกเจ้าจากแผ่นดิน และเมื่อครั้งพวกเจ้าเป็นทารกอยู่ในครรภ์ของมารดาของพวกเจ้า ดังนั้นแล้ว พวกเจ้าอย่าได้แสดงความบริสุทธิ์แก่ตัวของพวกเจ้าเอง เพราะพระองค์ทรงรู้ดียิ่งถึงผู้ที่มีความยำเกรง” (อันนัจญุม: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 32)

นอกจากนี้ การขอพรให้ตนเองและผู้เห็นต่างได้รับความเข้าใจที่ถูกต้องนั้น ก็ถือเป็นการแสดงออกถึงการมีทัศนคติเชิงบวกต่อผู้เห็นเช่นกัน ดังที่ ท่านอิหม่ามอัชชาฟีอี (เราะฮิมะฮุลลอฮ์) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า

"مَا نَاطَرْتُ أَحَدًا إِلَّا قُلْتُ اللَّهُمَّ أَجْرِ الْحَقِّ عَلَى قَلْبِهِ وَلِسَانِهِ، فَإِنْ كَانَ الْحَقُّ مَعِي اتَّبَعَنِي وَإِنْ كَانَ الْحَقُّ مَعَهُ اتَّبَعْتَهُ"¹²⁷

แปลว่า “ฉันไม่เคยที่จะแสดงความเห็นต่างกับใคร นอกจากจะกล่าวว่า โอ้อัลลอฮ์ ได้โปรดประทานความถูกต้องตรงใจและสันติของเขา ดังนั้นหากความถูกต้องอยู่กับ

¹²⁷ Qawā'id al-Ahkām fi Masālih al-Anām li al-'Iz ibn 'Abd al-Salām: 2/305

ฉัน ขอให้ท่านได้ปฏิบัติตามฉัน แต่ถ้าหากความถูกต้องอยู่กับผู้มีความเห็นต่างจากฉัน ก็ขอให้ท่านปฏิบัติตามเขาเถิด”

การเปิดใจเพื่อรับฟังความเห็นต่างในเรื่องหลักการศาสนาของผู้นำเสนอคำสอนอิสลาม โดยเฉพาะในสังคมมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้เอง จึงถือเป็นการเริ่มต้นที่ดีเพื่อการทำ ความเข้าใจเกี่ยวกับความรู้ใหม่และทรรศนะคิตีที่มีความหลากหลาย ดังที่ผู้ให้สัมภาษณ์ท่านหนึ่งได้กล่าวไว้

“ที่จริงแล้ว ความรู้จะทำให้เกิดการพัฒนาใจ แต่เนื่องจากไม่เปิดใจรับฟังตั้งแต่แรก มัน จึงทำให้ความขัดแย้งเกิดขึ้น” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ค), ผู้ให้ สัมภาษณ์, 28 พฤศจิกายน 2564)

5.4.3.3 ผลการศึกษาเกี่ยวกับด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม ได้แก่ การใช้ ถ้อยคำดีและสุภาพในการนำเสนอความเห็น การให้เกียรติความเห็นต่างและมีมารยาทเป็นผู้ฟังที่ดี และขออนุญาตปลีกตัวเองในกรณีที่ความเห็นต่างนั้นอาจจะเสี่ยงทำให้เกิดความขัดแย้ง แสดงให้เห็น ว่า ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามที่ดีจะต้องใช้คำพูดที่สุภาพและแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม ระวังคำพูดที่สร้างความเจ็บช้ำน้ำใจหรือคำพูดที่สร้างความบาดหมางกับผู้เห็นต่าง และมุ่งหวังรางวัล จากอัลลอฮ์ ﷻ ดังที่ อับดุลลอฮ์ บิน อัมร์ ﷺ รายงานว่า ท่านเราะสูล ﷺ ได้กล่าวถึงรางวัลของผู้ที่ ใช้ถ้อยคำสุภาพในการสนทนา ซึ่งเขาจะได้รับการตอบแทนด้วยสวรรค์ ท่านกล่าวว่า

((إِنَّ فِي الْجَنَّةِ عُرْفًا يُرَى ظَاهِرُهَا مِنْ بَاطِنِهَا ، وَبَاطِنُهَا مِنْ ظَاهِرِهَا . فَقَالَ أَبُو مَالِكٍ الْأَشْعَرِيُّ : لِمَنْ هِيَ يَا رَسُولَ اللَّهِ ؟ قَالَ : لِمَنْ أَطَابَ الْكَلَامَ ، وَ أَطْعَمَ الطَّعَامَ ، وَبَاتَ قَائِمًا وَ النَّاسُ نِيَامٌ))¹²⁸

ความว่า “แท้จริงในสวรรค์นั้นมีห้องพักจำนวนหลายห้อง ซึ่งคนภายนอกจะถูก มองเห็นจากคนภายในห้อง และคนภายในห้องจะถูกมองเห็นจากคนภายนอก อยู มาลิก อัชเชอรี้ ﷺ กล่าวว่า ห้องพักเหล่านี้เป็นของใคร โอ้อท่านศาสนทูต ของอัลลอฮ์ ท่านตอบว่า ห้องเหล่านี้ เป็นของผู้ที่ใช้ถ้อยคำสุภาพในการพูด ผู้ที่เลี้ยง อาหารคนอื่น และผู้ที่ตื่นขึ้นทำละหมาดในยามค่ำคืน ขณะที่คนอื่นหลับไหล”

สอดคล้องกับความเห็นของ Yūsuf al-Qardāwiy (2001: 148) กล่าวว่า ส่วนหนึ่งจาก ปัจจัยที่ทำให้เกิดการสนทนาและความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้ที่มีความเห็นต่าง คือ การระมัดระวัง ถ้อยคำที่สร้างความเจ็บช้ำน้ำใจหรือสร้างความเกลียดชังระหว่างกัน การยอมรับในข้อบกพร่อง และ

¹²⁸ หะดีษบันทึกโดย al-Albāniy หะดีษหมายเลข 946 เขากล่าวว่า เป็นหะดีษเศาะหียะห์

ความสามารถในการขอยกยัด เมื่อพบว่าความเห็นของตนเองไม่ถูกต้องหรือมีความน่าเชื่อถือน้อยกว่า เพราะบางครั้งผู้อื่นอาจมีความเห็นถูกต้องในขณะที่ตนเองเป็นฝ่ายผิดพลาด ถึงแม้ว่าจะมีมติเห็นพ้องกันแล้วหรือมีการให้น้ำหนักความน่าเชื่อถือแล้วก็ตาม ขณะเดียวกันฝ่ายที่ความเห็นของเขาไม่ได้รับการยอมรับก็ไม่สมควรที่จะถูกตำหนิหรือถูกประณาม เพราะผู้ที่มีความผิดพลาดอันเนื่องจากความพยายามในการวินิจฉัยคำตอบก็จะได้รับผลบุญเช่นกัน

เช่นเดียวกับความเห็นในเรื่องนี้ของ Sālih ‘Abdullāh Hāmid (1992: 10-11) กล่าวว่า เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นระหว่างบรรดาเศาะฮาบะฮ์ในหะดีษเกี่ยวกับพวกเขาบางคนได้ทำละหมาดอัศริระหว่างการเดินทางไปหมู่บ้านบนี กุร็อยเซาะฮ์ และบางคนก็ปฏิบัติละหมาดอัศริหลังจากเดินทางถึงหมู่บ้านบนี กุร็อยเซาะฮ์ และท่านเราะสูล ﷺ ก็ไม่ได้ตำหนิพวกเขาแต่อย่างใด ที่สำคัญ คือความเห็นต่างในบางประเด็นปัญหาศาสนาก็ยังคงมีอยู่เรื่อยมา นับตั้งแต่ยุคของบรรดาเศาะฮาบะฮ์จนกระทั่งถึงยุคของนักวิชาการ นักกฎหมาย และผู้ทำหน้าที่ชี้ขาดทางศาสนาในปัจจุบัน ซึ่งพวกเขาก็ยังคงให้การยอมรับต่อความเห็นต่างที่เกิดขึ้น เช่นเดียวกับหะดีษที่ได้รายงานจากอะนัส บิน มาลิก رضي الله عنه ที่แสดงให้เห็นว่า บรรดาเศาะฮาบะฮ์จะให้เกียรติต่อความเห็นต่างกันระหว่างพวกเขา เขากล่าวว่า

((إِنَّا مَعْتَرِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كُنَّا نَسَافِرُ فَمِنَّا الصَّائِمُ وَمِنَّا الْمُفْطِرُ وَمِنَّا الْمُتِمُّ وَمِنَّا الْمُقْصِرُ ، فَلَمْ يَعْيبِ الصَّائِمُ عَلَى الْمُفْطِرِ وَلَا الْمُفْطِرُ عَلَى الصَّائِمِ ، وَلَا الْمُقْصِرُ عَلَى الْمُتِمِّ وَلَا الْمُتِمُّ عَلَى الْمُقْصِرِ))¹²⁹

ความว่า “แท้จริงในช่วงที่เรายังเป็นกลุ่มเศาะฮาบะฮ์ช่วยรุ่นของท่านเราะสูล ﷺ อยู่ นั้น พวกเราได้เคยออกเดินทางด้วยกัน (ในตอนนั้น) บางคนก็ถือศีลอด บางคนก็ไม่ถือศีลอด บางคนก็ทำตะยัมมูม บางคนก็ทำละหมาดย่อ (และเราก็พบว่า) คนที่ถือศีลอดก็ไม่ได้ตำหนิคนที่ไม่ถือศีลอด และคนที่ไม่ถือศีลอดก็ไม่ได้ตำหนิคนที่ถือศีลอด (เช่นเดียวกับ) คนละหมาดย่อก็ไม่ได้ตำหนิคนที่ทำตะยัมมูม และคนที่ทำตะยัมมูมก็ไม่ได้ตำหนิคนที่ละหมาดย่อ”

และในหะดีษบทอื่น จากอะนัส บิน มาลิก رضي الله عنه ซึ่งแสดงให้เห็นว่า บรรดาเศาะฮาบะฮ์จะเกียรติต่อการเลือกปฏิบัติของแต่ละคน ทั้งที่พวกเขาสามารถนำข้อผ่อนปรน (รุกเศาะฮ์) มาใช้ในขณะการเดินทาง เขากล่าวว่า

((كُنَّا نَسَافِرُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَعْيبِ الصَّائِمُ عَلَى الْمُفْطِرِ ، وَلَا الْمُفْطِرُ عَلَى الصَّائِمِ))¹³⁰

¹²⁹ หะดีษบันทึกโดย al-Zahbiy หะดีษหมายเลข 3/1079 นักหะดีษกล่าวว่า สายรายงานเกาะอิฟ

¹³⁰ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 1947

ความว่า “พวกเราเคยเดินทางร่วมกับท่านเราะสูล ﷺ (แล้วพบว่า) คนที่ถือศีลอด ไม่ได้ตำหนิคนที่ถือศีลอด และคนที่ถือศีลอดก็ได้ตำหนิคนที่ถือศีลอด”

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม ถือเป็นเรื่องที่น่าเสนอ อิสลามต้องได้รับการฝึกฝนและขัดเกลาจิตใจตนเอง เพราะนอกจากจะใช้คำพูดที่ดีแล้ว เขาก็จะต้องฝึกฝนตนเองให้ใจกว้าง และพยายามอย่างสุดความสามารถในการหลีกเลี่ยงประเด็นความเห็นต่างที่อาจเป็นผลทำให้เกิดความขัดแย้ง ดังที่ ‘Āqil Muhammad al-Maqtāriy (1993: 49-50) ได้แนะนำวิธีการต่าง ๆ ไว้ อย่างเป็นขั้นตอน ดังนี้

- 1) คิดเชิงบวกกับผู้มีความเห็นต่างเพื่อรักษาความเป็นพี่น้องในอิสลาม
- 2) เปิดใจรับฟังความเห็นต่างหรือการวิพากษ์วิจารณ์จากคนอื่น
- 3) ใช้ถ้อยคำดีและสุภาพในการแสดงความเห็นต่าง
- 4) นำเสนอความเห็นต่างโดยอ้างถึงคำสอนจากอัลกุรอานและอัลหะดีษ พร้อมกับยอมรับข้อตัดสินชี้ขาดจากทั้งสองแหล่งที่มา
- 5) กรณีที่ไม่พบว่ามีหลักฐานจากอัลกุรอานและอัลหะดีษ ให้นำทรรศนะของปวงประชาญ์มาอ้างอิงและพิจารณาในประเด็นความเห็นต่างดังกล่าว
- 6) รักษามารยาทที่ดีตามหลักคำสอนของอิสลาม หลีกเลี่ยงการใช้คำพูดหยาบคาย หรือคำพูดที่สร้างความเจ็บช้ำน้ำใจ
- 7) ขอปลีกตัวจากการแสดงความเห็นต่างเมื่อไม่สามารถใช้วิธีการที่ดีได้

อย่างไรก็ตาม หากผู้เห็นต่างไม่ยอมรับฟังความเห็นหรือผู้นำเสนอคำสอนอิสลามมองว่า หากนำเสนอความเห็นต่างต่อไปอาจจะนำไปสู่ความขัดแย้ง ก็สมควรที่เขาจะต้องยึดมั่นในแนวทางที่ถูกต้องและมอบหมายทางนำกับอัลลอฮ์ ﷻ ดังที่ท่านเราะสูล ﷺ ได้เคยถูกสั่งใช้ว่า

﴿ فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ دِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا . ذَلِكَ مَبْلَغُهُم مِّنَ الْعِلْمِ ۗ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّٰ عَنْ سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ اهْتَدَىٰ ۗ ﴾ (النجم: 29-30)

ความว่า “ดังนั้น เจ้าจงหลบหลีกให้ห่างจากผู้ที่ผินหลังจากการรำลึกนึกถึงเรา (อัลลอฮ์.) และเขามีได้ปรารถนาอื่นใดนอกจากการมีชีวิตอยู่ในโลกนี้เท่านั้น. นั่นคือสุดยอดแห่งความรู้ของพวกเขาแล้ว แท้จริงพระเจ้าของเจ้านั้น พระองค์ทรงรู้ดียิ่งถึงผู้ที่หลงออกจากทางของพระองค์และพระองค์ทรงรู้ดียิ่งถึงผู้ที่อยู่ในแนวทางที่ถูกต้อง” (อัลนัจญ์ม: 29-30)

Ibn Kathir (Tafsir al-quran al-‘Azim: 3/1782) อธิบายว่า อาเยฮ์นียีนยันให้ทราบว่าจะอัลลอฮ์ ﷻ ผู้ทรงสร้างสรรพสิ่งทั้งหลายนั้น คือ ผู้ทรงรอบรู้ว่าจะสิ่งใดเหมาะสมและสิ่งใดดีงามแก่บ่าวของพระองค์ พระองค์จะทรงให้ทางนำแก่ผู้ที่ทรงประสงค์ และทรงให้หลงทางแก่ผู้ที่ทรงประสงค์ ซึ่งทั้งหลายนั้นคือความเดชะนุกาฟ ความปรีชาญาณ และความรอบรู้ของพระองค์

การขออนุญาตปลีกตัวเองในกรณีที่มีความเห็นต่างนั้นอาจจะเสี่ยงทำให้เกิดความขัดแย้ง จึงถือเป็นการแสดงออกถึงการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม สอดคล้องกับความเห็นของ ‘Aqil Muhammad al-Maqtāriy (1993: 46-47) ซึ่งกล่าวไว้ว่า ผู้ศึกษาศาสนาจะต้องมีความพยายามในการค้นคว้าและเข้าถึงแหล่งความรู้เพื่อให้ได้รับความเข้าใจที่ถูกต้อง และไม่เสียเวลากับการแสดงความเห็นต่างที่ไม่เกิดประโยชน์ หลีกเลี่ยงความเห็นต่างที่อาจทำให้เกิดความขัดแย้ง ความอิจฉาริษยาและการหันเหออกจากสัจธรรม โดยมุ่งหวังผลตอบแทนความดี ดังที่ท่านเราะฮ์ลุส ﷻ ได้กล่าวไว้ว่า

((أَنَا زَعِيمٌ بِبَيْتٍ فِي رِبْضِ الْجَنَّةِ لِمَنْ تَرَكَ الْمِرَاءَ وَإِنْ كَانَ مُحِقًّا، بِبَيْتٍ فِي وَسْطِ الْجَنَّةِ

لِمَنْ تَرَكَ الْكُذْبَ وَإِنْ كَانَ مَا زِحًا ، وَبَبَيْتٍ فِي أَعْلَى الْجَنَّةِ لِمَنْ حَسَنَ خُلُقَهُ))¹³¹

ความว่า “ฉัน คือ ผู้ดูแลบ้านที่อยู่รอบ ๆ สรวงสวรรค์ของผู้ที่ละทิ้งการโต้เถียง (เพื่อรักษาความสัมพันธ์อันดีและไม่ให้เกิดความแตกแยก) ถึงแม้ว่าเขาจะเป็นฝ่ายที่ถูกต้อง และบ้านที่อยู่กลางสรวงสวรรค์ของผู้ที่ทิ้งการโกหก ถึงแม้ว่าจะเป็นเรื่องล้อเล่น และบ้านที่อยู่ชั้นสูงสุดของสรวงสวรรค์ของผู้ที่มีอัคลากดีงาม”

5.4.3.4 ผลการศึกษาเกี่ยวกับด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง ได้แก่ การศึกษาหลักการและคำสอนอิสลามที่ถูกต้อง การทบทวนประเด็นความเห็นต่างจากหลักฐานและแหล่งอ้างอิงที่อิสลามยอมรับ และการวิเคราะห์ความเหมาะสมด้านบริบททางสังคม แสดงให้เห็นว่า ผู้มีความเห็นต่างจะต้องนำประเด็นที่มีความเห็นต่างไปศึกษาและทบทวนความถูกต้องอย่างรอบคอบ ในกรณีที่พบว่า ความเห็นต่างนั้นเป็นประเด็นที่ต้องพิจารณาให้ละเอียดถี่ถ้วน โดยเฉพาะความเห็นที่อาจทำให้เกิดความแตกแยกหรือเกิดการยึดติดพวกพ้องหรือทรศนะใดทรศนะหนึ่ง (ตะฮ์ศุบ) เนื่องจากวิธีการดังกล่าวถือเป็นหน้าที่ของผู้นำเสนอคำสอนอิสลามจะต้องปฏิบัติเมื่อมีความเห็นต่างเกิดขึ้น

การศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่างจากหลักการและคำสอนอิสลามที่ถูกต้อง จึงถือเป็นแนวทางปฏิบัติตามคำสั่งของอัลลอฮ์ ﷻ ที่ว่า

¹³¹ หะดีษรายงานโดย al-Munziriy ใน al-Tarhib wa al-Tarhib: 4/50 สายรายงานอยู่ในระดับหะสัน

﴿فَإِنْ تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللَّهِ وَالرَّسُولِ إِنْ كُنْتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ۚ ذَلِكَ خَيْرٌ وَأَحْسَنُ تَأْوِيلًا﴾ (النساء: بعض من الآية 59)

ความว่า “ดั่งนั้นหากพวกเจ้าขัดแย้งกันในสิ่งใด ก็จงนำสิ่งนั้นกลับไปยังอัลลอฮ์ และเราะสุล หากพวกเจ้าศรัทธาต่ออัลลอฮ์และวันปรโลก นั้นแหละเป็นสิ่งที่ดียิ่งและเป็น การกลับไป ที่สวยงามยิ่ง” (อันนิสาอ์: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 59)

เช่นเดียวกับที่ท่านเราะสุล ﷺ ได้เตือนให้ระวังพฤติกรรมด่วนสรุป หรือนำเสนอความเห็น โดยขาดการทบทวนประเด็นความเห็นต่างจากหลักฐานและแหล่งอ้างอิงที่อิสลามยอมรับนั้นว่า

132 ((أَجْرُكُمْ عَلَى الْفُتْيَا أَجْرُكُمْ عَلَى النَّارِ))

ความว่า “ความกล้าหาญของพวกท่านในการออกข้อชี้ขาดศาสนา (โดยไม่ยืนยัน ความถูกต้องหรือไม่ตรวจสอบหลักฐานให้แน่ชัด) คือ ความกล้าหาญของพวกท่าน (ซึ่งเป็นเหตุ) ทำให้ต้องเข้าสู่ขุมนรก”

และท่านเราะสุล ﷺ ก็เคยกล่าวเตือนบุคคลที่ชอบตำหนิผู้อื่นว่า

133 ((إِذَا قَالَ الرَّجُلُ: هَلَكَ النَّاسُ فَهُوَ أَهْلُكُهُمْ))

ความว่า “หากคนหนึ่งกล่าวว่า พวกเขาได้ประสบความหายนะแล้ว ดั่งนั้นเขา (นั้นแหละ) คือ ผู้ที่จะประสบความหายนะมากกว่าคนอื่น”

เช่นเดียวกับความเห็นของ Yūsuf al-Qardāwiy (2001: 148) ได้กล่าวถึง การศึกษา หลักการศาสนาจากคำสอนอิสลามที่ถูกต้องและการทบทวนประเด็นความเห็นต่างจากหลักฐานและ แหล่งอ้างอิงที่อิสลามยอมรับนี้ ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยป้องกันไม่ให้ผู้เห็นต่างเกิดความผิดพลาด ซึ่งอาจจะทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้เห็นต่างและผู้ปฏิบัติตาม ดังที่เขา กล่าวว่า ปัจจัยที่ช่วยให้ผู้มี ความเห็นต่างหลีกเลี่ยงจากการถูกตำหนิ ถูกวิพากวิจารณ์ หรือเกิดการทะเลาะวิวาทหรือความ แตกแยกระหว่างผู้เห็นต่าง คือ การปฏิบัติตามคำสั่งของอัลลอฮ์ ﷻ ซึ่งพระองค์ได้ทรงห้ามการ ทะเลาะวิวาทและการบาดหมางระหว่างพวกเขา ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ทรงตำหนิบรรดาผู้ตั้งภาคีและ บรรดาผู้ปฏิเสธศรัทธาเกี่ยวกับพฤติกรรมดังกล่าวว่า

﴿وَمَنْ النَّاسِ مِنْ يُجَادِلُ فِي اللَّهِ بِغَيْرِ عِلْمٍ وَلَا هُدًى وَلَا كِتَابٍ مُنِيرٍ . ثَابِي عَطْفِهِ لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ ۗ لَهُ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ ۗ وَنُذِيبُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَذَابَ الْحَرِيقِ﴾ (الحج: 8-9)

¹³² หะดีษบันทึกโดย al-Darimi หะดีษหมายเลข 157 อัลอัลบานีย์ กล่าวใน al-Silsilat al-Da'iifah: 1814 ว่า เป็นหะดีษฎะอ์ฟ

¹³³ หะดีษบันทึกโดย Muslim หะดีษหมายเลข 2623

ความว่า “และในหมู่มนุษย์บางคนมีผู้โต้เถียงในเรื่องของอัลลอฮ์ โดยปราศจากความรู้ และโดยปราศจากแนวทางที่ถูกต้อง และปราศจากคัมภีร์ที่มีหลักฐานชัดเจน. เขาจะเอี้ยวตัวของเขาไปอย่างหยิ่งยะโส เพื่อให้ผู้คนหลงจากทางอัลลอฮ์ สำหรับเขาจะได้รับ ความอัปยศในโลกนี้ และเราจะให้เขาถูกรังการลงโทษที่มีไฟลุกไหม้ในวันกิยามะฮ์” (อัลหัจญ์: 8-9)

นอกจากนี้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในเรื่องการวิเคราะห์ความเหมาะสมด้านบริบททางสังคม ก็ถือเป็นแนวทางในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ด้านการศึกษาค้นคว้าบุคคลและประเด็นความเห็นต่างอีกเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ การวิเคราะห์ความเหมาะสมในการแสดงความคิดเห็นต่างนั้นสามารถหลีกเลี่ยงความขัดแย้งระหว่างผู้มีความเห็นต่างได้ โดยคำนึงถึงสติปัญญาและความสามารถของผู้เห็นต่าง เพื่อรักษาความสัมพันธ์และป้องกันไม่ให้อีกฝ่ายเกิดความลำบากรังใจ ดังที่ท่านเราะฮ์สูล ﷺ ได้กล่าวไว้ว่า

134 ((أَمْرًا أَنْ نَكَلِّمَ النَّاسَ عَلَى قَدْرِ عَقُولِهِمْ))

ความว่า “พวกเราถูกสั่งใช้ให้สนทนา (นำเสนออิสลาม) ให้แก่ผู้คนมนุษย์โดยคำนึงถึง ความสามารถทางสติปัญญาของพวกเขา”

สอดคล้องกับ al-Tayyib Barghūth (1996: 66) ได้มีความเห็นเกี่ยวกับคำสั่งเสียของท่านเราะฮ์สูล ﷺ ในเรื่องการยึดมั่นอุดมการณ์และการคำนึงถึงสภาพของผู้รับการเชิญชวนให้ปฏิบัติ ตามบทบัญญัติอิสลามแก่ มุอาซ บิน ญะบัล ﷺ ครั้นเมื่อเขาได้รับการแต่งตั้งให้ทำหน้าที่เป็น ผู้ปกครองเมืองเยเมน ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นขั้นเป็นตอนในการนำเสนอคำ สอนอิสลามให้แก่คนทั่วไป ดังที่ท่านเราะฮ์สูล ﷺ กล่าวไว้ว่า

((أَدْعُهُمْ إِلَى شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّي رَسُولُ اللَّهِ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ، فَأَعْلَمْتُهُمْ أَنَّ اللَّهَ قَدِ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ، فَأَعْلَمْتُهُمْ أَنَّ اللَّهَ افْتَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً فِي أَمْوَالِهِمْ تُؤْخَذُ مِنْ أَعْيَانِهِمْ وَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ))¹³⁵

ความว่า “จงเชิญชวนพวกเขาสู่การกล่าวปฏิญาณตนว่า ไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจาก อัลลอฮ์ และแท้จริงฉันนี้เป็นศาสนทูตของพระองค์ หากพวกเขายอมรับในคำเชิญชวนนั้น จงสอนพวกเขาว่า แท้จริงอัลลอฮ์ได้ทรงบัญญัติให้พวกเขาปฏิบัติละหมาด 5 เวลา ในวันหนึ่งและคืนหนึ่ง และหากพวกเขายอมรับในคำเชิญชวนนั้น จงสอนพวกเขา

¹³⁴ หะดีษบันทึกโดย al-Sakhawiy หะดีษหมายเลข 119 คูใน al-Maqasid al-Hasanah มีสถานะเป็นหะดีษฎะอียะฮ์

¹³⁵ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 1395

เขาว่า แท้จริงอัลลอฮ์ได้ทรงบัญญัติให้พวกเขาบริจาคทานบังคับ (ชะกาต) จากส่วนหนึ่งของทรัพย์สินซึ่งถูกกำหนดให้เอามาจากคนรวยในหมู่พวกเขามอบให้แก่คนยากจนในหมู่พวกเขา”

ยิ่งไปกว่านั้น แนวทางการปฏิบัตินี้ได้สอดคล้องกับความเห็นของผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่งในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่งให้ข้อเสนอว่า ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามหรือผู้ที่มีความต้องการนำเสนอความเห็นต่างนั้น จะต้องเป็นบุคคลที่ศึกษาให้หลากหลายและมีความรู้อย่างครอบคลุม เพื่อป้องกันความผิดพลาดและรักษาความเป็นเอกภาพของสังคมมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ว่า

“ผู้นำเสนออิสลามควรนำความรู้จากอัลกุรอานและสุนนะฮฺมาเป็นหลักพื้นฐานในการจัดระบบการศึกษา เพื่อให้ได้รับความรู้ที่ครอบคลุม เริ่มแก้ไข เริ่มจากการทำความเข้าใจประเด็นปัญหาก่อนให้ได้ ต้องศึกษาให้ครบทุกวิชา เช่น กุรอาน สุนนะฮฺ ฟิกฮ์ อัดดะอวะฮฺ ฟิกฮ์ร่วมสมัย ฟิกฮ์เปรียบเทียบ และวิชาที่เกี่ยวข้อง เพราะหากมีความเข้าใจเรื่องความเห็นต่างระหว่างมัซฮับ ก็จะไม่ยากเข้าใจความเห็นต่างที่เกิดขึ้นในสังคมของเรา และจะต้องทำจิตใจให้บริสุทธิ์เพื่อการรับฟังและเปิดใจแลกเปลี่ยนความเห็นต่างระหว่างกัน” (โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์ , 28 พฤศจิกายน 2564)

5.4.3.5 ผลการศึกษาเกี่ยวกับด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทรรศนะ ได้แก่ การนำเสนอความเห็นอย่างตรงไปตรงมา ไม่ยึดติดหลักฐานหรือทรรศนะเดียวที่ตนยึดถือ และการแสดงออกถึงการยอมรับและปฏิบัติตามความเห็นที่มีน้ำหนักกว่า แสดงให้เห็นว่า ผู้มีความเห็นต่างจะต้องให้ความเป็นธรรมต่อตนเอง ไม่ยึดติดทรรศนะหรือความเห็นใด ๆ ที่ตนยึดถือหรือตนเองพึงพอใจ เพราะอาจจะเป็นเหตุให้เขาไม่เปิดใจยอมรับทรรศนะที่เห็นต่าง และต้องระวังความเห็นที่สอดแทรกแนวคิดที่บิดเบือน ซึ่งมักจะโน้มน้าวใจให้เกิดความลำเอียงในการเชื่อถือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ทำให้เขาไม่สามารถยับยั้งความถูกต้อง และออกห่างจากสัจธรรม

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า แนวทางการนำเสนอความเห็นอย่างตรงไปตรงมา ณ ที่นี้ คือ การนำเสนอความเห็นที่ยึดแนวทางสายกลาง ยึดหลักความถูกต้อง ไม่สุดโต่ง และไม่หย่อนยาน และมีความตระหนักต่อหลักคำสอนของศาสนา เช่นเดียวกับที่ท่านเราะฮูล ﷺ ได้รับคำสั่งใช้ให้ทำหน้าที่นี้ และประกาศอุดมการณ์ของตนเองอย่างชัดเจน ดังที่อัลลอฮ์ ﷻ ได้ตรัสว่า

﴿ قُلْ هَذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي ۖ وَسُبْحَانَ اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴾ (يوسف: 108)

ความว่า “จงกล่าวเถิดมุฮัมมัด “นี่คือแนวทางของฉัน ฉันเรียกร้องไปสู่อัลลอฮ์อย่าง
ประจักษ์แจ้งทั้งตัวฉันและผู้ปฏิบัติตามฉัน และมหาบริสุทธิ์แห่งอัลลอฮ์ ฉันมิได้อยู่ใน
หมู่ตั้งภาคี” (ยูซุฟ: 108)

และส่วนหนึ่งจากการแสดงออกถึงการให้ความเป็นธรรมต่อตนเอง คือ การไม่ยึดติด
หลักฐานหรือทฤษฎีเดียวที่ตนยึดถือ ซึ่งจะช่วยให้ผู้นำเสนอความเห็นต่างได้รับความรู้และความ
เข้าใจใหม่ รวมถึงได้เติมเต็มคุณลักษณะที่จะทำให้ความศรัทธาของเขาเกิดความสมบูรณ์ ดังที่อัมมาร
บิน ยาซิด رضي الله عنه ได้เคยกล่าวไว้ว่า

((ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ، فَقَدْ اسْتَكْمَلَ الْإِيمَانَ : أَنْصَافٌ مِنْ نَفْسِهِ ، وَالْإِنْفَاقُ مِنَ الْإِقْتَارِ ،
وَبَذْلُ السَّلَامِ لِلْعَالَمِ))¹³⁶

ความว่า “สามคุณลักษณะที่ใครก็ตามได้ทำให้มีอยู่ในตัวเขา แท้จริงเขาได้ให้ความ
ศรัทธาเกิดความสมบูรณ์แล้ว ได้แก่ การให้ความเป็นธรรมต่อตนเอง การบริจาคทาน
แก่คนยากลำบาก และการให้سلامแก่ (พี่น้องมุสลิม) ทุกคน”

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การประเมินตนเองเพื่อป้องกันไม่ให้เป็นผู้ที่ยึดติดกับทฤษฎีใด
ทฤษฎีหนึ่ง ถือเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่จะช่วยให้ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามสามารถให้ความเป็นธรรมแก่
ตนเอง กล้ายอมรับและปฏิบัติตามความเห็นที่มีน้ำหนักกว่า ดังที่ Muhammad Abū Ghadīr al-
Mahāmiy (2015) ได้ยกตัวอย่างพฤติกรรมที่จะแสดงให้เห็นว่า ผู้มีความเห็นต่างขาดการให้ความ
เป็นธรรมต่อตนเอง เช่น

- 1) ปฏิเสธความขัดแย้งและการอ้างให้มีการเห็นพ้องกันหรือโอนอ่อนผ่อนตามความเห็น
ที่ไม่ถูกต้อง หรือในบางครั้งยอมให้เกิดเป็นมติเอกฉันท์
- 2) ยอมให้มีการอ้างหลักฐาน หลักการอิสลาม หรือทฤษฎีของนักวิชาการผิดที่ ผิด
ประเด็น หรือไม่ถูกต้องกับประเด็นความเห็นต่าง
- 3) ตัดเอาเฉพาะทฤษฎีบางส่วนของนักวิชาการเพื่ออ้างความเชื่อถือในความเห็นของ
ตนเอง หรือลดความเชื่อถือของฝ่ายตรงข้าม
- 4) ย่อหลักฐานของผู้มีความเห็นต่างจากตนเองและพยายามนำเสนอข้อบกพร่องและ
จุดอ่อนของฝ่ายตรงข้าม
- 5) คัดเลือกเฉพาะหลักฐานหรือความเห็นของปวงปราชญ์ที่ตนเองต้องการ
- 6) ขาดการยืนยันในความถูกต้องเกี่ยวกับการนำเสนอหลักฐาน

¹³⁶ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 1/15

7) มักจะทิ้งคำพูดที่ชวนให้สงสัยหรือสร้างความแคลงใจ

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การแสดงออกถึงการยอมรับและปฏิบัติตามความเห็นที่มีน้ำหนักกว่า หลังจากรับฟังความเห็นหรือทรรศนะที่แตกต่างจากตนเองนั้น คือการยอมรับในความผิดพลาดของตนเอง ไม่ว่าจะป็นคำพูดหรือการปฏิบัติ และเป็นการแสดงออกถึงความตระหนักต่อความรับผิดชอบ และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นซึ่งทุกคนย่อมมีความผิดพลาดได้ ดังที่ อะนะส บิน มาลิก رضي الله عنه จากท่านเราะสูล ﷺ ได้กล่าวไว้ว่า

137 ((كُلُّ ابْنِ آدَمَ خَطَّاءٌ، فَخَيْرُ الْخَطَّائِينَ التَّوَّابُونَ))

ความว่า “ลูกหลานอาดัมทุกคนล้วนเป็นผู้ที่มีความผิดพลาด และผู้ที่ประเสริฐยิ่งในบรรดาผู้ที่มีความผิดพลาดเหล่านั้น คือ บรรดาผู้ที่มีความสำนึกผิด”

เช่นเดียวกับความเห็นในเรื่องความเห็นต่างที่เกิดขึ้นในสังคมมุสลิมพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ผู้วิจัยมีความเห็นว่า แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ของผู้นำเสนอความเห็นต่างด้วยการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทรรศนะ หรือยอมรับและปฏิบัติตามความเห็นที่มีน้ำหนักกว่า คือ แนวทางที่สำคัญที่จะช่วยให้สังคมน่าอยู่และลดความขัดแย้งได้ สอดคล้องกับความเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลักท่านหนึ่งได้กล่าวไว้

“แต่ฝ่ายต้องเปิดใจรับในสิ่งที่แตกต่างจากสิ่งที่ตนเองปฏิบัติ เปิดใจเรียนรู้ แลกเปลี่ยน และทำความเข้าใจว่าสิ่งที่พี่น้องปฏิบัติมีที่มาอย่างไรในระดับหนึ่ง คำนี้ถึงหลักสำคัญในการสร้างความเป็นเอกภาพ ที่จะตัดขาดกันไม่ได้ ต้องมองเรื่องที่สำคัญเป็นหลัก สิ่งปลีกย่อยก็เป็นปลีกย่อย ไม่ทำเรื่องเล็กเป็นเรื่องใหญ่ อยู่กันด้วยความพอดี พองาม ยอมรับสภาพ การปฏิบัติที่เป็นอยู่ของคนในชุมชนและในสังคมที่มีความหลากหลายและมีที่มาจากรากฐานทางศาสนาอยู่บ้าง แม้จะไม่มีรูปแบบอย่างนั้นโดยตรงก็ตาม ไม่เอาหลักการมาตีความและจำกัดขอบเขตเรื่องของศาสนาแต่เพียงสิ่งที้นปีเคยทำเท่านั้น เพราะบางเรื่องอาจไม่มีในสมัยนบี แต่ให้ดูสาระและรูปแบบมากกว่าดูชื่อของกิจกรรม” (กรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์ (ค), ผู้ให้สัมภาษณ์ , 7 พฤศจิกายน 2564)

และสอดคล้องกับข้อเสนอแนะของผู้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการปฏิบัติตัวของนักวิชาการในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ว่า

¹³⁷ หะดีษบันทึกโดย Shu'ib al-Arnā'ut หะดีษหมายเลข 13049 ใน Tahrīj al-Musnad สรุปว่า เป็นสายรายงานที่อ่อน (ฎาะอ์ฟ)

“เราในฐานะคณาจารย์หรือนักวิชาการ จำเป็นต้องปฏิบัติตามเขาและคำนึงถึงการรักษาความเป็นเอกภาพในสังคม นี่คือนโยบายปฏิบัติโดยรวมเพื่อขจัดความขัดแย้งในสังคม ทั้งนี้ทั้งนั้น หน้าที่การชี้แจงนั้นเป็นของนักวิชาการไม่ใช่จะปฏิบัติอย่างนั้นตลอดไป แต่เมื่อใดที่เราคิดว่าการชี้แจงของเขานั้นไม่ถูกต้อง เราก็สามารถแสดงจุดยืนว่าสิ่งถูกต้องแบบนี้ เราจะสามารถปฏิบัติได้ แต่หลังจากเขารู้แล้วว่าสิ่งถูกต้องแบบนี้ แต่เขาไม่ยอมปฏิบัติเอง นี่ก็เรียกว่าแสดงจุดยืนที่ชัดเจน แต่การแสดงจุดยืนแบบนี้ไม่ได้บอกถึงความขัดแย้ง เนื่องจากว่าเราชี้แจงแล้ว และทุกคนก็เข้าใจแล้ว” (ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม (ข), ผู้ให้สัมภาษณ์, 20 มีนาคม 2565)

5.4.3.6 ผลการศึกษาเกี่ยวกับด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม ได้แก่ การแสดงความเห็นต่างภายใต้กรอบหลักการศาสนาและมีวิสัยปัญญาในการแสดงความเห็น คำนึงถึงความรักและความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้ศรัทธา และการเลือกปฏิบัติตามผู้นำศาสนาอิสลามเพื่อป้องกันความเห็นต่างที่อาจนำไปสู่ความขัดแย้งและความแตกแยกในสังคม แสดงให้เห็นว่าผู้มีความเห็นต่างจะต้องเคารพและให้เกียรติความเห็นของผู้อื่น โดยคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม สอดคล้องตามหลักเจตนารมณ์แห่งกฎหมายอิสลาม เนื่องจากการแสดงความเห็นต่างบนพื้นฐานของการค้นหาสัจธรรมที่ถูกต้อง หรือสร้างองค์ความรู้ใหม่ทางวิชาการ หรือเพื่อแยกแยะความเห็นที่ถูกต้องและความเห็นที่ผิดนั้น ไม่ได้ถือเป็นประเด็นข้อห้ามในอิสลามแต่อย่างใด หากแต่ผู้มีความเห็นต่างจะต้องไม่ถือเอาเป็นความผิดที่เกิดจากความโง่เขลา หรือจะต้องไม่แสดงพฤติกรรมดูถูก ตำหนิ หรือเหยียดหยันผู้เห็นต่าง หรือกล่าวตัดสินว่าผู้อื่นว่าตกศาสนา (ตักฟิร)

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม ด้วยการแสดงความเห็นต่างภายใต้กรอบหลักการศาสนา และคำนึงถึงความรักและความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้ศรัทธา สอดคล้องกับความเห็นของ Yūsuf al-Qardāwiy (2001: 162-163) ได้กล่าวว่า ความจริงแล้ว การแสดงความเห็นต่างที่สามารถรักษามารยาทในการสนทนาและขอบเขตในการแลกเปลี่ยนความเห็นนั้น ถือเป็น การแสดงความเห็นต่างที่จะทำให้เกิดองค์ความรู้ใหม่และปลอดภัยจากผลลัพธ์เชิงลบ ในขณะที่การแลกเปลี่ยนความเห็นต่างซึ่งแสดงออกอย่างไร้มารยาทและคำพูดที่รุนแรง หรือความต้องการเอาชนะกันนั้น ถือเป็นความเห็นต่างที่สร้างความโกรธเคืองและความหมองใจ ซึ่งเป็นผลให้เกิดความร้าวฉานในสายสัมพันธ์อันดีระหว่างทั้งสองฝ่าย แม้ว่าในช่วงเริ่มการแสดงความเห็นต่างจะเป็นบรรยากาศทางวิชาการ แต่ถ้าหากทั้งสองฝ่ายไม่สามารถรักษามารยาทและควบคุมขอบเขตของความเห็นต่างได้ บรรยากาศความเห็นต่างเช่นนั้นก็อาจทำให้ทั้งสองฝ่ายเกิดความแตกร้าวกันได้ ด้วยเหตุนี้ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามจะต้องระมัดระวังและเคารพความเห็นต่างของผู้อื่น รวมทั้งใส่ใจในประเด็นปัญหาที่มีความเห็นต่างอย่างรอบครอบเพื่อให้ได้ทางออกและป้องกันความขัดแย้ง

เช่นเดียวกับการคำนึงถึงความรักและความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้ศรัทธา ถือเป็น การปฏิบัติ ตามคำสั่งใช้ของอัลลอฮ์ ﷻ ดังที่พระองค์ได้ตรัสว่า

﴿واعتصموا بحبل الله جميعاً ولا تفرقوا ۗ وادكروا نعمت الله عليكم إذ كنتم أعداءً فألف بين قلوبكم فأصبحتم بنعمته إخواناً وكنتم على شفا حفرة من النار فأنقذكم منها ۗ كذلك يبين الله لكم آياته لعلكم تهتدون﴾ (آل عمران: 103)

ความว่า “และพวกเจ้าจงยึดสายเชือกของอัลลอฮ์โดยพร้อมกันทั้งหมดและจงอย่าแตกแยกกัน และจำรำลึกถึงความเมตตาของอัลลอฮ์ที่มีต่อพวกเจ้า ขณะที่พวกเจ้าเป็นศัตรูกัน แล้วพระองค์ได้ทรงให้สนิทสนมกันระหว่างหัวใจของพวกเจ้า แล้วพวกเจ้าก็กลายเป็นพี่น้องกันด้วย ความเมตตาของพระองค์ และพวกเจ้าเคยปรากฏอยู่บนปากหลุมแห่งไฟนรก แล้วพระองค์ก็ทรงช่วยพวกเจ้าให้พ้นจากปากหลุมแห่งนรกนั้น ในทำนองนั้นแหละ อัลลอฮ์จะทรงแจกแจงแก่พวกเจ้าซึ่งบรรดาโองการของพระองค์เพื่อว่าพวกเจ้าจะได้รับแนวทางอันถูกต้อง” (อาลิอิมรอน: 103)

Yūsuf al-Qardāwi (2001: 22-23) กล่าวว่า อาเยะฮ์นี้ได้เรียกร่องผู้ศรัทธาสู่การสร้างความเป็นเอกภาพ และอธิบายถึงบทบาทหน้าที่ของบรรดาผู้ศรัทธาเมื่อพวกเขาอยู่ร่วมกัน โดยเริ่มจากการเตือนให้ผู้ศรัทธาระวังการยั่วและอันตรายจากผู้ไม่หวังดีต่อประชาชาติอิสลามเพราะจะเป็นเหตุให้ต้องถูกลงโทษ อธิบายถึงความสำคัญของความเป็นเอกภาพบนฐานของความศรัทธาและผลของการแตกแยกเนื่องจากการปฏิเสธหลักการและการละเลยความสัมพันธ์อันดีระหว่างพี่น้องผู้ศรัทธา และกระชับให้ยึดสายเชือกแห่งศรัทธาเป็นปัจจัยให้สามารถอยู่ร่วมกันอย่างเข้มแข็ง นอกจากนี้ ยังได้กล่าวถึงความโปรดปรานที่พระองค์ได้ทรงประทานความรักกันฉันพี่น้องหลังจากเคยเป็นอริศัตรูกัน และเตือนให้ระวังบทเรียนที่เคยเกิดขึ้นในอดีตเนื่องจากการฝ่าฝืนหลักการและการขัดแย้งกัน หลังจากได้มีหลักฐานและการยืนยันข้อเท็จจริงอย่างชัดเจนแล้ว รวมถึงเน้นย้ำเป้าหมายของประชาชาติอิสลามที่เรียกร่องสังคมสู่ความดีงามและการภักดีต่อพระองค์

ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า การคำนึงถึงผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นจากการนำเสนอความเห็นต่าง โดยเฉพาะเรื่องความรักและความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้ศรัทธานั้น ถือเป็นปัจจัยสำคัญในการแก้ไขปัญหาสังคม โดยจะช่วยให้เกิดกลุ่มทำงานศาสนา (ญะมาอะฮ์) ที่เป็นกำลังในการเชิญชวนกันสู่ความดีงาม เพราะหากทุกคนยึดแนวทางนี้ในการแสดงความเห็นต่าง ก็สามารถป้องกันการยึดติดกลุ่มหรือพวกพ้อง ดังที่ท่านเราะฮ์ลุส ได้ปรัมขามุฮาญีรีนและชาวอันศอรในเรื่องนี้ ดังรายงานจากญาบิร บิน अबดุลลอฮ์ ท่านเราะฮ์ลุส กล่าวว่

138 ((دَعُوها؛ فَإِنَّهَا خبيثةٌ))

ความว่า “ท่านทั้งหลายจงละทิ้งการเรียกร้องเพื่อสู่ความเป็นญะฮิลียะฮฺเถิด (คือ การยึดติดพวกพ้อง) เพราะแท้จริงแล้ว มันคือเรื่องที่อันตรายและชั่วร้าย”

ผู้วิจัยมีความเห็นว่า การแสดงความคิดเห็นต่างที่จะสามารถรักษาความเป็นเอกภาพของสังคมนั้น จะต้องเกิดจากทั้งสองฝ่ายต่างยอมรับเงื่อนไขในการแสดงความคิดเห็น คำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม ดังที่ Muhammad Abū Ghadr al-Mahāmiy (2015) ได้นำเสนอตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าทั้งสองฝ่ายต่างคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม ดังนี้

- 1) ทั้งสองฝ่ายที่เห็นต่างกันสามารถยอมรับและละหมาดตามกันได้
- 2) ทั้งสองฝ่ายสามารถยอมรับและปฏิบัติตามความเห็นที่มีน้ำหนักมากกว่า
- 3) ทั้งสองฝ่ายไม่ติเตียนว่าฝ่ายใดทำอุตริกรรม (ปิดอะฮฺ) หรือด่าว่าฝ่ายใดเป็นคนชั่วหรือหลงผิดออกจากหลักการศาสนา
- 4) ทั้งสองฝ่ายไม่ละเมิดสิทธิในความเป็นพี่น้อง ความรัก และความห่วงใยระหว่างผู้ศรัทธา และจะต้องไม่ยั่วให้เกิดการทะเลาะวิวาท หรือความบาดหมางระหว่างกัน
- 5) ทั้งสองฝ่ายสามารถให้อภัยต่อความเห็นต่างอันเนื่องจากความเข้าใจผิดหรือการนำเสนอข้อมูลที่ไม่ถูกต้องของฝ่ายตรงข้ามได้
- 6) ทั้งสองฝ่ายสามารถจำกัดขอบเขตของความเห็นต่างให้อย่างชัดเจน

ด้วยเหตุนี้ ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามจะต้องตระหนักว่า วะสะฎียะฮฺในเรื่องการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวมนั้น ได้ปรากฏในคำสอนอิสลามที่มีความยืดหยุ่น ตระหนักถึงความแตกต่าง และยอมรับความหลากหลาย เพื่อให้เกิดความร่วมมือที่ดีจากทุกฝ่าย สอดคล้องกับความเห็นของ ‘Abd Karīm Zaidān (1976: 301) ได้กล่าวว่า สิ่งที่เป็นแบบฉบับในการทำหน้าที่นำเสนอคำสอนอิสลามของท่านเราะฮฺลุล   คือ การเปลี่ยนแปลงสังคมจากสังคมที่เสื่อมโทรมให้เป็นสังคมที่ดี โดยความร่วมมือกันอย่างเป็นญะมาอะฮฺ ที่เชิญชวนกันสู่ความดีและห้ามปรามกันเรื่องความชั่ว และเป็นตัวอย่างความพยายามที่เกิดขึ้นโดยสมัครใจ ดังที่อัลลอฮฺ   ตรัสว่า

﴿ لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ۚ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ ۗ ﴾ (البقرة: بعض)

من الآية 286)

ความว่า “อัลลอฮฺจะไม่ทรงบังคับชีวิตหนึ่งชีวิตใด นอกจากตามความสามารถของชีวิตนั้นเท่านั้น” (อัลบะเกาะเราะฮฺ: ส่วนหนึ่งจากอายะฮฺ 286)

¹³⁸ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhariy หะดีษหมายเลข 3518

เช่นเดียวกับการปฏิบัติตามผู้นำเพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งที่อาจเกิดขึ้นจากความเห็นต่าง ดังที่ ‘Abdullāh Muhammad al-Mazru’u (2012: 15-16) ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อว่า “การปฏิบัติตามผู้ปกครองและผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นในประเด็นปัญหาศาสนาที่เห็นต่างกัน” ว่า จำเป็นที่ผู้ศรัทธาจะต้องปฏิบัติตามผู้นำ トラบใดที่คำตัดสินชี้ขาดหรือการสั่งใช้ให้ปฏิบัตินั้นไม่ใช่เรื่องฝ่าฝืนต่ออัลลอฮฺ ﷻ ดังคำสั่งของอัลลอฮฺ ﷻ ที่ว่า

﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ ۗ ﴾ (النساء: بعض من الآية 59)

ความว่า “ผู้ศรัทธาทั้งหลาย จงเชื่อฟังอัลลอฮฺ และเชื่อฟังเราะสุลเถิด และผู้ปกครองในหมู่พวกเจ้าเถิด” (อันนิสาฮ์: ส่วนหนึ่งจากอายะฮ์ 59)

และจากหะดีษของท่านเราะสุล ﷺ ซึ่งได้สั่งใช้ให้เชื่อฟังและปฏิบัติตามการตัดสินใจของผู้นำศาสนาหรือผู้ปกครองที่มีอำนาจในการตัดสินชี้ขาดทางศาสนา トラบใดที่ไม่เป็นการฝ่าฝืนต่ออัลลอฮฺ ﷻ ทั้งนี้ เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความแตกแยกในหมู่ผู้ศรัทธาและเป็นการรักษาสิทธิประโยชน์ของส่วนรวม ท่านเราะสุล ﷺ กล่าวว่า

((عَلَى الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ فِيمَا أَحَبَّ وَكَرِهَ، إِلَّا أَنْ يُؤْمَرَ بِمَعْصِيَةٍ، فَإِنْ أُمِرَ بِمَعْصِيَةٍ، فَلَا سَمْعَ وَلَا طَاعَةَ))¹³⁹

ความว่า “เป็นหน้าที่เหนือมุสลิมทุกคน ที่จะต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตาม (ผู้ปกครองที่มีอำนาจในการตัดสินตามบัญญัติอิสลาม) ทั้งในสิ่งที่เขาชอบหรือไม่ชอบ นอกจากจะถูกละเมิดให้ฝ่าฝืนต่ออัลลอฮฺ ซึ่งหากถูกใช้ให้ฝ่าฝืนต่อพระองค์แล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องเชื่อฟังหรือปฏิบัติตาม”

5.5 ข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่อง วะสะฎียะฮฺ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีประเด็นข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้และข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

5.5.1 ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อการนำผลวิจัยไปใช้เป็นแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ดังนี้

¹³⁹ หะดีษบันทึกโดย al-Bukhāriy หะดีษหมายเลข 2955 และ Muslim หะดีษหมายเลข 1839

5.5.1.1 องค์การบริหารกิจการศาสนาอิสลาม สถาบันการศึกษาอิสลาม สถาบันหรือศูนย์ วะสะฎียะฮ์ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรนำผลการศึกษาเกี่ยวกับแนวคิดและความจำเป็นในการ ปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลาม กำหนดเป็นสารสนเทศในการวางแผนและให้ความรู้แก่ ผู้นำศาสนา กรรมการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม นักวิชาการมุสลิม และดาอีย์หรือผู้นำเสนอคำสอน อิสลาม เพื่อการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง ในสังคมไทยมุสลิม

5.5.1.2 องค์การบริหารกิจการศาสนาอิสลาม สถาบันการศึกษาอิสลาม สถาบันหรือศูนย์ วะสะฎียะฮ์ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรนำผลการศึกษาที่ได้จากภาคสนามและข้อเสนอแนะ เกี่ยวกับแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจาก ความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิม ไปใช้เป็นข้อมูลเพื่อการพัฒนาผู้นำศาสนา กรรมการบริหารองค์กร ศาสนาอิสลาม นักวิชาการมุสลิม และดาอีย์หรือผู้นำเสนอคำสอนอิสลาม ให้เห็นถึงความสำคัญต่อ เรื่องการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลามในสังคมไทยมุสลิม และให้การ ดำเนินการบรรลุผลสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ

5.5.1.3 องค์การบริหารกิจการศาสนาอิสลาม สถาบันการศึกษาอิสลาม สถาบันหรือศูนย์ วะสะฎียะฮ์ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ควรนำแนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการ จัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ที่ ได้จากการศึกษาความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ กำหนดเป็นนโยบาย ระเบียบ แนวทางหรือคู่มือปฏิบัติ ตนสำหรับผู้นำและกรรมการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม นักวิชาการมุสลิม และดาอีย์หรือผู้นำเสนอ คำสอนอิสลามในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิม

5.5.2 ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

5.5.2.1 ควรมีการศึกษาประเมินผลการใช้แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดน ภาคใต้ที่ได้จากการศึกษาเพื่อจะเป็นประโยชน์ในการปรับปรุง และพัฒนาแนวทางต่อไป

5.5.2.2 ควรมีการศึกษาคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของผู้นำและกรรมการบริหารองค์กร ศาสนาอิสลาม นักวิชาการมุสลิม และดาอีย์หรือผู้นำเสนอคำสอนอิสลามในการทำหน้าที่จัดการความ ขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมเพื่อใช้เป็นสารสนเทศด้านอิสลามศึกษาและให้ ผู้เกี่ยวข้องกำหนดคุณลักษณะที่พึงประสงค์ต่อไป

5.5.2.3 ควรมีการศึกษาบทบาทขององค์การบริหารกิจการศาสนาอิสลาม สถาบัน การศึกษาอิสลาม และสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์ ในการมีส่วนร่วมเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ใน การจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิม เพื่อใช้เป็นสารสนเทศด้าน

อิสลามศึกษาและให้ผู้เกี่ยวข้องหาแนวทางสนับสนุนการมีส่วนร่วมเสริมสร้างการใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิม

บรรณานุกรม

หนังสือภาษาไทย

- ชาย โพธิ์สิตา. 2550. ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- ภูอฮา ญาบิร อัล อัลวานี. 2562. จริยธรรมความเห็นต่างในอิสลาม. (อิบรอฮีม ณรงค์รักษาเขต และ ธวัช น้อยผอม, ผู้แปล). พิมพ์ครั้งที่ 2. ปัตตานี: สมิลันเพรส. (ต้นฉบับพิมพ์ปี ค..ศ. 2011).
- ณรงค์ โพธิ์พฤษานันท์. 2557. ระเบียบวิธีวิจัย หลักการ แนวคิด และเทคนิคการเขียนรายงานการวิจัย. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ: บริษัท เอ็กซ์เปอตร์เน็ต จำกัด.
- มนัส สุวรรณ. 2556. ระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- มานพ วงศ์เสงี่ยม . มปป.ปทานุกรม อาหาร-ไทย. ศูนย์หนังสือมานพ วงศ์เสงี่ยม . กรุงเทพฯ.
- วนิดา วาตีเจริญ และคณะ. 2560. ระเบียบวิธีวิจัย จากแนวคิด ทฤษฎี สู่ภาคปฏิบัติ. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: ซีเอ็ดดูเคชั่น.
- วรรณดี สุทธิรักษา. 2556. การวิจัยเชิงปฏิบัติการ: การวิจัยเพื่อเสริมภาพและการสร้างสรรค์. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: สยามปริทัศน์.
- สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับ ประเทศไทย. 2542. พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อมความหมายภาษาไทย. อลมะดีนะฮฺ อัลมุนาวะเราะฮฺ : ศูนย์กษัตริย์ฟาฮัด เพื่อการพิมพ์อัลกุรอาน.
- สิน พันธุ์พินิจ. 2553. เทคนิคการวิจัยทางสังคมศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: วิทย์พัฒนา
- สุวิมล ว่องวานิช. 2548. การวิจัยประเมินความต้องการจำเป็น. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

หนังสือต่างประเทศ

- ‘Abd al-‘Azīz ‘Izt al-Khayyāt. 1989. al-Wasatiyyah. Wizārat al-Awqāf wa al-Shuūn wa al-Muqaddasat al-Islamiyyah: Dār al-Manzūmah.
- ‘Abd al-Azīz ‘Abd al-Rahmān ‘Aawdah. 2010. al-Islām Din al-Wasatiyyah. Ghazzah: Palistīn

- ‘Abd al-Fattah Abū Ghaddah. 1986. al-Insāf fī Bayān Asbāb al-Ikhtilāf, Waliy Allah al-Dahlawiy. Bayrūt: Dār al-Nafāis.
- ‘Abd al-Rahmān al-Jazīriy. 2002. Kitāb al-Fiqh ‘Alā al-Mazāhib al-Arba’ah : al-Juz al-Awwal. Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah: Bayrūt Lubnān.
- ‘Abd al-Rahmān ‘Abd al-Khāliq. 2020. Al-Qawaid al-Zahbiyyah fī Adāb al-Khilāf. Maktabah Nūr.
- ‘Abd al-Rahmān Hasan Hanbakat al-Maydaniy. 1996. al-Wasatiyyah fī al-Islām. Muassasat al-Rāyyan li al-Tiba’ah wa al-Nashr wa al-Tawzi’ī: Bayrūt. Lubnān.
- ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy. 1993. al-Ikhtilāf wa Ādābihī. (3) 143-171. al-Rābitat al-Muhammadiyyah li al-‘Ulamāa: Dār al-Manzūmah.
- ‘Abdullāh al-Madaniy. 2011. al-Fatwā al-Wasatiyyah. Al-Majlis al-‘Ilmiy al-Aalā: Dār al-Manzūmah.
- ‘Abdullāh bin ‘Abd al-Musin al-Turakiy. 2010. Asbāb Ikhtilāf al-Fuqahāa. Muassat al-Risālah. Bayrūt Lubnān.
- ‘Abdullāh Muhammad al-Mazrū’u. 2012. Ilzām Waliy al-Amr wa Athruhū fī al-Masāil al-Khilāfiyyah. Maktabat al-Malik Fahad al-Wataniyyah Athnāa al-Nashr. al-Riyād.
- ‘Abd Karīm Zaidān. 1976. Usul al-Da’awah. Jami’ah Baghdad. Baghdad: ‘Iraq.
- Abū ‘Abdullah Muhammad bin Yazīd bin Mājat al-Qazwiniy. nd. Sunan Ibn Mājah. al-Tab’at al-Turakiyyah.
- Abū al-Fidāa Ismāīl ‘Umar Kathīr al-Qurayshiy (al-Muallif) Muhammad Husain Shams al-Dīn. 1998. Dar al-Kutub al-Ilmiyyah. Bayrūt.
- ‘Aliy bin ‘Abd al-‘Azīz bin ‘Aliy al-Shabl. n.d. Manhaj al-Wasatiyyah wa Athruhū fī ‘Ilaj al-Ghulū. Shabakat al-Alūkah.

- ‘Aliy Muhammad Muhammad al-Salābiy (al-Misratiy). 2001. al-Wasatiyyah fī al-Qurān al-Karīm. Maktabat al-Sahābah. al-Shāriqah: al-Imārāt.
- ‘Aliy Samah. 2019. al-Tuhfat al-Bahiyyah fī Ma’aālim al-Wasatiyyah. Kulliyyah al-‘Ulūm al-Islāmiyyah Jami’ah al-Amīr Songklā Fatāniy.
- ‘Aliy Wanis. n.d. Adāb al-Ikhtilāf wa B’ad al-Qawā’id al-Dābitah lahū . Shabakat al-Alūkah.
- ‘Amru Khatir Wahdān. 2011. Ma’aālim al-Wasatiyyah. Jāmiyah Tayyibah: Dār al-Manzūmah.
- ‘Āqil Muhammad al-Maqtāriy. 1993. Adāb al-Ikhtilāf. Dār Ibn Hazm li al-Tibā’ah wa al-Nashr wa al-Tawzī’i: Bayrūt.
- al-Tayyib Barghūth. 1996. Manhaj al-Nabiy fi Himāyat al-Da’awah wa al-Muhāfazah ‘ala Munjizatiha Kilāl al-Fatrat al-Makkiyyah. al-M’ahad al-‘Aālamiy li al-Fikr al-Islamiy: U.S.A
- Hasan al-Jūjū. 2005. al-Ta’assub al-Mazhabiyy wa al-Tataruf al-Dīniyy wa Athruhum ‘Ala al-Da’awat al-Islāmiyyahh. Kulliyyah Usūl al-Dīn .al-Jami’at al-Islāmiyyah bi Ghazzah.
- Hind Muhammad. n.d. Adāb al-Ikhtilāf. Shabakat al-Alūkah.
- Ibn Taymiyyah, Ahmad bin ‘Abd al-Halīm. 2004. Majmu’u Fatawā Shak al-Isalām Ibn Taymiyyah. Majma’a al-Malik Fahad li al-Tiba’ah al-Mushaf al-Shaarif.
- I’tidāl al-‘Ibādiy. 2012. al-Wasatiyyah. Wizārat al-Awqāf wa al-Shuūn wa al-Muqaddasat al-Islāmiyyah: Dār al-Manzūmah.
- Ibrāhīm Anīs, ‘Abd al-Halām Muntasir, ‘Atiyyah al-Sawālihiy, Muhammad Khalaf Allah Ahmad. 2004. al-Mu’ujam al-Wasīt. Majma’a al-Lughat al-‘Arabiyyah. Maktabat al-Shuruq al-Dawliyyah.

- Jabbār Dahshun al-Taiiy. 2007. Adāb al-Ikhtilāf fī al-Islām: Ruyah Nahw al-Ikhtilāf. Majallah Thaḳāfatūna. (4)98-102. Wizārat al-Thaḳāfah-Dairāt al-‘Alaḳat al-Thaḳāfiyyah al-‘Aammah: Dār al-Manzūmah.
- Jalāl al-Dīn ‘Abd al-Rahmān al-Sayūtiy. 2006. Jazīl al-Mawāhib fī Ikhtilāf al-Mazāhib. Dār al-‘Iitisām. al-Qāhirah: Misr.
- Jamāl al-Murākibiy. 2006. Adāb al-Ikhtilāf. 35(419) 2-5. Jamāath Ansār al-Sunnat al-Muhammadiyah: Dār al-Manzūmah.
- Khālid al-Samādiy. 2015. Dalīl Tanmiyyat al-Qudrah ‘Alā Tadbīr al-Ikhtilāf: al-Tāfir al-Nazriy wa al-Tatbīqāt al-Ilmiyyah. Muassasah Dār al-Hadīth al-Fasaniyyah. Al-Mamlakat al-Maghribiyyah Wazārah al-Awqāf wa al-Sh’uūn al-Islāmiyyah.
- Muhammad ‘Aawwāmah. 2007. Adāb al-Ikhtilāf Fī Masāil al-‘Iil wa al-Dīn. Dār al-Yusr li al-Nashr: al-Mamlakat al-‘Arabiyyah al-Su’uūdiyyah.
- Muhammad bin ‘Iisā al-Tirmiziy. nd. Sunan al-Tirmiziy. al-Tab’at al-Turakiyyah.
- Muhammad bin Ja’aqūb al-Fayruz Abadiy Mujadid al-Dīn. 2012. Basāir Zawiy al-Tamjiz fī Latāif al-Kitāb. al-Majlis al-‘Aalā li al-Shu’uūn al-Islāmiyyah.
- Muhammad Ismāil al-Bukhāriy. 1999. Sahih al-Bukhāriy. Al-Matbaah al-Salafiyyah.
- Muslim bin al-Hajjāj al-Nisāburiy. 2006. Sahih Muslim. Dār al-Fikr.
- Najbah Ghulam Naby. 2012. Wasatiyyat al-Islam fī al-‘Ibādat wa al-‘Alaḳāt al-‘Ijtimāiyyah. Makkah al-Mukarramah. al-Mamlakat al-‘Arabiyyat al-Su’uūdiyyah.
- Nasir ‘Abd al-Karīm al-‘Aql.2008. al-Wasatiyyah wa al-I’tidāl fī al-Qurān Mafhūm al-Wasatiyyah wa al-I’tidāl. Buhūth Nadwah Athr al-Qurān al-Karim fī Tahqiq al-Wasatiyyah wa Daf’a al-Ghulūw. al-Maktabat al-Shamilat al-Hadīthah.
- Rabiy bin Hawiy ‘Umāyr al-Madkhaliy. 2010. Wasatiyyat al-Islām. Barj al-Kayfān.al-Jasāiriyy.

Sālih Nājīb al-Dīq. n.d. Adāb al-Ikhtilāf fī al-Islām. Shabakat al-Alukah.

Sālih ‘Abd al-‘Azīz Muhammad Ibrāhīm Āl al-Shīkh. 2018. al-Wasatiyyah wa al-I’tidāl wa Athrumā ‘Alā Hāyāt al-Muslimin. Wizārat al-Shuūn al-Islāmiyyah wa al-Dawah wa al-Irshād: al-Riyād.

Sālih ‘Abdullāh Hāmid. 1992. Adāb al-Ikhtilāf. al-Masjid al-Harām: Wizārat al-I’lām. al-Mamlakat al-‘Arabiyyah al-Su’uūdiyyah.

Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy. 1987. Adāb al-Ikhtilāf fī al-Islām. Al-Mahad al-‘Aalāmiy li al-Fikr al-Islāmiy: al-Wilāyat al-Muttahidāt al-Amirikiyyah.

Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy. 2017. Min Adāb al-Ikhtilāf ilā Nubz al-Khilāf. Al-Mahad al-‘Aalāmiy li al-Fikr al-Islāmiy: al-Wilāyat al-Muttahidāt al-Amirikiyyah.

Usāmah Da‘aas. 1997. al-Wasatiyyah wa al-I’tidāl. al-Jāmiat al-Salāfiyyah: Dār al-Taalif wa al-Taryamah.

Wihdat al-Bahth al-‘Ilmiy. 2015. al-Mazāhib al-Fiqhiyyah al-Arba’ah Aimmatuha-Atwāruhā-Usuluhā-Aāthāruhā. Idārat al-Iftāa Wizārat al-Awgāf wa al-Shu’ūn al-Islāmiyyah: al-Kūwīt.

Yūsuf al-Qardāwiyy. 2001. al-Sahwat al-Islamiyyah bayna al-Ikhtilaf al-Mashrū’u wa al-Tafarruq al-Mazmūm. Dār al-Shurūq: al-Qāhirah

_____. 2009. Fiqh al-Wasatiyyat al-Islamiyyah wa al-Tajdīd. Maālim wa Manarāt. Markaz al-Qardāwiyy li al-Wasatiyyat al-Islāmiyyah wa al-Tajdīd: al-Qatar

วิทยานิพนธ์และรายงานวิจัย

ขอชาติ เบ็ญหมัด. 2555. มุฟตีแห่งประเทศไทย: ความจำเป็น ความเป็นไปได้ และรูปแบบ.

วิทยานิพนธ์หลักสูตรดุศฎฎบัตติ สาขาวิชาอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

- พรพิมล ขำเพชร, ปาริฉัตร ศรีหะรัญ และวันดี หิรัญสถาพร. 2564. ความสำคัญ และเทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลสู่การวิจัยในศตวรรษ 21. วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา 32, 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2564): 1-12
- ทิวากร แยมจังหวัด และอับดุลรอญิง สือแต. 2559. การเจรจาสันติภาพเชิงอิสลาม: การแก้ปัญหาความขัดแย้งของเคาะลีฟะฮ์อูษมาน อิบน์ อ์ฟฟาน. วารสาร AL-NUR บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยฟาฏอนี 11, 20 (มกราคม-มิถุนายน 2559): 21-31.
- ประไพพิมพ์ สุธีวสินนท์ และประสพชัย พสุนนท์. 2559. กลยุทธ์การเลือกตัวอย่างสำหรับการวิจัยเชิงคุณภาพ. วารสารปาริชาต มหาวิทยาลัยทักษิณ 29, 2 (ตุลาคม-ธันวาคม): 37-38.
- รุฮานา อับดุลอาซิส สาแมง. 2555. “ดุลยภาพ” อัตลักษณ์แห่งอิสลาม: การประยุกต์ใช้ด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การศึกษา. วารสาร อัลฮิกมะฮ์ มหาวิทยาลัยอิสลามยะลา. 2, 4 (กรกฎาคม-ธันวาคม, 2555): 64-76.
- อิบบรอเฮง อาลฮูเซน. 2561. การทำความเข้าใจหลักอัลวะสะฎียะฮ์และการนำไปใช้ในชีวิตจริง. วารสาร AL-NUR บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยฟาฏอนี. 13, 25 (กรกฎาคม-ธันวาคม, 2562): 203-222.
- อิสมาแอ กาเต๊ะ. 2561. วะสะฎียะฮ์ในอิสลามกับการอยู่ร่วมกันท่ามกลางสังคมพหุวัฒนธรรม. วารสารวิทยาลัยอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยมหามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ 9, 1 (มกราคม-มิถุนายน 2561) : 32-48.
- เอื้อมพร หลินเจริญ. 2555. เทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ. วารสารการวัดผลการศึกษา. 17, 1 (กรกฎาคม): 17- 29.
- ‘Abdullāh bin Muhammad ‘Aliy al-Zahrāniy. 2000. al-Wasatiyyah fi al-Tarbiyyat al-Islāmiyyah (Dirāsah Takmiliyyah Naqidah). Jāmi’ah Ummulqurā: al-Mamlakat al-‘Arabiyyat al-Su‘uūdiyyah.
- ‘Isām Sālih Ahmad Rājih. 2016. al-Wasatiyyah wa Mazāhiruhā fi al-Qurān al-Karīm (Dirāsah Maedu‘iyyah). Jāmi’ah al-Qurān al-Karīm wa Tasīl al-‘Ulūm: al-Sūdān.

- Muhū al-Dīn ‘Atiyyah. 2011. Minhāj al-Wasatiyyah: Ruyah Islāmiyyah Qaimah Muntagah min 1990-2010 al-Miylādiyyah. Jamiyyah al-Muslaim al-Mu‘aasir: Dār al-Manzūmah.
- Mustafā al-Bakriy al-Tayyib. 2014. Mulakhasat Nadwah Adāb al-Ikhtilāf. (27) 221-233. Jāmiah Afriqiyyā al-‘Aālamīyah, Markaz al-Islāmiy: al-Sūdan.
- Shumsudin Yābi, Norhasnirā Ibrāhīm, and A.Irwan Santeri Doll Kawaid. 2014. Mafhūm al-Wasatiyyah ‘Inda al-Salaf al-Sālih. GJAT. December 2014. 4 (2), 135
- Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy. 1984. Adāb al-Ikhtilāf fī al-Islām. Riāasat al-Mahākīm al-Shar’iyyah wa al-Shuūn al-Dinyah: Qatar.

ระบบออนไลน์

- ‘Abd al-Hamīd bin Sālih al-Karāniy. 2007. Man lam Ya’arif al-Ikhtilāf lam Yashum Anfuhū al-Fiqh. online: <https://feqhweb.com/vb/threads/134> (2/6/2021)
- ‘Abd al-Rahmān ‘Abd al-Khāliq. 2020. al-Qawā’id al-Zahbiyyah fī Adab al-Khilāf. Online: <https://www.noslih.com/article>. (24/6/2021)
- ‘Abd al-Wahhab bin Muhammad al-Hamiqaniy (n.d.). al-Khilaf Mafhumuhu wa Hukmuhu wa Anwa’uhu. online: <https://www.islamtoday.net> (3/1/2021)
- Muhammad Abū Hgadīr al-Mahāmiy. 2015. Fiqh al-Ikhtilāf Mafhūm al-Ikhtilāf wa Asbābuhū Adābuhū wa Idāratuhū. Online: <https://jlworld.org>. (8/7/2021)
- Nāsir al-‘Umar. n.d. al-Wasatiyyah fī Dawī al-Qurān al-Karīm. online: <http://www.almoslim.net>. (2/2/2021)
- Yūsuf al-Qardāwiy. 2007. Mafhūm al-Wasatiyyah fī al-Islam. online: <https://www.al-qaradawi.net/node/3420> (15/3/2021)

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

หนังสือรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน กองบริหารวิชาการและวิจัยวิทยาเขตปัตตานี โทร. ๕๑๗๙

ที่ มอ ๒๐๑.๓/๖๔ - ๑๗๕๕

วันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๕๖๔

เรื่อง ผลการพิจารณารับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

เรียน นายมนุศักดิ์ โต๊ะเถื่อน

ตามที่ท่านได้ยื่นเอกสารเพื่อขอรับการพิจารณาจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ เรื่อง “วะสะฎียะฮ์ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ (Wasatiyyah: Its Necessity and Approach to Managing Conflicts Resulting from Disagreement in Muslim Thai Society in Three Southern Border Provinces)” (เลขที่โครงการ REC Number: psu.pn.๒-๐๘๑/๖๔) นั้น

คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ และการศึกษา ประจำวิทยาเขตปัตตานี ได้พิจารณาแล้ว มีมติรับรองโครงการวิจัยของท่าน แบบเร่งรัดและขอส่งหนังสือรับรองจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มนทิวรา ลีลาเกรียงศักดิ์)
รองอธิการบดีฝ่ายวิชาการ วิทยาเขตปัตตานี

สำเนาเรียน คณบดีคณะวิทยาการอิสลาม

AF/20-04-v.01.0

Certificate of Approval
The Research Ethics Committee for Humanities, Social Sciences and Education
Prince of Songkla University, Pattani Campus

REC Number : psu.pn.2-081/64

ชื่อโครงการ : วะสะฎียะฮฺ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่าง
ในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

Project titled : Wasatiyyah: Its Necessity and Approach to Managing Conflicts Resulting from
Disagreement in Muslim Thai Society in Three Southern Border Provinces

ชื่อหัวหน้าโครงการวิจัย : นายมนูศักดิ์ ไต้ะเถื่อน

Principle Investigator : Mr. Manoosak Touthern

หน่วยงานที่สังกัด : คณะวิทยาการอิสลาม

Affiliation of PI : Faculty of Islamic Sciences

co-investigators : -

Review Method : Expedited

Documents acceptances :

1. Submission Form
2. Self-Assessment Form
3. Information sheet for research participant
4. Informed consent form
5. Research Project
6. Research tool

have been reviewed by the Human Research Ethics Committee in full compliance with the Declaration of Helsinki and the Belmont Report. Please submit the report at least once annually or submit the final report if finished.

.....
Asst. Prof. Najmee Madmarn

Chairman of Human Research Ethics Committee

Date of approval : 02 November 2021

Date of expiration : 01 November 2022

ภาคผนวก ข
หนังสือขอความอนุเคราะห์

ที่ อว 68205/ 1310

คณะวิทยาการอิสลาม
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
ถนนเจริญประดิษฐ์ ตำบลรูสะมิแล
อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี 94000

4 สิงหาคม 2564

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย

เรียน รองศาสตราจารย์ ดร.อานิส พัฒนปรีชาวงศ์

สิ่งที่ส่งมาด้วย 1) แบบสัมภาษณ์สำหรับผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 1 ชุด
2) เอกสารประกอบการพิจารณาคุณภาพเครื่องมือการวิจัย จำนวน 1 ชุด

ด้วยนายมนูศักดิ์ โต๊ะเถื่อน นักศึกษาหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาอิสลามศึกษา คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี กำลังทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “วะสะฎียะฮ์ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้” โดยมี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อิสมาแอ กาเต๊ะ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ คณะวิทยาการอิสลาม พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้มีคุณสมบัติเหมาะสม จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านได้กรุณาเป็นผู้เชี่ยวชาญในการตรวจสอบความเที่ยงตรงตามวัตถุประสงค์ของแบบสัมภาษณ์ และให้ข้อเสนอแนะอื่น ๆ เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับผู้วิจัยในการปรับปรุงเครื่องมือเพื่อการวิจัยต่อไป พร้อมทั้งขอส่งแบบสัมภาษณ์และเอกสารประกอบการพิจารณาคุณภาพเครื่องมือการวิจัย เรื่อง “วะสะฎียะฮ์ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้” ตามที่ได้แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ จักขอบคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มนูศักดิ์ โต๊ะเถื่อน)

คณบดีคณะวิทยาการอิสลาม

งานบัณฑิตศึกษา คณะวิทยาการอิสลาม

โทรศัพท์ 073 313 930 ต่อ 2259, มือถือ 084 3958537

E-mail: manoosak.t@psu.ac.th

ที่ อว 68205/ว.1505

คณะวิทยาการอิสลาม
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
ถนนเจริญประดิษฐ์ ตำบลรู่สะมิแล
อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี 94000

๓ สิงหาคม 2564

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย

เรียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชอซาลี เบ็ญหมัด

สิ่งที่ส่งมาด้วย 1) แบบสัมภาษณ์สำหรับผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 1 ชุด
2) เอกสารประกอบการพิจารณาคุณภาพเครื่องมือการวิจัย จำนวน 1 ชุด

ด้วยนายมนูศักดิ์ โต๊ะเถื่อน นักศึกษาหลักสูตรปริญญาตรี สาขาวิชาอิสลามศึกษา คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี กำลังทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “วะสะฎียะฮ์ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้” โดยมี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อิสมาแอ กาเต๊ะ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ คณะวิทยาการอิสลาม พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้มีคุณสมบัติเหมาะสม จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านได้กรุณาเป็นผู้เชี่ยวชาญในการตรวจสอบความเที่ยงตรงตามวัตถุประสงค์ของแบบสัมภาษณ์ และให้ข้อเสนอแนะอื่น ๆ เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับผู้วิจัยในการปรับปรุงเครื่องมือเพื่อการวิจัยต่อไป พร้อมทั้งขอส่งแบบสัมภาษณ์และเอกสารประกอบการพิจารณาคุณภาพเครื่องมือการวิจัย เรื่อง “วะสะฎียะฮ์ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้” ตามที่ได้แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ จักขอบคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มูฮัมหมัดอาฟีฟิ อับซอลิฮียี)

รองคณบดีฝ่ายวิชาการและวิจัย รักษาการแทน

คณบดีคณะวิทยาการอิสลาม

งานบัณฑิตศึกษา คณะวิทยาการอิสลาม

โทรศัพท์ 073 313 930 ต่อ 2259, มือถือ 084 3958537

E-mail: manoosak.t@psu.ac.th

บันทึกข้อความ

สำนักงาน คณะวิทยาการอิสลาม สำนักงานบริหารคณะ งานบัณฑิตศึกษา ☎ 2259

ที่ มอ 205/64 - 1๗1๐

วันที่ 2 สิงหาคม 2564

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัย

เรียน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มะรอนิง สาแลมิง

ด้วยนายมนุศักดิ์ โต๊ะเถื่อน นักศึกษาหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาอิสลามศึกษา คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี กำลังทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “วะสะฎียะฮ์ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสาม จังหวัดชายแดนภาคใต้” โดยมี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อิสมาแอ กาคะตะ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ คณะวิทยาการอิสลาม พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้มีคุณสมบัติเหมาะสม จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านได้กรุณาเป็นผู้เชี่ยวชาญในการตรวจสอบความเที่ยงตรงตามวัตถุประสงค์ของแบบสัมภาษณ์ และให้ข้อเสนอแนะอื่น ๆ เพื่อเป็นข้อมูลสำหรับผู้วิจัยในการปรับปรุงเครื่องมือเพื่อการวิจัยต่อไป พร้อมนี้ขอส่งแบบสัมภาษณ์และเอกสารประกอบการพิจารณาคุณภาพเครื่องมือการวิจัย เรื่อง “วะสะฎียะฮ์ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสาม จังหวัดชายแดนภาคใต้” ตามที่ได้แนบมาพร้อมนี้

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ จักขอบคุณยิ่ง

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มูหัมมัดรอฟี แวะหะมะ)

คณบดีคณะวิทยาการอิสลาม

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน คณะวิทยาการอิสลาม สำนักงานบริหารคณะ งานบัณฑิตศึกษา โทร 2296/ 0843958537

ที่ มอ 205/64 - ๑ 1888

วันที่ ๕ ตุลาคม 2564

เรื่อง ขออนุเคราะห์ข้อมูลเพื่อการวิจัย

เรียน

ด้วยนายมนูศักดิ์ โต๊ะเถื่อน นักศึกษาปริญญาเอก สาขาวิชาอิสลามศึกษา คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี กำลังทำวิจัยเรื่อง “วะสะฎียะฮฺ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้” โดยมีผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อิสมาแอ กาคะเต๊ะ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ในการนี้ นักศึกษาจะต้องเก็บข้อมูลจากท่านโดยการสัมภาษณ์ความเห็นเกี่ยวกับสาเหตุและผลของความขัดแย้งที่เกิดจากความเห็นต่างในหลักการอิสลาม และแนวทางการใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อการวิจัยจากกลุ่มตัวอย่างผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในเรื่องการนำเสนอหลักการอิสลามและการให้ความเข้าใจด้านหลักการศาสนาอิสลามในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านได้โปรดให้ข้อมูลในครั้งนีเพื่อใช้ประกอบเป็นข้อมูลในการวิจัย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการเสริมสร้างองค์ความรู้ทางการศึกษาต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มูฮัมหมัดอาฟีฟี อัซซอลีฮีย)

รองคณบดีฝ่ายวิชาการและวิจัย รักษาการแทน

คณบดีคณะวิทยาการอิสลาม

ที่ อว 68205/ ก 1510

คณะวิทยาการอิสลาม
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
ถนนเจริญประดิษฐ์ ตำบลสุระสมิแล
อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี 94000.

5 ตุลาคม 2564

เรื่อง ขออนุเคราะห์ข้อมูลเพื่อการวิจัย

เรียน

สิ่งที่ส่งมาด้วย 1) แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย จำนวน 1 ชุด
2) เอกสารประกอบการสัมภาษณ์ จำนวน 1 ชุด

ด้วยนายมนูศักดิ์ โต๊ะเถื่อน นักศึกษาปริญญาเอก สาขาวิชาอิสลามศึกษา คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี กำลังทำวิจัยเรื่อง “วะสะฎียะฮฺ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้” โดยมีผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อิสมาแอ กาคะดี เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

ในการนี้ นักศึกษาจะต้องเก็บข้อมูลจากท่านโดยการสัมภาษณ์ความเห็นเกี่ยวกับสาเหตุและผลของความขัดแย้งที่เกิดจากความเห็นต่างในหลักการอิสลาม และแนวทางการใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อการวิจัยจากกลุ่มตัวอย่างผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในเรื่องการนำเสนอหลักการอิสลามและการให้ความเข้าใจด้านหลักการศาสนาอิสลามในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านได้โปรดให้ข้อมูลในครั้งนี้เพื่อใช้ประกอบเป็นข้อมูลในการวิจัย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการเสริมสร้างองค์ความรู้ทางการศึกษาต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณาให้ความอนุเคราะห์ และขอขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มูฮัมหมัดอาฟีฟี อัสซอลิฮีย)

รองคณบดีฝ่ายวิชาการและวิจัย รักษาการแทน

คณบดีคณะวิทยาการอิสลาม

งานบัณฑิตศึกษา คณะวิทยาการอิสลาม

โทรศัพท์ 073 313 930 ต่อ 2296, 084 3958537

E-mail: manoosakt@psu.ac.th

บันทึกข้อความ

ส่วนงาน คณะวิทยาการอิสลาม สำนักงานบริหารคณะ งานบัณฑิตศึกษา ☎ 2259/0843958537

ที่ มอ 205/65 - 1410

วันที่ 2 กันยายน 2565

เรื่อง ขอเชิญประชุมอิงผู้ทรงคุณวุฒิ

เรียน

ด้วยนายมนูศักดิ์ โต๊ะเถื่อน นักศึกษาปริญญาเอก สาขาวิชาอิสลามศึกษา คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี กำลังทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “วะสะฎียะฮฺ ความจำเป็นและแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้” โดยมีผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อิสมาแอ กาค๊ะ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ นักศึกษาจะต้องเก็บข้อมูลจากท่าน โดยขอเชิญท่านเข้าร่วมประชุมอิงผู้ทรงคุณวุฒิ (Connoisseurship) ในวันที่ 5 กันยายน 2565 เวลา 20.00 – 21.30 น. ผ่านระบบออนไลน์ Google Meet เพื่อรับฟังข้อเสนอแนะ ยืนยันความเหมาะสม และความเป็นไปได้ของแนวทางการเสริมสร้างการใช้วะสะฎียะฮฺ ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้จากผู้ทรงคุณวุฒิหรือผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 9 คน ซึ่งเลือกโดยใช้วิธีการแบบเจาะจงและเป็นตัวแทนจากกลุ่มตัวอย่าง ผู้ให้ข้อมูลการสัมภาษณ์ พร้อมนี้ขอส่งรายละเอียดแนวทางการเสริมสร้างการใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้ง จำนวน 1 ชุด

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ และขอเชิญท่านเข้าร่วมประชุมอิงผู้ทรงคุณวุฒิตามกำหนดการดังกล่าวข้างต้น จักขอบคุณยิ่ง

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มูหัมมัดรอฟี แวหะมะ)

คณบดีคณะวิทยาการอิสลาม

ที่ อว 68205/ค 1027

คณะวิทยาการอิสลาม
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
ถนนเจริญประดิษฐ์ ตำบลรู่สมิแล
อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี 94000.

2 กันยายน 2565

เรื่อง ขอเชิญประชุมอิงผู้ทรงคุณวุฒิ

เรียน สำเนาแจ้งท้าย

สิ่งที่ส่งมาด้วย แนวทางการเสริมสร้างการใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้ง จำนวน 1 ชุด

ด้วยนายมนูศักดิ์ ไต่เถื่อน นักศึกษาปริญญาเอก สาขาวิชาอิสลามศึกษา คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี กำลังทำวิทยานิพนธ์เรื่อง “วะสะฎียะฮ์ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้” โดยมีผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อิสมาแอ กาเต๊ะ เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

ในการนี้ นักศึกษาจะต้องเก็บข้อมูลจากท่าน โดยขอเชิญท่านเข้าร่วมประชุมอิงผู้ทรงคุณวุฒิ (Connoisseurship) ในวันที่ 5 กันยายน 2565 เวลา 20.00 – 21.30 น. ผ่านระบบออนไลน์ Google Meet เพื่อรับฟังข้อเสนอแนะ ยืนยันความเหมาะสม และความเป็นไปได้ของแนวทางการเสริมสร้างการใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ จากผู้ทรงคุณวุฒิหรือผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 9 คน ซึ่งเลือกโดยใช้วิธีการแบบเจาะจงและเป็นตัวแทนจากกลุ่มตัวอย่าง ผู้ให้ข้อมูลการสัมภาษณ์

จึงเรียนมาเพื่อโปรดทราบ และขอเชิญท่านเข้าร่วมประชุมอิงผู้ทรงคุณวุฒิตามกำหนดการดังกล่าวข้างต้น จักขอบคุณยิ่ง

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มูหมัดรอฟลี แวหะมะ)

คณบดีคณะวิทยาการอิสลาม

งานบัณฑิตศึกษา คณะวิทยาการอิสลาม

โทรศัพท์ 073 313 930 ต่อ 2259, 084 3958537

E-mail: manoosak.t@psu.ac.th

ภาคผนวก ค
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

รายนามผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือการวิจัย

1. รองศาสตราจารย์ ดร.อานิส พัฒนปรีชาวงศ์
ตำแหน่ง ผู้อำนวยการ
สถานที่ทำงาน สถาบันอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.หมอลี เบ็ญหมัด
ตำแหน่ง คณบดี
สถานที่ทำงาน คณะอิสลามศึกษาและนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยฟาฏอนี
3. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มะรอนิง สาแลมิง
ตำแหน่ง ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำสาขาวิชากฎหมายอิสลาม
สถานที่ทำงาน คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัยแบบมีโครงสร้าง) structure interview)

เรื่อง “ วะสะฎียะฮฺ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้”

วัตถุประสงค์

เพื่อสัมภาษณ์แบบเจาะลึก) In-depth interview) เกี่ยวกับสาเหตุและผลของความขัดแย้งที่เกิดจากความเห็นต่างในหลักการอิสลาม และแนวทางการเสริมสร้างการใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อการวิจัยจากกลุ่มตัวอย่างผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงในเรื่องการนำเสนอหลักการอิสลามและการให้ความเข้าใจด้านหลักการศาสนาอิสลามในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

ชื่อผู้วิจัย นายมนุศักดิ์ โต๊ะเถื่อน นักศึกษาปริญญาเอก สาขาวิชาอิสลามศึกษา
คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี

อาจารย์ที่ปรึกษา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อิสมาแอ กาเต๊ะ

คำชี้แจง แบบสัมภาษณ์ฉบับนี้ แบ่งออกเป็น 3 ตอน

ตอนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 ความเห็นเกี่ยวกับสาเหตุ ความขัดแย้ง และแนวทางการเสริมสร้างการใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในเรื่องหลักการศาสนา

ตอนที่ 3 ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

ตอนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับผู้ให้สัมภาษณ์

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

ตำแหน่ง

หน่วยงาน/สำนักงาน

ประสบการณ์ทำงาน

วันเดือนปีที่ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 ความเห็นเกี่ยวกับสาเหตุ ความขัดแย้ง และแนวทางการเสริมสร้างการใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในเรื่องหลักการศาสนา

ประเด็นที่ 1 ความเห็นต่างเกี่ยวกับ “ การอ่านดุอาอ์กุนุตในละหมาดซุบฮ์ ”

สาเหตุ:

.....

.....

ความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีนี้:

.....

.....

แนวทางการเสริมสร้างการใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีนี้:

.....

.....

ประเด็นที่ 2 ความเห็นต่างเกี่ยวกับ “ การอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงดังหรือเสียงเบาในการละหมาด ”

สาเหตุ:

.....

.....

ความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีนี้:

.....

.....

แนวทางการเสริมสร้างการใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีนี้:

.....

.....

ประเด็นที่ 3 ความเห็นต่างเกี่ยวกับ “ การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด ”

สาเหตุ:

.....

.....

ความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีนี้:

.....

แนวทางการเสริมสร้างการใช้วาระสิทธิเยฮในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีนี้:

.....

ประเด็นที่ 4 ความเห็นต่างเกี่ยวกับ “ การยึดถือจำนวนเราะกะฮัตในละหมาดตะรอเวียะห์ ”

สาเหตุ:

.....

ความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีนี้:

.....

แนวทางการเสริมสร้างการใช้วาระสิทธิเยฮในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีนี้:

.....

ประเด็นที่ 5 ความเห็นต่างเกี่ยวกับ “ การกำหนดวันอีตอัลฟิฏริและอีตอัลอฎฮา ”

สาเหตุ:

.....

ความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีนี้:

.....

แนวทางการเสริมสร้างการใช้วาระสิทธิเยฮในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีนี้:

.....

ประเด็นที่ 6 ความเห็นต่างเกี่ยวกับ“ การจัดงานเมาลิดนบี”

สาเหตุ:

.....
.....

ความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีนี้:

.....
.....

แนวทางการเสริมสร้างการใช้วะสะฎีเยฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในกรณีนี้:

.....
.....

ผู้วิจัยขอขอบคุณท่านที่ได้สละเวลาให้ข้อมูลในการวิจัยในครั้งนี้

ภาคผนวก ง

แนวทางการเสริมสร้างการใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความ
ขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิม
ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้ง
ที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิม
ในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

จัดทำโดย
นายมนูศักดิ์ โต๊ะเถื่อน

แนวทางนี้เป็นส่วนหนึ่งจากการศึกษาวิทยานิพนธ์
ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาอิสลามศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์
เรื่อง “วะสะฎียะฮ์ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจาก
ความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้”

สารบัญ

	หน้า
สารบัญ	1
ข้อเสนอแนะการใช้แนวทาง	2
วะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลาม	3
ความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่าง	6
สาเหตุของความเห็นต่างและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างใน สังคมไทยมุสลิมสามจังหวัดชายแดนภาคใต้	9
แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมา จากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้	12
ตัวอย่างตารางวิเคราะห์การปรับใช้แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ใน การจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสาม จังหวัดชายแดนภาคใต้	15
เอกสารอ้างอิง	28

1

ข้อเสนอแนะการใช้แนวทาง

แนวทางนี้ได้รวบรวมขึ้นจากผลการวิจัยเรื่อง “วะสะฎียะฮฺ ความจำเป็น และแนวทางการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้” โดยได้แบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 ประเด็นย่อย ตามประเด็นที่เกี่ยวข้อง คือ 1) สังเขปวะสะฎียะฮฺในการนำเสนอหลักการอิสลาม 2) สังเขปความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในความเห็นต่าง 3) นำเสนอผลการศึกษเกี่ยวกับสาเหตุของความเห็นต่างและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ 4) ผลการวิเคราะห์แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ และ 5) นำเสนอตัวอย่างตารางวิเคราะห์การปรับใช้แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

แนวทางนี้จัดทำขึ้นเพื่อเป็นคู่มือสำหรับผู้นำเสนอคำสอนอิสลามและผู้มีความเห็นต่างในหลักการอิสลามได้นำไปปรับใช้ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้และพื้นที่ต่าง ๆ ของประเทศไทย ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อองค์กรบริหารกิจการศาสนาอิสลาม สถาบันการศึกษาอิสลาม สถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮฺ และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้นำผลการศึกษานี้เป็นสารสนเทศในการกำหนดนโยบาย ระเบียบ แนวทาง หรือคู่มือปฏิบัติสำหรับผู้นำและกรรมการบริหารองค์กรศาสนาอิสลาม นักวิชาการมุสลิม และผู้เสนอคำสอนอิสลาม ซึ่งผู้วิจัยคาดหวังว่าจะเป็นเครื่องมือหรือสื่อกลางในการสนับสนุนให้ผู้มีความเห็นต่างกันได้เห็นความสำคัญและสามารถวางแผนการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมต่อไป

2

วะสะฎียะฮฺในการนำเสนอหลักการอิสลาม

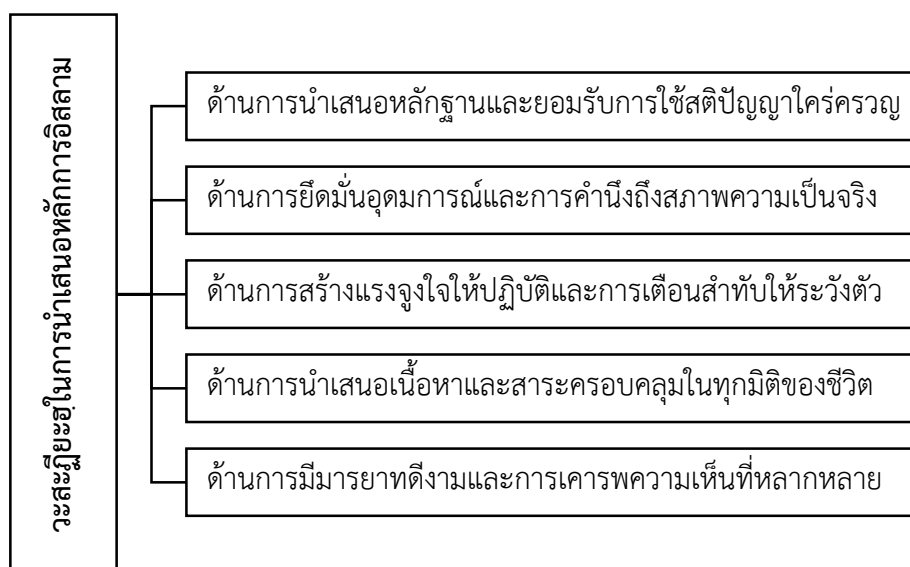
วะสะฎียะฮฺ คือ แนวทางอิสลามสายกลางที่ขับเคลื่อนความคิดและความศรัทธาของมุสลิมในเรื่องการปฏิบัติความดีและการห้ามปรามความชั่ว เป็นแนวทางที่จะช่วยให้มุสลิมปฏิบัติตามหลักการอิสลามและการดำเนินชีวิตในสังคมได้อย่างสันติ เนื่องจากวะสะฎียะฮฺเป็นเสมือนสื่อกลางในการสานเสวนาและการสร้างการยอมรับจากทุกฝ่าย ป้องกันจากการยึดติดกลุ่มหรือพวกพ้อง และนับเป็นแนวทางที่มีความครอบคลุมหลักคำสอนอิสลาม ทั้งในแง่ทฤษฎีและการปฏิบัติ ซึ่งสามารถป้องกันข้อผิดพลาดในการนำเสนอหลักการศาสนา ขจัดความรู้สึกและอารมณ์ใฝ่ต่ำ ตลอดจนความคิดและทัศนคติเชิงลบ เป็นแนวทางสายกลางที่ให้ความสำคัญต่อมิติด้านจิตใจและวัตถุ และมีความเหมาะสมสำหรับการปรับใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตท่ามกลางสังคมพหุวัฒนธรรมที่มีความหลากหลายทางความเชื่อ ศาสนา ชาติพันธุ์ ภาษา วัฒนธรรม และกลุ่ม

นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวถึง “วะสะฎียะฮฺ” ไว้ในหลายความหมาย ส่วนหนึ่งในความหมายเชิงภาษา วะสะฎียะฮฺ หมายถึง สิ่งที่ถูกวางไว้ตรงกลาง อยู่ในตำแหน่งจุดกึ่งกลาง และการเลือกสิ่งที่อยู่ตรงกลาง หรือกล่าวถึงความหมายเชิงคุณลักษณะนาม เช่น ความยุติธรรม ความถูกต้อง ความดีงาม ความเป็นเลิศ ความเป็นสายกลาง หรือการไม่โอนเอียงไปทางทิศใดทิศหนึ่ง (Ibrāhīm Anīs, ‘Abd al-Halām Muntasir, ‘Atiyyah al-Sawālihiy, Muhammad Khalaf Allah Ahmad, 2004: 1031) ขณะที่ความหมายในเชิงวิชาการ พบว่า มีการให้ความหมายอ้างอิงคำวะสะฎียะฮฺตามที่ปรากฏในอัลกุรอานหลายอายะฮฺและในหลายหะดีษ (Nasir ‘Abd al-Karīm al-‘Aql, 2008: 1-7; Yūsuf al-Qardāwiy, 2009: 26-32) เช่น มีความหมายถึง “อัลอัคด์ล” ความยุติธรรม ความเสมอภาค ความเท่าเทียมกัน และเสมอกัน “อัลค็อยรียะฮฺ” ความดีงามและความเมตตากรุณา “อัลเอาส์ฎ” บนสุด “อัลอะอลา” ตำแหน่งที่สูงสุด “เอี้ยะอดีบาร อัชชัฮ์ บัยนะ อัลญุญูด วัลเราะดีย” การพิจารณาสิ่งหนึ่งระหว่างดีกับไม่ดี “อตัตะวัสสุฎ อัศศ็อรฟีย” สิ่งที่อยู่ระหว่างสองด้าน ใจกลาง ตรงกลาง จุดกึ่งกลาง หรือหมายถึง “อัลอิสติกอมะฮฺ” ความมั่นคงและความเสมอต้นเสมอปลาย ไม่หันเหออกจากสัจธรรม (Yūsuf al-Qardāwiy, 2009: 27-28) ทั้งนี้ หากจะแปลเป็นภาษาไทยให้เหมาะสมก็ยังไม่มีความหมายใดจำกัดความได้สมบูรณ์ ดังที่ อิบบรอเฮง อาลฮูเซน (2561: 209) กล่าวว่า การให้ความหมาย วะสะฎียะฮฺ จากภาษาอาหรับเป็นภาษาไทยนั้น เหมือนอีกหลายๆ คำที่ใช้ในอิสลามที่ไม่สามารถใช้คำใดแทน แต่อย่างไรก็ตาม นักวิชาการก็พยายามหาคำที่มีความหมายใกล้เคียงกันเพียงเพื่อให้เกิดความเข้าใจเมื่อพูดถึงเรื่องนี้ในภาษาอื่น ๆ ที่มีใช้ภาษาอาหรับ โดยความหมายที่ใกล้เคียงมากที่สุดในภาษาไทย ควรจะใช้คำว่า สายกลาง หรือ แนวทางสายกลาง

ยิ่งไปกว่านั้น วะสะฎียะฮฺ คือคุณลักษณะพิเศษหนึ่งที่ครอบคลุมหลักการต่าง ๆ ในอิสลาม ('Abd al-Rahmān Hasan Hanbakat al-Maydaniy, 1996: 23-61; Yūsuf al-Qardāwiy, 2009: 33-47; 'Abd al-Azīz 'Abd al-Rahmān 'Aawdah, 2010: 4-7) ทั้งในด้านคำสอนและด้านการปฏิบัติ แสดงให้เห็นถึงความเป็นศาสตร์และศิลป์ในเวลาเดียวกัน เช่น วะสะฎียะฮฺในด้านหลักการศรัทธา (อะกีดะฮฺ) พบว่า อิสลามสนับสนุนให้ศรัทธาต่ออารมณ์อยู่ของพระเจ้าองค์เดียว ด้วยการน้อมรับต่อคำสอนจากอัลกุรอานและอัลหะดีษพร้อมกับสนับสนุนการใคร่ครวญสิ่งต่าง ๆ รอบตัว เพื่อให้เกิดความศรัทธาที่ถูกต้องและปลอดภัยจากข้อสงสัยหรือความแคลงใจ หรือคุณลักษณะพิเศษในด้านหลักการปฏิบัติศาสนกิจ (อิบาดะฮฺ) พบว่า อิสลามสนับสนุนให้ผู้ศรัทธาปฏิบัติศาสนกิจอย่างเหมาะสม โดยให้ความสำคัญต่อวิถีการดำเนินชีวิตในโลกนี้ควบคู่กับการปฏิบัติศาสนกิจเพื่อหวังผลตอบแทนความดีในโลกหน้า รวมทั้งห้ามการปฏิบัติที่เกินขอบเขตหรือหย่อนยาน ด้านหลักคุณธรรมจริยธรรม (อักลาภ) ซึ่งถือได้ว่าเป็นด้านการสร้างจิตสำนึกด้านคุณธรรมและควบคุมพฤติกรรมของผู้ศรัทธา ดังจะเห็นได้ว่า อิสลามสนับสนุนให้มีความรักและให้เกียรติต่อเพื่อนมนุษย์ในฐานะของบ่าวผู้ถูกสร้างขึ้น (มัลลูคฺ) โดยพระเจ้าองค์เดียวกัน เป็นสิ่งมีชีวิตที่มีจิตวิญญาณ อารมณ์ความรู้สึก สติปัญญา และร่างกาย ผู้ศรัทธาจะต้องตระหนักตนในฐานะของรักษาความดีงามและสร้างสันติภาพในโลกนี้โดยมุ่งหวังความสุขในโลกหน้า อิสลามจึงห้ามพฤติกรรมสุดโต่งหรือความก้าวร้าวซึ่งจะก่อให้เกิดความเสียหาย เช่นเดียวกับด้านการจัดระเบียบทางสังคม พบว่า อิสลามได้สั่งใช้ให้มุสลิมปฏิบัติตนในฐานะพลเมืองดี ยึดหลักการปฏิบัติในสิ่งที่อนุมัติ (ฮาลาล) และระมัดระวังตนจากสิ่งที่ศาสนาห้าม (ฮารอม) ทำหน้าที่เป็นพลเมืองดีสร้างสังคมสงบสุขและสันติ ตลอดจนครอบคลุมการบริหารจัดการชีวิต ทั้งในเรื่องส่วนบุคคล ครอบครัว สังคม และประเทศชาติ

ด้วยเหตุนี้ ความเข้าใจเกี่ยวกับวะสะฎียะฮฺในการนำเสนอหลักการอิสลาม จึงถือเป็นปัจจัยสำคัญในการรักษาแนวทางอันเที่ยงธรรมของอิสลามและป้องกันความขัดแย้งในสังคมมุสลิม โดยเฉพาะการนำเสนออิสลามท่ามกลางความเห็นต่าง ซึ่งนอกจากจะเป็นการป้องกันความสุดโต่งและความหย่อนยานแล้ว จะช่วยทำให้ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามสามารถเปิดใจรับฟังความเห็นต่าง และเข้าใจวิธีการจัดการความขัดแย้งที่อาจก่อให้เกิดความแตกแยกในสังคม โดยเฉพาะวะสะฎียะฮฺในการนำเสนอคำสอนอิสลามถือเป็นเรื่องสำคัญที่สามารถสนับสนุนให้ผู้นำเสนอหลักการอิสลามปฏิบัติตนได้อย่างถูกต้องและมีความเหมาะสมบนพื้นฐานของแนวทางอิสลามสายกลางในการอยู่ร่วมกันกับผู้เห็นต่าง ดังสรุปจากความเห็นของนักวิชาการหลายท่าน ('Abd Karīm Zaidān, 1976: 295-335; 'Abd al-Rahmān Hasan Hanbakat al-Maydaniy, 1996: 64- 69; Yūsuf al-Qardāwiy, 2009: 101-113; Nāsir al-'Umar. n.d.: 292-293) โดยผู้วิจัยสามารถจำแนกองค์ประกอบเกี่ยวกับวะสะฎียะฮฺในการนำเสนอหลักการอิสลามออกเป็น 5 ด้าน ปรากฏดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 1 แสดงองค์ประกอบรายด้านของวะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลาม

แผนภูมิที่ 1 แสดงให้เห็นว่า อิสลามมีคำสอนและมีแหล่งที่มาของศาสนาชัดเจน ผู้นำเสนอหลักการอิสลามจะต้องเข้าใจองค์ประกอบพื้นฐานของวะสะฎียะฮ์ในการนำเสนอหลักการอิสลามในรายด้านต่าง ๆ ได้แก่ 1) มีความรู้และความเข้าใจในเรื่องการนำเสนอหลักฐานและการใช้สติปัญญาเพื่อวิเคราะห์ประเด็นปัญหาต่าง ๆ และป้องกันความสับสนที่จะเกิดขึ้นจากการยึดถือเพียงด้านใดด้านหนึ่ง 2) สามารถนำเสนอหลักการอิสลามที่ต้องยึดมั่นอุดมการณ์ควบคู่กับการคำนึงถึงบริบทและสภาพความเป็นจริงของผู้รับคำแนะนำ เพื่อให้การเชิญชวนเกิดความสนใจและเป็นที่ยอมรับเช่นเดียวกับการนำเสนออิสลามอย่างเป็นขั้นตอน คำนึงถึงความยืดหยุ่น ความแตกต่าง และความหลากหลายของบุคคล 3) เข้าใจวิธีการสร้างแรงจูงใจเพื่อสนับสนุนความปรารถนาในการปฏิบัติความดีและการเตือนสําทักอย่างเหมาะสมเพื่อยุติพฤติกรรมที่ผิดต่อหลักการศาสนา 4) มีความรู้และความสามารถในการนำเสนอหลักการอิสลามอย่างครอบคลุมในทุกมิติ ทั้งมิติด้านจิตวิญญาณและร่างกาย มิติด้านหลักความเชื่อและการปฏิบัติตน มิติด้านเศรษฐกิจและสังคม มิติด้านการเมืองและการปกครอง และมิติอื่น ๆ รวมถึงมิติของชีวิตหลังความตาย และ 5) ผู้นำเสนออิสลามจะต้องมีบุคลิกภาพและมารยาทดีงามในการนำเสนอคำสอนอิสลาม เข้าใจบทบาทของตนเอง และมีความรอบรู้เกี่ยวกับหลักการอิสลามและวิธีการนำเสนออิสลามท่ามกลางกลุ่มหรือความเห็นที่หลากหลาย สามารถเปิดใจรับฟังความเห็นหรือหลักฐานที่แตกต่าง และมีความรักในการใฝ่รู้และใฝ่ศึกษาเพิ่มเติม รวมถึงความสามารถในการวิเคราะห์ความแตกต่างบนพื้นฐานของความถูกต้องและความเหมาะสม

3

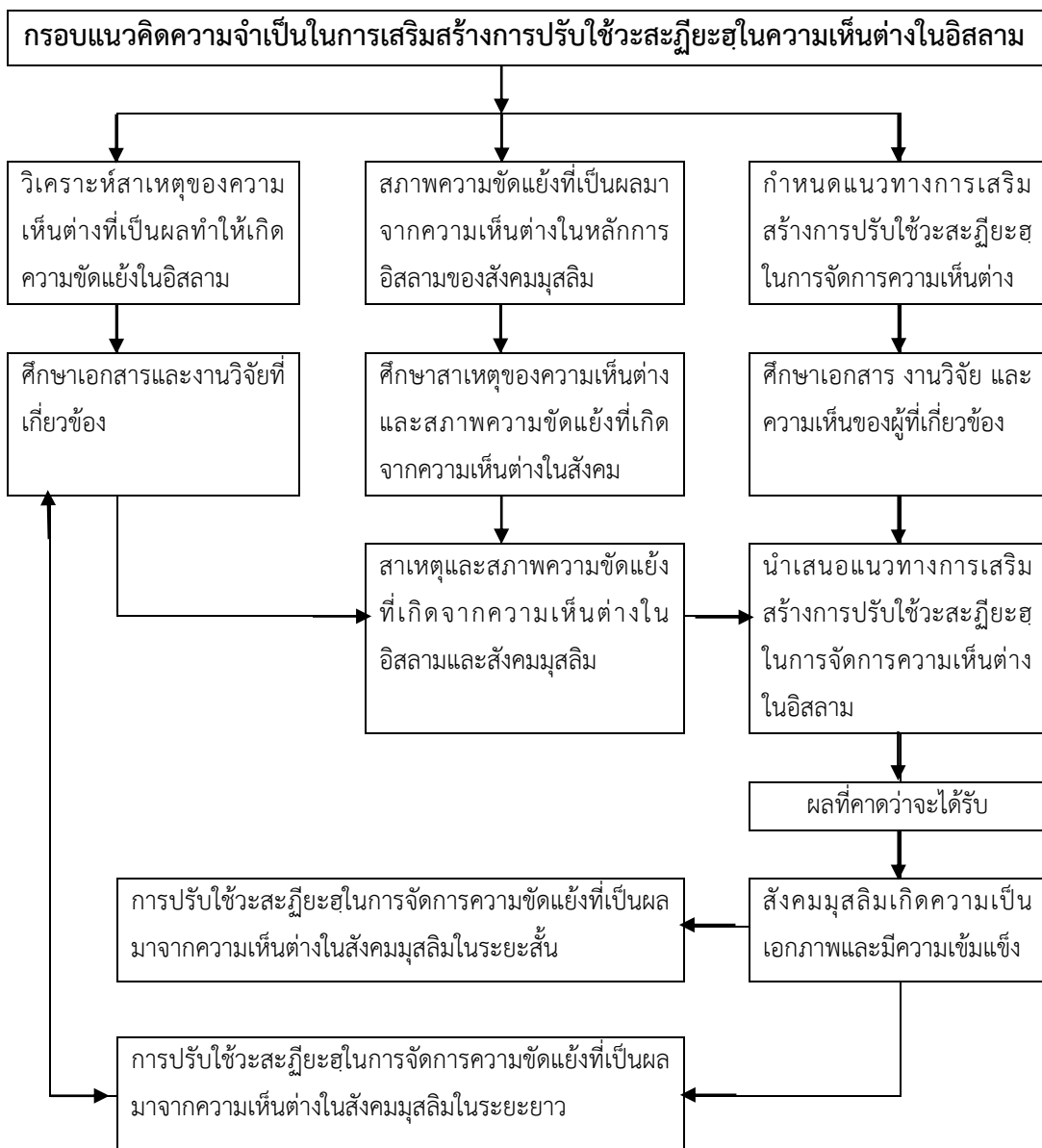
ความเห็นต่างและความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ ในความเห็นต่างในอิสลาม

ความเห็นต่าง หรือในภาษาอาหรับใช้คำว่า “อัลอิดติลาฟ” หมายถึง การยึดถือแนวทางใด ๆ ที่มีความแตกต่างจากคนอื่น เช่น ความคิดเห็น ทรรศนะ คำพูด การปฏิบัติ กลุ่ม หรือจุดยืนที่แตกต่างจากคนอื่น (Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 1987: 21; ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993: 146) หรือหมายถึง ความเห็นต่างระหว่างบรรดาผู้มีความเห็นขัดแย้งกัน โดยจุดประสงค์เพื่อนำเสนอความถูกต้อง พิสูจน์ข้อเท็จจริง หรือเพื่อขจัดข้อมูลที่เบี่ยง (Jabbār Dahshun al-Taiiy, 2007: 98) ซึ่งอาจจำแนกระดับความเห็นต่างออกเป็น 3 ระดับ (Jabbār Dahshun al-Taiiy, 2007: 98; Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 1987: 21-23; Muhammad ‘Aawwāmah, 2007: 11) ได้แก่ 1) ความเห็นต่างทั่วไป เรียกระดับนี้ว่า “อัลอิดติลาฟ” คือ การยึดถือแนวทางใดแนวทางหนึ่งที่มีความแตกต่างกัน ซึ่งอาจนำไปสู่ความขัดแย้งได้ 2) ความเห็นต่างที่มีการโต้แย้ง เรียกว่า “อัลญะดัล” เป็นระดับความคิดเห็นต่างที่มีการอ้างหลักฐาน เพื่อให้ฝ่ายตรงข้ามพึงพอใจต่อความเห็นและหลักฐานที่ตนนำเสนอมีความน่าเชื่อถือมากกว่า โดยส่วนมากจะเป็นประเด็นความเห็นต่างระหว่างบรรดานักกฎหมายอิสลามในเรื่องการให้น้ำหนักของหลักฐาน และ 3) ความเห็นต่างที่มีความต้องการเอาชนะฝ่ายตรงข้าม เรียกระดับความเห็นต่างนี้ว่า “อัชชีก็อก” เป็นความเห็นต่างที่ไม่สนใจว่าอีกฝ่ายจะมีความพึงพอใจหรือยอมรับหลักฐานของตนเอง จนกระทั่งเป็นเหตุให้เกิดความแตกแยกและการเป็นศัตรู

นอกจากนี้ นักวิชาการหลายท่านได้จำแนกประเภทความเห็นต่าง โดยพิจารณาปัจจัยที่ทำให้เกิดความเห็นต่างในอิสลาม ซึ่งผู้วิจัยสามารถแบ่งเป็น 4 กลุ่มความเห็น คือ 1) พิจารณาจากแรงจูงใจที่ทำให้เกิดความเห็นต่าง (Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 1987: 26-29) ได้แก่ ความต้องการสัจธรรม ความอคติทางอารมณ์และอคติทางความคิดควบคุม และความเห็นต่างที่อยู่ระหว่างนำขึ้นชมนับว่าดำหนิ 2) พิจารณาลักษณะการยอมรับความเห็นต่างในอิสลาม (Sālih ‘Abdullāh Hāmid, 1992: 8-11; Hind Muhammad, n.d.: 12-13) ได้แก่ ความเห็นต่างที่น่าขึ้นชม ความเห็นต่างที่น่าตำหนิ และความเห็นต่างที่ได้รับการอนุโลม 3) พิจารณารูปแบบการนำเสนอความเห็นต่าง (‘Āqil Muhammad al-Maqtariy, 1993: 9-15; ‘Aliy Wanis, n.d.: 4-5) ได้แก่ การนำเสนอความเห็นที่ตรงข้าม การนำเสนอหลักฐานที่แตกต่างกัน และการนำเสนอความเข้าใจแตกต่าง และ 4) พิจารณาที่มาของความเห็นต่างและการยึดถือปฏิบัติ (Muhammad ‘Aawwāmah, 2007: 17-20) ได้แก่ ความเห็นต่างในเรื่องศาสนา หลักความเชื่อ และการปฏิบัติตามศาสนบัญญัติอิสลาม

และจากข้อมูลข้างต้น จึงเกิดการเรียกร้องให้มีการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่าง เนื่องจากความแตกต่างด้านตัวบุคคล หลักฐาน และวิธีการนำเสนอความเห็นต่างได้ส่งผลกระทบต่อ สังคมมุสลิม ทั้งผลลัพธ์เชิงบวกในแง่การเกิดความรู้และความเข้าใจที่ถูกต้อง หรือผลลัพธ์เชิงลบซึ่งทำให้เกิดความขัดแย้งและความแตกแยกในสังคมมุสลิม โดยเฉพาะด้านการปฏิบัติตามหลักคำสอนของ อิสลามและด้านความเป็นเอกภาพของสังคมมุสลิม (‘Āqil Muhammad al-Maqtariy, 1993: 67; Jalāl al-Dīn ‘Abd al-Rahmān al-Sayūtiy, 2006: 25; Muhammad ‘Aawwāmah, 2007: 28; ‘Abdullāh bin ‘Abd al-Musin al-Turakīy, 2010: 67-68; Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 2017: 57-80; ‘Aliy Wanis, n.d.: 6-8) ทั้งนี้ ผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์กรอบแนวคิดความจำเป็นในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างในอิสลาม ดังปรากฏในแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 2 กรอบแนวคิดความจำเป็นในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่าง

จากแผนภูมิที่ 2 สามารถอธิบายได้ว่า กรอบแนวคิดความจำเป็นในการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในความเห็นต่างเพื่อป้องกันความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในหลักการศาสนานั้น สามารถเริ่มจากการศึกษาเอกสารงานและวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อวิเคราะห์สาเหตุของความเห็นต่างที่เป็นผลทำให้เกิดความขัดแย้งในอิสลาม และนำผลที่ได้มาสร้างกรอบแนวคิดในการศึกษาสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในหลักการอิสลามของสังคมมุสลิม และศึกษาความเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิและผู้เชี่ยวชาญที่มีบทบาทสำคัญในองค์กรศาสนาและสถาบันการศึกษา ตลอดจนผู้มีประสบการณ์ในการนำเสนอหลักอิสลามบนแนวทางวะสะฎียะฮ์ จากนั้นนำผลการศึกษาที่ได้เป็นแนวทางในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมมุสลิมทั้งในระยะสั้น เช่น ประเด็นปัญหาทางศาสนาเฉพาะเรื่องและประเด็นปัญหาเร่งด่วน ซึ่งผู้นำเสนอความเห็นต่างจะต้องทำความเข้าใจบริบทและสถานการณ์โดยไม่รีบด่วนแสดงความเห็นหรือปรับเปลี่ยนในทันที ซึ่งอาจใช้วิหยปัญญาในการนำเสนอหรือการแสดงออกถึงการไม่เข้าร่วมด้วยมารยาทอันดีงาม หรือในลักษณะปรับใช้หลักการนี้ในระยะยาวเพื่อป้องกันความขัดแย้งในสังคมมุสลิม โดยเริ่มจากการจัดการศึกษาหลักสูตร แบบเรียน คู่มือ หรือองค์กรศาสนาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้ามามีบทบาทในการกำหนดแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้องและเหมาะสมกับบริบททางสังคม ทั้งนี้เพื่อเป็นทางออกให้ผู้นำเสนออิสลามหรือผู้มีความเห็นต่างได้นำไปปรับใช้ในระยะยาว รวมถึงมีการทบทวนผลลัพธ์ที่ได้จากการนำไปปรับใช้กับผู้มีความเห็นต่างอย่างสม่ำเสมอเพื่อให้สังคมมุสลิมเกิดความเป็นเอกภาพ ความปรองดอง สามัคคีและมีความเข้มแข็ง

4

สาเหตุของความเห็นต่างและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างใน สังคมไทยมุสลิมสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

จากการศึกษาเอกสาร วรรณกรรม และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยอ้างอิงอัลกุรอาน อัลหะดีษ และตัวอย่างสาเหตุของความเห็นต่างที่เคยเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์อิสลามเพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างครอบคลุม นับตั้งแต่ยุคของท่านเราะสูล ﷺ ยุคของเคาะลีฟะฮ์และตาบิอัน ยุคของฟุเกาะฮ์ และยุคของนักวิชาการอิสลามร่วมสมัย (‘Ābd al-Fattāh Ābū Ghaddāh, 1986; Tāhā Jābir Fāyyād āl-‘Ulwāniy, 1992; ‘Āqil Muhāmmād āl-Māqtāriy, 1993; ‘Ābd al-Sālām āl-Sulāymāniy, 1993; Muhāmmād ‘Āāwāmāh, 2007; ‘Ābdullāh bin ‘Ābd āl-Musin āl-Turākiy, 2010; Tāhā Jābir Fāyyād āl-‘Ulwāniy, 2017; ‘Āliy Wānis. n.d.; Hind Muhāmmād. n.d.) และจากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (In-depth interview) เกี่ยวกับสาเหตุความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ จากกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก (Key informant) จำนวน 27 คน จาก 9 กลุ่ม ๆ ละ 3 คน โดยเจาะจงผู้มีประสบการณ์สอนศาสนาอิสลามและการทำงานภาคสังคมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ ไม่น้อยกว่า 10 ปี ประกอบด้วย ผู้ทรงคุณวุฒิ จุฬาราชมนตรี คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย คณะกรรมการอิสลามประจำจังหวัด คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิด คณะกรรมการสถาบันหรือศูนย์วะสะฎียะฮ์ นักวิชาการมุสลิมในสถาบันอุดมศึกษา โต๊ะครูหรือเจ้าของสถาบันการศึกษาปอเนาะ ผู้บริหารโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม และวิทยากรอิสลามศึกษาแบบเข้ม และใช้เทคนิคการจำแนกชนิดข้อมูล (Typological Analysis) ในระดับจุลภาค ด้วยวิธีการวิเคราะห์คำหลักเพื่อจัดกลุ่มคำ (Domain Analysis) พบว่าสาเหตุของความเห็นต่าง สามารถจำแนกออกเป็น 3 ด้าน ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 3 แสดงการจัดกลุ่มข้อมูลสาเหตุของความเห็นต่างในอิสลาม

จากภาพแผนภูมิที่ 3 สามารถอธิบายโดยสรุปเกี่ยวกับกลุ่มข้อมูลสาเหตุของความเห็นต่างในอิสลามทั้ง 3 ด้าน ดังนี้

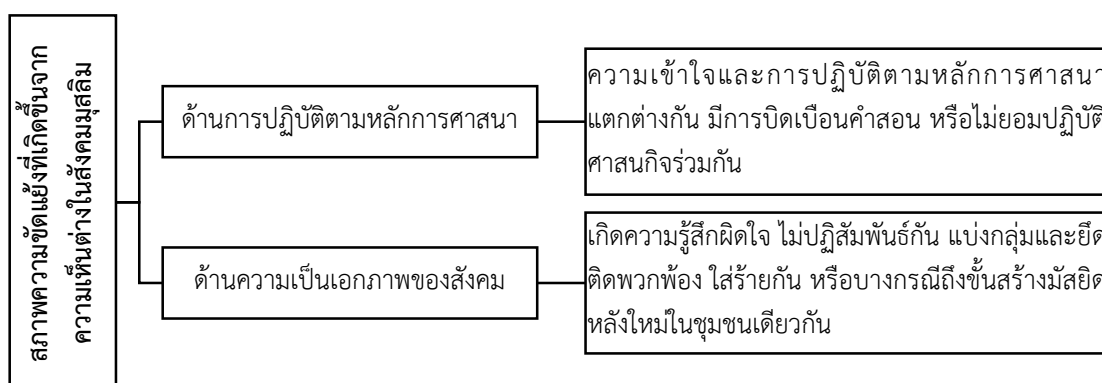
1) ด้านตัวบุคคล ได้แก่ ภูมิหลังด้านการศึกษาที่แตกต่างกัน ทำให้มีความรู้ ความเข้าใจ ความสนใจ และความจำแตกต่างกัน หรือบางคนไม่ได้รับการศึกษา แต่ยึดถือประสบการณ์และความรู้ที่ได้จากการสืบทอดจนกลายเป็นความเคยชินและไม่สามารถยอมรับความเห็นต่างได้

2) ด้านหลักฐาน ได้แก่ การมีหลักฐานสนับสนุนความคิดเห็นของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานจากอัลกุรอาน อัลหะดีษ หรือแม้แต่พระชนะของปวงปราชญ์ ความถูกต้องของหลักฐานที่อ้างอิง การยอมรับให้เป็นหลักฐาน และเกณฑ์ในการพิจารณาหลักฐาน รวมถึงนำเสนอหลักฐานเชิงเหตุผลจากการตีความเข้าใจตัวบทคำสอน หรือพระชนะ หรือคำพูดของผู้สอนศาสนาแตกต่างกัน และ

3) ด้านการแสดงความเห็น ได้แก่ การนำเสนอความเห็นโดยยึดหลักอิสลามสายกลาง การอ้างอิงสายรายงาน การเปิดใจยอมรับความเห็นต่าง และการยึดติดกลุ่มหรือพวกพ้อง ทั้งนี้หากเป็นความเห็นบนแนวทางวะสะฎียะฮฺ มีวิหยปัญหาและมารยาทที่ดั่งงาม ก็จะทำให้เกิดการเคารพและให้เกียรติกัน ในทางตรงกันข้าม หากเป็นความเห็นเชิงอคติหรือยึดติดกลุ่ม โดยไม่สนใจความถูกต้อง ก็จะทำให้ความเห็นต่างกลายเป็นเรื่องผิดใจ เกิดความเกลียดชัง และความแตกแยก เนื่องจากการใช้คำพูดรุนแรง เสียดสี ตีเตียน การกล่าวหาบิดอะฮฺ หรือคำพูดที่ชักจูงสู่ความแตกแยก เช่น ตั้งชื่ออีกฝ่ายว่า “กลุ่มเก่า” หรือ “กลุ่มใหม่” “พวกวะฮฺบีย์” หรือ “พวกบิดอะฮฺ” เป็นต้น

และจากผลการศึกษาเอกสารและความเห็นเกี่ยวกับสภาพความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากความเห็นต่างในเรื่องการหลักการศาสนาของสังคมมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ จาก 6 กรณีตัวอย่างความเห็นต่าง ได้แก่ การอ่านคู่ออ์กุนุตในละหมาดศุบห์ การอ่านบิสมิลลาฮฺเสียงดังหรือค่อยในการละหมาด การลูบหน้าหลังเสร็จสิ้นจากการให้สลามในละหมาด การยึดถือจำนวนเราะกะอะฮฺในละหมาดตะรอเวียะห์ การกำหนดวันอีดอัลฟิฏริและอีดอัลอฎุฮา และการจัดงานเมาลิดนบี พบว่า ในภาพรวมความเห็นต่างนั้นได้ส่งผลกระทบต่อสังคมมุสลิม 2 ด้าน ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 4 แสดงสภาพความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากความเห็นต่างในสังคมมุสลิม

จากภาพแผนภูมิที่ 4 ผู้วิจัยสามารถอธิบายสภาพความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากความเห็นต่างในสังคมมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ 2 ด้าน คือ

1) ด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น มีความรู้ ความเข้าใจหลักการศาสนาแตกต่างกัน หรือบางครั้งมีการตีความเข้าใจบิดเบือนไปจากตัวบทหรือหลักฐาน มีการตั้งเงื่อนไขบางอย่างให้ตอบสนองความเห็นของฝ่ายตนเองเพื่อยอมรับการเป็นผู้นำปฏิบัติอิบาดะฮ์ ปฏิเสธการปฏิบัติตามผู้นำ ถึงแม้ว่าบางกรณีความเห็นต่างนั้นก็ไม่สามารถหาข้อสรุปได้ หรือบางครั้งมองว่าการปฏิบัติที่แตกต่างนั้นไม่ใช่เรื่องหลักการศาสนา จึงไม่ให้ความสนใจกับความเห็นต่าง และ

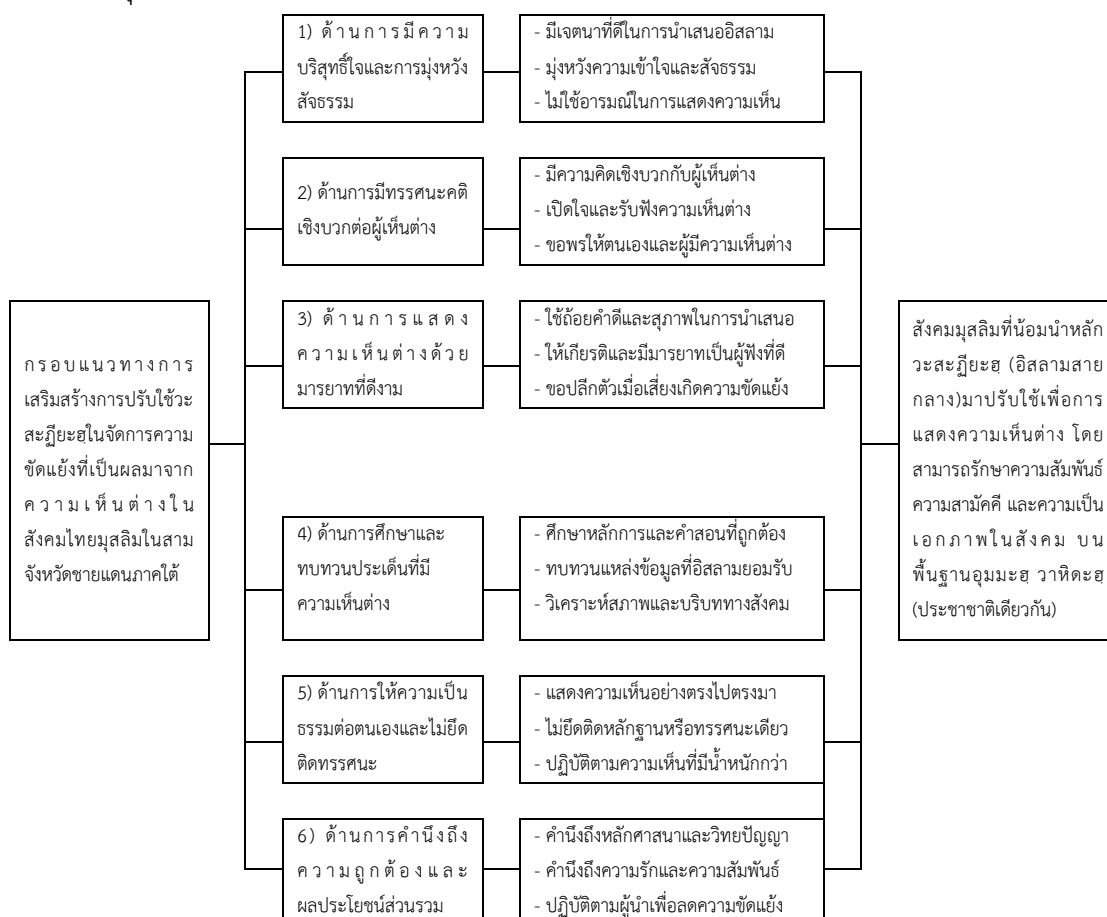
2) ด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น เกิดความรู้สึกรังเกียจและไม่สบายใจต่อผู้เห็นต่าง มีการทะเลาะเบาะแว้งกัน ตัดความสัมพันธ์กันระหว่างสมาชิกในครอบครัว เครือญาติ มิตรสหาย หรือไม่ปฏิสัมพันธ์กันระหว่างสมาชิกในสังคม ไม่สามารถยอมรับหรือปฏิบัติศาสนกิจร่วมกันได้ มีการแบ่งกลุ่ม หรือแยกมัสยิด นำเสนอความเห็นต่างกันโดยยึดติดกลุ่มและพรรคพวกของตนเอง ตราหน้า หรือให้ชื่อฝ่ายผู้เห็นต่างจากตนด้วยฉายาหรือชื่อกลุ่ม หรือใส่ร้ายฝ่ายผู้ที่เห็นต่างว่าเป็นพวกปฏิบัติออกนอกหลักการศาสนาอิสลาม

5

แนวทางทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้ง ที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

จากการประมวลผลการวิเคราะห์ข้อมูลเอกสาร (Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy, 1984: 48-49; ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy, 1993: 169-171; ‘Āqil Muhammad al-Maqtāriy , 1993: 48-50; Yūsuf al-Qardāwiy, 2001: 126-160; ‘Ābdullāh bin ‘Ābd āl-Musin āl-Turākiy, 2010: 65-66; Muhammad Abū Ghadīr al-Mahāmiy, 2015; ‘Abd al-Rahmān ‘Abd al-Khāliq, 2020: 2-5; Sālah Nājīb al-Dīq, n.d.: 4-5) และความเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลักจำนวน 27 คน สามารถจำแนกแนวทางออกเป็น 6 ด้าน ดังแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 5 แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

จากแผนภูมิที่ 5 สามารถอธิบายโดยสรุปได้ว่า การเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ที่มีคุณลักษณะความเป็นสายกลาง ไม่สุดโต่ง ไม่หย่อนยาน บนพื้นฐานของเจตนารมณ์แห่งอิสลาม ความ

ถูกต้อง ความยุติธรรม ความเป็นขั้นเป็นตอน ความครอบคลุมมิติต่างๆ ของชีวิต และการมีมารยาท และวิธีการที่丁寧ในการนำเสนอคำสอนอิสลามท่ามกลางความเห็นต่างนั้น เป็นเรื่องที่น่าเสนอคำสอนอิสลามจะต้องให้ความสำคัญอย่างยิ่ง โดยเฉพาะจากผลการศึกษาที่ผู้วิจัยพบว่า แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ สามารถจำแนกออกเป็น 6 ด้าน ดังนี้

1) ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสัจธรรม ได้แก่ การมีเจตนาที่ดีในการนำเสนออิสลาม การมุ่งหวังความเข้าใจและสัจธรรมจากการแลกเปลี่ยนความเห็นต่าง และหลีกเลี่ยงการใช้อารมณ์ในการแสดงความเห็นต่าง เป็นการแสดงถึงการมอบหมายการงานและผลลัพธ์ต่ออัลลอฮ์ ﷻ เพื่อให้เกิดความรักในหลักการและรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้เห็นต่างจากตน โดยไม่มีเจตนาชั่วร้ายให้เกิดการทะเลาะเบาะแว้ง และระงับการแสดงความเห็นที่จะนำไปสู่การสร้างความแตกแยกระหว่างผู้ที่มีความเห็นต่าง เนื่องจากการแสดงความเห็นต่างที่รุนแรงหรือการโต้เถียงกัน ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความแตกแยกและออกห่างจากสัจธรรม

2) ด้านการมีทรรศนะคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง ได้แก่ การคิดเชิงบวกกับผู้เห็นต่าง การเปิดใจรับฟังความเห็นต่าง และการขอพรให้ตนเองและผู้เห็นต่างได้รับทางนำและความเข้าใจที่ถูกต้อง เป็นการแสดงให้เห็นว่า ผู้มีความเห็นต่างเคารพ และให้เกียรติต่อความเชื่อ และการปฏิบัติของผู้ที่มีความเห็นต่างจากตนเอง คำนึงถึงความสัมพันธ์อันดีระหว่างทั้งสองฝ่าย ด้วยการขอพร หวังความเข้าใจ และแนวทางที่ถูกต้องแก่ตนเองและผู้เห็นต่าง รวมถึงขัดเกลาทรรศนะคติของผู้นำเสนอคำสอนอิสลามให้ระงับตนเองจากการตกเป็นเครื่องมือของชัยฏอนมารร้ายที่จะกระชกกระชวยให้ผู้ศรัทธาแตกแยกกัน รวมถึงระงับพฤติกรรมที่มุ่งร้าย คอยจับผิด หรือใช้คำพูดเหน็บแนมวิพากษ์วิจารณ์ผู้อื่นในแง่ลบ

3) ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่丁寧 ได้แก่ การใช้ถ้อยคำดีและสุภาพในการนำเสนอความเห็น การให้เกียรติความเห็นต่างและมีมารยาทเป็นผู้ฟังที่ดี และขออนุญาตปลีกตัวเองในกรณีที่มีมองว่าความเห็นต่างนั้นอาจจะเสี่ยงทำให้เกิดความขัดแย้ง เป็นการแสดงให้เห็นถึงการรักษามารยาทอันดีงาม การระมัดระวังถ้อยคำที่สร้างความเจ็บช้ำน้ำใจหรือสร้างความเกลียดชังระหว่างกัน การยอมรับในข้อบกพร่อง และความสามารถในการขออภัย เมื่อพบว่าความเห็นของตนเองไม่ถูกต้อง หรือมีความน่าเชื่อถือน้อยกว่า นอกจากนี้ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามจะต้องไม่เสียเวลากับการแสดงความเห็นต่างที่ไม่เกิดประโยชน์

4) ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง ได้แก่ การศึกษาหลักการและคำสอนอิสลามที่ถูกต้อง การทบทวนประเด็นความเห็นต่างจากหลักฐานและแหล่งอ้างอิงที่อิสลามยอมรับ นำเสนอคำสอนอิสลามจากแหล่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือ ตระหนักถึงความเป็นขั้นเป็นตอนในการนำเสนออิสลาม และมีความรู้อย่างครอบคลุมเพื่อรักษาความเป็นเอกภาพของสังคมมุสลิม รวมถึงการ

วิเคราะห์ความถูกต้องและความเหมาะสมด้านสภาพและบริบททางสังคม ทั้งนี้ เพื่อป้องกันไม่ให้ผู้เห็นต่างเกิดความผิดพลาดในการนำเสนอหลักการซึ่งอาจทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างผู้เห็นต่างและผู้ปฏิบัติตาม ปลอดภัยจากการถูกตำหนิ ถูกวิพากษ์วิจารณ์ เกิดการทะเลาะวิวาท หรือความแตกแยกระหว่างผู้เห็นต่าง

5) ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทฤษฎี ได้แก่ การนำเสนอความเห็นอย่างตรงไปตรงมา ไม่ยึดติดหลักฐานหรือทฤษฎีเดียวที่ตนยึดถือ แสดงออกถึงการยอมรับและปฏิบัติตามความเห็นที่มีน้ำหนักกว่า เพื่อให้สามารถยืนหยัดบนความถูกต้อง ไม่สุดโต่ง และไม่หย่อนยาน และมีความตระหนักต่อหลักคำสอนของศาสนา ได้รับความรู้หรือทฤษฎีใหม่ ๆ ยอมรับในความผิดพลาดของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นคำพูดหรือการกระทำ ตลอดจนการแสดงออกถึงความตระหนักต่อความรับผิดชอบที่เกิดขึ้นจากความเห็นต่าง รวมถึงระวังความเห็นที่สอดแทรกแนวคิดที่บิดเบือนซึ่งมักจะโน้มน้าวใจให้เกิดความลำเอียงในการเชื่อถือฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ทำให้ไม่สามารถยืนหยัดบนความถูกต้อง และออกห่างจากศีลธรรม

6) ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม ได้แก่ การแสดงความเห็นต่างภายใต้กรอบหลักการศาสนาและมีวิสัยปัญญาในการแสดงความเห็น คำนึงถึงความรักและความสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้ศรัทธา และการเลือกปฏิบัติตามผู้นำศาสนาอิสลามเพื่อป้องกันความเห็นต่างที่อาจนำไปสู่ความขัดแย้งและความแตกแยกในสังคม โดยคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวมตามหลักเจตนารมณ์แห่งกฎหมายอิสลาม เนื่องจากการแสดงความเห็นต่างบนพื้นฐานของการค้นหาศีลธรรมที่ถูกต้อง หรือการสร้างองค์ความรู้ใหม่ทางวิชาการ ซึ่งปลอดภัยจากความรู้สึกต้องการเอาชนะฝ่ายตรงข้าม และป้องกันความโกรธเคืองและความหมองใจซึ่งเป็นผลให้เกิดความริ้วฉานในสายสัมพันธ์อันดีระหว่างผู้เห็นต่าง

กล่าวโดยสรุป แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ผู้นำเสนอคำสอนอิสลามจะต้องเข้าใจแนวทางที่ถูกต้องและเหมาะสมในการแสดงความเห็นต่างนำเสนอความเห็นอยู่ในขอบเขตที่ดีและไม่ทำให้เกิดเหตุแห่งความขัดแย้ง ดังที่ ฎอฮา ญาบิร อัล อัลวานี (2562: 5) กล่าวว่า หากมีการแสดงความคิดเห็นที่แตกต่างกันในขอบเขตที่ดี ก็จะทำให้สติปัญญาของมุสลิมดีไปด้วย และจะสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาทางสติปัญญาจะเปิดโลกทัศน์ทำให้เรามองเห็นปัญหาชัดเจนและกว้างขึ้น แต่น่าเสียดายที่ข้อดีของความเห็นต่างกลับนำไปสู่โรคร้ายแห่งความบาดหมางที่กัดเซาะจิตวิญญาณจนทำให้มันอ่อนแอและเป็นเหตุทำลายตนเอง จนกระทั่งว่า บางคนก็ถือศรัทธาอิสลามเป็นมิตรสหายใกล้ชิดยิ่งกว่าพี่น้องมุสลิมของเขาที่มีศรัทธาเดียวกัน

6

ตัวอย่างการวิเคราะห์แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้ง ที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้

การนำเสนอตัวอย่างการวิเคราะห์แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ โดยคำนึงถึงความหมายของ “วะสะฎียะฮฺ” ที่ครอบคลุม ความยุติธรรม ความถูกต้อง ความดีงาม ความเป็นเลิศ ความเป็นสายกลาง การไม่โอนเอียงไปทางทิศใดทิศหนึ่ง การพิจารณาสิ่งหนึ่งระหว่างดีกับไม่ดี ความมั่นคงและความเสมอต้นเสมอปลาย และการไม่หันเหออกจากสัจธรรม ซึ่งจากผลการศึกษาทั้ง 6 กรณีตัวอย่าง ผู้วิจัยขอนำเสนอผลการวิเคราะห์ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 ตัวอย่างการวิเคราะห์แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิม

ลำดับ	ประเด็น	สาเหตุของความเห็นต่าง	สภาพความขัดแย้ง	แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮฺในการจัดการความขัดแย้ง
1	การอ่านดุอาอ์กุนูตในละหมาดศุบห์	1) ความแตกต่างด้านตัวบุคคล เนื่องจากได้ศึกษาในสถาบันที่แตกต่างกัน บางคนขาดความรู้เรื่องความหลากหลายเกี่ยวกับทรรศนะ บางคนยึดปฏิบัติตามทรรศนะเดียว หรือไม่มีความรู้เกี่ยวกับการพิจารณาหลักฐาน หรือยึดติดความเข้าใจเดิม	1) ด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น ความเข้าใจเกี่ยวกับหลักการศาสนาเกิดความคาดเคลื่อนหรือการยึดถือปฏิบัติตามความพึงพอใจของตนเองโดยไม่สนใจแหล่งที่มาหรือสถานะของหลักฐาน และการปฏิเสธคำแนะนำที่เห็นต่าง และ	1) ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจในการนำเสนอหลักการศาสนาและการมุ่งหวังสัจธรรมจากความเห็นต่าง เช่น ควรชี้แจงความเห็นต่างด้วยความบริสุทธิ์ใจ และระมัดระวังไม่ให้เกิดความแตกแยก

ลำดับ	ประเด็น	สาเหตุของความเห็นต่าง	สภาพความขัดแย้ง	แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้ วาระสีเขียวในการจัดการความขัดแย้ง
		<p>2) ความแตกต่างด้านหลักฐาน เนื่องจากแต่ละฝ่ายต่างก็มีเหตุผลทางความเชื่อและการยอมรับ จึงไม่ยอมรับหลักฐานใหม่ และยึดถือหลักฐานเดิม การตีความหมายแตกต่างกัน การไม่ยอมรับหลักฐานของอีกฝ่าย และ</p> <p>3) ความแตกต่างด้านการแสดงความคิดเห็น เพราะเชื่อว่าเป็นประเด็นเห็นต่างที่เกิดขึ้นมานานแล้วไม่มีข้อสรุป หรือมองว่าต้องยึดแนวทางใดแนวทางหนึ่ง ไม่ยอมรับฟังความคิดเห็น ยึดเพียงทฤษฎะที่ตนพึงพอใจ หรือความเห็นเกี่ยวกับข้อชี้ขาดทางศาสนาในเรื่องอู๋กั่ม รวมถึงการแสดงความคิดเห็นที่ไม่รักษา</p>	<p>2) ด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น ครอบครัวและญาติมิตรตัดขาดสายสัมพันธ์กัน บางพื้นที่ไม่ทำละหมาดญะมาอะฮ์ร่วมกัน หรือบางพื้นที่ขอสร้างมัสยิดหลังใหม่ในชุมชนเดียวกัน และมีการแบ่งกลุ่มหรือการแยกตัวออกจากกลุ่มที่เห็นต่าง</p>	<p>2) ด้านการมีทฤษฎะคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง เช่น ควรเปิดใจรับฟังความเห็น และให้เกียรติความเห็นต่าง</p> <p>3) ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม เช่น ควรแสดงออกด้วยมารยาทที่เหมาะสมและมีความยืดหยุ่น หรือสามารถปฏิบัติตนได้อย่างเหมาะสมกับบริบทที่มีความเห็นแตกต่างกัน</p> <p>4) ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง เช่น ควรศึกษาทบทวนแหล่งที่มาของหลักการศาสนา ปุ๊กผิงเยาวชนตั้งแต่วัยเด็ก และมีจุดยืนต่อความรู้และปัญหาพร้อมสมัย</p> <p>5) ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทฤษฎะ เช่น ควรสอนให้รู้จักหลากหลายทฤษฎะและสนับสนุนทางสายกลางและห้ามปรามการยึดติดพวกพ้อง</p>

ลำดับ	ประเด็น	สาเหตุของความเห็นต่าง	สภาพความขัดแย้ง	แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้ วาระสีเขียวในการจัดการความขัดแย้ง
		ความรู้สึกหรือน้ำใจ ซึ่งถือเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความขัดแย้ง		6) ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม เช่น ควรปฏิบัติตามผู้นำและใช้วิถีไกลเกลี่ยความเห็น เป็นต้น
2	การอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงดังหรือค่อยในการละหมาด	1) ความแตกต่างด้านตัวบุคคล ซึ่งมีความรู้ ความเข้าใจแตกต่างกัน โดยมีพื้นฐานการศึกษาจากสถาบันต่างกัน บางสถาบันก็ยึดถือเพียงทรศนะเดียว รวมถึงผู้แสดงความเห็นที่ขาดความเข้าใจทรศนะที่หลากหลาย จึงไม่สามารถยอมรับความเห็นต่าง 2) ความแตกต่างด้านหลักฐาน เกิดจากผู้เห็นต่างนำเสนอหลักฐานและการอ้างสายรายงานหะดีษต่างกัน การยอมรับต่อหลักฐานและการให้น้ำหนักหลักฐานต่างกัน หรือยอมรับเฉพาะหลักฐานที่ตนเองยึดถือปฏิบัติเท่านั้น และ	1) ด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น มุสลิมบางกลุ่มไม่ยอมรับหลักการและความเห็นต่างในเรื่องการอ่านบิสมิลลาฮ์ เกิดการปฏิเสธและแสดงออกโดยการไม่ละหมาดญะมาอะฮ์ร่วมกับผู้เห็นต่าง หรือมีการทำละหมาดใหม่เนื่องจากเข้าใจว่าการปฏิบัติของอิหม่ามที่อ่านบิสมิลลาฮ์เสียงค่อยใช้ไม่ได้ รวมถึงในบางพื้นที่มีการตั้งเงื่อนไขให้ผู้นำละหมาดทุกคนจะต้องอ่านบิสมิลลาฮ์เสียงดังเท่านั้น ขณะที่บางพื้นที่สามารถทำละหมาดร่วมกันได้ และ	1) ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสัจธรรมจากความเห็นต่าง เช่น ผู้เห็นต่างจะต้องเตือนตนเองถึงจิตสำนึกในการแสวงหาสัจธรรมและความถูกต้อง 2) ด้านการมีทรศนะคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง เช่น ควรเคารพความเห็นต่าง ไม่มีอคติหรือคิดเชิงลบกับผู้เห็นต่าง โดยเฉพาะจะต้องวางตัวเป็นกลาง เพราะทุกคนต่างก็ต้องการให้อิบาดะฮ์ของตนเองดีที่สุด 3) ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม เช่น ควรเคารพคำวินิจฉัยของศาสนา การใช้วิธีการอธิบายและชี้แจงความเห็นอย่างสุภาพ หลีกเลี่ยงการใช้คำพูดที่หยาบคายหรือเสียดสีผู้อื่น

ลำดับ	ประเด็น	สาเหตุของความเห็นต่าง	สภาพความขัดแย้ง	แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้ วาระสีเขียวในการจัดการความขัดแย้ง
		3) ความแตกต่างด้านการแสดง ความเห็น เช่น ธิบนำเสนอหลักการ ศาสนาหรือการขาดความเข้าใจแก่ ผู้เรียนหรือบุคคลทั่วไปด้วยวิธีการ นำเสนออย่างมีวิหยปัญญา ทำให้เกิด การปฏิเสธ หรือการนำเสนอ ความเห็นต่างกัน โดยอ้างผู้รู้หรือ หลักฐานที่ตนมีแตกต่างกัน หรือยึด เฉพาะทรรศนะของมัชฮับซาฟีอี เป็นหลัก ในการแสดงความเห็นต่าง	2) ด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น การปฏิบัติที่แตกต่างกันในเรื่อง การอ่านบิสมิลลาฮนี่ ส่งผลให้เกิดความ แตกแยกในครอบครัวถึงขั้นเกิดการ หย่าร้างระหว่างคู่สามีภรรยา ชาวบ้าน ทะเลาะกัน ทำร้ายร่างกายกัน และมี การตราหน้าแบ่งพวกและกลุ่มในสังคม รวมถึงการไม่ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน	4) ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มี ความเห็นต่าง เช่น ควรศึกษาทบทวน หลักฐานของทั้งสองฝ่าย และให้ความสำคัญ กับวิธีการเผยแผ่อิสลามอย่างเป็นขั้นตอน เพื่อป้องกันความขัดแย้งที่เกิดจากความเห็น ต่าง 5) ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและ ไม่ยึดติดทรรศนะ เช่น ยอมรับความเห็นต่าง หลังจากเกิดความเข้าใจ พิจารณาและปฏิบัติ โดยคำนึงถึงบริบทสังคมก่อนนำเสนอ แนวทางปฏิบัติที่แตกต่าง 6) ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและ ผลประโยชน์ส่วนรวม เช่น ควรสร้าง ข้อตกลงและแนวทางร่วมกันของคนในพื้นที่ หรือผู้เป็นอิมามจะต้องอ่านเสียงดังในกรณี ที่มะอ์มูมียึดถือแนวทางการอ่านเสียงดัง เพื่อ รักษาน้ำใจและสัมพันธ์อันดีต่อกัน

ลำดับ	ประเด็น	สาเหตุของความเห็นต่าง	สภาพความขัดแย้ง	แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้ วาระสีเขียวในการจัดการความขัดแย้ง
3	การลู่หน้าหลัง เสร็จสิ้นจากการให้ سلامในละหมาด	<p>1) ความแตกต่างด้านตัวบุคคล เช่น ได้รับความรู้จากครูผู้สอน หรือมีภูมิหลังทางการศึกษาจากสถาบันที่แตกต่างกัน ทำให้แต่ละคนมีความเข้าใจแตกต่างกัน หรือบางคนอาจเกิดจากความสนใจเฉพาะเรื่องที่ตนปฏิบัติตามคนในอดีต หรือเข้าใจยังไม่ละเอียดหรือชัดเจนเกี่ยวกับความเป็นมาในเรื่องดังกล่าว</p> <p>2) ความแตกต่างด้านหลักฐาน พบว่าผู้เห็นต่างทั้งสองฝ่ายมีหลักฐานและแหล่งอ้างอิงในการสนับสนุนความเห็นของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นหลักฐานจากสุนนะฮ์ ตำราเรียน หรืออ้างอิงทรงพระชนม์ของนักวิชาการในอดีตเพื่อให้ฝ่ายตรงข้ามยอมรับในหลักฐานและความเห็นของตนเอง</p>	<p>1) ด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น ไม่สามารถยอมรับการเป็นอิหม่ามของฝ่ายที่เห็นจากตน หรือเลือกที่จะละหมาดมัสยิดอื่นที่เห็นด้วยกับความเห็นของตน เนื่องจากความเข้าใจว่าเป็นส่วนหนึ่งของการละหมาด โดยเฉพาะกลุ่มที่ถือว่าการลู่หน้าเป็นส่วนหนึ่งของการละหมาด มีความเห็นว่าหากไม่ลู่หน้าหลังจากการสลามแล้ว จะถือว่าการละหมาดไม่สมบูรณ์ และ</p> <p>2) ด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น การตำหนิกันด้วยสายตา การแบ่งกลุ่มหรือแบ่งฝ่ายผู้เห็นต่าง รวมถึงการตั้งชื่อกลุ่มผู้ไม่ลู่หน้าว่าเป็นพวกวะฮาบีย์ เป็นต้น</p>	<p>1) ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสัจธรรมจากความเห็นต่าง ซึ่งผู้เห็นต่างทั้งสองฝ่ายจะต้องมีความบริสุทธิ์ใจในการตักเตือนกัน</p> <p>2) ด้านการมีทัศนคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง เช่น การเปิดใจสนทนาและแลกเปลี่ยนความเห็นกันของทั้งสองฝ่าย การเคารพและให้เกียรติความเห็นต่าง</p> <p>3) ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม เช่น การใช้คำพูดที่ดีในการแสดงความเห็น การหลีกเลี่ยงคำพูดชวนทะเลาะหรือคำพูดกระแนะกระแหน มีขั้นตอนและเทคนิคในการแสดงความเห็นต่าง</p> <p>4) ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง เช่น ควรมีการทบทวนการจัดการเรียนการสอน การศึกษาแหล่งที่มาวิเคราะห์สาเหตุที่ทำให้เกิดความเห็นต่าง</p>

ลำดับ	ประเด็น	สาเหตุของความเห็นต่าง	สภาพความขัดแย้ง	แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้ วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้ง
		<p>3) ความแตกต่างด้านการแสดง ความเห็น ซึ่งมีทั้งความเห็นในเชิงให้ ข้อชี้ขาดว่าการปฏิบัติดังกล่าวเป็น สุนนะฮ์ บิดอะฮ์ หรือการแสดง ความเห็นโดยมองว่าเป็นการปฏิบัติที่ อยู่นอกเหนือจากการละหมาด หรือ หลังจากการละหมาดเสร็จสมบูรณ์ แล้ว ในขณะที่บางคนแสดงความเห็น ต่อผู้เห็นต่างในเชิงตำหนิและมีอคติ ต่อฝ่ายที่เห็นต่างโดยใช้คำพูดสร้าง ความเจ็บช้ำน้ำใจหรือตั้งชื่อกลุ่มผู้ เห็นต่าง</p>		<p>สร้างการเข้าใจและแลกเปลี่ยนความเห็น กันบนพื้นฐานความถูกต้องตามตัวบท หลักฐานและหลักการที่ถูกต้อง</p> <p>5) ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและ ไม่ยึดติดพรรคชนะ เช่น ระวังความเห็นต่าง โดยศึกษาที่มาและแนวทางปฏิบัติที่ถูกต้อง ตามหลักการและพรรคชนะของบรรดา นักวิชาการอิสลาม</p> <p>6) ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและ ผลประโยชน์ส่วนรวม เช่น การอธิบาย หลักฐานและความเห็นต่างโดยให้เกียรติ พรรคชนะต่าง ๆ และคำนึงถึงบทบาทของ ตนเองในฐานะผู้นำเสนอคำสอนอิสลาม ท่ามกลางบริบทของสังคมที่มีความ หลากหลาย และหลีกเลี่ยงการนำประเด็น ความเห็นต่างนี้มาช่วยกันรังแกในสังคม</p>

ลำดับ	ประเด็น	สาเหตุของความเห็นต่าง	สภาพความขัดแย้ง	แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้ วาระสีเขียวในการจัดการความขัดแย้ง
4	การยึดถือจำนวน เราะกะอะฮ์ในละ หมาตตะรอเวียะห์	<p>1) ความแตกต่างด้านตัวบุคคล เช่น มีความมั่นใจว่าสิ่งที่ตนเองยึดถือปฏิบัติถูกต้องเท่านั้น และมีการรับความรู้ในเชิงอนุรักษ์นิยมเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติตามจำนวนเราะกะอะฮ์ที่เคยปฏิบัติสืบทอดกันมา</p> <p>2) ความแตกต่างด้านหลักฐาน พบว่าผู้เห็นต่างทั้งสองฝ่ายมีหลักฐานอ้างอิงจากตัวบทหะดีษต่างกัน หรือตีความเข้าใจจากตัวบทหะดีษเดียวกันแตกต่างกัน บางฝ่ายอ้างการยึดถือตามเศาะฮาบะฮ์ ตำราเรียน และอ้างอิงความรู้จากครูผู้สอน และ</p> <p>3) ความแตกต่างด้านการแสดงความคิดเห็น พบว่า มีการนำเสนอที่มาของความเห็นต่างกัน บางฝ่ายมองว่าการปฏิบัติที่สมบูรณ์ต้องยึดถือ</p>	<p>1) ด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น มีการถกเถียงกันเกี่ยวกับเรื่องจำนวนเราะกะอะฮ์ที่ถูกต้องที่สุด การเลือกมัสยิดหรือสถานที่ละหมาตซึ่งปฏิบัติละหมาตตามจำนวนที่ตนยึดถือหรือในบางพื้นที่อาจจะมีการทำละหมาตร่วมกัน แต่ผู้ที่เลือกจำนวนเราะกะอะฮ์น้อยกว่าก็จะแยกตัวกลับบ้านก่อน และ</p> <p>2) ด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น ผลกระทบต่อความรู้สึกระหว่างครอบครัว ญาติมิตร และคนรู้จัก บางครั้งก็ถึงขั้นทะเลาะเบาะแว้งกัน ไม่ถูกใจกัน เนื่องจากแต่ละฝ่ายต่างก็ไม่ยอมรับความเห็นต่าง ซึ่งในปัจจุบันความขัดแย้งก็ลดลงไปมาก หรืออาจเป็นเพราะการปฏิบัติละหมาตตะรอ</p>	<p>1) ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังศีลธรรมจากความเห็นต่าง ได้แก่ ทั้งสองฝ่ายที่เห็นต่างเปิดใจและมีเจตนาที่ดีในการนำเสนอความเห็นของตนเอง</p> <p>2) ด้านการมีทัศนคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง เช่น การเปิดใจยอมรับฟังความเห็นต่างเคารพความหลากหลาย และยอมรับว่าความเห็นต่างนี้เป็นเรื่องสุนนะฮ์เท่านั้นไม่ควรนำมาเป็นประเด็นที่จะทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างกัน</p> <p>3) ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม เช่น มีความถ่อมตนในการแสดงความคิดเห็น แสดงความเห็นต่างโดยไม่ยึดติดเรื่องจำนวน และให้ความสำคัญกับเจตนารมณ์ของการละหมาตตะรอเวียะห์มากกว่าเรื่องจำนวน</p>

ลำดับ	ประเด็น	สาเหตุของความเห็นต่าง	สภาพความขัดแย้ง	แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้ วาระสีเขียวในการจัดการความขัดแย้ง
		จำนวนที่มากกว่า บางฝ่ายมีความเห็นว่าจะยึดถือจำนวนเท่าไรก็ได้โดยอ้างหะดีษ หรือบางฝ่ายมองว่าในเรื่องของจำนวนที่เห็นต่างกันนั้นไม่ถือเป็นประเด็นที่จะทำให้เกิดความขัดแย้งกัน แต่ความขัดแย้งมักเกิดจากการแสดงความเห็นหรือมีท่าทีต่อความเห็นต่างในเชิงตำหนิและไม่ให้เกียรติกัน	เวียะห์นี้เป็นสุนนะฮ์ไม่ใช่วาญิบ จึงทำให้ประเด็นความขัดแย้งไม่ได้รุนแรงมาก ดังความเห็นของผู้ให้ข้อมูลหลักบางท่าน	<p>4) ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง เช่น ควรสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องและนำเสนอหลักการอย่างละเอียด ปลูกฝังความรู้ ความเข้าใจ ในสถาบันศึกษารวมถึงผู้นำควรทบทวนบทบาทของตนเอง และเป็นแบบอย่างที่ดี</p> <p>5) ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทัศนคติ เช่น ควรคำนึงความเหมาะสม ไม่ยึดติดความคิดของตนเอง มีความยืดหยุ่น และประนีประนอมกับผู้เห็นต่างเพื่อรักษาความเป็นเอกภาพ</p> <p>6) ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม เช่น ควรมีการพูดคุยเพื่อหาทางออกร่วมกันก่อนการลงมติ และคำนึงถึงความเป็นเอกภาพของสังคมและให้เกียรติซึ่งกันและกัน</p>

ลำดับ	ประเด็น	สาเหตุของความเห็นต่าง	สภาพความขัดแย้ง	แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้ วาระสีเขียวในการจัดการความขัดแย้ง
5	การกำหนดวันอีตอัลฟิฎริและอีตอัลอฎฮา	<p>1) ความแตกต่างด้านตัวบุคคล เช่น มีการศึกษาและความเข้าใจเกี่ยวกับตัวบทหะดีษต่างกัน มั่นใจว่าแนวทางที่ตนยึดถือ คือ แนวทางที่สมควรปฏิบัติมากที่สุด และมีความสนใจเลือกปฏิบัติตามผลการดูจันทร์เสี้ยวต่างกัน</p> <p>2) ความแตกต่างด้านหลักฐาน พบว่าผู้เห็นต่างทั้งสองฝ่ายมีหลักฐานและความเห็นต่างกันเกี่ยวกับพรรณษะของมัซฮับต่าง ๆ บางฝ่ายอ้างอิงหลักฐานจากการคำนวณดาราศาสตร์ และบางฝ่ายปฏิบัติตามคำประกาศของสำนักจุฬาราชมนตรี</p> <p>3) ความแตกต่างด้านการแสดงความคิดเห็น พบว่า มีการมองว่าความเห็นต่างนี้ไม่สามารถหาข้อสรุป</p>	<p>1) ด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น คนทั่วไปจะเกิดความสับสนในการปฏิบัติละหมาดอีตหรือการยึดถือปฏิบัติเนื่องจากมีความเห็นต่าง และมีการกำหนดวันอีตไม่ตรงกันซึ่งอาจถูกมองว่า อิสลามเป็นศาสนาที่ขาดเอกภาพ รวมทั้งมีแนวปฏิบัติใหม่ในกรณีวันอีตอัลอฎฮา ซึ่งจะมีผู้เลือกถือคืออดตามวันอะเราะซะพะฮะของชาอูดีอาระเบียและละหมาดอีตตามประกาศของจุฬาราชมนตรี ซึ่งเป็นประเด็นที่มีความเห็นต่างกันระหว่างอุละมาอ์ว่าอนุญาตหรือไม่อย่างไร และ</p> <p>2) ด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น เกิดการผิดใจ การทะเลาะ การแสดงพฤติกรรมไม่เหมาะสมระหว่างผู้เห็นต่างกัน รวมถึงการตัดสัมพันธ์ไมตรี</p>	<p>1) ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสังฆธรรมจากความเห็นต่าง ได้แก่ ควรมีความเจตนาที่ดีในการนำเสนอความเห็นต่าง</p> <p>2) ด้านการมีทัศนคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง ได้แก่ ควรยอมรับความเห็นต่าง เปิดใจและหารือร่วมกันเกี่ยวกับแนวทางในการลดความขัดแย้งที่เกิดขึ้น</p> <p>3) ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม เช่น ควรยึดหลักการนำเสนอคำสอนอิสลามโดยใช้วิถียปัญญาและนำเสนอในลักษณะชี้แจงข้อเท็จจริงและความเข้าใจของตนเอง ไม่ใช่ใช้วิธีการตัดสินชี้ขาดความเห็นของผู้อื่น</p> <p>4) ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง เช่น ควรแยกแยะความต่างและทบทวนทำความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้เครื่องมือในการทำอิบาดะฮ์กับบริบททาง</p>

ลำดับ	ประเด็น	สาเหตุของความเห็นต่าง	สภาพความขัดแย้ง	แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้ วาระวิถีฮะยีในการจัดการความขัดแย้ง
		ได้ และมองว่าสำนักงานอิสลามหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการบริหารกิจการศาสนาอิสลามในประเทศขาดความเป็นเอกภาพและไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้ หรือบางกลุ่มมีความเห็นเชิงอคติและยึดติดกลุ่มของตน จึงทำให้เกิดความขัดแย้งกับผู้เห็นต่างจากตน	กัน และเกิดการแบ่งกลุ่มละหมาดอย่างเปิดเผย โดยไม่สนใจคำประกาศของสำนักจุฬาราชมนตรี เป็นต้น	สังคม และศึกษาแนวทางสร้างความเป็นเอกภาพและภาพลักษณ์ที่ดีต่อต่างศาสนิก 5) ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดพรรคชนะ เช่น ควรเสนอให้มีผู้แทนของทั้งสองฝ่ายที่เห็นต่างกันมาพูดคุยนำเสนอหลักการและหาจุดยืนร่วมกัน 6) ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม เช่น ควรจัดให้มีการประชุมสัมมนาผู้รู้หรือผู้นำศาสนาในการแสวงหาจุดร่วมและเสนอให้ยอมรับการประกาศของสำนักจุฬาราชมนตรี เนื่องจากมีคณะผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่านได้ร่วมหาทางออกในประเด็นนี้ หรือหากต้องการปฏิบัติแตกต่างจากสำนักจุฬาฯ ก็ไม่ควรประกาศเชิญชวนอย่างเปิดเผย ควรปฏิบัติเฉพาะกลุ่ม ทั้งนี้เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยของสังคมมุสลิม

ลำดับ	ประเด็น	สาเหตุของความเห็นต่าง	สภาพความขัดแย้ง	แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้ วาระสีเขียวในการจัดการความขัดแย้ง
6	การจัดงาน เมาลิดนบี	<p>1) ความแตกต่างด้านตัวบุคคล เช่น เข้าใจว่าเป็นการจัดกิจกรรมที่แสดงออกถึงความรักต่อท่านนบีซึ่งสามารถกระทำได้ ในขณะที่ผู้เห็นต่าง มองว่าไม่มีในแบบฉบับสุนนะฮ์ ถือเป็นเรื่องบิดอะฮ์ และมองว่าเป็นเรื่องฮารอมเนื่องจากบางงานมีกิจกรรมปะปนกันระหว่างชายหญิง</p> <p>2) ความแตกต่างด้านหลักฐาน พบว่าผู้เห็นต่างทั้งสองฝ่ายต่างก็มีหลักฐานอ้างอิงตามความเข้าใจจากหลักฐานและการใช้เหตุผลเพื่ออธิบายให้น้ำหนักความเห็นของตนเอง</p> <p>3) ความแตกต่างด้านการแสดงความคิดเห็น เช่น มองว่ามีการจัดกิจกรรมที่เกินขอบเขตของหลักการศาสนา มีการให้คุณค่าและคำชี้ขาด</p>	<p>1) ด้านการปฏิบัติตามหลักการศาสนา เช่น มุสลิมในพื้นที่สามจังหวัดชายแดนภาคใต้มีความเชื่อและความรู้ในข้อตัดสินชี้ขาดเกี่ยวกับการจัดงานเมาลิดต่างกัน เช่น กล่าวว่าเป็นงานบิดอะฮ์ งานสุนนะฮ์ งานประเพณี หรืองานวาญิบจำเป็นที่มุสลิมต้องจัด และบางส่วนก็ขาดความสนใจที่จะเปิดใจรับฟังความเห็นต่างในกรณีที่มีคำแนะนำว่าการจัดกิจกรรมดังกล่าวมีสิ่งฮารอมปะปนอยู่ด้วย และ</p> <p>2) ด้านความเป็นเอกภาพของสังคม เช่น มีความรู้สึกผิดใจ มองหน้ากันอย่างตำหนิ มี ใช้คำพูดที่สร้างความเจ็บช้ำน้ำใจ การทะเลาะวิวาทกัน และมีการแบ่งกลุ่มระหว่างผู้เห็นด้วยกับไม่เห็นด้วยกับการจัดงานเมาลิดนบี</p>	<p>1) ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังศีลธรรมจากความเห็นต่าง ได้แก่ ควรมีความเจตนาที่ดีและการทบทวนบทบาทของดาอีย์ในฐานะของผู้นำเสนอคำสอนอิสลาม</p> <p>2) ด้านการมีทัศนคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง ได้แก่ ควรมองในเชิงบวกและพิจารณาไม่เหมารวมว่ากิจกรรมในงานเมาลิดนบีนั้นเป็นสิ่งที่ขัดแย้งต่อหลักการอิสลามทั้งหมดหรือรีบด่วนสรุปว่าเป็นบิดอะฮ์</p> <p>3) ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม เช่น ควรมีมารยาทในการแสดงความคิดเห็นหรือการเข้าร่วมกิจกรรมภายใต้กรอบหลักการศาสนา เมื่อจำเป็นต้องชี้แจงให้อธิบายอย่างสุภาพและอาจใช้วิธีปล่อยวางเพื่อรักษาความสัมพันธ์อันดี และอธิบายเมื่อมีโอกาสที่เหมาะสม</p>

ลำดับ	ประเด็น	สาเหตุของความเห็นต่าง	สภาพความขัดแย้ง	แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้ วาระวิถีชีวิตในการจัดการความขัดแย้ง
		(หูกุ่ม) ต่างกัน ฝ่ายที่สนับสนุนมองว่าเป็นเรื่องดีงาม เป็นประเพณี และแสดงออกถึงความรัก ขณะที่ฝ่ายไม่สนับสนุนกิจกรรม มองว่าเป็นเรื่องบิดอะฮฺและมีสิ่งที่ไม่ฮาลาลปะปนอยู่ในกิจกรรมอยู่ด้วย		<p>4) ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง เช่น ควรส่งเสริมให้มีการทบทวนรูปแบบการจัดกิจกรรมและสร้างความเข้าใจจุดมุ่งหมายของงานบนพื้นฐานของหลักการศาสนา</p> <p>5) ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทฤษฎี เช่น ไม่ควรรีบด่วนตัดสินใจผู้ที่มีความเห็นต่างจากตนเอง และเปิดใจรับฟังหลักการและความคิดเห็นของผู้ที่มีความเห็นต่าง</p> <p>6) ด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม เช่น ควรหาทางออกร่วมกัน หรือนำเสนอรูปแบบกิจกรรมที่เหมาะสมซึ่งอาจจะเป็นการบรรยายชีวประวัติหรือถอดบทเรียนจากชีวประวัติของท่านนบีมาปรับใช้ในชีวิตประจำวัน</p>

จากตารางที่ 1 สามารถอธิบายโดยสรุปได้ว่า ตัวอย่างการวิเคราะห์แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ข้างต้น แสดงให้เห็นว่า การเสริมการใช้วะสะฎียะฮ์ที่มีคุณลักษณะความเป็นสายกลาง ไม่สุดโต่ง ไม่หย่อนยาน บนพื้นฐานของเจตนารมณ์แห่งอิสลาม ความถูกต้อง ความยุติธรรม ความเป็นขั้นเป็นตอน ความครอบคลุมมิติต่างๆ ของชีวิต และการมีมารยาทและวิธีการที่ดีงามในการนำเสนอคำสอนอิสลามท่ามกลางความเห็นต่างนั้น ถือเป็นเรื่องที่ถูกนำเสนอคำสอนอิสลามและผู้มีความเห็นต่างจะต้องให้ความสำคัญต่อการนำไปปรับใช้จริง โดยสามารถนำความเห็นต่างที่เกิดขึ้นไปวิเคราะห์และพิจารณาเพื่อหาแนวทางที่ถูกต้องและมีความเหมาะสมตามรายด้านต่าง ๆ ได้แก่ ด้านการมีความบริสุทธิ์ใจและการมุ่งหวังสังคม ด้านการมีทัศนคติเชิงบวกต่อผู้เห็นต่าง ด้านการแสดงความเห็นต่างด้วยมารยาทที่ดีงาม ด้านการศึกษาและทบทวนประเด็นที่มีความเห็นต่าง ด้านการให้ความเป็นธรรมต่อตนเองและไม่ยึดติดทัศนคติ และด้านการคำนึงถึงความถูกต้องและผลประโยชน์ส่วนรวม ทั้งนี้เพื่อเป็นการลดความขัดแย้ง ป้องกันความแตกแยก สนับสนุนการนำเสนอคำสอนอิสลามบนแนวทางสายกลาง โดยเปิดใจรับฟัง เคารพ และให้เกียรติความเห็นต่าง เพื่อรักษาความเป็นเอกภาพของสังคมและความเป็นพี่น้องในอิสลาม ดังที่ ฎอฮา ญาบิร อัล อัลวานี (2562: 123) ได้กล่าวถึงทำนองเกี่ยวกับภราดรภาพและเอกภาพของผู้ศรัทธาว่า

“ความเป็นพี่น้องในอิสลามเพื่อแสวงหาความโปรดปรานของอัลลอฮ์และใจที่เป็นเอกภาพของประชาชาติมุสลิม เป็นบทบัญญัติที่สำคัญยิ่งที่จะนำไปสู่การศรัทธาที่แน่วแน่ต่อเอกภาพของอัลลอฮ์ เช่นเดียวกับข้อห้ามเกี่ยวกับการทำลายความเป็นพี่น้องในอิสลาม ก็เป็นข้อห้ามที่รุนแรงยิ่งนัก นี่คือเหตุผลของบรรดาอุละมาอ์ยุคก่อน ๆ เมื่อเผชิญกับปัญหาคิลาฟียะฮ์ บ่อยครั้งที่พวกเขาจะเลือกสิ่งที่เป็นอหฺฟวอลน้อยกว่าเพียงเพื่อธำรงไว้ซึ่งเอกภาพ หลีกเลี่ยงการโต้แย้งและถกเถียง พวกเขาจำยอมที่จะละทิ้งที่เป็นสุนันต์ในทัศนะของพวกเขา และปฏิบัติในสิ่งที่เป็นฮารุส เพียงเพื่อรักษาความเป็นพี่น้องดังกล่าว”

เอกสารอ้างอิง

- ฎอฮา ญาบิร อัล อัลวานี. (2562). จริยธรรมความเห็นต่างในอิสลาม. (อับรอฮีม ณรงค์รักษาเขต และ ธวัช นุ้ยผอม, ผู้แปล). พิมพ์ครั้งที่ 2. ปัตตานี: สมิลันเพรส. (ต้นฉบับพิมพ์ปี ค..ศ. 2011).
- อับบรอเฮง อาลฮูเซน. 2561. การทำความเข้าใจหลักอัลละฮ์และชะฎียะฮ์และการนำไปใช้ในชีวิตรจริง. วารสาร AL-NUR บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยฟาฏอนี. 13,25 (กรกฎาคม-ธันวาคม,2562): 203-222.
- ‘Abd al-Azīz ‘Abd al-Rahmān ‘Aawdah. 2010. al-Islām Din al-Wasatiyyah. Ghazzah: Palistīn
- ‘Abd al-Rahmān Hasan Hanbakat al-Maydaniy. 1996. al-Wasatiyyah fī al-Islām. Muassasat al-Rāyyan li al-Tiba‘ah wa al-Nashr wa al-Tawzi‘ī: Bayrūt. Lubnān.
- ‘Abd al-Salām al-Sulaymāniy. 1993. al-Ikhtilāf wa Ādābihī. (3) 143-171. al-Rābitat al-Muhammadiyyah li al-‘Ulamāa: Dār al-Manzūmah.
- ‘Abd Karīm Zaidān. 1976. Usul al-Da’awah. Jami’ah Baghdad. Baghdad: ‘Iraq.
- ‘Abdullāh bin ‘Abd al-Musin al-Turakiy. 2010. Asbāb Ikhtilāf al-Fuqahāa. Muassat al-Risālah. Bayrūt Lubnān.
- ‘Aliy Wanis. n.d. Adāb al-Ikhtilāf wa B’ad al-Qawā’id al-Dābitah lahū . Shabakat al-Alūkah.
- ‘Āqil Muhammad al-Maqtāriy. 1993. Adāb al-Ikhtilāf. Dār Ibn Hazm li al-Tibā’ah wa al-Nashr wa al-Tawzi‘i: Bayrūt.
- Hind Muhammad. n.d. Adāb al-Ikhtilāf. Shabakat al-Alūkah.
- Ibrāhīm Anīs, ‘Abd al-Halām Muntasir, ‘Atiyyah al-Sawālihiy, Muhammad Khalaf Allah Ahmad. 2004. al-Mu’ujam al-Wasīt. Majma’a al-Lughat al-‘Arabiyyah. Maktabat al-Shuruq al-Dawliyyah.
- Jabbār Dahshun al-Taiiy. 2007. Adāb al-Ikhtilāf fī al-Islām: Ruyah Nahw al-Ikhtilāf. Majallah Thaqāfatūna. (4)98-102. Wizārat al-Thaqāfah-Dairāt al-‘Alaqt al-Thaqāfiyyah al-‘Aammah: Dār al-Manzūmah.
- Jalāl al-Dīn ‘Abd al-Rahmān al-Sayūtiy. 2006. Jazīl al-Mawāhib fī Ikhtilāf al-Mazāhib. Dār al-‘Itisām. al-Qāhirah: Misr.
- Muhammad ‘Aawwāmah. 2007. Adāb al-Ikhtilāf Fī Masāil al-‘Iil wa al-Dīn. Dār al-Yusr li al-Nashr: al-Mamlakat al-‘Arabiyyah al-Su’uūdiyyah.

- Nasir ‘Abd al-Karīm al-‘Aql.2008. al-Wasatīyah wa al-I’itidāl fī al-Qurān Mafhūm al-Wasatīyah wa al-I’itidāl. Buhūth Nadwah Athr al-Qurān al-Karīm fī Tahqīq al-Wasatīyah wa Daf’a al-Ghulūw. al-Maktabat al-Shamilat al-Hadīthah.
- Nāsir al-‘Umar. n.d. al-Wasatiyyah fī Dawī al-Qurān al-Karīm. online: <http://www.almoslim.net>. (2/2/2021)
- Sālih ‘Abdullāh Hāmid. 1992. Adāb al-Ikhtilāf. al-Masjid al-Harām: Wizārat al-I’ilām. al-Mamlakat al-‘Arabiyyah al-Su’uūdiyyah.
- Tāhā Jābir Fayyād al-‘Ulwāniy. 1987. Adāb al-Ikhtilāf fī al-Islām. Al-Mahad al-‘Aalāmiy li al-Fikr al-Islāmiy: al-Wilāyat al-Muttahidāt al-Amirikiyyah.
- _____. 2017. Min Adāb al-Ikhtilāf ilā Nubz al-Khilāf. Al-Mahad al-‘Aalāmiy li al-Fikr al-Islāmiy: al-Wilāyat al-Muttahidāt al-Amirikiyyah.
- Yūsuf al-Qardāwiyy. 2009. Fiqh al-Wasatiyyat al-Islamiyyah wa al-Tajdīd. Maālim wa Manarāt. Markaz al-Qardāwiyy li al-Wasatiyyat al-Islāmiyyah wa al-Tajdīd: al-Qatar

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ สกุล นายมนูศักดิ์ โต๊ะเถื่อน

รหัสประจำตัวนักศึกษา 6220430006

วุฒิการศึกษา

วุฒิ	ชื่อสถาบัน	ปีที่สำเร็จการศึกษา
ศศ.บ (อิสลามศึกษา) เกียรตินิยม อันดับหนึ่ง	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์	2551
ศษ.ม (การบริหารและการจัดการ การศึกษาอิสลาม)	มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์	2554
MA. (Teaching Arabic to Non- Arabic Speakers)	Khartoum International Institute for Arabic Language, Sudan	2556

ทุนการศึกษา

- ทุนอุดหนุนการวิจัยเพื่อวิทยานิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ตำแหน่งและสถานที่ทำงาน

- นักวิชาการศึกษา คณะวิทยาการอิสลาม มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี
- อาจารย์พิเศษ หลักสูตรอนุปริญญา สาขาวิชาอิสลามศึกษา วิทยาลัยชุมชนปัตตานี

การตีพิมพ์เผยแพร่ผลงาน

- มนูศักดิ์ โต๊ะเถื่อน และอิสมาแอ กาเต๊ะ. 2564. “แนวคิดและความจำเป็นในการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ฮุเพื่อการนำเสนอคำสอนอิสลาม” การประชุมวิชาการระดับชาติและนานาชาติ ครั้งที่ 2 EDU SANDBOX: COMPETENCY DEVELOPMENT AND INNOVATIVE STRATEGIES FOR A NEW NORMAL AGENDA ระหว่างวันที่ 11-12 ธันวาคม 2564 จัดโดยคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยฟาฏอนี
- มนูศักดิ์ โต๊ะเถื่อน และอิสมาแอ กาเต๊ะ. 2566. “การศึกษาสาเหตุและสภาพความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในหลักการอิสลามของสังคมมุสลิมไทยในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้” วารสารอัล-นूर บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยฟาฏอนี ปีที่ 18 ฉบับที่ 1 ประจำเดือนมกราคม – มิถุนายน 2566
- มนูศักดิ์ โต๊ะเถื่อน และอิสมาแอ กาเต๊ะ. 2566. “แนวทางการเสริมสร้างการปรับใช้วะสะฎียะฮ์ฮุในการจัดการความขัดแย้งที่เป็นผลมาจากความเห็นต่างในสังคมไทยมุสลิมในสามจังหวัดชายแดนภาคใต้” วารสารมหาวิทยาลัยนราธิวาสราชนครินทร์ สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ปีที่ 10 ฉบับที่ 1 ประจำเดือนมกราคม – มิถุนายน 2566